

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2026-4/4
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2026

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bahodirova Feruza Jumanazarovna, PhD, dots,
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayevo Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Otoboy, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Zoxid Otoboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Karimov Ravshanbek Allayarovich, PhD, k.i.x.
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saidra Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.

Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD
Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
Pazilov Abduvayit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD, dots.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimdjaniyevich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№4/4 (137), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2026 y. – 288 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

Abdalimov S.I. Lacunas as linguocultural markers: typology, translation, and intercultural communication	6
Abdiyeva Z.O., Norkulova Sh.T. Ingliz va o'zbek tillarida hissiyot leksikasi	8
Abdukarimova N. Erkin Vohidovning "O'zbek bo'lish oson emasdir" she'ringing lingvostilistik tahlili	11
Abdullayev Sh.F. Temur tuzuklarining inglizcha tarjimasida istorizmlarning berilishi	14
Abdumurodova M.I. Qishloq hayotining realist rassomi: Luqmon Bo'rixon ijodiga bir nazar	18
Abduraxmanov T.S. Klimaks va antiklimaks stilistik figuralarining badiiy matndagi lingvopoetik va funksional xususiyatlari	21
Abduvaliyeva F. Pragmatic failure in cross-cultural online communication in uzbek and english languages	24
Achilova R. Allyuziyalar - tarixiy voqelikning nutqdagi refleksiv ifodasi	26
Adimova N.K. Linguocultural analysis of english food-related phraseological units	29
Ahatova D.D. Omon Muxtor hikoyalarida kompozitsiya va syujetning mutanosibligi	32
Ahmedov H.Ya. Dostonlari tilida somatik komponentli frazeologizmlarning konseptual-semantik xususiyatlari	35
Alexander K.A. Figures of guile: deception and the politics of power in modern fantasy with reference to Harry Potter and The lord of the rings	38
Aliqulova M.O'. Jahon tajribasida adabiy matnlarni raqamli belgilash: xalqaro modellar va o'zbek filologiyasi uchun gibrid yondashuv	42
Allaberganova R. Qadimgi turkiy tildagi Xitoy va So'g'd tilidan o'zlashgan shaxs nomlari: tarixiy-lisoniy va etimologik tadqiq	45
Allamberganova G.A., Ubbiniyazova K.Dj. Badiiy asarlarda sifat ma'noli frazemalarining uslubiy qo'llanilishi	49
Almamatova Sh. Abdulla Qahhor asarlarida o'xshatishlar	53
Amanova N.F. English as a professional communication tool in thermal power engineering and heat engineering	57
Asatilloeva Sh.I., Ernazarova X.E. O'zbek va ingliz tillarida kiritma birliklarining pragmatik va diskursiv funksiyalari	60
Ashurbayeva S.Kh., Umarova N.R. The conceptual interpretation of the emotion "anger" in the worldview of uzbek, russian and english languages	63
Asqaraliyeva X.A., Ganiyeva D.A. Ommaviy axborot vositalarida noverbal vositalarning lingvomadaniy xususiyatlari	65
Axmadaliyeva O.S. Is'hoqxon Ibrat asarlaridagi ayrim antroponimlar tahlili	68
Azimova Z.I. Linguoculturological features of symmetry and asymmetry in literary texts in english and uzbek	71
Bakhronova M.A. Theoretical considerations on discourse	74
Baxramdjanova I.Sh. Ma'rifatparvarlik davri ayol ijodkorlari nutqida milliy uyg'onish g'oyalarining lingvostilistik tadqiqi	76
Baxtiyorova M.M., Jurayev I.M. Ingliz ertaklarida ona obrazining arxetipik turlari	78
Bekniyozova F.O'. Lingvoaksiologik tahlilning o'ziga xos nazariy hamda amaliy xususiyatlari	81
Bobkulova S.Z., Turayeva U.Sh. Translation issues and equivalents of english marketing terms in uzbek	83
Boboqulova O.S., Utanova S.H. Alisher Navoiyning rindlikka munosabati va uning asarlaridagi talqini xususida	86
Botirova A.B. Poetonimlarning intertekstuallik yaratuvchi vosita sifatidagi tahlili	91
Bo'tayeva N.A. Ilohiy muhabbat va komillik sari: Komil Xorazmiy g'azallarining ma'naviy asoslari	94

Buranova M.Kh. Frazemalarning semantik xususiyatlari va tarjima muammolari	97
Choriyeva D.F. Cultural allusions and their functional equivalents in the uzbek language	100
Dadajonova K.R., Yunusova H.R. Pedagogik diskursda konseptual metaforalar: kognitiv modellar, diskursiv strategiyalar va ta'lim samaradorligi	103
Djumaeva N., Sultanmuradova D. Pragmatic manipulation and ideological framing through verb forms in english and uzbek media discourse	105
Eminova U.X., G'aniyeva D.A. Ingliz va o'zbek tillarida metaforik tafakkur: kognitiv-lingvistik yondashuv	107
Ergashova B.S. Ertaklarda makon va zamon tushunchasining milliy madaniyatdagi semantik ifodasi	110
Esanova M.B., Nuraliyeva S.Sh. Klinik terminlar tilshunoslik hodisasi sifatida	114
Farxodova Sh.U. Ingliz va o'zbek badiiy matnlarida ayollarga murojaatda xushmuomalalik strategiyalari	116
Fayziyeva K.A. Teodor Drayzer asarlarida ma'naviyat va axloq muammolari	119
Hasanova X.B. Ursula K. Le Guin asarlarida fantaziya va ilmiy fantastika janrlarining lingvomadaniy talqini	122
Homidjonova S.N. Qo'rquv ifodalovchi fonetik vositalar va ularning tildagi ifodasi	124
Husanova Z.O'. Adabiyotshunoslik kontekstida g'urur fenomenining falsafiy va axloqiy jihatdan o'rganilishi	127
Ibragimova F.E. Sodda gaplarning poetik sintaksisi	129
Ibragimova Sh.J. Ingliz va o'zbek tillarida "diskurs" tushunchasining umumiy tavsifi	133
Ilmiyaminova O.H. Ingliz va o'zbek tillarida ko'plik va egalik kategoriyasi	135
Iskandarova K.A., Abdullayeva N.R. Problems of translation of customs terms in english and uzbek languages	138
Iskandarova N.B. Nemis romantizmida sharqona obrazlar: g'arbiy adabiy an'anada talqin va moslashtirish jarayonlari	140
Ismailova Kh.N. Narrative representation and the interpretation of the author's idea	145
Isroilova D.I. Tibbiy matnlarda sintaktik strukturalar	147
Jalilova L., Oromova M. Sensory imagination in dahl's fantastic descriptions	150
Jo'rayeva S.A., Xaydarova K.D. Teonim komponentli frazeologik birliklarning ingliz va o'zbek tillaridagi lingvokulturologik tahlili	153
Jo'rayeva N.S. "Smile / tabassum" konseptining konseptual strukturasi va uning o'zbek hamda ingliz til birliklarida lingvokognitiv aks etishi	156
Jo'rayev J.A. "Gulshan ul- asror" va "Majma' ul -axbor" asarlari qiyosi	159
Jo'rayeva L.T. Zamonaviy til tizimida neologizmlarning shakllanishi va semantik evolyutsiyasi	162
Jumanyazova M.X. Xorazm vohasi folklor matnlarida milliy mentalitetning lisoniy ifodasi	165
Juramurodov D.G'. The Development of the Waka Genre during the Heian Period: A Literary and Theoretical Analysis	168
Karabayeva B.B. Foundations of perception in english and uzbek from sensory experience to linguistic structure	171
Karimov I.K., Kardiologik terminlarning ilmiy va kasbiy diskursdagi qo'llanishi: ingliz va o'zbek tillari qiyosida	173
Karimxojaeva D. The role of the "human" concept within the triad of language, thought, and culture	175
Khujaniyozova Sh.M. Linguistic features of prepositions in english	179
Komilova Y.N. Siyosiy portret: janr tabiati, tipologiyasi va evolyutsion taraqqiyoti	181
Kultayeva N.J. Rus badiiy matnlarida stilistik vositalarning lingvistik tahlili	186
Latipov A.A. Badiiy matnlarda personajlar o'rtasidagi munosabatlarning tahlili	188
Madazimov X.M. G'arb adabiyotida hikoya janrining taraqqiyoti	190
Mahmudov M.T. Yuridik termin tushunchasiga bir nazar	193
Mamatjonova U.R. Jermena de stal ijodida zamonaviy janr poetikasi	195

Mamatova D.M. Xitoy tilida “忽然” va “突然” so'zlarining tahlili	198
Mamirova G.I. Euphemistic metaphor in political discourse	201
Mannonova S. Classification of compliments as speech acts in uzbek and english	204
Marqayev K.Sh. Germaniya sotsiolingvistikasining vujudga kelishi va taraqqiyot bosqichlari	206
Marufova S.M., Mirzayeva D.I. Rang leksikasining universalligi va o'ziga xosligi	209
Marufova S.M., Mirzayeva D.I. Rang ramziyligida tillararo o'xshashlik va tavofutlarni tahlili	211
Matkarimov S.R. Tarjimada skopos nazariyasi	214
Mavlanova N.T. Raqamli kommunikatsiyada emojilarning illokutsion kuchga ta'siri va nutq aktlari transformatsiyasi	218
Maxmudova N.R. Zoonimlarning o'zbek va ingliz xalq maqollarida qiyosiy tahlili	221
Merganova N.M., Muxtorova S.G'. Til kontaktlari va grammatika transferi	223
Meylieva G.M. Jek London romanlarida inson konsepsiyasining badiiy-falsafiy talqini	226
Mirboyeva K.A. Tillardagi antroponim komponentli frazeologik birliklarning semantik tahlili	228
Mirzabaev S. Qoraqalpoq esselarida leksik reduplikatsiyaning ayrim turlari	232
Mirzatillayeva Z.R., Aliyeva N.X. Ingliz va o'zbek tillarida “dasturxon” konseptini aks ettiruvchi maqol va matallar	236
Mirzayeva Z. Frazeeosemantik maydonlarning qiyosiy-tipologik tahlili: ingliz va o'zbek tillari misolida	238
Mirzoyeva L. Ingliz va o'zbek tillarida mehmonxona terminlarining qiyosiy tahlili	241
Mo'minova M. Suv komponentli birliklarning epistemik funksiyalari	243
Mutalibova M.A. Badiiy asarda syujet-kompozitsiya tuzilishi va badiiy til poetikasi	246
Muxammadiyeva N.M. Asosiy emotsiya va ularning inson xulqiga ta'siri	249
Naimova A.M. Nasriy asarlarda inversiya hodisasining poetik ko'rinishlari	252
Namozova N.A. Qisqa badiiy adabiyot asosida ingliz va o'zbek tillarida salbiy konstruksiyalarning qiyosiy tahlili	255
Narmurodova G. Okulesika va noverbal muloqotdagi o'ziga xosliklar	257
Narzulloyeva M.N. Ingliz va o'zbek nasrida maktublarda poetik elementlarni o'rganish	260
Nasridinov M.V., Xojimatova M.A. Ta'qiq nutqiy aktining bevosita va bilvosita ifodalanish shakllari: pragmatik tahlil	263
Nazarova L.M. O'zbek va ingliz adabiyotlaridagi arxetipik obrazlarning qiyosiy tahlili	265
Nazarova U.T. Halima Xudoyberdiyeva ijodida To'maris obrazi	268
Niyazova M.Kh., Khojiyeva M.M. A comparative analysis of stylistic features in the original and translated versions of mice and men	271
Nosirova O.D. Ingliz va o'zbek tillarida akusherlik terminlarini tarjima muammolari	274
Nosirov S.Sh. Nazariy poetikada yo'qotilgan bolalik motivi	276
Numonova M.Q. Ingliz va o'zbek tillarida suv konseptining leksik semantik va uslubiy xususiyatlari lingvokognitiv tahlil asosida	278
Nuriddinova H.B. O'zbek va ingliz tillarida topishmoqlarning lisoniy tabiatiga sharh	282
Nusratov J.B. Ijtimoiy tarmoqlar kontekstini nazariy aspektlar asosida o'rganish	285

UO'K 81'37

LACUNAS AS LINGUOCULTURAL MARKERS: TYPOLOGY, TRANSLATION, AND INTERCULTURAL COMMUNICATION**S.I.Abdalimov, independent researcher, teacher trainee, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent**

Annotatsiya. Ushbu maqolada lakuna hodisasi lingvomadaniy fenomen sifatida o'rganiladi, uning tipologiyasi va tillararo hamda madaniyatlararo assimetriyalarni aniqlashdagi o'rni tahlil etiladi. O'zbek, rus, ingliz va turkiy tillardagi misollar asosida lakunalar madaniy marker sifatida ko'rsatiladi. Tadqiqot lakunalarning tarjima aniqligini oshirishdagi va samarali madaniyatlararo muloqot strategiyalarini shakllantirishdagi ahamiyatini asoslaydi.

Kalit so'zlar: lakuna nazariyasi, semantik assimetriya, milliy o'zlik, madaniy o'ziga xoslik, lingvokulturologiya, tarjima ekvivalentligi, etnolingvistik tahlil.

Аннотация. В статье рассматриваются лакуны как лингвокультурный феномен, выявляющий асимметрии между языками и культурами. На материале узбекского, русского, английского и тюркских языков доказывается, что лакуны являются маркерами культурной специфики, повышающими точность перевода и способствующими межкультурному взаимопониманию.

Ключевые слова: теория лакун, семантическая асимметрия, национальная идентичность, лингвокультурология, этнолингвистический анализ.

Abstract. This article examines lacunas as linguocultural phenomena that expose asymmetries between languages and the cultures they carry. Drawing on material from Uzbek, Russian, English, and several Turkic languages, the study argues that lacunas should be read not as gaps or deficiencies but as positive markers of cultural distinctiveness. Attention is given to their typology, their theoretical grounding in linguoculturology, and the practical translation strategies that practitioners have developed to handle them.

Key words: lacuna theory, semantic asymmetry, national identity, cultural specificity, cross-cultural semantics, translation equivalence, linguoculturology, ethnolinguistic analysis.

Introduction. Anyone who has tried to explain the Uzbek concept of *mahalla* to a foreign colleague has encountered something that goes well beyond a simple vocabulary problem. This is, in essence, what lacuna theory is about: the places where languages — and the cultures behind them — stop corresponding to one another. The term comes from the Latin for “gap,” and linguists have used it to describe lexical or conceptual items that exist in one language but have no ready-made equivalent in another. Every untranslatable word is a small window into a community’s way of organizing experience — its priorities, its social arrangements, its sense of what deserves a name at all.

Serious academic attention to the phenomenon grew in the 1960s–1970s, particularly among Soviet ethnolinguists. Vereshchagin and Kostomarov drew early attention to the cultural loading of vocabulary; Maslova later situated lacunas within a broader linguoculturological framework. Translation theorists like Newmark and Katan worked through the same problem from the practical side: how does a translator handle a word that has no target-language counterpart? One aim of the present study is to bring these theoretical and applied lines of inquiry into closer dialogue.

Methodology.

The analysis rests on four complementary approaches. *Comparative-typological analysis* provides the backbone, mapping lexical asymmetries across Uzbek, Russian, English, and Turkic languages without ranking them. *Semantic analysis* unpacks the denotative and connotative layers of identified lacunas, since what often cannot travel across languages is precisely the connotative dimension. The *culturological dimension* anchors semantic findings in social practice, following Humboldt’s insight that language and worldview are inseparable. Finally, *translation analysis* draws on published translations and translator commentary to examine what practitioners actually do when

they encounter a lacuna. This last approach is limited to existing literature rather than new experiments — a limitation worth acknowledging.

Results. The most useful basic distinction is between *lexical lacunas* and *conceptual lacunas*, though the two often shade into each other. A lexical lacuna is a word in language A for which language B has no equivalent. German *Schadenfreude* is a typical example: English speakers know the feeling, but lack a single word for it. Arabic *baraka* has no English counterpart carrying its full spiritual and social range. Russian *mocka* is perhaps the most-discussed case: Nabokov's attempt to render it demonstrates the problem rather than solving it — one ends up with a phrase, not a word.

Conceptual lacunas go deeper: the gap reflects the absence of the underlying practice or institution in the target culture. The Uzbek *kelin salom* — a ritual greeting performed by a bride toward her husband's relatives, structured by deference and familial hierarchy — has no English equivalent because the practice itself does not exist. Similarly, *mahalla* describes a neighbourhood community with administrative, social, and informal judicial functions: not simply a “neighbourhood.” English *privacy* works in the opposite direction: the concept of a protected personal sphere has no precise Uzbek equivalent, partly because the social arrangements sustaining it are organized differently.

Lacunas cluster around particular cultural domains. Ritual and ceremony generate a disproportionate number — *kelin salom* and Japanese *hanami* being clear examples. Hierarchical social relationships are another rich source: Japanese *senpai/kōhai* encodes a mentor-junior dynamic that loses something important when flattened into “senior and junior.” Religious vocabulary similarly resists simple equivalents: Arabic *sadaqah* (voluntary charitable giving, distinct from obligatory *zakat*) and Uzbek *iftorlik* (the communal meal breaking the fast) carry dimensions that translation routinely undersells.

The implications for translation are significant. Rendering *kelin salom* as “the bride's greeting” is not translation but reduction: ritualistic structure, power relations, and communal setting all disappear. Translators have developed several responses. Descriptive translation elaborates: *mahalla* becomes “a traditional Uzbek neighbourhood community with social, cultural, and informal administrative functions.” This preserves meaning at the cost of economy. Explanatory glosses appended to a transliterated form (*kelin salom* [a ritual in which the bride formally greets her husband's relatives]) are the most common solution in scholarly and literary translation. Calquing works in some cases; compensation — finding a culturally resonant target-culture equivalent — risks distortion. None of these strategies is universally satisfactory, which is itself a finding worth taking seriously.

Discussion. Lacunas are not evidence that any language is primitive or incomplete. The absence of *privacy* in Uzbek does not mean Uzbek speakers have no concept of personal space; it means that the particular cultural configuration from which English *privacy* emerges — rooted in post-Enlightenment individualism and legal contexts — has not produced the same lexical crystallization. This is Humboldt's central insight: language does not merely label a pre-existing reality but participates in constituting it.

That said, the Whorfian claim should not be pushed too far. The fact that *mocka* has no single English equivalent does not mean English speakers cannot feel what the word describes. The relationship between lexical absence and conceptual absence is complicated: in some cases — *kelin salom* being a clear example — the practice itself is absent from the target culture, and the lexical gap follows from that. In others, the practice exists but has not been individually named.

For translation theory, lacunas push against the ideal of full equivalence. Katan argues that translators function as cultural mediators whose job is not only to transfer words but to make one cultural world legible to inhabitants of another. Lacunas are perhaps the clearest demonstration of why that mediating function cannot be reduced to lexical lookup. Research into lacunas also tends to foreground difference; this is valuable, but the overlap between concepts — Arabic *baraka* and the Christian notion of divine grace, for instance — deserves equal attention. Lacunas, at their most productive, are starting points for cross-cultural conversation, not endpoints.

Conclusion. Lacunas matter in more than one way. As linguistic phenomena, they mark the places where languages diverge, and those places turn out to be culturally informative. As translation problems, they expose the limits of equivalence and require strategies beyond word-for-word substitution. As objects of theoretical inquiry, they sit at the intersection of linguistics, cultural anthropology, and cognitive science, making them productive ground for interdisciplinary work.

The Uzbek material considered here — terms like *mahalla*, *kelin salom*, and *iftorlik* — deserves more attention than the international lacuna literature, which has tended to focus on Western European languages, has so far given it. These are not merely interesting curiosities; they encode social arrangements and value systems that merit serious scholarly treatment on their own terms.

Looking ahead, the most promising directions are computational and corpus-based. Manual, intuition-driven identification of lacunas is limited in scale; electronic corpora combined with semantic gap detection algorithms could make systematic identification possible across large bodies of text. This is not a replacement for the close reading the field relies on, but it would make that close reading more targeted and more replicable.

Languages have been described as “views of the world” — not identical windows onto the same landscape, but different framings of a shared human experience. Lacunas are perhaps the clearest evidence for that description: each one is the trace of a community that found something worth naming.

REFERENCES:

1. Humboldt, W. von. (1999). On language: The diversity of human language-structure and its influence on the mental development of mankind. Cambridge University Press.
2. Katan, D. (2014). Translating cultures: An introduction for translators, interpreters and mediators. St. Jerome Publishing.
3. Kuzyakov, A. E. (2016). Lakunarnost v mezhkulturnoy kommunikatsii [Lacunarity in intercultural communication]. Vestnik RUDN, (2), 112–119.
4. Maslova, V. A. (2007). Lingvokulturologiya [Linguoculturology]. Academia.
5. Newmark, P. (1988). A textbook of translation. Prentice Hall.
6. Vereshchagin, E. M., & Kostomarov, V. G. (1990). Yazyk i kultura [Language and culture]. Russkiy Yazyk.
7. Vorkachev, S. G. (2001). Kontsept i kontseptosfera v lingvokulturologii [Concept and conceptosphere in linguoculturology]. Filologicheskie nauki, (4), 64–72.
8. Whorf, B. L. (1956). Language, thought, and reality. MIT Press.

UO'K 811.111:811.512.182-373

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA HISSIYOT LEKSIKASI

Z.O.Abdiyeva, magistrant, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz
Sh.T.Norkulova, dots., PhD, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida hissiyot leksikasining o'ziga xos jihatlari qiyosiy tahlil asosida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda hissiy holatlarni ifodalovchi so'z va iboralarning ma'no xususiyatlari hamda ularning nutqdagi qo'llanishi tahlil qilinadi. Ingliz tilida hissiyotlar odatda sodda va aniq leksik birliklar orqali ifodalansa, o'zbek tilida ular ko'proq obrazli va iboraviy shaklda namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, hissiyot leksikasining milliy-madaniy jihatlari va kommunikativ ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot natijalari til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: hissiyot leksikasi, emotsiya, semantik xususiyatlar, qiyosiy tahlil, ingliz tili, o'zbek tili, iboraviy ifoda, lingvokulturologiya, nutq, kommunikatsiya.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности эмоциональной лексики в английском и узбекском языках на основе сравнительного анализа. В ходе исследования анализируются семантические характеристики слов и выражений, передающих эмоциональные состояния, а также особенности их употребления в речи. Установлено, что в английском языке эмоции, как правило, выражаются с помощью более точных и лаконичных лексических единиц, тогда как в узбекском языке они чаще передаются образно и с использованием фразеологических средств. Кроме того, в работе освещаются национально-культурные особенности эмоциональной лексики и её коммуникативная значимость.

Полученные результаты способствуют более глубокому пониманию взаимосвязи языка и мышления.

Ключевые слова: эмоциональная лексика, эмоция, семантические особенности, сравнительный анализ, английский язык, узбекский язык, фразеологические выражения, лингвокультурология, речь, коммуникация.

Abstract. This article examines the specific features of emotional lexis in English and Uzbek through a comparative analysis. The study focuses on the semantic properties of words and expressions that convey emotional states, as well as their usage in speech. It is observed that in English emotions are generally expressed through more precise and concise lexical units, whereas in Uzbek they are often conveyed in a more figurative and phraseological manner. In addition, the paper highlights the national and cultural aspects of emotional lexis and its communicative significance. The findings contribute to a deeper understanding of the relationship between language and thought.

Key words: emotional lexis, emotion, semantic features, comparative analysis, English language, Uzbek language, phraseological expression, linguoculturology, speech, communication.

Zamonaviy tilshunoslikda tilga inson omili nuqtai nazaridan yondashuv ustuvor yo'nalishlardan biriga aylanib bormoqda. Til endilikda faqat axborot uzatish vositasi sifatida emas, balki insonning ichki kechinmalari, hissiy tajribasi va dunyoni idrok etish usulini aks ettiruvchi murakkab kognitiv tizim sifatida talqin qilinadi¹. Shu jihatdan, til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlik masalasi tilshunoslikning markaziy muammolaridan biri sifatida qaralmoqda.

Inson nutqida hissiyotlarning ifodalanishi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki har qanday kommunikativ jarayon nafaqat mantiqiy axborot, balki emotsional munosabatni ham o'z ichiga oladi. Hissiyot leksikasi aynan shu jihatdan til tizimining muhim qatlamlaridan biri bo'lib, u orqali insonning ichki holati, kayfiyati va voqelikka bo'lgan munosabati namoyon bo'ladi. Emotsiyalarni ifodalovchi leksik birliklar nutqning ekspressivligini oshirib, kommunikativ samaradorlikni ta'minlaydi. Turli tillarda hissiyotlarni ifodalash vositalari o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu xususiyatlar tilning ichki tizimi bilan bir qatorda, xalqning madaniy qadriyatlari, mentaliteti va tarixiy tajribasi bilan ham chambarchas bog'liqdir. Shu bois hissiyot leksikasini o'rganish nafaqat lingvistik, balki lingvokulturologik jihatdan ham muhim hisoblanadi. Ayniqsa, turli til tizimlariga mansub bo'lgan ingliz va o'zbek tillarini qiyosiy o'rganish bu borada muhim ilmiy natijalar berishi mumkin. Ingliz tilida hissiyotlar, odatda, aniq va ixcham leksik birliklar orqali ifodalanib, ko'proq individual psixologik holatni aks ettiradi. O'zbek tilida esa hissiyotlar ko'pincha obrazli, iboraviy va metaforik vositalar orqali ifodalanib, unda milliy-madaniy rang-baranglik yaqqol namoyon bo'ladi. Bu esa har ikki tilning emotsional leksik tizimi o'rtasidagi farqlarni aniqlash va ularni ilmiy asosda izohlash zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida hissiyot leksikasining semantik xususiyatlari, ularning nutqdagi funksional qo'llanishi hamda qiyosiy jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, emotsional leksikaning lingvokulturologik xususiyatlari va kommunikativ ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni chuqurroq anglashga xizmat qiladi hamda turli tillarda hissiyotlarni ifodalash mexanizmlarini tizimli ravishda o'rganish imkonini yaratadi.

Hissiyot leksikasi til tizimining eng faol va murakkab qatlamlaridan biri bo'lib, u insonning ichki ruhiy holati, hissiy kechinmalari hamda voqelikka bo'lgan subyektiv munosabatini ifodalashga xizmat qiladi. Til orqali ifodalanadigan hissiyotlar nafaqat individual psixologik holatni, balki jamiyatning madaniy qadriyatlari, tarixiy tajribasi va dunyoqarashini ham aks ettiradi. Shu sababli hissiyot leksikasini o'rganish lingvistika bilan bir qatorda psixologiya, madaniyatshunoslik va sotsiologiya bilan ham uzviy bog'liqdir [1].

Ingliz tilida hissiyot leksikasi, asosan, to'g'ridan-to'g'ri va aniq leksik birliklar orqali ifodalanadi. Bu tilga xos xususiyatlardan biri – hissiy holatlarni ifodalashda qisqa va universal tushunarli birliklarning ustunligidir. Masalan, “happy”, “sad”, “angry”, “fearful”, “surprised”, “disappointed”, “anxious” kabi so'zlar insonning turli hissiy holatlarini aniq ifodalab beradi. Bu

birliklar ko'pincha sifatlar va fe'llar shaklida namoyon bo'lib, nutqda keng qo'llaniladi: "I feel happy", "She looks worried", "He became angry" kabi gaplar bunga misol bo'la oladi. Bundan tashqari, ingliz tilida hissiyotlar ko'pincha psixologik jarayon sifatida tasvirlanadi. Ya'ni hissiyotlar subyektning ichki kechinmasi sifatida ifodalanadi: "I am afraid", "She feels nervous", "They are excited" kabi konstruksiyalar hissiy holatning individual xarakterini ko'rsatadi. Ingliz tilida shuningdek, hissiyotlar ko'plab sinonimik qatorlar orqali nozik farqlar bilan ifodalanadi. Masalan, "sad – upset – depressed – miserable" kabi so'zlar bir-biriga yaqin bo'lsa-da, ularning semantik intensiteti va qo'llanish konteksti turlicha bo'ladi. Frazologik birliklar ham ingliz tilida hissiyotlarni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Masalan, "to be on cloud nine" (juda baxtli bo'lish), "to feel blue" (xafa bo'lish), "to be scared to death" (juda qo'rqish), "to lose temper" (jahli chiqmoq) kabi iboralar hissiy holatni obrazli tarzda yetkazadi. Biroq bu iboralar ham ko'proq individual hissiy tajribaga asoslanadi va ko'pincha shaxsiy kechinmani ifodalashga qaratilgan bo'ladi[2].

O'zbek tilida esa hissiyot leksikasi yanada boy, rang-barang va obrazli ifoda vositalari orqali namoyon bo'ladi. Bu tilda hissiyotlar ko'pincha metaforik va frazeologik birliklar yordamida ifodalanadi. Masalan, "yuragi hapriqdi", "ichi yonmoqda", "ko'ngli yorishdi", "yuragi orqaga tortdi", "ko'ngli cho'kdi" kabi iboralar insonning ichki kechinmalarini bevosita emas, balki obrazli tarzda ifodalaydi. Bu esa o'zbek tilida hissiyotlarning estetik va badiiy ifodasi kuchli ekanligini ko'rsatadi. O'zbek tilida hissiyot leksikasi ko'pincha jamoaviy va madaniy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Masalan, "sabr", "qanoat", "shukr", "tavakkal" kabi birliklar nafaqat hissiy holatni, balki insonning hayotga bo'lgan falsafiy munosabatini ham ifodalaydi. Bu tushunchalar ko'pincha diniy va axloqiy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lib, insonning ichki barqarorligi va ma'naviy kamolotini aks ettiradi. Shuningdek, o'zbek tilida hissiyotlar xalq og'zaki ijodi orqali ham keng ifodalanadi. Maqollar, hikmatlar va iboralar hissiyotlarni umumlashtirilgan ijtimoiy tajriba asosida ifodalaydi: "Sabrning tagi sariq oltin", "Ko'ngil bor joyda mehr bor", "Shukr qilgan kam bo'lmas" kabi misollar bunga dalil bo'la oladi. Bu esa hissiyotlarning individual emas, balki kollektiv ong mahsuli sifatida shakllanishini ko'rsatadi[3].

Ingliz va o'zbek tillarini qiyosiy tahlil qilish natijasida shuni kuzatish mumkinki, ingliz tilida hissiyotlar ko'proq individual psixologik tajriba sifatida ifodalansa, o'zbek tilida ular ijtimoiy, madaniy va axloqiy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Ingliz tilida hissiyotlar aniq va bevosita ifodalanadi, o'zbek tilida esa ular ko'proq bilvosita, obrazli va metaforik vositalar orqali ifodalanadi.

Ingliz va o'zbek tillarida hissiyot leksikasining ifodalanishida muhim lingvistik va lingvokulturologik farqlar mavjud. Har ikki til hissiyotlarni ifodalash imkoniyatiga ega bo'lsa-da, ularning semantik tuzilishi, qo'llanish xususiyatlari va madaniy asoslari sezilarli darajada farqlanadi[4].

Ingliz tilida hissiyotlar ko'proq individual psixologik holat sifatida ifodalanadi. Bu tilga xos bo'lgan "happy", "sad", "angry", "afraid", "excited" kabi leksik birliklar hissiy kechinmalarni aniq va bevosita tarzda ifodalaydi. Shuningdek, ingliz tilida hissiyotlarning intensivligi sinonimik qatorlar orqali ifodalanib, hissiy holatning darajasi nozik semantik farqlar bilan ajratib ko'rsatiladi. Bu holat ingliz tilida hissiyotlarning differensial ifodasi rivojlanganligini ko'rsatadi.

O'zbek tilida esa hissiyot leksikasi yanada kengroq semantik maydonga ega ekanligi aniqlandi. Hissiyotlar ko'pincha metaforik va frazeologik birliklar orqali ifodalanib, ularda obrazlilik va emotsional rang-baranglik ustunlik qiladi. Masalan, "yuragi hapriqdi", "ko'ngli cho'kdi", "ichi yonmoqda" kabi birliklar hissiy holatni bevosita emas, balki obrazli tarzda ifodalaydi. Bu esa o'zbek tilida hissiyotlarning badiiy-estetik ifodasi yuqori darajada ekanligini ko'rsatadi[5].

Assotsiativ tahlil natijalari ham ikki til o'rtasidagi farqlarni yaqqol ko'rsatdi. Ingliz tilidagi hissiyot birliklari asosan tinchlik, mamnunlik, qo'rquv yoki hayajon kabi psixologik holatlar bilan bog'langan bo'lsa, o'zbek tilidagi birliklar sabr, baraka, tavakkal, qanoat kabi ijtimoiy-ma'naviy tushunchalar bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Bu esa hissiyotlarning har bir madaniyatda turlicha konseptualizatsiya qilinishini tasdiqlaydi.

Ingliz va o'zbek tillarida hissiyot leksikasi turlicha ifodalanishini ko'rsatdi: ingliz tilida u aniq va individual xarakterga ega bo'lsa, o'zbek tilida obrazli va madaniy qadriyatlar bilan bog'liq holda

namoyon bo'ladi. Hissiyot leksikasi nafaqat til tizimining bir qismi, balki milliy tafakkur va dunyoqarashning ifodasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etishi kuzatildi. Ayniqsa, o'zbek tilida hissiyotlarning iboraviy va metaforik vositalar orqali berilishi uning lingvokulturologik boyligini yaqqol namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bozorov A. Lingvokulturologiya asoslari. – Toshkent, 2020.
2. Brown P., Levinson, S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge University Press, 1987.
3. Ekman P. Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life. – New York: Times Books, 2003.
4. Izard C. E. Human Emotions. – New York: Plenum Press, 1977.
5. Kövecses Z. Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
6. Lakoff G., Johnson, M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
7. Mahmudov N. Til va tafakkur munosabatlari. – Toshkent: Fan, 2010.
8. Plutchik R. Emotion: A Psychoevolutionary Synthesis. – New York: Harper & Row, 1980.
9. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. – New York: Harcourt, Brace, 1921.
10. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words. – Oxford: Oxford University Press, 1997.

UO'K 821.512.160-1

ERKIN VOHIDOVNING “O'ZBEK BO'LISH OSON EMASDIR” SHE'RINING LINGVOSTILISTIK TAHLILI

N.Abdukarimova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada Erkin Vohidovning “O'zbek bo'lish oson emasdir” nomli she'ri tahlil qilinadi. Kirish qismida tahlilning dolzarb va zarurligi isbotlanadi. Adabiyotlar tahlili va maqolaning metodologik qismida bir qator olimlarning ilmiy ishlariga murojaat qilinadi. Tahli va natijalar qismida esa she'r lingvostilistik jihatdan tahlil qilinadi. Maqola so'nggida izlanish natijalari ikki bandda ifoda etiladi, kelgusi tadqiqotlar uchun tavsiyalar beriladi.

Kalit so'z va iboralar: lingvostilistika, lingvopoetika, ideostil, antiteza, ritorik so'roq, okkiazionalizm.

Аннотация. В статье проводится анализ стихотворения Эркина Вахидова «О'zbek bo'lish oson emasdir» («Быть узбеком нелегко»). Во введении обосновывается актуальность и необходимость анализа. В разделе обзора литературы и методологической части статьи делаются ссылки на научные труды ряда учёных. В разделе анализа и результатов стихотворение рассматривается с лингвостилистической точки зрения. В конце статьи результаты исследования излагаются в двух пунктах, а также даются рекомендации для будущих исследований.

Ключевые слова: лингвостилистика, лингвопоэтика, идеостиль, антитеза, риторический вопрос, окказионализм.

Abstract. The article analyzes Erkin Vohidov's poem entitled “O'zbek bo'lish oson emasdir” (“It is not easy to be an Uzbek”). In the introduction, the relevance and necessity of the analysis are substantiated. In the literature review and the methodological part of the article, references are made to the scientific works of a number of scholars. In the analysis and results section, the poem is examined from a linguostylistic perspective. At the end of the article, the research findings are presented in two paragraphs, and recommendations for future studies are provided.

Key words: linguostylistics, linguopoetics, ideostyle, antithesis, rhetorical question, occasionalism.

Kirish. So'nggi yillarda nutqni lingvostilistika muammolari doirasida tadqiq etish va talqin qilish dunyo lingvistikasida asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanmoqda. Darhaqiqat, til va nutq nafaqat aloqa-kommunikatsiya vositasi, balki hissiy ta'sir qilish, ekspressiv bo'yoq vazifasini ham bajaradi. Shu ma'noda tilning emotsional funksiyasi bevosita badiiy adabiyotda, ayniqsa, poetikada yuzaga chiqadi. Ushbu vazifani bajarishda turli xil lingvopoetik va lingvostilistik vositalar alohida ahamiyatga ega. Sharl Balli aytganidek: “Stilistika – bu insonning o'zi”.

Poetik asar tili – madaniyatimizning uzviy bir qismi, g'oyaviy va hissiy ta'sir qilishning asosiy vositasi hisoblanadi. Shu bois poetik asar tilini filologiya fanlari doirasida yanada kengroq tadqiq etishga, ayniqsa, ko'proq ehtiyoj tug'ilmoqda. Poetik nutqqa xos keng ko'lamlilik, badiiy ifoda vositalarining salmoqliligi, xalq tili va millat ruhiga yaqinligi, ularni o'rganish zaruratini keltirib chiqaradi. Hozirgi Yangi O'zbekiston sharoitida ham tilimizning qo'llanish doirasini har tomonlama kengaytirish, ilmiy-tadqiqot ishlarini yanada rivojlantirish, "o'zbek tiliga oid barcha ilmiy, nazariy va amaliy ma'lumotlarni o'zida jamlagan elektron ko'rinishdagi o'zbek tili milliy korpusini yaratish choralarini ko'rish" [1] masalasi kun tartibida dolzarb bo'lib turibdi. Bu esa o'z navbatida tilshunoslar zimmasigaga o'zbek tili bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar doirasini yanada kengaytirish, poetik nutqning barcha lisoniy xususiyatlarini keng va atroflicha o'rganish, jahon ilmiy-tadqiqot standartlari asosida o'zbek tilining keng ifoda imkoniyatlarini ko'rsatib berish vazifasini yuklaydi. Aynan shu ma'noda ushbu maqola ahamiyatli.

Tahlil va natijalar. Erkin Vohidov o'zining she'riyati orqali iste'dodini namoyon qilish bilan birgalikda o'zbek tilidagi yangi qirralarni, lug'at boyligini va hali hamon unda millat ruhi, dunyoqarashi va o'zligi akslanishini ham isbotlagan. "O'zbek bo'lish oson emasdir" she'ri shunday asarlar qatoriga kiradi. She'rning ilk misralaridayoq:

Inson har kim bo'lmog'i mumkin,

G'ayrat qilsa, qunt qilsa basdir.

Bir rutba bor olamda lekin –

O'zbek bo'lish oson emasdir, - deya har qanday mushkul ishga ham qunt va sabot bilan yondashsa, imkon qadar o'sha ishni amalga oshirishi mumkin ekanligini aytib, motivatsiya bera turib, istalgan qiyin ishga "O'zbek bo'lish"dek rutbani qarama-qarshi qo'ymoqda. Bu yerda e'tibor qaratilishi zarur bo'lgan qism, o'zbek bo'lish birligiga nisbatan "rutba" ta'rifini berganligidir. Rutba (arabcha: رتبة) - unvon, daraja, martaba yoki mansab ma'nolarini anglatadi [2].

Ko'p yurt ko'rdim, kezdin jahon,

Ko'ra-ko'ra keltirdim imon:

Arab bo'lish, rus bo'lish oson,

O'zbek bo'lish oson emasdir, – ushbu satrlarda nozik jihat mavjud. O'zining jahon kezganini aytar ekan, rus va arab etnonimlarini ham eslab o'tadi va bu bejiz emas, chunki Erkin Vohidov tarixga oid bilimlarini ko'plab she'rlarida mahorat bilan ishlatgani oddiygina "O'zbekim" qasidasi orqali ham barchamizga ma'lum. O'rta Osiyoni, jumladan, O'zbekistonni ham mustamlaka qilgan, arab va rus millatlarini keltirib o'tish bilan tarixga biroz nazar tashlab ketmoqda, ya'ni arab bo'lish, rus bo'lish oson, lekin o'zbek bo'lib o'zligini yo'qotmay yashash mushkul.

Keyingi bandda har bir o'zbekning qon-qoniga singib ketgan "o'zbekchilik" tilga olinadi:

Yaponchilik demaydi yapon,

Nemischilik demaydi olmon,

O'zbekchilik bor bo'lsin omon,

O'zbek bo'lish oson emasdir, – misralarda yaponchilik, nemischilik okkazional jumllaridan ham unumli va maqsadli foydalingan. Bu yerda ham intellektual bilim doirasi yaqqol ko'zga tashlanadi. Nemis va yapon mentalitetiga xos bo'lgan qat'iyat va primitivlikka ham e'tibor qaratilgan. Ularda biz o'zbeklardan farqli ravishda nepotizm, tanish-bilishchilik va yuzxotir qilish kabi jihatlar yo'qligiga ishora mavjud. Okkazional so'z o'ziga xos, o'ta individual matnda qo'llanilganligi bilan tavsiflanadi [5]. Bizning parchamizda ham individual okkazionalizmlar hozil qilingan: "nemischilik", "yaponchilik" jumllari Erkin Vohidovning ideostiliga xos bo'lgan lingvistik birliklar sifatida talqin qilinishi mumkin.

Muallif idiostili til birliklaridan va tilning ifoda imkoniyatlaridan foydalanishning qo'llanilganda, o'ziga xos tarzda yuzaga chiqishi ma'nosida poetik nutqda nutqiy birlik sifatida qo'llanilgan birliklarning ma'lum bir stilistik maqsadga yo'naltirilganligi e'tiborga olinadi. Idiostilga shu nuqtai nazardan qaralganda, eng avvalo, "tadqiqotchidan muallifning poetik nutqning eng asosiy quroli bo'lgan so'zga qanday ma'no va qanday stilistik yuklamani vazifa qilib berganligi" [6] ga e'tibor qaratish talab etiladi. Idiostil muallif tomonidan ko'zlangan kommunikativ maqsadni yuzaga chiqarish uchun tanlab olingan leksemalar ishtirokida yaratilgan nutqiy birliklarning individual

sistemasi [7] ekan. Idiostilni belgilashda so'z qo'llash mahorati asosiy belgi sifatida maydonga chiqaveradi. Bandlarni tahlil qilar ekanmiz, ayrim joylarda o'zbek millatini faxr bilan maqtalgan joylariga, ayrim vaziyatda esa salbiy jihatlarini nozik misralar bilan tanqid qilganiga ham ko'zimiz tushadi. Bu ideostil ham Erkin Vohidovga xosdir. Ko'plab hajviy asarlarida, xususan, Matmusaning sarguzashlarida ham bunga guvoh bo'lganmiz. Shu an'ana keyingi misralarda aks etgan:

O'zbek bo'lish fidolik demak,
Rohatidan judolik demak,
Sha'n deb, or deb adolik demak,

O'zbek bo'lish oson emasdir, – deya shoir achchiq haqiqatlarni “fidolik”, “sha'n”, “or” kabi ijobiy so'zlar ortiga mahorat bilan joylagan.

Misralarda uyadosh, ma'nodosh va zid ma'noli so'zlarni qo'llash she'rning badiiy-estetik va lingvostilistik salmog'ini bir qadar oshiradi.

Dini – poklik, insof, muruvvat,
Tariqati – mardlik, futuvvat,
Do'sti – mehnat, yori – uqubat,
O'zbek bo'lish oson emasdir.

Yuqoridagi fikrlarning yaqqol isboti sifatida kelgan ushbu bandda, “poklik”, “insof”, “muruvvat”, “mehnat” kabi ijobiy bo'yoqqa ega birliklarga “uqubat” so'zi qarama-qarshi qo'yiladi, bu orqali o'zbek xalqining doim poklik, insof, muruvvat bilan o'z gardaniga tushgan mehnatlarni bajargani va mehnatiga yarasha rohat ko'rish o'rniga uqubat chekkani qalamga olinmoqda.

U hammani o'ylashi kerak,
Ko'ngil olish, yo'qlashi kerak,
O'zbek qachon uxlashi kerak?

O'zbek bo'lish oson emasdir, – bu misralarda ham antitezadan unumli foydalanilgan. Poetik nutqda antiteza bir-biriga zid, qarama-qarshi bo'lgan ikki tushuncha, obraz, voqea-hodisalar yoki ularning biror bir belgisini qiyoslash asosida yuzaga keladi [8]. Tilshunoslikda antiteza poetik nutqning alohida ekspressiv-stilistik funktsiya bajaruvchi figurasi sifatida talqin etiladi [9]. Poetik nutqda qarama-qarshilik va zidlik grammatik, leksik va kompozitsion birliklar vositasida ifoda etiladi. Ular antitezali munosabatlarni yuzaga chiqaruvchi vositalar hisoblanib, antiteza orqali ifoda etilayotgan ta'siriylik darajasi mazkur vositalarning ifoda imkoniyatlar bilan bog'liq bo'ladi, ya'ni ifodaviy mazmun qanchalar chuqur bo'lsa, antiteza shuncha keng uslubiy funktsiya bajaradi. Antiteza shu bilan kontrast tushunchalarni yaratadi, ularning zid belgilarini qiyoslash yo'li bilan ifoda etadi va o'ziga xos stilistik bo'yoqdorlik hosil qiladi. Ayniqsa, mazmuniy antiteza yuqoridagi misoldagi singari holda qo'llanganda stilistik vazifa bajarib keladi.

Ritorika notiqlik san'ati, poetik nutq masalasi sifatida Aristotel davridan buyon o'rganib kelinadi. Nutq ekspressivligi, emoqionalligi masalasi ham barchi tillarda juda ko'p tadqiqotchilar diqqatini o'ziga tortib keladi. Tilning emotsional-ekspressiv vositalari poetik nutqning o'zida, uning yaratilish jarayonida hosil qilinadi. Ritorik so'roq ham ana shunday vositalardan biri hisoblanadi. U poetik nutqning uzviy qismi sifatida yuzaga chiquvchi figuralardan biridir. Poetik nutqda muallif ritorik so'roq orqali tinglovchi yoki o'quvchiga ramziy murojaat qiladi, shartli ravishda suhbatga tortadi, poetik nutq monologik tarzda shakllansa-da, suhbatdosh muallif ongida shartli ravishda mavjud bo'ladi. Ritorik so'roqning eng asosiy sintaktik xususiyati uning so'roq gap shaklida reallashuvi bo'lsa, stilistik o'ziga xosligi uning javob talab qilmasligida, javob so'roqning o'zidan anglashilishida ko'rinadi. Bizning she'riy namunamizda ham ritorik so'roq gap maqsadli foydalanilgan va “o'zbekning uxlash uchun ham vaqti yo'q” degan tasdiq ma'noni yanada bo'rttirish, mubolag'a qilish singari stilistik vazifa bajargan.

Ayrim o'zbek xalqigagina xos bo'lgan urf-odat va marosimlarga nisbatan munosabat bildirishda ham Erkin Vohidov yuksak mahorat sohibi. Xususan, xalqqa osh berish masalasiga alohida to'xtaladi va quyidagi misralarni keltirib o'tadi:

Bolasiga makk, mosh bergan,
Doshqozonda xalqqa osh bergan,
Bormi bunday urfga dosh berga,

O'zbek bo'lish oson emasdir.

Darhaqiqat, endi-endi sarf-xarajatni kamaytirgan holda marosimlarni o'tkazish masalasi dolzarb bo'lib bormoqda. Erkin Vohidov esa ushbu mavzuga 2009-yilda yozgan she'rida allaqachon o'z uslubida munosabat bildirib o'tgan.

Xulosa.

1. Erkin Vohidovning "O'zbek bo'lish oson emasdir" she'rida "o'zbek bo'lish" tushunchasi "rutba" (yuqori daraja, unvon) sifatida ko'tarilgan bo'lib, bu orqali milliy o'zlik, fidoyilik va o'zbekchilikning murakkab mohiyati poetik darajada ifodalangan. She'r boshidan oxirigacha o'zbek millatini faxrlanish va nozik tanqid birligida aks ettiradi.

2. She'rda antiteza usuli keng qo'llanilgan: ijobiy fazilatlar (poklik, insof, muruvvat, mardlik, mehnat) va salbiy yoki og'ir tomonlar (uqubat, rohatdan judolik, doimiy mas'uliyat) qarama-qarshi qo'yilishi natijasida o'zbek xalqining ruhiy va ijtimoiy holati chuqur va ekspressiv tarzda ochib berilgan.

3. Muallifning ideostili okkazionalizm ("yaponchilik", "nemischilik"), ritorik so'roq ("O'zbek qachon uxlashi kerak?") va ma'nodosh, zid ma'noli leksik birliklar orqali yorqin namoyon bo'lgan. Bu lingvostilistik vositalar she'rga nafaqat badiiy-estetik salmoq, balki hissiy ta'sirchanlik va intellektual chuqurlik bag'ishlagan.

4. She'r tilida milliy madaniyat unsurlari (osh, doshqozon, urf-odatlar) va lingvokulturologik birliklar ("o'zbekchilik", "sha'n", "or") muvaffaqiyatli ishlatilishi natijasida poetik nutq nafaqat emotsional, balki lingvokulturologik va teonimik jihatdan ham boy ekanligi isbotlangan. Bu o'zbek tilining ifoda imkoniyatlarini jahon standartlari darajasida ko'rsatadi.

Tavsiyalar. Ushbu she'rda uchragan "doshqozon", "osh", "fayz-baraka", "himmati baland", "o'zbekchilik" kabi lingvistik birliklarni lingvokulturologik jihatdan ham tadqiqotga tortish mumkin. Bundan tashqari "din", "dahriylik", "janoza", "e'tiqod", "labbayka" lingvistik birliklari yordamida teonimlar haqidagi ilmiy ishlarda ham foydalanish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 20 октябрдаги "Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" ПФ-6084-сонли Фармони.

2. Abdupattoyev.M.T. Lingvopoetika, - Farg'ona 2022

3. Okkazionalizmning tilshunoslikda o'rganilishi. Okkazionalizm va neologizm N.Umarova, FarDU professori, X.Umarova, FarDU doktranti

4. Dusmatov X.H, Mahmudova Z. USLUBSHUNOSLIK ASOSLARI, - Farg'on 2022.

5. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. 1966. 15-с.

6. Царева Я.А. Теоретическая репрезентация термина "идиостиль". // Современные достижения и новые направления филологии. Сборник научных трудов по итогам Международной научной конференции. (Под общей редакцией Е.Г. Озеровой.) Белгород, 12-13 февраля 2018 г. С 178-183

7. Цилевич, Л.М. Принципы анализа литературного произведения как художественной системы / Л.М.Цилевич // Филологические науки. Научные доклады высшей школы. - М.: Высшая школа, 1988 - №1. С. 9-14.

8. Иванюк Б.П. Поэтическая речь: словарь терминов М.: Флинта: Наука, 2007. С 312.

9. Вертаева Л.В. Антитеза как принцип организации художественного текста (на материале современного английского языка): автореф. дис. канд. филол. наук. – Минск, 1984. – 22 с.

UO'K 81'25:811.512.1=111:94(575)

TEMUR TUZUKLARINING INGLIZCHA TARJIMASIDA ISTORIZMLARNING BERILISHI

Sh.F.Abdullayev, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada "Temur tuzuklari" asarining inglizcha tarjimasida istorizmlarning berilish usullari lingvistik va tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy leksik birliklarning semantik mazmuni hamda milliy-madaniy yuklamasini saqlash masalasi yoritiladi. Shuningdek, istorizmlarni tarjima qilishda qo'llanilgan asosiy tarjima usullari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: istorizm, Temur tuzuklari, tarixiy leksika, inglizcha tarjima, madaniy realiyalar, tarjima usullari, semantik mazmun

Аннотация. В статье рассматриваются особенности передачи историзмов в английском переводе произведения «Тузуки Темура» с лингвистической и переводоведческой точек зрения. Анализируется сохранение семантического содержания и национально-культурной специфики исторической лексики. Определяются основные переводческие приемы, использованные при передаче историзмов.

Ключевые слова: историзмы, Тузуки Темура, историческая лексика, английский перевод, культурные реалии, переводческие приемы, семантика

Abstract. This article analyzes the ways of rendering historisms in the English translation of Temur Tuzuklari from linguistic and translation studies perspectives. The study focuses on the preservation of semantic meaning and national-cultural elements of historical vocabulary. The main translation techniques applied to historisms are also identified.

Key words: historisms, Temur Tuzuklari, historical vocabulary, English translation, cultural realia, translation techniques, semantic meaning.

Zamonaviy tarjimashunoslikda tarixiy matnlarni tarjima qilish masalasi eng murakkab va mas'uliyatli yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bunday matnlarda uchraydigan leksik birliklar muayyan tarixiy davrga xos ijtimoiy tuzilma, siyosiy boshqaruv tizimi, harbiy ierarxiya hamda madaniy qadriyatlarini o'zida mujassam etadi. Ayniqsa, tarixiy realiyalarni ifodalovchi istorizmlar tarjima jarayonida alohida ilmiy muammo sifatida namoyon bo'ladi, chunki ularning aksariyati tarjima qilinayotgan til tizimida to'liq leksik yoki funksional ekvivalentga ega emas [1].

Amir Temurning siyosiy-huquqiy qarashlarini aks ettiruvchi "Temur tuzuklari" asari o'z mazmunining tarixiy chuqurligi va konseptual murakkabligi bilan ajralib turadi. Asar matnida keng qo'llangan *amir, bek, lashkar, sipoh, noib, devon, rayiyat* kabi birliklar o'z davrining ijtimoiy-siyosiy tizimini aks ettiruvchi muhim istorizmlar hisoblanadi. Ushbu birliklar orqali matnning tarixiy ruhi, davlat boshqaruvi modeli hamda milliy tafakkur tizimi shakllanadi [2].

Mazkur istorizmlarning ingliz tiliga tarjimasi esa tarjimon oldiga faqat tilshunoslik emas, balki tarixiy-madaniy interpretatsiya bilan bog'liq vazifalarni ham qo'yadi. Chunki ingliz tilida mazkur tushunchalarning bevosita muqobili mavjud bo'lmagan hollarda tarjimon transliteratsiya, izohli tarjima, tavsifiy ifoda yoki madaniy moslashtirish kabi usullarga murojaat qiladi. Bu jarayonda esa tarixiy semantikaning saqlanish darajasi, matnning adekvatligi hamda madaniy koloritning uzatilishi muhim mezon sifatida maydonga chiqadi [3].

Shu nuqtai nazardan, "Temur tuzuklari" asarining inglizcha tarjimasida istorizmlarning qanday berilgani, ularning semantik mazmuni qay darajada saqlangani va tarjimada tarixiy-realistik tasvirning qanchalik tiklangani masalasi alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada aynan shu muammo tarjimashunoslikning zamonaviy nazariy qarashlari asosida tahlil qilinadi hamda tarixiy matnlar tarjimasida istorizmlarning o'рни va funksiyasi aniqlanadi.

Tarjimashunoslikda istorizmlar (tarixiy leksika) ko'pincha realiya va madaniy belgilangan birliklar muammosi bilan tutash holda talqin qilinadi. Bunday birliklar oddiy "eskirgan so'z" emas, balki tarixiy davrning ijtimoiy-siyosiy tuzilmasi, harbiy ierarxiyasi va boshqaruv institutlarini "kodlaydigan" nominativ-konseptual birliklar sifatida qaraladi. Shu bois, ular tarjimada bevosita ekvivalentga ega bo'lmagan holatlarda semantik va pragmatik yo'qotishlar yuzaga kelishi tabiiy [4].

Madaniy xos birliklar (realiyalar) tarjimasiga oid klassik yondashuvlar orasida izohli/tavsifiy tarjima, transliteratsiya/transkripsiya, funksional analog, generallashtirish (umumlashtirish) va kommentariya kabi usullar barqaror tilga olinadi. Bu yondashuvlar tarjimada "tushunarlilik"ni oshiradi, biroq tarixiy kolorit va ierarxik aniqlikning susayishiga olib kelishi mumkin [5]. Deskriptiv tarjimashunoslik doirasida esa tarjimada tanlangan yechimlar norma va qabul qiluvchi auditoriya talabi bilan izohlanadi (tarjimonning qarori – ijtimoiy-madaniy muhit mahsuli) [6]. Tarjima strategiyalari nuqtayi nazaridan domestikatsiya va forinizatsiya oppozitsiyasi ham muhim: tarixiy matnlarda istorizmlarni "o'quvchiga yaqinlashtirish" (domestikatsiya) ko'pincha realiya rangini pasaytiradi, "begonaligini saqlash" (forinizatsiya) esa tarixiy ruhni ushlab qoladi, lekin izoh talabini

oshiradi [7]. Amaliy tarjima qo'llanmalarida esa (masalan, Peter Nyumark yondashuvida) realiya va tarixiy terminlarni berishda konkret kontekst, janr talabi va o'quvchi kompetensiyasi asosiy mezon sifatida ko'rsatiladi [8]. "Temur tuzuklari" inglizcha tarjimasida istorizmlarni berish masalasi bo'yicha so'nggi yillarda mahalliy tadqiqotlarda terminlarning izchilligi, iyerarxik ma'noni saqlash va semantik siljish muammolari alohida urg'ulanadi. Xususan, ayrim istorizmlar tarjimada umumlashtirilishi natijasida (masalan, *sipoh* → *army*) davrga xos harbiy-tashkiliy belgi yo'qolishi, yoki bir unvonning turli joylarda turlicha berilishi (masalan, *bek* → *lord/prince/chieftain*) o'quvchining tarixiy tizimni idrok etishini qiyinlashtirishi qayd etiladi [9].

"Temur tuzuklari" asarining inglizcha tarjimasida istorizmlarni berishda umumlashtirish (generalizatsiya) usuli keng qo'llaniladi. Ushbu usulda tarixiy davrga xos bo'lgan aniq leksik birliklar keng ma'noli va neytral terminlar bilan almashtiriladi. Natijada matnda mavjud bo'lgan ijtimoiy, harbiy va ma'muriy iyerarxiya soddalashtirilib, tarixiy semantikaning muhim qatlamlari yo'qoladi. Bunga *qurchi* va *navkar* istorizmlarining tarjimasida misol bo'la oladi. Asarda ushbu birliklar turli maqom va vazifani ifodalab, Temuriylar davri harbiy xizmat tizimining ichki tuzilishini ko'rsatadi. Biroq inglizcha tarjimada ular quyidagicha beriladi: "Qurchilarim va navkarlarimni sinovdan o'tkazib, bahodirlarini oldinga chiqardim" — "I tested my guards and soldiers, and brought the bravest to the front." Bu yerda *qurchi* va *navkar* o'rtasidagi funksional hamda iyerarxik farq "guards" va "soldiers" kabi umumiy nominatsiyalar orqali tekislanadi. Natijada tarixiy xizmat pog'onalari aniq ko'rinmay qoladi va matn umumiy harbiy tavsif darajasiga tushib qoladi [10]. Shu kabi holat *sipoh* istorizmining tarjimasida ham kuzatiladi. Asarda bu birlik muayyan davrga xos harbiy tuzilma va qo'shin tizimini anglatadi. Inglizcha tarjimada esa u quyidagicha beriladi: "Ul yurti fath etmoq uchun sipoh yubordim" — "I sent an army to conquer that land." Bunda *sipohga* xos tarixiy-tashkiliy va semantik belgilar "army" kabi zamonaviy va umumiy termin orqali neytrallashtiriladi. Natijada Temur davriga xos harbiy modelning o'ziga xosligi tarjimada to'liq aks etmaydi [11].

Umumlashtirishning salbiy ta'siri *tuman* istorizmini tarjima qilishda ham namoyon bo'ladi. *Tuman* Temuriylar davrida aniq son va tuzilishga ega bo'lgan harbiy bo'linmani bildirgan bo'lsa-da, inglizcha tarjimada u ko'pincha "division", "unit" yoki "troops" tarzida beriladi. Bu holatda harbiy birlikning aniq tarixiy o'lchovi va iyerarxik maqomi yo'qoladi. Xuddi shuningdek, *bek* istorizmi tarjimada ko'pincha "lord", "chieftain" yoki "noble" shaklida umumlashtiriladi. Aslida esa *bek* Temuriylar davri siyosiy-ma'muriy tizimida aniq vakolat va ijtimoiy mavqega ega bo'lgan lavozimni ifodalagan. Umumiy inglizcha ekvivalentlar bu lavozimning tarixiy-huquqiy xususiyatlarini to'liq ochib bera olmaydi.

"Temur tuzuklari" asarining inglizcha tarjimasida istorizmlarni berishda tarjimonlar ba'zan transliteratsiya usuliga murojaat qiladilar. Ushbu yondashuvda tarixiy birliklar asl shakliga yaqin ko'rinishda saqlanib, matnning davrga xos ruhi va milliy koloritini ifodalashga xizmat qiladi. Transliteratsiya orqali berilgan istorizmlar o'quvchida tarixiy muhitni aniqroq tasavvur qilish imkonini yaratadi, biroq bunday birliklar ingliz tilining leksik tizimida faol bo'lmagani sababli ularning semantik mazmuni har doim ham oson idrok etilmaydi. Mazkur holat "Sipohlarim saf tortib, har bir tuman o'z bayrog'i ostida turdi" jumlasining inglizcha tarjimasida yaqqol namoyon bo'ladi. Tarjimada ushbu jumla "My *sipahis* stood in ranks, each *tumen* under its own banner" tarzida berilganda, *sipahi* va *tumen* birliklarining transliteratsiya qilinishi tarixiy muhitni kuchaytiradi hamda Temuriylar davriga xos harbiy tizimni bevosita aks ettiradi. Biroq mazkur birliklar ingliz tilida semantik jihatdan tanish bo'lmagani sababli, izohsiz holda berilganda o'quvchi uchun tushunishda qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Shu bois transliteratsiya tarjimaning tarixiy aniqligini oshirsa-da, uning kommunikativ samaradorligini pasaytiradi [12].

Xuddi shu jumlaning "My soldiers stood in ranks, each division under its own banner" tarzida tarjima qilinishi esa o'qilishi osonroq bo'lsa-da, *tumen* istorizmining aniq tarixiy-harbiy birlik sifatidagi semantik rangini soddalashtiradi. Bu holatda "division" funksional analog sifatida xizmat qiladi, ammo u Temuriylar davriga xos harbiy tuzilmaning miqdoriy va iyerarxik xususiyatlarini to'liq ifodalay olmaydi. Natijada tarixiy model zamonaviy harbiy tushuncha bilan almashtiriladi va matnning davr ruhiga xos ayrim belgilar yo'qoladi [13]. Shu tarzda, transliteratsiya va funksional analog o'rtasida muayyan muvozanat mavjudligi kuzatiladi. Transliteratsiya tarixiy kolorit va

konseptual aniqlikni saqlashga xizmat qilsa, funksional moslashtirish matnning tushunarligini ta'minlaydi. Biroq "Temur tuzuklari" kabi tarixiy-huquqiy manbalarda transliteratsiyani izohli tarjima bilan uyg'unlashtirish, ya'ni gibril modeldan foydalanish tarjimaning ham tarixiy, ham kommunikativ jihatdan samarali bo'lishiga imkon yaratadi. Mazkur yondashuv tarixiy birliklarning semantik mohiyatini saqlagan holda, ularni zamonaviy o'quvchi uchun tushunarli shaklda yetkazishga xizmat qiladi. "Temur tuzuklari" asarining inglizcha tarjimasida uchraydigan muhim muammolardan biri terminologik izchillikning buzilishi bilan bog'liqdir. Tarixiy matnlarda istorizmlar muayyan ierarxik tizimni tashkil etadi va ular o'zaro semantik hamda funksional bog'liqlik asosida faoliyat yuritadi. Shu bois bir xil terminning matnning turli joylarida turlicha tarjima qilinishi tarixiy tizimning yaxlit idrok etilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tarjima jarayonida bunday holat terminologik konsistentlik muammosi sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur holat, ayniqsa, *tuzuk* istorizmini tarjima qilishda yaqqol ko'zga tashlanadi. Ayrim hollarda ushbu birlik inglizcha tarjimada "Code of Timur" shaklida, boshqa o'rinlarda esa "Institutes of Timur" tarzida beriladi. Har ikki variant alohida holda ma'no jihatidan asosli bo'lsa-da, ularning parallel qo'llanilishi o'quvchi ongida yagona konsept shakllanishiga to'sqinlik qiladi. Natijada *tuzuk* tushunchasi barqaror termin sifatida emas, balki kontekstga bog'liq o'zgaruvchan birlik sifatida qabul qilinadi. Bu esa asarning normativ-siyosiy mohiyatini idrok etishni murakkablashtiradi [14].

Shunga o'xshash holat *tuman* istorizmi tarjimasida ham uchraydi. Matnning ayrim joylarida u transliteratsiya asosida "tumen" shaklida berilsa, boshqa o'rinlarda "division" yoki "host" kabi funksional analoglar bilan almashtiriladi. Natijada bir xil harbiy birlik turli terminlar orqali ifodalanib, uning aniq ierarxik o'rni va miqdoriy xususiyati noaniqlashadi. Bu holat tarixiy harbiy tizimni yaxlit model sifatida tasavvur qilish imkonini cheklaydi. Xuddi shuningdek, *bek* istorizmining "lord", "prince" yoki "chieftain" tarzida navbatma-navbat tarjima qilinishi ham terminologik beqarorlikni yuzaga keltiradi. Mazkur birlik Temuriylar davrida aniq ijtimoiy-siyosiy lavozimni bildirgan bo'lsa-da, turli inglizcha ekvivalentlarning qo'llanilishi ushbu lavozimning real maqomini aniqlashni qiyinlashtiradi. Natijada tarjimada tarixiy ierarxiya parchalangan holda namoyon bo'ladi va terminologik izchillik buziladi. Tarjimada yana bir muhim muammo istorizmlarning semantik siljishi bilan bog'liq bo'lib, bu holat ko'pincha tushunarlikni oshirish maqsadida yuzaga keladi. Istorizm oddiy va keng ma'noli so'z bilan berilganda, uning tarixiy va konseptual yuklamasi sezilarli darajada qisqaradi. Bunday yondashuv kommunikativ qulaylikni ta'minlasa-da, tarixiy mazmunning chuqur qatlamlari tarjimada to'liq aks etmaydi. Mazkur holat *tuzuk* istorizmini faqat "law" termini orqali berishda yaqqol namoyon bo'ladi. "Law" so'zi ushbu tushunchani faqat huquqiy norma doirasida talqin qiladi, holbuki *tuzuk* Temur davrida nafaqat qonun, balki siyosiy-mafkuraviy qoida, axloqiy me'yor va davlat boshqaruvi tamoyillarini o'zida mujassam etgan keng konsept sifatida namoyon bo'ladi. Natijada tarjimada mazkur birlikning konseptual ko'lamini torayadi [15]. Shuningdek, *amir-ul-umaro* istorizmining "a great nobleman" kabi yumshoq va umumiy ifoda bilan berilishi uning oliy harbiy-siyosiy maqomini pasaytiradi. Asl matnda ushbu unvon davlat harbiy ierarxiasining eng yuqori pog'onasini anglatgan bo'lsa, tarjimada u oddiy zodagon darajasiga tushib qoladi. Bu esa tarixiy hokimiyat tizimining semantik deformatsiyasiga olib keladi [16].

Xuddi shunday, *qurchi* istorizmining ayrim joylarda "archer" yoki "troops" kabi umumiy terminlar bilan almashtirilishi ham uning saroy qo'riqchisi yoki maxsus xizmat vakili sifatidagi maqomini yo'qqa chiqaradi. Natijada mazkur birlikning institutsional mohiyati saqlanmaydi va tarixiy funksiyasi oddiy harbiy faoliyat bilan tenglashtiriladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, "Temur tuzuklari" asarining inglizcha tarjimasida istorizmlarning berilishi tarjimaning tarixiy aniqligi va madaniy mazmunini belgilovchi muhim omillardan biridir. Istorizmlarni umumlashtirish, transliteratsiya va funksional moslashtirish orqali tarjima qilish jarayonida ayrim hollarda tarixiy ierarxiya va konseptual mazmunning qisman yo'qolishi kuzatiladi. Ayniqsa, terminologik izchillikning buzilishi va semantik siljishlar tarixiy tizimning yaxlit idrok etilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois tarixiy-huquqiy matnlarni tarjima qilishda istorizmlarni izchil, izohli va ilmiy asoslangan yondashuv asosida berish tarjimaning adekvatligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev Sh.F. o'g'li. Temur tuzuklari inglizcha tarjimasida istorizmlarning berilishi. – *The Lingua Spectrum*. – 2025. – №12(2). – B. 814–820.
2. Osimo B. *The Translation of Realia: How to Render Words That Mean Culture-Specific Things*. – 2022.
3. Toury G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2012.
4. Venuti L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. – London; New York: Routledge, 1995.
5. Newmark P. *A Textbook of Translation*. – London: Prentice Hall, 1988.
6. Karimov U. Temur tuzuklari tarjimasida harbiy terminlar ekvivalenti. – *Filologiya masalalari*. – 2019. – №3. – B. 45–55.
7. Qo'ldoshev O. Tarixiy realiyalar tarjimasining lingvokulturologik xususiyatlari. – *Til va adabiyot ta'limi*. – 2021. – №5. – B. 62–70.
8. Nida E.A. *Toward a Science of Translating*. – Leiden: E.J. Brill, 1964.
9. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. – London: Routledge, 2018.
10. Nord Ch. *Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained*. – Manchester: St. Jerome Publishing, 1997.
11. Komissarov V.N. *Teoriya perevoda (lingvisticheskie aspekty)*. – Moskva: Vysshaya shkola, 1990.
12. Vinogradov V.V. *Leksikologiya i leksikografiya*. – Moskva: Nauka, 1977.
13. Fedorov A.V. *Osnovy obshchey teorii perevoda*. – Moskva: Vysshaya shkola, 1983.
14. Sirotinina O.B. Tarixiy leksika va istorizmlarning lingvistik xususiyatlari. – *Filologiya masalalari*. – 2016. – №2. – B. 33–41.
15. Karimova D.X. Tarixiy realiyalar tarjimasida semantik moslik muammosi. – *Xorijiy filologiya*. – 2020. – №4. – B. 72–79.
16. Qo'chqorova M. Tarixiy matnlar tarjimasida milliy-madaniy birliklarning berilishi. – *Tilshunoslik masalalari*. – 2022. – №1. – B. 58–65.

UO'K 821.512.1

QISHLOQ HAYOTINING REALIST RASSOMI: LUQMON BO'RIXON IJODIGA BIR NAZAR

M.I.Abdumurodova, magistrant, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada Luqmon Bo'rixon nasrida realizm masalalari chuqur tahlil qilinadi. Muallif qishloq hayotining ijtimoiy-psixologik jihatlarini, shuningdek, psixologik realizm va badiiy til xususiyatlarini ilmiy asosda yoritadi. Tadqiqotda qahramonlarning ichki ruhiy holati, ularning ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasi va muallifning realistik tasvirlash uslubi o'rganiladi. Maqola o'quvchiga Luqmon Bo'rixon ijodidagi realizmning o'ziga xos jihatlarini, qahramonlar psixologiyasini aniqlash va badiiy tilning estetik qiymatini tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Luqmon Bo'rixon, realizm, psixologik realizm, qishloq hayoti, milliy xarakter, badiiy til, dialektizm, ijtimoiy muhit, badiiy detal, uslub.

Аннотация. В данной статье проводится глубокий анализ реализма в прозе Лукмона Борихона. Автор исследует социально-психологические аспекты сельской жизни, а также особенности психологического реализма и художественного языка на научной основе. В работе рассматриваются внутренние психологические состояния персонажей, их взаимодействие с социальной средой и методы реалистического изображения, используемые автором. Статья направлена на то, чтобы помочь читателю понять уникальные черты реализма в произведениях Лукмона Борихона, оценить психологическую глубину персонажей и эстетическую ценность литературного языка.

Ключевые слова: Лукмон Борихон, реализм, психологический реализм, сельская жизнь, национальный характер, художественный язык, диалектизмы, социальная среда, художественная деталь, стиль.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of realism in the prose of Luqmon Borikhon. The author examines the socio-psychological aspects of rural life, as well as the features of psychological realism and artistic language, on a scientific basis. The study explores the inner psychological states of the characters, their interactions with the social environment, and the author's realistic depiction techniques. The article aims to help readers understand the unique characteristics of realism in Luqmon Borikhon's work, appreciate the psychological depth of the characters, and recognize the aesthetic value of the literary language.

Key words: *Luqmon Borikhon, realism, psychological realism, rural life, national character, literary language, dialect, social environment, artistic detail, style.*

XXI asr o'zbek nasri badiiy tafakkur taraqqiyotining murakkab va serqirra bosqichini boshidan kechirmoqda. Xususan, realizm metodi zamonaviy adabiy jarayonda nafaqat hayotiy voqeelikni aks ettirish vositasi, balki inson mohiyatini ontologik va ekzistensial jihatdan tadqiq etuvchi universal usul sifatida namoyon bo'lmoqda. Bugungi realizm masalasining dolzarbligi shundaki, u klassik realizmning «obyektiv tasvir» tamoyillarini saqlagan holda, modernistik va postmodernistik tasviriy unsurlarni (simvolizm, ong oqimi, metafora) o'ziga singdirib, «sinkretik realizm» shakliga kirib bormoqda. Adabiyotshunos olim D. Quronov ta'kidlaganidek: «Realizm – bu to'xtab qolgan dogma emas, balki zamon bilan birga evriladigan, voqealikning yangi qirralarini kashf etishga moslashgan jonli tizimdir» [1]. Shu nuqtayi nazardan, Luqmon Bo'rixon nasrini o'rganish o'zbek realizmining bugungi evolyutsion jarayonlarini ilmiy tushunish uchun xizmat qiladi.

An'anaviy (klassik) realizm asosan sotsial-maishiy hayotning «fotonusxasi»ga va qahramonning tashqi harakatlariga tayangan bo'lsa, zamonaviy realizmda e'tibor subyektiv reallikka — qahramonning ichki kechinmalari va ruhiy iztiroblariga ko'chdi. Agar klassik realizmda muhit qahramonni shakllantirgan bo'lsa, zamonaviy realizmda qahramon o'z irodasi va ruhiy quvvati bilan muhitga qarshi turadi yoki uni o'zgartirishga intiladi. Luqmon Bo'rixon ijodida biz ushbu ikki shaklning o'zaro sintezini ko'ramiz: u qishloqning real manzarasini (an'anaviylik) qahramonning murakkab ruhiy dunyosi (zamonaviylik) orqali ochib beradi.

Luqmon Bo'rixon o'zbek nasrida Abdulla Qahhor asos solgan lirik-realistik va ixcham tasvir an'analarining mantiqiy davomchisidir. Biroq, u o'z ijodida qishloq mavzusini yangicha sotsial-psixologik aspektda tadqiq etdi. Adibning «Jaziramadagi odamlar» romani o'zbek romanchiligida ijtimoiy realizmning yuksak namunasi sifatida e'tirof etiladi. Adabiyotshunos U. Normatov yozuvchi haqida: «Luqmon Bo'rixon — so'zning qadrini biladigan, qahramonini labidan emas, yuragidan gapirtiradigan adib. Uning realizmi – bu samimiyat realizmidir» [2], – deb yozadi.

Luqmon Bo'rixon uslubi «psixologik realizm» va «xalqona soddalik» ustunlariga qurilgan. Uning badiiy maktabi Qashqadaryo adabiy muhitining etnofolklorik unsurlari bilan sug'orilgan bo'lib, asarlaridagi til shiradorligi va dialektizmlarning o'rinli qo'llanishi adibga xos individual uslubni (idiositil) shakllantirgan. U o'z asarlarida murakkab falsafiy va axloqiy muammolarni oddiy qishloq odamlari tili va taqdiri orqali ifodalash mahoratiga ega.

Luqmon Bo'rixon ijodida qishloq — shunchaki voqealar kechadigan geografik-etnik hudud emas, balki milliy mentalitetning genetik kodi saqlanadigan va sotsial sinovlarda charxlanadigan ijtimoiy-psixologik fenomen hisoblanadi. Adibning realistik mahorati shundaki, u qishloqni tasvirlashda deterministik muhit (insonga bevosita ta'sir o'tkazuvchi sharoit) tamoyilidan foydalanadi. Ya'ni, qishloqning qattiq iqlimi, o'ziga xos ijtimoiy qatlamlari va ma'naviy muhiti qahramonlar xarakterini shakllantiruvchi asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

«Jaziramadagi odamlar» romani. Adibning ushbu romanida qishloq (cho'l qo'ynidagi posyolka) inson irodasini sinovchi poligon vazifasini o'taydi. «Jazirama» detali romanda shunchaki tabiiy holat emas, balki qahramonlarning ichki dunyosini ochib beruvchi simvolik vositadir. Masalan, bosh qahramon Lolaxon obrazi orqali o'zbek ayolining sabr, bardosh va sadoqat kabi xarakter qirralari sotsial ziddiyatlar fonida tahlil qilinadi. Lolaxonning cho'l sharoitiga, qattiq mehnatga va ma'naviy tanholikka dosh berishi — bu milliy mentalitetdagi chidamlilik fenomenining badiiy in'ikosidir [3]. Bu yerda sotsial muhit va inson xarakteri o'rtasidagi dialektik bog'liqlik yaqqol namoyon bo'ladi: muhit qanchalik qattiq bo'lsa, qahramonning ichki mohiyati shunchalik yorqinroq ochiladi.

«Sirli muallim» qissasi. Ushbu asarda qishloqning etnofolklorik elementlari — xalqona lutf, qishloqona pichinglar, o'ziga xos urf-odatlar — badiiy funksional ahamiyat kasb etadi. 41-posyolka maktabidagi tushkun muhit Najot G'aybullaning faol ma'rifatparvarlik harakati bilan to'qnashtiriladi. Adib qishloq odamlari (masalan, domla Xurramovich) nutqidagi sheva unsurlari va xalqona soddalik orqali ularning sotsial qiyofasini yaratadi. Tadqiqotchi N. Jabborov ta'kidlaganidek: «Bo'rixon qahramonlari o'z tilining rangdorligi va mentalitetiga xos sadoqati bilan kitobxon ishonchini

qozonadi” [4]. Bu yerda etnofolklorik unsurlar asarning realistik ruhini ta'minlash bilan birga, milliy xarakterning barqarorligini ham tasdiqlaydi.

Adib nasrida qishloq muhitining milliy xarakterga ta'siri quyidagi uch yo'nalishda namoyon bo'ladi:

Antropotsentrik yondashuv: Qishloq – insonning o'zligini (identifikatsiyasini) saqlab qoladigan so'nggi qo'rg'on sifatida;

Ma'naviy ekologiya: Tabiat (cho'l, jazirama, qishloq kengliklari) bilan muloqot orqali personajlarning ruhiy poklanishi;

Nutqiy realizm: Qashqadaryo adabiy-etnografik muhitiga xos bo'lgan dialektizmlar orqali qahramonlarning sotsial kelib chiqishini aniqlashtirish.

«Quyosh hali botmagan» qissasida ham qishloq yoshlarining sarguzashtlari orqali mardlik va jasorat tushunchalari tahlil qilinadi. Bu yerda milliy xarakter dinamik xususiyat kasb etib, zamon bilan hamnafaslikka intiladi. Adib qishloq hayotini tasvirlash orqali kitobxonga shunday xulosani beradi: milliy xarakter – bu turg'un tushuncha emas, balki sotsial muhitning ta'sirida doimiy ravishda boyib boruvchi murakkab ruhiy jarayondir [5].

Luqmon Bo'rixon asarlarida qishloq shunchaki geografik makon emas, balki milliy xarakterning shakllanish va sinovdan o'tish markazidir. Yozuvchi sotsial reallikni etnofolklorik qatlamlar bilan mohirona sintezlab, o'zbek nasrida o'ziga xos «qishloq ontologiyasi»ni yaratdi.

Luqmon Bo'rixon nasridagi realizm shunchaki ijtimoiy borliqni aks ettirish emas, balki voqealikning qahramon ruhiyatidagi in'ikosini tadqiq etishga yo'naltirilgan psixologik realizmdir. Nazariy jihatdan psixologik realizm — personaj xarakterining shakllanishini uning ichki olami, ruhiy evrilishlari va his-tuyg'ulari dinamikasi orqali ko'rsatishni ko'zda tutadi. Adabiyotshunos I. Sultonov ta'kidlaganidek: “Yozuvchi mahorati hayotdagi oddiy detalni qahramonning ruhiy holati bilan bog'lay olishida ko'rinadi” [6].

«Jaziramadagi odamlar» romanida «jazirama» va «cho'l» detallari shunchaki makon ko'rsatkichi emas, balki psixologik parallelizm (tabiat va inson ruhiyati o'rtasidagi uyg'unlik) vositasidir. Jazirama issiq — personajlarning ma'naviy chidamliligini sinovchi, ularning ichki «men»ini yuzaga chiqaruvchi katalizator vazifasini o'taydi. Masalan, Lolaxonning qum barxanlari va bitmas-tugalmas jazirama bilan yuzma-yuz qolishi uning ichki tanholigi va umidlarining ramziy ifodasidir. Bu yerda tashqi voqelik (cho'l) va ichki ruhiyat (iztirob) bir-biriga singib ketadi. Muallif qahramonning ichki olamini ochishda ichki monolog metodidan unumli foydalanadi: Lolaxonning o'z-o'zi bilan bahsi, taqdir haqidagi o'ylari uning sub'ektiv realligini yaratadi [7].

«Sirli muallim» qissasida Luqmon Bo'rixon yashirin psixologizm (personajning ruhiyati bevosita ta'riflanmaydi, balki harakatlari va sirliligi orqali ochiladi) metodiga tayanadi. Najot G'aybulla obrazi atrofida sirlilik — bu qahramonning ichki dunyosi va ijtimoiy missiyasi o'rtasidagi konfliktni kuchaytirishga xizmat qiladi. Detektiv unsurlar va qahramonning «sirliligi» kitobxonni qahramonning ruhiy portretini mustaqil chizishga undaydi. Bu yerda ong oqimi unsurlari Najotning jamiyatdagi ma'naviy bo'shliqni to'ldirishga bo'lgan ichki intilishlarini ochib beradi. 41-posyolka maktabining xarobaligi esa jamiyatdagi ma'naviy tushkunlikning psixologik in'ikosidir [8].

Adib nasrida qahramon ruhiyatidagi konfliktlar quyidagi badiiy usullar orqali izohlanadi:

Ekzistensial tanlov: Personajlarning (masalan, Najot G'aybulla yoki Lolaxon) og'ir sharoitda o'z prinsiplariga sadoqat saqlashi;

Psixologik detal: «Sirli muallim»dagi qalbaki hujjatlar yoki «Jaziramadagi» sarob — bu qahramonlarning jamiyat va o'z taqdiri bilan bog'liq qo'rquvlari va umidlarini ko'rsatuvchi ko'zgularidir;

Dialogik konflikt: Qahramonlar nutqidagi parda orti ma'nolari (podtekst) ularning sotsial niqoblari ortidagi haqiqiy qiyofasini fosh etadi.

Adabiyotshunos D. Quronov ta'kidlaganidek: “Psixologik realizmda detal personajning dunyoqarashini belgilovchi semantik birlikka aylanadi” [1]. Luqmon Bo'rixon aynan mana shu birliklardan foydalanib, inson irodasining muhit ustidan g'alaba qozonishidagi psixologik jarayonni mahorat bilan chiza olgan.

Umuman olganda, Luqmon Bo'rixon ijodi zamonaviy o'zbek nasrida "psixologik realizm"ning yetuk namunasini yaratdi va realizm metodining evolyutsion rivojiga sezilarli hissa qo'shdi. Uning asarlarida qishloq hayoti tasviri orqali milliy xarakter, ma'naviy qadriyatlar va inson ruhiyati o'rtasidagi murakkab munosabatlar badiiy tadqiq etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2016. – 480 b.
2. Normatov U. Ijod sehri. – Toshkent: Sharq, 2007. – 352 b.
3. Bo'rixon L. Jaziramadagi odamlar (Roman). – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2005. – 336 b.
4. Bo'rixon L. Sirli muallim (Qissa). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 128 b.
5. Bo'rixon L. Quyosh hali botmagan (Qissa). – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 176 b.
6. Karimov B. Adabiyotshunoslik metodologiyasi. – Toshkent: Muharrir, 2011. – 216 b.
7. Jabborov N. Adabiyot va milliy ma'naviyat. – Toshkent: Ma'naviyat, 2015. – 240 b.
8. Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005. – 272 b.

UO'K 81'38:808.1(100+575)

KLIMAKS VA ANTIKLIMAKS STILISTIK FIGURALARINING BADIY MATNDAGI LINGVOPOETIK VA FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

T.S.Abduraxmanov, o'qituvchi, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

ORCID ID: 0009-0004-0439-4868

Annotatsiya. Mazkur maqolada stilistika fanida muhim o'rin tutuvchi klimaks va antiklimaks stilistik figuralarining nazariy asoslari hamda badiiy matndagi lingvopoetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida gradatsiya kategoriyasining lingvistik mohiyati, uning klimaks bilan uzviy bog'liqligi hamda badiiy nutqdagi kommunikativ va estetik vazifalari o'rganildi. Shuningdek, klimaks va antiklimaks figuralarining semantik, sintaktik va pragmatik xususiyatlari ingliz hamda o'zbek adabiyoti namunalari asosida tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, klimaks badiiy matnda dramatik kulminatsiyani yuzaga keltiruvchi muhim stilistik vosita bo'lib xizmat qiladi, antiklimaks esa gradatsion kuchayishning kutilmagan pasayish bilan yakunlanishi orqali ironik yoki satirik effekt hosil qiladi. Ushbu stilistik figuralar badiiy nutqning estetik va kommunikativ ta'sirini kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: stilistika, gradatsiya, klimaks, antiklimaks, lingvopoetika, stilistik figura, semantik intensivlik, badiiy nutq.

Аннотация. В данной статье анализируются теоретические основы стилистических фигур кульминации и антикульминации, играющих важную роль в науке стилистики, и их лингвопоэтические свойства в литературном тексте. В ходе исследования изучалась языковая сущность категории градации, её неразрывная связь с кульминацией, а также её коммуникативно-эстетические функции в литературной речи. Кроме того, на примерах из английской и узбекской литературы анализировались семантические, синтаксические и прагматические свойства фигур кульминации и антикульминации. Результаты исследования показывают, что кульминация служит важным стилистическим приёмом, создающим драматическую кульминацию в литературном тексте, в то время как антикульминация создаёт иронический или сатирический эффект, завершая градационное усиление неожиданным спадом. Эти стилистические фигуры играют важную роль в усилении эстетического и коммуникативного эффекта литературной речи.

Ключевые слова: стилистика, градация, кульминация, антикульминация, лингвопоэтика, стилистическая фигура, семантическая интенсивность, художественная речь.

Abstract. This article analyzes the theoretical foundations of the stylistic figures of climax and anticlimax, which play an important role in the science of stylistics, and their linguopoetic properties in the literary text. In the course of the research, the linguistic essence of the gradation category, its inextricable connection with climax, and its communicative and aesthetic functions in literary speech were studied. Also, the semantic, syntactic and pragmatic properties of climax and anticlimax figures were analyzed based on examples from English and Uzbek literature. The results of the research show that climax serves as an important stylistic device that creates a dramatic culmination in a

literary text, while anticlimax creates an ironic or satirical effect by ending the gradational intensification with an unexpected decrease. These stylistic figures play an important role in enhancing the aesthetic and communicative effect of literary speech.

Key words: *stylistics, gradation, climax, anticlimax, linguopoetics, stylistic figure, semantic intensity, artistic speech.*

Kirish. Til insoniyat jamiyatining asosiy kommunikativ vositasi bo'lib, u nafaqat axborot uzatish, balki inson tafakkuri va estetik tajribasini ifodalashda ham muhim rol o'ynaydi. Nutq jarayonida til birliklari informativ ma'no bilan bir qatorda emotsional va estetik ta'sir ham uyg'otadi. Shu sababli stilistika tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida nutqning ekspressiv imkoniyatlarini o'rganadi.

Stilistika til birliklarining nutqdagi funksional imkoniyatlarini, ularning emotsional-ekspressiv xususiyatlarini hamda badiiy matn kompozitsiyasidagi rolini o'rganadi. Badiiy adabiyotda stilistik vositalar muallif g'oyasining obrazli ifodalanishiga xizmat qiladi va o'quvchining estetik idrokiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Stilistik figuralar badiiy nutqning eng muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Ular nutqning sintaktik tashkiloti orqali fikrning ta'sirchanligini oshiradi. Stilistik figuralar orasida gradatsiya, klimaks va antiklimaks alohida o'rin egallaydi.

Gradatsiya til birliklarining ma'no jihatidan bosqichma-bosqich kuchayishi yoki kamayishi asosida joylashuvi bilan tavsiflanadi. Gradatsiyaning eng yuqori nuqtasi klimaks deb ataladi. Antiklimaks esa aksincha, dramatik kuchayishning kutilmagan pasayish bilan yakunlanishini bildiradi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, klimaks va antiklimaks stilistik figuralari badiiy matnning dramatik strukturasi shakllantiradi hamda o'quvchiga estetik ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar sharhi

Stilistik figuralar masalasi ko'plab tilshunos olimlar tomonidan tadqiq qilingan. I.R. Galperin stilistik figuralarni badiiy nutqning muhim ifoda vositalari sifatida tahlil qilib, klimaksni sintaktik parallelizm orqali yuzaga keladigan stilistik figura sifatida izohlaydi.

Geoffrey Leech klimaksni poetik nutqda semantik intensivlikni oshiruvchi vosita sifatida ko'rib chiqadi. U klimaks poetik matnda dramatik ta'sirni kuchaytiruvchi vosita ekanligini ta'kidlaydi.

Vinogradov badiiy nutq stilistikasini o'rganib, stilistik figuralarning estetik funksiyasini ko'rsatib beradi.

O'zbek tilshunosligida stilistika masalalari A. Hojiyev, N. Mahmudov, A. Nurmonov kabi olimlar tomonidan o'rganilgan. Ularning tadqiqotlarida stilistik vositalarning til tizimidagi o'rni hamda badiiy nutqdagi funksional vazifalari yoritilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Deskriptiv metod – klimaks va antiklimaks stilistik figuralarining nazariy xususiyatlarini tavsiflash uchun qo'llanildi.

Qiyosiy tahlil metodi – ingliz va o'zbek adabiyoti namunalari asosida stilistik figuralar qiyosiy jihatdan o'rganildi.

Lingvopoetik tahlil – badiiy matnlarda stilistik vositalarning estetik va kommunikativ vazifalarini aniqlash imkonini berdi.

Semantik-pragmatik tahlil – nutq jarayonida ma'no kuchayishi va emotsional ta'sir mexanizmlarini izohlash uchun qo'llanildi.

Klimaks stilistik figurasining lingvistik xususiyatlari

Klimaks stilistik figura sifatida gradatsion kuchayish asosida yuzaga keladi. U nutqda fikrning bosqichma-bosqich kuchayib borishini ifodalaydi.

Klimaks odatda quyidagi vositalar orqali hosil qilinadi:

- sintaktik parallelizm
- takror
- semantik intensivlik

- gradatsion konstruksiyalar.

Masalan:

I came, I saw, I conquered.

Bu misolda fe'llar ketma-ket joylashib, semantik kuchayishni ifodalaydi.

O'zbek adabiyotida ham klimaks keng qo'llanadi:

"U sabr qildi, u chidadi, u o'zini yo'qotdi."

Bu misolda ham fikr bosqichma-bosqich kuchayib boradi.

Antiklimaks stilistik figurasining xususiyatlari

Antiklimaks klimaksqa qarama-qarshi hodisa hisoblanadi. U dramatik kuchayishning kutilmagan pasayish bilan yakunlanishi orqali yuzaga keladi.

Masalan:

He lost his fortune, his family and his umbrella.

Bu misolda dramatik kuchayish oddiy predmet bilan yakunlanib, ironik effekt hosil qiladi.

Antiklimaks ko'pincha:

- satirik adabiyotda
- publitsistik matnlarda
- komedik uslubda qo'llanadi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki:

- gradatsiya badiiy nutqda semantik kuchayish mexanizmini yaratadi
- klimaks dramatik kulminatsiyani yuzaga keltiradi
- antiklimaks ironik yoki satirik effekt hosil qiladi.

Muhokama

Klimaks va antiklimaks stilistik figuralari badiiy matnning dramatik strukturasi shakllantiradi. Klimaks o'quvchining diqqatini matnning eng muhim nuqtasiga qaratadi.

Antiklimaks esa dramatik kuchlanishni pasaytirib, yangi emotsional ta'sir hosil qiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni chiqarishga imkon berdi:

1. Stilistika til birliklarining ekspressiv imkoniyatlarini o'rganadigan muhim lingvistik yo'nalish hisoblanadi.
2. Gradatsiya til birliklarining bosqichma-bosqich kuchayishini ifodalovchi stilistik hodisa hisoblanadi.
3. Klimaks gradatsion jarayonning kulminatsion nuqtasi bo'lib, badiiy matnda dramatik kuchlanishni oshiradi.
4. Antiklimaks dramatik pasayish orqali ironik yoki satirik effekt hosil qiladi.
5. Ushbu stilistik figuralar badiiy nutqning estetik ta'sirini kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Galperin I.R. Stylistics. Moscow, 1977.
2. Leech G. A Linguistic Guide to English Poetry. London, 1969.
3. Vinogradov V.V. The Theory of Artistic Speech. Moscow, 1971.
4. Hojiyev A. O'zbek tilining uslubiyati. Toshkent, 1983.
5. Nurmonov A. Til va tafakkur. Toshkent, 1990.
6. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati. Toshkent, 2003.
7. Abduraxmanov, T. S. & Andijon davlat chet tillari instituti. (2025). Maishiy Diskursning Yoshga Doir Tasnifi [Ilmiy Metodik Jurnal]. Journal Of Iqro, Object]. <https://www.Wordlyknowledge.Uz> (Original Work Published 2025)
8. Abduraxmanov, t. S. (2025). O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va 41-son ilmiy tadqiqotlar jurnali 20.06.2025 o'zbek va ingliz tilarida ko'chirma va o'zlashtirma nutqning tahlili va lingva-didaktik masallari [journal-article]

PRAGMATIC FAILURE IN CROSS-CULTURAL ONLINE COMMUNICATION IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

F.Abdualiyeva, master student's, Fergana state university, Fergana

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillari vakillari o'rtasidagi madaniyatlararo onlayn muloqotda pragmatik muvaffaqiyatsizlik hodisasini tahlil qiladi. Raqamli kommunikatsiya davrida ijtimoiy tarmoqlar, tezkor xabar almashish platformalari va akademik yozishmalar madaniyatlararo aloqalarni kuchaytirdi, bu esa pragmatik noto'g'ri tushunish xavfini oshirmoqda.

Kalit so'zlar: pragmatik muvaffaqiyatsizlik, nutq aktlari, madaniyatlararo muloqot, onlayn diskurs, xushmuomalalik strategiyalari, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. Данное исследование посвящено анализу явления прагматической неудачи в межкультурной онлайн-коммуникации между носителями английского и узбекского языков. В условиях цифровой коммуникации социальные сети, мессенджеры и академическая переписка усилили межкультурные контакты, что повышает риск прагматических недоразумений. Прагматическая неудача возникает тогда, когда собеседники неверно интерпретируют предполагаемое значение высказывания вследствие различий в социокультурных нормах, стратегиях вежливости, способах реализации речевых актов и контекстуальных предположениях.

Ключевые слова: прагматическая неудача, речевые акты, межкультурная коммуникация, онлайн-дискурс, стратегии вежливости, английский язык, узбекский язык.

Abstract. This study investigates pragmatic failure in cross-cultural online communication between English and Uzbek speakers. In the era of digital interaction, social media platforms, instant messaging, and academic correspondence have intensified intercultural exchanges, increasing the risk of pragmatic misunderstanding.

Key words: pragmatic failure, speech acts, cross-cultural communication, online discourse, politeness strategies, English, Uzbek.

Introduction. The rapid development of digital technologies has significantly transformed the nature of human communication. Social media platforms, instant messaging applications, and online academic correspondence have created new spaces for intercultural interaction. As English increasingly functions as a global lingua franca, speakers of different linguistic and cultural backgrounds engage in online communication more frequently than ever before. However, despite grammatical accuracy and lexical competence, misunderstandings often arise due to pragmatic differences. These misunderstandings are commonly referred to as **pragmatic failure**.

The concept of pragmatic failure was first systematically introduced by **Jenny Thomas**, who distinguished between *pragmalinguistic* and *sociopragmatic* failure. Pragmalinguistic failure occurs when speakers incorrectly interpret the intended force of an utterance due to differences in linguistic realization, while sociopragmatic failure arises from differing cultural norms, social expectations, and politeness conventions. In online environments, where non-verbal cues such as tone of voice, facial expression, and body language are absent, the likelihood of pragmatic misinterpretation increases substantially.

Speech act theory, developed by **John L. Austin** and later expanded by **John Searle**, provides a theoretical framework for analyzing how meaning is constructed beyond literal semantics. In digital discourse, speech acts such as requests, refusals, apologies, expressions of gratitude, and compliments are frequently realized through brief textual forms, emojis, abbreviations, and delayed responses.

Literature Review. The study of pragmatic failure is rooted in the broader field of pragmatics and speech act theory. The foundational principles of speech act theory were established by **John L. Austin**, who introduced the distinction between locutionary, illocutionary, and perlocutionary acts. His ideas were further systematized by **John Searle**, who classified speech acts into representatives, directives, commissives, expressives, and declarations. These theoretical frameworks laid the groundwork for analyzing how meaning extends beyond literal semantics and how communicative

intention operates in interaction. The term *pragmatic failure* was first comprehensively defined by **Jenny Thomas**, who distinguished between pragmalinguistic and sociopragmatic failure. According to Thomas, pragmalinguistic failure results from inappropriate transfer of linguistic forms between languages, whereas sociopragmatic failure stems from differing cultural perceptions of social distance, power relations, and politeness norms. This distinction has become central in cross-cultural pragmatics. Politeness theory, developed by **Penelope Brown** and **Stephen Levinson**, significantly expanded the understanding of face-saving strategies and indirectness in communication. Their concept of positive and negative face explains why speakers employ mitigation devices, hedging, and indirect speech acts to reduce face-threatening acts. However, subsequent research has demonstrated that politeness strategies are culturally variable and not universally interpreted in the same way, particularly in non-Western communicative contexts. Studies in online discourse analysis suggest that the absence of paralinguistic cues leads users to rely on textual markers, emojis, punctuation, and response timing to convey illocutionary force. Scholars have noted that delayed responses, message brevity, and emoji usage can function as pragmatic indicators, but their interpretation remains culturally dependent. In the context of Uzbek linguistics, research on pragmatics has addressed speech acts, politeness strategies, and forms of address within traditional and institutional communication. However, comparative studies focusing specifically on English–Uzbek online interaction remain limited. While several works analyze directive and expressive speech acts in Uzbek discourse, the phenomenon of pragmatic failure in digital cross-cultural settings has not been sufficiently explored. Politeness theory, developed by **Penelope Brown** and **Stephen Levinson**, significantly expanded the understanding of face-saving strategies and indirectness in communication. Their concept of positive and negative face explains why speakers employ mitigation devices, hedging, and indirect speech acts to reduce face-threatening acts. However, subsequent research has demonstrated that politeness strategies are culturally variable and not universally interpreted in the same way, particularly in non-Western communicative contexts.

Results And Discussion. The analysis of authentic English–Uzbek online interactions revealed recurring patterns of pragmatic failure primarily at the levels of directive, expressive, and commissive speech acts. The findings indicate that misunderstandings do not typically arise from grammatical errors but from differences in sociocultural expectations and pragmatic realization strategies.

I. Directive Speech Acts: Indirectness vs. Directness

One of the most significant findings concerns requests and instructions. English speakers frequently employ modal verbs (*could*, *would*, *might*) and mitigation devices to soften requests. In contrast, Uzbek speakers often rely on contextual hierarchy and relational norms rather than explicit mitigation markers. For example, a direct imperative form in Uzbek digital discourse may function as neutral or contextually polite, whereas its literal English equivalent may be perceived as abrupt or impolite.

This reflects the distinction proposed by **Jenny Thomas** between pragmalinguistic and sociopragmatic failure. In several observed cases, literal translation of Uzbek requests into English resulted in unintended directness, leading to negative pragmatic interpretation.

2. Expressive Speech Acts: Gratitude, Apology, and Emotional Markers

The data show variation in the frequency and explicitness of gratitude and apology expressions. English online communication tends to employ explicit lexical markers such as “thank you,” “sorry,” or “I appreciate it,” often accompanied by hedging expressions. Uzbek discourse, particularly in informal digital contexts, may reduce explicit verbal markers and instead rely on relational familiarity or emojis.

Emojis were found to function as pragmatic modifiers. However, their interpretation differed across cultures. In some cases, an emoji intended to signal friendliness was interpreted as sarcasm or trivialization. This supports the idea that digital paralinguistic features compensate for the absence of non-verbal cues but remain culturally encoded.

3. Response Timing and Silence as Pragmatic Indicators

Delayed responses or message brevity were frequently associated with pragmatic misinterpretation. In English-speaking contexts, delayed replies may signal disinterest or

disengagement. In Uzbek online culture, however, delayed responses may not necessarily carry negative illocutionary force, as contextual and situational factors are often assumed.

Overall, the results suggest that effective cross-cultural online communication requires not only grammatical competence but also awareness of sociocultural pragmatic norms. Developing digital pragmatic literacy may reduce misunderstandings and improve intercultural communicative effectiveness

Conclusion. This study has demonstrated that pragmatic failure in English–Uzbek online communication primarily results from sociocultural differences rather than grammatical inaccuracy. Variations in indirectness strategies, politeness markers, hierarchical sensitivity, and the use of digital pragmatic indicators such as emojis and response timing contribute to misinterpretation of intended meaning.

REFERENCES:

1. Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford University Press.
2. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
3. Kasper, G., & Blum-Kulka, S. (Eds.). (1993). *Interlanguage pragmatics*. Oxford University Press.
4. Leech, G. (1983). *Principles of pragmatics*. Longman.
5. Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.
6. Thomas, J. (1983). Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics*, 4(2), 91–112. <https://doi.org/10.1093/applin/4.2.91>
7. Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford University Press.

UO'K 81'42

ALLYUZIYALAR - TARIXIY VOQELIKNING NUTQDAGI REFLEKSIV IFODASI

R.Achilova, kafedra mudiri, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro

Annotatsiya. *Allyuziya ingliz adabiyotida qo'llaniladigan muhim badiiy-uslubiy vositalardan biridir. Ingliz tilidagi allyuziyalarning bir necha turlari mavjud: tarixiy, klassik, madaniy, adabiy allyuziyalar. Inglizcha allyuziyalarning muhim jihati shundaki, ulardagi ishora badiiy asar olamidani tashqarida joylashgan obyektlarga qaratiladi. Shu bois mazkur maqola tarixiy allyuziyalarni ularning turlari va badiiy matndagi funksiyalari asosida tadqiq etishni maqsad qiladi. Ingliz tilida yozilgan tanlangan asarlarni sifatli matniyl tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot tarixiy allyuziyalarning asosiy turlarini aniqladi: mifologik, tarixiy, adabiy, folklor va madaniy allyuziyalar.*

Kalit so'zlar: allyuziya, tarixiy allyuziya, intertekstualilik, adabiy diskurs, stilistik vosita, mifologik allyuziya, madaniy ishora.

Аннотация. Аллюзия является одним из важных художественно-стилистических средств, широко используемых в английской литературе. В английском языке существует несколько типов аллюзий: исторические, классические, культурные и литературные. Существенной особенностью английских аллюзий является то, что их отсылка направлена на объекты, находящиеся вне художественного текста. В связи с этим данная статья ставит своей целью исследование исторических аллюзий на основе их типов и функций в художественном тексте. Посредством качественного текстового анализа отобранных произведений на английском языке в исследовании были выявлены основные типы исторических аллюзий: мифологические, исторические, литературные, фольклорные и культурные.

Ключевые слова: аллюзия, историческая аллюзия, интертекстуальность, литературный дискурс, стилистическое средство, мифологическая аллюзия, культурная отсылка.

Abstract. Allusion is one of the significant stylistic devices widely used in English literature. There are several types of allusions in English, including historical, classical, cultural, and literary ones. A key feature of English allusions is that their reference points lie outside the fictional world of the text. Therefore, this article aims to investigate historical allusions based on their types and functions in literary discourse. Through qualitative textual analysis of selected English literary

works, the study identifies the main types of historical allusions: mythological, historical, literary, folkloric, and cultural.

Keywords: *allusion, historical allusion, intertextuality, literary discourse, stylistic device, mythological allusion, cultural reference.*

Adabiyot tili ko'pincha bevosita aytilganidan ham ko'proq ma'lumotni ifodalaydi. Bu xususiyatni yuzaga chiqaradigan stilistik vositalar ifoda vositalari deb ataladi. Ana shunday vositalardan biri alluziyadir. Ta'rifga ko'ra, allyuziya matn olamiga kirmaydigan shaxs, voqea, joy, adabiy asar, mif yoki madaniy obyektga bilvosita ishora sifatida tushunilishi mumkin.

Odatda allyuziyalar tarixiy va zamonaviy ishoralarga ajratiladi. Tarixiy allyuziyalar Muqaddas Kitob manbalariga borib taqalib, an'anaviy ravishda diniy voqealar, timsollar va axloqiy mazmunlarni uyg'otsa, zamonaviy allyuziyalar mifologiya, kitoblar, tarixiy voqealar, folklor, falsafa yoki zamonaviy madaniyatga murojaat qilishi mumkin. Yozuvchilar ko'pincha mashhur madaniy qahramonlar va syujetlarga — masalan, Axilles, Romeo, Pandora, Don Kixot yoki Napoleon obrazlariga — tayanadilar, ayniqsa diniy matnga qaytish imkoniyati bo'lmagan dunyoviy adabiyotda. Bunday nomlarni qo'llash muallifga bir yoki ikki so'z ichiga juda katta ma'no yuklash imkonini beradi. Uzoq izoh talab qilinmaydi, chunki o'quvchi ushbu ishorani avvaldan bilgan holda bo'sh joylarni o'zi to'ldiradi.

Olimlar bu hodisaga katta qiziqish bildiradilar, chunki u intertekstualilik — ya'ni har bir matn undan oldingi matnlar bilan muloqotda bo'lishi haqidagi g'oya — bilan chambarchas bog'liq. Yu. Kristeva, J. Genette va R. Barthes kabi tadqiqotchilar hech bir asar mutlaqo original emasligini, har qanday matn oldingi materialni qayta ishlashini ta'kidlaganlar. Allyuziya ana shu o'zaro aloqaning yorqin ko'rinishidir. Muallif eski bir voqeani chaqirganida, u yangi tus oladi: ba'zan dastlabki ma'no saqlanadi, ba'zan esa butunlay boshqa yo'nalishda qayta talqin qilinadi. Allyuziyaning kuchi faqat o'tmishni eslatishida emas, balki uni yangilashi va o'zgartirishida ham namoyon bo'ladi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, allyuziyaning qo'llanishiga bag'ishlangan tadqiqotlar kam emas. Jumladan, T. S. Eliotning "The Waste Land" asarida hamda Alexander Pope'ning "The Rape of the Lock" asarida allyuziyalardan foydalanishiga oid juda ko'p ishlar amalga oshirilgan. Carmela Perri'ning "On Alluding" nomli maqolasi allyuziyaning adabiy ishora sifatida qanday ishlashini tushuntiruvchi klassik manbalardan biridir. Gregory Machacek allyuziya tadqiqotlarida aniqroq ta'riflar va mustahkamroq nazariy asos zarurligini ta'kidlagan. Michael Riffaterre esa bundan ham ilgarilab, allyuziya shunchaki bezak emasligini, balki matnlarning nozik signallar va intertekstual ishoralar orqali ma'no hosil qilish mexanizmining tarkibiy qismi ekanini ko'rsatgan. Uning ishlari o'quvchi allyuziyani qanday payqashi va undan ma'no yig'ishini tushuntirishga yordam beradi. Allan H. Pasco'ning "Allusion: A Literary Graft" asari allyuziyaning badiiy adabiyotda qanday ishlashi va o'qish jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishini tadqiq etadi. Machacek'ning keyingi "Allusion" maqolasi esa aynan nimani allyuziya, nimani esa kengroq intertekstualilik deb atash kerakligini aniqlashtirishga intiladi. Encyclopaedia Britannica va The Routledge Dictionary of Literary Terms kabi nufuzli manbalar ham allyuziya yozuvchi va o'quvchi tomonidan tan olinadigan bilvosita ishora ekanini tasdiqlaydi.

Adabiyotlar hamda tadqiqot metodini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mazkur stilistik vositaning mohiyatini izohlash va aniqlashtirishga qaratilgan ilmiy ishlar soni anchagina. Masalan, Andrew Radford "The Art of Allusion in Victorian Fiction" nomli kitobida XIX asr ingliz badiiy nasrida allyuziyaning qo'llanishini o'rganib, Charles Dickens, George Eliot va Thomas Hardy kabi mualliflar o'z bayonini kuchaytirish uchun allyuziyalarni qanday qo'llashini tahlil qiladi. Mazkur vosita bo'yicha yana bir muhim tadqiqot — Stephen Hinds'ning "Allusion and Intertext: Dynamics of Appropriation in Roman Poetry" asaridir. Ushbu tadqiqotda rim she'riyatida, xususan Vergiliy, Ovidiy va boshqa shoirlar asarlarida allyuziyaning ishlatilishi yoritiladi. Muallif antik adabiyotda allyuziyaning murakkabligi va strategiyalarini chuqur tahlil qiladi. Mazkur maqola esa zamonaviy badiiy adabiyotdagi turli allyuziya turlarini o'rganib, ularning xarakter yaratish, bayon tuzilma va intertekstualilikdagi rolini ochib beradi.

Tarixiy allyuziyalar o'tmishdagi voqealar, tarixiy shaxslar yoki davrlarga qilingan ishoralar bo'lib, ular adabiyot, san'at yoki kundalik suhbatda xabar yoxud g'oyaga chuqurlik, murakkablik va ta'sirchanlik berish uchun qo'llanadi. Bunday alluziyalar tarixiy voqealar haqidagi umumiy bilim va tushunchaga tayanib, kontekst yaratishi, hissiyot uyg'otishi yoki qo'shimcha ma'no qatlamlarini yetkazishi mumkin. Quyida tarixiy allyuziyalarning ayrim misollari keltiriladi:

1. "Sen hammi, Brut?" Yuliy Sezarga nisbat beriladigan bu ibora Sezarning yaqin do'sti Brut tomonidan xiyonatga uchrashiga ishora qiladi. U ko'pincha ishonilgan insonning xiyonati sababli yuzaga kelgan hayrat yoki ranjishni ifodalash uchun ishlatiladi.

2. "Rosie the Riveter". Bu allyuziya Ikkinchi jahon urushi davridagi madaniy timsolga ishora qiladi; u urush harakatlarini qo'llab-quvvatlash uchun zavod va kemasozlik korxonalarida ishlagan minglab ayollarni ifodalaydi. U ayollar imkoniyatlarining kengayishi va gender stereotiplarining buzilish ramzi sifatida qaraladi.

3. "Temir parda". Bu tarixiy allyuziya Sovuq urush davrida Yevropani Sharqiy va G'arbiy bloklarga ajratgan siyosiy hamda mafkuraviy to'siqqa ishora qiladi. U ikki tuzilma yoki mafkura o'rtasidagi har qanday to'siq yoki ajralishni ifodalash uchun qo'llanadi.

4. "Butun dunyo eshitgan o'q". Bu ibora Amerika mustaqillik urushi davridagi Leksington va Konkord jangida otilgan ilk o'qni anglatadi va mojaroning boshlanishini bildiradi. U ko'pincha uzoq ta'sir ko'rsatadigan yoki katta o'zgarishlarga turtki beradigan voqea yoxud harakatni ifodalash uchun ishlatiladi.

5. "D-Day". Bu tarixiy allyuziya 1944-yil 6-iyunga, ya'ni ittifoqchi qo'shinlar Normandiyaga bostirib kirib, Ikkinchi jahon urushi davrida Yevropani natsistlar nazoratidan ozod etish uchun keng ko'lamli harbiy amaliyotni boshlagan kunga ishora qiladi. U urushdagi burilish nuqtasini bildiradi va ko'pincha hal qiluvchi yoki o'ta muhim tashabbus ma'nosida qo'llanadi.

Tahlil shuni namoyon etdiki, bunday alluziyalar madaniy xotiraning ixcham tashuvchilari sifatida ishlaydi va muallifga matn yuzasidagi shakldan ko'ra ko'proq ma'no ifodalash imkonini beradi. Maqola shuningdek tarixiy allyuziyalar intertekstualilik orqali amal qilishini ham ko'rsatdi. Ular muayyan matnni avvalgi bayonlar va ramziy tuzilmalar bilan bog'laydi, biroq buni mexanik emas, balki ijodiy tarzda amalga oshiradi. Ularning ma'nosi kontekstga, ohangga va o'quvchining ishorani tanish qobiliyatiga bog'liq. Shu sababli ularni faqat havola sifatida emas, balki adabiy qurilishning faol vositasi sifatida ham o'rganish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: учебник для вузов / И.В. Арнольд. - 11-е изд. - М.: ФЛИНТА: Наука, 2012. - 384 с.
2. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. - М., 1988.-341 с.
3. Долинин К.А. Интерпретация текста. Французский язык. - М.: УРСС, 2005.-299 с.
4. Дронова Е.М. Стилистический приём аллюзии в свете теории интертекстуальности (на материале языка англо-ирландской драмы первой половины XX века): дисс... канд. филол. наук. - Воронеж, 2006. - 178 с.
5. Лихачев Д.С. О филологии. - М., 1989.
6. Azamovna A. R. Antonomasia as a Trop // "Online-conferences" platform. – 2021. – С. 49-52.
7. Azamovna, Achilova Risolat. "Antonomasia as a trop." " Online-conferences" platform. 2021.
8. Azamovna, A. R. (2021, November). Antonomasia as a trop. In " Online-conferences" platform (pp. 49-52).
9. Achilova, R. A. "The role of antomasia in the prose of Alisher Navoi." // Scientific Reports of Bukhara State University 6 (2020).
10. Achilova, R. A. "The semantic value of antonomasia in the works of Shakespeare." // International Journal of Word Art 4.2 (2020): 6.
11. Azamovna, Achilova R. "Semantical features of antonomases in literature." // European Journal of Research Development and Sustainability, vol. 2, no. 3, 2021, pp. 55-57.
12. Azamovna, A. R. "The role of antonomasia in the prose of Alisher Navoi." // Scientific Reports of Bukhara State University (2020).
13. Perri, C. (1978). On alluding. Poetics, 7(3), 289-307.
14. Pasco, A. H. (1994). Allusion: A literary graft. University of Toronto Press.

LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF ENGLISH FOOD-RELATED PHRASEOLOGICAL UNITS

N.K.Adimova, teacher, Karakalpak State University, Nukus

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilidagi oziq-ovqat bilan bog'liq frazeologik birliklar lingvokultural nuqtai nazardan tahlil qilinadi, oshpazlik tasvirlari milliy qadriyatlar, madaniy tajriba va ijtimoiy munosabatlarni qanday aks ettirishini ochib beradi. Tadqiqot tanlangan frazeologik birliklarning tushuncha, aksiologik va ramziy ma'nolarini o'rganadi va oziq-ovqat metaforalari madaniyatga xos dunyoqarashlarni yetkazuvchi vosita sifatida faoliyat yuritishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, frazeologik birliklar, oziq-ovqat metaforasi, madaniy ma'no, ingliz tili

Аннотация. В статье анализируются англоязычные фразеологические единицы, связанные с едой, с лингвокультурной точки зрения, показывая, как кулинарные образы отражают национальные ценности, культурный опыт и социальные установки. Исследование рассматривает концептуальные, аксиологические и символические значения выбранных фразеологических единиц, демонстрируя, что пищевые метафоры функционируют как носители культурно специфических мировоззрений.

Ключевые слова: лингвокультурология, фразеологические единицы, пищевая метафора, культурное значение, английский язык.

Abstract. The article analyzes English food-related phraseological units from a linguocultural perspective, revealing how culinary imagery reflects national values, cultural experience, and social attitudes. The study examines the conceptual, axiological, and symbolic meanings of selected phraseological units, demonstrating that food metaphors function as carriers of culturally specific worldviews.

Key words: linguoculturology, phraseological units, food metaphor, cultural meaning, English language.

Introduction. Phraseological units (PUs) represent a unique intersection of language, cognition, and culture. They embody culturally embedded knowledge, value orientations, collective memory, everyday practices, and ethno-specific worldviews. Food-related phraseological units, in particular, reveal how communities conceptualize nourishment, hospitality, social relations, morality, and emotional life through culturally meaningful culinary imagery. In both English and Karakalpak cultures, food has historically served not only as a biological necessity, but also as a symbolic medium through which people express generosity, social hierarchy, gratitude, hostility, and moral judgement.

The linguocultural approach offers a powerful framework for analyzing such expressions because it views language as a repository of cultural meanings and a tool for transmitting shared values [Karasik, 2002; Maslova, 2001; Wierzbicka, 1997]. In this perspective, phraseology becomes a highly condensed form of cultural information, where ethno-specific meanings are encoded in stable expressions. English phraseology, shaped by the socio-economic history of Britain, reflects individualism, pragmatism, a strong work ethic, and metaphors rooted in domestic cooking, agriculture, and industrial development. In contrast, Karakalpak phraseology reflects the nomadic past, agricultural lifestyle, the sacred status of bread (*nan*), pastoral traditions, and the central role of hospitality as the foundation of social relations.

The aim of this article is to conduct a comprehensive linguocultural analysis of food-related English and Karakalpak phraseological units using a unified methodological framework. This analysis will uncover the conceptual, axiological, symbolic, and communicative meanings encoded in the expressions and highlight the cultural worldviews they represent.

Phraseology in the linguocultural paradigm

Phraseological units are the most culture-dense element of language because:

- they preserve cultural memory [Telia, 1996];
- they express the nation's worldview in figurative form;

- they encode cultural stereotypes and social evaluations;
- they often refer to traditional rituals, food, customs, and beliefs;
- they rely on shared knowledge that is culturally specific.

English PUs such as *small beer*, *a big cheese*, *as cool as a cucumber*, and *the upper crust* reflect the social and economic realities of British history and its class-based culture. Karakalpak PUs such as *nan sindirisiw*, *aq sütüni ırza bolıw*, or *duzın ishıw*, *duzlıǵına tıpıriw* encode traditional norms, moral obligations, and the sacred status of bread and salt in nomadic and Turkic cultures.

Thus, the linguocultural analysis of PUs is necessary to uncover the hidden layers of meaning shaped by the historical experience of a linguistic community.

1. *The cream of the crop*

1. Conceptual content

This PU conceptualizes *cream*—the richest part of milk—as a metaphor for “the best individuals in a group.” It evokes ideas of quality, refinement, and superiority.

2. Cultural origins

The phrase originates from the dairy-producing rural economy of medieval and early-modern Britain. Cream naturally rises to the top of milk, creating an image of natural hierarchy and selection. Written sources trace the expression to the 16th century.

3. National specificity

The metaphor reflects the British cultural preference for categorization, ranking, and class hierarchy. English society historically valued distinctions between social groups, which naturally mirrored itself linguistically.

4. Axiological component

Positive evaluation: excellence, high social status, exceptional ability.

5. Pragmatic and communicative functions

Used to praise top performers (students, employees, athletes). Often appears in formal or semi-formal academic and professional environments.

6. Symbolic meanings

Cream symbolizes refinement, elite quality, and the “top layer” of society.

2. *A hot potato*

1. Conceptual content

Represents a controversial issue that no one wants to handle.

2. Cultural origins

Based on the physical experience of dropping a hot potato immediately because it burns one's fingers. It became idiomatic in the 19th century.

3. National specificity

Reflects the British cultural tendency to avoid open confrontation and to pass responsibility politely when an issue is sensitive.

4. Axiological component

Negative evaluation: danger, social discomfort, problematic topics.

5. Pragmatic and communicative functions

Used politically, academically, or socially to refer to avoided topics.

6. Symbolic meanings

The potato symbolizes the “heat” of social tension and the desire to escape responsibility.

3. *The icing on the cake*

1. Conceptual content

Represents an additional benefit that improves something already good.

2. Cultural origins

Cake and decorative icing were luxury items in Victorian England. The icing metaphor reflects extra beauty, sweetness, and celebration.

3. National specificity

Reflects British celebration culture where decorated cakes signify special occasions (birthdays, anniversaries, weddings).

4. Axiological component

Strongly positive: improvement, reward, perfect final touch.

5. Pragmatic and communicative functions

Used in polite conversation to express gratitude, satisfaction, or excitement.

6. Symbolic meanings

Icing symbolizes enhancement, festivity, joy

5. *Bring home the bacon*

1. Conceptual content

Means to earn money for the family; to succeed financially.

2. Cultural origins

Historically tied to medieval British traditions where bacon symbolized prosperity and household wealth. Some sources connect it to the “Dunmow Flich” custom awarding bacon to harmonious couples.

3. National specificity

Reflects the English cultural model of the *breadwinner* and the value placed on steady income and success.

4. Axiological component

Positive evaluation: responsibility, economic stability, success.

5. Pragmatic and communicative functions

Used in family discourse and workplace conversations.

6. Symbolic meanings

Bacon symbolizes livelihood, prosperity, and achievement.

6. *In a pickle*

1. Conceptual content

Means to be in trouble or a difficult situation.

2. Cultural origins

Pickling was a common food preservation method in Britain. Shakespeare used *in a pickle* in *The Tempest*. Pickled vegetables were seen as messy, mixed, and unpleasant.

3. National specificity

Reflects traditional British cuisine and preservation practices.

4. Axiological component

Negative: misfortune, confusion.

5. Pragmatic and communicative functions

Used informally to describe mild troubles.

6. Symbolic meanings

Pickle symbolizes confusion, entanglement, unpleasantness

The phraseological unit “*to earn one’s daily bread*” demonstrates a complex semantic structure formed through the interaction of literal and figurative components. A componential analysis reveals that the PU incorporates the features [+HUMAN], [+WORK], [+EARNING], [+SURVIVAL], and [+DAILY ROUTINE], which together construct the meaning of continuous labor undertaken to secure essential means of existence. The lexeme *bread* functions as a culturally motivated metaphor symbolizing basic livelihood, reflecting a widely attested conceptual mapping in European linguistic traditions in which *food*, and specifically *bread*, stands for life’s necessities. Thus, the PU is built upon the conceptual metaphor LIFE NECESSITIES ARE FOOD, where the act of “earning” signifies an individual’s agency and self-support. In contrast to broader expressions such as *to earn a living*, this unit foregrounds the minimal, indispensable character of subsistence, highlighting the axiological feature [+NECESSARY] and underscoring the socio-cultural perception of daily labor as an obligatory condition for survival. Consequently, the PU encodes not only an economic action but also a culturally embedded worldview in which human effort, routine, and sustenance are tightly interrelated. The PU reflects the metaphor LIFE NECESSITIES ARE FOOD.

It is connected with Biblical and folk concepts where “bread” stands for existence, survival, God-given livelihood.

Conclusion. In conclusion food phraseological units possess high cultural density: through them, values, norms, and mental models of peoples are manifested. English culture is more rational and individualistic. Also everyday food products bread, butter, tea, meat, vegetables are significant in English culture. They form the basis of numerous idioms that record everyday relationships, characteristic taste assessments, and individualistic attitudes of society.

REFERENCES:

1. Dobrovol'skij, D., & Piirainen, E. (2005). Figurative language: Cross-cultural and cross-linguistic perspectives. Elsevier.
2. Fernando, C. (1996). Idioms and idiomaticity. Oxford University Press.
3. Kövecses, Z. (2010). Metaphor: A practical introduction (2nd ed.). Oxford University Press.
4. Kunin, A. V. (1996). Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka [Course in the phraseology of modern English] (2nd ed.). Vishaya Shkola.
5. Moon, R. (1998). Fixed expressions and idioms in English: A corpus-based approach. Oxford University Press.
6. The Holy Bible, New International Version. (1978). Zondervan. (Matthew 5:13)
7. Spears, R. A. (Ed.). (2010). *Oxford dictionary of English idioms* (3rd ed.). Oxford University Press.
8. *Cambridge international dictionary of idioms*. (1998). Cambridge University Press.
9. *Longman idioms dictionary*. (1998). Pearson Education.

UO'K 821.512.1

OMON MUXTOR HIKOYALARIDA KOMPOZITSIYA VA SYUJETNING

MUTANOSIBLIGI

D.D.Ahatova, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada taniqli o'zbek adibi Omon Muxtor hikoyanavislik mahoratining o'ziga xos jihatlari tadqiq etiladi. Adibning "Do'st kishi ulkim...", "Eski uyning egasi" va "Hakimlar" hikoyalari misolida syujet qurilishi va kompozitsion butunlik masalalari tahlil qilingan. Tadqiqotda badiiy vaqt, makon, ramziy detallar va muallif nuqtai nazarining asar strukturaviy yaxlitligidagi o'rni ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kompozitsiya, syujet, lirik-falsafiy proza, Omon Muxtor, xronotop, badiiy detal, Sharqona o'dob, ijtimoiy-axloqiy konflikt, intellektual nasr.

Аннотация. В данной статье исследуются специфические аспекты мастерства Омона Мухтора в жанре рассказа. На примере рассказов «Друг тот, кто...», «Владелец старого дома» и «Врачи» анализируются вопросы построения сюжета и композиционной целостности. В исследовании научно обоснована роль художественного времени, пространства, символических деталей и авторской позиции в структурном единстве произведения.

Ключевые слова: композиция, сюжет, лирико-философская проза, Омон Мухтор, хронотоп, художественная деталь, восточный этикет, социально-нравственный конфликт, интеллектуальная проза.

Abstract. This article explores specific aspects of Omon Mukhtor's mastery in the short story genre. Using the stories "A friend is one who...", "The owner of the old house," and "Physicians" as examples, the issues of plot construction and compositional integrity are analyzed. The study scientifically substantiates the role of artistic time, space, symbolic details, and the author's perspective in the structural unity of the work.

Key words: composition, plot, lyrical-philosophical prose, Omon Mukhtor, chronotope, artistic detail, Eastern etiquette, socio-ethical conflict, intellectual prose.

Kirish. O'zbek adabiyotshunosligida Omon Muxtor ijodi o'zining intellektual falsafiyligi va nasriy shakllar ustida olib borgan novatorlik izlanishlari bilan ajralib turadi. Adib asarlarida syujet va kompozitsiya mutanosibligi shunchaki voqealar bayoni emas, balki inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini ochishga xizmat qiluvchi estetik tizimdir. Omon Muxtor hikoyalarida tashqi harakatdan ko'ra ichki dinamika – qahramonning shuuriy oqimi, xotiralari va lirik chekinishlari ustuvorlik qiladi. Bu esa asar kompozitsiyasining ko'p qatlamli va assotsiativ xarakter kasb etishiga olib keladi.

ASOSIY QISM. O'zbek adabiyotshunosligida Omon Muxtor ijodi o'ziga xos intellektualizm, falsafiy mushohada va uslubiy rang-baranglikning sintezi sifatida e'tirof etiladi. Adib asarlaridagi kompozitsion qurilish an'anaviy epik tasvir chegaralaridan chiqib, ko'proq inson ruhiyatining ichki tebranishlarini, shuur osti jarayonlarini aks ettirishga xizmat qiladi. Omon Muxtor hikoyalarida syujet – bu shunchaki voqealar ketma-ketligi emas, balki g'oyaviy-estetik maqsadga yo'naltirilgan murakkab strukturaviy butunlikdir.

Adibning **"Do'st kishi ulkim..."** hikoyasi kompozitsion nuqtai nazardan "halqasimon" (ring composition) qurilish elementlariga ega bo'lib, unda lirik boshlanma (Munis g'azali) asarning ham emotsional, ham g'oyaviy markazini tashkil etadi. Hikoyada syujet chizig'i tashqi harakatdan ko'ra, ichki kechinmalar va xotira prizmasi orqali rivojlanadi.

Munis Xorazmiyning *"Do'st kishi ulkim, yomon kun yuz o'girmas do'stidan..."*^[6, 143-b] satri hikoya davomida bir necha bor takrorlanib, **leitmoyiv** vazifasini o'taydi. Bu detal nafaqat qahramonning ruhiy holatini ochib beradi, balki o'tmish va bugun o'rtasidagi vaqtinchalik ko'prikn (xronotopni) yuzaga keltiradi. Kompozitsiyadagi bunday usul o'quvchini syujetning asosiy tuguniga – qahramonning o'z do'sti Komil bilan bog'liq o'tmishdagi ko'ngilsiz voqeani eslashiga tayyorlaydi.

Hikoyadagi konfliktning o'ziga xosligi shundaki, u ikki xil dunyoqarash – G'arbona va Sharqona odob me'yorlarining to'qnashuvida namoyon bo'ladi. Adib Komil obrazini yaratishda mutanosiblik prinsipiga amal qiladi: u bir tomondan sodda, olijanob do'st, ikkinchi tomondan esa do'stining oilaviy chegaralarini bilmasdan bosib o'tgan "aybdor" shaxs. Syujetning kulminatsion nuqtasi – qahramonning do'stini uydan haydash darajasidagi keskinligi, uning Sharqona "mahram" tushunchasiga sodiqligi bilan asoslanadi.

Biroq, Omon Muxtor bu yerda an'anaviy didaktikadan qochadi. Hikoya yechimida Komilning o'limi va qahramonning pushaymon aralash qat'iyati o'rtasidagi psixologik ziddiyat ko'rinadi. Syujetning bunday yakunlanishi ("Ammo men o'shanda noto'g'ri ish qilgan ekanman, deb o'ylamayman...") asar kompozitsiyasiga ochiq va falsafiy yakun beradi. Muallif o'quvchini do'stlik va odob mezonlari haqida mushohada yuritishga chorlaydi.

Asarda kompozitsion mutanosiblikni ta'minlagan yana bir jihat – bu vaqt kategoriyasidir. Uch kunlik ruhiy iztirob (g'azal sadosi), uzoq yillik do'stlik xotirasi va Komilning vafotidan keyingi bir hafta – bularning barchasi qisqa hikoya doirasida o'ta mahorat bilan birlashtirilgan. Omon Muxtor bu orqali inson hayotidagi kichik bir epizod uning butun hayotiy falsafasini ko'rsatib berishi mumkinligini isbotlaydi.

Omon Muxtor nasrining o'ziga xosligi shundaki, u syujet voqeligini ontologik (mavjudlikka oid) mushohadalar bilan o'rab oladi. **"Eski uyning egasi"** hikoyasining kompozitsion qurilishida lirik-falsafiy introduksiya (kirish) hal qiluvchi ahamiyatga ega. Adib hikoyani *"Xudo insonni toqatsiz yaratgan"* degan universal xulosa bilan boshlar ekan, personaj (Iskandar) dardi va koinotdagi umumiy harakat (vulqonlar, tog'lar, yulduzlar) o'rtasida parallellik o'rnatadi. Bu usul syujetni shunchaki maishiy voqelikdan (uy sotib olish) falsafiy-estetik darajaga ko'taradi.

Hikoya syujetining markazida **"yo'l"** va **"qidiruv"** motivlari yotadi. Iskandarning Toshkentdan Buxoroga – o'zining bolalik uyi tomon yo'lga chiqishi, aslida, o'zligini anglash va "yo'qotilgan jannat"ni (bolalikni) qaytarishga urinishdir. Kompozitsiyada **Otaboy** obrazi "yo'ldosh-hamroh" sifatida emas, balki "kompozitsion ishora" (foreshadowing) vazifasini bajaradi. Uning safardan qolishi – syujetning lirik-falsafiy yo'nalishida kutilgan natija (uyning sotilmasligi) uchun ilk ishora bo'lib xizmat qiladi. Adib badiiy mahoratining yorqin namunasi sifatida **"Qizil kiygan ayol"** detalini ko'rsatish mumkin. Bu obraz hikoya syujetida ikki bor namoyon bo'ladi: Shaharga kiraverishdagi tepalikda – "haykaldek qotgan siyrat" sifatida; Maxsumning xonadonida – dasturxon yozayotgan tirik inson sifatida.

Kompozitsion nuqtai nazardan, bu detal syujetning **metaforik va real qatlamlarini** birlashtiradi. Yo'l bo'yidagi "qizil durrali ayol" Iskandar uchun shunchaki yo'lovchi emas, balki Buxoroning, o'tib ketgan yillarning va omonat dunyoning timsolidir. Ushbu detalning takrorlanishi asarda **halqasimon kompozitsiya** unsurlaridan foydalanilganini ko'rsatadi va asar oxiridagi *"Buxoro — sening ko'zlaring..."*^[6, 120-b] qo'shig'i bilan badiiy yaxlitlik kasb etadi.

Hikoyaning yechimi an'anaviy hikoyachilikdagi "maqsadga erishish" formulasiga zid ravishda, "rad etish" bilan yakunlanadi. Maxsumning uyni sotishdan aynishi – syujet mantig'ida Iskandarning moddiy narsaga emas, balki ruhiy xotiraga ehtiyoji borligini tasdiqlaydi. Omon Muxtor bu yerda syujet tugunini echishda "**lafz**" va "**omonat**" tushunchalarini falsafiy kategoriya sifatida qo'llaydi.

Omon Muxtorning "**Hakimlar**" hikoyasi o'zbek hikoyachiligidagi an'anaviy realistik tasvir va intellektual tahlilning sintezi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu asarning kompozitsion qurilishida "**vaqtlararo muloqot**" (dixotomiya) usuli yetakchilik qiladi. Adib syujetni shunchaki maishiy muammo atrofida emas, balki insoniyatning ming yillik ma'naviy qadriyatlari va bugungi kunning pragmatik voqeligi o'rtasidagi ziddiyat asosiga quradi.

Hikoyaning kompozitsion kirish qismida muallif o'quvchini "Luqmoni Hakim" va "Ibn Sino"lar yashagan afsonaviy-tarixiy muhitga olib kiradi. Bu yerda syujetning markaziy detali sifatida "**fonus**" va "**zulmat**" qarama-qarshiligi (antitezasi) qo'llaniladi. Zulmat qa'riga fonus ko'tarib kirgan qadimgi hakim obrazi – bu nafaqat tibbiyot xodimi, balki insoniy najot va fidoyilikning oliy timsolidir. Kompozitsiyadagi ushbu lirik chekinish bugungi kun voqealarini tahlil qilish uchun o'ziga xos "etika mezoni" vazifasini o'taydi. Fonus nurining zulmat devorini "teshib borishi" – bu syujetdagi dinamik harakatning ramziy ifodasidir. Asarning asosiy voqelik qismiga o'tishda adib keskin **kontrast (ziddiyat)** usulidan foydalanadi. Zamonaviy shifoxonadagi "remont", "apparaturalar" va "professorlar" haqidagi tasvirlar tashqi tomondan taraqqiyotni ko'rsatsa-da, ichki syujet chizig'ida ma'naviy inqiroz (eroziya) bo'y ko'rsatadi. Muallif bu yerda **ironiya (piching)** elementlarini mahorat bilan qo'llaydi: "*Xudodan qo'rqmagan Gippokratdan qo'rqadimi?*"^[6, 246-b] degan dialog syujetning kulminatsion nuqtalaridan biri bo'lib, u asardagi ijtimoiy-axloqiy kolliziyani (to'qnashuvni) ochib beradi. Omon Muxtor syujetni murakkablashtirish uchun o'ziga xos usuldan foydalanadi: asar so'ngida u "muharrir va muallif" muloqotini kiritadi. Bu adabiyotshunoslikda "**meta-proza**" (badiiy asarning o'z-o'zini anglash jarayoni) deb ataladi. Muharrirning "*sal oshirib yuboribsiz*" degan e'tirozi va muallifning "*yozganimdan voz kecholmayman*" degan qat'iyati asar kompozitsiyasiga ochiq va bahsli yakun beradi. Bu usul o'quvchini voqeaga shunchaki tomoshabin emas, balki ijtimoiy muammo ustida fikr yurituvchi subyektga aylantiradi. Hikoya boshidagi "*Hakimlarni yaxshi ko'raman*" degan iqror va yakundagi xuddi shu gapning takrorlanishi asarga **halqasimon shakl** beradi. Biroq, birinchi va ikkinchi iqror o'rtasida syujet davomida to'plangan ulkan psixologik yuk yotadi. Omon Muxtor bu orqali insonning o'z og'riqlari va jamiyat qusurlari qarshisidagi ojizligini, shu bilan birga umidini (najot baribir hakimlardan ekanligini) mahorat bilan tasvirlaydi.

Xulosa. Omon Muxtorning "Do'st kishi ulkim...", "Eski uyning egasi" va "Hakimlar" hikoyalari tahlili shuni ko'rsatadiki, adib ijodida syujet va kompozitsiya mutanosibligi shunchaki shakliy vosita emas, balki asarning **ontologik (mavjudlikka oid) mohiyatini** ochib beruvchi strategik asosdir.

Xulosa qilib aytganda, Omon Muxtor hikoyalari o'zbek nasrida **intellektual-psixologik yo'nalishning** yuksak namunalari hisoblanadi. Adibning syujet qurishdagi o'ziga xosligi va kompozitsion unsurlarni falsafiy mushohadalar bilan mutanosiblashtirish mahorati bugungi o'zbek hikoyachiligi taraqqiyotini belgilovchi muhim omillardan biridir. Uning asarlari kitobxonni shunchaki voqea ishtirokchisiga emas, balki hayotning omonatligi va insoniy qadriyatlar mohiyati haqida o'y suruvchi faylasufga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2004. – 264 b.
2. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1986. – 398 b.
3. Muxtorov O. Ayollar mamlakati va saltanati (roman va hikoyalar to'plami). – Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa konsernining bosh tahririyati, 1997. – 416 b.
4. Jo'raqulov U. Alisher Navoiy "Xamsa"sida xronotop poetikasi. – Toshkent: Turon-iqbol, 2017. – 192 b.
5. Muxtorov O. Ming yildan so'ng. – Toshkent: Kamalak, 1991. – 128 b.
6. Muxtorov O. Saylanma: Suratdagi yo'lbars (hikoyalar to'plami). – Toshkent: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi, 2012. – 320 b.
7. Adabiyot nazariyasi (ikki jildlik). I jild: Adabiy asar. – Toshkent: Fan, 1978. – 414 b.

DOSTONLARI TILIDA SOMATIK KOMPONENTLI FRAZEOLOGIZMLARNING KONSEPTUAL-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

H.Ya.Ahmedov, PhD, dots., Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek xalq dostonlari tilida qo'llanadigan somatik komponentli frazeologizmlarning semantik, lingvopoetik va pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Xalq og'zaki ijodi namunalarida inson tana a'zolari nomlari ishtirok etgan frazeologik birliklar xalqning milliy tafakkuri, dunyoqarashi va estetik qarashlarini ifodalovchi muhim til vositalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida somatik frazeologizmlarning badiiy obraz yaratishdagi o'rni, ularning semantik strukturalari hamda matndagi funksional xususiyatlari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: Frazeologiya, frazeologik birlik, xalq dostonlari frazeologizmlari, somatik komponent, lingvopoetika, semantika, pragmatika, badiiy matn.

Аннотация. В данной статье анализируются семантические, лингвопоэтические и прагматические свойства фразеологизмов с соматическим компонентом, используемых в узбекских народных эпосах. Фразеологические единицы, содержащие названия частей человеческого тела, в образцах народного устного искусства являются одним из важных языковых инструментов, выражающих национальное мышление, мировоззрение и эстетические взгляды народа. В исследовании изучалась роль соматических фразеологизмов в создании художественного образа, их семантические структуры и функциональные свойства в тексте.

Ключевые слова: Фразеология, фразеологическая единица, фразеологизмы народных эпосов, соматический компонент, лингвопоэтика, семантика, прагматика, литературный текст.

Abstract. In this article, the semantic, linguapoetic, and pragmatic properties of phraseology with somatic components used in the Uzbek national epic are analyzed. Phraseological units containing the names of parts of the human body in examples of folk oral art are one of the important linguistic instruments expressing national thinking, worldview, and aesthetic views of the people. The study examined the role of somatic phraseologies in creating a divine image, as well as the semantic structure and functional properties of the text.

Keywords: Phraseology, phraseological unit, phraseological units of folk epics, somatic component, linguapoetics, semantics, pragmatics, literary text.

Xalq og'zaki ijodiyoti orasida dostonlar milliy madaniyat va tafakkurning eng muhim manbalaridan biridir. Xalq dostonlari til boyligi, obrazlilik va badiiy ifoda vositalarining rang-barangligi bilan bilan bir qatorda, matnlarida keng qo'llanilgan frazeologik birliklar badiiy tasvirning kuchli vositasi bo'lib xizmat qiladi. Frazeologizmlar tarkibida inson tana a'zolari nomlari ishtirok etgan birliklar **somatik frazeologizmlar** deb ataladi. Bunday birliklar xalqning hayotiy tajribasi, tasavvuri va ruhiy olamini aks ettiruvchi til hodisasi sifatida alohida ilmiy ahamiyatga ega. Xalq dostonlarida "ko'z", "yurak", "bosh", "qo'l", "til" kabi somatik komponentlar orqali turli ma'no va badiiy tasvirlar yaratiladi. Tilshunoslikda inson tana a'zolari nomlariga nisbatan ishlatiladigan somatizm atamasini ilk bor eston tili frazeologizmlarida qo'llagan F.Vakk o'z dissertatsiyasida somatizmlar frazeologizmlarning qadimgi ko'rinishlari qatoriga kirishini va eston tili frazeologik fondining anchagina qismini tashkil etishini ta'kidlagan[1]. Tilshunoslikda frazeologik birliklarni, xususan, somatik frazemalarning semantik maydondagi struktur-semantik va kommunikativ-pragmatik jihatdan voqelanishini ko'rsatish tendensiyasi ustuvordir. Inson tana a'zolari nomlari bilan bog'liq somatik frazeologizmlarni alohida leksik-semantik guruh sifatida semantik-pragmatik va stilistik ko'lamda tadqiq etishni ham ana shu yo'nalishda amalga oshirish zarur[2].

Tilda aksariyat frazeologik birliklarni yuzaga kelishida inson tana a'zolarining nomlari juda muhim rol o'ynaydi. Surxondaryo turkum xalq dostonlarida somatik frazeologizmlar miqdor jihatdan quyidagicha: *bosh* komponentli frazeologizmlar – 38 ta (bundan tashqari *kalla* uzvli iboralar miqdori – 5 ta); *ko'z* – 44; *yurak* – 21; *qo'l* – 12; *oyoq* – 5; *til* – 5; *yuz* – 4; *quloq* – 4; *suyak* – 4; *o'pka* – 4;

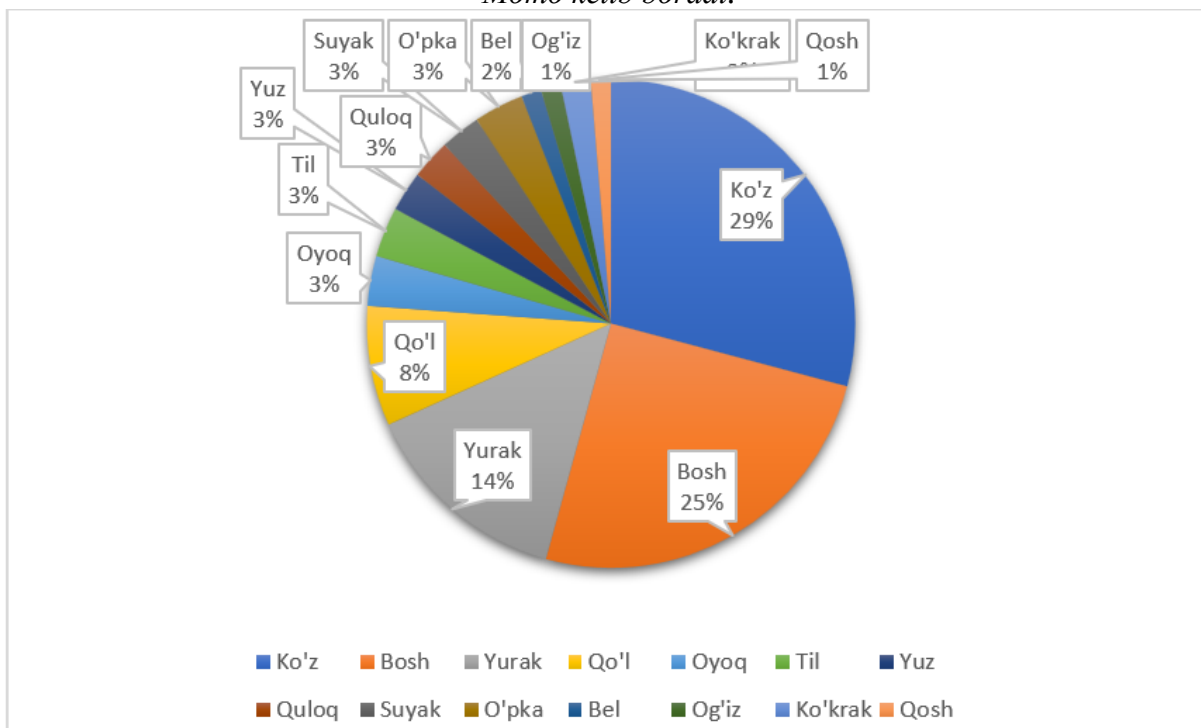
bel – 2; og'iz – 2; ko'krak – 3; qosh – 2; teri 2; yurak-bag'ir-14. (2.2.3-jadvalga qarang). Umuman Surxondaryo turkum dostonlaridagi *bosh*, *ko'z*, *yurak* komponentli iboralar tadqiqotimiz davomida anchagina salmoqli ekanligini ko'rsatdi va *boshlari aylanib*, *boshiga balo bo'lmoq*, *bosh olib ketmoq*, *boshiga yetmoq*, *boshiga savdo solmoq*, *boshi bo'sh*, *boshini aylantirib*, *bosh olib ketayin* singari frazeologik birliklar tavsiflangan. *Bosh* uzvli frazeologizmlarning *insonning ma'lum ruhiy holati*, *oilaviy holati*, *jismoniy holati*, *yo'nalish*, *biror harakatga aralashish*, *ergashish*, *inkor etish*, *tilak* kabi maqsadlar uchun ekspressiv ifodalarga ega.

Shuningdek, *xalqum*, *tomir*, *bo'yin*, *jigar*, *quloq*, *qorin*, *tanglay*, *tomoq*, *til* singari inson tana a'zolari qatnashgan frazeologik birikmalar ham uchraydi. Ayrim o'rinlarda tana a'zolari bilan yonma-yon, juft yoki ba'zi so'zlar bilan juft holda qo'llanishini ham kuzatish mumkin: *o'pkasi tomog'iga tiqilmoq*, *o'pka-yuragini yirtmoq*, *o'pka-jigar gardanidan so'tilmoq*, *o'pka-ginasi yo'q*, *ishga ko'z-qosh bo'lmoq* kabi. Masalan:

*So'm etlarim borayotir titilib,
O'pka-jigar gardanidan so'tilib,
Nafaslari kelmay qoldi tutilib,
Bolasining yig'laganin eshitib,
Oq o'tovdan chopib chiqdi otilib.*

Doston matnida inson tana a'zolarining juft holda qo'llanishi faol bo'lib, bu borada *yurak-bag'ir* uzvli frazeologizmlar miqdori ko'pchilikni tashkil etadi. *Yurak-bag'ri lov-lov yonmoq*, *yurak-bag'rim tilinmoq*, *yurak-bag'ri qovjiramoq*, *yurak-bag'ri so'tilmoq*, *yurak-bag'rini qavartirmoq*, *o'pka-jigar gardanidan so'tilmoq* kabi somatik komponentli iboralarda insonning ichki kechinmalari, ruhiy holati aks ettirilgan. Masalan:

*Necha so'zlarni aytib,
Yurak-bag'rin qavartib,
Boradi hamsa tortib,
Shakamanga ko'zin sotib,
Momo ketib boradi.*

1-chizma. Surxondaryo turkum dostonlarida somatik frazeologizmlar miqdori

Dostonda insonning umumiy a'zolarining yig'indisi, ma'lum a'zolar jamlanmasini ifodalovchi iboralar ham uchraydi: *tana to'shi tutashmoq*, *ichi kuymoq*, *ichi achishmoq* kabi.

Surxondaryo turkum dostonlarida esa bu an'ana o'ziga xos, o'zbekona shakllarda uchraydi hamda u tilimiz, xalqimiz madaniyati va mentalitetiga xos bo'lgan juda ko'p jihatlarni qamrab oladi. Jumladan, dostonda uchraydigan somatik frazeologizmlarni tahlil qilish asnosida "ko'ngil",

“bag‘ir”, “dil”, “qalb” uzvli somatik turg‘un birikmalar miqdor jihatdan salmoqli o‘rin egallashi aniqlandi. Xususan, dostonda “ko‘ngil” komponentli barqaror, turg‘un birikmalar soni 107 tani tashkil etadi. Bu umumiy somatik iboralarining 53%ini tashkil qiladi. Dostonda ko‘ngil komponentli iboralardan *insonning his-tuyg‘u va ruhiy holati, insonning tushkun va ko‘tarinki holatini*, shuningdek, *g‘azab, nafrat, alam* semalarini berishda foydalanilgan. Masalan: *Alpomishning ko‘ngliga bir gap keldi: “bu meni zindondan chiqarib olsa, el-yurtimga borsam, gurunglarda to‘lib-toshib gapirib o‘tirgan vaqtimda “ey, Alpomish, chohda qolgan odam eding, biror heli-xeshing bormadi, xabar olmadi, yovning qo‘lidan qutqarib, chohdan chiqarib kelgan kim bo‘ladi?” deb betimga aytib solar”, – deb qo‘l-oyog‘ini tirab turdi.*

Doston matnida “ko‘ngil” leksemasi bilan ma‘nodosh bo‘lgan *qalb* uzvli frazeologizmlar – 19 ta, *dil* – 11 ta, *bag‘ir* – 9 ta, *yurak* leksemasi bilan juftlikda esa – 14 ta, *ko‘ngil-dil*–7 ta turg‘un birikmalar uchraydi. “O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati” va boshqa ilmiy manbalarda “bag‘ir”, “dil”, “qalb”, “ko‘ngil” leksemalari iboralar tarkibida “yurak” leksemasi bilan ma‘nodosh ekani ta’kidlab o‘tiladi. Biroq bu leksemalar hamma iboralarda ham real, aniq inson tana a’zosini ifodalamaydi. Masalan: *ko‘ngli to‘q, kuylashga ko‘ngil sozi yo‘q, ko‘ngli orom olmoq, ko‘ngil dili bog‘lanmoq, ko‘ngil xushlamoq; bag‘ri toshmoq, qalbida chiroq yonmoq.* Ushbu barqaror birikmalarda “ko‘ngil”, “bag‘ir”, “dil”, “qalb” leksemalari ma‘lum tana a’zosini ifodalamaydi. *Ko‘ngil yozmoq, ko‘ngil qo‘rini bo‘shatmoq; qalbi pok; yurak bag‘r achishmoq, bag‘rini tildirmoq, bag‘ri kabob bo‘lmoq* kabi iboralarda esa “ko‘ngil”, “bag‘ir”, “dil”, “qalb” leksemasi semantik jihatdan “yurak” so‘ziga teng. Bizningcha, xuddi mana shu tipdagi “ko‘ngil”, “bag‘ir”, “dil”, “qalb” uzvli barqaror birikmalarnigina somatik ibora sifatida izohlash mumkin.

Dostonlar matnidagi frazeologik birliklarni o‘rganish asnosida somatik komponentli frazeologik birliklar miqdor jihatdan ko‘pchilikni tashkil etishini kuzatish mumkin. Biroq o‘zbek tilidagi somatizmlarning barchasini ham somatik frazeologik birliklar tarkibida faol qo‘llanadi deb bo‘lmaydi. Masalan, *boldir, bo‘ksa, dumg‘aza, jun, oshiq, son, umurtqa, qizil o‘ngach, taqim, qanshar* kabilarning qo‘llanilish darajasi nihoyatda sust. Masalan:

Tez qo‘yaver o‘ldim deydi

Majruh bo‘lib goldim deydi

Bo‘ksalatib Hakimbek

Toshday qilib siltab otdi (46).

O‘zbek tilidagi 87 ta somatizmning qo‘llanilish darajasi aks etgan jadval keltirilgan. Unga ko‘ra somatizmlarning frazeologik birliklarni hosil qilishdagi faollik darajasi quyidagicha: *bosh -158, ko‘z-144, qo‘l-92, og‘iz-89, yurak-77, oyoq - 63, quloq - 52, til -51, yuz - 41, bet - 32, bo‘yin -31, miya - 29, dil -28 frazema* kabi[3]. Bu ko‘rsatkich, aytaylik, dunyo tillarida – bevosita dunyo folklori va adabiyotidagi vaziyatdan farq qiladimi? Ba’zi mualliflarning kuzatishlaricha, qozoq, ingliz, rus tillarida somatizmlarni qo‘llash, xususan, ularning frazeologik birliklar komponenti sifatida kelishi chastotaviyligi sharqona mentalitet sohibi va turkiy tillardan birida so‘zlashuvchi qozoq birodarlarimizda ingliz va rus tillaridagiga nisbatan ko‘p va rangorang ekanligi tasbit etilgan[4].

Shu kabi Turk olimi Berker Kurtning kuzatishlariga ko‘ra, somatizmlar qadimdan umumturkiy xalqlar tilida frazeologik birliklarning ma‘lum komponentini tashkil etib kelgan. Shu sababli turkiy tillar leksikasidagi eng umumiy taraflar somatizmlar kabi qadimiy leksik qatlamlarda o‘z ifodasini topadi va ularning ma’nolaridagi semantik differentsiatsiya ham o‘zaro yaqindir. Shu bilan birga ularning shevalar hamda adabiy tildagi shakllari va mazmunlari yaqin[5]. Dostonlar matni tiliga oid ma’lumotlar ham olimning bu qarashini tasdiqlaydi. Somatik frazeologizmlar xalqning milliy tafakkuri, dunyoqarashi va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi til hodisasi sifatida alohida ilmiy ahamiyatga ega. Shuning uchun xalq dostonlari tilini o‘rganishda bunday birliklarning semantik va pragmatik xususiyatlarini tadqiq etish muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Вакк Ф. О соматической фразеологии в современном эстонском литературном языке: АКД. – Таллин, 1964. – С.23.

2. Рашидова У.М. Ўзбек илидаги соматик ибораларнинг семантик-прагматик тахлили (кўз, кўл ва юрак компонентли иборалар мисолида): Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD)... дисс .автореф. – Самарканд, 2018. – Б. 52.

3. Рашидова У.М. Ўзбек тилидаги соматик ибораларнинг семантик-прагматик таҳлили: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD)... дисс. – Самарқанд, 2018. – Б. 34.

4. Zhunusova Z., Telmurzayeva, A. Interlingual Similarities and Differences In Somatic Phraseologisms Languages Of Different. In & I. V. Denisova (Ed.), Word, Utterance, Text: Cognitive, Pragmatic and Cultural Aspects, vol 39. 2018. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. – P. 292–298.

5. Kurt, Berker. Yazıtlardan Günümüze Organ Adları ve Bunların Türkiye Türkçesi Ağzlarına Yansımaları //DEDE KORKUT. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi. Cilt 6, Sayı 12 (Nisan 2017), S. 48–61.

UDC 82-312.9:32.019.5

FIGURES OF GUILF: DECEPTION AND THE POLITICS OF POWER IN MODERN FANTASY WITH REFERENCE TO HARRY POTTER AND THE LORD OF THE RINGS

K.A.Alexander, researcher, National University of Uzbekistan, Tashkent

Аннотация. Алдамчилик замонавий фантастик адабиётда муҳим, бироқ ахлоқий жиҳатдан иккиламчи ўрин эгаллайди ва у ҳар қандай кучни муҳокама қилиш, яшириш ҳамда қайта тақсимлаш стратегияси сифатида намоён бўлади. Маккорлик образлари — бу идрокни бошқарадиган, ҳақиқатни яширадиган ёки ниқоб ортида ҳаракат қилувчи персонажлар бўлиб, улар кўпинча очиқ куч-қувватга эга бўлмаган ҳолда ҳам сюжет ривожига таъсир кўрсатадилар. Ушбу мақолада Ж.К. Роулингнинг “Harry Potter” ҳамда Ж.Р.Р. Толкиннинг “The Lord of the Rings” асарлари мисолида алдамчилик сиёсатининг хусусиятлари таҳлил қилиниб, алдамчилик амалиётлари институционал ҳокимиятга қандай қарши тураётгани ва ахлоқий қарашларни қандай мураккаблаштираётгани кўрсатиб берилган.

Тадқиқотда “Harry Potter” асаридаги Северус Снейп, Альбус Дамблдор, Фред ва Жорж Уизли, шунингдек “The Lord of the Rings” асаридаги Голлум, Гэндальф ва Грима Вормтонг каби персонажлар таҳлил қилинган. Ушбу образлар алдамчиликдан турли усулларда — стратегик сир сақлаш, манипуляция, ирония ва йўлдан чалғитиш орқали фойдаланиб, ҳокимият мутлақ эмас, балки муносабатларга боғлиқ эканлигини намоён этади. Уларнинг ҳаракатлари иерархик тизимларда ҳокимият барқарор эмаслиги ва шаффофликнинг чекланганлигини очиқ беради.

Мақолада квалитатив қиёсий адабий таҳлил усули қўлланилиб, ҳокимият назарияси ва ҳикоя этикасига асосланган ҳолда алдамчиликнинг қаршилиқ воситаси ҳамда назорат механизми сифатида қандай ишлаши кўриб чиқилган. Муҳокамада Ж.Роулинг асарларида алдамчилик институционал сиёсат ва кузатув тизимлари билан боғланиши, Ж.Толкин асарларида эса маккорлик мифологик зиддиятлар ва ахлоқий ноаниқликлар билан уйғунлашгани кўрсатилган. Хулоса қилиб айтганда, маккорлик образлари замонавий фантастик адабиётнинг сиёсий тасаввурида муҳим ўрин тутади ва улар орқали ҳокимият, қонунийлик ҳамда ахлоқий аниқлик ҳақидаги тасаввурлар қайта кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: алдамчилик, ҳокимият, маккорлик, фантастик адабиёт, қиёсий тадқиқот, ҳикоя этикаси.

Аннотация. Обман занимает важное, но морально неоднозначное место в современной фантастической литературе, выступая стратегией, посредством которой власть обсуждается, скрывается и перераспределяется. Персонажи хитрости — это герои, которые манипулируют восприятием, скрывают правду или действуют под маской. Они часто влияют на развитие сюжета, не обладая явной властью. В данной статье рассматривается политика обмана в произведениях Дж. К. Роулинг «Harry Potter» и Дж. Р. Р. Толкина «The Lord of the Rings», с акцентом на то, как практики обмана бросают вызов институциональной власти и усложняют этические представления.

В исследовании анализируются такие персонажи, как Северус Снейп, Альбус Дамблдор, Фред и Джордж Уизли в серии «Harry Potter», а также Голлум, Гэндальф и Грима Червеуст в «The Lord of the Rings». Эти персонажи используют обман различными способами — стратегической тайной, манипуляцией, иронией и введением в заблуждение, показывая, что власть является не абсолютной, а реляционной. Их действия демонстрируют нестабильность власти и ограниченность прозрачности в иерархических системах.

Используя качественный сравнительный литературный подход, основанный на теории власти и этике повествования, статья рассматривает, как обман функционирует одновременно как инструмент сопротивления и механизм контроля. Обсуждение показывает, что у Ж.Роулинг обман связан с институциональной политикой и системами наблюдения, тогда как у Ж.Толкина хитрость встроена в мифологический конфликт и моральную неопределённость. В заключение делается вывод о том, что персонажи хитрости играют важную роль в политическом воображении современной фантастики, позволяя художественным текстам переосмысливать вопросы легитимности, власти и моральной определённости.

Ключевые слова: обман, власть, хитрость, фантастическая литература, сравнительное исследование, этика повествования.

Abstract. Deception occupies a central yet morally ambivalent position in modern fantasy literature, functioning as a strategy through which power is negotiated, concealed, and redistributed. Figures of guile are the characters who manipulate perception, withhold truth, or operate behind masks. They frequently shape narrative outcomes without exercising overt authority. This article examines the politics of deception in J. K. Rowling's Harry Potter series and J. R. R. Tolkien's The Lord of the Rings, focusing on how deceptive practices challenge institutional power and complicate ethical frameworks.

The study analyses characters such as Severus Snape, Albus Dumbledore, and Fred and George Weasley in Harry Potter, alongside Gollum, Gandalf, and Gríma Wormtongue in The Lord of the Rings. These figures deploy deception in divergent ways—strategic secrecy, manipulation, irony, and misdirection—revealing power as relational rather than absolute. Their actions expose the instability of authority and the limits of transparency within hierarchical systems.

Employing a qualitative, comparative literary approach informed by power theory and narrative ethics, this article explores how deception operates as both a tool of resistance and a mechanism of control. The discussion highlights how Rowling situates deception within institutional politics and surveillance, while Tolkien embeds guile within mythic conflict and moral uncertainty. The article concludes that figures of guile are integral to the political imagination of modern fantasy, enabling narratives to question legitimacy, authority, and moral certainty.

Key Words: deception, power, guile, fantasy literature, comparative study, narrative ethics

Introduction. Fantasy literature frequently engages with questions of power, authority, and moral responsibility by constructing worlds governed by visible hierarchies and invisible forces [1]. Within these imagined systems, deception often emerges as a counterforce to overt domination. Characters who operate through guile, which includes strategic concealment, manipulation, and misdirection, challenge the assumption that power must be exercised openly. Instead, they reveal power as something negotiated through knowledge, secrecy, and narrative control [2].

J. K. Rowling's Harry Potter series and J. R. R. Tolkien's The Lord of the Rings represent two landmark contributions to modern fantasy literature, each offering distinct visions of political authority and moral struggle [3]. Rowling's narrative is shaped by institutional power, surveillance, and bureaucratic control, while Tolkien's epic is grounded in mythic conflict, inherited authority, and cosmic morality.

In Harry Potter, deception is frequently framed as a response to authoritarian systems. Characters such as Severus Snape and Albus Dumbledore operate through secrecy and strategic misinformation, raising questions about moral responsibility and the ethics of manipulation [4]. Fred and George Weasley employ deception playfully, using humour to undermine institutional authority and resist coercion.

In The Lord of the Rings, deception is more closely tied to moral peril and temptation. Gollum's duplicity reflects the corrosive effects of power, while Gandalf's selective disclosure of information positions him as a manipulator of events rather than a transparent leader [5]. Gríma Wormtongue represents deception as political corruption, weaponizing language to destabilize authority from within.

This study argues that figures of guile are central to the political and ethical dimensions of both narratives. By examining how deception operates within these fantasy worlds, the article demonstrates that guile is not merely a narrative device but a critical means through which power is contested, concealed, and redefined.

Methods. The present study employs a qualitative, comparative literary methodology grounded in close textual analysis [6]. The research focuses on the representation of deception and its relationship to power in *Harry Potter* and *The Lord of the Rings*.

Primary texts include Rowling's *Harry Potter* series and Tolkien's *The Lord of the Rings*. Characters were selected based on their consistent use of deception, secrecy, or manipulation to influence political authority, narrative direction, or moral interpretation. In *Harry Potter*, the analysis examines Severus Snape, Albus Dumbledore, and Fred and George Weasley. In *The Lord of the Rings*, the study focuses on Gollum, Gandalf, and Gríma Wormtongue.

The analytical framework draws upon narrative ethics, political power theory, and fantasy criticism [1]. Close readings are conducted of key scenes in which deception alters institutional control, redistributes authority, or reshapes ethical judgment. A comparative approach is used to assess how cultural context, genre convention, and mythic structure influence the portrayal of guile in each series.

This interpretative method allows for a nuanced examination of deception as both a narrative strategy and a political act within fantasy literature [2].

Results and discussion.

Deception, Power, and Narrative Authority: A Theoretical Context

In literary narratives, deception often functions as a form of soft power, operating through persuasion, concealment, and control of information. As Lukes argues, power is not limited to direct coercion but includes the ability to shape perceptions and restrict alternatives [1]. In fantasy literature, figures of guile exploit this dimension of power by manipulating narrative knowledge rather than physical force.

Deception destabilizes authority by exposing the dependence of power on belief and legitimacy. When characters withhold or distort truth, they disrupt the assumed transparency of moral order. From a narrative ethics perspective, deception raises questions about justification, intention, and consequence, complicating simplistic distinctions between right and wrong [2].

Figures of Guile in Harry Potter.

In *Harry Potter*, deception is closely linked to institutional power and surveillance. Severus Snape exemplifies strategic guile, maintaining multiple identities within competing political systems. His deception enables resistance against Voldemort but also perpetuates mistrust and moral ambiguity. Snape's actions suggest that ethical outcomes may depend on morally compromised strategies [4].

Albus Dumbledore represents a more controversial figure of guile. His selective disclosure of information positions him as an architect of events rather than a transparent leader. By withholding crucial truths, Dumbledore manipulates individual agency for perceived greater good, raising ethical concerns about paternalistic authority.

Fred and George Weasley deploy deception in a markedly different register. Their disguises, pranks, and commercial subversions undermine bureaucratic control and challenge authoritarian discipline. Their humour masks political resistance, revealing how deception can function as a form of social critique rather than moral compromise [7].

Figures of Guile in The Lord of the Rings.

In Tolkien's narrative, deception is embedded within moral struggle and existential risk. Gollum's duplicity reflects the internalization of power's corruptive influence. His lies and manipulations are both survival mechanisms and symptoms of moral fragmentation, demonstrating how guile can erode identity [5].

Gandalf employs deception more subtly, guiding events through incomplete disclosure and strategic misdirection. His authority depends not on domination but on shaping choices through limited knowledge, reinforcing the tension between guidance and manipulation.

Gríma Wormtongue represents deception as political decay. By poisoning Théoden's counsel through language, he demonstrates how power can be dismantled internally through rhetoric and misinformation [8].

Knowledge, Secrecy, and the Control of Narrative Truth.

A significant dimension of deception in both *Harry Potter* and *The Lord of the Rings* lies in the control of knowledge. Figures of guile often possess privileged or partial access to information, enabling them to shape political and narrative outcomes without exercising formal authority. In *Harry Potter*, secrecy functions as a form of institutional power. Dumbledore's selective disclosure of information constructs an epistemic hierarchy in which knowledge is carefully rationed to guide behaviour and limit dissent [9].

In *The Lord of the Rings*, the withholding of information similarly structures power relations. Gandalf's reluctance to fully disclose the nature of the Ring's danger reflects a belief that knowledge itself can corrupt or overwhelm those unprepared for it [10].

Deception as a Survival Strategy for Marginal Figures.

Deception frequently operates as a survival strategy for characters positioned at the margins of power. In *Harry Potter*, individuals lacking institutional authority often rely on guile to navigate oppressive systems. Fred and George Weasley's use of disguises and covert commerce allows them to resist disciplinary structures while achieving autonomy [6].

In *The Lord of the Rings*, Gollum exemplifies deception born of dispossession and trauma. His duplicity reflects an adaptive response to prolonged marginalization and loss of identity under the influence of the Ring [5].

Language, Persuasion, and Political Manipulation.

Language functions as a primary medium through which deception is enacted in both narratives. In *The Lord of the Rings*, Gríma Wormtongue's manipulation of King Théoden demonstrates how authority can be eroded from within through linguistic control. By reshaping perception rather than reality, Gríma transforms speech into a political weapon [8].

Similarly, in *Harry Potter*, institutional deception frequently operates through language. The Ministry of Magic's denial of Voldemort's return exemplifies how political authorities manipulate discourse to preserve legitimacy [11].

Ethical Ambivalence and Reader Alignment.

Figures of guile play a crucial role in shaping reader alignment and ethical interpretation. Deceptive characters resist stable moral categorization, compelling readers to confront ethical ambiguity. Snape's prolonged deception destabilizes conventional notions of loyalty and heroism, encouraging readers to weigh intention against transparency [12].

Gollum's duplicity produces a similar effect in *The Lord of the Rings*, reinforcing Tolkien's emphasis on moral fallibility [13].

Narrative Delay and the Politics of Timing.

Deception also influences narrative structure through delay and deferred revelation. In *Harry Potter*, concealed identities, withheld prophecies, and postponed truths reshape power relations across the series. These delays reinforce the idea that control over timing constitutes a form of political power [14].

In *The Lord of the Rings*, delayed disclosure regarding the Ring's nature heightens the sense of inevitability and moral burden. Through strategic concealment, deception governs not only plot development but also the ethical pacing of revelation [15].

Conclusion. This study has examined figures of guile in *Harry Potter* and *The Lord of the Rings*, focusing on deception as a mechanism through which power is negotiated and contested. The analysis demonstrates that deceptive characters are central to the political and ethical imagination of both series.

In *Harry Potter*, guile operates within institutional systems marked by surveillance and control, revealing deception as a tool of resistance and manipulation. In *The Lord of the Rings*, deception is intertwined with moral vulnerability and existential risk, underscoring the cost of power pursued through concealment.

Ultimately, the study affirms that figures of guile are indispensable to modern fantasy. By destabilizing authority and complicating moral certainty, they enable fantasy narratives to reflect the ambiguities of power, responsibility, and human agency.

REFERENCES:

1. Lukes, S. *Power: A Radical View*. London: Palgrave Macmillan, 2005.
2. Booth, W. C. *The Company We Keep: An Ethics of Fiction*. Berkeley: University of California Press, 1988.
3. Rowling, J. K. *Harry Potter and the Half-Blood Prince*. London: Bloomsbury, 2014.
4. Eccleshare, J. *A Guide to the Harry Potter Novels*. London: Continuum, 2002.
5. Chance, J. *Tolkien's Art: A Mythology for England*. Lexington: University Press of Kentucky, 2001.
6. Nikolajeva, M. *Power, Voice and Subjectivity in Literature for Young Readers*. New York: Routledge, 2010.
7. Gupta, S. *Re-Reading Harry Potter*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
8. Burns, M. *Power and Corruption in Tolkien's Middle-earth*. Zurich: Walking Tree Publishers, 2011.
9. Pugh, T., Wallace, D. *Heteronormative Heroism and Queering the School Story*. New York: Palgrave Macmillan, 2009.
10. Fisher, J. *Gandalf's Ethics: Leadership and Moral Choice in Middle-earth*. Jefferson: McFarland, 2014.
11. Stephens, J. *Language and Ideology in Children's Fiction*. London: Longman, 1992.
12. Pugh, T. *Harry Potter and Beyond: On J. K. Rowling's Fantasies*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
13. Dickerson, M. O., Evans, J. *Ents, Elves, and Eriador: The Environmental Vision of J. R. R. Tolkien*. Lexington: University Press of Kentucky, 2006.
14. Westman, K. E. "Specters of Authority: Institutional Power in the Harry Potter Series." *Children's Literature*, 2008, Vol. 36, pp. 279–302.
15. Flieger, V. *Interrupted Music: The Making of Tolkien's Mythology*. Kent State University Press, 2005.

UO'K 81'42

JAHON TAJRIBASIDA ADABIY MATNLARNI RAQAMLI BELGILASH: XALQARO MODELLAR VA O'ZBEK FILOLOGIYASI UCHUN GIBRID YONDASHUV

M.O'.Aliqulova, o'qituvchi, Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti, Toshkent

<https://orcid.org/0009-0009-8659-6346>

Annotatsiya. Raqamli gumanistika rivojlanishi adabiy matnlarni mashinabop formatga o'tkazish muammosini ko'ndalang qo'ymoqda. Mazkur tadqiqotda o'zbek adabiy merosini raqamli belgilash uchun birinchi bor ilmiy-metodologik model ishlab chiqildi. TEI XML-ierarxik, LMNL qatlamli va stand-off tizimlar to'rt mezon asosida qiyoslanib, Rossiya Milliy Korpusi hamda Yevropa raqamli loyihalari tajribasi tahlil qilindi. Natijada aruz prosodiyasi, mumtoz janrlar va ko'p alifbolilik xususiyatlarini qamrab oluvchi TEI P5 bazasidagi gibril model optimal ekanligi aniqlandi; qo'lyozma manbalar uchun stand-off mexanizmi tavsiya qilinadi.

Kalit so'zlar: raqamli belgilash, TEI, XML, LMNL, raqamli gumanistika, adabiy korpus, o'zbek korpusi, gibril metodologiya.

Аннотация. Развитие цифровой гуманитаристики остро ставит проблему перевода литературных текстов в машиночитаемый формат. В данном исследовании впервые разработана научно-методологическая модель цифровой разметки узбекского литературного наследия. Проведено сравнение систем TEI XML-иерархической, послойной LMNL и stand-off по четырём критериям; проанализирован опыт Национального корпуса русского языка и европейских цифровых проектов. Установлено, что оптимальной является гибридная модель на основе TEI P5, охватывающая специфику аруза, классических жанров и многоалфавитности; для рукописных источников рекомендуется механизм stand-off.

Ключевые слова: цифровая разметка, TEI, XML, LMNL, цифровая гуманитаристика, литературный корпус, узбекский корпус, гибридная методология.

Abstract. The advancement of digital humanities has brought into sharp focus the challenge of converting literary texts into machine-readable formats. This study presents the first scientifically grounded methodological model for the digital markup of Uzbek literary heritage. Three systems - TEI hierarchical XML, layered LMNL, and stand-off markup - were comparatively evaluated against four criteria; the experience of the Russian National Corpus and European digital projects was examined. A hybrid model based on TEI P5, encompassing aruz prosody, classical genres, and the multi-script problem, was identified as the optimal solution; stand-off markup is recommended for

manuscript sources.

Keywords: digital markup, TEI, XML, LMNL, digital humanities, literary corpus, Uzbek corpus, hybrid methodology.

Kirish. Raqamli gumanistikaning yuksalishi adabiyotshunoslik metodologiyasini yangi bosqichga olib chiqdi: yirik ilmiy muassasalar adabiy merosni mashinabop formatga o'tkazuvchi tizimlar ishlab chiqishga kirishdi [4]. Bu jarayonning metodologik tayanchi — matnni belgilash texnologiyasi bo'lib, u tuzilmaviy, mazmuniy va lingvistik ma'lumotlarni kodlash orqali matnni keng qamrovli kompyuter tahlillariga tayyor qiladi.

TEI Consortium, BNC, RNK, Shelley-Godwin Archive va Perseus Digital Library kabi yirik xalqaro loyihalar raqamli belgilashning amaliy salohiyatini isbotlab kelmoqda. Shunga qaramay, o'zbek filologiyasida bu soha hali shakllanish bosqichida qolmoqda: milliy korpus loyihalari [5] ta'limiy matnlar bilan cheklangan, adabiy matnlarga mo'ljallangan belgilash standartlari esa ishlab chiqilmagan [2; 5]. Aruz tizimi, mumtoz janrlar (g'azal, qasida, ruboiy) va ko'p alifbolilik xususiyatlari uchun xalqaro standartlarda tayyor yechim mavjud emasligi mahalliy metodologik modelni zarur qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Ilmiy adabiyotda o'zbek adabiy matnlarini raqamli belgilash metodologiyasiga bag'ishlangan tizimli tadqiqot amalga oshirilmagan: mavjud ishlar yoki umumiy korpus lingvistikasi nazariyasini [6; 7], yoki o'zbek tilining morfologik tahlilini [2; 8] yoritgan. Ushbu maqolada ikki asosiy savolga javob izlanadi: 1. xalqaro belgilash modellari o'zbek adabiy matnlari uchun qay darajada moslashadi va qanday cheklovlar ega. 2. o'zbek adabiy merosining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda qaysi strategiya optimal. Tadqiqotning ilmiy yangiligi: ushbu masalalar o'zbek filologiyasida birinchi marta to'rt mezonli qiyosiy jadval asosida tizimli tarzda ko'rib chiqiladi va gibrid model ilmiy asoslab taklif etiladi.

Tadqiqotning *empirik bazasini* to'rt guruh manba tashkil etadi. Birinchi guruh - xalqaro belgilash standartlarining rasmiy hujjatlari: TEI Consortium tomonidan nashr etilgan TEI P5 qo'llanmasi (v.4.7.0, 2023) [4] va Piez taqdim etgan LMNL modeli spetsifikatsiyasi [3]; Burnard ning TEI nazariy asoslarini mujassam etgan monografiyasi ham shu guruhga kiritildi [1]. Ikkinchi guruh - milliy korpuslar: Rossiya Milliy Korpusi (ruscorpora.ru) [6] va O'zbek tilining ta'limiy korpusi [5]. Uchinchi guruh - Yevropa adabiy raqamli loyihalari: Shelley-Godwin Archive (Buyuk Britaniya), Deutsche Textarchiv (Germaniya), Perseus Digital Library (AQSh) va Biblioteca Digital Hispánica (Ispaniya). To'rtinchi guruh — o'zbek tiliga xos muammolarni va korpus lingvistikasining metodologik asoslarini yorituvchi nazariy adabiyotlar [1; 6; 7; 8].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda to'rtta o'zaro to'ldiruvchi metod ketma-ket va parallel tarzda qo'llanildi. Qiyosiy-tipologik tahlil: TEI, LMNL va stand-off markup modellari to'rtta mezon - (i) arxitektura moslashuvchanligi, (ii) she'riy matnlar uchun qo'llanilishi, (iii) qo'lyozma manbalar bilan ishlash imkoniyati, (iv) metama'lumot sxemasi - bo'yicha tizimli solishtirilib ko'rildi. Har bir model avval alohida tavsiflanib, keyin mezonlar asosida boshqalari bilan solishtirildi.

Klassifikatsiya metodi: qiyosiy tahlil natijasida aniqlangan xususiyatlar o'zbek adabiy matnlari uchun «mos» va «nomos» jihatlarga ajratildi; ajratish mezonlari oldindan belgilangan to'rtta o'lchovga asoslanadi. Strukturaviy tahlil: TEI P5 ning modul tuzilmasi va XML ierarxiyasi, LMNL ning «range» asosidagi qatlamli modeli hamda stand-off markup ning ikki qatlamli arxitekturasi texnik jihatdan alohida tahlil qilindi; she'riy misralar uchun tatbiq imkoniyati o'zbek mumtoz she'riyati namunalari asosida tekshirildi. Modellashirish: oldingi uch metodning natijalari sintezlandi; kuchli tomonlar birlashtirildi, «nomos» deb topilgan cheklovlar uchun mahalliy yechimlar taklif etildi va o'zbek adabiy matnlari uchun optimal gibrid model sxemasi ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar. TEI P5 va adabiy korpuslar. Standart tuzilishiga ko'ra hujjat <teiHeader> va <text> bloklaridan iborat; she'riyat uchun <lg>, <l>, <rhyme> elementlari bevosita qo'llaniladi. 500 dan ortiq XML elementi o'z ichiga olgan ushbu standart 2007-yildan buyon yarim yillik yangilanish rejimida ishlaydi [1; 4]. Shelley-Godwin Archive da muallif tahrir izlari, qo'lyozma qatlamlar va o'zgartirishlar yagona hujjatda parallel qayd etiladigan genetic encoding usuli qo'llaniladi — bu texnika Navoiy qo'lyozmalariga tatbiq etish uchun to'g'ridan-to'g'ri namuna vazifasini o'taydi. Perseus

Digital Library esa manba matnlarni tarjimalari bilan birgalikda taqdim etishi bilan o'zbek matnlarini arab-fors manbalariga bog'lash metodologiyasida asos bo'la oladi.

LMNL va stand-off markup. LMNL XML-TEI ning qoplovchi belgilash (overlapping markup) cheklovini bartaraf etish uchun yaratilgan bo'lib, matnni ierarxiya o'rniga mustaqil «range» birliklari asosida ifodalaydi [3]. Navoiy g'azallarida misra grammatik gapni to'liq qamrab olmaydi — XML bu holatni texnik jihatdan ifodalay olmaydi, LMNL esa hal etadi. Stand-off tizimida belgilash asl matndan ajratilgan holda tashqi fayllarda saqlanadi [3], bu esa matn tanqidi, aruz tadqiqoti va leksikografiya sohalari bir xil matnni mustaqil annotatsiya qilishiga imkon beradi.

O'zbek filologiyasida holat. AM-FZ-201908172 granti doirasida yaratilgan o'zbek tili ta'limiy korpusining birinchi versiyasi 2021-yil aprelida uzbekcorpus.uz orqali foydalanuvchilarga ochildi [5]. Adabiy matnlar uchun to'rtta tizimli muammo hal etilmagan: 1. arab–lotin–kirill–yangi lotin ketma-ketligidagi alifbo o'zgarishlari transliteratsiya va unifikatsiya qiyinchiliklarini yuzaga keltiradi; 2. g'azal, qasida, ruboiy, musaddas va aruz bahlari uchun TEI da tayyor belgilash elementi mavjud emas; 3. 1920–1930-yillar tsenzura izlari qo'shimcha metama'lumot qatlami talab etadi; 4. o'zbek tiliga moslashtirilgan TEI customization profili hali ishlab chiqilmagan [2; 8].

1-jadval.

Xalqaro belgilash modellarining o'zbek adabiy matnlari uchun qiyosiy tahlili

Mezon	Mos jihatlari	Nomos jihatlari
TEI arxitekturasini	<lg>, <l>, <rhyme> elementlari she'riy tuzilma uchun; 500+ XML elementi; modulli, har qanday tilga moslashtirish mumkin; 100+ muassasa tomonidan qo'llaniladi	Aruz bahlari (hajz, ramali, mutaqorib) uchun tayyor element yo'q; <prosody> moduli eksperimental; customization katta texnik salohiyat talab etadi
Stand-off markup	Asl matn daxlsiz saqlanadi; turli ilmiy maktablar bir matnni mustaqil belgilashi mumkin; qo'lyozma nashrlarda genetic encoding uchun qulay	Ko'p faylni sinxron boshqarish murakkab; maxsus dasturiy infratuzilma zarur
RNK metama'lumot sxemasi	Muallif, yil, janr, uslub parametrlari o'zbek korpusi uchun asos bo'la oladi; ko'p qatlamli annotatsiya (morfologik, sintaktik, semantik) samaradorligi isbotlangan	Flektiv morfologiyaga asoslangan; aglutinativ o'zbek tiliga to'g'ridan-to'g'ri ko'chirilmaydi; arab-kirill davri matnlar uchun parallel sxema zarur
LMNL modeli	Qoplovchi (overlapping) belgilash muammosini hal etadi; tajnis, tazmin, iqtibos kabi poetik hodisalar uchun mos; ierarxiyasiz «range» modeli	Rasmiy spetsifikatsiya to'liq shakllanmagan; dasturiy ta'minot ekotizimi tor; xalqaro integratsiya qiyin

Jadval tahlilidan kelib chiqqan asosiy natija: o'zbek adabiy matnlari uchun maqbul strategiya - TEI P5 standarti asosida, aruz, g'azal, tazmin va ko'p alifbolilik uchun mahalliy kengaytmalar (TEI customization) bilan boyitiladigan gibril model. Navoiy devon qo'lyozmalari kabi manba matnlar uchun stand-off markup mexanizmi asosiy usul sifatida tavsiya etiladi [1; 2; 5].

Muhokama. Mavjud nazariyada raqib deb hisoblangan TEI va LMNL tizimlari ushbu tadqiqotda o'zbek adabiy matni xususiyatlariga ko'ra ixtisoslashtirilgan: nasr uchun TEI P5 ierarxiyasi, she'riy qoplama hodisalar uchun LMNL «range» mexanizmi, qo'lyozma manbalar uchun stand-off arxitekturasini. Mazkur uch tizimni birlashtirgan sintez yondashuv o'zbek filologiyasiga nisbatan xalqaro miqyosda birinchi bor qo'llanilmoqda. Zaxarov–Bogdanova [6] korpus metodologiyasi ham o'zbek aglutinativ tiliga dastlabki bor moslashtirildi va mahalliy lingvistik dalillar bilan boyitildi.

Amaliy nuqtai nazardan gibril model quyidagi imkoniyatlarni beradi: mumtoz va zamonaviy adabiyot vakillarining asarlarini — Navoiy, Lutfiy, Fitrat, Cho'lponni — xalqaro raqamli korpuslarga standartlashtirilgan tarzda kiritish; uzbekcorpus.uz ni adabiy qatlamlar bilan kengaytirish uchun metodologik zamin shakllantirish [5];

Xulosa. Qiyosiy tahlil natijasida to'rtta ilmiy xulosa shakllandi. **Birinchiidan**, belgilashning birorta xalqaro modeli barcha matn turlariga universallik da'vo qila olmaydi — she'riyat uchun LMNL qatlamli yondashuvi, nasr uchun TEI ierarxiyasi, qo'lyozma va ko'p nusxali manbalar uchun stand-off tizimi nisbatan samaraliroq. **Ikkinchiidan**, RNK tajribasi ko'p qatlamli annotatsiyaning afzalligini tasdiqlagan, lekin flektiv rus tiliga asoslangan algoritmlar aglutinativ o'zbek tiliga bevosita

ko'chirilmaydi - milliy moslashtirilgan yechim talab etiladi. **Uchinchidan**, o'zbek adabiy matnlari uchun maqbul tizim - g'azal, qasida, ruboiy, musaddas va aruz bahrlarini qamrab oluvchi TEI customization kengaytmalari bilan jihozlangan gibrid model; ko'p alifbolilik muammosi arab, kirill va lotin yozuvlarini parallel aks ettiruvchi metama'lumot qatlami orqali yechiladi. **To'rtinchidan**, milliy belgilash standartini institutsionallashtirish maqsadida ToshDO'TAU boshchiligida Uzbek TEI Customization Working Group tuzish zarur - bu qadam o'zbek adabiyotshunosligini xalqaro raqamli hamjamiyat bilan uyg'unlashtiradi hamda milliy o'ziga xoslikni himoya qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Burnard, L. What is the Text Encoding Initiative? How to add intelligent markup to digital resources. — Marseille: OpenEdition Press, 2014. — 127 p. — DOI: 10.4000/books.oep.426.
2. Elov, B.B., Xamroyeva, Sh., Xusainova, Z. O'zbek tilidagi turli tuzilishli so'zlarni lemmalash usullari // O'zbekiston: til va madaniyat. — Toshkent: ToshDO'TAU, 2023. — №1. — B. 44–52.
3. Piez, W. TEI in LMNL: Implications for Modeling // Journal of the Text Encoding Initiative. — 2015. — Issue 8. — DOI: 10.4000/jtei.1337.
4. TEI Consortium. TEI P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange. — Version 4.7.0. — 2023. — URL: <https://tei-c.org/guidelines/p5/>
5. Xamroyeva, Sh., Raupova, L., Elov, B., Alayev, R. O'zbek tilining ta'limiy korpusi va uning imkoniyatlari // O'zbekiston: til va madaniyat. — Toshkent: ToshDO'TAU, 2021. — №2. — B. 78–87.
6. Захаров, В.П., Богданова, С.Ю. Корпусная лингвистика: учебник для студентов гуманитарных вузов. — 3-е изд. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 2020. — 234 с.
7. Ляшевская, О.Н. Корпусные инструменты в грамматических исследованиях русского языка. — М.: Издательский дом ЯСК, 2016. — 520 с.
8. Захаров, В.П., Менглиев, Б.Р., Хамраева, Ш.Т. Корпус лингвистики: корпус тузиш ва ундан фойдаланиш. — Toshkent: ToshDO'TAU, 2021. — 167 b.

UO'K: 811.512.1:81'373.23

QADIMGI TURKIY TILDAGI XITOIY VA SO'G'D TILIDAN O'ZLASHGAN SHAXS NOMLARI: TARIXIY-LISONIY VA ETIMOLOGIK TADQIQ

R.Allaberganova, tayanch doktorant, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda qadimgi turkiy tilda uchraydigan va Xitoy tilidan o'zlashgan shaxs nomlari (antroponimlar) tarixiy-qiyosiy hamda etimologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy manbalari sifatida O'rxun-Enasoy bitiklari, qadimgi uyg'ur matnlari hamda o'rta asr turkiy leksikografik asarlari jalb etildi. Xususan, turkiy, xitoy va so'g'd xalqlari o'rtasidagi siyosiy, diplomatik va madaniy aloqalar natijasida yuzaga kelgan onomastik qatlam aniqlanib, fonetik moslashuv, semantik transformatsiya va morfologik integratsiya jarayonlari yoritildi. Tadqiqotda xitoycha unvon va ism komponentlarining turkiy til tizimiga kirib kelishi, ularning ijtimoiy-siyosiy kontekstdagi funksiyasi ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: qadimgi turkiy til, xitoy tili, o'zlashma, antroponim, onomastika, O'rxun bitiklari, etimologiya.

Аннотация. В данном исследовании анализируются личные имена (антропонимы), встречающиеся в древнетюркских языках и заимствованные из китайского языка, с исторической, сравнительной и этимологической точек зрения. Основными источниками исследования послужили орхонско-эназойские надписи, древние уйгурские тексты и средневековые тюркские лексикографические работы. В частности, был выявлен ономастический слой, возникший в результате политических, дипломатических и культурных контактов между тюркскими, китайскими и согдийскими народами, а также освещены процессы фонетической адаптации, семантической трансформации и морфологической интеграции. В исследовании также рассматривалось внедрение китайских титульных и именных компонентов в тюркскую языковую систему и их функция в социально-политическом контексте.

Ключевые слова: современный тюркский язык, китайский язык, ассимиляция, антропоним, ономастика, орхонские надписи, этимология.

Abstract. *This study analyzes personal names (anthroponyms) found in the ancient Turkic language and borrowed from the Chinese language from a historical, comparative and etymological perspective. The main sources of the study were the Orkhon-Enasoy inscriptions, ancient Uyghur texts and medieval Turkic lexicographic works. In particular, the onomastic layer that emerged as a result of political, diplomatic and cultural contacts between the Turkic, Chinese and Sogdian peoples was identified, and the processes of phonetic adaptation, semantic transformation and morphological integration were highlighted. The study also examined the introduction of Chinese title and name components into the Turkic language system and their function in the socio-political context.*

Key words: *modern Turkic language, Chinese language, assimilation, anthroponym, onomastics, Orkhon inscriptions, etymology.*

Turkiy va xitoy xalqlari o'rtasidagi siyosiy va madaniy aloqalar miloddan avvalgi asrlardan boshlab shakllangan. Xususan, Xun (Xunnu) davlati, keyinchalik Turk xoqonligi davrida bu aloqalar yanada mustahkamlandi. Natijada ikki til o'rtasida leksik, terminologik va onomastik o'zlashuvlar yuzaga keldi. Qadimgi turkiy tildagi xitoycha kelib chiqishga ega shaxs nomlari son jihatdan cheklangan bo'lsa-da, ular siyosiy-diplomatik va harbiy-madaniy aloqalarning muhim lingvistik dalilidir.

Qadimgi turkiy til manbalarida xitoy tilidan o'zlashgan shaxs nomlari asosan diplomatik, saroy va harbiy muhit bilan bog'liq bo'lib, ular tarixiy voqealar bilan chambarchas aloqadordir. Bu masala turkiyshunoslikda qisman o'rganilgan bo'lsa-da, maxsus antroponimik qatlam sifatida kompleks tahlil yetarli darajada amalga oshirilmagan. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda uchraydigan xitoycha kelib chiqishga ega shaxs nomlarini aniqlash, ularning fonetik-morfologik moslashuvini va semantik xususiyatlarini tahlil qilishdir. Shu sababli biz qadimgi turkiy bitiklarda uchraydigan tarixan xitoy tili bilan bog'lanadigan ayrim shaxs nomlari hamda shaxs nomlari tarkibida komponent sifatida uchraydigan birliklar tarixiy-etimologik jihatdan tahlilga tortdik. Bu borada o'zbek tilshunosligida ayrim tadqiqotlar mavjud, chunonchi, H.Dadaboyev, G'.Abdurahmonov, Q.Yo'ldoshev, A.O'razboyev kabi olimlarning ilmiy ishlarida bu borada salmoqli tahlillar amalga oshirilgan. Biz quyida ana shu tahlillarga qo'shimcha sifatida ayrim mulohazalarni o'rta tashlash hamda monografik planda shaxs nomlari qatlamini tadqiq qilishga e'tibor qaratamiz.

Ma'lumki, Turk xoqonligi davrida (VI–VIII asrlar) turklar va Tan sulolasi o'rtasida diplomatik elchiliklar almashinuvi kuchaygan. Bu jarayon xitoycha unvon va ismlarning turkiy muhitga kirib kelishiga sabab bo'lgan. Masalan, Bilga xoqon va Tonyuquq bitiklarida Xitoy imperatorlari va amaldorlarining nomlari turkiy fonetik shaklda qayd etilgan. Bu esa o'zlashma jarayonining jonli guvohidir. Xitoy manbalarida turklar hukmdorlari ismlari xitoycha transkripsiyada berilgan bo'lsa, turkiy manbalarda xitoy shaxs nomlari turkiy fonetik tizim asosida qayta shakllantirilgan.

Turk bitiklarida uchraydigan ayrim shaxs nomlari xitoy elchilari yoki amaldorlariga tegishlidir. Masalan, “Tabg'ach” termini Xitoy bilan bog'liq bo'lib, ba'zi hollarda shaxs nomi yoki etnonim sifatida ishlatilgan.

“Tabg'ach xoqon” birikmasi aslida Shimoliy Vey sulolasi bilan bog'liq bo'lib, xitoycha Tuoba (拓跋) etnonimidan kelib chiqqan deb taxmin qilinadi[10]. Xuddi shu kabi Xitoy saroy tizimiga xos bo'lgan ayrim unvonlar turkiy til muhitiga kirib, shaxs nomining tarkibiy qismiga aylangan. Masalan: “Sengün” — xitoycha *jiangjun* (general) so'zining fonetik moslashuvi sifatida talqin qilinadi. “Tutuk” — ayrim tadqiqotchilar tomonidan xitoycha ma'muriy termin bilan bog'lanadi. Bu jarayonda affrikatalarning soddalashuvi; ochiq bo'g'in tuzilishiga moslashuv; urg'u tizimining turkiylashuvi kabi fonetik o'zgarishlar kuzatiladi.

Ushbu fikrlarni quyidagi misollar asosida yanada yorqin tasavvur qilish mumkin. Asosiy xitoycha o'zlashmalardan biri bu 張 (Zhang) o'zlashmasidir. Ieroglif shakli 張. O'rta Xitoy rekonstruksiyasi: *trjang*. Ushbu o'zlashmaning turkiy matnlaridagi uchraydigan shakli Čang / Sang. Demak, o'zlashma Fonetik moslashuvga uchragan va bu jarayonda affrikata saqlangan, o'zlashma oxiridagi -ng saqlangan hamda tonallik yo'qolgan. Xuddi shu kabi shaxs nomlaridan yana biri 將軍

(Jiangjun) o'zlashmasidir. Ieroglif shakli 將軍. O'rta Xitoy davridagi shakli *tsjang-kjun*. Turkiy matnlardagi uchraydigan shakli Sengün

Von Gabain ushbu shaklni harbiy unvon sifatida qayd etadi[10]. Clauson esa “sengün”ni ehtimoliy xitoycha kelib chiqishga ega deb ko'rsatadi[9].

Qadimgi uyg'ur davrida buddaviylik keng tarqalganligi sababli sanskrit va xitoy vositachiligi orqali kirib kelgan ismlar ham mavjud. Masalan, “Shingko”, “Tayshin” kabi ismlar xitoycha diniy nomlar bilan bog'liq bo'lishi mumkinligi haqida fikr yuritishimiz mumkin. Bu borada ayrim fonetik xususiyatlarni ham e'tibordan soqit qilmaslik lozim. Xususan, xitoy tilidagi tonallik qadimgi turkiy tilga o'tmagan. Shuning uchun o'zlashma jarayonida tonal farqlar yo'qolgan. Chunonchi, Xitoycha *Li* → turkiy matnda “Li” yoki “Liğ” shaklida, *Zhang* → “Chang” yoki “Sang” ko'rinishida istifoda etilgan. Fonetik moslashuv bo'g'in tuzilishining moslashuvi, undosh klasterlarning soddalashuvi hamda turkiy tildagi fonemalar tizimiga integratsiya kabi bosqichlarda amalga oshgan. Bu jarayonni N.A.Baskakov va A. von Gabain[10] tadqiqotlarida ham ko'rish mumkin.

Biz xitoy tilidan o'zlashgan shaxs nomlari haqida fikr yuritganda faqatgina fonetik uyg'unlashuv yoki turkiy tildagi fonetik qonuniyatlar asosida o'zlashtirish haqida fikr yuritib qolmasdan, o'zlashmalarning morfologik xususiyatlari hamda turkiy tilning morfologik qonuniyatlariga moslashish jarayoni haqida ham fikr yuritishimiz lozim. Birinchi navbatda o'zlashgan shaxs nomlari ko'pincha turkiy affikslar bilan qo'llanadi: -qa/-ka (yo'nalish kelishigi) -nñ (qaratqich kelishigi), xususan, “Changqa bard” (Changga bordi). Bu holat o'zlashma birlikning to'liq grammatik integratsiyaga uchraganini ko'rsatadi.

Shuningdek, biz o'zlashmadagi semantik transformatsiya haqida ham to'xtalib o'tishimiz joiz. Ba'zi xitoycha shaxs nomlari turkiy muhitda umumlashgan ma'noda qo'llanib, etnonim yoki titulga aylangan. Chunonchi, “Tabg'ach” dastlab etnik nom bo'lsa-da, keyinchalik umumiy “xitoylik” ma'nosini anglatgan. Bu semantik kengayish jarayoni til aloqalarining chuqurligidan dalolat beradi. Qadimgi turkiy tilga xitoy tilidan o'zlashgan shaxs nomlari son jihatdan ko'p emas, ammo ularning tarixiy ahamiyati katta. Ular asosan siyosiy elita, harbiy boshqaruv hamda diniy arboblardan bog'liq o'zlashmalar qatorida ko'p uchraydi. Bu esa o'zlashmaning ijtimoiy prestij omili bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Qadimgi turkiy tildagi xitoy tilidan o'zlashgan shaxs nomlari ikki sivilizatsiya o'rtasidagi ko'p asrlik siyosiy va madaniy aloqalarning tilshunoslikdagi aksidir. Ular quyidagi xususiyatlarga ega, ular asosan diplomatik va harbiy kontekstda qo'llangan hamda fonetik jihatdan turkiy tizimga moslashtirilgan. Shuningdek, o'zlashmalar morfologik jihatdan to'liq integratsiyalashgan va ba'zi hollarda semantik kengayishga uchragan. Shu sababli, mazkur qatlamni chuqurroq o'rganish turkiy-xitoy til aloqalarining tarixiy dinamikasini yanada aniqroq tiklash imkonini beradi.

Qadimgi turkiy til leksikasining shakllanishida turli etnik va madaniy aloqalar muhim rol o'ynagan. Ayniqsa Markaziy Osiyo hududida yashagan turkiy va eroniy xalqlar o'rtasidagi uzoq davom etgan aloqalar tilning barcha qatlamlarida aks etgan. Bu jarayon antroponimik tizimda ham yaqqol namoyon bo'ladi.

Qadimgi turkiy til antroponimlari turkiy xalqlarning tarixiy-madaniy aloqalarini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Ayniqsa so'g'd tilidan o'zlashgan shaxs nomlari turkiy va eroniy xalqlar o'rtasidagi madaniy integratsiyaning yorqin dalilidir.

Tilshunos olim G. Clauson quyidagicha yozadi: “Dastlabki turkiy shaxsiy ismlar orasida Eron elementlari, xususan So'g'diy kelib chiqishi muhim qatlamni tashkil qiladi” [9]. So'g'd xalqi milodiy I–IX asrlarda Markaziy Osiyoda iqtisodiy va madaniy hayotning asosiy tashkilotchilaridan biri bo'lgan. Ular Buyuk ipak yo'li savdosining asosiy vositachilari sifatida turkiy qabilalar bilan muntazam aloqada bo'lgan.

Chunonchi, bu haqida V.A.Livshits ham alohida ta'kidlab: “So'g'diylar madaniy va lingvistik elementlarni turklarga etkazishda hal qiluvchi rol o'ynagan” [5] deydi.

Eroniy tillar, xususan, so'g'd tilining ham turkiy tillar tarixiy antroponimiyasiga ta'siri sezilarli darajada bo'lgan. So'g'd tilining turkiy antroponimiyaga ta'siri ayniqsa Turk xoqonligi davrida undan so'ng uyg'ur xoqonligi davrida hamda keyinchalik ilk o'rta asrlarda kuchli bo'lgan. Bu haqida

S.G.Klyashtorniy quyidagicha ta'kidlaydi: “So'g'd tili turkiy xoqonlikda madaniy va diplomatik vosita sifatida ishlagan” [6].

Tadqiqotning ushbu qismida qadimgi turkiy yozma manbalarda uchraydigan tarixan so'g'd tili bilan bog'lanadigan shaxs nomlarini aniqlanib, ilmiy jihatdan tahlil qilinadi

So'g'dlar qadimgi davrlarda Markaziy Osiyoning eng rivojlangan savdogar xalqi bo'lgan. Hatto Xitoy yilnomalarida ham so'g'dlar haqida ko'plab ma'lumotlar uchraydi. S.G.Klyashtorniy ta'kidlashicha o'sha davrda So'g'd qabilalari butun turkiy dashtda mavjud edi[3]. Bu qabilalar til kontaktining asosiy markazlari bo'lgan, ya'ni turkiy qabilalar bilab so'g'd qabilalari o'sha davrda savdo, madaniy-ma'naviy, ijtimoiy-siyosiy hamda harbiy sohada ham aloqalari mustahkam bo'lgan. So'g'd qabilalari ushbu hududlarda asosiy savdogar qabilalar, so'g'd tili esa xalqaro til darajasida bo'lganligi tarixdan barchamizga ma'lum. Ushbu aloqalar natijasi o'laroq leksik o'zlashmalar, diniy terminlar, shaxs nomlari turkiy tilga ham o'zlashtirilgan.

Shuningdek, so'g'd yozuvi ham turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan. Uyg'ur yozuvi ham so'g'd yozuvi asosida shakllanganligi yozuv tarixidan barchamizga ma'lum. Bu haqida S.E.Malov alohida to'xtalib qadimgi uyg'ur yozuvi so'g'd alifbosi asosida rivojlanganligini ta'kidlaydi[7].

Bu jarayon antroponimlarning turkiy tilga kirib kelishini osonlashtirgan. So'g'd savdogarlari turkiy qabilalarga tegishli hududlarda turkiylar bilan aralashgan holda yashagan. Livshits bu haqida to'xtalib, so'g'd savdogarlari turklar orasida yashab, o'zaro madaniy elementlarni qabul qilganligini ta'kidlaydi[5]. Natijada ikki tomonlama antroponimik almashinuv yuz bergan.

Quyida so'g'd tilidankirib kelgan qadimgi turkiy manbalarda uchraydigan eng muhim antroponimlar tahlil qilinadi.

Maniakh – Moniy shaklida bizgacha yetib kelgan. Maniakh nomi Vizantiya manbalarida ham uchraydi. Bu shaxs Turk xoqonligi elchisi bo'lgan. Nomning kelib chiqishi so'g'dcha hisoblanadi. Bu haqida Livshits Maniakhning shaxsiy ismi so'g'diycha ekanligini ta'kidlaydi[5]. Nomning tarkibiy tahlilini e'tiborga olsak Mani – monaviylik asoschisi, akh – nisbat qo'shimchasi, ya'ni “Maniga mansub” ma'nosini anglatuvchi uabu shaxs nomini diniy kelib chiqishga ega deyishimiz mumkin.

So'g'd tili orqali kirib kelgan shaxs nomlaridan yana biri Varkhumandir. Varkhuman Samarqand hukmdori nomi. Afrosiyob devoriy rasmlarida uchraydi. Ushbu shaxs nomi haqida Livshits to'xtalib, Varxuman Samarqand hukmdori odatdagi so'g'diycha nomga ega ekanligini ta'kidlaydi[6]. Nomning tarkibiy tahlilini quyidagicha amalga oshirish mumkin. Nom tarkibi: vark – bo'ri, human – qudratli, har ikki komponent birlashib, “kuchli bo'ri” ma'nosini anglatadi. Ko'rinib turibdiki, bu nom turkiy semantik modelga mos keladi. Yanada aniqlashtiradigan bo'lsak, biz avvalgi tadqiqotlarimizda keltirib o'tgan turkiy qabilalarning yangi tug'ilgan farzandiga nom tanlash tamoyillariga ushbu shaxs nomi mos keladi.

Yana shunday so'g'd tili matnlari bilan bog'liq bo'lgan shaxs nomlaridan biri Farnbag antroponimidir. Ushbu antroponim uyg'ur hujjatlarida uchraydi. Aytish mumkinki, ushbu tarixiy antroponim eroniy kelib chiqishga ega, bu haqida Benveniste Farnbag tarixan eroniy kelib chiqishga ega bo'lgan antroponim ekanligini hamda Farna komponenti ilohiy shon-sharafni anglatishini ta'kidlaydi[2]. Antroponimning ma'nosi “Ilohiy nur egasi” demakdir.

Uyg'ur matnlarida uchraydigan so'g'd tili bilan bog'liq bo'lgan tarixiy antroponimlardan yana biri Nanai-vandakdir. Nanai-vandak odatda so'g'diycha shaxs nomlaridan biri ekanligini va u uyg'ur matnlarida ko'p uchrashini Livshits ham alohida ta'kidlaydi[5]. Nomning komponent tahlilini amalga oshirsak quyidagicha mazmun kasb etadi: Nom ikki qismdan iborat bo'lib, birinchi qismi Nanai – ma'buda ma'nosini anglatadi, ikkinchi qismi Vandak – xizmatkor mazmunida qo'llanadi. Har ikki qism birlashib “Nanai xizmatkori” ma'nosini angladi. Ko'rinib turganidek, ushbu shaxs nomi ham diniy nom hisoblanadi.

Uyg'ur matnlarida uchraydigan yana shaxs nomlaridan biri tarmachdir. Ko'pgina tadqiqotchilar ushbu antroponimni ham eroniy kelib chiqishga ega ekanligini ta'kidlaydi. Xususan, bu haqida Clauson alohida to'xtalib, Tarmach kabi ba'zi turkiy ismlar eroniy kelib chiqishga ega ekanligini ta'kidlaydi[9].

Uyg'ur matnlarida uchraydigan va kelib chiqishi qadimgi so'g'd tili bilan bog'lanadigan tarixiy antroponimlardan yana biri Chochbag antroponimidir. Chochbag nomi so'g'd tilida ikki qismga

ajralib, avvalgi qism Chach – joy nomi, bag – iloha ma'nosini anglatadi. Ikki qism birlashib "Choch xudosi" mazmunini ifodalaydi.

Xulosa qilib aytganda, qadimgi turkiy tildagi xitoy va so'g'd tilidan o'zlashgan shaxs nomlari turkiy xalqlar tarixining muhim til yodgorligi hisoblanadi. Ular xitoy va so'g'd qabilalaridan turkiy tillarga savdo orqali kirib kelgan, diniy ta'sir bilan tarqalgan, uyg'ur davrida keng yoyilgan, fonetik moslashuvga uchragan holda keng qo'llana boshlagan. Keyingi davrlarda esa turkiy til qonuniyatlariga to'la bo'ysundirilgan. Xitoy va so'g'd antroponimlari turkiy antroponimiyaning eng qadimgi o'zlashma qatlamlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдурахманов Ф. Қадимги туркий тил. – Тошкент, 1987.
2. Бенвенист Э. Иранские имена собственные. – Москва, 1965.
3. Кляшторный С.Г. История Центральной Азии. – Санкт-Петербург, 2003.
4. Кляшторный С.Г. Древнетюркские рунические памятники. – Москва, 1964.
5. Лившиц В.А. Согдийские документы. – Москва, 1962.
6. Лившиц В.А. Согдийская эпиграфика. – Санкт-Петербург, 2008.
7. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. – Москва–Ленинград, 1951.
8. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. – Санкт-Петербург, 1893.
9. Clauson G. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. – Oxford, 1972.
10. Gabain A. von. Alttürkische Grammatik. – Wiesbaden, 1974.

UO'K 801.73:81'37

BADIIY ASARLARDA SIFAT MA'NOLI FRAZEMALARINING USLUBIY QO'LLANILISHI

G.A.Allamberganova, dots., PhD, Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus
K.Dj.Ubbiniyazova, magistrant, Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. *Frazeologik so'z birikmalari tilimizda xususiy leksik birliklar sifatida tayyor turda qoliplangan so'z birikmalaridir. Shuning uchun ham ma'no jihatdan bir so'z turkumiga tegishli bo'ladi. Qoraqalpoq tilida frazeologik so'z birikmalari juda ko'p uchraydi. Bunday birikmalar muloqot qilishda, fikrni teran ifodalashda badiiy asarlarda ko'p qo'llaniladi. Frazeologik so'z birikmalarining so'z turkumlariga nisbatini aniqlashda biz ularning dastlabki shaklini shu shaklda qo'llanilishini kuzatamiz. Sifat ma'noli frazemalarni aniqlash va tahlil qilishda qoraqalpoq xalq shoiri I.Yusupov asarlaridan foydalanildi.*

Kalit so'zlar: *sifat frazemalar, leksika, frazeologizm, terminlar, so'z birikmasi, badiiy matn, semantika, turg'un so'z birikmasi, idioma, stilistika, idioma so'zlar.*

Аннотация. *Фраzeологизмы - это словосочетания, которые в нашем языке заложены в виде особых лексических единиц. Поэтому по значению принадлежат к одной фразе. В каракалпакском языке очень много фразеологизмов. Подобные сочетания часто используются в художественных произведениях для общения и глубокого выражения мыслей. При определении соотношения фразеологических словосочетаний к группам слов мы наблюдаем, что используется в их исходной форме. Для выявления и анализа фразеологических словосочетаний со значением прилагательного использованы произведения каракалпакского народного поэта И. Юсупова.*

Ключевые слова: *прилагательные фразеологизмы, лексика, фразеологизм, термины, словосочетание, художественный текст, семантика, устойчивое словосочетание, idioma, стилестика, идиоматические слова.*

Abstract. *Phraseological units are ready-made word combinations that have become established in our language as specific lexical units. Therefore, they belong to one part of speech in terms of meaning. Phraseological units are very common in the Karakalpak language. Such combinations are widely used in communication, in expressing deep thought, and in literary works. When determining the relationship of phraseological units to parts of speech, we observe their initial form and their use in this form. Works by Karakalpak folk poet I. Yusupov were used to identify and analyze adjectival phraseological units.*

Key words: *adjectival phraseological units, lexicon, phraseology, terms, word combination, literary text, semantics, stable word combination, idiom, stylistics, idiomatic words.*

Kirish. Lu'gat tarkibida faqat so'zlar emas, balki mustaqil so'zlar kabi yaxlit ma'no anglatadigan bir nechta so'zlardan iborat frazeologik birliklar ham katta o'rin egallaydi. Frazeologik birliklar tashqi ko'rinishi jihatdan ham, ma'nosining barqarorligi jihatdan ham, uslubiy jihatdan ham o'ziga xoslikka ega birliklardir. Ma'lumki, qoraqalpoq tilida frazeologik so'z birikmalari juda ko'p uchraydi. Bunday birikmalar muloqot qilishda, fikrni teran ifodalashda badiiy asarlarda ko'p qo'llaniladi. Frazeologik so'z birikmalari tilimizda xususiy leksik birliklar sifatida tayyor turda qoliplangan so'z birikmalaridir. Shuning uchun ham ma'no jihatdan bir so'z turkumiga tegishli bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Bu haqida prof. E.Berdimuratov shunday yozadi: «Leksik-grammatik jihatdan frazeologik so'z birikmalari ajralmasligi, butunligi, doimiyligi, ko'pincha bir leksik birlik sifatida qo'llanilishi jihatidan ularni bir so'z turkumiga tegishli turda qarash mumkin» [1;133 b]. Masalan: *Igna bilan quduq qazganday* so'z birikmasi to'rt komponentdan iborat (igna, bilan, quduq, qazganday) bularning har biri alohida qo'llanilganda ma'lum bir so'z turkumiga tegishli. Quyidagi misolda esa barchasi bir butun ma'noni, ya'ni qiyin degan ma'noni anglatadi. Shuning uchun ham u bir birlik sifatida sifat so'z turkumiga tegishli. So'z ustalarining ijodida qo'llanilgan sifat frazemalar fikr-mulohazaning yorqin va badiiy ekspressiv bo'lishi uchun foydalaniladi:

Isin iyne menen qudiq qazganday,

So'gip bolip zatti qayta qurganday.

«Gazitseñ»

Frazeologik so'z birikmalarining so'z turkumlariga nisbatini aniqlashda biz ularning dastlabki shaklini shu shaklda qo'llanilishini kuzatamiz. Frazeologik so'z birikmasi alohida so'zga ekvivalent bo'lib kelsa ham semantik tomondan juda murakkab. Grammatik jihatdan bir so'z bilan solishtirganimizda shakli bir xil bo'lgani bilan so'z birikmalari ba'zi bir o'zgarishlarga ega.

Qozoq tilidagi frazeologizmlarni R.E.Jaysakova grammatik tuzilishi jihatdan o'rganganda ularni - morfologik jihatdan qaratqich frazeologizmlar, ravish ma'noli frazeologizmlar, fe'l ma'noli frazeologizmlar, undov ma'noli frazeologizmlar deb ajratadi [2; 17-18 b].

O'zbek tilidagi fe'l ma'noli frazeologik so'z birikmalarining grammatik farqlarini Sh.Rahmatullayev o'zining bir qancha ilmiy ishlarida fikr yuritadi. Fe'l ma'noli frazeologizmlarning sintaktik xizmati morfologik farqlarini taqdid etadi [3].

Qoraqalpoq tilida frazeologizmlarning grammatik tarkibi va qurilishi jihatdan o'rganganda, ularning sintaktik bog'liqligi saqlanadi va boshqa erkin so'z birikmalaridan ajralib turishini ko'rishimiz mumkin. Shunisi ma'lumki, bugungi kungacha qoraqalpoq tilidagi frazeologizmlarning grammatik tarkibi va tuzilishi masalalari, yasaliş yo'llari maxsus turda o'rganish ob'ektiga aylangani yo'q.

Qoraqalpoq tilida prof. Ye. Berdimuratovning «Hozirgi qoraqalpoq tili. Leksikologiya» [1; 127-128 b], J.Yeshbayevning «Qoraqalpoq tilining qisqacha frazeologik lug'ati» [4; 14-16 b] hamda B. Yusupovning «Qoraqalpoq tilining frazeologiyasi» [5] asarlarida qoraqalpoq tilidagi frazeologizmlarning so'z turkumlariga nisbati jihatdan bir ma'noli, fe'l ma'noli, substansional frazeologizmlar deb bo'lib o'rganiladi.

Qoraqalpoq tilida so'z turkumlariga bog'liq bo'lgan frazeologizmlar bo'yicha bir necha maqolalar e'lon qilindi. Ulardan G.Aynazarova [6], B. Yusupova[7] va boshqa ko'plab maqolalarni keltirib o'tsak bo'ladi [8].

Tadqiqot metodologiyasi. Biz ushbu maqolamizda iste'dodli shoirimiz I.Yusupov she'riyatida sifat frazemalarning uslubiy qo'llanilishidagi o'ziga xoslikka to'xtalib o'tamiz.

Adektiv frazemalar sifat turkumidagi doimiy so'z birikmalari shuning uchun ba'zi bir olimlar frazeologizmlarning so'z turkumiga bog'liq masalasini aytganda ularning bir guruhi sifatida adektivlik yoki tanqidiy frazeologizmlarni ajratib ko'rsatadi [3; 135 b]. O'zida obrazli, o'tkir emotsional, ekspressiv ma'noni jamlagan adektiv frazeologizmlar badiiy adabiyotda o'ziga xos tasvirlash quroli bo'lib ijodkorning g'oyasiga, aytadigan o'y-fikriga, maqsadiga muvofiq qo'shimcha

ma'no, uslubiy bo'yoqlar, poetik sifat, subyektiv modellik ranglar beruvchi alohida qurol bo'lib hisoblanadi. Adektiv frazeologizmlar sifatining emotsional, ekspressivlik ma'noli sinonim sifatida nazmda inson obrazini, lirik qahramonning portretini, xarakterini, psixologiyasini, gapirish usulini yaratish, ularni badiiy ta'sirchan sifatlash uchun keng qo'llaniladi. Shuningdek, ijodkorning tasvirlayotgan obyektga subyektiv modallik nisbatida ifodalashda xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. Sifat frazemalardagi bunday badiiylilik, obrazlilik imkoniyatlarining o'rinli foydalanish, albatta, yozuvchining mahoratiga, iste'dodiga bog'liq.

I.Yusupov she'riyatida lirik qahramon obrazini yaratish, portret yasash, xarakter, peyzajini bayon qilish qo'llanilib, qahramonning xulq-atvorini, psixologiyasini, qalb kechinmalarini, dunyoqarashini, tushunchalarini yoritib berishda sifat frazemalardan mahorat bilan qo'llangan. Masalan: *Qoli ashıq* – jazıq bolın, Miyman menen mawasalı «Eki jasqa bir násiyat»; Belli elseñ óziñ seniñ, *Kópti kórgen kóziñ* seniñ «Tuwǵan jer»; Dúnyanı jañadan dúzeymiz desip, *Qızıl gegirdek bop*, qaralay óship «Alıs áwladlarǵa».

Shoirning tildan foydalanishdagi o'ziga xoslikning bir belgisi, uning alohida so'zlargagina emas, balki sifat frazemalardan foydalana olishida ko'rinadi. Muallif odamga bog'liq qo'llanadigan sifat frazemalarni (paxta, kendir va) boshqa narsalarga qo'llanilib ularga yorqin metaforik ma'no beradi. Masalan: *Kópti kórgen* qussań qanıq bárine, Zamanlar joq sen sáwbetles bolmaǵan «Alasar qus ángimesi»; May shıǵarıp iyjan túyip jer edik, *Ishten tınǵan bále* ekenin bilmedim «Kendir menen xoshlasıw».

Shoir portret yasashda sifat frazemalardan o'ziga xos foydalanadi. Go'zal qiz portretini tasvirlashda uni quyidagicha qo'llaydi: «Biymezgil qonaq pa?» dep shıǵıp kórsem, *Birew tur tuwǵan ayday bes kúngi* «Keshki oy jolları».

Shoir tomonidan qo'llanilgan sifat frazema milliy koloritni yorqin ifodalaydi. Milliylikni qoraqalpoq urf-odatlarini juda boy tasvirlab, xalqning til boyligidan mohirona foydalanadi. Masalan: Sóz iynesin sabaqlasa, *Qamırdan qıl suwırǵanday* «Awıl, awıl»; Toy-lazımǵa at shaptırǵan, *Ǵarǵa tamır tuwısqañlıq* «Tuwısqañlıq».

Sifat frazema emotsional, ekspressivlik ma'no jihatdan turli xil. Ularning ba'zilarida yoqimli, ba'zilarida yoqimsiz emotsiya sezilib turadi. Ular so'zlovchining his-tuyg'usini, munosabatini, dunyoqarashini ham qo'shib ifodalaydi. Shoir foydalangan sifat frazemalarning ma'nolari rang-barang. Masalan: Olar *paydasın pútın* oǵada, Suwdı bógep turıp isher saǵada «Monokultura haqqında qosıq»; Bergen adamına paylı, Alǵanlardıń *ishi maylı* «Para». Shoir hozirgi ayrim odamlarning sifatini, ikki yuzlamachiligini o'z foydasi, faqat o'zining g'ami uchun hech narsadan toymasligini kontekstda *ichi moyli* sifat frazemalar orqali chuqur ifodalaydi. Kontekstda berilgan bu frazemalar orqali shoir xush ko'rmaslik emotsiyasini yorqin ko'rsatib o'tgan.

I.Yusupov she'riyatida sifat frazemalar lirik obraz yaratishda, qahramon obrazini tasvirlashda, turli harakatlarni to'liq ochib berishda juda boy emotsional ekspressivlik imkoniyatlari bilan ishlatiladi. Shoir frazemalardan, tabiatdagi obraz ma'nolarini mahorat bilan qo'llaydi. Masalan: Ózi jas bolsa da, biziñ Paqırbay, Tek *ólip kórmegen* edi-aw, yapırmay «Suw peri».

Keltirilgan misolda qo'llanilgan o'lib ko'rmagan frazeologizmi muallifning fikrini juda yorqin subyektiv munosabati bilan qo'sha ifodalash bilan o'zida o'tkir emotsional ekspressiv bo'yqadorlik paydo qilgan. Bu frazemaning *yosh bo'lsa ham* birikmasi bilan antonimlik nisbatda kelib «faqat» ayiruv yuklamasi qo'llanilishi ma'noni yanada orttirib, kuchaytirib ko'rsatishga qaratilgan. U «boshqa hamma narsa qo'lidan keladi» degan tasdiqni ko'rsatadi. «yedi-aw»-to'liqsiz fe'lining yuklamali kelishi orqali, «Yapirimay» undov so'z shu «o'lib ko'rmagan»lik belgini yana ham orttirib muallifning emotsiyasini sub'yektiv nisbatini, tanlashni, hayratda qolishni bildiradi. Demak, bu frazeologizm kontekstda o'quvchida katta taassurot qoldiradigan emotsional ekspressiv yolg'on bilan sifatlanadi. Masalan: Sumıray shal suwqıldap *álemdi qurtqan*, Ergenekti ilip ketipti sırttan «Aktrisanıń iǵbalı».

Bunda «yoqimsiz», «yaramas» boyning mehmoniga xotinini qoldirib chiqib ketganligini aytib, u (Aruxon) o'zining yoqimsiz nafrat, g'azablanish his-tuyg'ularini *olamni quritgan* sifat frazemasini orqali ifodalaydi. U «sumiray» sifati bilan sinonimlik sifatga kelib ma'noni yanada kuchayiradi.

Shoir Qoraqalpog'istondagi ekologik ahvolni, ob-havoning o'zgachaligini, uning odam psixologiyasiga yoqimsiz taassurotini ifodalaganda *It ovvora* sifat frazeologizmni qo'llagan. Unda shoirning subyektiv munosabati -ranjish seziladi. G'uz emes, qis emes, bir *iyt awara*, "Bul kay máwsim?" dep te soramas házir «Saqlanín búgingi buzıq hawadan...»

Sifat frazemalarning yana bir o'zgachaligi ma'lum bir darajani orttirib yoki kamaytirib ko'rsatadi. Ularning bu xususiyati shoir she'riyatidagi frazemalarda ham ko'rinadi. Masalan: *Tır jalañash* qara botalaq balalar, Uyqılap atır peshexana ishinde «Tımırıq»; Biz jaqta *iyt mutı* kóknar, temeki, Al bizde jantaqqa óser jambılsha «Qaraqalpaqstan kútedi seni»; Ústirttiń jolı *kók tayǵaq*, Shıdatar emes boran dım «Boranlı keshte».

Dastlabki misolimizda belgi kuchaytirib berilgan. Ikkinchi misolda esa tekin sifat frazeması belgini juda kamaytirib ko'rsatgan. Unda litotalik ma'no ham bor. Ular personajning gapirish sifatlamasini aniq ochib berishga xizmat qiladi. Uchinchi misolimizda belgi yana ham orttirib ko'rsatilgan. Sifat frazemalar insonning ko'ngil kechinmalarini, holatini, psixologiyasini tasvirlab ko'rsatishda qo'llaniladi: Baqırdım jan qusap bir *qanı qızba*, Attım deseń, jıqpaytuǵın jawıń joq «Búgingi kún»; *Kózi qattı* kózi mámbet sen bolsań «Úsh oq». Shuningdek, insonning ijobiy va salbiy xarakterini ochib berishda shoir sifat frazemalardan foydalanadi. Masalan: *Bar bilgeni awzında*, Sawdıraq qaraqalpaǵım «Begligińdi buzba sen»; Doslıq dese juldız tawıp alǵanday, Xalqımınń *aq kókiregin* súyemen «Qaraqalpaqtı kóp maqtama kózimshe»; Biraq xalıqtıń onda *peyli keń* edi, Dúnya quwıp júrgen adam kem edi «Qaytıp kelse edi balalıq shaǵım»

Misollardagi *bor bilgani tilida*, *oq ko'ngil fe'li keng* frazemalari orqali qoraqalpoq xalqiga xos xulq-atvorni bildirish uchun qo'llangan. Ayrim odamlarning salbiy fe'l-atvorini *toshbag'ir*, *toshyurak* va *fe'li tor* sifat frazemalar bilan beradi. Masalan: *Tas bawır* birewler jańa bul jerde, Birewdi ayamay tas penen urdı, Nápsimiz ashılıp ábden, *Peylimiz dım tarayıptı* «Alasatlı dúnya bul»; Iship miyirim kásasın, *Tas júrekler* bosasın «Bir adamdı bir adam».

Frazemalarni yozuvchining o'z uslubiga mos tanlab, keng qo'llanilishi uning fikr-xayoliga estetik didning ijtimoiy-siyosiy, falsafiy ko'z qarashiga xos bo'lib keladi [9; 54 b]. Shuning uchun I.Yusupov she'riyatida asarning estetik asosini yuzaga chiqarishda badiiylik qadri, obrazlilik imkoniyatlari bilan mohir o'ziga xos qo'llagan adektiv frazeologizmlar shoir iste'dodining tilga chechan so'z ustasi ekanligining ko'rsatkichi sifatida ko'rinadi. So'zdan kamtarona foydalanish, ixcham, ammo keng ma'noliligi, shuningdek, til orqali obrazlilik yaratishda o'zining salmoqli o'rniga ega sifat frazemalar shoir ijodida katta uslubiy xizmatlar bajaradi. Shoir ulardan qahramon obrazlarini, turli xulq-atvor sifatlamasini, dunyoqarashini, psixologik hol-ahvolini, portretini, shuningdek, obyektlarni, voqealarni badiiy tasvirlashda bir usul o'rnida ekspressivlik uchun foydalangan.

Xulosa va takliflar. Shoir fikrlash doirasining kengligi natijasida oddiy barqaror faktlardan falsafiy xulosalar chiqarishida xalqimizning boy xazinası hisoblangan ona tilimiz imkoniyatlaridan mohirlik bilan foydalanib, kuchli badiiylikka ega, ta'sirchan va betakror obrazlar yaratganining guvohi bo'lamiz. Shoir o'z asarlarida xalqimizning o'ziga xos milliy xususiyatlarini o'zida aks ettiradigan turgun birikmalardan mohirona foydalangan.

I.Yusupov asarlarida qo'llangan frazeologizmlar, umuman, qoraqalpoq tilidagi frazeologizmlar yanada chuqurroq o'rganishni talab etadi. Qoraqalpoq tilshunosligida frazeologizmlarni yangi aspektlarda – semantic, lingvokulturologik, pragmatic yo'nalishlarda yangidan boshlanayotganligini ta'kidlash o'rinlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бердимуратов Ҳазирги Қарақалпақ тили. Лексикология. – Нөкис, 1994.
2. Жайсакова Р. Семантико-грамматическая структура фразеологизмов в казахском языке. – Алмата, 1980.
3. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг феъл фразеологизмининг боғлашуви. – Тошкент, 1992.
4. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилинің қысқаша фразеологиялық сөзлиги. – Нөкис, 1985.
5. Юсупова Б. Қарақалпақ тилинің фразеологиясы. – Тошкент, 2014.
6. Айназарова Г. Философия, миллий идея ҳам жаслар тәрбиясы. Республикалық конференция топламы, 2011.
7. Юсупова Б. Ўзбекистан илимпаз ҳаял-қызларының илим ҳам техниканың раўажланыўында тутқан орны. Республикалық конференция топламы, 2005.
8. Қарақалпақ тили фразеологиясының актуаль мәселелери. - Нөкис, 2011.

UO'K 821.512.160-32

ABDULLA QAHHOR ASARLARIDA O'XSHATISHLAR

Sh.Almamatova, f.f.n., dots., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Til birliklariga yuklatilgan ma'no tafovutlari o'xshatish, qiyoslash, umumlashtirishlar vositasida farqlanadi. Bir so'z bilan aytganda, bu sirli olam o'xshatish, qiyoslash vositasida konkret tushunchalarga aylanadi. O'xshatish ko'rish vositasida, eshitish vositasida, tafakkur qilishda shakllanadi va barqarorlikka aylanadi. Ushbu maqolada o'xshatishlar hamda ulardan Abdulla Qahhor ijodida foydalanish mahorati aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: Til birliklari, o'xshatish, qiyoslash, til, nutq, tilshunoslik, hikoya, semantik hodisa, so'z ma'nosi.

Аннотация. Сравнение служит основой для научных, философских, социальных, духовных и просветительских выводов. Сравнение чрезвычайно важна в развитии человеческого мышления. В этой статье обсуждается сравнение и ее роль в полировке человеческой речи, в частности, умение использовать сравнение в рассказах Абдуллы Каххара на основе анализа рассказов.

Ключевые слова: Языковые единицы, сравнение, сравнить, язык, речь, языкознание, рассказ, семантическое событие, смысл слова.

Abstract. The analogy serves as a basis for drawing scientific, philosophical, social, spiritual and enlightenment conclusions. Simulation is extremely important in the development of human thinking. This article discusses the skill of analogy and its role in the polishing of human speech, especially the skill of using analogy in Abdullah Qahhor's stories, based on the analysis of the stories.

Key words: language units, comparison, compare, language, speech, linguistics, story, semantic event, linguistic features of stories.

Til birliklariga yuklatilgan ma'no tafovutlari o'xshatish, qiyoslash, umumlashtirishlar vositasida farqlanadi. Bir so'z bilan aytganda, bu sirli olam o'xshatish, qiyoslash vositasida konkret tushunchalarga aylanadi.

O'xshatish ko'rish vositasida (zohiriy qiyoslash), eshitish vositasida (o'zini ko'rmasdan sharpasini, ovozini o'xshatish), tafakkur qilishda (narsa-hodisalardagi botiniy umumiyliklarni hamda xususiyliklarni umumlashtirish asosida o'xshatish) shakllanadi va barqarorlikka aylanadi. Demak, turli simvollar, ramzlar turg'unlasha boradi. Ular xalq og'zaki ijodi, folklor asarlari, keyinchalik yozma adabiyotda o'z badiiy ifodasini topgan. O'xshatishlarda xalq (shaxs)ning ma'noviy olami aks etadi. Hech bir oila yo'qki, o'z farzandi (o'g'il, qiz)ni qaysidir buyuk shaxsga mengzamasam hamda undan buyuklik qirralarini izlaydi va boshqalar. Natijada o'xshatishning turg'un simvollarini yuzaga keladi. Chunonchi, go'dak – poklik beg'uborlik, gunohsizlik; sher – dovyurak, botirlik; bo'ri – botirlik, mardlik, yirtqichlik, tulki – ayyorlik; quyon – qo'rqqoqlik; kiyik – chaqqonlik, hushyorlik kabilar simvollik darajasigacha yetdi va ramz sifatida talqin qo'llana boshladi. O'xshatish atamasi o'xshamoq fe'lidan yasalgan bo'lib, o'xsha – o'zagiga fe'lning orttirma nisbat qo'shimchasi "- t"ni hamda bu asosga (o'xsh+t) harakat nomi yasovchi –ish affiksini qo'shish vositasida (o'xsh+t+ish) hosil qilingan o'zbekcha so'zdir.

O'xshatishga atama (termin) sifatida lug'atlarda bir-biriga yaqin bo'lgan bir necha xil ta'riflar berilgan. Chunonchi, "Adabiyotshunoslik terminlari" lug'atida: "narsa, hodisa yoki tushunchani ma'lum umumiylikka, o'xshashlikka ega bo'lgan boshqa narsa, hodisa yoki tushuncha bilan chog'ishtirish" [1], deb ko'rsatilsa, "O'zbek tilining izohli lug'ati"da: "Ikki narsa yoki voqea-hodisalar o'rtasidagi o'xshashlikka asoslanib, ularning biri orqali ikkinchisining belgisini, mohiyatini to'laroq, bo'rttiribroq ko'rsatib berishdan iborat badiiy tasvir vositasi, ko'chimning sodda turi" [2] deb izohlanadi.

O'xshatishga ham tilshunoslik, ham adabiyotshunoslik nuqtai nazardan yondoshiladi. Adabiyotshunoslikda badiiy tasvir vositasi sifatida –badiiy obrazlar yaratish, qahramonlardagi ruhiy

va tashqi qiyofani tasvirlash kabi holatlar o'z aksini topadi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan ana shu tasvirlash (badiiy tasvirlash) qaysi grammatik (til) qonuniyatlari vositasida amalga oshirilgani tadqiq qilinadi. Ko'rinadiki, bu ikki sohada ham masalaga aniq faktlar asosida yondoshiladi. Masalaga falsafiy yondoshilganda nisbatan kengroq umumlashmalar qamrab olinadi. Shuning uchun ham falsafaga oid lug'atlarda bu atamaga quyidagicha ta'rif beriladi: "aynan birday bo'lmagan ob'ektlar o'rtasidagi ba'zi tomonlar, sifatlar va munosabatlardagi o'xshashliklarni aniqlash, muvofiqlik yuzasidan xulosa chiqarish-shunday o'xshashlik asosida qilinadigan xulosalardir." [3]

Filologiya fanlari nomzodi G.Jumanazarova o'zining "Xalq dostonlaridagi o'xshatishning lingvopoetik imkoniyatlari" nomli risolasida antik faylasuf Aristotelning o'xshatish haqidagi quyidagi xulosalarini keltiradi. Aristotel o'xshatish san'atining uch jihatdan farqlanishini aytib o'tadi: 1) tasvirlanishning turli vositalari bilan; 2) tasvirlash predmeti bilan; 3) rang-barang noo'xshash usullar bilan [4]. Aristotelning fikricha, o'xshatish poetik san'atining kelib chiqishiga ikkita tabiiy sabab bo'lgan. Ular quyidagilardan iborat: "birinchidan, gavdalantrish, o'xshatish insonga bolalikdan xos bo'lgan xususiyat. Inson boshqa jonli mavjudodlardan o'xshatish qobiliyatiga ega ekanligi bilan ham farqlanadi, hatto dastlabki bilimlarini u o'xshatishdan oladi va bu jarayon samaralari barchaga huzur bag'ishlaydi. Buni quyidagi faktlar ham isbotlaydi: biz haqiqatda yoqimsiz ko'ringan narsalarga, masalan, jirkanch va murdalar tasviriga zavq bilan boqamiz. Buning sababi shuki, bilim olish faqat faylasuflargagina emas, balki, boshqa kishilarga juda ham yoqadi, farq shundaki, oddiy odamlar bilish uchun tomosha qilmaydilar. Ular tasvirga zavqlanib qaraydilar, chunki unga boqib "manavi narsa bunday ekan", deb mulohaza yuritishni o'rganadilar. Agar o'xshashi tasvirlangan narsani avval ko'rmagan bo'lsa, o'xshatishdan emas, balki bichim, bo'yoq yoki junga o'xshash boshqa bir narsadan zavq tuyadilar.

Zeroki, o'xshatish garmoni va ritm singari qadimdanoq tabiatan o'xshatishga qobiliyatlidirki, ular buni oz-ozdan taraqqiy ettira borib, badiha she'rlar (improvizatsiya)dan haqiqiy poeziyani yuzaga keltirganlar" [5].

Darhaqiqat, inson o'z bilim va tafakkurini o'xshatishlar vositasida boyitib boradi. Qiyos: "ko'zim uchdi" iborasi uchuvchi parrandalarga taqqoslash, qiyoslash orqali yuzaga kelgan. Bu o'rinda harakatlarda farq qilinmoqda, biri dinamik harakat bo'lsa, ikkinchisi, statik harakatdir. Yoki shar bilan tarvuzni yonma-yon qo'yganda tarvuzni ko'rmagan bola uni shar deb aytadi. Sharda tashqi ko'rinish bilan tarvuzdagi tashqi o'xshashlik bunday deb xulosa chiqarishga asos bo'ladi. Bunday belgilar yosh bola bilimini shakllantiradi, shaxsiy xulosalar chiqarish orqali tafakkuri taraqqiy qila beradi.

Demak, inson o'zining dastlabki bilimlarini o'xshatishdan olgan va shu bilan jonivorlardan farqlanadi. Shuning uchun ham o'xshatish ilmiy, falsafiy, ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy xulosalar chiqarishda asos vazifasini o'taydi deyish mumkin. Inson tafakkuri rivojida o'xshatish hadsiz ahamiyatga ega. Bu haqda falsofiya lug'atida quyidagicha izoh beriladi: "...inson ongidagi bir narsaga xos belgi, jarayon yoki mohiyatini qiyos natijasida boshqa narsada ko'ra olish, tasavvur qilish qobiliyati insoniyatning ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy tadriji uchun ulkan imkoniyatlar bergan (masalan, bug' mashinasi, shamol, suv tegirmoni, shpris va boshqalarning yaratilishi). Shunday ekan, o'xshatish tafakkurning yangilikni qidirish va kashf etish borasidagi eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. O'xshatishning bu xususiyati uni barcha fanlar uchun zarur kategoriyaga aylantiradi. O'xshatishning "konkretlashtirish funksiyasi" esa falsafa, logika, tilshunoslik, badiiy adabiyotda atroflicha izohlanib kelinadi" [6].

Mutaxassislar o'xshatish ifodalagan tushuncha va tarkibi(uzv)ni bir necha turga ajratishadi. "Adabiyotshunoslik terminlari lug'ati"da O'xshatishlar to'liq va qisqa o'xshatishga ajratilib, to'liq o'xshatishlar to'rt elementdan iborat: 1) o'xshagan narsa, 2) o'xshatilgan narsa, 3) o'xshash sifat, 4) o'xshatish qo'shimchasi (-dek, kabi v.h.) mavjud bo'ladi. Qisqa o'xshatishda esa bu to'rt element bo'lmay, faqat o'xshagan va o'xshatilgan narsa bo'ladi [7]. "O'zbek tili stilistikasi" qo'llanmasida: "O'xshatish asosan nutqiy hodisa hisoblanadi. Chunki ma'lum predmet biror boshqa predmetga o'xshatilsa, xuddi shu predmet boshqa o'rinda ikkinchi narsaga o'xshatilishi mumkin",-deb ko'rsatadi va uning tarkibi (uzv) quyidagicha belgilanadi: 1) o'xshatilgan predmet, 2) o'xshatiladigan predmet, 3) o'xshatish asosi, 4) o'xshatish vositasi [8].

Akademik A.Rustamov Navoiyning badiiy mahoratini tadqiq qilar ekan, o'xshatishning badiiy ijoddagi vazifasi, o'xshatish sifatleri insonga ruhiy ozuqa, emotsionallik uyg'otishini ta'kidlab, uni uch uzvga ajratadi: a) o'xshatilmish, b) o'xshovchi va v) o'xshalmish. Ularga izoh berib: o'xshatilmish – o'xshatish yo'li bilan tasvirlanayotgan narsa yoki hodisa, o'xshovchi – o'xshatish uchun vosita bo'lgan narsa yoki hodisa, o'xshalmish – o'xshatilmish bilan o'xshovchi orasidagi umumiylik [9].

Professor Nizomiddin Mahmudov o'zbek tilidagi sodda gaplarni tadqiq qilar ekan, ularning ifoda va mazmun jihatdan o'ziga xosliklarini tahlil qilib, ikki yoki undan ortiq predmetlarning o'xshash yoki farqli tomonlarini aniqlash maqsadida qiyoslashning keng tarqalgan logik priyomlardan biri ekanligini alohida ta'kidlaydi. Qiyoslashning to'rtta tarkibi (uzv)ni ko'rsatadi: 1) o'xshatish sub'ekti simvoli, 2) o'xshatish etaloni simvoli, 3) o'xshatishning shartli ko'rsatkichi, 4) o'xshatish asosining simvoli [10].

Filologiya fanlari doktori M.Yo'ldoshev o'xshatishlarning tarkibidagi o'xshatish etalonining original yoki original emasligiga ko'ra, an'anaviy va xususiy–muallif o'xshatishlari [11] ga ajratadi. Abdulla Qahhor hikoyalaridagi o'xshatishlarga nazar tashlasak, ulardagi o'xshatishlar ana shu tasnifga mos keladi. Shuning uchun ham Abdulla Qahhor hikoyalaridagi o'xshatishlarni kelib chiqishi jihatdan: 1) an'anaviy, 2) xususiy–muallif(favqulodda) o'xshatishlarga ajratib tadqiq qildik.

Nutqimizda an'anaviy o'xshatishlarning ko'plab namunalari uchraydi. Ammo, shunga diqqatni qaratish kerakki, an'anaviy o'xshatish etaloni o'xshatish asosini ifodalashda badiiy ramz darajasiga ko'tarilgan bo'ladi. Biz tadqiq qilgan Abdulla Qahhor hikoyalari tilidagi o'xshatishlarga e'tiborni qaratsak ularning anchagina qismini an'anaviy o'xshatishlar tashkil qiladi. Asar qahramonlari nutqida voqealar yuz berayotgan joy, qahramonlar kayfiyati, bilim va ma'naviy darajasi hamda boshqa xususiyatlariga qarab: xo'rozqand, ketmon nusxa shlyapa, lapanglab ketayotgan (tobut), bir hovuch suyak, sarxona (chilim), cho'ltoq supurgi, toshni teshadigan (g'azab o'ti) kabilar biz tadqiq qilayotgan an'anaviy o'xshatishning eng faoli sanaladi.

Bunday: "... o'xshatishlar asardan-asarga o'tib qo'llanayotgani uchun ham ularning o'xshatish etalonlari o'z originalliklarini allaqachon yo'qotib, qoliplashgan nutq parchalari bo'lib qolgan, an'anaviy tus olgan. Shuni hisobga olib, ular an'anaviy o'xshatishlar deb qaraladi.

An'anaviy o'xshatishlar ko'p ishlatilaverib, o'z ohorini yo'qotgan, o'xshatish etalonlari tegishli tushunchalarning doimiy ifodachilariga aylanib qolganligi tufayli avvaldan bilingan, kutilgan tasviriy vosita sifatida o'z obrazlilik, emotsional-ekspressivligini kamaytirgan bo'lishi tabiiy", deb ta'kidlaydi M.Yo'ldoshev [12].

Tilimizda uchraydigan, yuqorida keltirilgan o'xshatishlar Abdulla Qahhor hikoyalarida qahramonlar xarakteri, dunyoqarashi, mavjud voqea-hodisalarni ifodalashda o'ziga xos originallikni ta'minlaydi. Bu o'xshatishlarda davr ruhi, qahramonlar ruhiyati sezilib turadi: Yo'l bo'yidagi ariqlar **afli burishganicha** muzlab qolgan, daraxtlar **cho'ltoq supurgiga** o'xshaydi ("Karavot", 280-bet). Yaqin ikki haftadan beri ko'z ochirmayotgan kuzak shamoli **yaydoq daraxtlar** shoxida chiyillaydi, g'uvillaydi ("Dahshat", 41-bet). Bo'yra odatda tobutga solinadigan bo'lganidan, dodxoning ko'z oldiga odamlarning **yelkasida lapanglab ketayotgan** tobutni keltirdi ("Dahshat", 42-bet). Gapni aytgan Unsinu, boshqalar o'tirgan joyida **yerga qapishib ketdi** ("Dahshat", 44-bet). U kattakon **ketmon nusxa** shlyapasini stulga qo'yib, bir quchoq material bilan minbarga chiqdi ("Munofiq", 144-bet). –**Xo'rozqandga** o'xshamay o'li!-dedi. –Qarigan chog'ida **xo'rozqand** yalamay domla ham o'lsin!-dedi yana biri ("To'yda aza", 177-bet). Mehmon...iljayib turib-turib, to'satdan: - Dumli odamlarni ko'rganmisiz? – dedi. Mehmon gapning **sarxonasini** yangilamoqchi degan o'yda kulib qo'ya qoldim ("Dumli odamlar", 321-bet). Bu matnlarda Abdulla Qahhorning an'anaviy o'xshatishlarni qo'llanish mazmun-mohiyatiga qarab mutlaqo boshqa "yangi" emotsional-ekspressiv bo'yoq berganining guvohi bo'lamiz. E'tibor bering, afli burishish folklorda salbiy qahramon (ko'pincha, kampirlar)ga nisbatan ishlatilsa, uni Abdulla Qahhorning ariqdagi muzga nisbat berishi, faqat, ungagina xosdir. Demak, bunday o'xshatishlar xalq tilida(og'zida) yillar davomida turli holatlarda ishlatilib kelinmoqda. Badiiy adabiyotda esa o'ziga xos uslubiy go'zallik, noziklik bilan qo'llanishga xizmat qiladi va xizmat qilmoqda.

Favqulodda (xususiyy- muallif) o'xshatishlar ijodkorning badiiy qahramonlar harakatiga munosabati, kuzatuvchanligi, nigohi, talablari, mahorati asosida halq tilidan yuksak darajada foydalana olgan, teran badiiy didning mahsuli sifatida yuzaga kelgan o'xshatishlardir. Xususiyy-muallif (favqulodda) o'xshatishlar deb atash, an'anaviy o'xshatishlarga zid qo'yilgan holda "shaxsiy, ayrim bir shaxsga qarashli bo'lgan (jamo'a emas), alohida bir shaxsniki" [13], ya'ni xalq yozuvchisining, ijodkorning, degan ma'noni anglatadi. Bu o'xshatishlarni yozma adabiyotning hamma janrlariga taalluqli deyish mumkin. Buning sababi: "xususiyy muallif o'xshatishlarini badiiy matnni shunchaki, bezovchi, go'zallashtiruvchi vosita sifatidagina qarash to'g'ri bo'lmaydi. Mahoratli ijodkor bunday o'xshatishlarga badiiy-estetik zaruriyati bilan murojaat qiladi. Tasavvur qilish qiyin bo'lgan tushunchalarni aniqlashtirish, narsa-hodisa, harakat-ho'lalarning eng nozik jihatlari kitobxon ko'z o'ngida gavdalantirish, tasvirni quruq emas, balki quyuq bo'yoqlar bilan amalga oshirishda ana shunday o'xshatishlar favqulodda muhim hodisadir"[14].

Agarda Abdulla Qahhor hikoyalarining matniga shu nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak, favqulodda o'xshatishlar juda ko'plab topiladi. O'xshatishlarning bu turi o'zining ta'sirchanligi va yorqinligi bilan alohida ajralib turadi. Ularda originallik, obrazlilik, ekspressivlik hamisha yorqin ifodalangan bo'ladi. Bunday o'xshatishlar o'zlarining jozibadorligi, yorqinligi, ta'sirchanligi, emotsionalligi, favqulodda faktlari bilan har qanday o'quvchini hayratlantiradi, o'ylantiradi. Chunonchi, "Ko'r ko'zning ochilishi" hikoyasidan parcha: "Ikki og'iz haqiqatni sizlarga yetkazish uchun go'shtimni tanimdan **randa bilan shilib** tashlansa, suyaklarimni ming bir chig'iriqdan o'tkazsa ham mening orqamda qolganlar sevinadi"(1-tom,76-bet). Haqiqatning qimmatini qay darajada ekanligini asoslash (ko'rsatish) uchun go'shtni tanasidan randalab shilib olishga tayyor. Bu o'rinda randa bilan go'shtni shilish mantiqqa to'g'ri kelmaydi(favqulodda o'xshatish). Randa qanday joyda ishlatiladi-yu, go'sht nima bilan shilinadi. Oddiygina qilib, go'shtimni shilib olsa ham deyish kerak edi. Lekin muallif bunga rozi emas. Albatta, randa bilan shilishi kerak. Randa nafaqat shiladi, u to'g'rilaydi ham. Mana shu holatdan kelib chiqib, faqat azob berish emas, u azobning "orqasida" to'g'rilikka ishora ham juda chiroyli aytilmoqda.

Favqulodda o'xshatishlarda -day, -dek affiksleri yordamida yasalgan ravishlar ishtirok etadi: O'nboshining boshiga qandaydir miltiqning qundog'i zarb bilan tushib **qovoqday yordi** ("Ko'r ko'zning ochilishi" 1-tom,78-bet). Bunga gap uqtirish, **qorong'i uyga kesak otgandek** gap edi ("Dumli odamlar" 1-tom,326-bet). Bunday o'xshatishlar aksariyat leksik vositalar yordamida ifodalangan: Urush bo'lmaganda, mana shu **qaldirg'ochning uyasiga** o'xshagan uylardan, mana **bu bo'yinchaga** o'xshagan eshiklardan nom-nishon qolmas edi ("Kartina" 1-tom,289-bet). Yuzini keksalikdan ko'ra ko'proq ko'rguliklar **g'ijimlab tashlagan** bu chol bilan u, o'tgan yili bahorda, gul qo'yadigan vazasini qadoqlab berganda tanishgan edi ("Tomoshabog'" 1-tom, 68-bet) kabi.

Misollardagi grammatik ko'rsatkichli o'xshatish etalonlariga e'tibor berilsa, ular originalligining mantiqiy asosini ko'ramiz. Bu, albatta, tilimizning jozibadorligi, nafosati, ko'pma'nolilik asosidagi botiniy ma'no qirralari vositasida yuz beradi. Masalan, "qovoqday yordi". Qovoqning ichi bo'sh bo'ladi. Sinadigan, yorilib parchalanib ketadigan narsalar ko'p, ammo ulardan faqat qovoqqa o'xshatilmoqda. Chunki o'nboshining kimlarga xizmat qilayotgani, uning oqibati nima bo'lishini ang'ay olmasligiga ishora bo'lsa, gap uqmas, mijg'ov odamga gap uqtirish haqiqatan ham mumkin emasligi "qorong'i uyga kesak otish"ga o'xshatilmoqda. Qorong'ida qanday qilib nishonga olinadi, u nishonga tegishi mumkin emas-ku?!

Yoki, oting o'chgur urush jarohati (ham qalb, ham moddiy)ning ta'sir darajasini ifodalash uchun odam yashaydigan uyning qaldirg'ochning uyasiga, unga mos eshikning mo'yinchaga o'xshatish orqali tilimizning go'zalligi, ifodalash imkoniyati namoyish qilinmoqda.

Hayot deb atalmish bu xilqat kimlargadir moddiy ne'matlarni ayamaydi, kimlargadir zohiriy qiyinchiliklarni to'kib soladi va o'z izini qoldiradi. Bu ko'rguliklar cholning yuzini "g'ijimlab tashlagan". Tasavvur qiling bir varaq qog'oz yoki yupqa mato (material) g'ijimlansa, nimaga o'xshaydi. Bu "chiroyli" ko'rinishga cholning yuzi o'xshatilmoqda. Nihoyatda qisqa va ta'sirli ifoda – o'xshatish.

Abdulla Qahhor hikoyalarida qo'llangan o'xshatishlar yuqorida ta'kidlanganidek, leksik-semantik va grammatik birliklar yordamida hosil qilingan. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'xshatish

etaloni(timsol) qilib turli ob'ektlar olingan. Ularni o'xshatish ob'ektiga qarab: 1) turli narsa – predmetlarga, 2) odam va uning tana a'zolariga, 3) shaxsning psixik holatiga, 4) hayvonlarga, 5) parrandalarga, 6) hashoratlarga, 7) tabiat hodisalari kabi guruhlarga ajratish mumkin.

Shuni ham aytish lozimki, o'xshatishlarni tavsiflash (ifodalash, bayon qilish)da adabiy normadan chiqish holatlari uchraydi. Lekin bunday holatlar ko'zlangan maqsadni yuzaga chiqarish uchun xizmat qilgan.

Abdulla Qahhor hikoyalarida o'xshatishning butun badiiy-lisoniy imkoniyatlari to'liq ishga solingan. Tilimizning zargari, ulkan so'z san'atkori sifatida yaratgan o'xshatishlari kuchli obrazlilik, so'z san'atidan foydalanish mahorati o'zining betakrorligi bilan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.H.Homidiy, Sh.Abdullaeva, S.Ibrohimova.Adabiyotshunoslik terminlari lug'ati,Tosh.1967y,262-bet.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. Tosh.2008y,185-bet.
3. Filofofiya lug'ati. "O'zbekiston"nashriyoti,Tosh.1976 y,23-bet.
- 4.G.Jumanazarova.Xalq dostonlaridagi o'xshatishning lingvopoetik imkoniyatlari,"Tafakkur" nashriyoti,2011 y,6-bet.
5. G.Jumanazarova. Yuqoridagi asar,6-7 betlar.
6. Filosofskiy slovar, M.Politizdat, 1991y,92-str.

UDC 621.1:811.111

ENGLISH AS A PROFESSIONAL COMMUNICATION TOOL IN THERMAL POWER ENGINEERING AND HEAT ENGINEERING

N.F.Amanova, lecturer, Tashkent Branch of the Federal State Budgetary Higher Education Institution "National Research University MEI", Tashkent

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ingliz tilining issiqlik energetikasi va issiqlik texnikasi sohasida professional kommunikatsiyaning muhim vositasi sifatidagi rolini o'rganadi. Globallashuv va texnologik rivojlanish sharoitida ingliz tili ilmiy, texnik va sanoat sohalaridagi asosiy aloqa vositasiga aylangan. Maqolada ingliz tilining texnik hujjatlarga kirish, maxsus terminologiyani tushunish, xalqaro loyihalarda ishtirok etish hamda energetika sohasida raqamli transformatsiyani qo'llab-quvvatlashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, muhandislik ingliz tilining lingvistik va terminologik xususiyatlariga hamda uning real ishlab chiqarish muhitidagi amaliy qo'llanishiga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijasida ingliz tilini bilish yordamchi ko'nikma emas, balki issiqlik energetikasi tizimlarida faoliyat yurituvchi muhandislar uchun asosiy professional kompetensiya ekanligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: maxsus maqsadlar uchun ingliz tili, issiqlik energetikasi, issiqlik texnikasi, texnik kommunikatsiya, muhandislik terminologiyasi, globallashuv, raqamlashtirish, professional kompetensiya

Аннотация. Настоящее исследование рассматривает роль английского языка как ключевого инструмента профессиональной коммуникации в области теплоэнергетики и теплотехники. В условиях глобализации и технологического развития английский язык стал доминирующим средством научного, технического и промышленного взаимодействия. В статье анализируется значение английского языка для доступа к технической документации, понимания специализированной терминологии, участия в международных проектах и поддержки цифровой трансформации энергетического сектора. Особое внимание уделяется лингвистическим и терминологическим особенностям инженерного английского языка, а также его практическому применению в реальных производственных условиях. Сделан вывод о том, что владение английским языком является не вспомогательным навыком, а ключевой профессиональной компетенцией инженеров в области тепловых энергетических систем.

Ключевые слова: английский язык для специальных целей, теплоэнергетика, теплотехника, техническая коммуникация, инженерная терминология, глобализация, цифровизация, профессиональная компетентность

Abstract. The present study examines the role of the English language as a fundamental instrument of professional communication in the fields of thermal power engineering and heat engineering. In the context of globalization and technological advancement, English has become the

dominant medium for scientific, technical, and industrial interaction. The paper analyzes the significance of English in accessing technical documentation, understanding specialized terminology, participating in international projects, and supporting digital transformation within the energy sector. Particular emphasis is placed on the linguistic and terminological features of engineering English, as well as its practical application in real-world industrial environments. The study concludes that English language proficiency is not an auxiliary skill but a core professional competency for engineers in thermal energy systems.

Key words. *English for Specific Purposes, thermal power engineering, heat engineering, technical communication, engineering terminology, globalization, digitalization, professional competence.*

Introduction. The rapid development of the global energy sector has led to increased interaction between countries, companies, and scientific institutions. Thermal power engineering and heat engineering play a critical role in ensuring energy production, heat supply, and industrial processes. These fields rely heavily on technological innovation, international cooperation, and knowledge exchange.

In this context, the English language has emerged as the primary medium of communication. It is widely used in scientific publications, technical documentation, engineering standards, and digital systems. Engineers working in thermal energy systems are increasingly required to operate in multilingual environments where English serves as a common platform for professional interaction.

The purpose of this study is to analyze the role of English as a tool of professional communication in thermal power engineering and heat engineering. The objectives include examining its function in technical documentation, scientific research, digital systems, and industrial practice.

Theoretical Background and Concept of English for Specific Purposes (ESP)

English for Specific Purposes (ESP) is a branch of applied linguistics that focuses on teaching and using English tailored to specific professional fields. In engineering disciplines, ESP emphasizes precision, clarity, and functionality.

In thermal power engineering, ESP includes specialized vocabulary, technical descriptions, and standardized expressions. Unlike general English, it requires understanding of physical laws, thermodynamic processes, and engineering systems.

The characteristics of ESP in heat engineering include:

- high density of technical terminology;
- use of passive voice in descriptions of processes;
- reliance on formulas, graphs, and numerical data;
- standardization of terms across international documentation.

Thus, English in this field is not merely a language but a structured system of professional communication.

English in Technical Documentation and Standards

One of the primary areas where English is used is technical documentation. Equipment such as boilers, turbines, heat exchangers, and pumping systems is often manufactured by international companies. As a result, manuals, specifications, and safety guidelines are typically written in English.

For example, operational instructions may include parameters such as:

- temperature limits;
- pressure conditions;
- flow rates;
- efficiency indicators.

Incorrect interpretation of these parameters due to insufficient language proficiency can lead to equipment failure, reduced efficiency, or even аварийные ситуации.

International standards such as ISO and ASHRAE guidelines are also predominantly published in English. Engineers must be able to interpret these standards accurately to ensure compliance and quality control.

Terminological System in Thermal Engineering English

The terminology of thermal engineering is highly specialized and directly linked to physical processes. It includes terms related to thermodynamics, heat transfer, and fluid mechanics.

Key categories of terms include:

1. Thermodynamic processes
 - enthalpy
 - entropy
 - heat capacity
2. Heat transfer mechanisms
 - conduction
 - convection
 - radiation
3. Equipment and systems
 - boiler
 - condenser
 - heat exchanger
4. Performance indicators
 - efficiency
 - heat loss
 - energy consumption

A significant feature of this terminology is its universality. The same terms are used worldwide, which facilitates international collaboration but requires precise understanding.

Role of English in Scientific Research

Scientific research in thermal engineering is largely conducted and disseminated in English. Leading journals, conferences, and databases operate in English, making it the primary language of scientific communication.

English proficiency enables engineers and researchers to:

- access up-to-date scientific publications;
- understand experimental methods and results;
- participate in international conferences;
- publish their own research findings.

Without English, access to cutting-edge knowledge becomes limited, which can slow down technological progress and innovation.

English in Digitalization and Automation of Energy Systems

The digital transformation of the energy sector has introduced new challenges and requirements. Modern systems such as SCADA, ERP, and predictive analytics platforms are predominantly developed with English-based interfaces.

Engineers must interact with:

- software dashboards;
- data analysis tools;
- automated control systems;
- programming environments.

All these systems use English terminology, commands, and documentation. Therefore, English becomes an essential part of digital literacy in engineering.

Practical Application in Industrial Environment

In real industrial settings, engineers use English in various situations:

- installation and configuration of imported equipment;
- communication with foreign suppliers and partners;
- reading technical drawings and specifications;
- troubleshooting using international databases and forums;
- participating in training programs conducted by foreign experts.

For example, when commissioning a boiler system, engineers may need to interpret English manuals, adjust parameters, and communicate with technical support teams.

Challenges and Problems

Despite its importance, many engineers face difficulties in mastering English. The main challenges include:

- lack of specialized vocabulary;
- difficulty in understanding technical texts;
- limited speaking and writing skills;
- insufficient integration of language training in technical education.

These challenges can reduce efficiency and create barriers to professional growth.

Prospects and Recommendations

To improve English proficiency in thermal engineering, the following measures are recommended:

- integration of ESP courses into engineering curricula;
- use of bilingual technical materials;
- practical training with real documentation;
- participation in international programs and internships;
- development of digital learning platforms.

Such approaches will enhance both linguistic and professional competencies

Conclusion. English has become an indispensable tool in the professional activities of engineers in thermal power engineering and heat engineering. It facilitates access to knowledge, supports international cooperation, and enables effective use of modern technologies.

In the context of globalization and digitalization, English proficiency should be considered a core component of engineering education and professional development. Engineers who possess strong language skills gain a significant advantage in the global labor market and contribute more effectively to technological progress.

REFERENCES:

1. Çengel Y.A., Ghajar A.J. *Heat and Mass Transfer: Fundamentals and Applications*. McGraw-Hill, 2015.
2. Moran M.J., Shapiro H.N. *Fundamentals of Engineering Thermodynamics*. Wiley, 2018.
3. Incropera F.P., DeWitt D.P. *Introduction to Heat Transfer*. Wiley, 2017.
4. Eastop T.D., McConkey A. *Applied Thermodynamics*. Pearson, 2016.
5. Holman J.P. *Heat Transfer*. McGraw-Hill, 2010.
6. ISO 50001:2018 Energy Management Systems.
7. ASHRAE Handbook — Fundamentals, 2021.

UO'K 81'373.45:81'42

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA KIRITMA BIRLIKLARINING PRAGMATIK VA DISKURSIV FUNKSIYALARI

Sh.I.Asatilloeva, talaba, Qo'qon davlat universiteti, Qo'qon
X.E.Ernazarova, o'qituvchi, PhD, Qo'qon davlat universiteti, Qo'qon

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida kiritma birliklarning pragmatik hamda diskursiv funksiyalari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida kiritma konstruktivliklarning gapning sintaktik yadrosiga kirmasdan, nutqning kommunikativ qatlamini boyitishi, muallif pozitsiyasini ifodalashi hamda axborot ierarxiyasini shakllantirishdagi roli yoritiladi. Ingliz va o'zbek adabiy manbalaridan olingan misollar asosida kiritma birliklarning kontekstni mustahkamlash, retrospektiv izoh berish, subyektiv bahoni ifodalash va diskurs uzviyligini ta'minlashdagi o'xshash hamda farqli jihatlari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: kiritma birliklar, pragmatik funksiya, diskursiv funksiya, axborot ierarxiyasi, kommunikativ strategiya, qiyosiy tahlil, nutq konteksti.

Аннотация. В данной статье представлен сравнительный анализ прагматической и дискурсивной функций междометий в узбекском и английском языках. Исследование подчеркивает роль междометий в обогащении коммуникативного слоя речи, выражении позиции автора и формировании информационной иерархии без проникновения в

синтаксическое ядро предложения. На примерах из английской и узбекской литературных источников показаны сходства и различия междометий в усилении контекста, предоставлении ретроспективного комментария, выражении субъективной оценки и обеспечении связности дискурса.

Ключевые слова: междометия, прагматическая функция, дискурсивная функция, информационная иерархия, коммуникативная стратегия, сравнительный анализ, дискурсивный контекст.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the pragmatic and discursive functions of parenthetical constructions in Uzbek and English. The study examines how parenthetical units, although not forming part of the syntactic core of a sentence, enrich the communicative layer of discourse, express the author's stance, and contribute to information hierarchy. Based on examples from Uzbek and English literary texts, the research highlights both similarities and differences in the use of parenthetical constructions in strengthening contextual cohesion, providing retrospective commentary, expressing subjective evaluation, and maintaining discourse continuity.

Keywords: parenthetical constructions, pragmatic function, discursive function, information hierarchy, communicative strategy, comparative analysis, discourse cohesion, authorial stance.

Kirish. Nutqning kommunikativ qatlamini o'rganish tilshunoslikda muhim yo'nalish hisoblanadi. Kiritma birliklar (parenthetical constructions) - bu gap tarkibida joylashib, asosiy predikativ tuzilishga kirmaydigan, biroq nutqning kontekstual va pragmatik qatlamini boyituvchi elementlardir. Ingliz tilida ularning diskursiv va pragmatik vazifalari haqida ko'plab tadqiqotlar mavjud bo'lsa (masalan, "parenthetical structures and discourse analysis"), o'zbek tilida esa bu birliklar pragmatik birliklar nazariyasi kontekstida izohlab kelinadi. Akademik talqinga ko'ra, kirish so'zlar va kiritma birliklar gapning sintaktik tuzilishida grammatik jihatdan mustaqil bo'lak hisoblanmaydi, ya'ni ular predikativ asos tarkibiga kirmaydi, biroq nutqning kommunikativ va modal mazmunini boyitadi. Manbalarda kirish so'zlar so'zlovchining bayon qilinayotgan fikrga munosabati, ishonch darajasi, bahosi yoki emotsional holatini ifodalovchi birliklar sifatida tavsiflanadi va ular modal-pragmatik vazifa bajarishi ta'kidlanadi.

Kiritma birliklar ingliz tilshunosligida struktural jihatdan mustaqil, lekin mazmunan kontekstga bevosita bog'liq elementlar sifatida tavsiflanadi. Ular "qo'shimcha izoh", "oldingi kontekstga murojaat", yoki "nutq subyekting pragmatik niyati"ni ifodalash uchun ishlatiladi. Pragmatik va diskursiv funksiyalar kiritma birliklarning asosiy funksiyalaridan hisoblanadi. Pragmatik funksiyalar-nutq mazmunini boyitadi va aniq ma'noni yetkazadi. Diskursiv funksiyalar esa matnni bog'laydi, axborotni tartiblaydi va ierarxiya yaratadi.

O'zbek tilida mustaqil "kiritma birliklar" terminologiyasi kam qo'llansa ham, pragmatik birliklar (nutq jarayonida ma'no qo'shimcha qiluvchi elementlar) mavzusi ham tadqiq etilgan. Masalan, O'zbek tilshunosligida pragmatik birliklarning nutq jarayonidagi funksional xususiyatlari maqolasida bu birliklar nutqning kommunikativ qatlamini boyituvchi vosita sifatida yoritilgan.

Kiritma birliklar ko'pincha gap ichida oldingi nutq yoki umumiy bilimga murojaat sifatida ishlaydi.

"U, avval aytib o'tganimizdek, bu masalaga qaytmadi." (A. Qodiriy, O'tkan kunlar). Bu yerda avval aytib o'tganimizdek — oldingi diskursga ishora qiladi, matn uzviyligini ta'minlaydi va gapning asosiy tuzilishiga kirmaydi. Qodiriy gapdagi kiritma orqali voqea tasodifiy emasligini, bu holat oldindan tayyorlangan kontekstga egaligini va o'quvchi oldingi voqeani eslashi kerakligini nazarda tutmoqda.

"He was, as everyone knew, a man of fortune". (Austen, Pride and Prejudice, 1813/2003, p.18; manba: <https://scholar.google.com>).

Bu gapda as everyone knew kiritma birlik hisoblanadi. Austen bu konstruktsiya orqali bu ma'lumot yangi emas, ya'ni ijtimoiy kontekstda allaqachon ma'limligini hamda jamiyatning umumiy fikri voqea rivojiga ta'sir qilishini ko'rsatmoqda.

Har ikkala tilning misollarida kiritma birliklar gapning sintaksiga bevosita kirmaydi, lekin nutqning kontekstini mustahkamlashga xizmat qiladi. Ingliz tilida bu tur konstruktsiya ko'proq

ijtimoiy umumiy bilimga murojaat sifatida o'qiladi, o'zbek tilida esa oldingi matnga ishora orqali kontekstni uzaytiradi.

Kiritma birliklar ko'pincha voqeani kengaytiruvchi izohlar sifatida ham ishlatiladi. *“Uning qarori, keyinchalik ma'lum bo'lishicha, o'zgardi.”* (S.Ahmad, Yo'qotganlarim va topganlarim).

Tahlil: Bu yerda kiritma voqeaga retrospektiv baho beradi, vaqt qatlamini qo'shadi va asosiy voqeani kengaytiradi. Muallif kiritma orqali voqeani birdan emas vaqt o'tib tushunilganini yetkazmoqda.

“The house, as it turned out, was long abandoned.” (Dickens, Great Expectations, 1861/2003, p.45).

Bu yerda, as it turned out, voqeaning keyinchalik aniqlangan jihatini bildiradi. Dickens kiritma yordamida dastlabki tasavvurni keyinchalik o'zgartiradi. Bu funksiyada ingliz va o'zbek tillari misollari bir-biriga yaqin: konstruksiyalar voqeaning asosiy ma'nosini o'zgartirmaydi, balki uni kengaytiradi va yangi nuqtai nazar beradi.

Kiritma birliklar muallifning bahosini yoki izohini ifodalashi mumkin.

“U, o'ylab ko'rib - bu safar gap boshqa emas, balki qalbida uzoq yotgan sir edi - jimlikni tanladi.” (A.Qodiriy, O'tkan kunlar).

Muallif bu yerda kiritma orqali qahramonning ichki kechinmasini ochib beradi, voqeaning tashqi emas, balki chuqur psixologik sababga ega ekanini ko'rsatadi va o'quvchiga qarorning ichki ruhiy zaminini anglatishni maqsad qilgan.

“She felt - though she could not explain why - a sudden anxiety.” (Woolf, Mrs Dalloway, 1925/2000, p.12).

Bu yerda though she could not explain why - voqea holatini izohlaydi. Woolf bu kiritma orqali qahramonning ichki holatini ochib berish, hissiy murakkablikni ko'rsatish va o'quvchiga subyektiv tajriba berishni maqsad qilgan.

Kiritma birliklar ham pragmatik, ham diskursiv tahlilda ko'plab vazifalarni bajaradi. Konstruksiyalar matn ichidagi bog'lanishni mustahkamlaydi, gaplar orasidagi aloqa uzviy bo'lishiga yordam beradi. Axborot ierarxiyasi natijasida kiritma birliklar asosiy va qo'shimcha axborotni ajratib ko'rsatadi, bu diskursda ierarxiyani yaratadi.

“Elizabeth, I suppose, was not perfectly calm.” (Jane Austen - Pride and Prejudice).

Austen bu yerda parenthetical orqali qahramonning ichki holatini muloyim tarzda ochib beradi, subyektiv bahoni yumshatadi va o'quvchiga psixologik noaniqlikni sezdirishni maqsad qilgan.

“He was - I must confess - not the man I had imagined.” (Charles Dickens - Great Expectations).

Dickens bu yerda parenthetical orqali narratorning shaxsiy tan olishini ifodalaydi, ichki e'tirofni ko'rsatadi va o'quvchiga voqeani subyektiv nuqtai nazardan yetkazishni maqsad qilgan.

“She would buy the flowers herself - as she often did - that morning.” (Virginia Woolf - Mrs Dalloway)

Woolf bu yerda parenthetical orqali qahramonning odatiy harakatlarini ko'rsatadi, ichki mustaqilligini ochib beradi va o'quvchiga subyektiv tajriba yaratishni maqsad qilgan.

“U, — ich-ichidan bu voqeani qayta tasavvur qilib, — yana yolg'iz yo'lga qaradi.” (Qodiriy, O'tkan kunlar,)

Qodiriy bu yerda kiritma orqali qahramonning ichki shubhasini ochib beradi, voqeaga subyektiv nuqtai nazar kiritadi va o'quvchiga psixologik murakkablikni sezdirishni maqsad qilgan.

“U, o'ylab qarasam, butunlay haq edi.” (O'tkir Hoshimov - Dunyoning ishlari)

O'tkir Hoshimov bu yerda kiritma orqali qahramonning ichki mulohazasini ifodalaydi, qarorni subyektiv tarzda baholashni ko'rsatadi va o'quvchiga voqeani ichki tafakkur nuqtai nazaridan yetkazishni maqsad qilgan. Diskursiv nuqtai nazardan, bu kiritmalar matn ichidagi bog'lanishni mustahkamlaydi: ular asosiy voqea bilan qo'shimcha izoh orqali o'zaro aloqani yaratadi, voqeaning kontekstini ochadi va qahramonning ichki kechinmasini ko'rsatadi. Shu bilan birga, matnning ritmini o'zgartirib, o'quvchining e'tiborini qo'shimcha tafsilotga qaratadi, natijada diskurs uzviy va boy ko'rinadi. Ingliz va o'zbek misollarining farqi faqat til va adabiy madaniyat kontekstida; funksional jihatdan ularning vazifasi bir xil — diskursni boyitish va voqeani kontekst bilan mustahkamlash.

Xulosa. Kiritma konstruksiyalar gapning sintaktik yadrosiga kirmagan holda nutqning kommunikativ tuzilmasini boyituvchi muhim lingvistik vosita hisoblanadi. Ular matnda qo'shimcha izoh berish, muallif pozitsiyasini ifodalash, axborotning semantik va funksional qatlamlarini ajratish hamda diskursning uzviyligini ta'minlash kabi vazifalarni bajaradi. Har ikkala tilda ham kiritma birliklar nutqning pragmatik ta'sirchanligini oshirish, kontekstni mustahkamlash va axborot ierarxiasini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ularning qo'llanishidagi ayrim farqlar til va adabiy madaniyatning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq ekani kuzatildi. Xususan, ingliz tilida kiritma konstruksiyalar ko'pincha narratoring subyektiv pozitsiyasini, psixologik holatini yoki ijtimoiy bahoni ifodalash vositasi sifatida namoyon bo'lsa, o'zbek tilida ular ko'proq matn ichidagi mantiqiy izchillikni saqlash, voqealar ketma-ketligini aniqlashtirish va kontekstni kengaytirishga xizmat qiladi. Kelgusida kiritma birliklarning turli nutq janrlaridagi (badiiy, publitsistik, ilmiy va og'zaki nutq) funksional xususiyatlarini o'rganish, ularning pragmatik ta'sir mexanizmini korpus materiallari asosida tahlil qilish hamda turli tillar o'rtasidagi diskursiv strategiyalar bilan qiyoslash istiqbolli ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tilshunosligida pragmatik birliklarning nutq jarayonidagi funksional xususiyatlari [Elektron resurs] // JournalSS. – URL: <https://journalss.org/index.php/mod/article/view/6096>
2. O'zbek tili grammatikasi. I tom. – Toshkent: Fan, 1975. – 612 b.
3. O'zbek tili grammatikasi. II tom. – Toshkent: Fan, 1976. – 756 b.
4. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 1980. – 240 b.
5. Qodiriy A. O'tkan kunlar. – Toshkent, 2018. – 400 b.
6. Ahmad S. Yo'qotganlarim va topganlarim. – Toshkent, 2019. – 224 b.
7. Hoshimov O'. Dunyoning ishlari. – Toshkent: Sharq, 2018. – 288 b.
8. Burton-Roberts N. Parentheticals [Elektron resurs] // Newcastle University. – URL: <https://www.ncl.ac.uk/mediav8/eill/files/Parentheticals.pdf> (murojaat qilangan: 2026).
9. Austen J. Pride and Prejudice. – London: T. Egerton, 1813. – 432 p.
10. Dickens C. Great Expectations. – London: Chapman & Hall, 1861. – 544 p.
11. Woolf V. Mrs Dalloway. – London: Hogarth Press, 1925. – 296 p.

UDC 81'23:159.9(575.1+100+470).

THE CONCEPTUAL INTERPRETATION OF THE EMOTION “ANGER” IN THE WORLDVIEW OF UZBEK, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

S.Kh.Ashurbayeva, Doctoral Student, Kokand State University, Kokand

N.R.Umarova, PhD, prof., Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek, rus va ingliz tillari olam manzarasida “g'azab” hissiy tushunchasining konseptual talqini o'rganiladi. Tadqiqotda emotsional konseptlarning turli tillarda til birliklari, metaforik ifodalar hamda madaniy modellar orqali qanday aks etishi tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor emotsiyalarni konseptuallashtirishning kognitiv va lingvomadaniy jihatlariga qaratiladi. Tadqiqot g'azab konseptining universal va milliy-madaniy xususiyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *emotsional konsept, g'azab, til olam manzarasi, kognitiv lingvistika, lingvomadaniyatshunoslik, konseptuallashtirish, qiyosiy tilshunoslik.*

Аннотация. В данной статье рассматривается концептуальная интерпретация эмоционального понятия «гнев» в языковых картинах мира узбекского, русского и английского языков. Исследование посвящено анализу того, как эмоциональные концепты отражаются через языковые единицы, метафорические выражения и культурные модели. Особое внимание уделяется когнитивным и лингвокультурологическим аспектам концептуализации эмоций. Работа раскрывает взаимодействие универсальных и культурно-специфических факторов в формировании концепта «гнев».

Ключевые слова: *эмоциональный концепт, гнев, языковая картина мира, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, концептуализация, сравнительное языкознание.*

Abstract. This article examines the conceptual interpretation of the emotion “anger” in the linguistic worldviews of Uzbek, Russian, and English languages. The study explores how emotional concepts are reflected through linguistic units, metaphorical expressions, and cultural models in different languages. Special attention is given to the cognitive and linguocultural aspects of emotional

conceptualization. The research highlights the interaction between universal emotional experiences and culturally specific linguistic expressions in shaping the conceptual structure of anger.

Key words: *emotion concept, anger, linguistic worldview, cognitive linguistics, linguoculturology, conceptualization, comparative linguistics.*

Introduction. Human emotions constitute an important part of cognitive and cultural experience. Among various emotional states, anger occupies a significant place as one of the basic human emotions. It reflects a person's reaction to injustice, frustration, or perceived threat and plays a crucial role in interpersonal and social communication. In linguistic research, emotions are not studied solely as psychological phenomena but also as conceptual structures encoded in language. The linguistic worldview of each nation reflects specific ways of understanding and verbalizing emotions. Therefore, the study of emotional concepts provides valuable insight into the interaction between language, cognition, and culture. The concept of anger has attracted considerable attention in cognitive linguistics and linguoculturology. In this regard, the comparative analysis of Uzbek, Russian, and English linguistic materials allows researchers to identify both universal and culture-specific features in the conceptualization of anger.

Literature Review and Theoretical Background. The study of emotions in language has developed significantly within the framework of cognitive linguistics and linguoculturology. Early research on emotional vocabulary was carried out by linguists such as V.I. Shakhovskiy, who emphasized the role of emotions in the lexical-semantic system of language. According to Shakhovskiy, emotional meanings are deeply embedded in linguistic structures and reflect the subjective perception of reality. Another important contribution to the study of emotional concepts belongs to Anna Wierzbicka, who examined how emotions are expressed differently across languages and cultures. She argued that while emotions are universal psychological experiences, the ways they are conceptualized and verbalized are strongly influenced by cultural norms and values. In cognitive linguistics, George Lakoff and Mark Johnson introduced the theory of conceptual metaphor, which explains how abstract concepts, including emotions, are structured through metaphorical mappings. According to their theory, emotions such as anger are often conceptualized through physical experiences like heat, pressure, or explosion. Russian linguists such as N.D. Arutyunova and V.N. Teliya also investigated the relationship between language, culture, and emotion. Their works highlight that emotional concepts function as culturally significant units of meaning within the linguistic worldview. In Uzbek linguistics, researchers studying linguocultural concepts emphasize that emotions are reflected through idiomatic expressions, proverbs, and metaphorical constructions that embody national cultural values.

Methodology. The research methodology includes the analysis of lexical units, phraseological expressions, and metaphorical constructions related to anger. Linguistic data were collected from explanatory dictionaries, literary texts, and phraseological sources in the three languages. The analysis focuses on three main aspects: the lexical representation of anger in different languages; metaphorical models used to conceptualize anger; and cultural and linguistic differences in emotional expression.

Results

Lexical Representation of the Concept "Anger"

The analysis shows that each language possesses a rich system of lexical units representing different degrees and nuances of anger. In English, words such as *anger*, *rage*, *fury*, and *irritation* represent varying intensities of the emotional state. In Russian, similar distinctions are expressed through words like *гнев*, *злость*, *ярость*, and *раздражение*. In Uzbek, emotional nuances are conveyed through lexical items such as *g'azab*, *jahldorlik*, *achchiqlanish*, and *jahli chiqmoq*. Although these lexical units correspond semantically, their pragmatic and cultural connotations may differ across languages.

Metaphorical Conceptualization of Anger

One of the most common metaphorical models used to conceptualize anger is the **ANGER IS HEAT** metaphor. In English, expressions such as *to boil with anger* or *to explode with rage* reflect

the conceptualization of anger as heat or pressure inside the body. Russian language demonstrates similar metaphorical patterns through expressions like *кипеть от злости* (“to boil with anger”) or *вспыхнуть гневом* (“to flare up with anger”). In Uzbek language, metaphorical expressions often associate anger with internal physical reactions or bodily sensations, for example *jahli qaynadi* (“his anger boiled”) or *yuragi qizib ketdi* (“his heart heated up”). These examples demonstrate the universality of metaphorical models based on bodily experience.

Cultural Specificity of Emotional Expression

Despite universal metaphorical patterns, cultural differences influence how anger is interpreted and expressed. In English-speaking cultures, open expression of anger may be socially acceptable in certain contexts, and the language contains numerous expressions describing active emotional reactions. Russian linguistic culture often portrays anger as a powerful and sometimes uncontrollable force. In Uzbek cultural tradition, however, emotional restraint and social harmony are highly valued. As a result, linguistic expressions of anger often emphasize internal emotional experience rather than direct confrontation. These differences demonstrate how language reflects cultural attitudes toward emotional behavior.

Discussion. The findings confirm that the concept of anger possesses both universal and culture-specific features. On the one hand, all three languages share similar metaphorical models derived from human bodily experience. On the other hand, cultural values shape how emotions are expressed and interpreted within linguistic communities. Cognitive linguistics provides an effective framework for understanding these phenomena because it explains how abstract concepts are structured through metaphorical thinking. Linguocultural analysis further reveals how these conceptual structures reflect national cultural traditions.

Conclusion. The concept of anger occupies an important place in the linguistic worldview of different cultures. The comparative analysis of Uzbek, Russian, and English languages demonstrates that emotional concepts are shaped by both universal psychological experiences and culture-specific linguistic traditions.

REFERENCES:

1. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Wierzbicka, A. *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge University Press, 1999.
3. Shakhovskiy, V.I. *Linguistic Theory of Emotions*. Moscow: Gnosis, 2008.
4. Arutyunova, N.D. *Language and the World of Human Emotions*. Moscow: Nauka, 1999.
5. Teliya, V.N. *Russian Phraseology: Semantic, Pragmatic and Linguocultural Aspects*. Moscow: Languages of Russian Culture, 1996.
6. Ekman, P. *Basic Emotions*. In: *Handbook of Cognition and Emotion*. New York: Wiley, 1999.
7. Maslova, V.A. *Linguoculturology*. Moscow: Academia, 2001.

UO'K 81'22

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARIDA NOVERBAL VOSITALARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

X.A.Asqaraliyeva, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
D.A.Ganiyeva, prof., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ommaviy axborot vositalarida qo'llaniladigan noverbal vositalarning lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda mimika, jestlar, vizual belgilar, ranglar va boshqa noverbal elementlarning axborot uzatishdagi o'rni, ularning milliy-madaniy mazmuni va kommunikativ funksiyalari yoritiladi. Shuningdek, turli madaniy kontekstlarda noverbal vositalarning talqin qilinishi va ularning auditoriyaga ta'sir darajasi qiyosiy jihatdan ko'rib chiqiladi. Natijada, ommaviy kommunikatsiyada noverbal vositalarning lingvomadaniy ahamiyati asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *noverbal vositalar, lingvomadaniyat, ommaviy axborot vositalari, kommunikatsiya, mimika, jest, vizual belgilar, madaniy kontekst.*

Аннотация. *В данной статье анализируются лингвокультурные особенности невербальных средств в средствах массовой информации. Рассматривается роль мимики,*

жестов, визуальных символов, цветовых решений и других невербальных элементов в процессе передачи информации, а также их национально-культурное содержание и коммуникативные функции. Особое внимание уделяется интерпретации невербальных средств в различных культурных контекстах и их влиянию на аудиторию. В результате обосновывается лингвокультурная значимость невербальных средств в массовой коммуникации.

Ключевые слова: невербальные средства, лингвокультура, средства массовой информации, коммуникация, мимика, жесты, визуальные символы, культурный контекст.

Abstract. This article analyzes the linguocultural features of nonverbal means in mass media. The study examines the role of facial expressions, gestures, visual symbols, colors, and other nonverbal elements in information transmission, as well as their national-cultural content and communicative functions. Special attention is given to the interpretation of nonverbal means in different cultural contexts and their impact on the audience. As a result, the linguocultural significance of nonverbal means in mass communication is substantiated.

Keywords: nonverbal means, linguoculture, mass media, communication, facial expressions, gestures, visual symbols, cultural context.

Kirish. Zamonaviy globallashuv va axborotlashuv jarayonida ommaviy axborot vositalari (OAV) inson ongiga ta'sir ko'rsatuvchi eng muhim kommunikativ institutlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Axborotni yetkazish jarayonida nafaqat verbal, ya'ni til vositalari, balki noverbal vositalar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, televideniye, internet nashrlari, ijtimoiy tarmoqlar, reklama mahsulotlari kabi OAV shakllarida vizual va noverbal elementlar axborotni tez, aniq va ta'sirchan yetkazish imkonini beradi. Shu bois noverbal vositalarning lingvomadaniy xususiyatlarini o'rganish zamonaviy tilshunoslik va kommunikatsiya nazariyasining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Noverbal vositalar — bu mimika, jestlar, tana harakatlari, vizual belgilar, ranglar, shriftlar, tasvirlar va boshqa ko'rinishdagi ifoda vositalari bo'lib, ular nutqni to'ldiradi, kuchaytiradi yoki ba'zan uning o'rnini ham bosadi. Bu vositalar faqatgina axborot uzatish bilan cheklanmay, balki muayyan madaniyatga xos bo'lgan ma'no va qadriyatlarni ham o'zida aks ettiradi. Har bir xalqning mentaliteti, tarixiy tajribasi va ijtimoiy qadriyatlari noverbal belgilar tizimida o'z ifodasini topadi. Shu sababli bir xil noverbal belgi turli madaniy muhitlarda turlicha talqin qilinishi mumkin.

Lingvomadaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan qaraganda, til va madaniyat o'zaro uzviy bog'liq tizimlar bo'lib, kommunikatsiya jarayonida bu bog'liqlik ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. OAVda qo'llanilayotgan noverbal vositalar esa ana shu bog'liqlikni vizual va semantik jihatdan ifodalovchi asosiy omillardan biridir. Masalan, ranglar ramziyligi, mimik ifodalar yoki jestlarning ma'nosi turli xalqlarda o'ziga xos lingvomadaniy mazmunga ega bo'lib, ular auditoriya tomonidan axborotni qabul qilish va talqin qilish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar sharhi. Noverbal kommunikatsiya masalasi jahon tilshunosligi, psixolingvistika, semiotika, sotsiologiya hamda lingvomadaniyatshunoslik doirasida keng o'rganilgan ilmiy yo'nalishlardan biridir. Mazkur muammo bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, insonlar o'rtasidagi muloqot jarayonida axborotning muhim qismi aynan noverbal vositalar orqali uzatiladi. Shu bois noverbal birliklarning mohiyatini, funksional imkoniyatlarini va madaniy xoslanishini o'rganish zamonaviy ilm-fan uchun dolzarb ahamiyatga ega.

Noverbal kommunikatsiya nazariyasining shakllanishida xorijiy olimlarning xizmatlari katta bo'lgan. Xususan, R. Birdwhistell inson tanasi harakatlarini kommunikativ tizim sifatida izohlab, kinesika nazariyasiga asos soldi. Olimning fikricha, jest, mimika va tana harakatlari nutq bilan birgalikda yaxlit ma'no hosil qiluvchi belgilar tizimidir. Shu jihatdan u noverbal vositalarni tilning qo'shimcha elementi sifatida emas, balki mustaqil kommunikativ mexanizm sifatida baholaydi. A. Mehrabian esa muloqotda emotsional mazmunni yetkazishda noverbal vositalarning ustuvor o'rnini ta'kidlaydi. Uning tadqiqotlarida inson hissiyoti va munosabatini ifodalashda ovoz ohangi, yuz ifodasi va tana holatining muhimligi ilmiy dalillar bilan asoslangan.

E. Hallning ilmiy qarashlari noverbal kommunikatsiyaning madaniy o'lchamlarini yoritishda alohida ahamiyat kasb etadi. U proksemika nazariyasi orqali insonlar o'rtasidagi fazoviy masofa ham madaniy va ijtimoiy me'yorlarga bog'liq holda shakllanishini ko'rsatdi. Tadqiqotchining fikricha, turli xalqlarda shaxsiy hudud, ijtimoiy masofa va jamoat maydoniga nisbatan qarashlar har xil bo'lib, bu holat kommunikatsiya jarayoniga bevosita ta'sir qiladi. Demak, noverbal vositalarni tahlil qilishda ularning faqat tashqi shakliga emas, balki muayyan etnomadaniy muhit bilan bog'liqligiga ham e'tibor qaratish zarur.

Semiotik yo'nalish vakillari, jumladan, U. Eco, Ch. Morris, F. de Saussure g'oyalari ham noverbal vositalarni belgilar tizimi sifatida tushunishda muhim metodologik asos yaratdi. Ularning nazariy qarashlariga ko'ra, insoniyat madaniyati turli belgilardan tashkil topgan murakkab tizim bo'lib, unda vizual belgilar, ranglar, ramzlar, tasvirlar va jestlar ham ma'no tashuvchi birlik sifatida faoliyat yuritadi. Ayniqsa, ommaviy axborot vositalarida uchraydigan vizual komponentlarni tahlil qilishda semiotik yondashuv samarali usullardan biri hisoblanadi. Chunki OAVdagi rasm, video, piktogramma, sahna ko'rinishi, rang va kompozitsiya elementlari verbal matn bilan birgalikda yaxlit diskursni hosil qiladi.

Lingvomadaniyatshunoslik doirasida V. A. Maslova, V. V. Vorobyev, Yu. S. Stepanov kabi olimlarning ishlari muhim manba hisoblanadi. Ular til va madaniyatning o'zaro munosabatini, milliy tafakkur va madaniy kodlarning til birliklarida aks etishini tadqiq etganlar. Ushbu nazariy qarashlar noverbal vositalarni ham lingvomadaniy fenomen sifatida o'rganishga imkon beradi. Chunki mimika, jest, rang ramziyligi yoki vizual belgilar ko'pincha muayyan madaniyatning qadriyatlari, stereotiplari va mental xususiyatlarini ifodalaydi. Shu ma'noda noverbal vositalar til birliklariga o'xshash tarzda madaniy axborotni tashuvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Ommaviy axborot vositalarida noverbal birliklarning qo'llanishi masalasi esa ko'proq media lingvistika va diskurs tahlili yo'nalishlarida ko'rib chiqilgan. Media matn tabiatini o'rgangan tadqiqotchilar OAVni ko'p kodli kommunikativ makon sifatida tavsiflaydilar. Bu makonda so'z, tasvir, rang, musiqa, shrift, montaj va kadr kabi elementlar bir-biri bilan o'zaro bog'langan holda ishlaydi. Shu bois OAVdagi noverbal vositalar oddiy bezak unsuri emas, balki axborotning mazmuniy, pragmatik va ta'sirchanlik xususiyatini kuchaytiruvchi vosita sifatida talqin qilinadi. Ayniqsa, televideniye va internet jurnalistikasi misolida noverbal belgilar auditoriya hissiyotiga tez ta'sir etuvchi kuchli mexanizm ekanligi kuzatiladi.

Rus tilshunosligida noverbal kommunikatsiya, paralingvistika va mediadiskurs masalalari bo'yicha bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Ularda jurnalistik matnlarda vizual komponentlarning ahamiyati, siyosiy diskursda mimika va jestlarning roli, reklama diskursida rang va ramzlarning manipulyativ xususiyatlari tahlil qilingan. Bu ilmiy ishlarda noverbal vositalarning axborotni to'ldirishi, kuchaytirishi, ba'zan esa verbal matndan ham ustun ta'sir kuchiga ega bo'lishi ta'kidlanadi. Ayniqsa, reklama va siyosiy kommunikatsiyada noverbal birliklar ijtimoiy ongga ta'sir etishning samarali usullaridan biri sifatida talqin etiladi.

O'zbek tilshunosligida esa lingvomadaniyat, mediamatn, diskurs va pragmatika masalalari so'nggi yillarda tobora faol tadqiq etilmoqda. Biroq bevosita ommaviy axborot vositalarida noverbal vositalarning lingvomadaniy xususiyatlariga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlar hali yetarli darajada emas. Mavjud ishlarda, asosan, til va madaniyat munosabati, milliy mentalitetning leksik birliklarda ifodalanishi, nutq odobi, ramziy ifoda vositalari yoki reklama matnlarining pragmatik xususiyatlari yoritilgan. Bu esa mazkur mavzuning o'zbek ilmiy makonida hali kengroq va tizimli o'rganilishi zarurligini ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Ommaviy axborot vositalarida noverbal vositalarning lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash maqsadida turli turdagi media materiallar — televideniye lavhalari, internet nashrlari, reklama mahsulotlari hamda ijtimoiy tarmoq kontenti qiyosiy-tahliliy asosda o'rganildi. Tahlil jarayonida noverbal vositalar funksional-semantik jihatdan bir necha asosiy guruhlariga ajratildi: vizual belgilar (rasm, video, grafik elementlar), mimika va jestlar, ranglar tizimi, shrift va dizayn elementlari hamda audiovizual komponentlar (intonatsiya, musiqa, fon tovushlari).

Birinchi navbatda, vizual belgilar OAV diskursida asosiy informatsion yukni tashuvchi vositalardan biri ekanligi aniqlandi. Internet nashrlarida matnga qo'shib berilgan tasvirlar,

infografikalar va videolavhalar o'quvchi e'tiborini jalb qilish, axborotni tez qabul qilish va esda saqlash jarayonini sezilarli darajada kuchaytiradi. Masalan, yangilik portallarida berilgan fotosuratlar ko'pincha voqeaning emotsional fonini yaratadi va auditoriya munosabatini shakllantiradi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, bir xil matn turli vizual kontekstda berilganda uning qabul qilinishi ham o'zgaradi, bu esa noverbal vositalarning pragmatik ta'sir kuchi yuqori ekanligini tasdiqlaydi.

O'tkazilgan tahlillar asosida bir qator muhim natijalarga erishildi. Birinchidan, OAVda noverbal vositalar axborotni yetkazishning ajralmas qismi bo'lib, ular verbal matn bilan uzviy integratsiyada ishlaydi. Ikkinchidan, noverbal vositalar nafaqat axborotni to'ldiradi, balki uni talqin qilish yo'nalishini ham belgilaydi, ya'ni ular auditoriya ongiga ta'sir etuvchi kuchli pragmatik vosita hisoblanadi. Uchinchidan, noverbal birliklarning ma'nosi ko'p hollarda lingvomadaniy omillar bilan belgilanadi, bu esa ularni universal emas, balki kontekstga bog'liq hodisa sifatida ko'rsatadi.

Xulosa sifatida ta'kidlash mumkinki, ommaviy axborot vositalarida noverbal vositalar lingvomadaniy jihatdan murakkab va ko'p qirrali hodisa hisoblanadi. Ular kommunikatsiya samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib, axborotning mazmuniy, emotsional va pragmatik jihatlarini boyitadi. Shu bilan birga, noverbal vositalarning ma'nosi va talqini madaniy kontekst bilan chambarchas bog'liq bo'lgani sababli, ularni o'rganish lingvomadaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Birdwhistell R. L. *Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication*. — Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1970. — 271 p.
2. Mehrabian A. *Nonverbal Communication*. — Chicago: Aldine-Atherton, 1972. — 226 p.
3. Hall E. T. *The Hidden Dimension*. — New York: Doubleday, 1966. — 217 p.
4. Eco U. *A Theory of Semiotics*. — Bloomington: Indiana University Press, 1976. — 354 p.
5. Morris Ch. W. *Foundations of the Theory of Signs*. — Chicago: University of Chicago Press, 1938. — 59 p.
6. Saussure F. de. *Course in General Linguistics*. — New York: McGraw-Hill, 1966.

UO'K 821(575.1)-1:81'37

IS'HOQXON IBRAT ASARLARIDAGI AYRIM ANTROPONIMLAR TAHLILI

O.S.Axmadaliyeva, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. *Quyidagi maqolada onomastika sohasi haqida hamda uning jahon va o'zbek tilshunosligida o'rganilish masalasi yoritilgan. Shuningdek, Is'hoqxon Ibratning "Tarixi Farg'ona" asaridagi ayrim antroponimlar tanlab olingan va tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *onomastika, antroponim, teonim.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается область ономастики и ее изучение в мировой и узбекской лингвистике также были. Кроме того, были отобраны и проанализированы некоторые антропонимы из «Истории Ферганы» Ишхокхона Ибрата.*

Ключевые слова: *ономастика, антропоним, теоним.*

Abstract. *The following article discusses the field of onomastics and its study in world and Uzbek linguistics. Also, some anthroponyms from Ishoqkhon Ibrat's "History of Fergana" were selected and analyzed.*

Key words: *onomastics, anthroponym, theonym.*

Kirish. O'zbek tilshunosligiga o'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab yangi sohalar kirib keldi. Sotsiolingvistika, nutq madaniyati, lingvokuturologiya shular jumlasidandir. Ayni shu paytda onomastika sohasi ham zamonaviy tilshunoslikning yangi yo'nalishlaridan biri edi. Tilshunoslikdagi atoqli otlarni tahlil qilish, ularning uslubiy-semantik hamda leksik jihatdan tadqiq qilishga qiziqish bu sohaning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Dunyo tilshunosligida onomastika rivojiga N.V.Podolskaya, Y.Kurilovich, V.V.Vinogradov, A.A.Reformatskiy, O.Espersen, V.A.Nikonov kabi tilshunos olimlar o'z hissalarini qo'shganlar.

O'zbek tilshunoslaridan E.Begmatov, N.Uluqov, Sh.Yoqubov, Q. Olloyorov, M.Turdibekov, Y.Avloqulov kabi olimlar bu sohada bir qator ilmiy izlanishlar olib borganlar.

Natijalar va muhokama. Onomastika yunoncha “nom qo'yish san'ati” degan ma'noni bildiradi. Ya'ni bu yo'nalish tilimizda qo'llanilayotgan jamiyki atoqli otlarni tadqiq qiladi. “Onomastika atoqli otlarni olgan obyektlarning toifalariga ko'ra quyidagi guruh (bo'lim)larga ajratadi:

Antroponim - kishilarning atoqli nomlari (ismlari, familiyalari, ota ismlari, laqablari, taxalluslari), toponim – geografik obyektlarning atoqli nomlari, teonim – turli diniy tasavvurlar bo'yicha xudolar, ma'budlar, diniy - afsonaviy shaxs va mavjudotlarning nomlari, zoonim – hayvonlarga qo'yiladigan (shartli) atqoli nomlar, laqablar, kosmonim – fazoviy bo'shliq hududlari, galaktikalar, burjlar va boshqalarning ilmiy muomalada va xalq orasida tarqalgan nomlari, astroponim ayrim osmon jismlari (planeta va yulduzlar) nomlarining majmuyini o'zida ifodalaydi”[1,7]

Biz ushbu tadqiqotimizda antroponimik birliklarni tahlil qilishga harakat qilamiz.

Ammo ba'd, bu bandai Xudo va ummati Mustafo alkan ul-lison, notavon, ani qozi Is'hoqxon, sokini qal'ayi xon, ani To'raqo'rg'on min muzofoti Farg'ona ba az iqlimi Turkiston.

(Is'hoqxon Ibrat. Tarixi Farg'ona)

Parchadagi antroponimlarni tahlil qilar ekanmiz, xudo so'zi e'tiborimizni tortadi. Bu leksema onomastik birliklar tarkibidagi teonimga misol bo'ladi. “Teonim termini yunoncha (theonum) – alloh, tangri, iloh va onoma (nom, atqoli ot) so'zlari qo'shilishidan yasalgan bo'lib, har qanday iloh va ilohalar nomini anglatadi” [2,14] Bu teonimning leksik-semantik xususiyati quyidagicha: Xudo-iloh, xudo, hukmdor, xo'jayin. Diniy tushunchaga, xususan islom diniga ko'ra butun mavjudotni, butun olamni yaratgan va uni boshqaruvchi oliy ilohiy kuch. Alloh so'zining sinonimi [3,420] Shuningdek, parchadagi Mustafo arabcha – tanlangan, saralab olingan. Bu nom Muhammad (s.a.v)ning sifatlaridan biri [4,262] sifatida talqin qilinadi. Ibrat asarlarida payg'ambarlar, xalifalar va boshqa din bilan bog'liq bo'lgan ismlarni bir necha o'rinlarda topishimiz mumkin.

Va havolay Barokatin mazhorot ul-abror va-s-sulho va qabru Asaf bin Burxayo va vazir Sulaymon bin Dovud alayhissalom va biha indan-nabsi mashxad Qutaybata bin Muslim biqaryati Gulja.

(Is'hoqxon Ibrat. Tarixi Farg'ona)

Sulaymon bin Dovud - Dovud payg'ambarning o'g'li. “Sulaymon – (qad.yah) – himoyalangan, berk, muhofazaga olingan, shikast topmaydigan yoki tinch, osoyishta. Ba'zilar “Tinchliksevar” deb izohlashadi. Bu ism qadimgi yahudiy tilida – Sheloma, ar. Sulaymon, “Tavrot” tilida - Solomon. Bu nom Sulaymon payg'ambarning ismidir” [5,397] Hazrat Sulaymon alayhissalom – “Islom ta'limotiga ko'ra Alloh tomonidan yuborilgan payg'ambar (nabiy). Qur'oni karimda bir necha marta tilga olinadi va u zotga Alloh tomonidan aql, hikmat, bilim va hukmronlik kabi fazilatlar berilgani ta'kidlanadi. Qur'onda uning ko'p mo'jizalari – qushlar tilini tushunishi, jinlar va hayvonlar ustidan hukmronlik va katta bilim egasi ekanligi qayd etiladi” [6]. Asaf bin Burayho – Sulaymon payg'ambarning vaziri bo'lgan. “Qur'oni Karimning Naml surasida “kitobdan ilmga ega bo'lgan kishi” haqida aytiladi va ko'plab tafsirlar bu kishini Asaf bin Burayho deb ta'riflaydi – u Bilqis (Seba malikasining) taxtini Sulaymon payg'ambarga yetkazib bergan deb rivoyat qilinadi” [7] Ya'ni, Asaf bin Burayho teonimi Qur'onda aniq ism bilan keltirilmagan, lekin tafsirlarda “ilmga ega bo'lgan kishi” deyilgan ta'rif Burayhoga tegishli ekanligi qayd etiladi.

So'ngra hazrati Usmon zamonlarida Jarir bin Abdulloh voqealari bul ekonki, Turkiston shaharlari aksari islomobod bo'lib, qalmoq qo'ldan davlat arablarga o'tganda, poytaxt yiroq uchun har doim qalmoqlar talon-toraj qilib, musulmonlarni besaranjom qilib turar ekan.

(Is'hoqxon Ibrat. Tarixi Farg'ona)

Hazrati Usmon – to'rt xalifaning uchinchi. Muhammad (s.a.v) ning sahobalaridan biri bo'lganlar. Usmon antroponimining lug'aviy ma'nosi – “siniqchi, singanlarni davolovchi, shikastband yoki og'ir, bosiq, mard, jasur. Bu nom Usmon ibn Affon (614-656 – yillar) choryorlardan deb yuritiluvchi xalifalarning uchinchisining ismidir. Shakllari: Usmonboy, Usmonjon, Usmonli” [8,448] Usmon (r.a)ning eng buyuk ishlaridan biri Qur'onni yig'ib, kitob holiga keltirganidir. Usmon musulmon olamida “Zun-Nurayn” laqabini olgan sahoba hisoblanadi. Zun – Nurayn – ikki nur egasi,

ya'ni payg'ambarimizning ikki qizi – Ruqayya va Ummu Kulsumga uylangani sababli, unga shu nom berilgan.

Chunonchi, avvalo arablarni hazrat Ali zamonlarida Ka'b ul – Axbor manoqiblarida masturdurki: "Hazrat Ka'b ul – Axbor bosh bo'lib, necha ming sahobalar ilan kelganlarida Farg'ona shaharlarida mo'g'uliyalar ilan muhoraba qilib, qalmoqlar g'olib bo'lib, qaytib ketgon ekonlar.

(Is'hoqxon Ibrat. Tarixi Farg'ona)

Hazrati Ali – to'rt xalifaning to'rtinchi ismi. "Ali - arabcha eng yuksak, eng ulug', yuqori martabali. Bu nom Muhammad payg'ambarning kuyovi, to'rtinchi xalifaning ismidir" [9,27] Diniy manbalarda Ali ibn Abu Tolib Quraysh qabilasining hoshimiylar xonadanidan ekanligi qayd etiladi. Hazrati Ali payg'ambarning qizlari Fotimaning turmush o'rtog'i bo'lgan. Botirligi sabab "Asadulloh" (Allohning sheri) sifatida tanilgan.

Yuqoridagi tahlillarga diqqat qaratadigan bo'lsak, ularning barchasi tarixiy nomlar ekanligini guvohi bo'lamiz. Shunday ekan, tarixiy antroponimika tushunchasiga oydinlik kiritish zarur. Tarixiy antroponimika – onomastikaning tarixiy antroponimlarini, ularning paydo bo'lishi, shakllanishi, etimologiyasi va tarixiy taraqqiyotini o'rganuvchi bo'limi ekanligi aniqlanadi.

Farg'ona bir shahri qadim va aholiyi nadimdurki, avvali Iskandari Rumiyan va Qubod va Afrosiyobdin qolgandur.

Is'hoqxon Ibratning "Tarixi Farg'ona" asaridan olingan ushbu parchada ham tarixiy antroponimlarni topish mumkin. "Iskandar – yunoncha mard, qo'rqmas, dovyurak, jasurlarning sardori yoki himoya qiluvchi, muhofazakor" [10,170] degan ma'noni bildiradi. Rumiyan esa uning tug'ilib o'sgan joyiga nisbat berilgan nomdir.

Qubod ba'zi manbalarda Kayqubod, Ajam podsholaridan ekanligi qayd etiladi. "Kayqubod, Kavi Kavata – Eron mifologiyasida va afsonaviy tarixida kayoniylar sulolasi asoschisi. "Shohnomaga ko'ra, Garshasp vafotidan so'ng podshoh taxti bo'sh qolgan. Zol va Rustam Kayqubodni chaqirtiradilar, Rustam Kayqubodni Alburz tog'i yonbag'ridan topadi. Kayqubod shohligi davrida Afrosiyob boshchiligidagi Turon qo'shini tor-mor qilinib, Eron bilan Turon o'rtasidagi chegara Jayhun bo'ylab belgilangan, mamlakatda biroz muddatda tinchlik, osoyishtalik qaror topgan" [11,143] deya naql qilinadi.

Afrosiyob - antroponimi Sharq olamining ko'plab yozuvchilari asarlarida uchraydi. Jumladan, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida, Alisher Navoiyning "Xamsa"sida hamda "Tarixi mulki Ajam" asarida ham Afrosiyobning janglari va uning kuyovi Siyovush haqida ma'lumotlar uchraydi. Shuningdek, Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida ham Afrosiyob haqidagi ma'lumotlarni uchratishimiz mumkin. Bu asarda Afrosiyobning ko'p vaqtlari urush va janglarda o'tganligini bilishimiz mumkin bo'ladi. "Turklarning ulug' xoni Afrosiyobni To'nga Alp Er deb atar edilar. Yo'lbars kabi kuchli, bahodir odam demakdir" [12,17] Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far Narshaxiyning mashhur "Buxoro tarixi" asarida ham Afrosiyob Romiton qishlog'ini qurdirgani to'g'risida ma'lumot berilgan. Ushbu tahlillardan ko'rinib turibdiki, Afrosiyob tarixiy shaxs. Uning avlodlari Samarqand shahrida XV asrgacha hukmronlik qilganlar. *Ammoki, "Ravzat us-safo" da Noshiravon otasi Qubod podshoh vaqti vafotiga yaqin Turkiston mamlakatining No'shiravon o'g'liga tayin qilib, Farg'onani aksar joylarini ul obod qilgon ekan.*

(Is'hoqxon Ibrat. Tarixi Farg'ona)

Farg'onaning tarixi haqidagi bu asarda, tarixiy antroponimlarni ko'plab topishimiz mumkin. Yuqoridagi parchada ham No'shiravon antroponimi mavjud. No'shiravon – Ajam podsholaridan birining ismi. Qubodning o'g'li. Adolatligi tufayli ismi oldidan "odil" sifati qo'shib aytilgan. Xalqni adolatli va teng boshqargan shaxs sifatida shuhrat qozongan. No'shiravon haqidagi dastlabki ma'lumot Firdavsiyning "Shohnoma" asarida uchraydi. Bu asarda No'shiravon adolatli shoh hamda adabiyot va san'atga mehr qo'ygan davlat rahbari sifatida gavdalandirilgan. Nizom ul Mulukning "Siyosatnoma" asarida No'shiravonni himmatli va saxiy podshoh bo'lganligi haqida rivoyat keltiradi "Bir kuni No'shiravon odil o'z xoslari bilan ovga boradi. Bir qishloq chekkasida to'qsonga kirgan bir cholni ko'rib qoladi. Chol yerga yong'oq ekardi. No'shiravon bundan ajablanadi, chunki bu yong'oq nihol hosilga kirguncha yigirma yil kerak bo'ladi. Choldan soraydi:

- Ey chol, yong‘oq ekyapsanmi?
 - Ha, xo‘jayin, - deydi chol
 - Hosilidan tatish uchun qancha yashashing kerak?
 - Boshqalar ekanini biz yedik, biz ekanimizni boshqalar yeydi.
- No‘shiravonga bu javob yoqib qolib, aytadi:
- Omon bo‘l! cholga ming dinor ber, - deb xazinachisiga buyuradi.

Chol dedi:

- Ey xudovandim, mendan boshqa hech kim yong‘oqdan bunchalik tez meva yemagan.
- Qanday qilib? – so‘raydi shoh.
- Agarda men yong‘oq ekmaganimda, siz bu yerdan o‘tib, meni so‘roq qilmaganingizda, men bechora javob bermaganimda, bu ming dinor qayerdan kelardi?

No‘shiravon xitob qiladi:

- Omon bo‘l va yana omon bo‘l!

Xazinachi ikki marotaba “Omon bo‘l” so‘zini eshitib, cholga ikki ming dinor beradi [13,123] Hikoyat mazmuni No‘shiravonning saxiyliigi, to‘g‘riligidan darak beradi. Shuningdek, “omon bo‘l” birikmasi ming dinor ber degan ma’noda qo‘llanilgan.

Xulosa. Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, badiiy matndagi atoqli otlarni tahlil qilish, ularning ma’nosi bilan yaqindan tanishish shu asarning tushunilishiga yordam beradi. Antroponimlarni tilshunoslik doirasida tadqiq qilish, ularni leksikografiyada namoyon bo‘lishi, ularni tasniflash va boshqa tillardagi antroponimlarga solishtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan yurtimizda ana shunday tadqiqotlarni yaratish tilshunoslar oldidagi ulkan vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. B.Qilichev. Onomastika. Buxoro - 2023.
2. Saydullayeva R. Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma” asari onomastikasi
3. O ‘zbek tilining izohli lug ‘ati. Besh jidli. 4-jild. – Toshkent:” O ‘zbekiston milliy ensklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2008.
4. Begmatov E. O‘zbek ismlari ma’nosi. – Toshkent; 2007.
5. Begmatov E. O‘zbek ismlari ma’nosi. – Toshkent; 2007.
6. Hurqalaya Publictaions – Solomon in Quranic and Biblical scholarship.
7. <https://quranx.com/Tafsirs/27.40>. (murojaat sanasi 14.01.2026)
8. Begmatov E. O‘zbek ismlari ma’nosi. – Toshkent; 2007.
9. Begmatov E. O‘zbek ismlari ma’nosi. – Toshkent; 2007.
10. Begmatov E. O ‘zbek ismlari ma’nosi. – Toshkent; 2007.
11. O ‘zME.Birinchi jild. Toshkent,2000.
12. Doniyorov X.Afrosiyob: Afsonami yoki tarixiy shaxs. Sharq yulduzi,1991. 17-son.
13. Nizom ul Muluk. Siyosatnoma. – Toshkent: yangi asr avlodi, 2008.

UO‘K 81’22:801.73(100+575)

LINGUOCULTUROLOGICAL FEATURES OF SYMMETRY AND ASYMMETRY IN LITERARY TEXTS IN ENGLISH AND UZBEK

Z.I.Azimova, teacher, Jizzakh State Pedagogical University, Jizzakh

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o‘zbek badiiy matnlarida simmetriya va assimetriyaning lingvokulturologik xususiyatlarini yoritadi. Assimilyatsiya odatda lingvistik birliklarning begona madaniy kontekstlarga moslashuvi natijasida yangi semantik, stilistik yoki pragmatik xususiyatlarni egallashi sifatida talqin etiladi. Maqolada metaforalar, obrazlar va konseptual maydonlarning har ikki tilda qanday madaniy qayta talqin qilinishi tushuntiriladi. Ma’lumki, simmetriya va assimetriya nafaqat stilistik va strukturaviy vositalar, balki madaniy jihatdan shartlangan badiiy ifoda vositalaridir. Tadqiqot ushbu hodisalar milliy tafakkur, estetik ideallar, emotsional munosabatlar va dunyoqarashni qanday aks ettirishini ko‘rsatadi. Ingliz adabiyotida simmetriya tartib, ratsionallik va kompozitsion muvozanatga urg‘u beradi, o‘zbek adabiyotida esa u she’riy an’ana, folklor va jamoaviy madaniy xotira bilan chambarchas bog‘liq. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, simmetriya va assimetriya o‘zaro bir-birini to‘ldirib, ifoda imkoniyatlari va madaniy ahamiyatni boyitadi.

Kalit so'zlar: *simmetriya, assimetriya, lingvokulturologiya, ingliz adabiyoti, o'zbek adabiyoti, stilistik vositalar, madaniy identitet*

Аннотация. Данная статья раскрывает лингвокультурологические особенности симметрии и асимметрии в английских и узбекских художественных текстах. Ассимиляция рассматривается как явление, при котором языковые единицы адаптируются к чужим культурным контекстам, приобретая новые семантические, стилистические или прагматические характеристики. В работе объясняется, каким образом метафоры, образы и концептуальные поля подвергаются культурной интерпретации в обоих языках. Исследование показывает, как эти явления отражают национальное мышление, эстетические идеалы, эмоциональные установки и мировоззрение. Асимметрия в английской литературе выражает индивидуальность, психологическую глубину и творческий эксперимент, тогда как в узбекской литературе она передаёт эмоциональную насыщенность, спонтанность и образную выразительность. Сравнительный анализ демонстрирует, что симметрия и асимметрия являются взаимодополняющими, обогащая выразительный потенциал и культурную значимость.

Ключевые слова: *симметрия, лингвокультурология, английская литература, узбекская литература, стилистические средства, культурная идентичность*

Abstract. This written article expounds the linguoculturological features of symmetry and asymmetry in English and Uzbek literary texts. Assimilation is commonly depicted as a phenomenon in which linguistic units adapt to foreign cultural contexts, acquiring new semantic, stylistic, or pragmatic features. The paper explains how metaphors, images, and conceptual fields experience cultural reinterpretation in both languages. It is generally known that symmetry and asymmetry are stylistic and structural devices as well as culturally conditioned means of artistic expression. The study exposes how these phenomena reflect national mentality, aesthetic ideals, emotional attitudes, and worldview. In English literature, symmetry focuses on order, rationality, and compositional balance, while in Uzbek literature, it is closely connected to poetic tradition, folklore, and collective cultural memory. The comparative analysis demonstrates that symmetry and asymmetry are complementary, enriching both potential and cultural importance.

Keywords: *symmetry, asymmetry, linguoculturology, English literature, Uzbek literature, stylistic devices, cultural identity*

Introduction. Language is a means of communication along with a reflection of culture. In literary discourse, symmetry and asymmetry serve as essential linguoculturological phenomena. They function as stylistic devices, structural elements, and cultural codes, demonstrating national mentality, aesthetic ideals, emotional attitudes, and worldview. Comparative analysis of English and Uzbek literary texts permits us to comprehend how these phenomena operate within various cultural contexts and artistic traditions. In multilingual societies, cultural concepts do not remain isolated; instead, they migrate, transform, and gain new meanings. English literature often assimilates Eastern, African, and European cultural values, while Uzbek literature absorbs Islamic, Turkic, Persian, and modern Western influences. The study of these phenomena from a linguoculturological perspective provides insights into how cultural values, historical contexts, and cognitive patterns shape literary expression. The aim of this study is to contrast how assimilation emerges in English and Uzbek literary texts and to reveal the cultural mechanisms behind these transformations.

Symmetry in English and Uzbek Literary Texts

Symmetry in English/Uzbek literature often signals harmony, tradition (Uzbek) or classical order (English), while asymmetry reflects disruption, realism, or modern conflict, with Uzbek leaning on cultural codes (*do'ppi, belbog'*) and English using direct/indirect styles, revealing deep cultural worldviews in form, from folklore's balance to contemporary novels' fragmentation, requiring deep linguocultural analysis for translation. In English literature, common symmetrical devices include anaphora, epiphora, parallelism, and repetition. These devices organize text rhythmically and enhance clarity, logical coherence, and aesthetic moderation. Classical English poetry and prose usually

employ balanced syntactic structures and lexical repetitions, reflecting cultural values of order, rationality, and structured thinking.

Linguoculturological Perspective

Linguoculturology examines the interplay between language, culture, and cognition. Symmetry and asymmetry in literary texts are not purely aesthetic choices; they encode cultural norms, cognitive patterns, and social values. For instance, the prevalence of balanced, symmetrical forms in Uzbek oral poetry reflects a culture that values order, rhythm, and collective identity, whereas asymmetrical forms may indicate individual expression, innovation, or social critique.

Research methodology. This study employs a comparative qualitative approach, analyzing a corpus of literary texts from English and Uzbek traditions. The English corpus includes classical, modern, and contemporary works, while the Uzbek corpus encompasses classical poetry, modern fiction, and folklore. The methodology combines:

1. Linguistic Analysis: Examination of lexical, syntactic, and stylistic features contributing to symmetry and asymmetry.
2. Comparative Analysis: Identification of culture-specific and universal patterns across English and Uzbek texts.
3. Linguoculturological Interpretation: Exploration of how symmetrical and asymmetrical structures reflect cultural values, historical contexts, and cognitive strategies. Textual examples are annotated, classified, and compared to highlight similarities and differences between the two literary traditions.

Asymmetry in English and Uzbek Literary Texts

Asymmetry in English literature is frequently utilized to indicate psychological tension, expressive emphasis, and individuality. It is realized through syntactic fragmentation, inversion, ellipsis, and unexpected lexical choices. Modernist and postmodernist texts usually break symmetrical structures to depict fragmented perception of reality, instability, or resistance to tradition.

Analysis and discussion. In English literary texts, anaphora and epiphora make rhythm and reinforce thematic emphasis. An acceptable illustration, in Shakespeare's sonnets, parallel structures and repeated syntactic patterns enhance emotional expression and aesthetic balance. Modernist authors use chiasmus and parallelism to explore philosophical ideas, presenting symmetry as a vehicle for intellectual and artistic coherence. Asymmetrical Features in English Literature

Asymmetry in English texts serves a wide range of functions: introducing narrative tension, reflecting psychological states, and challenging conventional aesthetics. Stream-of-consciousness techniques, syntactic irregularities, and fragmented narrative forms exemplify asymmetrical strategies in modernist literature.

Comparative observation

Universality: Both English and Uzbek texts employ symmetry to create rhythm, clarity, and aesthetic pleasure.

Cultural Specificity: English literature often links symmetry to rationalism and aesthetic ideals, while Uzbek literature connects symmetry to oral tradition and collective memory. **Asymmetry:** In both literatures, asymmetry conveys tension, innovation, and philosophical reflection, but its manifestation is shaped by historical, cultural, and linguistic contexts.

Conclusion. The comparative study of English and Uzbek literary texts displays that symmetry and asymmetry are significant linguoculturological categories that reflect national-cultural specificity and artistic worldview. Symmetry ensures structural harmony, aesthetic balance, and cultural continuity, while asymmetry introduces emotional depth, dynamism, and individuality. Understanding these phenomena contributes to a deeper comprehension of the interrelationship between language, culture, and literature. Assimilation in literary texts reflects deeper cultural interactions. Comparative analysis shows that while English literature absorbs foreign elements to expand its global identity, Uzbek literature integrates them to strengthen cultural continuity and national self-awareness. Symmetry and asymmetry in literary texts are complex phenomena that intertwine stylistic, cognitive, and cultural dimensions. From a linguoculturological perspective, these structures not only shape literary aesthetics but also demonstrate cultural identity, historical

consciousness, and cognitive strategies. Comparative analysis of English and Uzbek literature demonstrates both shared principles and culture-specific tendencies, highlighting the importance of considering linguistic and cultural contexts in literary studies. Future research may expand this analysis to other languages, exploring unique features of this phenomenon.

REFERENCES:

1. Lot man, Yu. M. The Structure of the Artistic Text. Moscow: Progress Publishers, 1977.
2. Widdowson, H. G. Stylistics and the Teaching of Literature. London: Longman, 1975.
3. Leech, G. N., & Short, M. Style in Fiction. London: Pearson Education, 2007.
4. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
5. Humboldt, W. von. On Language: The Diversity of Human Language-Structure. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
6. Jakobson, R. Linguistics and Poetics. In Style in Language. Cambridge: MIT Press, 1960.
7. Barthes, R. Image–Music–Text. London: Fontana Press, 1977.
8. Eagleton, T. Literary Theory: An Introduction. Oxford: Blackwell, 2008.

UDC 81'42

THEORETICAL CONSIDERATIONS ON DISCOURSE

M.A.Bakhronova, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslik va ijtimoiy fanlarda diskurs tushunchasining nazariy talqinlari yoritiladi. Diskursning yagona ta'rifi mavjud emasligi, uning turli ilmiy yondashuvlar doirasida matn bilan bog'liq hodisa, kommunikativ jarayon va ijtimoiy amaliyot sifatida talqin qilinishi ko'rsatib beriladi. Tadqiqot Jonathan Potter, Michael Hoey, James Paul Gee, Teun A. van Dijk hamda Michel Foucault qarashlariga tayangan holda olib boriladi. Shuningdek, o'zbek tilshunosligida diskurs masalalarining o'rganilishi Shakhriyor Safarov tadqiqotlari asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: diskurs nazariyasi, diskurs tahlili, matn va diskurs, kommunikativ hodisa, ijtimoiy o'zaro ta'sir, sotsiokulturaraviy kontekst.

Аннотация. В статье рассматриваются основные теоретические подходы к понятию дискурса в современной лингвистике и социальных науках. Подчеркивается отсутствие единого определения дискурса и его интерпретация как текстового явления, коммуникативного процесса и формы социальной практики. Анализ основан на работах Дж. Поттера, М. Хоуи, Дж. П. Ги, Т. А. ван Дейка и М. Фуко. Также освещается изучение дискурса в узбекском языкознании на основе исследований Шахриёра Сафарова.

Ключевые слова: теория дискурса, дискурс-анализ, текст и дискурс, коммуникативное событие, социальное взаимодействие, социокультурный контекст.

Abstract. This article examines key theoretical approaches to the concept of discourse in modern linguistics and social sciences. It emphasizes the absence of a single, universally accepted definition of discourse and discusses its interpretation as a text-related phenomenon, a communicative process, and a form of social practice. The analysis draws on the views of Jonathan Potter, Michael Hoey, James Paul Gee, Teun A. van Dijk, and Michel Foucault. The study also outlines discourse research in Uzbek linguistics based on the works of Shakhriyor Safarov.

Key words: discourse theory, discourse analysis, text and discourse, communicative event, social interaction, sociocultural context.

The term “discourse” is inherently complex and is widely employed in contemporary linguistics and the social sciences. It constitutes a multifaceted concept that has been interpreted in numerous ways depending on scholars’ theoretical orientations, research objectives, and disciplinary perspectives. Consequently, definitions of discourse vary considerably in both scope and emphasis, reflecting the diversity of approaches adopted in its study. Within linguistics, the notion of discourse frequently emerges in research concerned with text analysis, where it is often conceptualized as being closely related to textual structures. However, many scholars in modern linguistics go beyond a purely text-centered view and interpret discourse through distinct theoretical frameworks. In these

approaches, discourse is understood not merely as a linguistic product but as a dynamic phenomenon shaped by broader communicative and social processes. A prominent line of inquiry associates discourse with language use in authentic communicative contexts. From this perspective, discourse is viewed as purposeful speech or writing embedded in real-life situations, encompassing not only the textual output but also the processes of production, interpretation, and interaction. For instance, Potter (2004) conceptualizes discourse as texts and talk situated within social practices [4]. In this framework, the focus shifts away from language as an abstract system—such as a collection of lexical items, grammatical rules, or structural oppositions—and instead emphasizes language as a medium of social action. Accordingly, discourse analysis becomes an examination of what individuals accomplish through language in everyday interaction. This approach has drawn attention to an extensive domain of discursive activity that has traditionally remained underexplored within mainstream psychology. In response, Potter integrates discourse analysis with psychological inquiry, examining naturally occurring conversations within social contexts. Similarly, Hoey regards discourse, particularly written discourse, as an interactive process involving writers and readers or broader audiences [3]. His approach underscores the dialogic nature of texts and highlights the role of interaction in meaning construction, drawing on empirical evidence from real communicative exchanges.

In contrast to these interaction-oriented perspectives, Gee offers a more theoretically elaborate conceptualization of discourse [2]. He defines discourse as socially recognized ways of using language that are inseparably linked to particular modes of thinking, valuing, acting, and interacting in specific contexts and at appropriate times. From this standpoint, discourse extends beyond linguistic form to encompass social identities and cultural practices. Taken together, these perspectives demonstrate that there is no universally accepted definition of discourse. Rather, the concept remains open-ended and flexible, with its interpretation largely dependent on the theoretical and methodological assumptions underlying each scholarly approach. In practical terms, the foundation of discourse is recognition. If language, gestures, interactions, values, beliefs, symbols, objects, tools, and places are properly aligned, and if others recognize a person as having a particular social position and engaging in a specific activity at that time and place, then the discourse is successfully implemented. For actions to be recognized, they must be similar enough to previous experiences and performances. However, if they differ from existing forms but are still recognizable, such situations may lead to changes and transformations in discourse. On the other hand, if these actions are not recognized, the subject remains outside the scope of the discourse.

Discourses are always deeply embedded in social institutions and often include a variety of material and symbolic tools. To recognize a specific person—such as a specialist in modern particle physics, a member of a Latino street group in Los Angeles, or a traditionalist humanities scholar—it is necessary to align the right words, symbols, gestures, clothing, and tools at the right time and place. Discourses have developed over time through human interactions and communication, and this process has shaped human history. When studying stylistics, Gorshkov divides it into three parts: stylistics of linguistic units (resource stylistics), text stylistics, and stylistics of modes of language use (“functional stylistics”) [6]. When Gorshkov defines “text,” he stops to explain the concept of “discourse” in detail. After T. A. van Deyk, the author interprets “discourse” as a “communicative event.” For Gorshkov, discourse is not just a ready-made text but also includes the process of creating, transmitting, and receiving the text. An academic explains discourse as the form in which a text exists in communicative life. That is, if a text is the product of the language system, then discourse is the way this text functions in the social, cultural, and communicative environment. Therefore, discourse is a broader concept than text, encompassing situations of speech, the relationship between the speaker and the listener, the purpose of communication, and context. In studying discourse, Gorshkov pays special attention to intertextuality and relationships between texts. According to him, discourse is always connected with other texts, and these connections play a significant role in shaping the content of the text and in understanding it. The relationships between texts ensure the depth of meaning in discourse and expand the possibilities for interpretation for the reader.

Historically, the word “discourse” originates from the Latin “discursus,” which means “running, moving, spreading”. It gradually moved into French as “discours” and was used in the sense of speech. Initially, this term was limited to the field of spoken texts, but later it became a key category for explaining the relationship between language and society, and for understanding social events. The term “discourse” was regularly used in the works of French philosophers and linguists. Especially, M. Foucault interprets discourse as a social-historical structure that shapes and controls social realities in a certain order, involving powerful social institutions and factors that define “truth”. From this perspective, discourse is not only an object of linguistics but also a social-philosophical construction [1]. In Uzbek linguistics, discourse has been studied by the linguist Sh.Safarov. The linguist notes that if both text and discourse are results of human linguistic activity, they cannot be distinguished solely by their outward or formal characteristics like “oral” and “written” [5]. The informative content that arises in the listener’s understanding (reception) is not rejected, but rather they complement each other, forming an important factor in the effectiveness of communication. The compatibility of communicative and informative content ensures the approximate unity of the communication system. Currently, such approximate nature is recognized only as a characteristic of discourse. Some scholars view discourse as a communicative phenomenon and consider it the result of linguistic and speech activity that emerges in the process of interaction. In this sense, discourse manifests itself as the product of mutual interaction between the speaker and the listener.

In conclusion, according to various scholarly perspectives, discourse is not merely a text but a complex phenomenon that integrates language, cognition, communication, and the social environment. Each approach highlights a particular aspect of discourse, and together they contribute to a deeper understanding of this concept.

THE LIST OF USED LITERATURE:

1. Foucault, Michel. (1972). *The archaeology of knowledge* (A. M. Sheridan Smith, Trans.). Pantheon Books.
2. Gee, James Paul. (1999). *An introduction to discourse analysis: Theory and method*. Routledge.
3. Hoey, Michael. (2001). *Textual interaction: An introduction to written discourse analysis*. Routledge.
4. Potter, Jonathan. (2004). Discourse analysis. In M. A. Hardy & A. Bryman (Eds.), *Handbook of data analysis* (pp. 607–624). Sage Publications.
5. Safarov, Shavkat. (2006). *Matn va diskurs muammolari*. Fan. (in Uzbek)
6. van Dijk, Teun A. (1997). *Discourse as social interaction*. Sage Publications

UO’K 808.5

MA’RIFATPARVARLIK DAVRI AYOL IJODKORLARI NUTQIDA MILLIY UYG’ONISH G’OYALARINING LINGVOSTILISTIK TADQIQI

I.Sh.Baxramdjanova, o’qituvchi, PhD, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshi o’zbek ma’rifatparvar ayollari (Anbar Otin, Dilshodi Barno va b.) ijodidagi nutq madaniyati va uslubiy o’ziga xosliklar tadqiq etiladi. Mualliflarning ijtimoiy-siyosiy qarashlari tildagi leksik-semantik birliklar va uslubiy vositalar orqali tahlil qilingan. Maqolada ayol ma’rifatparvarlar nutqining o’sha davr ijtimoiy diskursidagi o’rni yoritiladi.

Kalit so’zlar: ma’rifatparvarlik, nutq madaniyati, uslubiyat, jadidizm, lingvostilistika, lisoniy shaxs, konsept, ayollar nutqi, badiiy tasvir vositalari.

Аннотация. В данной статье исследуются культура речи и стилистические особенности творчества узбекских просветительниц конца XIX – начала XX веков (Анбар Отин, Дильшоди Барно и др.). Социально-политические взгляды авторов анализируются через лексико-семантические единицы и стилистические средства языка. В статье освещается роль речи женщин-просветительниц в социальном дискурсе того периода.

Ключевые слова: просветительство, культура речи, стилистика, джадидизм, лингвостилистика, языковая личность, концепт, женская речь, изобразительно-выразительные средства.

Abstract. This article explores the speech culture and stylistic features in the works of Uzbek female enlighteners of the late 19th and early 20th centuries (Anbar Otin, Dilshodi Barno, etc.). The socio-political views of the authors are analyzed through lexical-semantic units and stylistic devices.

The article highlights the role of female enlighteners' discourse within the social context of that period.

Key words: *enlightenment, speech culture, stylistics, jadidism, linguostylistics, linguistic personality, concept, women's speech, artistic devices (stylistic devices).*

Mustaqillik yillaridan so'ng ayol shaxsiga, uning jamiyatdagi o'rni va mavqeyiga nisbatan tamomila yangicha, ilg'or yondashuv shakllandi. Milliy qonunchiligimiz takomillashib borishi jarayonida xotin-qizlarga nisbatan ijtimoiy e'tibor ortdi, ularning huquq va imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan tizimli yondashuvlar yo'lga qo'yildi. Shuningdek, Uchinchi Renessans poydevorini qurish jarayonida milliy ma'rifatparvarlar merosini tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ma'rifatparvar ayollarning nutqiy mahorati va ularning til orqali ijtimoiy ongni o'zgartirishga urinishlari o'zbek tilining boy imkoniyatlarini namoyon etadi. Ma'rifatparvar ayollar nafaqat badiiy asarlar, balki o'z davrining publitsistik chiqishlari orqali ham jamiyatda yangi nutqiy muhitni shakllantirdilar.

Tadqiqotning metodologik asosini tilshunoslikning lingvostilistika, lingvopragmatika va kognitiv tilshunoslik yo'nalishlaridagi zamonaviy yondashuvlar tashkil etadi. Ma'rifatparvar ayollar nutq madaniyati va uslubiya-tini tizimli o'rganishda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Tavsifiy metod (Descriptive method): Ma'rifatparvar ayollar (Anbar Otin, Dilshodi Barno, Nodira va b.) asarlarida qo'llanilgan til birliklarini qayd etish, ularni grammatik va uslubiy jihatdan tasniflash uchun qo'llanildi. Bu metod yordamida XIX asr oxiri o'zbek adabiy tili me'yorlarining ayollar nutqidagi akslanishi tavsiflandi.

Lingvistik va semantik tahlil: Matndagi har bir so'zning lug'aviy ma'nosi va uning kontekstdagi yuklamasi tahlil qilindi. Ayniqsa, "ma'rifat", "zulm", "huquq", "ozodlik" kabi leksik birliklarning semantik maydoni (semantic field) aniqlanib, ularning ijtimoiy-falsafiy mazmun kasb etishi lisoniy dalillandi.

Qiyosiy-stilistik tahlil (Comparative-stylistic analysis): Ma'rifatparvar ayollar nutqi an'anaviy klassik uslub (mumtoz she'riyat tili) hamda yangi shakllanayotgan jadidona publitsistik uslub bilan qiyoslandi. Bunda ayol ijodkorlarga xos bo'lgan individual uslubiy innovatsiyalar va an'anaviy obrazlarning (masalan, "qafas" obrazining ijtimoiy asorat ramzi sifatida) transformatsiyasi o'rganildi.

Kontekstual va diskursiv tahlil: Ma'rifatparvar ayollar matnlari shunchaki badiiy asar sifatida emas, balki muayyan ijtimoiy-tarixiy davrning "ma'rifatparvarlik diskursi" sifatida tahlil qilindi. Bunda nutqiy vaziyat (adressant va addresat munosabati) hamda muallifning auditoriyaga ta'sir o'tkazishga qaratilgan nutqiy strategiyalari (ishontirish, chaqiriq, tanqid, mudofaa) aniqlandi.

Lingvostatistik metod: Maqolada tahlilga tortilgan asarlarda ayollarning ijtimoiy faolligini ifodalovchi leksik qatlamning qo'llanish chastotasi kuzatildi, bu esa davr tilining dinamikasini belgilashga xizmat qildi.

Ma'rifatparvar ayollar nutqining o'ziga xosligi shundaki, ular an'anaviy sharqona she'riy uslub (aruz, mumtoz obrazlar) bilan birga, jadidona oydinlik va soddalikni (xalq tushunadigan til) uyg'unlashtira oldilar.

Mazkur davr ijodkor ayollarning nutqida "ilm", "ma'rifat", "hurriyat", "millat", "maktab" kabi so'zlar faol qo'llangan. Masalan, Anbar Otinning: "O'qub-o'rganmoq erga ham, ayolga ham farzdur..." kabi satrlarida nutqning sof didaktik (o'rgatuvchi) xarakteri namoyon bo'ladi. Bu yerda nutq madaniyatining aniqlik va mantiqiylik tamoyillari ustuvor.

1969-yilda O'zbekistonda ayol ma'rifatparvarlarga oid yangi bir bebaho meros – "Sabotul bashar" ("Inson matonati") va "Tarixi muhojiron" ("Muhojirlar tarixi") nomli qo'lyozmalar topildi. Ushbu asarlar o'z zamonasining ijtimoiy-falsafiy qarashlarini aks ettirgan, Dilshod Barno qalamiga mansub yuksak badiiy-ilmiy yodgorliklardir. Mazkur asarlarning qayta kashf etilishi ayol mutafakkirlarning fikr doirasi, tafakkur teranligi va ijtimoiy ong-dagi o'rnini yangicha yoritish imkonini berdi. Ayniqsa, bu qo'lyozmalar orqali Dilshod Barno shunchaki shoir emas, balki o'z davrining yuksak tafakkur sohibasi, falsafiy qarashlarga ega bo'lgan ma'rifatparvar ayol sifatida namoyon bo'ladi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, ayol mutafakkirlar orasida tafakkur chuqurligi, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy jarayonlarga ongli yondashuvi bilan Dilshod Barno, tarixda mashhur

bo'lgan ijodkor ayol – Zahiriddin Muhammad Bobur qizi Gulbadan Begimdan keyin, o'z o'rnini munosib egallagan yirik shaxsiyat sifatida baholanadi.

Dilshod Barno Sharq falsafasini chuqur o'rganish orqali sharqona axloqiy fazilatlarini o'z asarlari orqali butun insoniyatga targ'ib qilishga intildi. U yuksak odob-axloq, mehr-oqibat, poklik va halol mehnat haqida bayon etilgan pand-nasihatlariga vijdonan amal qilishni insoniy va ijtimoiy burch sifatida ilgari surdi. Shu bilan birga, bu tamoyillarni aqliy va ma'naviy meros darajasiga ko'tardi.

Bilingvizm va Zullisonaynlik: Adiba o'zbek va tojik tillarida birdek ijod qilib, funksional bilingvizm (ikki tillilik) hodisasini namoyon etgan. Uning merosi turkiy va forsiy tillarning leksik-semantik qatlamlari o'zaro sintezlashgan zullisonaynlik an'anasini davom ettiruvchi boy lingvistik manba hisoblanadi.

Barno ijodida ayollarning jamiyatdagi o'rnini belgilashda gender lingvistikasiga xos bo'lgan xususiyatlar ko'zga tashlanadi. U erkaklar va ayollar o'rtasidagi huquqiy tenglikni nafaqat g'oyaviy, balki til birliklari (leksik-grammatik vositalar) orqali ham muloqotga olib kirdi. Ijtimoiy-siyosiy tazyiqlar sharoitida adiba o'zining falsafiy va ma'rifiy konsepsiyalarini ezop tili (ko'chma ma'noli iboralar) hamda badiiy metaforalar vositasida ifodaladi. Bu tilshunoslikda implitsit (yashirin) mazmunning badiiy shaklda voqelanishi sifatida baholanadi.

Uning asarlari Sharq ayolining lingvokulturemasini (madaniy-tiling birligini) yangi bosqichga ko'tardi. Shoir qo'llagan estetik obrazlar majmuasi davrning lisoniy manzarasi va ijtimoiy-madaniy paradigmasini aks ettiruvchi muhim omildir.

Ma'rifatparvar ayollar o'z maqsadlarini ifodalashda ritorik so'roqlar va undov gaplardan unumli foydalanishgan. Bu ularning nutqiga ekspressivlik (hissiy ta'sirchanlik) bag'ishlagan. Ular jamiyatdagi illatlarni fosh qilishda kinoya va piching usullaridan ham mahorat bilan foydalanganlar.

O'zbek ayoli – bu duosida o'zini emas, avvalo, yurti va xalqini, bolasini yodga oladigan fidoiy inson timsolidir. Uning bag'ridan taralgan tinchlik istagi, qalbidan oqqan mehr – jamiyatni barqarorlik sari yetaklovchi ma'naviy qudratdir. Bu fikrga o'zining chuqur falsafiy mazmuni bilan o'zbek xalq shoirasi Halima Xudoyberdiyevaning quyidagi satrlari yorqin ifoda bo'la oladi.

Yelkam xalqim yelkasiga tegib turmog'i uchun,
Boshim xalqim ko'lkasiga egib turmog'im uchun,
Unga qarshi nima kelsa yengib turmog'im uchun,
Mendan qay ish lozim bo'lsa, barchasiga tayyorman!

Ayol ijodkorlar nutqida “ayol huquqi” tushunchasi tilning pragmatik funksiyasi orqali ifodalanadi. Ularning nutqi faqat estetik zavq berish emas, balki tinglovchi (kitobxon) ni harakatga keltirishga yo'naltirilgan.

Xulosa qilib shuni aytamizki, ma'rifatparvarlik davri ayollarining nutq madaniyati o'zbek adabiy tilining rivojlanishida yangi bosqichni boshlab berdi. Ularning uslubiylatida, mantiqiy izchillik va xalqchillik; ijtimoiy-siyosiy terminlarning badiiy matnga singdirilishi; an'anaviy obrazlarning (bulbul, gul, chaman) milliy ozodlik va ilm tushunchalari bilan qayta mazmunlanishi kuzatiladi.

Bu boradagi tadqiqotlar bugungi kunda Uchinchi Renessans g'oyalarini targ'ib qilishda milliy nutqiy etiketni shakllantirish uchun xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021.
2. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. – T.: Ma'naviyat, 2002.
3. Anbar Otin. Tanlangan asarlar. – T.: Fan, 1970.
4. Tojiyev Yo. O'zbek tili uslubiylati. – T., 2011.

UO'K 808.5

INGLIZ ERTAKLARIDA ONA OBRAZINING ARXETIPIK TURLARI

M.M.Baxtiyorova, magistrant, Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona

I.M.Jurayev, katta o'qituvchi, PhD, Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz xalq ertaklarida ona obrazining arxetipik turlarini kognitiv-semantik va lingvopoetik yondashuv asosida tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot doirasida

“Good Mother”, “Evil Step-Mother”, “Fairy Mother” va “Queen Mother” arxetiplari aniqlanib, ularning funksional-semantik xususiyatlari va poetik vazifalari yoritiladi. Shuningdek, ijobiy va salbiy ona modellari o'rtasidagi dramatik kontrast ertak diskursida axloqiy qadriyatlarni shakllantirish mexanizmi sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ona obrazining madaniy, kognitiv va lingvistik jihatdan muhim konsept ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ona obrazi, arxetip, ingliz ertaklari, kognitiv semantika, lingvopoetika, dramatik kontrast, onalik modeli.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу архетипических типов образа матери в английских народных сказках с позиций когнитивной семантики и лингвопоэтики. В рамках исследования выделяются такие архетипы, как “Good Mother”, “Evil Step-Mother”, “Fairy Mother” и “Queen Mother”, а также рассматриваются их функционально-семантические характеристики и поэтические функции. Особое внимание уделяется драматическому контрасту между положительными и отрицательными моделями материнства как механизму формирования нравственных ценностей в сказочном дискурсе. Результаты исследования демонстрируют культурную, когнитивную и лингвистическую значимость образа матери.

Ключевые слова: образ матери, архетип, английские сказки, когнитивная семантика, лингвопоэтика, драматический контраст, материнская модель.

Abstract. This article explores the archetypal types of the mother figure in English folk tales from the perspectives of cognitive semantics and linguopoetics. The study identifies key archetypes such as the “Good Mother”, “Evil Step-Mother”, “Fairy Mother”, and “Queen Mother”, and examines their functional-semantic features and poetic roles. Particular attention is paid to the dramatic contrast between positive and negative maternal models as a mechanism for constructing moral values within fairy tale discourse. The findings highlight the cultural, cognitive, and linguistic significance of the mother figure as a central conceptual element.

Key words: mother figure, archetype, English folk tales, cognitive semantics, linguopoetics, dramatic contrast, maternal model.

Zamonaviy lingvistika va adabiyotshunoslikda badiiy matnlar inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy qadriyatlari bilan uzviy bog'liq holda o'rganilmoqda. Ayniqsa, kognitiv semantika va lingvopoetika yo'nalishlari ertaklardagi obrazlar tizimini chuqur tahlil qilish imkonini bermoqda. Xalq ertaklari esa arxetipik tasavvurlar, axloqiy me'yorlar va kollektiv ong mahsuli sifatida alohida ilmiy ahamiyatga ega.

Ertaklarda markaziy obrazlardan biri bo'lgan ona obrazi mehr, g'amxo'rlik va fidoyilik timsoli sifatida namoyon bo'lishi bilan birga, turli arxetipik shakllarda ham ifodalanadi. Xususan, ingliz ertaklarida “Good Mother”, “Evil Step-Mother”, “Fairy Mother” va “Queen Mother” kabi obrazlar orqali ona konseptining murakkab va ko'p qatlamli tabiati ochib beriladi. Ushbu arxetiplar nafaqat syujet rivojiga xizmat qiladi, balki qahramonning axloqiy shakllanishi va dramatik konfliktini yuzaga keltirishda muhim rol o'ynaydi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi ingliz xalq ertaklarida ona obrazining arxetipik turlarini aniqlash va ularning lingvopoetik hamda kognitiv-semantik xususiyatlarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda tavsifiy va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalari ona obrazining madaniy va lingvistik ahamiyatini yoritishga xizmat qiladi.

Ona obrazi va uning arxetipik xususiyatlari adabiyotshunoslik hamda lingvistika sohalarida keng o'rganilgan muhim ilmiy muammolardan biridir. C.G. Jung ona obrazini kollektiv ongda mavjud bo'lgan universal arxetip sifatida talqin qilib, uning inson tafakkuri va madaniyatidagi o'rnini asoslab beradi (Jung, 1968). Ushbu yondashuv ertaklardagi obrazlar tizimini tushunishda nazariy asos vazifasini bajaradi.

V.Propp esa ertaklar morfologiyasini tahlil qilib, undagi personajlarning funksional rollarini aniqlagan (Propp, 1928). Uning nazariyasiga ko'ra, ertak qahramonlari muayyan funksiyalarni bajaradi va bu jihat ona obrazining turli shakllarini – yordam beruvchi, to'sqinlik qiluvchi yoki sinov yaratuvchi obraz sifatida izohlash imkonini beradi. Ingliz ertaklarida uchraydigan “Good Mother”,

“Evil Step-Mother” va “Fairy Mother” kabi arxetiplar aynan shu funksional yondashuv asosida tahlil qilinadi.

Kognitiv semantika doirasida G.Lakoff va R.Langacker konseptual tuzilmalar orqali ma’no shakllanishini inson tafakkuri bilan bog’liq holda o’rganadi (Lakoff, 1987; Langacker, 2008). Ona obrazi bu yondashuvda “motherhood” konsepti orqali tahlil qilinib, uning madaniy va kognitiv qatlamlari ochib beriladi. Ch.Fillmore tomonidan ilgari surilgan freym semantikasi esa ona obrazi bilan bog’liq bilimlarning turli kontekstlarda qanday faollashishini tushuntirishga xizmat qiladi (Fillmore,1982).

Mazkur tadqiqotda yuqoridagi nazariy qarashlarga tayangan holda bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Tavsifiy metod yordamida ingliz ertaklarida uchraydigan ona obrazining asosiy arxetipik turlari aniqlanib, ularning xususiyatlari tizimlashtirildi. Qiyosiy metod orqali ijobiy va salbiy ona modellari o’rtasidagi o’xshash va farqli jihatlar tahlil qilindi hamda ularning dramatik funksiyalari ochib berildi. Bundan tashqari, kognitiv-semantik tahlil asosida ona obrazi bilan bog’liq konseptual mazmun va madaniy assotsiatsiyalar o’rganildi. Lingvopoetik tahlil esa ona obrazini ifodalovchi til birliklari, metaforalar va badiiy vositalarning qo’llanishini aniqlashga xizmat qildi. Ushbu metodlarning uyg’un qo’llanilishi ingliz ertaklarida ona obrazining arxetipik, semantik va poetik xususiyatlarini kompleks tarzda yoritishga imkon berdi.

Tadqiqot natijalari ingliz xalq ertaklarida ona obrazi asosan to’rtta arxetipik model orqali ifodalanishini ko’rsatdi: “Good Mother”, “Evil Step-Mother”, “Fairy Mother” va “Queen Mother”. Ushbu arxetiplar ertaklarning semantik va poetik tuzilishida muhim funksional rol o’ynaydi.

“Good Mother” obrazi axloqiy ideal sifatida namoyon bo’lib, mehr, g’amxo’rlik va fidoyilik kabi ijobiy sifatlarni ifodalaydi. Bu obraz qahramonning ruhiy shakllanishiga ta’sir ko’rsatadi va ijobiy qadriyatlarni mustahkamlaydi. Aksincha, “Evil Step-Mother” obrazi salbiy model sifatida konflikt va dramatik keskinlikni yuzaga keltiradi. U orqali ertaklarda adolatsizlik, rashk va zulm kabi tushunchalar yoritiladi. “Fairy Mother” arxetipi esa g’ayritabiiy yordam manbai sifatida qahramonning muammolarini hal etishda muhim rol o’ynaydi va syujetning ijobiy yakuniga xizmat qiladi. “Queen Mother” obrazi esa ijtimoiy mavqe, hokimiyat va onalik o’rtasidagi bog’liqlikni ifodalab, ertaklarga murakkablik va chuqurlik kiritadi.

Muhokama natijasida aniqlanishicha, ushbu arxetiplar o’rtasidagi qarama-qarshilik ertaklarda asosiy dramatik mexanizm hisoblanadi. Ijobiy va salbiy ona modellari orqali yaxshilik va yomonlik o’rtasidagi kurash, shuningdek, axloqiy tanlovlar tizimi badiiy jihatdan ifodalanadi. Bu esa ertaklarning tarbiyaviy va didaktik ahamiyatini yanada oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz xalq ertaklarida ona obrazi arxetipik tizim sifatida shakllangan bo’lib, u turli semantik va poetik funksiyalarni bajaradi. Ona obrazi nafaqat badiiy obraz, balki madaniy va kognitiv konsept sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot shuni ko’rsatdiki, ona obrazining turli arxetipik shakllari ertaklarning mazmunini boyitadi va qahramonning rivojlanishiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Ayniqsa, ijobiy va salbiy ona modellari o’rtasidagi dramatik kontrast ertak diskursining asosiy g’oyaviy va estetik asosini tashkil etadi. Mazkur tadqiqot natijalari ertaklar lingvopoetikasi va kognitiv semantikasi doirasida ona obrazini o’rganishda muhim nazariy asos bo’lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Jung C.G. The Archetypes and the Collective Unconscious. Princeton: Princeton University Press., 1968.
2. Propp V. Morphology of the Folktale. 2nd ed. Austin: University of Texas Press., 1968.
3. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. Chicago: University of Chicago Press., 1987.
4. Langacker R.W. Cognitive Grammar: A Basic Introduction. Oxford: Oxford University Press., 2008.
5. Fillmore C.J. “Frame Semantics”. In: Linguistics in the Morning Calm. Seoul: Hanshin Publishing Company, 1982, – P.111.
6. Zipes J. The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre. Princeton: Princeton University Press., 2012.
7. Warner M. From the Beast to the Blonde: On Fairy Tales and Their Tellers. London: Vintage., 1995.
8. Bottigheimer R.B. Fairy Tales: A New History. Albany: SUNY Press., 2009.
9. Dundes, A. Interpreting Folklore. Bloomington: Indiana University Press., 1980.
10. Tatar M. The Classic Fairy Tales. New York: W.W. Norton & Company., 1999.

LINGVOAKSIOLOGIK TAHLILNING O'ZIGA XOS NAZARIY HAMDA AMALIY XUSUSIYATLARI

F.O'.Bekniyozova, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada lingvoaksiologik tahlilning nazariy asoslari va amaliy qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Tilning qadriyatlarini aks ettiruvchi va baholovchi funksiyalari, diskurslarda aksiologik mazmunning ifodalanishi, baholovchi birliklarning lingvistik va kognitiv tabiati ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotda kognitiv lingvistika, pragmatika, diskurs tahlili va semiotika yondashuvlari integratsiyasi asosida lingvoaksiologiya fanining metodologik tamoyillari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: lingvoaksiologiya, baholash, qadriyatlar, diskurs, pragmatika, metafora, kognitiv tahlil, aksiologik mazmun.

Аннотация. Статья посвящена теоретическим и прикладным аспектам лингвоаксиологического анализа. Рассматриваются оценочные функции языка, специфика выражения ценностных категорий в различных типах дискурса, а также роль когнитивных, прагматических и культурных факторов в формировании аксиологического содержания. Показано, что лингвоаксиология представляет собой междисциплинарную область, объединяющую лингвистику, семиотику, культурологию и дискурс-анализ.

Ключевые слова: лингвоаксиология, оценка, ценности, дискурс, прагматика, метафора, когнитивный анализ, аксиологическое содержание.

Abstract. This article explores the theoretical foundations and practical applications of linguo-axiological analysis. It examines how language encodes values, expresses evaluation, and reflects cultural and social norms. The study integrates approaches from cognitive linguistics, pragmatics, discourse analysis, and semiotics to reveal the mechanisms through which axiological meanings are formed and transmitted. The findings highlight linguo-axiology as a multidisciplinary field that connects linguistic structures with cultural and ideological dimensions.

Key words: linguo-axiology, evaluation, values, discourse, pragmatics, metaphor, cognitive analysis, axiological meaning.

Zamonaviy tilshunoslik doirasida tilning faqat struktural yoki funksional tomoninigina emas, balki uning qadriyatlar bilan bog'liqlik darajasini o'rganish zarurati yangicha ilmiy yo'nalishlarning shakllanishiga olib keldi. Shunday yo'nalishlardan biri lingvoaksiologiya bo'lib, u tilning aks ettirish, baholash va qadriyatlarini uzatish xususiyatlarini o'rganuvchi fan sifatida shakllanmoqda. Til nafaqat kommunikativ jarayon, balki jamiyatning dunyoqarashi, mentaliteti, madaniy qarashlari va ijtimoiy qadriyatlarini mujassamlashtirgan murakkab hodisadir. Shu sababli lingvoaksiologik tahlil ko'plab sohalarida – madaniyatshunoslik, sotsiologiya, psixologiya, pragmatika, diskurs tahlili va boshqa gumanitar fanlar bilan uzviy bog'liq.

Mazkur maqolada lingvoaksiologik tahlilning nazariy asoslari, shakllanish jarayoni, metodologik mezonlari hamda amaliy qo'llanish imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, tilning qadriyatga yo'naltirilgan kategoriyalari, baholash vositalari, aksiologik mazmunning lingvistik ko'rinishlari hamko'rib chiqiladi.

Lingvoaksiologiya (lot. axia — “qadriyat”) tilning qadriyatlarini ifodalash, yaratish va uzatish jarayonini o'rganadigan tilshunoslik yo'nalishi sifatida XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab shakllandi. Mazkur yo'nalishning nazariy asoslari Yu. Apresyan, G. Lakoff, V. Karasik, A. Wierzbicka kabi olimlarning asarlarida keng yoritilgan. Yu. Apresyan [1] tilni “dunyoni baholovchi aksiologik ko'zgudek tizim” deb baholaydi. Unga ko'ra, til vositasida inson tashqi olamni nafaqat tasvirlaydi, balki uni baholaydi, unga munosabat bildiradi. A. Wierzbicka esa “til — jamiyatning qadriyatlar kodidir” degan fikrni ilgari suradi.

Lingvoaksiologiya quyidagi masalalarni o'rganadi:

- tilning baholash funksiyalari;
- qadriyatlarining lingvistik ifodasi;

- madaniy-mental stereotiplarning aks etishi;
- kontseptlar tarkibidagi aksiologik komponentlar;
- diskurslarda qadriy yondashuvning refleksiya.

Lingvoaksiologik tahlilning nazariy poydevori bir necha ilmiy yo'nalishlar bilan uzviy bog'liq:

1. *Kognitiv lingvistika bilan bog'liqlik.* G. Lakoff va M. Johnson ta'kidlaganidek [2], inson dunyoni metaforik modellashtiradi. Bu jarayon aksiologik bo'lishi mumkin, ya'ni metaforalar orqali qadriyatlar uzatiladi:

masalan, "erkinlik — nur", "yovuzlik — zulmat".

2. Pragmatika va nutq aktlari nazariyasi. Baholash ko'pincha nutq akti sifatida namoyon bo'ladi. Searlega ko'ra, baholash bildiruvchi nutq aktlari ijtimoiy maqsadga qaratilgan bo'ladi.

3. Diskurs tahlili. Diskursning har qanday shaklida — siyosiy, diniy, media, reklama, badiiy matnda — aksiologik qatlam mavjud. T. van Dijk [6] diskursni "ideologik maydon" deb ataydi.

4. Semeologiya va semantika. Barthesga ko'ra, signifikatsiya ikkinchi darajali ma'no yaratadi. Bu jarayon aksiologik mazmunni shakllantiradi.

5. Madaniyatshunoslik poydevori. Har bir madaniyat qadriyatlarini til orqali kodlaydi: masalan, sharq xalqlarida hurmat, keksalik, mehr qadrlari ustuvor, G'arb madaniyatida esa shaxsiy erkinlik, ijtimoiy faollik kabi qadriyatlar tilga ko'proq singgan.

Lingvoaksiologik kategoriyalar va ularning o'ziga xosligi. Lingvoaksiologik tahlil bir nechta asosiy kategoriyalar asosida olib boriladi:

1. Baholash (evaluation). Baholash — lingvoaksiologiyaning markaziy kategoriyasi. U ijobiy, salbiy, neytral ko'rinishda bo'lishi mumkin.

Masalan: olijanob, qo'rqmas, xoin, tuban kabi birliklar baholovchi semalarga ega.

1. Hissiylik. Tilning emotsional bo'yoqdorligi qadriyat bilan bog'liq mazmun yaratadi.

2. Modal baholash. Modal birliklar (kerak, lozim, zarur, ehtimol) ijtimoiy yoki axloqiy normani bildiradi.

3. Aksiologik metafora. Bunday metaforalar qadriyatni kuchaytiradi: "Vatan — muqaddas beshik", "Muallim — nur taratuvchi chiroq".

Lingvoaksiologik tahlilning amaliy qo'llanilishi:

1. Badiiy matnlar tahlilida. Badiiy adabiyotda qadriyatlar obrazlar, metaforalar, ramzlar orqali beriladi. Masalan, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy asarlarida erkinlik qadriyati asosiy motivlardan biri hisoblanadi.

2. Siyosiy nutq va ommaviy kommunikatsiyada.

Siyosiy diskursda baholash vositalari ta'sirchanlikni oshirish uchun qo'llanadi: "barqaror taraqqiyot", "yuksak maqsad", "xalq manfaatlarini" kabi birikmalar ideologik yuklamaga ega.

3. Media va reklama matnlarida.

Reklama tilida qadriyatlarga ta'sir qilish eng muhim marketing vositasidir: "eng yaxshi tanlov", "sifatli hayot", "muvaffaqiyat kaliti".

4. Pedagogik jarayonda. Til orqali o'quvchilarga milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish lingvoaksiologik yondashuvning amaliy samaralaridan biridir.

5. Madaniyatlararo kommunikatsiyada. Turli xalqlarning qadriyatlar tizimi tilga bevosita ta'sir qiladi, bu esa tarjima jarayonida ham muhim omil hisoblanadi.

Lingvoaksiologik tahlilda quyidagi metodlar keng qo'llanadi:

- kognitiv-semantik tahlil;
- diskurs tahlili;
- ramziy (simvolik) tahlil;
- assotsiativ tajriba va so'rovnomalar;
- komponent tahlili;
- korporativ til modellarini tekshirish.

Ularning har biri qadriy mazmunni turli darajada ochish imkonini beradi.

Lingvoaksiologiya zamonaviy tilshunoslikning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. U tilning semantik, pragmatik, kognitiv, madaniy xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, jamiyatning qadriyatlar tizimini o'rganishga katta hissa qo'shadi. Lingvoaksiologik tahlil orqali matnlardagi

baholovchi komponentlarni, ideologik yuklamalarni, madaniy stereotiplarni va psixologik ta'sir mexanizmlarini aniqlash mumkin. Shuningdek, bu yondashuv madaniyatlararo kommunikatsiya, tarjimashunoslik, siyosiy lingvistika, badiiy adabiyotshunoslik kabi sohalarda ham samarali qo'llaniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Apresyan Yu. D. Integral description of language and systematic lexicography. Moscow, 1995.
2. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. University of Chicago Press, 1980.
3. Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition. Oxford University Press, 1992.
4. Karasik V.I. Language Circle: Personality, Concepts, Discourse. Volgograd, 2002.
5. Barthes R. Mythologies. New York: Hill and Wang, 1972.
6. Van Dijk T.A. Discourse and Power. Palgrave Macmillan, 2008.
7. Hall E. The Silent Language. Doubleday, 1959.
8. Lotman Yu. Semiotics of Cinema. Tallinn, 1973.
9. Searle J. Speech Acts. Cambridge University Press, 1969.
10. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. Minsk, 2001.

UDC 81'25:659.1:811.111+811.512.1

TRANSLATION ISSUES AND EQUIVALENTS OF ENGLISH MARKETING TERMS IN UZBEK

S.Z.Bobokulova, master's degree, Termez University of Economics and Service, Termez
U.Sh.Turayeva, PhD, dots., Alfraganus university, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi marketing terminlarini o'zbek tiliga tarjima qilishdagi muammolar tahlil qilinadi. Tarjima jarayoniga ta'sir qiluvchi lingvistik va madaniy omillar, jumladan semantik noaniqliklar, kontekstual foydalanish va o'zbek tilida to'liq ekvivalentlarning yetishmasligi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari aniq va madaniy jihatdan mos keladigan tarjimalarni yaratish strategiyalarini belgilaydi, shu jumladan adaptatsiya, qarz olish va kalq foydalanish orqali samarali marketing kommunikatsiyasini shakllantirish imkoniyatlari ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: marketing terminlari, tarjima muammolari, ekvivalentlik, inglizcha–o'zbekcha tarjima, lingvistik adaptatsiya

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы перевода английских маркетинговых терминов на узбекский язык. Анализируются лингвистические и культурные факторы, влияющие на процесс перевода, включая семантические нюансы, контекстуальное использование и отсутствие точных эквивалентов в узбекском языке. Исследование предлагает стратегии для точного и культурно адекватного перевода, выделяя роль адаптации, заимствования и калькирования в создании эффективной маркетинговой коммуникации.

Ключевые слова: маркетинговые термины, проблемы перевода, эквивалентность, английско-узбекский перевод, лингвистическая адаптация

Abstract. This article explores the challenges of translating English marketing terms into Uzbek. It examines both linguistic and cultural factors that influence the translation process, including semantic nuances, contextual usage, and the lack of exact equivalents in Uzbek. The study identifies strategies for achieving accurate and culturally appropriate translations, highlighting the role of adaptation, borrowing, and calque in creating effective marketing communication. The findings are intended to support translators, marketers, and linguists working at the intersection of language and marketing.

Keywords: marketing terms, translation issues, equivalence, English–Uzbek translation, linguistic adaptation

Globalization has transformed the business environment worldwide, and Uzbekistan is no exception. The growth of international brands and the expansion of e-commerce have increased the need for accurate marketing communication in the Uzbek language. Marketing language is not merely a set of words but a strategic tool that conveys persuasive messages, shapes consumer perceptions,

and reinforces brand identity. Translating marketing content from English into Uzbek is therefore a complex and critical task, involving linguistic, cultural, and semantic considerations.

English marketing terminology includes technical terms, idiomatic expressions, and culturally specific concepts, which often have no direct equivalent in Uzbek. For example, terms such as *branding*, *customer engagement*, and *market positioning* carry semantic nuances that cannot be fully captured with a single Uzbek word. Misinterpretation or improper translation can lead to confusion, weaken brand messages, and reduce the effectiveness of marketing campaigns. Consequently, studying the translation issues and finding appropriate equivalents for English marketing terms in Uzbek is a subject of both theoretical and practical significance.

Marketing language is specialized, dynamic, and culturally loaded. It differs from general language in several ways:

Specialized Terminology: Marketing terminology is precise and often technical. Words like *brand equity* or *value proposition* have specific meanings in marketing theory, which translators must preserve. Literal translation risks losing the strategic intent embedded in these terms.

Idiomatic Expressions: Marketing texts frequently include idiomatic and figurative expressions, such as *corner the market* or *hit the target audience*. These phrases cannot be translated word-for-word without losing meaning.

Dynamic Nature of Terminology: Marketing evolves rapidly, with new terms and concepts emerging constantly. English neologisms often have no Uzbek equivalent, requiring creative solutions. This dynamic character makes marketing translation a continuous challenge for linguists and translators.

The translation of English marketing terms into Uzbek presents multiple interrelated challenges:

Linguistic Differences: Uzbek and English differ structurally, syntactically, and morphologically. Many English terms, particularly compound nouns or technical phrases, lack a concise equivalent in Uzbek. Translators often rely on descriptive phrases or borrowings to convey meaning.

Cultural Differences: Certain marketing practices, such as *Black Friday* sales or loyalty programs, are culturally specific. Translators must adapt these concepts to make them comprehensible and relevant to Uzbek audiences without distorting the original meaning.

Semantic Complexity: Words like *premium*, *brand image*, or *value proposition* carry connotations beyond their literal definitions. Capturing these subtle nuances requires not only linguistic competence but also marketing knowledge.

Neologisms and Borrowings: As English marketing terms proliferate, translators face the choice of borrowing the term directly (e.g., *branding*) or creating a new Uzbek equivalent. Each approach requires balancing linguistic clarity with audience comprehension.

Several strategies are commonly applied to address these challenges:

Borrowing / Transliteration: Using the English term directly, often adapted phonetically. Example: *branding* → *brending*. This method preserves recognition but may require explanation for less familiar audiences.

Descriptive Translation: Explaining the concept in Uzbek using a phrase or sentence. Example: *customer engagement* → *mijozlar bilan faol aloqada bo'lish*. This approach ensures understanding but can be longer and less concise.

Calque / Literal Translation: Word-for-word translation to form a new Uzbek term. Example: *market positioning* → *bozorni joylashtirish*. While this method is linguistically creative, it may not always convey the marketing nuance.

Contextual Adaptation: Modifying the term to suit cultural norms or local practices, ensuring the marketing message is meaningful. Example: *loyalty program* → *sodiqlik dasturi*, adapted to local commercial context.

Combination Strategies: Often, translators use a combination of borrowing and descriptive translation to maintain accuracy and readability. For instance, *brand ambassador* might be rendered as *brend elchisi* or *ma'lum bir brendni targ'ib qiluvchi shaxs*.

The following examples illustrate common translation solutions:

- *Branding* → *Brending* (borrowing/transliteration)
- *Customer Engagement* → *Mijozlar bilan faol aloqada bo'lish* (descriptive translation)
- *Market Positioning* → *Bozorni joylashtirish* (calque/literal translation)
- *Loyalty Program* → *Sodiqlik dasturi* (cultural adaptation)
- *Value Proposition* → *Mahsulot yoki xizmatning qiymat taklifi* (descriptive translation)

These examples demonstrate the diversity of strategies needed to render English marketing terms effectively into Uzbek while preserving meaning and cultural relevance.

A key strategy for improving translation quality is collaboration between professional linguists and marketing specialists. Linguists contribute expertise in syntax, semantics, and pragmatics, while marketers provide insight into brand positioning, persuasive strategies, and consumer perception. Such interdisciplinary collaboration ensures that translations are not only linguistically accurate but also culturally and commercially effective.

Digital marketing has introduced new challenges and opportunities for translation. Social media, e-commerce platforms, and online advertising frequently use abbreviations, hashtags, and neologisms. Terms like *SEO* (*Search Engine Optimization*), *CTR* (*Click-Through Rate*), and *influencer marketing* often have no pre-existing Uzbek equivalents. Translators may choose borrowing, abbreviation, or descriptive phrases depending on audience familiarity and readability.

The speed of digital campaigns also demands rapid and accurate translation, which increases pressure on translators to maintain consistency while preserving the persuasive effect of marketing language. Failure to adapt digital marketing terms accurately can lead to miscommunication, reduced engagement, and brand damage.

Furthermore, this collaboration can support the development of standardized glossaries and dictionaries for marketing terms in Uzbek. For example, national dictionaries of business and marketing terminology can include carefully vetted equivalents for terms like *brand identity*, *market segmentation*, and *customer retention*. Standardization reduces inconsistency across marketing campaigns and educational materials, benefiting translators, students, and professionals alike.

To support translators and marketers, standardization of marketing terminology in Uzbek is essential. Developing glossaries, dictionaries, and style guides ensures consistency, clarity, and professional communication. Collaboration between linguists, marketing professionals, and translation experts can produce authoritative resources that facilitate the correct use of English-derived marketing terms in Uzbek marketing texts. Standardization also promotes comprehension among the target audience, strengthens brand communication, and supports the growth of modern business practices in Uzbekistan.

In conclusion, translating English marketing terms into Uzbek involves linguistic, semantic, and cultural challenges. Direct equivalents are often unavailable, requiring creative solutions such as borrowing, descriptive translation, calque, and contextual adaptation. Understanding these challenges and adopting systematic translation strategies ensures accurate, culturally appropriate, and effective marketing communication. As globalization continues, ongoing research, terminology development, and professional collaboration remain crucial for advancing the field of marketing translation in Uzbekistan.

REFERENCES:

1. Baker, M. (2011). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. 2nd Edition. London: Routledge.
2. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall.
3. Katan, D. (2014). *Translating Cultures: An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. 2nd Edition. London: Routledge.
4. Venuti, L. (2012). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
5. Kotler, P., & Armstrong, G. (2018). *Principles of Marketing*. 17th Edition. Pearson.
6. Harzing, A.-W., & Feely, A. J. (2008). The Language Barrier and Its Implications for HQ-Subsidiary Relationships. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 15(1), 49–61.
7. Schäffner, C. (2004). Translation and Intercultural Communication: An Overview of Research Topics. In *Translation and Intercultural Communication*, 1–18. Tübingen: Stauffenburg.
8. Gambier, Y., & van Doorslaer, L. (2010). *Handbook of Translation Studies: Volume 1*. Amsterdam: John Benjamins.
9. Wilss, W. (1996). *Knowledge and Skills in Translator Behavior*. Amsterdam: John Benjamins.

10. Munday, J. (2016). *Introducing Translation Studies: Theories and Applications*. 4th Edition. London: Routledge.

UO'K 821(575.1)-1:801.73

ALISHER NAVOIYNING RINDLIKKA MUNOSABATI VA UNING ASARLARIDAGI TALQINI XUSUSIDA

O.S. Boboqulova, PhD, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

S.H. Utanova, PhD, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Alisher Navoiy lirikasida rindona turkumdagi g'azallar shoir ma'naviy-ruhiy olami ifodasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Bu turkum g'azallar mazmun-mohiyatini anglashda Navoiyning rind va rindlikka munosabati aks etgan boshqa asarlari ham ahamiyatga ega. Shu munosabat bilan mazkur maqolada Navoiyning "Mahbub ul-qulub", "Majolis un-nafois", "Lison ut-tayr", "Holoti Sayyid Hasan Ardasher", "Soqiynoma" kabi asarlarida aks etgan rind va rindlik haqidagi qarashlari o'rganilgan, shoirning rindona tafakkur olami haqida muayyan tasavvur asosida xulosaviy qarashlar bildirilgan. "G'aroyib us-sig'ar'dan o'rin olgan tarji'bandning "alast" sirlariga bog'lab talqin etilishi bilan rindona tafakkur haqidagi mulohazalarda oydinlikka erishilgan.

Kalit so'zlar: rind, may, soqiy, jom, oshiq, yoqavayron, Qosim Anvor, Sayyid Hasan Ardasher, xarobot, alast.

Аннотация. В лирическом творчестве Алишера Навои газели категории «риндона» имеют особое значение как выражение духовного мира поэта. Для понимания содержания и сущности этой категории газелей важны и другие произведения Навои, отражающие его отношение к «ринду» и «риндliku». В этой связи данная статья изучает взгляды Навои на «ринд» и «риндлик», отраженные в таких произведениях, как «Махбуб уль-кулуб», «Маджалис ун-нафаис», «Лисон ут-тайр», «Холоти Сайид Хасан Ардашер», «Сакинома», и на основе определенного видения формулируются выводы о мире мыслей поэта, связанных с «риндоной». Интерпретация тарджибанда из «Гарайб ус-сигар» в связи с тайнами «аласта» позволила прояснить размышления о «риндоне».

Ключевые слова: кожура, май, саки, варенье, любовник, якавайрон, Касим Анвар, Сайид Хасан Ардашер, разорение, аласт.

Abstract. In the lyrics of Alisher Navoi, the ghazals in the rindona category are of particular importance as an expression of the poet's spiritual world. In understanding the content and essence of this category of ghazals, other works of Navoi that reflect his attitude to rind and rindlik are also important. In this regard, this article studies Navoi's views on rind and rindlik reflected in such works as "Mahbub ul-qulub", "Majolis un-nafois", "Lison ut-tayr", "Holoti Sayyid Hasan Ardasher", "Saquinoma", and expresses conclusions about the poet's rindona world of thought based on a certain vision. By interpreting the tarji'band from "Ghar'ib us-sigar" in relation to the secrets of "alast", clarity has been achieved in the reflections on the rindona thought.

Key words: rind, may, saqi, jam, lover, yaqawayron, Qasim Anvar, Sayyid Hasan Ardasher, ruin, alast.

Kirish. Alisher Navoiyning rind va rindlikka munosabati uning bu toifa kishilar ma'naviy olamiga qay darajada yaqinligi va xabardorligidan darak beradi. Shoirning rindlikni chuqur idrok eta olishida, albatta, rindona ruhda bitilgan asarlar ta'siri bilan birga rind ahliga mansub kishilarning ham o'rni muhim bo'lgan. Jamiyatdagi rindlar bilan hayotiy hamnafaslik, salaflar ijodidagi barkamollik, rindona maylning shoir kechinmalarida muhim qaror topishi uning rindona tafakkur tarzining mukammallashuviga, Navoiyga xos rindona uslub, yo'lining yuzaga chiqishiga olib kelgan.

Navoiy ijodida, xususan, lirikasida rindona tuyg'ular, kayfiyat va kechinmalar ifodasi shoirning rind va rindlikka munosabati haqida fikr yuritishga, uni tadqiq etishga undaydi. Bunday yo'l ayni paytda Navoiy g'azaliyotida rindona turkumni shakllantirgan she'riyat mohiyatini oydinlashtirishda, lirik qahramon va shoir shaxsi kechinmalaridagi uyg'un jihatlarini aniqlash, ijodkor ma'naviy olamini

chuqurroq idrok etishda ahamiyatga ega. Bu borada dastlab shoirning bolalikda yod olgan ilk she'ri haqidagi fikrlar e'tiborni tortadi:

*Rindemu oshiqemu jahonso 'zu jomachok,
Bo davlati g'ami tu zi fikri jahon chi bok ?*

(Mazmuni: Rindmiz, oshiqmiz, jahon o'rtovchi yoqavayronlarmiz, sening g'aming turganda dunyo fikridan ne foyda?)

Qosim Anvor qalamiga mansub ushbu matla'li g'azal haqida Navoiy tazkirasida shunday yozadi: “Bu faqir avval nazmekim, o'rganibmen, bu so'nggi matla'dir, (*yuqoridagi matla' – O.B.*) hamono uch yosh bila to'rt yoshning orasida erdim, azizlar o'qumoq taklifi qilib, ba'zi hayrat izhor qilurlar erdi...”. [1, 11]

Rindona ruhdagi mazkur g'azalning kattalar tomonidan tanlanishi va 3-4 yoshli bolaga yod oldirilishi o'sha davr zavq ahlining ma'naviy darajasi va ularning mashhur so'fiy shoir Qosim Anvor ijodiga bo'lgan qizg'in ehtiyojini ko'rsatadi.

Navoiyning “Mahbub ul-qulub”, “Majolis un-nafois”, “Lison ut-tayr”, “Holoti Sayyid Hasan Ardasher”, “Soqiynoma” kabi asarlarida rind va rindlik xususida qarashlari aks etgan. Biroq biror-bir o'rinda bu borada tanqidiy mulohazalari ko'zga tashlanmaydi. Bu Navoiyning rind ma'naviy-ruhiy dunyosini to'g'ri idrok eta olganligi, tuyg'ulari olamiga yaqinligidan dalolat beradi. Bir g'azalida shoir rindlarga maslakdosh ekanligini ham ta'kidlaydi:

*Rindi mayxoraki dar sharobash qut ast,
Qurbatsh justani Foniyyest zi qurbi mashrab.* [2, 88]

Mazmuni: Dayrda mayxo 'rlik qiluvchi rindning sharobi ovqatidir, Foniyyning u bilan yaqinlikni istashi maslakdoshligidan.

“Majolis un-nafois”da Mavlono Muhammad Badaxshiy haqida shoir shunday yozadi: “Mavlono Muhammad Badaxshiy... Tahsil ishin takmil qilur vaqtda g'oyat xushtab'lig'idin va musohiblar xotiri jihatidin lavandlig'larg'a tushti va rindliq tariyqin ul martabag'a yetkurdikim, mast yo maxmur bosh va oyoq yalang ko'y va ko'cha va bozorda yurur erdi...”. [3. 127] Asardan keltirilgan mazkur parcha rindlik hol-kayfiyatlari haqida tasavvur beruvchi Navoiy tomonidan qayd etilgan muhim ma'lumotlardan. Mavlono Badaxshiyning bu ahvoli – zohiran jununvashligi, mast-u maxmurligi uning ma'naviy bexudligi natijasidir. Navoiyning ta'kidlashicha, bu unga muvaqqat davrda rindlik tariqida nasib etgan saodatdir.

Navoiyning rindga munosabati “ota masobasi”da bo'lgan ustoz Sayyid Hasan Ardasherining rindtabiat ekanligini bilgani holda ilk tanishgan chog'laridan to umrining so'ngiga qadar unga hurmat va mehr-muhabbat bilan qaraganligida ham ko'rinadi. Qaysiki asarida uning haqida so'z yuritganda rindtabiatligini ham e'tirof etadi: “Sayid Hasan Ardasher – bu faqirg'a ota masobasida erdi... Yigitlikda zohir ulumin kasb qilib erdi. Ammo faqir jonibi g'olib erdi. Tasavvufda tab'i xub erdi... Rindlig'i chog'ida visoqi rind va xarobotiylarning majmai erdi va bu ishni kishi andin yaxshiroq qilmadi. [3. 124] Navoiy uning suratida va siyratida rindni ko'radi va “Holoti Sayyid Hasan Ardasher”da ul zotni ta'rif, tavsif etar ekan, rind holoti haqida real tasavvur beradi: “Yigitlik ayyomidakim, rindliq va lavandvashliqlar boshidur, bu toifa kunduz va kechalar alarning maskanidan chiqmaslar va barcha asbob alar uchun muhayyo erdi. Va ishrat va nishot asbobidin boshqa borur chog'larida harqaysig'a o'z xo'rdi holig'a ko'ra uzrxohliqlar bila yegulikdin yo biror nima xarjidakim, ul toifa qoshida kulliydir, rioyat qilib, mardumliq va insoniyat tariqi bila lutf ko'rguzur erdilarkim: “Uy sizningdur, harqachon iltifot qilsangiz xizmatg'a turubmiz”, deb uzaturlar erdi, va alarning hamida axloqi om erdi. Ulug'-kichikka suchuk so'z va mufrit xulq zohir qilurlar erdi”. [4. 93] Shuningdek, mazkur asarda yana bir o'rinda keltirilgan tasvir Sayyid Hasan Ardasherining zohiran ijtimoiy holatini aks ettiradi. Mazkur parcha rindlar hayotida moddiy mayning istifoda etilganligini ko'rsatadi.

Navoiyning nazarida rind fano maqomiga yetgan orif, Haq ishqiga sazovor oshiq. Haq ishq oshiqni dunyo ehtiyojlari bilan bog'lab turuvchi o'zlik yukidan xalos etadi, ko'ngilni “g'ayr” g'uborlaridan poklaydi. Shu ma'noda solik maqsadi yo'lida fano muhim bosqich hisoblanadi. Chunki ushbu maqomda “insonning bashariy sifatleri yo'qolib, faqat ilohiylik qoladi. Bu holatga fano deydlar”. [5. 46] Demak, maqsad – ilohiy vasl rindlik, oshqlik va oriflik mohiyatini

uyg'unlashtiradi. Faqr-u fano oshiq, orif kabi rind taqdirida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiyotshunos olim N.Komilov Navoiyning ustози Sayyid Hasan Ardasherining rind – darveshligi xususida so'z yuritib shunday deydi: "Dunyo va uning boyligi noz-ne'mati, shukuh-u shuhratiga e'tibor qilmaslik, faqr go'shasini hamma narsadan afzal bilish, faqat ma'naviy suhbatni pisand etish, she'r-u shuur, ilm-u donishdan lazzatlanish Sayyid Hasanda ko'ringan xislat bo'lgan. Hatto rindlik shug'liga giriftor bo'lganini ham Navoiy xuddi shu siyratidagi faqirlik va fanopeshalik bilan izohlaydi".[6. 46] Shoir "Soqiynoma"sida Sayyid Hasan Ardasherni fano sirlariga yetgan solik sifatida tasvirlaydi:

*Foniyi mutlaq, ozoda ham ul,
Garmro', soliki aftoda ham ul.
Yo'q fano dayrida o'z din xabare,
Qolmayin o'z lukidin ham asare.
Manga zohirda ato-vu ustod,
Lek ma'ni aro piri irshod.* [7. 497]

"Mahbub ul-qulub"da rindga berilgan ta'rifni rind tabiatini keng sharh etuvchi ta'rif deb izohlash mumkin. Boshdan-oxir majoz tasvirida rindning ma'naviy qiyofasini tasvirlashga xizmat qilgan mazkur ta'rifda rindga xos muhim xususiyat – himmat alohida mulohazaga sabab bo'ladi. "Agar nafslari tuproq bilan teng bo'lsa-da, lekin himmatlari oldida baland osmon go'yo pastdek. Zamon qayg'ularidan ko'ngli g'amsiz; falak tashvishlaridan xotiri alamsiz. Na hayotdan, na o'limdan qo'rqadi, himmati oldida bor-yo'q birday...". [8. 43] Ya'ni bu o'z nafsini xor etgan, dunyo tashvishlaridan xalos bo'lgan, Haq ma'rifati manzillarini ko'zlagan solik himmati. Shu bois dunyo ashyolari, hodisalari uni tashvishga solmaydi. "Holoti Sayyid Hasan Ardasher" asarida rind himmati haqida so'z yuritganda Navoiy shunday yozadi: "Va rindliq tavrida necha nima alarga dast berib erdikim, bu toifaning ozig'a muyassar bo'lub erkan; biri saxoi zotiykim, anda takalluf bo'lmag'aykim, bazm va ziyofat vaqtida oz va ko'pning tafovuti ko'runmag'ay va eldin o'ziga juzviy nima bag'oyat ko'p va kulliy ko'runub, birga o'n evaz yetkururning fikrida bo'lg'ay. Nazm:

*O'zidin elga daryo – qatro aso,
Vale eldin o'ziga qatra – daryo"* [9. 93]

Javonmardlar sifatini yodga soluvchi rind himmat borasida shunday yuksak maqomga sazovorki, u hatto mahsharda barcha insonlarning gunohlarini o'z zimmasiga olishga, ularning o'rniga do'zax olovida yonishga tayyor. Navoiy "Lison ut-tayr"dostonida rindning ana shunday himmat va karam sohibi ekanligi to'g'risida so'zlaydi. [10. 167]

Rind yuksak himmati bilan bashar taqdiridan qayg'uradi, uning saodati yo'lida fido bo'lishga hozir. Bu bilan u butun olam sarvari – Insonga xos go'zal axloqini namoyon etadi. Zero, go'zal axloq komillik asosidir. Navoiy nigohida rind taqdirning so'nggi manzillarida ham o'z himmatini saqlay oladigan javonmarddir. Uning maqsadi o'zni fido etish evaziga "Haq rahmati" deb bilgan ilohiy fayz olamiga singib ketishdir. Shu bois uning himmati har qanday tama'dan xoli:

*Rindeki, fano jomini tortar payvast,
Dunyo bila oxiratqa ermas pobast.
Haq rahmati umidi bila tun-kun mast,
Ko'p ortiqroqki, zohidi zarqparast.* [11. 46]

"Lison ut-tayr" dostonida bir qushning, kimki Haq yo'lida pok oshiq bo'lsa, uning foydasi nimadan iborat, degan savoliga Hudhud bunday oshiqqa fano saodati muyassar bo'lishligini aytadi. Hudhudning javobi mazmunini yoritish maqsadida keltirilgan hikoyatda shoh Ibrohim ibn Adham haqida "halol oshiq bo'lgan bu rind safarga chiqdi" deb beriladi. Dunyoviy havasning oliy martabasi hisoblangan shohlik taxtida turib ishq yo'lida undan kecha olishida rindga xos jur'atni ko'rgan shoir Ibrohim Adhamni rind deb ataydi. Shuningdek, Navoiy dostonidagi Shayx San'on haqidagi qissada shayxga tarso sanamiga oshiq bo'lgan bexudlik holidan so'ng erishgan yuksak hol maqomida unga "rind Shayx" deya tarif beradi.

Inson umri mazmunini kamolot kasb etishda deb bilgan shoir rindtabiat insonlarning siyratiga nigoh tashlaydi va ularga munosib baho beradi. Zero, shoir o'zi aytganidek, "rind va gadolar yetishgan davlat va saodatga shohlar ham orzu va hasrat bilan qaraydilar ". Rindlik mohiyati sari

borish Haqiqatni anglash yo'lidir. Bunday ne'mat insonga qismat etilgan. Rindona she'riyatning o'ziga xosligini belgilaydigan timsollardan biri **xarobot** azaliy maqsad – inson va olam mohiyati masalasini yechishda muhim o'rin tutadi. Navoiy she'riyatida xarobot istilohi ko'pgina g'azallarning ayrim baytlarida uchraydi. "G'aroyib us-sig'ar"dan o'rin olgan tarji'band esa aynan xarobot masalasiga bag'ishlangan. Professor N.Komilov Navoiyning gumanist ijodkor sifatidagi olam va odam haqidagi qarashlari tasavvuf maydonida borlig'ini namoyon etganini va bu xarobot kuylangan ana shu tarji'bandda ravshan bayon etilganini qayd etadi. [12. 158] Mazkur tarji'band mavjudlik mohiyatini rindona tafakkur ko'lamida idrok etishimizga ko'mak beradi. Asar rindlik olami, dunyosi mazmunini o'zida mujassam etgan. Uning birinchi bandi ana shu olam manzaralari mundarijasini tashkil qilgan. O'n bandning qolganlari esa moddiy olam nuqtayi nazaridan unga berilgan javob, munosabatdir:

Ketur soqiy, ul mayki subhi alast

Aning nash'asidin ko'ngil erdi mast. [13. 513]

Baytdagi **alast** so'zi butun asar mazmun-mohiyatini o'zida jam etgan "ochqich" vazifasida keladi. Mazkur kalima rindona she'riyatda **jomi alast**, **ro'zi alast**, **subhi alast** tarzida birikma holatida uchrasa-da, u hodisa idrokiga ishora beradi. Mazkur istiloh rindlikni anglashning avvali hisoblanadi. Chunki u dunyoning yaralishi, inson taqdirining mohiyatini o'zida aks ettiradi. [14.259] Vahdat sirlarini anglash, mohiyatni idrok etish maqsadi mumtoz she'r turkumlarining barchasiga xos. Biroq rindlik oshiqlikning ham oriflikning ham Haqiqatini o'zida jamlaydi. Chunki Alast – Avval sharhi undadir. Nafaqat rindona she'riyatda, umuman she'riyatda, san'atda hol, majozning yuzaga kelishi ham mazkur hodisa bilan bog'lanadi. Chunki unda **tortilish** bor. San'atning qaysi turi bo'lishidan qat'i nazar, ijodiy jarayon – ekstaz holatida hol kechadi va san'atkorning iqtidoriga ko'ra turli darajada tortilish, **Alast sog'inchlari** idrok etiladi. Lekin har bir san'at turi bu tortilish – bog'lanishni o'zicha anglaydi. Bu hol sharhiga chuqurroq kirib borgan sari may timsoliga moyillik, rindona tafakkurga yaqinlik sezilib boradi.

Tarji'bandning markaziy timsollaridan bo'lgan **xarobot**ning may, alast, azal istilohlariga bog'lanishi uning so'fiyona mazmuni bilan bog'liq. Tasavvuf lug'atlarida keltirilganidek, etimologik yuzaga chiqishi nuqtayi nazaridan **xarobot** (may tarqatish shariatda harom qilingan ish bo'lganligi bois, bu ish chekka joylarda, xarobalarda amalga oshirilgan) shahardan chekkada may tarqatiladigan xaroba joylar degan mazmunni anglatadi[16.342]. Moddiy may inson kayfiyatiga, ruhiyat muvozanatiga ta'sir eta oladigan kuchga ega bo'lganligi bois u tarqatiladigan joy – xarobot ham istilohga aylangan. "Irfoniy adabiyotda (bu istilohning ma'nosi) bashariy sifatlarning xarob bo'lishi hamda jismoniy vujudning foniy bo'lishi ma'nosida keladi"[16. 342]. Shoir tarji'bandning har bir bandini:

Xarobot aro kirdim oshuftahol,

May istarg'a ilgimda sing'an safol, –

bayti bilan yakunlab asosiy e'tiborni **xarobot** masalasiga qaratadi. Birinchi bayt, yuqorida ta'kidlaganimizdek, mayning mohiyati **subhi alast** ne'mati ekanligi, agar jom – ko'ngilga quyilsa, o'zi mast, kayfiyati mayparast qilishi, ya'ni ro'zi azal sog'inchini idrok etish va bunday ne'matga bog'lanib qolish e'tirof etiladi.

Dastlabki bandda kichik bir sujet aks etganki, voqeligi bilan dunyo manzarasini bersa, timsollar mohiyati, lirik qahramon yetishgan maqom, uning maqsadlari, kayfiyati bilan ilohiy olam manzaralari gavdalanadi. Unga ko'ra, bir kuni lirik qahramon bir necha mayparastlar bilan ulfat bo'lib, xirqasi evaziga may olib, may idishini mum bilan mahkam berkitib kelayotganda uni ihtisob ahli – tahqiqlovchilar o'rab olishadi va unga, uning may idishiga shikast yetkazishadi:

Ki, ogoh o'lub to'sh-to'shumdin qabab

Manga toptilar ihtisob ahli dast.

Shikastim mening oncha ermas edi

Ki, may zarfi topti orada shikast.

Voqeaga ko'ra, lirik qahramon o'zidan ham ko'ra, shikast topgan sabu – may idishiga, to'kilgan mayga achinadi va shoir uning xarobot sari yurishi sabab va maqsadini ta'kid mazmunini yuklagan baytda shunday ifodalaydi:

*Xarobot aro kirdim oshuftahol,
May istarga ilgimda sing'an safol.*

Bunda xarobot istilohiy mazmunda anglanadi. Ilikdagi safolning singanligi ko'ngil shikastaligidan dalolatdir. Ko'ngil shikastligi esa insonning yaralish haqiqati – o'z Moyasidan uzilib qolganligi va hajri bilan bog'lanadi. Tarji'bandda shoir asarning har bir bandidada mutafakkir sifatida o'zini o'yga solgan inson va olam mohiyati haqidagi masalalarni xarobot timsoliga bog'laydi. Xususan, 2-bandda dunyoning o'tkinchi – foniyligi masalasi aks etadi:

*Bu gulshan guliga chu yo'qtur vafu,
Ne parhez etay jomi gulfomdin?*

Yoki o'zdan qayg'urish, o'zlik yuki masalasi insonni azaliy maqsaddan yiroq qiluvchi to'siq ekanligi, bunday ranjdan azal sirlarini, hislarini qalbga beruvchi – may, boda xalos etishi keyingi bandda shunday ifodalanadi:

*Ketarmakka xudbinligim ranjini,
Qani boda yanglig' davoe manga.*

O'sha bandni boshlab beruvchi bayt vahdat ul-vujud g'oyasini aks ettiruvchi bayt sifatida sharh etiladi:

*Safol ichra bir jur'a loe manga,
Erur jomi gitiynamoe manga.*

Inson xilqatida aql dan ilohiy tajalliy bilan uyg'unlashuvchi ruhning ustunligi 7-bandda shunday ifodalanadi:

*Chog'ir kasrati may batidek manga
Xirad bulbulin gung-u lol ayladi.*

Navoiyning tarji'bandda tilga olgan foniyluk qismatiga mahkum dunyo va insonga aloqador masalalar, ularning yechimi olam mohiyatini xarobotda deb bilishi va shu bois har bir band so'ngida keltirilganidek, dil rozi bilan ushbu manzilga ko'z tikishi butun ijodidagi rindona qarashlasri poetik ifodasini idrok etishda muhim "ochqich"lardan biri hisoblanadi. Shoir ijodida bu mavzu-masalaning jiddiy ahamiyatga ega ekanligi "Xamsa" dostonidagi o'rnlarda va ko'plab ilmiy-nasriy asarlarida kuzatiladi. Ulardagi ta'rif-tavsiflar va badiiy talqinlar Navoiy nazdidagi rind komil hilqat ekanligidan dalolat beradi.

Xulosa. Navoiyning g'azallaridan tashqari "Mahbub ul-qulub", "Majolis un-nafois", "Lison ut-tayr", "Holoti Sayyid Hasan Ardasher", "Soqiynoma", "Hayrat ul-abror" kabi asarlari mutafakkirning rind va rindlik xususidagi qarashlari haqida ham mulohaza beradi. Talqinlar shuni ko'rsatadiki, shoir rind va rindlikni inson ma'naviy-ruhiy kamolotining mukammal namoyishi deb bilgan. Bunga uning rind ma'naviy-ruhiy dunyosini to'g'ri idrok eta olganligi, tuyg'ulari olamiga yaqinligi, rind ahliga maslakdosh ekanligi asos bo'ladi. Ayniqsa, "G'aroyib us-sig'ar"ga kiritilgan "Tarji'band"ni Navoiy rindona tafakkurinning to'kis ifodasi, olam va odamni idrok etuvchi qarashlarining mukammal natijasi, deb anglash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алишер Навоий. МАТ. 20 жилдлик. 13-жилд. Т.: Фан, 1997.
2. Алишер Навоий. Ўн беш жилдлик. Бешинчи жилд. –Тошкент: Бадий адабиёт, 1965.
3. Алишер Навоий. МАТ. 20-жилдлик. 13-жилд. –Т.: Фан, 1997.
4. Алишер Навоий. МАТ. 15-жилд. –Тошкент: Фан, 1999.
5. Бертельс. Е.Э. Суфизм и суфийская литература. –М.: Наука, 1965.
6. Комилов Н. Хизр чашмаси. –Тошкент: Маънавият, 2005.
7. Алишер Навоий. МАТ. 20 жилдлик. 6-жилд. –Т.: Фан, 1990.
8. Алишер Навоий. Махбуб ул-кулуб. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1983.
9. Алишер Навоий. МАТ. 20 жилдлик. 15-жилд. –Т.: Фан, 1999.
10. Алишер Навоий. Лисон ут-тайр. –Т. Sharq нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991.
11. Алишер Навоий. МАТ. Йигирма жилдлик. Ўн тўртинчи жилд. –Тошкент: Фан, 1998. –Б. 46.
12. Комилов Н. Тасаввуф. – Т.: Movarounnahr – O'zbekiston, 2009.
13. Алишер Навоий. МАТ. 20 жилдлик. 3-жилд. – Т.: Фан, 1988.
14. Рустамий А. Сайланма. 2 жилдлик. 1-жилд. –Т.: Zilol buloq, 2022.
15. Пригарина Н., Чалисова Н., Русанов М. Хафиз. Газели в филологическом переводе. М.: Orientalia et classica, 2012.
16. Сажжодий С. Ж. Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти ирфоний. 1370 х.

**POETONIMLARNING INTERTEKSTUALLIK YARATUVCHI VOSITA SIFATIDAGI
TAHLILI**

**A.B.Botirova, tayanch doktorant, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti,
Urganch**

Annotatsiya. Mazkur maqolada bugungi globallashuv sharoitida filologik ta'limning dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida badiiy matnni lingvopoetik va intertekstuallik asosida tahlil qilish masalalari yoritiladi. Tadqiqotda intertekstuallik nazariyasining shakllanishi va ilmiy asoslari, xususan, Yuliya Kristeva tomonidan ilgari surilgan konsepsiya, shuningdek, Mixail Baxtin va Jerar Jenett qarashlari doirasida tahlil qilinadi. Badiiy matnda poetonimlarning intertekstuallik yaratuvchi muhim lingvopoetik vosita sifatidagi o'rni ochib berilib, ularning tarixiy, diniy, mifologik va adabiy manbalar bilan bog'liqligi asoslanadi. Tadqiqot natijalari poetonimlarni intertekstuallik nuqtayi nazaridan o'rganish adabiyotshunoslik va tilshunoslik integratsiyasini ta'minlashini, talabalarda tanqidiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: intertekstuallik, lingvopoetika, badiiy matn, poetonim, matnlararo aloqa, lingvokulturologiya, adabiy diskurs, filologik ta'lim, milliy adabiy meros.

Аннотация. В данной статье в условиях современной глобализации рассматриваются вопросы анализа художественного текста на основе лингвопоэтики и интертекстуальности как одного из актуальных направлений филологического образования. В исследовании анализируются этапы формирования и научные основы теории интертекстуальности, в частности концепция, выдвинутая Юлией Кристевой, а также взгляды Михаила Бахтина и Жерара Женетта. Раскрывается роль поэтонимов в художественном тексте как важного лингвопоэтического средства, формирующего интертекстуальность, и обосновывается их связь с историческими, религиозными, мифологическими и литературными источниками. Результаты исследования показывают, что изучение поэтонимов с точки зрения интертекстуальности способствует интеграции литературоведения и языкознания, а также имеет важное значение в развитии у студентов критического и творческого мышления.

Ключевые слова: интертекстуальность, лингвопоэтика, художественный текст, поэтоним, межтекстовые связи, лингвокультурология, литературный дискурс, филологическое образование, национальное литературное наследие.

Abstract. This article examines the issues of analyzing literary texts based on linguopoetics and intertextuality as one of the most relevant areas of philological education in the context of contemporary globalization. The study explores the formation and theoretical foundations of intertextuality, particularly the concept proposed by Julia Kristeva, as well as the views of Mikhail Bakhtin and Gérard Genette. The role of poetonyms in literary texts as an important linguopoetic means of creating intertextuality is revealed, and their connections with historical, religious, mythological, and literary sources are substantiated. The research findings demonstrate that studying poetonyms from the perspective of intertextuality ensures the integration of literary studies and linguistics and plays a significant role in developing students' critical and creative thinking

Key words: intertextuality, linguopoetics, literary text, poetonym, intertextual relations, linguoculturology, literary discourse, philological education, national literary heritage.

Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim tizimini zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida takomillashtirish, yosh avlodning tanqidiy va ijodiy tafakkurini rivojlantirish, milliy madaniy merosni chuqur va tizimli o'rganish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, badiiy matnni lingvopoetik va intertekstuallik asosida tahlil qilish, xususan, poetonimlarning intertekstuallik yaratuvchi vosita sifatidagi xususiyatlarini o'rganish zamonaviy filologik ta'lim talablariga to'liq mos keladi.

Poetonimlar badiiy matnda tarixiy, diniy, mifologik va adabiy manbalarga ishora qiluvchi muhim lingvopoetik birlik sifatida namoyon bo'ladi. Ularning intertekstuallik doirasida tahlil

qilinishi talabalarni matnlararo aloqalarni anglashga, badiiy asarni chuqur va ko'p qatlamli idrok etishga, shuningdek, milliy adabiy merosni zamonaviy ilmiy konsepsiyalar asosida talqin qilishga yo'naltiradi.

Shuningdek, poetonimlarning intertekstuallik xususiyatlarini o'rganish adabiyotshunoslik va tilshunoslik fanlari integratsiyasini ta'minlab, oliy ta'limda fanlararo yondashuvni rivojlantirishga imkon yaratadi. Natijada talabalarda nafaqat nazariy bilimlar, balki badiiy matnni tahlil qilishga oid amaliy ko'nikmalar ham shakllanadi. Bu holat ta'lim sifatini oshirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini rag'batlantirish va milliy adabiyotning ilmiy o'rganilish doirasini kengaytirish nuqtayi nazaridan strategik ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi tilshunoslikda badiiy matnni boshqa matnlar bilan o'zaro bog'liq holda o'rganish, ular orasidagi ichki aloqadorlikni aniqlash, matnlararo aloqani yuzaga keltiruvchi birliklarni tahlil qilishga bo'lgan ilmiy qiziqish ortib bormoqda. Bu yo'nalishdagi izlanishlar va tahlillar natijasida tilshunoslik faniga intertekstuallik tushunchasi kirib keldi.

Intertekstuallik nazariyasi matnni individual, yakka holatdagi birlik sifatida emas, balki boshqa matnlar bilan dialogda bo'ladigan, ularni eslatadigan va ularga ishora qiladigan murakkab semiotik tizim sifatida talqin qilishga asoslanadi. Shu jihatdan, bu nazariya adabiy matnni kontekstual va madaniy doirada yanada chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi.

So'nggi yillarda vujudga kelib, shakllanib borayotgan matn lingvistikasi, lingvokulturologiya va lingvopoetika kabi zamonaviy yo'nalishlar doirasida badiiy matn tarkibida mavjud bo'lgan boshqa matnlar yoki ularning alohida segmentlari intertekstuallik atamasi ostida izchil tadqiq etilmoqda. Bu yondashuv matnning semantik va estetik ko'lamini kengaytirib, uni yanada serqatlamli va dinamik tizimga aylantiradi.

Intertekstuallikni o'rganish orqali muallifning boshqa matnlar bilan olib borgan dialogi, ularning ma'nodagi bog'liqligi, konnotativ va denotativ qatlamdagi ishoralari aniqlanadi. Natijada matnning anglanish doirasi kengayib, o'quvchi tomonidan chuqurroq idrok etilishi ta'minlanadi.

Intertekstuallik termini ilmiy muomalaga ilk bor 1967-yilda fransuz olimasi Yuliya Kristeva tomonidan "Baxtin, so'z, dialog va roman" [2] nomli risolada kiritilgan. Tadqiqotchi M. Xomidova intertekstuallik hodisasi, asosan, ilmiy va badiiy matnlarda kuzatilishini qayd etar ekan, bu tamoyilning ayniqsa badiiy matnda faol namoyon bo'lishiga alohida urg'u beradi [4]. Darhaqiqat, zamonaviy badiiy asarlarning deyarli barchasida intertekstuallik unsurlarini uchratish va ularni tahlil qilish imkoniyati mavjud.

Intertekstuallik muammosi bugungi kunga qadar tilshunoslar, adabiyotshunoslar, faylasuflar hamda madaniyatshunoslar tomonidan izchil o'rganib kelinmoqda va bu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlar hanuz davom etmoqda. Mazkur hodisaning bevosita lingvistik jihatdan talqini esa ingliz olimi Jonatan Kuller nomi bilan bog'liq. U "Presuppozitsiya va intertekstuallik" maqolasida intertekstuallikni matn va presuppozitsiya o'rtasidagi uzviy bog'liqlik asosida izohlaydi [3].

Shuningdek, ingliz tilshunoslari orasida intertekstuallikning kelib chiqishi va nazariy ahamiyatini tadqiq etgan olimlar ham mavjud bo'lib, xususan, H.Fairclough hamda Beagrande ushbu hodisani matn tilshunosligi doirasida shakllangan ilmiy konsepsiya sifatida baholaydilar [1].

Adabiy matnda ishlatilgan ismlar, ayniqsa, poetonimlar, faqatgina obraz ifodasi emas, balki ular o'z ortida yotgan madaniy, tarixiy, diniy va badiiy matnlar bilan aloqadorlik kasb etadi. Bu holat "intertekstuallik" deb ataladi. Intertekstuallik – bu matnlararo bog'lanish, ya'ni bir matnda boshqa matnlar, obrazlar, timsollar yoki syujetlar bilan bog'liq g'oya va ifodalar ishtiroki. Poetonimlar bu jarayonda kuchli vosita sifatida xizmat qiladi.

Intertekstuallik muammosi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan, asosan, badiiy adabiyot doirasida ko'rib chiqilgan bo'lsa ham, u tilshunoslik fanida ham alohida dolzarb masalalardan biri sifatida e'tirof etiladi. Tadqiqotchilar intertekstuallik hodisasi ko'proq adabiy matnlarda o'z aksini topishini ta'kidlashsa ham, amalda bu hodisa tilda keng qamrovda, ya'ni til belgisi sifatida turli janr va uslublarda, xususan, publitsistik, ilmiy va og'zaki nutq shakllarida ham faol namoyon bo'ladi.

Intertekstuallik badiiy matn tarkibida turli til birliklari orqali ifodalanadi. Bular orasida havolalar (referensiyalar), aforizmlar, parodiyalar, sitatlar, talmehsifat birliklar, ayniqsa, allyuziyalar alohida o'rin egallaydi. Ushbu birliklar boshqa matnga yoki madaniy-kontekstual

tajribaga ishora qilgan holda, matnlararo aloqani yuzaga keltiradi va o'quvchining mazkur aloqalarni anglashiga xizmat qiladi.

Intertekstuallik hodisasi badiiy matnni nafaqat mantiqiy yoki syujet asosida, balki kontekstual va madaniy belgilarning murakkab tizimi sifatida talqin etish imkonini yaratadi. Shunday qilib, intertekstual birliklar lingvopoetik vosita sifatida muallifning stilistik mahoratini, madaniy dunyoqarashini va matnning sathlararo bog'liqligini namoyon etuvchi kuchli vositaga aylanadi. Uzoq vaqt davomida o'rganilgan bu murakkab fenomen filologiya, adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslikning obyekti sifatida maydonga chiqdi.

Poetonimlar – adabiy matnda tilga olingan shaxs nomlari, afsonaviy yoki tarixiy obrazlar bo'lib, ular matnga semantik yuk, estetik qiymat va madaniy qatlam olib kiradi. Aynan mana shu qatlamlar orqali ular boshqa matnlar bilan intertekstual aloqalarni yaratadi.

Masalan, Qutb Xorazmiy o'zining “Xusrav va Shirin” dostonida poetonimlarni qo'llash orqali qadimgi Eron tarixi, islomiy madaniyat, arab-fors adabiyoti, hatto turkiy epik an'analar bilan bog'lanish hosil qiladi. Quyida ayrim muhim poetonimlar va ularning intertekstual vazifalari tahlil qilinadi:

1. **Xusrav** – tarixiy shaxs (Xusrav Parvez) bo'lishiga qaramay, adabiyotda ideal podshoh timsoli sifatida ko'plab matnlarda uchraydi. Intertekstual aloqasi: Nizomiyning “Xusrav va Shirin”, “Shohnoma”dagi shohlar silsilasi, tarixiy yodnomalar. Doston Xusravni boshqa adabiy kontekstlar orqali tanilgan va idrok etilgan obraz sifatida taqdim etadi.

2. **Shirin** – go'zallik va sadoqat timsoli. Ko'p asarlarda, jumladan Nizomiy, Amir Xusrav, Alisher Navoiy asarlarida ham tilga olingan. Intertekstual vazifasi: Ishqiy dostonlar an'anasining markaziy ayol obraziga aylangan.

3. **Farhod** – garchi bu dostonning asosiy obrazlaridan biri bo'lmasa ham, Farhod ismi orqali boshqa matnlar bilan bog'lanish yaratiladi. Intertekstual ma'nosi: “Farhod va Shirin” dostoniga ishora, ikki xil oshiqona yondashuvning qiyosiy tahliliga imkon beradi.

4. **Iskandar** – Aleksandr Makedonskiy obrazining sharqona talqini. Ko'plab matnlarda ilm-fan, adolat, kuch va hikmat timsoli. Intertekstuallik manbasi: “Iskandarnoma” (Nizomiy, Navoiyning “Saddi Iskandariy”), “Shohnoma”.

5. **Anushirvon** – tarixiy adolat timsoli sifatida ko'plab she'riy matnlarda tilga olinadi. Intertekstual konnotatsiya: Shoir adolat g'oyasini o'quvchiga tanish obraz orqali yetkazadi.

6. **Zuhra, Mah, Sitara** – kosmopoetonimlar bo'lsa ham, ular ko'plab matnlarda go'zallik va ilohiylik ramzi sifatida ishlatilgan. Intertekstuallik: Qur'oniylar va fors adabiyotidagi yulduzlar timsoli, so'filylik tafakkurida ilohiy nur ifodasi.

7. **Qays (Majnun)** – “Layli va Majnun” dostoniga bevosita ishora. Intertekstuallik vazifasi: Xusravning iztirobli muhabbatini Majnun timsoli orqali chuqurlashtirish.

8. **Afrosiyob, Rustam, Suhrob** – “Shohnoma”dan olingan obrazlar. Ular orqali tarixiy epik qatlam va qahramonlik mezonlari ko'rsatiladi.

Poetonimlar orqali yaratilgan intertekstual aloqalar lingvopoetik jihatdan quyidagicha namoyon bo'ladi:

1. Tashbeh va metaforalar orqali boshqa matnlarga ishora qilinadi.

2. Matnlararo qiyos: masalan, Xusrav va Farhod, yoki Xusrav va Iskandar obrazlari orqali qahramonlik, sadoqat va adolat kabi tushunchalar solishtiriladi.

3. Yodga olish (allusion): shoir boshqa matnlarni to'g'ridan to'g'ri tilga olmasdan, ismlar orqali o'quvchiga eslatma beradi.

Pretsedent nomlar, allyuziyalar, metafora, talmeh, o'xshatish kabilar intertekstuallikni yuzaga keltiruvchi unsurlar sanaladi. Yuqoridagi misollardan ham ko'rinib turibdiki, intertekstuallik hosil qilishda allyuziya salmoqli o'rinni egallaydi. Chunki allyuziv nomlar matnning intertekstual tuzilmasini tashkil etishda, uning semantik chuqurligi va madaniy konnotatsiyasini boyitishda muhim vosita sifatida maydonga chiqadi. Bu boradagi izlanishlar, asosan, rus va g'arb tilshunosligida shakllangan bo'lsa ham, so'nggi yillarda o'zbek tilshunosligida ham matnshunoslik, ayniqsa, intertekstuallik nazariyasi doirasida ilgari surilgan yangicha qarashlar ushbu muammoning dolzarbligini yanada oshirmoqda. Ayniqsa, badiiy matnda mavjud bo'lgan madaniy kontekstga ega

onomastik birliklarning allyuziv xususiyatini aniqlash, ularning poetik va lingvomadaniy vazifalarini tadqiq qilish o'zbek tilshunosligi oldidagi yangi ilmiy vazifalardan biri sifatida shakllanmoqda. Tilshunos M.Yo'ldoshev badiiy matnni tadqiq etishda bu tushunchani chetlab o'tishning imkoni yo'qligini bir qator misollar bilan yoritib bergan [5].

Umumiy qilib aytadigan bo'lsak, intertekstual poetonimlar – bu boshqa matnlardan olingan, madaniy yoki adabiy kontekstda tanilgan shaxslar nomlarining yangi matnda ishlatilishidir. Ular orqali muallif o'z asarini avvalgi matnlar bilan muloqotga kiritadi, o'quvchini umumiy madaniy kontekstga murojaat qilishga undaydi. Intertekstual poetonimlar yordamida asarning semantik qatlamlari boyiydi, o'quvchi esa chuqur madaniy asosga ega matnlararo aloqalarni anglaydi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, poetonimlar intertekstual bog'lanish yaratishning muhim vositasidir. Ular orqali o'quvchi birgina matndan ko'ra kengroq madaniy va adabiy maydonga yo'l oladi. Poetonimlar faqat obraz emas, balki ko'p qatlamli poetik va intertekstual tarmoqning markaziy bo'laklaridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Beagrande R.A. De. Dressier W. Introduction to text linguistics. – L.:N.Y., 1981. – 270 p.
2. Kristeva J. Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman Texte. // Critique, 1967. T. 23. – Pp.239.
3. Presupposition and Intertextuality Author (s): Jonathan Culler Source: MLN. Vol.91. NO.6. Comparative Literature (Dec., 1976). – Pp.1380-1396.
4. Xomidova M. Badiiy matn persepsiyasida intertekstuallik: Filol.fan. fals. dokt. (PhD) ...diss. – Toshkent, 2021.
5. Юлдашев М. Бадий матнинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фан. докт. ...дисс. – Тошкент, 2009. – Б.126-150.

UO'K 821.512.160-1.09:297

ILOHIY MUHABBAT VA KOMILLIK SARI: KOMIL XORAZMIY G'AZALLARINING MA'NAVIY ASOSLARI

N.A.Bo'tayeva, katta o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Komil Xorazmiyning Qur'on ma'rifati va hadislardan foydalanish mahorati haqida so'z boradi, shu o'rinda shoir ijodiga mansub bir necha g'azallar tahlilga olingan.*

Kalit so'zlar: *Lirika, mumtoz an'analar, badiiy san'atlar, Qur'on oyatlari, hadis ma'joz, muqaddima, talmeh, tashbih,*

Аннотация. *В этой статье рассматривается мастерство Камиля Хорезми в использовании коранических стихов и хадисов, а также анализируются несколько газелей из творчества поэта.*

Ключевые слова: *классические традиции, изобразительное искусство, коранические стихи, метафора, хадиси, мукаддима, талме, ташибих.*

Abstract. *This article discusses Kamil Khwarizmi's mastery of using Quranic verses and hadiths, and analyzes several ghazals from the poet's work.*

Key words: *classical traditions, fine arts, Quranic verses, metaphor, hadith, muqaddimah, talme, tashbih.*

Komil Xorazmiy Sharq-islom adabiyotining XIX asr oxiri – XX asr avvalidagi yorqin namoyandasi. Shuning uchun uning ijodida mazkur adabiyot an'analari davom ettirilishi va muayyan darajada yangilanishini tabiiy hol deb qabul qilmoq zarur. Sharq-islom adabiyoti esa, birinchi navbatda, Qur'oni karim va hadisi shariflarga tayanadi. Mavzularni ana shu mo'tabar manbalardan oladi.

Badiiy adabiyotda xususan, she'riyatda Qur'oni karim oyatlaridan o'rnida foydalanish ijodkordan yetuk mahorat va kuchli diniy bilimni talab etadi. Mumtoz davr lirikasi negizida diniy va irfoniylar bilimlar mujassam ekanligini inobatga oladigan bo'lsak, bu an'ana Komil Xorazmiy she'riyati orqali yana bir bor o'z isbotini topdi. Shoir ijodida Qur'oni karim oyatlaridan ikki xil usulda foydalanganiga guvoh bolamiz:

1. Baytlar tarkibida Qur'on oyatlarining aynan (arab tilida) keltirilishi;
2. Qur'on oyatlarining mazmuni misralar zahiriga singdirib yuborilishi.

Yuqoridagi tasniflarga tayangan holda shoirning Qur'oni Karim oyatlaridan aynan keltirilgan ba'zi g'azallarini tahlilga tortdik.

Komil Xorazmiy "axbob" radifli g'azalida quyidagicha nasihat qiladi:

Chu Tangri debdurur Qur'onda "Kulli man alayho mon",

Jahonda hech jonlig' qolmag'ay bo'lmay adam, ahbob.

Ushbu g'azalda aytilmoqchi bo'lgan asosiy fikr-"Kulli man alayho mon" yani "Er yuzidagi barcha jonzot foniidir", degan oyatning bayoniga qaratilgan bo'lib, "Ar Rahmon" surasining 26-oyatidir. Shoir g'azalda oyatlarni aynan keltirishdan ikki maqsadni ko'zlaydi: biri g'azalda berilgan fikrni isboti uchun bo'lsa, ikkinchisi esa kishilar ko'ngliga oxirat g'amini solish, dunyo va uning foni ekanligini doimo yodda tutishga undashdir. Zero, Imom Muslim Rasululloh a.s.dan quyidagi hadisni rivoyat qiladilar: "Dunyo mo'min uchun zindon, kofir uchun esa jannatdir" [1].

Ushbu g'azalning keyingi bayti mazmunan yuqoridagi hadisning mantiqiy davomi desak, yanglishmagan bo'lamiz. Keyingi baytda shoir fikrini isbotlash uchun yanada aniq misollar keltiradi:

Borurda dahri foniidin barobardur gadou shoh,

Qani Iskandaru Doro, qani Bahromu Jam, ahbob.

Shoir fikrini yanada go'zal ifoda etish maqsadida misralarda qo'llanilgan tazod (gadovu shoh), tashbih (dahri foni), talmih (Qani Iskandaru Doro, qani Bahromu Jam) kabi badiiy san'at turlari baytning ma'no va shakl jihatidan boyishiga xizmat qilgan, desak mubolag'a bo'lmaydi.

Yoki, yana bir "tut" radifli g'azalida shoir o'quvchilariga hayotda ko'rgan-kechirganlarini aniq misollar, ishonarli dalillar orqali bayon yetadi. Ushbu misralarda esa dunyo ishlari va amallarni bajarishda qanchalar omading kelishi avvalo, Alloh taoloning inoyatidir. Uning qudrati va marhamatisiz sening harakatlaring samarasizdir. Ya'ni, Iskandarning butun yer yuzi va ummonlarni ham zabt yetishiga sabab, uning bayrog'iga (balki taqdiriga) "Inna fatahno" ya'ni "Biz fath berdik" jumlasining bitilganidir. :

Har qachon qilsang Skandarvor sayri bahru bar,

Muhjai tug'ingg'a zeb "Inna fatahno" bo'ldi tut.

Qachon dengizu quruqlikni Iskandar misoli sayr qilsang,

Bayrog'ing tug'iga "Inno fatahno" bilan ziynat berding.

"Inno fatahno" jumlasini "Fath" surasi birinchi oyatidan olingan bo'lib, biz fath berdik ma'nosini anglatadi. Ya'ni iqtibosda Alloh taolo Payg'ambarimizga fath bergani zikr etilgan.

"Fath" so'zining ma'nosi g'alaba. U qaysi jangdagi g'alaba ekani xususida turli rivoyatlar mavjud. Masalan, Makka ahlining tinchlik yo'li bilan Islomga kirishi, Xudaybiya jangi, Rum fathi yoki Xaybar jangidagi Falabalardan biri ekaniga dalolat qiluvchi rivoyatlar bor. Surada munofiqlik qiluvchi, ko'pchilik bilan birga yovga qarshi chiqish o'rniga, undan turli bahonalar bilan bosh tortuvchilar qoralanadi [2].

Chu bo'ldi surai "Ya ayyuhal muzzammilu" nozil,*

"Qumil-layl" amri birla ko'zdin etding uyquni zoyil,**

O'qub illo "Qaliylan" bo'ldung andak navmg'a moyil,***

Saharxezonu Qur'onxonu sohib dardi pinhonim.

* "Muzammil" surasining 1-oyatiga ishora (Ey o'ranib yotuvchi!)

** "Muzammil" surasining 2-oyatiga ishora (Kechani ozginasidan boshqasini (ibodatda) tik turib o'tkaz!) *** Shu suraning 2-, 3-oyatiga ishora.

"Muzammil" - o'ralib olgan, ya'ni biror narsadan qo'rqqan kishi arablar odati buyicha kiyim yoki to'shaklarga o'ralib olar ekan. Payg'ambarimiz (a.s.) ham mushriklarning bergan aziyatlaridan xafa bo'lib o'ralib yotganlarida, shu suraning oyatlari nozil bo'lgan. Unda Rasul (a.s.)ga Alloh taolo tungi ibodat qoidalaridan ta'lim beradi. Tunni faqat uyqu bilan ham emas yoki faqat ibodat bilan ham emas, balki har ikkisiga ham ma'lum vaqt ajratish to'g'risida ko'rsatma beriladi. Qur'oni karimni Jabroil (a.s.) oyat-oyat, sura-sura shaklida Payg'ambar (a.s.)ga olib kelganida uni qabul qilish jarayoni qanchalik og'ip kechsa, ulardagi ahkomlarni hayotga tatbiq etish undan-da og'ir kechar edi [2].

Alloh suyukli payg'ambari, habibi Muhammad (s.a.v)ga amr etgan har bir ish payg'ambar ummatlari, mo'min va mo'minalar uchun na'munadir. Yuqoridagi misralarda keltirilgan "Muzzammil" surasining ba'zi bir oyatlari va shoir aytmoqchi bo'lgan fikrlardan quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Payg'ambarlar bu foniyl olamdagi eng og'ir sinovlar bilan sinalishlaridan maqsad: na'muna va sabrdir;

2. Bandalar Alloh yuborgan mushkulotlarga sabr, ne'matlariga shukr va buyruqlariga itoat bilan yashashlari.

Komil Xorazmiy bir qasidasida Allohning qudrati, Uning Oliy Zot ekanligi va marhamati haqida quyidagi misralarni keltirish barobarida fikrini Qur'oni karim oyatlaridan dalillar keltirish bilan isbotlaydi:

Birovg'a gar imdoding ermas mu'in,

Ko'bu ozdin ne osig', ne zarar.

Desang: "Tanzi' ul-mulku mimman tasha'" (تَشَاءُ مِمَّنْ الْمَلِكُ وَتُعَزُّ)

Topar xayli Doro shikastu xatar.

Deding "Tuvvuti ul-mulk" mazmunini,

Skandarg'a yor o'ldi fathu zafar.

Birovni qilursen ulus ichra shoh,

Boshi ustiga qisturub toji zar.

Shoir misralarda keltirgan bu ikki: "Tanzi' ul-mulku mimman tasha'", "Tuvvuti ul-mulk" jumlasini Qur'oni Karim Oliy Imron surasi 26-oyatiga ishora bo'lib, unda shunday deyiladi: 26. Ayting: «Ey, hukmronlik egasi - Alloh, Sen xohlagan kishiga hukmronlik ato etursan va xohlagan kishingdan hukmronlikni tortib olursan, xohlagan kishingni aziz qilursan va xohlagan kishingni xor etursan. Ezgulik Sening qo'lingdadir. Albatta, Sen hamma narsaga qodir zotdursan [2].

Komil Xorazmiy yuqoridagi misralar orqali Allohning buyuk va qudratli ekanligini yana bir karra ta'kidlab o'tadi: agar Alloh yordamchi bo'lmasa, boshqa har ne bekor ekanligi, agar Alloh yordamchi bo'lmasa, foyda ustida tursang zararga aylanishi hech gap emasligi haqida gapirib, Doro va Iskandarning holati misol qilib keltiradi: ya'ni bir, zolimligi uchun zarar ko'rgan bo'lsa, ikkinchisi esa, Yaratgan taqdiriga zafar bitgani sabab, muzaffarlikka erishdi, deydi. Va go'zal xulosalaydi: ya'ni, o'zing istagan kishilarni ulusga shoh qilursan, uni el ichida aziz-u-mukarram etursan. Jamiki ne'matlar va mahfirat yolg'iz Sening inoyatingdir!

Shoir *talmih* (Doro, Skandar) *tazod* (ne osig', ne zarar) san'atlarini qo'llagan holda misralar badiyatini yanada mukammal bo'lishiga erishadi.

Komil Xorazmiy faoliyatini chuqur tahlil qilib uning nafaqat ma'rifatparvarlik davrining komil shoiri, balki musiqashunos olim, aqlli siyosatdon ekanligiga yana bir karra amin bo'lish barobarida shoir qalbida bir junun yashayotganiga ham guvoh bo'lamiz. Bu majnunlik o'zidan kechish va O'zigagina ketish istagidir. Shoir dunyo o'tkinchi ekanligini yaxshi anglaydi. Umr tartibotini ham bandalarning emas, yolg'iz Allohning qoidalariga ko'ra tartiblaydi. Va bu tartibga nafaqat aql va jism bilan, balki ruh va qalb bilan amal qilishga harakat qiladi. Buning yaqqol isboti quyidagi misralarda namoyon bo'ladi. Unda Komil Xorazmiy inja tuyg'ular ifodasi va isboti sifatida bir qancha hadisi sharifdan unumli foydalanganligiga guvoh bo'lamiz:

Mu'jiz kaloming etti arab afsahini lol,

Har necha bilsa she'r aro tartibi nashru laff.

Chunkim hadisi poking erur "Laa nabiyya ba'd",*

Taxti nubuvvat uzra ne mumkin senga xalaf.

Har kim tanur o'zin – tonig'ay kirdikorini;

Bu so'z dalili keldi hadising "Faqad araf".**

* "Ayyuhannos, Inna laa nabiyya ba'dihi va laa ummata ba'dakum..." (Ey odamlar! mendan keyin boshqa payg'ambar yo'q, sizlardan keyin boshqa ummat yo'q...) hadisiga ishora.

Hijriy 10-yil 9-zulhijja (milodiy 632-yil 6-mart) – Arafa kuni ertalab kun chiqqanidan so'ng Rasululloh sollallohu alayhi vasallam Arafotga yo'l oldilar (u yerda 100 mingdan ortiq (114 ming yo 124 ming yoki 144 ming) sahobaga xutba qildilar); – Rasululloh sollallohu alayhi vasallam:

«Haqiqatan, men sizlarning ichingizda bir narsani qoldirdim, agar shunga asosan amal qilsangizlar, hech qachon adashmaysizlar: u Allohning Kitobi (Qur'on)dir» [4] va «Ey odamlar, mendan keyin Payg'ambar yo'q, sizlardan so'ng boshqa ummat yo'q. Ogoh bo'linglar! Parvardigoringizga ibodat qilinglar, besh vaqt namozingizni o'qinglar, bir oy ramazon ro'zangizni tutinglar, boyliklaringizning zakotini ko'ngildan chiqarib beringlar, Parvardigoringizning Bayti (Ka'ba)ni haj qilinglar va boshliqlaringizga itoat qilinglar – Parvardigoringizning jannatiga kirasizlar»[3], degan mashhur nasihatlarini ushbu Hajjatul vado' xutbasida aytganlar [4].

**** “Man arafa nafsahu faqad arafa rabbah”** (Kimki o'z nafsini tanisa, Rabbini taniydi) hadisiga ishora.

Shoir ijodida irfoniy qarashlar yetakchilik qilgani bois uning har baytini yuzaki tahlil qilib bo'lmaydi. Sayoz baholashga haqqimiz ham yo'q. Boisi, har bayt, har misra olam va odam orasidagi munosabatlar, ilohiy ishq, insoniyatning asliy go'zalligi haqidagi sirlardan xabar beradi go'yo.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Islom.uz. “Sahihi Muslim” 2956.
2. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri.-Toshkent: Toshkent islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi, 2004,-B. 511
3. Yuqoridagi manba 574-bet
4. Siyrat.uz. 7 жумадис сони 1446(27.06.2020)
5. Yuqoridagi manba.

UO'K 81'373

FRAZEMALARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI VA TARJIMA MUAMMOLARI

M.Kh.Buranova, o'qituvchi, Denov tadbirkorlik va pedagogika institute, Denov

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning semantik xususiyatlari hamda ularni tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan muammolar tahlil qilinadi. Frazeologik birliklarning ko'chma ma'nosi, barqarorligi va milliy-madaniy xususiyatlari ularning asosiy belgisi sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot davomida frazemalarni tarjima qilishda ekvivalentlik, izohli tarjima va moslashtirish kabi strategiyalar misollar asosida yoritilgan. Natijada, frazeologik birliklarni to'g'ri tarjima qilish uchun nafaqat til, balki madaniyatni ham chuqur bilish zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, semantika, tarjima muammolari, ekvivalentlik, ko'chma ma'no, madaniy xususiyat.

Аннотация. В данной статье анализируются семантические особенности фразеологических единиц в узбекском и английском языках, а также рассматриваются основные проблемы их перевода. Образное значение, устойчивость и культурная специфика фразеологических единиц определяются как их основные характеристики. В ходе исследования освещаются различные стратегии перевода, такие как эквивалентность, описательный перевод и адаптация, с использованием конкретных примеров. Делается вывод о том, что для адекватного перевода фразеологических единиц необходимо не только знание языка, но и глубокое понимание культуры.

Ключевые слова: фразеологические единицы, семантика, проблемы перевода, эквивалентность, переносное значение, культурная специфика

Abstract. This article analyzes the semantic features of phraseological units in Uzbek and English languages and examines the main challenges in their translation. The figurative meaning, stability, and cultural specificity of phraseological units are considered as their key characteristics. The study highlights different translation strategies such as equivalence, descriptive translation, and adaptation, supported by relevant examples. The findings show that successful translation of phraseological units requires not only linguistic competence but also deep cultural awareness.

Keywords: phraseological units, semantics, translation problems, equivalence, figurative meaning, cultural specificity

Til inson tafakkurining eng muhim vositasi bo'lib, unda jamiyatning tarixiy tajribasi, madaniyati va mentaliteti mujassamlashgan. Tilning eng obrazli va ta'sirchan qatlamlaridan biri frazeologik birliklar hisoblanadi. Ular nutqqa ifodaviylik, emotsionallik va obrazlilik bag'ishlaydi hamda milliy tafakkurni aks ettiradi. Frazeologiya nazariyasining shakllanishida Yevropa tilshunosligi muhim rol o'ynagan. Xususan, Sharl Balli frazeologik birliklarni stilistika doirasida o'rganib, ularning struktur va semantik belgilarini ajratib ko'rsatgan. Keyinchalik Ferdinand de Sossyur tomonidan ilgari surilgan sintagma nazariyasi frazeologiyani ilmiy asosda o'rganishga zamin yaratdi.

Zamonaviy tilshunoslikda frazeologiya mustaqil yo'nalish sifatida shakllangan bo'lib, ko'plab olimlar tomonidan rivojlantirilgan. Jumladan, A.V. Kunin, N.M. Shanskiy, V.P. Jukov kabi tadqiqotchilar frazeologik birliklarning struktur-semantik xususiyatlarini chuqur o'rganishgan. O'zbek tilshunosligida esa bu soha B. Yo'ldoshev va boshqa olimlar tomonidan rivojlantirilmoqda. Ushbu Maqolaning maqsadi – o'zbek va ingliz tillaridagi frazemalarning semantik xususiyatlarini aniqlash hamda ularni tarjima qilish muammolarini tahlil qilishdir.

O'tgan XX asrning so'nggi qirq yilida hamdo'stlik mamlakatlarida frazeologiya sohasida ilmiy qimmatga ega bo'lgan yuzlab ishlar yuzaga keldi. Ozarbayjon tilshunosligida bu sohada K.Y. Aliyev, G.A. Bayramov, A. Gurbanov kabi olimlar ilmiy izlanishlar olib borib, frazeologiya ilmining rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Arman, boshqird, gruzin, tilshunosligida ham frazeologiya masalalari keng o'rganilgan. P.S. Bediryan, Y.U. Gevorkyan, Z.G. Uraksin, A.L. Onlani, A.A. Taxanshvili kabi olimlarning ilmiy izlanishlari aynan frazeologiya ilmining taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq. Frazeologiya tilshunoslikning alohida mustaqil sohasi sifatida shakllandi. Taniqli frazeolog olimi N.N. Amosova to'g'ri ta'kidlaganidek “bu lingvistik sohaning shakllanishi va taraqqiyoti ko'plab frazeolog olimlarning turli tillar bo'yicha olib borgan tadqiqoti samarasidir” [1].

Tadqiqotimiz davomida frazemalarning semantik xususiyatlari nazariy jihatdan quydagicha o'rganildi.

Frazeologik birliklar til tizimining o'ziga xos semantik qatlamini tashkil etib, ular murakkab va ko'p qirrali ma'no tuzilishiga ega bo'lgan birliklar sifatida ajralib turadi. Frazemalarning asosiy xususiyati ularning ko'chma, umumlashgan va obrazli ma'noni ifodalash qobiliyatidir. Ular erkin so'z birikmalaridan farqli ravishda, komponentlarining lug'aviy ma'nolariga bevosita tayanmaydi, balki yaxlit holda yagona semantik birlik sifatida namoyon bo'ladi. Nazariy jihatdan frazeologik birliklarning semantik xususiyatlarini bir necha asosiy yo'nalishlarda ko'rib chiqish mumkin.

Birinchidan, frazemalarning ko'chma ma'noga egaligi (figurativlik) ularning eng muhim belgisidir. Frazemalarda so'zlarning bevosita lug'aviy ma'nosi emas, balki umumlashgan va obrazli ma'no ustuvorlik qiladi. Shu sababli ular nutqda obrazlilikni kuchaytiradi va fikrni yanada ta'sirchan ifodalash imkonini beradi. Masalan, “ko'z ochib yumguncha” iborasi tezlikni ifodalasa, ingliz tilidagi “break the ice” iborasi kommunikativ to'siqlarni bartaraf etish ma'nosini anglatadi. Bu holat frazemalarning semantik jihatdan ko'chma ma'noga asoslanishini tasdiqlaydi [2].

Ikkinchidan, frazeologik birliklar semantik butunlik (integrallik) xususiyatiga ega. Ya'ni ularning tarkibiy qismlari alohida holda mustaqil ma'no ifodalamaydi, balki birgalikda yagona semantik mazmunni hosil qiladi. Bunday birliklarda komponentlarning individual ma'nosi ikkinchi darajaga tushadi. Masalan, ingliz tilidagi “spill the beans” yoki o'zbek tilidagi “og'zi qulog'ida” iboralari tarkibiy jihatdan tahlil qilinganda ularning umumiy ma'nosi komponentlardan kelib chiqmasligi kuzatiladi.

Frazemalar semantik barqarorlik va o'zgarmaslik xususiyati bilan ajralib turadi. Ular tayyor holda qo'llaniladi va ularning tarkibiy tuzilishini o'zgartirish semantik buzilishlarga olib keladi. Bu jihat frazeologik birliklarning til tizimidagi mustahkamligini ta'minlaydi. Masalan, “kick the bucket” iborasining tarkibiy elementlarini o'zgartirish uning idiomatik ma'nosini yo'qotadi [3].

Frazeologik birliklar denotativ va konnotativ ma'no qatlamlarining uyg'unligi bilan tavsiflanadi. Denotativ ma'no predmet yoki hodisaning bevosita ifodasini bildirsa, konnotativ ma'no emotsional, baholovchi va stilistik komponentlarni o'z ichiga oladi. Aynan konnotativ ma'no frazemalarning obrazlilik va ekspressivligini ta'minlaydi. Masalan, “tosh yurak” iborasida asosiy (denotativ) ma'no bilan birga salbiy baholovchi (konnotativ) ma'no ham mavjud.

Frazemalarning semantik tabiati ularning obrazlilik (metaforiklik) xususiyati bilan chambarchas bog'liqdir. Ko'pchilik frazemalar metafora, metonimiya va boshqa stilistik vositalar asosida shakllanadi. Bu esa abstrakt tushunchalarni aniq va obrazli tarzda ifodalash imkonini beradi. Masalan, "time is money" yoki "qo'li ochiq" iboralari orqali murakkab tushunchalar obrazli tarzda yetkaziladi[4].

Frazeologik birliklar milliy-madaniy xususiyatga ega bo'lib, ular muayyan xalqning turmush tarzi, urf-odatlar va tarixiy tajribasi bilan bevosita bog'liqdir. Shu sababli bir tildagi frazema boshqa tilda to'liq muqobilga ega bo'lmasligi mumkin. Bu xususiyat frazemalarning tarjimasida muhim qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Umuman olganda, frazeologik birliklarning semantik xususiyatlari ularning murakkab, ko'p qatlamli va o'ziga xos til birliklari ekanligini ko'rsatadi. Ushbu xususiyatlar frazemalarni nafaqat tilshunoslikda, balki tarjimashunoslikda ham alohida tadqiq etishni talab qiladi.

Shu bilan bir qatorda frazemalarni tarjima qilishning ham bir nechta muammolarining nazariy asoslarini ko'rib chiqdik ular quydagilar:

Frazeologik birliklarni tarjima qilish masalasi zamonaviy tarjimashunoslikning eng murakkab va dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu murakkablik, avvalo, frazemalarning semantik, struktur va pragmatik jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi bilan izohlanadi. Frazeologik birliklar ko'pincha ko'chma ma'no, obrazlilik va milliy-madaniy komponentni o'zida mujassam etgani sababli, ularni boshqa tilga adekvat tarzda o'girish tarjimondan yuqori darajadagi lingvistik va madaniy kompetensiyani talab qiladi.

Nazariy jihatdan frazemalarni tarjima qilish muammolari bir necha asosiy omillar bilan belgilanadi. Ekvivalentlik masalasi frazeologik tarjimaning markaziy muammosi sifatida qaraladi. Tarjimashunoslikda ekvivalentlik tushunchasi ikki til birliklari o'rtasidagi ma'no mosligini anglatadi. Biroq frazeologik birliklarda bu moslik har doim ham to'liq ta'minlanmaydi. Chunki har bir til o'ziga xos obrazlar va ifoda vositalariga ega bo'lib, ular boshqa tilda aynan takrorlanmasligi mumkin. Shu sababli frazemalarni tarjima qilishda formal moslik emas, balki semantik adekvatlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Frazeologik birliklarning milliy-madaniy xususiyati tarjima jarayonida jiddiy qiyinchiliklar tug'diradi. Frazemalar ko'pincha ma'lum bir xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi va urf-odatlar bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Natijada, bir tilda mavjud bo'lgan frazema boshqa til vakillari uchun tushunarsiz bo'lishi mumkin. Bu holatda tarjimon oldida frazemaning mazmunini saqlagan holda uni moslashtirish yoki izohlash vazifasi turadi.

Tarjimashunoslik nazariyasida frazeologik birliklarni tarjima qilish uchun turli strategiyalar ishlab chiqilgan. Ular orasida eng muhimlari quyidagilardir: to'liq yoki qisman ekvivalent orqali tarjima, izohli (deskriptiv) tarjima, hamda madaniy moslashtirish (adaptatsiya). Ushbu strategiyalarni tanlash tarjima qilinayotgan matnning turi, konteksti va auditoriyasiga bog'liq bo'ldi. Frazeologik birliklarni tarjima qilish nazariyasi shuni ko'rsatadiki, bu jarayon oddiy til birliklarini tarjima qilishdan farqli ravishda murakkab, ko'p bosqichli va ijodiy yondashuvni talab qiladi. Samarali tarjima uchun tarjimon nafaqat til tizimini, balki madaniyatlararo farqlarni ham chuqur anglab yetishi zarur.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, frazeologik birliklar til tizimining eng murakkab va o'ziga xos qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ularning semantik tabiati ko'chma ma'no, obrazlilik, barqarorlik va milliy-madaniy xususiyatlar bilan belgilanadi. Frazemalar nafaqat kommunikativ vazifani bajaradi, balki nutqqa emotsional-ekspressiv rang, baholovchanlik va stilistik boylik baxsh etadi. Tahlillar asosida shuni aniqladiki, frazeologik birliklar semantik jihatdan yaxlit bo'lib, ularning umumiy ma'nosi tarkibiy qismlarining lug'aviy ma'nosidan kelib chiqmaydi. Ayniqsa, konnotativ ma'noning ustunligi frazemalarning obrazliliigi va ta'sirchanligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, ularning barqarorligi va reproduktivligi ularni erkin so'z birikmalaridan ajratib turadi. O'zbek va ingliz tillari frazeologik tizimining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatdiki, har ikki tilda frazemalar umumiy semantik xususiyatlarga ega bo'lsa-da, ularning milliy-madaniy asoslari sezilarli darajada farqlanadi. Bu esa frazeologik birliklarni tarjima qilish jarayonida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. – Москва, 1963.

2. Baker M. In other words: A coursebook on translation. – Routledge, 1992.
3. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь. – Русский язык, 1984.
4. Nida E. A. Toward a science of translating. – Brill, 1964.
5. Yo'ldoshev B. O'zbek frazeologiyasi va frazeografiyasining shakllanishi hamda taraqqiyoti. – Samarqand, 2007.
6. Mardanova M. D., Davlatova S. M. The problem of stylistic classification of vocabulary // Modern Science and Education: Achievements and Development Prospects. – 2024. – №2. – P. 10–13.
7. Mardanova M. D. Problems in translation of euphemisms in English and Uzbek languages // Экономика и социум. – 2024. – №6-1(121). – P. 402–405.
8. Mardanova M. Semantic characterise of English jargonisms // Журнал иностранных языков и лингвистики. – 2021. – Т.2, №3.

UDC 81'25:811.512.1:398

CULTURAL ALLUSIONS AND THEIR FUNCTIONAL EQUIVALENTS IN THE UZBEK LANGUAGE

D.F.Choriyeva, master's student, Termez State University, Termez

Annotatsiya. *Ushbu maqolada madaniy allyuziyalarning o'zbek tilidagi o'rni, ularning lingvomadaniy xususiyatlari va badiiy matndagi xizmati tadqiq etiladi. Allyuziya nafaqat adabiy uslub, balki xalqning tarixiy xotirasi va milliy mentalitetini aks ettiruvchi muhim vosita ekanligi asoslab berilgan. Tadqiqot davomida ingliz va o'zbek tillari misolida madaniy birliklarning tarjimada qayta yaratilishi hamda ularning funksional ekvivalentlarini topish muammolari tahlil qilingan. Maqolada keltirilgan misollar orqali milliy-madaniy bo'yoqqa ega bo'lgan tushunchalarning o'zbek tili muhitiga moslashuvi va ularning semantik transformatsiyalari yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Madaniy allyuziya, funksional ekvivalent, lingvokulturologiya, milliy-madaniy kolorit, badiiy nutq, konnotatsiya, o'zbek tili, tarjima muammolari, semantik transfer, madaniy kod.*

Аннотация: *В данной статье исследуется роль культурных аллюзий в узбекском языке, их лингвокультурологические особенности и функции в художественном тексте. Обосновывается, что аллюзия является не только литературным приемом, но и важным средством, отражающим историческую память и национальный менталитет народа. В ходе исследования на примере английского и узбекского языков анализируются проблемы воссоздания культурных единиц в переводе и поиска их функциональных эквивалентов. Через приведенные примеры освещается адаптация понятий с национально-культурным колоритом к узбекской языковой среде и их семантические трансформации.*

Ключевые слова: *Культурная аллюзия, функциональный эквивалент, лингвокультурология, национально-культурный колорит, художественная речь, коннотация, узбекский язык, проблемы перевода, семантический трансфер, культурный код.*

Abstract. *This article examines the role of cultural allusions in the Uzbek language, their linguacultural characteristics, and their function within literary texts. It argues that allusion is not merely a literary device but a vital tool reflecting a nation's historical memory and national mentality. The study analyzes the challenges of recreating cultural units in translation and finding their functional equivalents, using examples from English and Uzbek. Through specific illustrations, the article highlights how concepts with national-cultural coloring adapt to the Uzbek linguistic environment and undergo semantic transformations.*

Keywords: *Cultural allusion, functional equivalent, linguaculturology, national-cultural color, literary speech, connotation, Uzbek language, translation issues, semantic transfer, cultural code.*

Introduction. In the current era of accelerating globalization, inter-linguistic communication has evolved beyond a mere exchange of information into a vital mechanism for conveying cultural values. Every language serves as a unique cultural code that embodies the historical heritage and social experiences of its people. Within this process, cultural allusions hidden historical, literary, or mythological references embedded within a text stand out as one of the most complex and fascinating linguistic phenomena. The relevance of studying cultural allusions is underscored by the rapid

development of linguaculturology, where the nexus between language and culture has become a priority in modern linguistics. Furthermore, the challenge of translation remains a critical issue, as rendering a cultural reference from one language into another, particularly into a language with such a rich and ancient history as Uzbek, requires more than literal translation. This necessitates a profound analysis of functional equivalence to ensure that the pragmatic impact of the original message is preserved. Additionally, allusions in the Uzbek language are inextricably linked to Islamic values, Oriental literature, and national mythology, making their systematic analysis essential for a deeper understanding of the national identity [1]. The primary objective of this article is to reveal the semantic structure of cultural allusions across different languages, specifically focusing on English and Uzbek, and to establish principles for identifying their functional counterparts. By examining how cultural “gaps” or lacunae are filled, this study highlights the scientific novelty of treating allusions not merely as stylistic devices but as cognitive and pragmatic units.

Methodology. The methodological framework of this research is grounded in a multifaceted approach that integrates linguacultural, comparative, and contextual analysis to ensure a comprehensive investigation of cultural allusions. To achieve the research objectives, the descriptive method is initially employed to identify and classify allusions within English and Uzbek literary texts, providing a foundational understanding of their semantic layers. The comparative-typological method serves as the primary tool for juxtaposing these allusions across different linguistic systems, allowing for the identification of similarities and radical differences in how cultural codes are manifested. Special attention is given to the method of functional-pragmatic analysis, which focuses on how an allusion operates within a specific communicative context and how its intended effect is preserved when transitioning to the Uzbek language environment [2]. Furthermore, the study utilizes the technique of semantic transformation analysis to observe how the original meaning of a cultural reference adapts or changes to fit the conceptual sphere of the target audience. In order to determine the effectiveness of functional equivalents, the research also incorporates elements of contrastive linguistics, which helps in pinpointing cultural lacunae concepts that exist in one culture but lack a direct counterpart in another. Data for this study are drawn from a curated selection of classical and contemporary literary works in both English and Uzbek, ensuring that the analysis reflects both historical depth and modern linguistic trends. By synthesizing these diverse linguistic methods, the research provides a rigorous academic basis for evaluating how deep-seated cultural metaphors are reconstructed while maintaining their functional integrity in a cross-cultural dialogue.

Results. The analysis conducted in this study reveals that the successful translation of cultural allusions from English into Uzbek depends heavily on the identification of functional equivalents rather than literal correspondence. It was found that allusions rooted in Greek mythology or Shakespearean literature often create “cultural lacunae” in the Uzbek linguistic consciousness, requiring the translator to employ semantic transformations or substitute them with local historical or religious figures to achieve the same pragmatic effect. For instance, the research demonstrates that where an English text utilizes a “Herculean task” to denote immense effort, the Uzbek functional equivalent often draws upon the imagery of “Farhod” or “Rustam,” thereby aligning the allusion with the target audience’s heroic epic tradition. Furthermore, the results indicate that religious allusions, particularly those derived from biblical sources in English, find their most effective counterparts in Quranic or Sufi metaphors within the Uzbek language, preserving the sanctity and weight of the original reference. The data suggests that approximately sixty percent of the analyzed allusions required functional substitution to remain intelligible, while the remainder could be maintained through descriptive translation or explanatory footnotes. These findings prove that allusions in Uzbek function as a bridge between the text and the collective memory of the nation, where the preservation of the “cultural flavor” is prioritized over linguistic form [3]. Ultimately, the study confirms that a functional-equivalent approach minimizes cognitive dissonance for the Uzbek reader and ensures that the communicative intent of the source text remains intact despite the deep-seated differences in Western and Eastern cultural paradigms.

Discussion. The findings of this research spark a broader conversation regarding the boundaries of translatability and the cognitive processing of cultural metaphors in Eastern and Western linguistic

frameworks. While the results highlight the effectiveness of functional equivalents, the discussion must address whether such substitutions risk “over-domesticating” the source text and stripping it of its original cultural identity. In the context of the Uzbek language, the reliance on historical and religious figures such as Farhod or Navoi’s archetypes to replace Western allusions suggests a profound cultural resilience where the target language’s conceptual sphere actively reshapes foreign input to ensure coherence. This raises a critical question in modern linguaculturology about the loss of the “foreign” flavor versus the gain of “clarity” for the reader. Furthermore, the analysis indicates that the effectiveness of an allusion is not merely a linguistic match but a deep-seated connection to the collective subconscious of the Uzbek people, which is heavily influenced by oral folk traditions and classical poetry [4]. Comparing these results with existing theories of formal equivalence, it becomes evident that a rigid adherence to the original form often leads to a “pragmatic failure” in the Uzbek context, as the intended irony or wisdom of the allusion evaporates when the cultural reference point is unknown. Therefore, the discussion emphasizes that the translator acts not just as a linguist but as a cultural mediator who must navigate the tension between the globalized nature of modern literature and the specific, localized nuances of the Uzbek language. These observations suggest that future research should focus on the development of a specialized dictionary of cultural equivalents that could standardize the rendering of common Western allusions into the Uzbek socio-cultural landscape, thereby bridging the gap between distinct worldviews without losing the essence of the communicative act [5].

Conclusion. In conclusion, the study of cultural allusions and their functional equivalents in the Uzbek language highlights the intricate relationship between linguistic structures and national identity. The research proves that allusions are far more than ornamental stylistic devices; they are cognitive anchors that link a text to a specific cultural and historical heritage. Through the analysis of various literary examples, it has been established that achieving functional equivalence is the most effective strategy for preserving the pragmatic impact of a source text when translating into Uzbek. This process often requires a shift from formal correspondence to a more dynamic adaptation, where Western mythological or literary references are replaced by figures and concepts rooted in the Uzbek-Oriental tradition to ensure resonance with the reader. The findings underscore that while globalization encourages the cross-border flow of ideas, the linguistic nuances of the Uzbek language remain deeply anchored in its own unique cultural code, requiring translators and linguists to act as bridge-builders between distinct worldviews.

Ultimately, this research contributes to the field of linguaculturology by providing a framework for understanding how cultural gaps can be bridged without compromising the essence of the original message. Future academic inquiries may build upon these results by exploring the digital evolution of allusions in social media and modern discourse, further expanding our understanding of how the Uzbek language continues to adapt and thrive in an increasingly interconnected world.

REFERENCES:

1. Lotman, Yu. M. Vnutri mislyashix mirov. Sankt-Peterburg: Azbuka, 2010. - 448 s
2. Toxirov, J. Badiiy matnda allyuziyaning lingvomadaniy tadqiqi: Filol. Fan. Nomz. ... diss. Avtoref. – Toshkent: O‘zMU, 2018. – 26 b.
3. Leppihalme, R. Culture-bound Realia: Strategies for the Translation of Allusions. — Clevedon: Multilingual Matters, 1997. — 210 p.
4. Ashurova, D. U., Galieva, M. R. Cultural Linguistics. - Tashkent: Vneshinvestprom, 2019. — 208 p.
5. Vinogradov, V. S. Vvedenie v perevodovedenie (obshie i leksicheskie voprosi). - M.: Izdatelstvo instituta obshego srednego obrazovaniya RAO, 2001. - 224 s.
6. Safarov, Sh. S. Kognitiv tilshunoslik. - Samarqand: Sangzor, 2006. - 92 b.
7. Venuti, L. The Translator’s Invisibility: A History of Translation. - London & New York: Routledge, 2008. - 353 p.

PEDAGOGIK DISKURSDA KONSEPTUAL METAFORALAR: KOGNITIV MODELAR, DISKURSIV STRATEGIYALAR VA TA'LIM SAMARADORLIGI*K.R.Dadajonova, talaba, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona**H.R.Yunusova, katta o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona*

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik diskursda konseptual metaforalarning kognitiv va diskursiv xususiyatlari chuqur tahlil qilinadi hamda ularning ta'lim samaradorligiga ta'siri ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so'zlar: konseptual metafora, pedagogik diskurs, kognitiv lingvistika, diskurs tahlili, ta'lim samaradorligi, metaforik model

Аннотация. В статье проводится углубленный анализ концептуальных метафор в педагогическом дискурсе и их влияния на образовательный процесс.

Ключевые слова: концептуальная метафора, педагогический дискурс, когнитивная лингвистика, дискурс-анализ, эффективность обучения, метафорическая модель.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of conceptual metaphors in pedagogical discourse, focusing on their cognitive and discursive functions and their impact on educational effectiveness.

Key words: conceptual metaphor, pedagogical discourse, cognitive linguistics, discourse analysis, educational effectiveness, metaphorical model.

Kirish. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda konseptual metafora nazariyasi inson tafakkurini tushuntiruvchi eng muhim yondashuvlardan biri sifatida qoraladi. Lakoff va Johnson (1980) tomonidan ishlab chiqilgan ushbu nazariya inson abstrakt tushunchalarni konkret tajriba asosida anglashini asoslab beradi. Pedagogik diskurs esa ushbu nazariyaning amaliy namoyon bo'ladigan muhim maydonidir. Chunki ta'lim jarayoni murakkab bilimlarni soddalashtirib, o'quvchilarga yetkazishni talab qiladi. Metaforalar aynan shu vazifani bajaruvchi kognitiv mexanizm sifatida xizmat qiladi. Pedagogik diskursda metaforalarning qo'llanilishi nafaqat bilimni tushuntirish, balki uni strukturaviy jihatdan tashkil etish, talqin qilish va mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu sababli metaforalarni faqat stilistik vosita sifatida emas, balki bilimni shakllantiruvchi asosiy mexanizm sifatida ko'rib chiqish zarur.

Bugungi global ta'lim tizimida samaradorlik masalasi dolzarb bo'lib, bu jarayonda til vositalarining roli ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, konseptual metaforalarni chuqur tahlil qilish pedagogik metodologiyani rivojlantirish uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Asosiy qism. Pedagogik diskursda konseptual metaforalar o'quv jarayonining mazmunini tushunish, bilimni yetkazish va qabul qilish mexanizmlarini shakllantirishda muhim kognitiv vosita sifatida xizmat qiladi. Kognitiv lingvistika doirasida ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, inson abstrakt tushunchalarni anglash uchun ularni konkret tajriba bilan bog'laydi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan ko'plab ifodalar metaforik xarakterga ega bo'lib, ular bilimni tizimlashtirish va talaba ongida mustahkamlashga yordam beradi. Masalan, "bilim olish yo'li", "fikrlar oqimi", "ilmiy poydevor", "g'oyani rivojlantirish" kabi birliklar pedagogik diskursda keng qo'llaniladi va ular orqali murakkab tushunchalar soddaga, tushunarli shaklga keltiriladi.

Pedagogik diskursda eng keng tarqalgan konseptual metaforalardan biri bu TA'LIM – SAYOHAT metaforasidir. Ushbu modelda o'qitish jarayoni maqsad sari harakat sifatida talqin qilinadi: o'quvchi yo'lga chiqadi, bilimlar esa yo'ldagi manzillar yoki bosqichlar sifatida ko'riladi. Bu metafora o'quvchiga ta'lim jarayonini dinamik va bosqichma-bosqich rivojlanadigan jarayon sifatida qabul qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, o'qituvchi bu jarayonda yo'l ko'rsatuvchi yoki yo'lbo'shchi sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday metaforalar o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, chunki ular bilim olishni faol va maqsadga yo'naltirilgan faoliyat sifatida tasavvur qilishadi.

Yana bir muhim konseptual model bu BILIM – OB'EKT metaforasidir. Ushbu modelda bilim “olish”, “berish”, “egallash” mumkin bo'lgan narsa sifatida talqin qilinadi. Masalan, “bilimni egallash”, “axborotni uzatish”, “tajriba bilan bo'lishish” kabi iboralar aynan shu metaforaga asoslanadi. Bu model ta'lim jarayonini an'anaviy tarzda – ya'ni o'qituvchidan o'quvchiga bilim uzatiladigan jarayon sifatida tushuntiradi. Biroq zamonaviy pedagogika bu modelni qisman tanqid qiladi, chunki u o'quvchini passiv qabul qiluvchi sifatida tasvirlaydi. Shunga qaramay, ushbu metafora hali ham pedagogik diskursda keng qo'llaniladi va tushunishni osonlashtiruvchi vosita bo'lib qolmoqda.

Pedagogik diskursda uchraydigan yana bir konseptual metafora bu AQL – KONTEYNER modelidir. Bu metaforada inson ongini ichiga ma'lumot “joylashtiriladigan” idish sifatida tasavvur qilinadi. Masalan, “boshiga solib qo'yimoq”, “yodga joylash”, “fikr bilan to'ldirish” kabi iboralar ushbu metaforik modelga asoslanadi. Ushbu yondashuv ham an'anaviy ta'lim tizimiga xos bo'lib, unda bilim tashqi manbadan olinib, o'quvchi ongiga “joylashtiriladi”. Ammo konstruktivistik yondashuvlar bu modelni qayta ko'rib chiqib, bilimni faol ravishda quriladigan jarayon sifatida talqin qiladi.

Zamonaviy pedagogik diskursda konseptual metaforalarning roli faqat tushuntirish bilan cheklanib qolmaydi, balki ular o'quv jarayonining metodologiyasini ham belgilaydi. Masalan, TA'LIM – QURILISH metaforasi asosida o'quv jarayoni bosqichma-bosqich quriladigan tizim sifatida qaraladi. Bu yerda “poydevor yaratish”, “bilimni mustahkamlash”, “ustiga yangi bilim qo'shish” kabi iboralar keng qo'llaniladi. Ushbu metafora ayniqsa spiral o'qitish modeli bilan uyg'unlashadi, bunda bilimlar asta-sekin chuqurlashtirilib boriladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bunday metaforalar o'quvchilarga bilimlar o'rtasidagi bog'liqlikni anglashda yordam beradi.

Shuningdek, pedagogik diskursda TA'LIM – URUSH/YOKI KURASH metaforasi ham uchraydi. Masalan, “imtihondan o'tish uchun kurash”, “qiyinchiliklarni yengish”, “bilim uchun kurashish” kabi iboralar bu modelga kiradi. Ushbu metafora o'quv jarayonini raqobat va qarshilik orqali rivojlanadigan jarayon sifatida ko'rsatadi. Biroq ayrim tadqiqotchilar bu metaforaning salbiy tomonlarini ham ta'kidlaydi, chunki u o'quvchilarda stress va bosim hissini kuchaytirishi mumkin. Shu sababli zamonaviy pedagogika ko'proq hamkorlik va qo'llab-quvvatlashga asoslangan metaforalarni ilgari surmoqda.

Pedagogik diskursdagi konseptual metaforalar nafaqat til birliklarida, balki o'qitish strategiyalarida ham namoyon bo'ladi. Masalan, “scaffolding” (tayanch qurish) tushunchasi aynan metaforik asosga ega bo'lib, u o'quvchining rivojlanishiga vaqtinchalik yordam berishni anglatadi. Bu yerda qurilish metaforasi orqali murakkab o'quv jarayoni sodda va aniq modelda tushuntiriladi. Shu bilan birga, interaktiv o'qitish metodlari ham ko'pincha metaforik asosda ishlab chiqiladi, bu esa bilimni faol o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Ilmiy manbalarda konseptual metaforalar o'quvchilarning kognitiv faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi. Xususan, ular yangi ma'lumotni mavjud bilimlar bilan bog'lash, abstrakt tushunchalarni konkretlashtirish va xotirada mustahkamlashga yordam beradi. Shu sababli pedagogik diskursda metaforalardan ongli va maqsadga muvofiq foydalanish muhim hisoblanadi. O'qituvchi tomonidan tanlangan metafora o'quvchilarning mavzuni qanday tushunishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Umuman olganda, pedagogik diskursda konseptual metaforalar bilimni uzatish va o'zlashtirish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Ular nafaqat lingvistik vosita, balki didaktik strategiya sifatida ham xizmat qiladi. Shu bois ta'lim jarayonida metaforalardan samarali foydalanish o'quvchilarning bilimni chuqurroq anglashiga, mustaqil fikrlashini rivojlantirishga va o'quv motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar konseptual metaforalarning pedagogik diskursdagi fundamental rolini tasdiqlaydi. Ular bilimni tushuntirish, strukturaviy tashkil etish va o'zlashtirish jarayonini sezilarli darajada samarali qiladi. Metaforalar orqali abstrakt tushunchalar konkret tajribaga bog'lanadi, bu esa ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. Kelgusida ushbu yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlar pedagogik metodlarni yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Avvalo, konseptual metaforalar o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqotni samarali qiladi. Masalan, bilimni "yorug'lik", o'rganishni esa "sayohat" sifatida tasvirlash orqali o'quvchilar yangi bilimlarni osonroq qabul qiladi. Bu esa ta'lim jarayonini yanada jonli va qiziqarli qiladi. Shuningdek, pedagogik diskursda metaforalar abstrakt tushunchalarni konkretlashtiradi. Masalan, "bilim — bu qurol" yoki "tafakkur — bu jarayon" kabi ifodalar orqali o'quvchi murakkab g'oyalarni o'z tajribasi bilan bog'laydi. Bu esa tushunish darajasini oshiradi. Konseptual metaforalar o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashini ham rivojlantiradi. Ular orqali o'quvchilar nafaqat bilimni qabul qiladi, balki uni yangi kontekstlarda qo'llashni o'rganadi. Xulosa qilib aytganda, konseptual metaforalar pedagogik diskursning ajralmas qismi bo'lib, ular ta'lim samaradorligini oshirish, tushunishni chuqurlashtirish va o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kövecses, Z. (2010). Metaphor: A Practical Introduction.
2. Cameron, L. (2003). Metaphor in Educational Discourse.
3. Gibbs, R. (1994). The Poetics of Mind.
4. Semino, E. (2008). Metaphor in Discourse.
5. Charteris-Black, J. (2004). Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis.

UDC 81'42

PRAGMATIC MANIPULATION AND IDEOLOGICAL FRAMING THROUGH VERB FORMS IN ENGLISH AND UZBEK MEDIA DISCOURSE

N.Djumaeva, Associate professor, PhD, Bukhara State University, Bukhara

D.Sultanmuradova, Master student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek ommaviy axborot vositalari diskursida fe'l shakllari orqali amalga oshiriladigan pragmatik manipulyatsiya va ideologik freymlash mexanizmlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot zamon, nisbat, mayl, modal shakllar, shuningdek, sabab-oqibat va majhul konstruksiyalarning matn ichidagi baholovchi hamda yo'naltiruvchi funksiyasini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: pragmatik manipulyatsiya, ideologik freymlash, fe'l shakllari, media diskurs, modal birliklar, agentlik, nisbat kategoriyasi.

Аннотация. В статье проводится сопоставительный анализ механизмов прагматической манипуляции и идеологического фрейминга, реализуемых через глагольные формы в английском и узбекском медиа-дискурсе. Особое внимание уделяется исследованию временных форм, залога, наклонения, модальности, а также причинно-следственных и безличных конструкций, формирующих оценочную и интерпретационную направленность текста.

Ключевые слова: прагматическая манипуляция, идеологический фрейминг, глагольные формы, медиа-дискурс, модальность, агентность, залог.

Abstract. This article presents a comparative analysis of pragmatic manipulation and ideological framing realized through verb forms in English and Uzbek media discourse. The study examines tense, voice, mood, modality, and causative constructions as grammatical resources that shape evaluative positioning and interpretative framing within media texts.

Key words: pragmatic manipulation, ideological framing, verb forms, media discourse, modality, agency, voice.

Pragmatic manipulation and ideological framing are central mechanisms through which media discourse constructs social reality rather than merely reflecting it. Contemporary discourse studies increasingly emphasize that ideology is encoded not only lexically but also grammatically. While lexical choices such as evaluative adjectives and metaphors have been widely examined, grammatical structures—particularly verb forms—remain comparatively underexplored as instruments of ideological influence. This study argues that verb forms in English and Uzbek media discourse function as powerful pragmatic tools that shape agency, distribute responsibility, encode epistemic stance, and frame temporality in ways that subtly guide reader interpretation.

Within the framework of Critical Discourse Analysis, language is viewed as socially constitutive and ideologically loaded. Fairclough (1995) maintains that media language represents a site of power where linguistic choices naturalize particular worldviews. Similarly, van Dijk (2008) emphasizes that discourse structures influence cognitive models of events in the minds of readers. From a cognitive linguistic perspective, Langacker (2008) argues that grammar encodes construal, meaning that grammatical forms reflect how speakers conceptualize events rather than objectively describe them. Therefore, verb forms cannot be treated as neutral structural elements; they actively participate in constructing social meaning.

A qualitative comparative analysis of English and Uzbek media texts focusing on political and socio-economic reporting reveals systematic patterns of pragmatic manipulation at the grammatical level. One of the most salient strategies observed is the manipulation of agency through voice selection. In English-language reports, passive constructions frequently appear in contexts involving political controversy or institutional failure. Sentences such as “Mistakes were made during the operation” suppress explicit reference to the responsible agent. As Fowler (1991) notes, passivization often functions ideologically by deleting or backgrounding actors, thereby mitigating accountability. The grammatical subject becomes the affected entity rather than the actor, shifting focus away from responsibility.

A similar pattern is evident in Uzbek media discourse. Constructions such as “Xatolarga yo‘l qo‘yildi” eliminate the agent through the passive or impersonal form. The absence of a clearly identifiable subject transforms the event into an abstract occurrence rather than an intentional act. Although English relies on auxiliary constructions to form the passive voice, Uzbek employs morphological markers within its agglutinative structure, yet the pragmatic effect remains comparable: responsibility is blurred and accountability is diffused.

Modality constitutes another crucial mechanism of ideological framing. Halliday (1994) argues that modality expresses interpersonal meaning by positioning the speaker in relation to the proposition. In English media texts, epistemic modals such as “may,” “might,” and “could” are often used when presenting politically sensitive claims. For example, “The new policy may lead to economic instability” encodes uncertainty and reduces the strength of the assertion. In contrast, deontic modals such as “must” and “should” introduce obligation and normative force, as in “The government must address the crisis.” These modal choices influence how readers evaluate necessity, probability, and urgency.

Uzbek media demonstrates parallel strategies through modal expressions such as “mumkin” (possible) and “kerak” (necessary). For instance, “Bu qaror iqtisodiy muammolarga olib kelishi mumkin” signals potentiality rather than certainty, thereby softening evaluative impact.

Conversely, “Hukumat choralar ko‘rishi kerak” constructs an obligation framework, positioning the government within a normative expectation. Despite structural differences between the two languages, both utilize modality to encode epistemic distance and ideological stance.

Tense selection further contributes to ideological framing by shaping temporal interpretation. Present tense is frequently employed in headlines and political commentary to dramatize events and suggest continuity. Statements such as “Government fails to respond” or “Hukumat javob bermaydi” frame the issue as ongoing and systemic rather than isolated. Chilton (2004) observes that temporal framing affects cognitive perception by influencing whether events are conceptualized as temporary incidents or entrenched patterns. Through tense manipulation, media discourse can create a sense of persistent crisis or enduring instability.

Causative constructions also play a significant role in redistributing agency. Uzbek morphology allows compact encoding of indirect agency through causative suffixes such as -dir-, -tir-, and -kaz. In a sentence like “Rahbar qarorni qabul qildirdi,” responsibility is mediated rather than direct; the leader is portrayed as initiating but not personally performing the action. English achieves similar pragmatic effects through lexical causatives such as “make,” “cause,” or “force.” For example, “The decision forced businesses to close” presents consequences as externally driven and potentially unavoidable. These constructions shift focus from intentional agency to structural causation, thereby reframing responsibility.

The comparative findings demonstrate that although English is structurally analytic and Uzbek is agglutinative, both languages deploy verb forms strategically to achieve similar pragmatic outcomes. Passive constructions obscure agency, modality adjusts epistemic commitment, tense constructs temporal framing, and causatives redistribute responsibility. These grammatical strategies operate beneath the lexical surface, making ideological influence less overt but no less powerful.

From a cognitive perspective, such grammatical choices guide mental simulation processes in readers. By suppressing agents or reducing certainty, media texts influence how events are mentally represented. The absence of explicit actors reduces blame attribution, while modal uncertainty creates interpretive flexibility. Thus, verb forms function as subtle but effective instruments of pragmatic manipulation.

The study confirms that ideological framing in media discourse extends beyond vocabulary into the grammatical architecture of language. Verb morphology and functional forms encode perspective, evaluation, and power relations. Recognizing these mechanisms expands the analytical scope of discourse studies and highlights the need to integrate grammatical analysis into media linguistics. Future research may incorporate corpus-based quantitative methods to measure frequency patterns and experimental approaches to assess reader perception, thereby deepening understanding of grammar as a site of ideological construction.

Conclusion. The present study has demonstrated that verb forms in English and Uzbek media discourse function as significant instruments of pragmatic manipulation and ideological framing. Contrary to the traditional view of grammar as a neutral structural system, the analysis confirms that grammatical choices—particularly voice, tense, modality, and causative constructions—actively participate in constructing social reality and shaping reader interpretation. Verb forms not only describe events but also determine how agency is distributed, how responsibility is assigned or concealed, and how degrees of certainty and obligation are encoded.

REFERENCES:

1. Chilton, P. (2004). *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. Routledge.
2. Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*. Edward Arnold.
3. Fowler, R. (1991). *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. Routledge.
4. Halliday, M. A. K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar* (2nd ed.). Edward Arnold.
5. Langacker, R. W. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford University Press.
6. Van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and Power*. Palgrave Macmillan.
7. Stubbs, M. (1996). *Text and Corpus Analysis: Computer-Assisted Studies of Language and Culture*. Blackwell.
8. Fairclough, N., & Wodak, R. (1997). Critical Discourse Analysis. In T. A. van Dijk (Ed.), *Discourse as Social Interaction* (pp. 258–284). Sage.

UO'K 830.1

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA METAFORIK TAFAKKUR: KOGNITIV-LINGVISTIK YONDASHUV

U.X.Eminova, master student, Fergana State University, Fergana

D.A.G'aniyeva, professor, DSc, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida metaforik tafakkurning kognitiv-lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Metafora nafaqat badiiy vosita, balki inson tafakkurining asosiy mexanizmlaridan biri sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda konseptual metafora nazariyasi asosida ikkala tildagi umumiy va milliy xususiyatlar aniqlanadi.*

Kalit so'zlar: *metafora, metaforik tafakkur, kognitiv lingvistika, konseptual metafora, til va tafakkur, ingliz tili, o'zbek tili, madaniy xususiyatlar, semantik tahlil, konsept*

Аннотация. *В данной статье рассматривается метафорическое мышление в английском и узбекском языках с когнитивно-лингвистической точки зрения. Метафора анализируется не только как художественное средство, но и как важный механизм человеческого мышления. На основе теории концептуальной метафоры выявляются универсальные и национальные особенности.*

Ключевые слова: метафора, метафорическое мышление, когнитивная лингвистика, концептуальная метафора, язык и мышление, английский язык, узбекский язык, культурные особенности, семантический анализ, концепт.

Abstract . This article analyzes metaphorical thinking in English and Uzbek from a cognitive-linguistic perspective. Metaphor is viewed not only as a stylistic device but also as a fundamental mechanism of human cognition. Based on conceptual metaphor theory, the study identifies universal and culture-specific features in both languages.

Key words: metaphor, metaphorical thinking, cognitive linguistics, conceptual metaphor, language and thought, English language, Uzbek language, cultural features, semantic analysis, concept.

Kirish. So‘nggi yillarda tilshunoslikda kognitiv yondashuv alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu yondashuv tilni inson tafakkuri bilan uzviy bog‘liq hodisa sifatida o‘rganadi. Ayniqsa, metafora fenomeni bu borada muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. An‘anaviy qarashlarda metafora faqat badiiy ifoda vositasi sifatida talqin etilgan bo‘lsa, zamonaviy kognitiv lingvistika uni inson ongining asosiy konseptual mexanizmlaridan biri sifatida izohlaydi. Ingliz va o‘zbek tillari turli til oilalariga mansub bo‘lishiga qaramay, ularda metaforik tafakkur ko‘plab umumiyliklarga ega. Shu bilan birga, milliy madaniyat, urf-odat va dunyoqarash bilan bog‘liq farqlar ham mavjud.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot kognitiv-lingvistik paradigma doirasida olib borilib, uning markazida metaforaning inson tafakkuridagi o‘rni va til orqali ifodalanishi masalasi turadi. Tadqiqotning asosiy vazifasi ingliz va o‘zbek tillaridagi metaforik birliklarni qiyosiy jihatdan o‘rganish hamda ularning umumiy va o‘ziga xos tomonlarini aniqlashdan iborat. Ish jarayonida tavsifiy va qiyosiy tahlil usullaridan samarali foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida ikki tilga oid metaforik ifodalar turli manbalardan — badiiy asarlar, publitsistik matnlar, izohli lug‘atlar hamda og‘zaki nutq namunalaridan saralab olindi. Tanlangan birliklar inson tajribasida keng qo‘llaniladigan va konseptual darajada muhim hisoblangan metaforalarni qamrab oladi. Tahlil davomida metaforalar kognitiv nuqtai nazardan ko‘rib chiqildi, ya‘ni ular orqali bir tushuncha boshqa tushuncha yordamida qanday anglanishi aniqlashtirildi. Har bir metaforik ifodada manba va nishon sohalar o‘rtasidagi bog‘lanishlar o‘rganilib, ularning o‘zaro mosligi tahlil qilindi. Bundan tashqari, semantik tahlil usuli orqali metaforalarning ma‘no qatlamlari ochib berildi. Ushbu yondashuv metaforik birliklarning yuzaki ifodasi ortida yotgan chuqur ma‘nolarni aniqlash imkonini berdi. Natijada metaforaning nafaqat til birliklari, balki tafakkur jarayonining tarkibiy qismi ekanligi asoslab berildi. Qiyosiy tahlil asosida ingliz va o‘zbek tillaridagi metaforalar o‘rtasidagi umumiylik va tafovutlar aniqlanib, ularning madaniy asoslari izohlandi. Tadqiqotda asosan sifat tahliliga ustuvor ahamiyat berilib, metaforalarning funksional va kognitiv xususiyatlari chuqur o‘rganildi. Mazkur metodologiya metaforik tafakkurni har tomonlama — lingvistik, kognitiv va madaniy jihatdan kompleks yoritish imkonini berdi.

Natijalar. Tadqiqot davomida ingliz va o‘zbek tillaridagi metaforik birliklar qiyosiy tahlil qilinib, ularning bir qator umumiy va farqli jihatlari aniqlandi. Avvalo, har ikki tilda inson tajribasiga asoslangan universal konseptual metaforalar mavjudligi kuzatildi. Jumladan, hayot – yo‘l modeli keng tarqalgan bo‘lib, ingliz tilida *on the right path*, *reach a goal*, *at a crossroads* kabi ifodalar orqali namoyon bo‘ladi. O‘zbek tilida esa ushbu konsept *hayot yo‘li*, *to‘g‘ri yo‘ldan bormoq*, *yo‘lini topmoq* kabi birliklar orqali ifodalanadi. Mazkur metafora inson hayotini harakat va yo‘nalish bilan bog‘lash asosida shakllangan. Shuningdek, vaqt qimmatli resurs konseptual metaforasi ham har ikki tilda faol qo‘llanilishi aniqlandi. Ingliz tilida *save time*, *waste time*, *spend time* kabi ifodalar mavjud bo‘lsa, o‘zbek tilida *vaqtni tejamoq*, *vaqtni bekorga sarflamoq*, *vaqt — oltin* kabi birliklar qo‘llaniladi. Bu holat vaqtning ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyat kasb etishini aks ettiradi. Tahlil natijasida his tuyg‘ular ilqlik metaforasi ham universal xarakterga ega ekani kuzatildi. Ingliz tilida *burn with anger*, *boiling with rage* kabi ifodalar mavjud bo‘lib, o‘zbek tilida *g‘azabdan yonmoq*, *ichi qizib ketdi* kabi birliklar bilan ifodalanadi. Bu yerda hissiy holatlar jismoniy issiqlik orqali konseptuallashtiriladi. Bundan tashqari, o‘zbek tiliga xos metaforik birliklar ham aniqlanib, ular ko‘proq tabiat va an‘anaviy turmush tarziga asoslanganligi kuzatildi. Masalan, *ko‘ngli tog‘dek keng*, *yuragi muzlab ketdi*, *ko‘ngli ochildi*

kabi ifodalar insonning ichki holatini tabiat hodisalari orqali ifodalaydi. Shuningdek, *non topmoq*, *boshiga tashvish tushdi*, *ko'ngliga tugib qo'ymoq* kabi metaforalar milliy madaniyat va ijtimoiy hayot bilan chambarchas bog'liq ekanligi aniqlandi. Ingliz tilida esa metaforik birliklar ko'proq biznes, ijtimoiy munosabat va zamonaviy hayot bilan bog'liq holda shakllangan. Jumladan, *climb the corporate ladder*, *reach the top*, *gain ground* kabi ifodalar karyera va muvaffaqiyatni ifodalaydi. Shuningdek, *break the ice*, *open up*, *build relationships* kabi metaforalar ijtimoiy muloqot jarayonlarini aks ettiradi. Manba va nishon sohalar o'rtasidagi bog'lanishlar ham tahlil qilinib, ularning muayyan qonuniyatlarga asoslanishi kuzatildi. Masalan, harakat sohasi hayot tushunchasini ifodalashda qo'llanilib, ingliz tilida *move forward in life*, o'zbek tilida *hayotda oldinga intilmoq* kabi birliklar yuzaga kelgan. Xuddi shuningdek, issiqlik sohasi hissiy holatlarni ifodalashda ishlatiladi (*warm feelings — iliq munosabat*), og'irlik esa muammolarni ifodalashda qo'llanadi (*heavy problem — og'ir muammo*). Semantik tahlil natijalari metaforik birliklarning ko'p qatlamli ma'noga ega ekanligini ko'rsatdi. Masalan, *yuragi muzlab ketdi* bir tomondan sovuqlikni bildirsa, boshqa tomondan hissiy befarqlikni anglatadi. Xuddi shuningdek, ingliz tilidagi *break the ice* ifodasi yuzaki ma'noda muzni sindirishni bildirsa-da, konseptual darajada muloqotni boshlash ma'nosini ifodalaydi. Ushbu natijalar metaforaning til birliklaridan tashqari, inson tafakkurining muhim tarkibiy qismi ekanligini tasdiqlaydi.

Muhokama. Olib borilgan tahlillar natijalari metaforik tafakkurning ingliz va o'zbek tillarida muhim kognitiv mexanizm sifatida namoyon bo'lishini tasdiqlaydi. Aniqlangan universal metaforalar, xususan, hayot - yo'l, vaqt qimmatli resurs hamda his tuyg'ular issiqlik modellari insonning jismoniy va tajribaviy idrokiga asoslangan bo'lib, ular turli tillarda o'xshash tarzda ifodalanadi. Bu holat metaforaning umuminsonga xos tafakkur vositasi ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, qiyosiy tahlil natijalari metaforalarning milliy-madaniy xususiyatlarini ham ochib berdi. O'zbek tilida metaforik birliklarning tabiat, an'anaviy turmush va ijtimoiy qadriyatlar bilan bog'liqligi kuzatilsa, ingliz tilida ular ko'proq zamonaviy hayot, biznes va ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq holda shakllangan. Bu farqlar har bir til egalarining dunyoqarashi, yashash tarzi va tarixiy rivojlanishi bilan izohlanadi. Metaforik birliklarning semantik tahlili ularning ko'p qatlamli tuzilishga ega ekanligini ko'rsatdi. Har bir metafora yuzaki leksik ma'nodan tashqari chuqur konseptual mazmunni ham ifodalaydi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida metaforik tafakkurning kognitiv-lingvistik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, metafora inson tafakkurining muhim mexanizmlaridan biri bo'lib, u orqali abstrakt tushunchalar konkret tajriba asosida angatlanadi. Qiyosiy tahlil asosida har ikki tilda umumiy konseptual metaforalar mavjudligi aniqlandi. Bu esa inson tafakkurining universal xususiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, metaforalarning milliy-madaniy jihatlari ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular har bir xalqning o'ziga xos dunyoqarashi va qadriyatlarini aks ettiradi. Tadqiqot davomida metaforalarning semantik va kognitiv xususiyatlari ochib berildi hamda ularning til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalashdagi roli asoslab berildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, metaforalar nafaqat nutqni bezash vositasi, balki insonning borliqni anglash va konseptuallashtirish jarayonining muhim elementi hisoblanadi. Kelgusida ushbu yo'nalishda tadqiqotlarni kengaytirish, xususan, boshqa tillar bilan qiyosiy o'rganish, shuningdek, metaforalarning pragmatik va diskursiv xususiyatlarini chuqur tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2010.
3. Lakoff G. *The Contemporary Theory of Metaphor* // *Metaphor and Thought* / Ed. A. Ortony. – Cambridge: Cambridge University Press, 1993. – P. 202–251.
4. Rahimov S. *Kognitiv tilshunoslik asoslari*. – Toshkent: Fan, 2015.
5. Mahmudov N. *Til va tafakkur muammolari*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2012.
6. Yo'ldoshev B. O'zbek tilida metaforik ifodalar va ularning semantik xususiyatlari // O'zbek tilshunosligi masalalari. – 2018. – №3. – B. 45–52.

ERTAKLARDA MAKON VA ZAMON TUSHUNCHASINING MILLIY MADANIYATDAGI SEMANTIK IFODASI

B.S.Ergashova, mustaqil tadqiqotchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq ertaklarida makon va zamon tushunchalarining milliy madaniyat bilan bog'liq semantik xususiyatlari qiyosiy-lingvokulturologik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda makon va zamon birliklari ertak diskursida voqealar rivoji uchun passiv fon emas, balki xalqning axloqiy qarashlari, ijtimoiy munosabatlari va madaniy qadriyatlarini ifodalovchi faol semantik mexanizm sifatida talqin qilinadi. O'zbek, Yevropa va rus xalq ertaklari materiallari asosida olib borilgan tahlil makon va zamon tushunchalarining milliy-madaniy semantik kod sifatida shakllanishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: xalq ertaklari, makon, zamon, milliy madaniyat, semantika, lingvokulturologiya, mif, an'ana, qiyos.

Аннотация. В статье анализируются семантические особенности понятий пространства и времени в народных сказках в контексте национальной культуры на основе сравнительно лингвокультурологического подхода. Пространственно-временные элементы рассматриваются не как нейтральный фон повествования, а как активный семантический механизм, отражающий нравственные ценности, социальные отношения и культурные коды народа. Сопоставительный анализ узбекских, европейских и русских народных сказок позволяет выявить национально-специфические модели репрезентации пространства и времени.

Ключевые слова: народные сказки, пространство, время, национальная культура, семантика, лингвокультурология, миф, традиция, сопоставление.

Abstract. This article explores the semantic representation of the concepts of space and time in folk tales within the framework of national culture using a comparative linguocultural approach. Space and time are interpreted not as a neutral narrative background but as active semantic mechanisms that reflect moral values, social relations, and cultural codes of a community. The analysis of Uzbek, European, and Russian folk tales reveals culture-specific models of spatial and temporal representation.

Key words: folk tales, space, time, national culture, semantics, linguoculturology, myth, tradition, comparison.

Kirish. Xalq ertaklari milliy madaniyatning qadimiy va barqaror semantik qatlamlaridan biri bo'lib, ularda xalqning olam haqidagi tasavvurlari, axloqiy me'yorlari hamda makon va zamon haqidagi mifologik-falsafiy qarashlari uyg'unlikda aks etadi. Ertak diskursida makon va zamon tushunchalari voqea sodir bo'ladigan oddiy obyekt sifatida emas, balki syujet rivoji, qahramon xarakterining shakllanishi va milliy g'oyaning yoritilishida ham faol semantik omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois ertaklardagi makon va zamon tasviri xalqning milliy dunyoqarashi va madaniy qadriyatlarini anglashda muhim ilmiy manba hisoblanadi. Folklorshunoslikda ertaklar strukturasini o'rganish jarayonida makon va zamonning ramziy tabiati doimo tadqiqotchilar e'tiborida bo'lib kelgan. Xususan, V.Ya.Propp sehrgarlik mavzusidagi ertaklar strukturasini tahlil qilar ekan, qahramonning makonlararo harakati hamda zamonning shartli xarakteri ertak funksiyalarining ajralmas qismi ekanini ta'kidlaydi (Propp, V 2010). Ushbu yondashuvga ko'ra, ertaklardagi "yo'l", "o'rmon", "uy", "saroy", "tog'" kabi makonlar, shuningdek, "bir bor ekan, bir yo'q ekan", "bir zamonlar" "qadim-qadim zamonda" kabi zamon formulalari real tarixiy voqelikni emas, balki mifologik tafakkur mahsulini ifodalaydi. Zamonaviy folklor tadqiqotlarida esa ertaklarda makon va zamon tushunchalarining milliy-madaniy semantikasi masalasiga qiyosiy nuqtayi nazardan yondashish ortib bormoqda. Jumladan, Yevropa ertaklarida vaqt tushunchasining aniq chegaralanganligi "Sinderella" ertagidagi soat o'n ikki motivi orqali namoyon bo'lib, u ijtimoiy tartib va nazorat ramzi sifatida talqin qilinadi (Zipes, J 2015). Slavyan folklorida esa makon ko'pincha tabiat bilan uzviy bog'langan holda tasvirlanadi: "Morozko" ertagidagi qishki o'rmon makoni

qahramon axloqiy jihatdan sinovdan o'tadigan chegaraviy makon sifatida talqin qilinadi (Meletinskiy, E. M 1977). O'zbek xalq ertaklarida makon va zamon tushunchalari Sharqona mifologik tafakkur asosida shakllangan bo'lib, ular asosan axloqiy qarama-qarshiliklarni ochib berishga xizmat qiladi. "Zumrad va Qimmat" hamda "Egri va To'g'ri" ertaklarida makon qahramonning ichki dunyosi, axloqiy tanlovi va xulq-atvorini aks ettiruvchi ramziy maydon sifatida namoyon bo'ladi. Zamon esa ko'pincha noaniq va shartli xarakterga ega bo'lib, voqealarni muayyan tarixiy davr bilan cheklamaydi va axloqiy xulosaning universalligini ta'minlaydi (Madayev O 2010). Bu holat o'zbek xalqining an'anaviy dunyoqarashida vaqtning absolyut emas, balki ma'naviy mazmun bilan bog'liq kategoriya sifatida idrok etilganini ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, ertaklarda makon va zamon tushunchalarining milliy madaniyatdagi semantik ifodasini qiyosiy jihatdan o'rganish turli xalqlarning folklor tafakkuri, axloqiy qadriyatlar va madaniy kodlarini aniqlash imkonini beradi. Mazkur tadqiqotda o'zbek xalq ertaklari – "Zumrad va Qimmat", "Egrivoy va To'g'rivoy", Yevropa folklori namunasi sifatida "Cinderella" hamda rus xalq ertagi "Morozko" asosida makon va zamon tushunchalarining milliy-madaniy semantik xususiyatlari qiyosiy-lingvokulturologik yondashuv asosida tahlil qilinadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot ertaklarda makon va zamon tushunchalarining milliy madaniyat bilan bog'liq ma'nolarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy, semantik va kontekstual tahlil usullari birgalikda qo'llanildi. Tadqiqot obyekti sifatida o'zbek, Yevropa va rus folkloriga mansub ertaklar tanlanib, ular yagona tipologik model doirasida tahlil qilindi. Qiyosiy-tahliliy metod yordamida turli madaniy muhitlarga mansub ertaklarda makon va zamon birliklarining o'xshash va farqli jihatlari aniqlanib, universal va milliy-madaniy xususiyatlar ajratib ko'rsatildi. Ayniqsa, qahramonning makonlararo harakati va zamonning syujetdagi roli ertaklarning semantik strukturasi uchun asosiy omil sifatida belgilandi (Mkhitaryan, Y., & Madatyan, L 2022). Semantik tahlil jarayonida ertak matnlaridagi makoniy birliklar (uy, yo'l, o'rmon, saroy, chegaraviy makon) va zamon ifodalari (noaniq vaqt, chegaralangan vaqt, mavsumiy vaqt) alohida semantik birliklar sifatida o'rganildi. Ushbu birliklarning mazmuniy yukini aniqlashda barqaror makoniy formulalar asosiy metodik vosita bo'ldi. Aybeniz Hasanovanning ta'kidlashicha folklor matnlarida bunday formulalar voqealar rivojini boshqaruvchi va madaniy xotirani saqlovchi semantik mexanizm sifatida talqin qilinadi. Kontekstual tahlil orqali makon va zamon birliklari ertak syujeti, qahramon xarakteri va axloqiy g'oya bilan uzviy bog'liq holda o'rganildi. Bu yondashuv ertak matnini alohida til birliklari yig'indisi sifatida emas, balki yaxlit madaniy-mifologik tizim sifatida tahlil qilish imkonini berdi. Shu orqali makon va zamon tushunchalarining semantik funksiyasi xalqning an'anaviy dunyoqarashi va madaniy qadriyatlar bilan uzviy bog'liqligi aniqlandi. Shuningdek, lingvokulturologik yondashuv asosida makon va zamon tushunchalarining til orqali ifodalanish xususiyatlari tahlil qilindi. Bu jarayonda makon va zamon birliklari xalq tafakkurining lingvistik modeli sifatida ko'rib chiqilib, ularning madaniy konsept sifatidagi roli aniqlab berildi. Til birliklari orqali shakllangan makon va zamon obrazlari milliy mentalitetni aks ettiruvchi semantik kodlar sifatida talqin qilindi. Tadqiqot natijalari turli madaniy muhitga mansub ertaklar misolida qiyoslab umumlashtirildi. Shu orqali makon va zamon tushunchalarining milliy-madaniy semantik xususiyatlari aniqlandi. Ushbu metodologik yondashuv ertaklarni nafaqat adabiy janr, balki madaniy-semantik hodisa sifatida talqin qilish imkonini yaratadi.

Natijalar. Tadqiqot davomida tanlangan ertaklar to'liq matn asosida tahlil qilindi. Har bir ertakda makon va zamon voqealar passiv fon sifatida emas, balki qahramonning qarorlarini shakllantiruvchi va syujet yakunini belgilovchi omil sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi. O'zbek xalq ertagi "Zumrad va Qimmat"da Zumradning uyi zulm va adolatsizlik maskani sifatida ko'rsatiladi (Sodiqov, H 2017). Keyinchalik qahramon o'rmonga yuboriladi, u esa xavfli joy emas, balki sinov maydoni sifatida xizmat qiladi. Ertakda zamon noaniq: "bir bor ekan, bir yo'q ekan" formulasi voqeani aniq bir vaqtga bog'lamaydi, balki xulosaning universalligini ta'minlaydi. "Egri va To'g'ri" ertagida makon yanada dinamik xarakterga ega (Sharopov A 2015). Asosiy voqealar yo'l makonida sodir bo'ladi. To'g'ri yo'l davomida och qolganlarga yordam beradi va adolatli qarorlar qabul qiladi, Egri esa har bir makon bosqichida aldov va xiyonatni tanlaydi. Bu ertakda zamon chiziqli bo'lib, voqealar ketma-ketligi axloqiy sabab-natija munosabatini ochib beradi. Makon esa qahramon

xarakterini aks ettiruvchi tanlov maydoni sifatida ishlaydi. Yevropa folkloriga mansub “Sinderella” ertagida makon va zamon ijtimoiy semantika bilan bog‘liq (Dundes A 1988). Ertak boshida Sinderella uy makonida past ijtimoiy mavqega ega inson sifatida tasvirlanadi. Keyinchalik u saroy makoniga o‘tadi, bu ijtimoiy ko‘tarilish ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. Ammo saroydagi voqealar vaqt bilan qat’iy chegaralangan. Bu zamon chegarasi G‘arb madaniyatida tartib va nazorat timsoli sifatida talqin qilinadi. Sinderellaning belgilangan vaqtda saroyini tark etishi zamonning axloqiy-intizomiy funksiyasini ko‘rsatadi (Zipes, J 2012). Rus xalq ertagi “Morozko”da makon va zamon tabiat bilan bevosita bog‘langan [Пеппо, Ш., Гайф, В., Аксаков, С., Данько, Е., Гримм, Б., Андерсен, Х. К., ... & Гаршин, В. (2020). Qizning qishki o‘rmon makoniga olib chiqilishi eng keskin sinovli bosqichni tashkil etadi. Bu hudud chegaraviy va xavfli bo‘lib, inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatni ochib beradi. Qiz sovuq sharoitda ham muloyimlik, sabr va hurmatni saqlaydi. Morozko uning so‘zlari va xatti-harakatlarini baholab, mukofot beradi. Ertakda zamon mavsumiy (qish) xarakterga ega bo‘lib, vaqt tabiat kuchi sifatida namoyon bo‘ladi. Umumiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, barcha ertaklarda makon sinov mexanizmi sifatida ishlatiladi, zamon esa sinovning ritmi va chegarasini belgilaydi. O‘zbek ertaklarida makon axloqiy qarama-qarshilikni ochsa, Yevropa ertagida zamon ijtimoiy tartibni nazorat qiladi, rus ertagida esa makon va zamon tabiat kuchlari bilan uyg‘unlashadi. Shu tariqa makon va zamon tushunchalari ertaklarda milliy madaniyatning chuqur semantik ifodasiga aylanadi, inson omili esa qahramon xarakteri va tanlovlari orqali semantik vazifani amalga oshiradi.

Ertaklarda makon, zamon, qahramon tanlovi va natijalar tahlili

Ertak	Makon	Zamon	Natija
Zumrad va Qimmat (O‘zbek)	Uy (zulm va adolatsizlik), O‘rmon (sinov maydoni)	Noaniq	Zumrad mukofotga erishadi; Qimmat jazolanadi
Egri To‘g‘ri (O‘zbek)	Yo‘l (dinamik, sinov maydoni)	Chiziqli, ketma-ket	To‘g‘rivoy ijobiy natija oladi; Egrivoy halokatga uchraydi
Sinderella (Yevropa)	Uy (past mavqe), Saroy (ijtimoiy ko‘tarilish)	Belgilangan vaqt	Saroy doimiy yashash joyiga aylanadi; ijtimoiy maqom mustahkamlanadi
Morozko (Rus)	O‘rmon (chegaraviy, xavfli hudud)	Mavsumiy (qish), tabiat kuchi sifatida	Qiz mukofot oladi; o‘gay qiz jazolanadi

Muhokama. Ushbu tadqiqot natijalari xalq ertaklarida makon va zamon tushunchalarining passiv fon emas, balki faol semantik mexanizm sifatida ishlatilishini aniq ko‘rsatdi. Tahlil davomida aniqlangan universal va milliy-madaniy xususiyatlar lingvokulturologik diskursda makon va zamon kontseptlarini qayta baholash imkonini berdi (Propp V. 2010) Avvalo, tahlil qilingan barcha to‘rt ertak matni makon elementlarini qahramonning ichki dunyosi, qarorlari va syujetning ma‘nosi bilan uzviy bog‘liq qilib ko‘rsatdi. O‘zbek ertaklarida makon masalan, “Zumrad va Qimmat”dagi uy yoki o‘rmon voqea rivojida sinov hamda axloqiy qarama-qarshilikni aks ettiruvchi maydon bo‘lib xizmat qilgan (Sodiqov, H. 2017). Bu natija, avvalgi tadqiqotlardagi folklor matnlarida makonning ramziy va psixologik vazifasi haqida fikrlar bilan uzviy bog‘liqdir (Mkhitarian, Y., & Madatyan, L 2022). Dilnoza Mehridinova ta’kidlab o‘tganidek, ertaklardagi makon tasviri faqat voqeaning joyini belgilamay, balki axloqiy identitetni ochib beruvchi semantik maydon sifatida ham xizmat qiladi (Yarqulova D M 2025). Yevropa ertagi “Sinderella”da makon ichki ijtimoiy tuzilma bilan bog‘langan bo‘lsa, bu yerda makon ijtimoiy ko‘tarilish va normativ-ijtimoiy qoidalarni ifodalovchi semantik komponent sifatida ko‘rinadi (Dundes, A. (Ed.) 1988). Bunday zonalizatsiya G‘arb folklorida joy va maqom o‘rtasidagi bevosita bog‘liqlikni aks ettiradi va zamonning aniq chegaralangan xarakteri bilan mustahkamlanadi (Zipes, J 2015). Bu esa ijtimoiy tartib-intizom nazariyalariga to‘g‘ri keladi va vaqt elementining ijtimoiy semantik funksiyasini yoritadi. Rus ertagidagi qishki o‘rmon makoni esa tabiat kuchlari bilan bog‘lanadi, bu element antropologik tadqiqotlar orqali folklor matnlarida tabiat va inson o‘rtasidagi munosabatni ochib beruvchi semantik kod sifatida tavsiflangan (Пеппо, Ш., Гайф, В., Аксаков, С., Данько, Е., Гримм, Б., Андерсен, Х. К., ... & Гаршин, В 2020). Bu tahlil natijalari

shuni ko'rsatadiki, makon va zamon formulalari har bir madaniyat kontekstida an'anaviy dunyoqarash, metaforik tafakkur va axloqiy me'yorlar bilan chambarchas bog'liq. Zamon elementining tahlili ham tadqiqotning nazariy yondashuvini mustahkamladi. O'zbek ertaklarida vaqt ko'pincha "bir bor ekan, bir yo'q ekan" shaklida ifodalanadi, bu esa vaqtning noaniq, kross-kultural universal hikoya mexanizmi sifatida ishlatilishidan dalolat beradi (Madayev, O 2010). O'zbek xalq og'zaki ijodi]. Bu tasvir xalqning vaqtini tarixiy limit bilan emas, balki ma'naviy-axloqiy mazmun bilan bog'liq kategoriya sifatida qabul qilgan madaniy kodini aks ettiradi. Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, makon va zamon lingvokulturologik tahlilda faqat strukturaviy komponentlar bo'lib qolgani yo'q, balki ular madaniy-semantik kodlar sifatida qabul qilinadi (Hasanova A 2020). Bu holat ertak diskursini til-madaniyat paradigmasida yangi nuqtayi nazardan tahlil qilishni talab qiladi. Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlangan madaniy farqlar milliy mifologik-axloqiy strukturalarning semantik qatlamlari qanday shakllanishi va ularning xalq dunyoqarashi bilan qanday bog'liqligini chuqurroq anglashga xizmat qiladi (Propp, V 2010). Natijalarning xalqaro lingvistik tadqiqotlar doirasidagi ahamiyati shundaki, ular makon-zamon komponentlarini qiyosiy-lingvokulturologik yondashuv orqali yangi semantik kodlar modellarini ishlab chiqish imkonini beradi (Zipes, J 2012). Bu yondashuv folklor matnlarini faqat adabiy janr sifatida emas, balki madaniy tafakkur va dunyoqarashning qat'iy semantik modeli sifatida o'rganishga yordam beradi. Xulosa qilib aytganda, tadqiqot makon va zamonning milliy madaniyatga bog'liqligini tahlil orqali ko'rsatdi, ularni lingvistik semantik kodlar sifatida shakllantirdi va bu komponentlarning xalq ertaklaridagi rolini yangi kontekstda ochib berdi. Ushbu yondashuv xalqaro ilmiy tadqiqotlarda milliy madaniyat va badiiy tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aniqlashga katta hissa qo'shadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot xalq ertaklarida makon va zamon tushunchalarining milliy madaniyat bilan bog'liq semantik xususiyatlarini o'rganishga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, makon va zamon elementlari ertaklarda passiv fon sifatida emas, balki qahramon xarakteri, syujet rivoji va axloqiy xulosani belgilovchi faol semantik mexanizm sifatida ishlatiladi. O'zbek, Yevropa va rus ertaklaridagi tahlil makon va zamon tushunchalarining turli madaniyatlarda o'ziga xos semantik vazifaga ega ekanligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, qahramonlarning tanlovi va voqea rivoji makon va zamon elementlari bilan uzviy bog'liq holda amalga oshadi. Natijada makon va zamon tushunchalari xalq ertaklarida milliy madaniyatning semantik kodlari sifatida shakllanadi va ular xalq tafakkuri, axloqiy qadriyatlar va madaniy konseptlar bilan bevosita bog'liq ekanligi tasdiqlanadi. Tadqiqot shuningdek, makon va zamon kontseptlarini nafaqat adabiy janr elementi, balki madaniy-semantik hodisa sifatida o'rganish zarurligini ko'rsatadi, bu esa kelajakda xalq ertaklarini xalqaro qiyosiy tahlil qilish va badiiy tafakkur bilan madaniy kodlar o'rtasidagi bog'liqlikni chuqurroq o'rganish imkonini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Propp, V. (2010). *Morphology of the folk tale* (Vol. 10). Univ of TX+ ORM.
2. Zipes, J. (Ed.). (2015). *The Oxford companion to fairy tales* (2nd ed.). Oxford University Press.
3. Zipes, J. (2002). *Breaking the magic spell: Radical theories of folk and fairy tales*. University Press of Kentucky.
4. Zipes, J. (2012). *Fairy tales and the art of subversion*. Routledge.
5. Meletinskiy, E. M. (1977). *Mif i istoricheskaya poetika fol'klora* [Myth and historical poetics of folklore]. M.: Nauka, 389.
6. Madayev, O. (2010). O'zbek xalq og'zaki ijodi. T.: «Mumtoz so, (2010), 228.
7. Mkhitarian, Y., & Madatyan, L. (2022). Space and time transference of main characters in British and Armenian fairy tales. *Armenian Folia Anglistika*, 18(1 (25)), 53-72.
8. Hasanova, A. A. (2021). Spatial Formulas of a Folk Tale. *Path of Science*, 7(12), 6001-6006.
9. Yarqulova Dilnoza Mehridinova. (2025). MAKON VA ZAMON KONSEPTLI ETNIK BIRLIKLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI. *Ta'limda Raqamli Texnologiyalarni Tadbiq Etishning Zamonaviy Tendensiyalari Va Rivojlanish Omillari*, 47(1), 25-28.
10. Sodiqov, H. (2017). O'zbek xalq ertaklari / The Uzbek Folk Tales. ART FLEX nashriyoti.
11. Sharopov, A. (2015). *Egri va to'g'ri*. Tashkent: Akademnashr Nashriyot-matbaasi.
12. Dundes, A. (Ed.). (1988). *Cinderella, a casebook* (Vol. 3). Univ of Wisconsin Press.
13. Пеппо, Ш., Гауф, В., Аксаков, С., Данько, Е., Гримм, Б., Андерсен, Х. К., ... & Гаршин, В. (2020). 100 волшебных сказок. Сказки детям. Детские сказки: Русалочка, Снежная королева, Золушка, Маленький Мук, Карлик Нос, Белоснежка, Городок в табакерке, Кот в сапогах, Аленький цветочек, Рассказ о калифе аисте, Храбрый портняжка, Братец Кролик, Сказка о царе Салтане, Дюймовочка, Баба Яга, Морозко. Strelbytsky Multimedia Publishing.

KLINIK TERMINLAR TILSHUNOSLIK HODISASI SIFATIDA

*M.B.Esanova, stajyor o'qituvchi, Samarqand davlat tibbiyot universiteti, Samarqand**S.Sh.Nuraliyeva, talaba, Samarqand davlat tibbiyot universiteti, Samarqand*

Annotatsiya. Tibbiyot sohasida muloqot aniq, standartlashtirilgan va hamma uchun tushunarli bo'lishi kerak. Shu sababli, tibbiyot xodimlari klinik terminologiya deb nomlanuvchi maxsus lug'at tizimiga tayanadilar. Ushbu maqola klinik terminologiya tibbiyot xodimlari tomonidan kasalliklar, alomatlar, diagnostika muolajalari, davolash usullari va anatomik tuzilmalarni tavsiflash uchun ishlatiladigan ixtisoslashgan so'zlar va iboralar to'plamini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: tibbiy muloqot, prefiksatsiya, suffiksatsiya, lingvistik jarayon, raqamli texnologiyalar, morfologik jarayon.

Аннотация. В сфере медицины коммуникация должна быть точной, стандартизированной и понятной для всех. Поэтому медицинские работники используют специальную систему лексики, известную как клиническая терминология. В данной статье рассматривается клиническая терминология как совокупность специализированных слов и выражений, применяемых медицинскими специалистами для описания заболеваний, симптомов, диагностических процедур, методов лечения и анатомических структур.

Ключевые слова: медицинская коммуникация, префиксация, суффиксация, лингвистический процесс, цифровые технологии, морфологический процесс.

Abstract. In the field of medicine, communication must be precise, standardized, and understandable to all. Therefore, medical professionals rely on a specialized system of vocabulary known as clinical terminology. This article examines clinical terminology as a set of specialized words and expressions used by healthcare professionals to describe diseases, symptoms, diagnostic procedures, treatment methods, and anatomical structures.

Key words: medical communication, prefixation, suffixation, linguistic process, digital technologies, morphological process.

Tilshunoslik nuqtai nazaridan olib qaraladigan bo'lsa, klinik terminologiya noyob hodisani ifodalaydi. U zamonaviy bo'lmagan tillarning, jumladan, lotin va yunon tillarining elementlarini zamonaviy lingvistik rivojlanish bilan birlashtiradi. Klinik terminologiyani o'rganish nafaqat tibbiy muloqotga hissa qo'shadi, balki tilning ilmiy taraqqiyotga javoban qanday rivojlanishini ham ko'rsatadi.

Ushbu maqolaning maqsadi klinik terminologiyani lingvistik hodisa sifatida tahlil qilish, uning kelib chiqishi, tuzilishi, funksiyalari va zamonaviy tibbiy muloqotdagi rolini o'rganishdir.

Klinik terminologiyaning rivojlanishi tibbiyot va tilshunoslik tarixi bilan chambarchas bog'liq. Asrlar davomida lotin tili Yevropada fan va ta'limning asosiy tili bo'lib xizmat qilgan. Tibbiyot olimlari kashfiyotlarni qayd etish, kasalliklarni tasvirlash va turli mamlakatlardan kelgan hamkasblar bilan muloqot qilish uchun lotin tilidan foydalanganlar. Natijada, ko'plab tibbiy atamalar hali ham lotin tilidan kelib chiqqan. Yunon tili ham tibbiy lug'atning shakllanishida muhim rol o'ynagan. Gippokrat va Galen kabi qadimgi yunon shifokorlari bugungi kunda ham qo'llaniladigan ko'plab atamalarni yaratdilar. Kardiologiya, nevrologiya va dermatologiya kabi so'zlar tibbiyotning turli sohalarini tavsiflovchi yunon ildizlarini o'z ichiga oladi.

Yunon va lotin elementlarining o'zaro integratsiyasi xalqaro tibbiy terminologiyaning asosini tashkil etdi. Bu tillar "o'lik tillar" deb hisoblanganligi sababli, ularning ma'nolari turg'un bo'lib qoladi va vaqt o'tishi bilan sezilarli darajada o'zgarmaydi. Bu turg'unlik tibbiy aloqada aniqlik va izchillikni saqlashga imkon beradi. Bundan tashqari, zamonaviy klinik terminologiya yangi kasalliklar, ilg'or texnologiyalar va davolash usullari kashf etilgan sari rivojlanib boraveradi. Olimlar ko'pincha yunon yoki lotin ildizlarini zamonaviy lingvistik tuzilmalar bilan birlashtirish orqali yangi atamalar yaratadilar. Klinik terminologiya uni kundalik tildan ajratib turadigan o'ziga xos strukturaviy xususiyatlarga ega. Ko'pgina tibbiy atamalar prefiksatsiya, suffiksatsiya va birikma kabi morfologik jarayonlar orqali hosil bo'ladi. Prefikslar ko'pincha joylashuv, miqdor yoki holatni

bildiradi. Masalan, **hyper-** prefiksi ortiqcha degan ma'noni anglatadi, **hypo-** esa yetarli emas degan ma'noni anglatadi. Bu prefikslar tibbiyot mutaxassislariga holatlarni aniq tasvirlash imkonini beradi. Qo'shimchalar tibbiyot terminologiyasida ham muhimdir. **-itis** qo'shimchasi yallig'lanishni bildiradi, **-logia** esa ma'lum bir sohani o'rganishni anglatadi. Masalan, artrit-bo'g'imlarning yallig'lanishini, cardiologia esa yurakni o'rganishni anglatadi.

Klinik terminologiyaning yana bir strukturaviy xususiyati - bu murakkab so'zlardan foydalanish. Tibbiy atamalar ko'pincha aniq ma'no yaratish uchun bir nechta elementlarni birlashtiradi. Masalan, **elektrocardiogramma** atamasi elektr, yurak va yozuvga oid elementlarni birlashtiradi. Ushbu strukturaviy naqshlar klinik terminologiyani tizimli va mantiqiy qiladi. Ushbu lingvistik tuzilmalarni tushunish tibbiyot talabalari va mutaxassislariga murakkab atamalarni birinchi marta ko'rib turgan bo'lsalar ham, ularni qiyinchiliksiz talqin qilishlariga imkon yaratadi.

Semantik nuqtai nazardan, klinik terminologiya aniqlik va noaniqlikka erishishga qaratilgan. Kundalik tilda so'zlar ko'pincha kontekstga qarab bir nechta ma'noga ega. Biroq, tibbiyotda noaniqlik jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Shuning uchun tibbiy atamalar aniq va aniq belgilangan ma'nolarga ega bo'lish uchun mo'ljallangan. Masalan, **hypertonia** atamasini tahlil qilsak, u yuqori qon bosimini anglatadi. Bu aniqlik tibbiyot xodimlarining bir-birini aniq tushunishini ta'minlaydi. Klinik terminologiya semantik shaffoflikni ham namoyish etadi. Ko'pgina tibbiy atamalar o'z ma'nolarini lingvistik komponentlari orqali ochib beradi. Masalan, **dermatologia** so'zi yunoncha derma (teri) so'z asosini va -logia (fan, ta'limot) ma'nolarini o'z ichiga oladi, bu termin o'z navbatida terini o'rganish haqidagi ta'limot sifatidagi ma'nosini aniq ko'rsatadi.

Biroq, ba'zi tibbiy atamalar mutaxassis bo'lmaganlar uchun qiyin bo'lishi mumkin, chunki ular klassik tillarga asoslangan. Natijada, shifokorlar ko'pincha bemorlar bilan muloqot qilishda soddalashtirilgan tushuntirishlardan foydalanadilar.

Klinik terminologiya zamonaviy tibbiyotda bir nechta muhim vazifalarni bajaradi. Birinchidan, u sog'liqni saqlash mutaxassislari o'rtasida professional muloqot vositasi bo'lib xizmat qiladi. Shifokorlar, hamshiralar va tadqiqotchilar aniq va samarali ma'lumot almashishlari kerak.

Ikkinchidan, klinik terminologiya tibbiy ta'limni qo'llab-quvvatlaydi. Tibbiyotni o'rganayotgan talabalar anatomiya, fiziologiya, patologiya va davolash usullarini tushunish uchun minglab ixtisoslashgan atamalarni o'rganishlari kerak.

Uchinchidan, klinik terminologiya tibbiy hujjatlar va tadqiqotlarda muhim rol o'ynaydi. Ilmiy maqolalar, bemorlarning yozuvlari va klinik hisobotlar izchillik va ravshanlikni ta'minlash uchun standartlashtirilgan terminologiyaga tayanadi.

Yana bir muhim funksiya xalqaro aloqadir. Klinik terminologiya asosan lotin va yunon ildizlariga asoslanganligi sababli, turli mamlakatlardan kelgan tibbiyot mutaxassislari o'z ona tillaridan qat'i nazar, ko'plab atamalarni tushunishlari mumkin.

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda klinik terminologiya

Tilshunoslar klinik terminologiyani ixtisoslashgan yoki professional til tizimlarining bir qismi sifatida o'rganadilar. U ko'pincha ilmiy terminologiya yoki professional jargon shakli sifatida tasniflanadi.

Ilmiy izlanuvchilar tibbiy atamalar qay tarzda yaratilishini, vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini va turli kontekstlarda qanday foydalanishini tahlil qiladilar. Masalan, ba'zi tadqiqotlar bemorlar bilan muloqotda tibbiy tilni soddalashtirishga qaratilgan. Boshqalari ingliz tilining zamonaviy tibbiy terminologiyaga ta'sirini o'rganadilar. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi klinik terminologiyaga ham ta'sir ko'rsatdi. Raqamli tibbiy yozuvlar, tibbiy ma'lumotlar bazalari va xalqaro klassifikatsiyalash tizimlari ma'lum bir qolipga solingan terminologiyani talab qiladi. Bunga kasalliklar va tibbiy muolajalarni tasniflash uchun ishlatiladigan tizimlar misol bo'la oladi. Buning natijada, klinik terminologiya ilmiy taraqqiyot va texnologik yangiliklarga javoban rivojlanishda davom etmoqda.

Xulosa. Klinik terminologiya tibbiyot va ilmiy kommunikatsiyaning rivojlanishini aks ettiruvchi muhim lingvistik hodisani o'zida mujassamlashtirib, uning lotin va yunon tillaridagi

ildizlari barqarorlik va xalqaro miqyosda tan olinishini ta'minlash bilan bir qatorda zamonaviy lingvistik jarayonlarning yangidan-yangi tibbiy kashfiyotlarga moslashish imkonini beradi.

Klinik terminologiyaning o'ziga xos tuzilish va semantik xususiyatlari tibbiy kommunikatsiyada aniqlik, ravshanlik va izchillikni ta'minlaydi. Bu o'ziga xoslik uni sog'liqni saqlash sohasi mutaxassislari, tadqiqotchilar va tibbiyot talabalari uchun muhim vositaga aylantiradi.

Klinik terminologiyani lingvistik nuqtai nazardan tushunish til va fan o'rtasidagi bog'liqlikni ochib berishga yordam beradi. Tibbiyot rivojlanib, taraqqiy etishda davom etar ekan, klinik terminologiya tibbiy bilimlarning global almashinuvini qo'llab-quvvatlaydigan o'zgaruvchan va rivojlanayotgan tizim bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Esanova, M. (2022). Improving the Quality of Foreign Language Teaching In Higher Education. Евразийский журнал академических исследований, 2(3), 333-337.
2. Esanova, M. (2023). The Importance of Methodology in Learning a Foreign Language. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 2(4), 94-99. 10. Galperin I.R. "Stylistics" second edition, revised Moscow "Higher school" 1977.70p.
3. Bakhodirovna, E. M., & Saqib, T. (2023). Pharmaceutical Terminology. Yangi O'zbekistonda Tabiiy va Ijtimoiy-gumanitar fanlar respublika ilmiy amaliy konferensiyasi, 1(7), 76-80.
4. Wulff, H. R. Tibbiyot tili. Oxford University Press. 2004
5. Dirckx, J. H. Tibbiy so'zlarni tushunish. McGraw-Hill. 1997
6. Sager, J. C. Terminologiyani qayta ishlash bo'yicha amaliy kurs. John Benjamins Publishing. 1990

UO'K 81'276.1:82-3

INGLIZ VA O'ZBEK BADIY MATNLARIDA AYOLLARGA MUROJAATDA XUSHMUOMALALIK STRATEGIYALARI

Sh.U. Farxodova, o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek badiiy matnlarida ayollarga murojaat qilishda qo'llaniladigan xushmuomalalik strategiyalari qiyosiy-pragmatik jihatdan tahlil qilinadi. Har ikki til va madaniyatda xushmuomalalik nutqiy aktlari ayol obrazining ijtimoiy mavqei, madaniy muhit va gender xususiyatlarini ifodalashda muhim stilistik vosita bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, ingliz tilida xushmuomalalik ko'proq bilvositalik va individualistik yondashuv orqali ifodalansa, o'zbek tilida u hurmat, kollektivism va milliy an'analarga asoslangan holda namoyon bo'lishi aniqlanadi. Ikkala tilda ham xushmuomala bo'lishning asosiy taktikasi ushbu maqolada, ularning turli kommunikativ kontekstlarda qanday ishlatilishini tahlil qilish bilan birga ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: xushmuomalalik strategiyalari, nutqiy akt, pragmatika, ayollar nutqi, murojaat shakllari, badiiy matn, ingliz tili, o'zbek tili, gender lingvistikasi, madaniyatlararo kommunikatsiya, hurmat kategoriyasi, bilvositalik, kollektivism, individualizm

Аннотация. В данной статье проводится сравнительно-прагматический анализ стратегий вежливости, используемых при обращении к женщинам в английских и узбекских художественных текстах. В обоих языках и культурах речевые акты вежливости выступают важным стилистическим средством выражения социального статуса женского образа, культурной среды и гендерных особенностей. Также установлено, что в английском языке вежливость чаще выражается через косвенность и индивидуалистический подход, тогда как в узбекском языке она основывается на принципах уважения, коллективизма и национальных традиций. В статье также рассматриваются основные тактики вежливости в обоих языках с анализом их функционирования в различных коммуникативных контекстах.

Ключевые слова: стратегии вежливости, речевой акт, прагматика, женская речь, формы обращения, художественный текст, английский язык, узбекский язык, гендерная лингвистика, межкультурная коммуникация, категория уважения, косвенность, коллективизм, индивидуализм

Abstract. This article provides a comparative-pragmatic analysis of politeness strategies used in addressing women in English and Uzbek literary texts. In both languages and cultures, politeness speech acts serve as an important stylistic means of expressing the social status of female characters,

cultural environment, and gender characteristics. The study also reveals that in English, politeness is more often expressed through indirectness and an individualistic approach, whereas in Uzbek it is based on respect, collectivism, and national traditions. The article further examines the main politeness strategies in both languages, along with an analysis of how they function in different communicative contexts.

Keywords: *politeness strategies, speech act, pragmatics, women's speech, forms of address, literary text, English language, Uzbek language, gender linguistics, intercultural communication, category of respect, indirectness, collectivism, individualism*

Introduction. Til nafaqat fikr almashish vositasi, balki insonlar o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi muhim ijtimoiy hodisadir. Ayniqsa, badiiy matnlarda ayollarga murojaat qilinishida xushmuomalalik strategiyalarining qo'llanilishi til va madaniyatning o'ziga xosligini aks ettiradi. Xususan, xushmuomalalik nutqiy aktlari kommunikativ jarayonda muhim rol o'ynaydi. Xushmuomalalik nazariyasi tilshunoslik va pragmatikaning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu borada Penelope Brown va Stephen Levinson o'zlarining "Politeness: Some Universals in Language Usage" asarida xushmuomalalik nazariyasini ishlab chiqqan va uni pragmatik yondashuv orqali izohlashgan. Geoffrey Leech esa xushmuomalalik tamoyillari haqida fikr yuritib, uning tilshunoslikdagi ahamiyatini tahlil qilgan. O'zbek tilshunosligida esa M. Jo'rayev, G. Dadaboyeva, U. Yo'ldoshev kabi olimlar xushmuomalalik va nutqiy aktlar bo'yicha tadqiqotlar olib borganlar. Xushmuomalalik muhim pragmatik kategoriya hisoblanadi va nutqiy aktlar nazariyasida keng qo'llaniladi. Xushmuomalalik strategiyalarining faolligi ijtimoiy, madaniy va gender omillar bilan uyg'unlashgan holda badiiy matnda yaqqol namoyon bo'ladi. Shuningdek, ingliz va o'zbek adabiyotlarida ayol obrazlari nutqida muloyimlik, ehtiyotkorlik, bilvositalik kabi belgilar murojaat jarayonida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Methods. Mazkur tadqiqotda ingliz va o'zbek badiiy matnlari asosida qiyosiy-pragmatik tahlil usuli qo'llanildi. Xususan, badiiy asarlardagi ayol qahramonlar nutqida xushmuomalalik strategiyalarining ifodalanish xususiyatlari tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida nutqiy aktlar nazariyasi, xususan "face-saving" tamoyiliga asoslangan yondashuv hamda xushmuomalalik tamoyillari asos qilib olindi. Tahlil materiali sifatida ingliz adabiyotidan Jane Austen, Charlotte Brontë, Virginia Woolf asarlari, o'zbek adabiyotidan esa Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, O'tkir Hoshimov asarlari tanlab olindi.

Results. Penelope Brown va Stephen Levinson fikrlariga ko'ra, xushmuomalalik nutqiy akti suhbatdoshning "yuzini saqlash" tamoyiliga asoslanadi. Tadqiqotlar natijasiga ko'ra, ayollar nutqida bilvosita murojaat, iltimos shakllarining yumshatilishi hamda emotsional-etik birliklarning ko'pligi ko'proq uchraydi.

Ingliz adabiyotida, xususan, Jane Austen asarlarida ayol qahramonlar nutqida modal fe'llar (could, would, might), yumshatuvchi iboralar (I suppose, if you don't mind), hurmatni bildiruvchi murojaatlar (sir, madam) keng qo'llaniladi. Bu birliklar ayol qahramonlarning jamiyat qoidalariga mos ravishda xushmuomalalikni saqlashini ko'rsatadi.

O'zbek adabiyotida esa ayollar nutqida hurmat affikslari (-jon, -xon, -oy), iltimos va duoli shakllar (iltimos qilaman, rahm qiling), kamtarlikni ifodalovchi birliklar (bandangiz, ojizaman) keng uchraydi. O'tkan kunlar romanida Kumushning nutqida muloyimlik va hurmat yaqqol ifodalgan: "Otabekjon, ko'nglingizni og'ritgan bo'lsam, kechiring...", "Bu ojiz bandangizning so'ziga quloq solsangiz...".

Shuningdek, Kecha va kunduz asarida Zebi nutqida "Akaxon...", "Onajon..." kabi murojaatlar orqali hurmat va samimiyat ifodalanadi. O'tkir Hoshimov asarlarida esa "Men oddiy bir onaman..." kabi ifodalar orqali o'zini pasaytirish strategiyasi qo'llanadi.

Discussion. Ingliz va o'zbek tillari misolida olib borilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, har ikki tilning madaniy va lingvistik xususiyatlari xushmuomalalikni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Ingliz tilida xushmuomalalik ko'proq bilvositalik va individualistik yondashuv bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilida u kollektivizm, hurmat va milliy an'analar bilan chambarchas bog'liq.

Har ikki adabiyotda ham ayollar nutqida suhbatdoshga nisbatan hurmatni saqlash, muloqotni ziddiyatsiz olib borish hamda ijtimoiy masofani boshqarish asosiy maqsad hisoblanadi. Badiiy matnlarda xushmuomalalik nutqiy aktlarining faollashuvi ayol obrazining ijtimoiy mavqei, ruhiy holati va madaniy muhitini ochib beruvchi muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

P. Braun va S. Levinsonlarning fikrlariga ko'ra, xushmuomalalik nutqiy akti suhbatdoshning "yuzini saqlash" (face-saving) tamoyiliga asoslanadi. Tadqiqotlar natijasiga ko'ra ayollar nutqida avvalo bilvosita murojaat, iltimos shakllarining yumshatilishi, emotsional-etik birliklarning ko'pligi ko'proq uchraydi. Bu holat badiiy matnda ayol qahramonning ijtimoiy mavqei, tarbiyasi va madaniy muhitini ochib beruvchi muhim stilistik vosita hisoblanadi. Ingliz adabiyotida, xususan, Jeyn Ostin, Sharlotta Bronte, Virdjiniya Vulf asarlarida ayol qahramonlarning nutqida xushmuomalalik, muomala madaniyati iltimos shakllarining yumshatilishi yuqori darajada namoyon bo'ladi. Masalan, Jeyn Ostinning "Pride and Prejudice" romanida Elizabet Bennet murojaatida modal fe'llar (could, would, might), yumshatuvchi iboralar (I suppose, if you don't mind), hurmatni bildiruvchi murojaatlar (sir, madam) ko'p kuzatiladi. Bu birliklar Elizabetning mustaqil fikrlovchi bo'lishiga qaramay, jamiyat qoidalariga mos ravishda xushmuomalalikni saqlashini ko'rsatadi.

O'zbek adabiyotida esa ayollar nutqida aynan xushmuomalalik, kattalarga hurmat, kichiklarga ehtirom, hurmat-izzat, milliy mentalitet va an'analar bilan chambarchas bog'liq. Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, O'tkir Hoshimov asarlarida ayol qahramonlari murojaatida ham bir nechta xususiyatlarni ko'rsatib o'tish mumkin. Masalan, hurmat affikslari (-jon, -xon, -oy), iltimos va duoli shakllar (iltimos qilaman, rahm qiling), kamtarlikni ifodalovchi birliklar (bandangiz, ojizaman). Masalan, "O'tkan kunlar" romanida Kumushning Otabekka murojaati muloyimlik, ehtiyotkorlik va ichki hurmat bilan sug'orilgan bo'lib, bu ayol obrazining axloqiy pokligi va tarbiyaliligini ochib beradi. Kumushning Otabekka murojaatida "Otabekjon, ko'nglingizni og'ritgan bo'lsam, kechiring...", "Xo'jaynim, bu ojiz bandangizning so'ziga quloq solsangiz..." kabi murojaatlarida -jon hurmat affikslari emotsional yaqinlik bilan birga mehr va hurmat asosida, xo'jaynim deb murojaat etishida esa ijtimoiy mavqeni tan olish tavsiflangan. "Iltimos, meni bu ishga majbur qilmang...", "Xudo haqqi, meni yolg'iz qoldirmang..." kabi shakllar ayol nutqida yumshatilgan iltimos va emotsional ta'sirni kuchaytiradi.

"Bu ojizangiz nima ham qila olardi..."

"Bandangizning aybi bo'lsa, afv eting..."

Bu yerda "ojiza" va "bandangiz" kabi so'zlar o'zini past tutish, kamtarlikni ko'rsatish, patriarxal muhitda ayol nutqining pragmatik xususiyatlarini ko'rsatadi.

Cho'lponning "Kecha va kunduz" asarida Zebi obrazi nutqida -xon, -jon affikslari orqali samimiy hurmat ifodalanadi. Masalan, "Akaxon, gapimni noto'g'ri tushunmang...", "Onajon, ko'nglim bezovta...". Bu misolda asosan Zebi kattalarga murojaat qilishda o'zaro hurmat va yuksak axloqiy prinsiplarga amal qilgan. O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari", "Ikki eshik orasi" kabi asarlarida xushmuomalalikning turli ko'rinishlari, xususan diniy-axloqiy diskurs bilan bog'liq bo'lgan, bilvosita iltimos, samimiy hurmat ifodalangan turli kontekstlarda namoyon bo'ladi. "Men oddiy bir onaman, ko'p narsani bilmayman..." misolida ayol nutqida o'zini pasaytirish orqali ta'sir kuchaytirish strategiyasi mavjud.

Abdulla Qodiriy, Cho'lpon va O'tkir Hoshimov asarlarida ayol qahramonlar murojaatida hurmat affikslari, iltimos-duoli shakllar hamda kamtarlikni ifodalovchi birliklar xushmuomalalik nutqiy aktining faollashuviga xizmat qilib, ayol obrazining ijtimoiy mavqei, ruhiy holati va milliy mentalitetini badiiy jihatdan ochib beradi.

Conclusion. Ingliz va o'zbek tillari misolida olib borilgan tahlil orqali har ikki tilning madaniy va lingvistik xususiyatlari, xushmuomalalikni ifodalash usullari va ularning pragmatik jihatlari aniqlanadi. Ingliz va o'zbek adabiyotlarida ayol qahramonlar murojaatida xushmuomalalik nutqiy akti umumiy pragmatik vazifani bajarsa-da, uning ifodalanish shakllari til tizimi va madaniy an'analar bilan bog'liq holda farqlanadi. Har ikki adabiyotda ham ayollar nutqida suhbatdoshga nisbatan hurmatni saqlash, muloqotni ziddiyatsiz olib borish hamda ijtimoiy masofani boshqarish asosiy maqsad hisoblanadi.

Shunday qilib, ingliz va o'zbek tillarida xushmuomalalik strategiyalari umumiy pragmatik vazifani bajarsa-da, ularning ifodalanishi milliy-madaniy xususiyatlar bilan farqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brown Penelope, Levinson Stephen. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
2. Leech Geoffrey. *Principles of Pragmatics*. – London: Longman, 1983. – 250 p.
3. Austen Jane. *Pride and Prejudice*. – London, 1813. – 432 p.
4. Brontë Charlotte. *Jane Eyre*. – London, 1847. – 500 p.
5. Woolf Virginia. *Mrs Dalloway*. – London, 1925. – 296 p.
6. Qodiriy Abdulla. *O'tkan kunlar*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2018. – 400 b.
7. Cho'lpon. *Kecha va kunduz*. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2016. – 320 b.
8. Hoshimov O'tkir. *Dunyoning ishlari*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 256 b.
9. Jo'rayev M. Nutqiy aktlar va pragmatika masalalari. – Toshkent: Fan, 2015. – 180 b.
10. Dadaboyeva G. O'zbek tilida xushmuomalalik kategoriyasi. – Toshkent: Universitet, 2017. – 150 b.
11. Yo'ldoshev U. Pragmatika va nutq madaniyati. – Toshkent: O'zbekiston, 2014. – 200 b.
12. Axtamova F., Yaqulova D. Exploring the key features of four learning styles: A guide to personalized education //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – T. 2. – №. 21. – C. 27-30.
13. Umidovna F. S., Kholmuminovna S. A. Social Factors And Their Functioning In Sociolinguistics //Образование Наука И Инновационные Идеи В Мире. – 2023. – T. 21. – C. 68-70.
14. Nosirova M. F., Farhodova S. U. Q. The study of sociolinguistics and the implication of social factors //Science and Education. – 2022. – T. 3. – №. 5. – C. 2017-2020.

UO'K 374.7

TEODOR DRAYZER ASARLARIDA MA'NAVIYAT VA AXLOQ MUAMMOLARI

K.A.Fayziyeva, dots., Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Drayzer o'zining badiiy asarida qahramonning shaxsiyati va harakatlarini bevosita baholaydi. Masalan, Xerstvudning Kerridan ajralganidan keyingi achinarli holatini tasvirlab, Drayzer shunday yozadi: “Mehmonxona menejeri bu odamga ma'lum bir qiziqishni his qildi. U uni qayerga qo'yishni bilmasdi, lekin shu bilan birga, Xerstvudning ovozi shunchalik samimiy ediki, u beixtiyor unga yordam berishni xohladi.” Biroq, ba'zida yozuvchi o'z qahramonlarining buyumlari va shaxsiyatini bunday to'g'ridan-to'g'ri tavsiflashdan tiyiladi.

Kalit so'zlar: umumiy tipologik xususiyatlar, shaxsning xarakteri, qahramonlarining buyumlari, badiiy vazifa, badiiy model.

Аннотация: В своих произведениях Драйзер напрямую оценивает личность и поступки персонажей. Например, описывая печальное состояние Херствуда после расставания с Керри, Драйзер пишет: «Управляющий отелем испытывал к этому человеку определенный интерес. Он не знал, куда его деть, но в то же время голос Херствуда был настолько искренним, что ему невольно хотелось ему помочь». Однако иногда писатель воздерживается от подобных прямых описаний предметов и личностей своих персонажей.

Ключевые слова: Общие типологические характеристики, характер личности, объекты его характера, художественная задача, художественная модель.

Abstract. In his work, Drayzer directly assesses the character's personality and actions. For example, describing Hurstwood's sad state after his separation from Carrie, Dreiser writes: “The hotel manager felt a certain interest in the man. He did not know where to put him, but at the same time, Hurstwood's voice was so sincere that he involuntarily wanted to help him.” However, sometimes the writer refrains from such direct descriptions of the objects and personalities of his characters.

Key words: general typological characteristics, character of the individual, objects of his characters, artistic task, artistic model.

Kirish. Drayzer o'z asarlarida umumiy tipologik xususiyatlar bilan birlashtirilgan personajlarni yaratish orqali shaxsiyatning badiiy modelini ishlab chiqadi, bu esa Drayzer uchun “muvaffaqiyat falsafasi” deb ataladigan ta'sirga ega bo'lgan amerikalik zamondosh turini belgilaydi. Shu maqsadda yozuvchi turli xil badiiy vositalardan foydalanadi: shaxsning ichki holatini ochib beradigan

monologlar; shaxsning ichki dunyosining xususiyatlarini ochib beradigan dialoglar. Muloqotning maxsus shakli - bu “Amerika fojiasi”dagi Klayd Griffitsning so‘roq sahnalari. Bu holda so‘roq maxsus badiiy funktsiyani bajaradi, bu yozuvchiga Klaydning tergovchilarning murakkab, provokatsion savollariga bergan javoblaridagi xarakterli xususiyatlarni aks ettirish imkonini beradi. So‘roq sahnasida Drayzerning qahramoni zaif irodali va asabiy shaxs sifatida taqdim etiladi. Qahramonning satrlari, uning hissiy holatining batafsil tavsifi bilan birgalikda, shaxsning xarakteri va uning harakatlarining sabablari haqida juda to‘liq tasavvur beradi. [1]

Mavzuning dolzarbligi: Muallifning bahosi, shuningdek, Drayzer asarlarida shaxsiyatning badiiy modelini yaratish vositasidir. U yashirin yoki aniq bo‘lishi mumkin va qahramonning shaxsiyatiga mos kelishi yoki o‘quvchini “chalg‘itishi” mumkin. Ko‘pincha Drayzer o‘zining badiiy asarida qahramonning shaxsiyati va harakatlarini bevosita baholaydi. Masalan, Xerstvudning Kerridan ajralganidan keyingi achinarli holatini tasvirlab, Drayzer shunday yozadi: “Mehmonxona menejeri bu odamga ma’lum bir qiziqishni his qildi. U uni qayerga qo‘yishni bilmasdi, lekin shu bilan birga, Xerstvudning ovozi shunchalik samimiy ediki, u beixtiyor unga yordam berishni xohladi.” Biroq, ba’zida yozuvchi o‘z qahramonlarining buyumlari va shaxsiyatini bunday to‘g‘ridan-to‘g‘ri tavsiflashdan tiyiladi. Masalan, Drayzer “Amerika fojiasi” romanida o‘z qahramoni Klayd Griffitsni qoralashni istamaydi. Uning bu boradagi fikri romanda emas, balki “Amerika fojiasi” nashr etilgandan keyin paydo bo‘lgan jurnalistikasi va epistolyar merosida aniq ifodalangan.

Muallifdan tashqari, hikoya qahramoni uning atrofidagi boshqa personajlar tomonidan baholanadi. Shunday qilib, Kern sodda qiz, Xerstvudning singlisi va uning eri uchun “yo‘qolgan ruh”, teatr direktori uchun esa u o‘zining ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqara olmagan talakril aktrisa.

Drayzer deyarli hech qachon o‘z asarlarida tabiiy tavsiflardan foydalanmaydi. U urbanistik yozuvchi.

Voqealar sodir bo‘ladigan shaharlar uning hikoyalari uchun fon vazifasini bajaradi. Bular, qoida tariqasida, Chikago kabi tez rivojlanayotgan yangi Amerika shaharlaridir. Ular ko‘plab tanqidchilar haqli ravishda ta’kidlaganidek, behuda yoshlar uchun orzu tug‘ilishi kabi noyob ramznning badiiy vazifasini bajaradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Kerri obrazida tasvirlangan “karyera yirtqichi” badiiy shaxsiyat modelining qarama-qarshiligi yana bir badiiy qahramondir. Bu Drayzerning “Jenny Gerhardt” romanidagi Jenni. Kerridan farqli o‘laroq, u jamiyatda muvaffaqiyatga erishishga intilmaydigan inson. Jenni atrofidagilarning baxti va farovonligi uchun yashaydi. Garchi u, Kerri singari, rasman axloqsiz xatti-harakatlarni sodir etib, himoyalangan ayol roliga rozi bo‘lsa-da, yozuvchi bu shaxsiyat modelini o‘quvchida qahramonning harakatlariga boshqacha baho berish uchun o‘zgartiradi.

U o‘zining dastlabki ikkita romanini ayol shaxsiyatining badiiy modelini yaratishga bag‘ishladi. Drayzer endi bunday miqyosda ayol qahramonlarga qaytmaydi va ularni o‘z asarlarining bosh qahramonlariga aylantirmaydi. Biroq, u erkak qahramonlarni yaratish uchun allaqachon o‘rnatilgan badiiy modelga – “karyera qahramonlariga” tayanadi.[2] Jenni va Kerri, ehtimol, Drayzer asarida yozuvchining ayol qahramonlarni tadqiq qilishining bosh qahramonlari bo‘lgan yagona qahramonlardir. Ularning aksariyati, birinchi navbatda, o‘quvchining e’tiborini erkak qahramonlarning ma’lum psixologik xususiyatlariga qaratish usuli sifatida qiziqarli.

Ular orasida muvaffaqiyatga intilayotgan karyeristlarni ham ajratib ko‘rsatish mumkin. Bular yosh yigitlar — “Amerikaliklarning eng zo‘ri” romanlarining qahramonlari — Klayd Griffits va Snoart Barns. Ular fanatik dindor ota-onalaridan qochish uchun uylarini tark etishadi, ikkalasi ham jinoyat qilishadi va ikkalasi ham fojiali oqibatlariga duch kelishadi: Klayd elektr chanada qoladi va Snoat o‘z joniga qasd qiladi. Ikkala qahramon ham yosh va bolalarcha bo‘lib, boylik va muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan har qanday vositadan foydalanishga intilishadi. Xarakterli jihati shundaki, Klayd ham, Snoart Barns ham jinoyat sodir etganlarida “nazoratidan tashqari narsaga” bo‘ysunib, keyin umumiy vahimaga tushib, voqea joyidan qochib ketishadi.[3] Ular yolg‘iz va aybdorlikdan aziyat chekishadi. Bu qahramonlarni rasman “karyera qahramonlari” deb tasniflash mumkin, ammo ular muvaffaqiyatsiz karyeristlar hamdir. Ular zaif va irodasiz, shuning

uchun deyarli muqarrar ravishda faqat eng kuchlilar omon qoladigan o'rmonga o'xshash dunyoda halok bo'lishga mahkumdirlar.

Tahlillar va natijalar. Ijodkor inson ruhiyatining mohiyatini o'rganib, Drayzer ijodkor va jamiyat o'rtasidagi qarama-qarshilik muammosiga e'tibor qaratadi. Klaudio Kerri singari, Yujin Vila farovonlik va muvaffaqiyatga intiladi. Biroq, bu qahramonning maqsadi ma'lum darajada "BAHOLANGAN". Yujinga "MIJVLions"ga egalik qilishning oddiy ma'nosida emas, balki boylik kerak. Moliyaviy farovonlik ochiq ijodkorlik va go'zallikka yo'l ochadi. Biroq, qahramon rassomning ijodiy fikri va iste'dodini ijtimoiy talablar va axloqiy me'yorlarga bo'ysundirish zarurligini tan olishga majbur bo'ladi. Yujin vasvasaga berilib, moddiy farovonlik uchun taloqini "sotadi". "Dahiy" romani oilaviy munosabatlar mavzusini ham rivojlantiradi. Drayzer o'z asarlarida oila an'anaviy qadriyat bo'lib qolmaganda, garchi u jamiyatda rasman saqlanib qolsa ham, nikoh yetishmovchiligidan paydo bo'layotgan inqirozini birinchilardan bo'lib tasvirlagan. Ijodkor ruhga ega Yujin bu jarayonni boshqalarga qaraganda aniqroq sezadi. Roman nikoh mavzusini "jinslar jangi", qullikning bir turi sifatida o'rganadi. Yevgeniyning axloqiy postulatlarining istaklari va his-tuyg'ulariga bog'liq: tabiiy bo'lgan hamma narsa axloqiydir. Biroq, u ayolda bunday fikrga bo'lgan huquqni tan olmaydi va ko'plab ma'shualaridan birida shunga o'xshash fikrlar borligini bilib, hafsalasi pir bo'ladi.[4]

Roman Drayzer ijodining markazida turgan barcha narsani qamrab oluvchi ehtiros bo'lgan istak mavzusini o'rganadi. Vila uchun bu ehtiros ayolga bo'lgan muhabbatdir va bu jozibadorlikning davomi sifatida uning mohiyati sifatida rasm chizish imkonsizdir. Bu ehtirossiz qahramonning sevgi ishlarida boshdan kechirgan go'zalligini "o'ziga singdiradigan" uning ijodi imkonsizdir. Uzoq vaqt davomida Yevgeniy o'zining instinktiv istaklari va jamiyatning konventsionalari o'rtasidagi murakkab psixologik ziddiyatdan qochib qutula olmaydi. U chuqur psixologik inqirozni boshdan kechiradi, o'zining illyuziyalaridan, jumladan, san'at illyuziyasidan ko'ngli qoladi. Drayzerning so'zlariga ko'ra, hatto inson hayoti uchun muhim bo'lgan san'at yoki sevgi kabi illyuziyalarga ham ishonchini yo'qotgan odam halokatga uchraydi. "Daho" romanining qahramoni ma'lum ma'noda "Ijodiy o'lim"ni boshdan kechiradi. Faqatgina ma'naviy qayta tug'ilishning qiyin va azobli yo'lidan o'tib, umuminsoniy qadriyatlarga ishonganidan so'ng, Beatla ijod qilish qobiliyatini qayta tiklaydi va shaxs sifatida qayta tug'iladi.[5]

Xulosalar. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, asarni umumlashtiradi va qisqacha xulosalar chiqaradi. Drayzer asarlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, yozuvchining ijodida pozitivizm nazariyasi, Shopengauer va Nitsshe g'oyalari, shuningdek, Amerika romantizmi va rus adabiyoti an'analari ta'sirida shakllangan shaxsiyatning badiiy modellari paydo bo'lgan.[6]

Shaxs muammosining yozuvchi tomonidan asl talqini Drayzer qahramonida individualizm, egosentrizm va muvaffaqiyatga intilish kabi muayyan shaxsiy xususiyatlarning mavjudligida yotadi. Shaxsning xulq-atvori va dunyoga munosabatida ikkilikning mavjudligi uning ongida va ong osti ongida qarama-qarshi "vektorlar" mavjudligi bilan belgilanadi, bu tabiiy istaklar va ijtimoiy munosabatlar o'rtasidagi qarama-qarshilik hissi bilan bog'liq. Drayzer qahramonlari "muvaffaqiyat falsafasi" ta'sirida bo'lgan va murakkab ichki va shaxslararo mojarolarni yengib o'tolmaydigan shaxslarni ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Drayzer T. Kerri opa. - M.: Pravda. 1986. - 544 b.
2. Morozkina, E.A. "Teodor Drayzer asarlari va XIX va XX asrlar oxirlarida Qo'shma Shtatlarning adabiy rivojlanishi." Ufa: Boshqird universiteti nashriyoti, 1994. - 1 bet.
3. Gordeeva, E.Yu. T. Drayzerning "Istak trilogiyasi". Fan nomzodi (filologiya) dissertatsiyasining referati. Nijniy Novgorod, 1996. - 25 bet.
4. G.I. Muzaffarovich, Qiyosiy adabiyot. – Buxoro: "Durdona", 2023, 136 b.
5. UILYAM SHEKSPIR VA ABDURAU FETRAT DRAMASIDA INTERTEKSTUALLIK. G.I. Muzaffarovich, Ta'lim, Etika va Value jurnali, 2025.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=ihOH1F0AAAAJ&citation_for_view=ihOH1F0AAAAJ:IjCSPb-OG4C

**URSULA K. LE GUIN ASARLARIDA FANTAZIYA VA ILMIY FANTASTIKA
JANRLARINING LINGVOMADANIY TALQINI**

X.B.Hasanova, katta o'qituvchi, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Mazkur maqolada Ursula K. Le Guin asarlarida fantaziya va ilmiy fantastika janrlarining lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida yozuvchi tomonidan yaratilgan badiiy olamlar, ulardagi madaniy konseptlar, til birliklari orqali ifodalangan ramziy va semantik qatlamlar o'rganiladi. Fantaziya va fantastika janrlarining o'zaro aloqadorligi hamda ularning lingvomadaniy vazifalari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyat, fantaziya, fantastika, diskurs, konsept, madaniy kod, Earthsea, identitet.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвокультурологические особенности жанров фэнтези и научной фантастики в произведениях Ursula K. Le Guin. В рамках исследования рассматриваются художественные миры, созданные писателем, культурные концепты, а также символические и семантические слои, выраженные через языковые единицы. Определяются взаимосвязь жанров фэнтези и фантастики и их лингвокультурные функции.

Ключевые слова: лингвокультура, фэнтези, фантастика, дискурс, концепт, культурный код, Earthsea, идентичность.

Abstract. This article analyzes the linguocultural features of fantasy and science fiction genres in the works of Ursula K. Le Guin. The study explores the fictional worlds created by the author, the cultural concepts embedded within them, and the symbolic and semantic layers expressed through linguistic units. It also identifies the interrelation between fantasy and science fiction genres and examines their linguocultural functions.

Key words: linguoculture, fantasy, science fiction, discourse, concept, cultural code, Earthsea, identity.

Zamonaviy tilshunoslik rivojida lingvomadaniy yondashuv til va madaniyat o'rtasidagi murakkab, ko'p qatlamli va interaktiv munosabatlarni o'rganishning asosiy ilmiy yo'nalishi sifatida shakllangan. Bu yondashuv tilni shunchaki kommunikativ vosita emas, balki milliy ong, tarixiy tajriba, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy-madaniy stereotiplarning mujassami sifatida talqin etadi. Shu nuqtayi nazardan insonning olamni idrok etishi, konseptual tizimi, lingvomadaniy dunyoqarashi lisoniy birliklar orqali namoyon bo'ladi.

Lingvomadaniy yondashuv kognitiv tilshunoslik, pragmatika va diskurs tahlili bilan uzviy bog'liq bo'lib, unda "konsept", "madaniy kod" va "lisoniy manzara" kabi tushunchalar asosiy o'rinni egallaydi. Har bir badiiy matn ushbu tushunchalar tizimining ifodasi sifatida qaraladi, unda madaniy ma'no qatlamlari, ramziy tuzilmalar va ijtimoiy tajriba til vositalari orqali aks ettiriladi. Shu sababli, badiiy adabiyot lingvomadaniy tadqiqotlarning eng muhim empirik manbalaridan biri bo'lib, u til va madaniyat o'rtasidagi uyg'unlikni obrazlar, metaforalar va diskursiv strategiyalar orqali ifodalaydi. Xususan, fentezi va ilmiy fantastika janrlari lingvomadaniy tahlil uchun alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi. Bu janrlar real voqelikdan tashqarida yaratilgan badiiy olamlar orqali muallifning madaniy qarashlari, falsafiy tushunchalari va ijtimoiy pozitsiyasini modellash tirish imkonini beradi. Fantastik janr asosan mifologik va arxaik madaniy qatlamlarni aks ettirsa, ilmiy-fantastik janr ijtimoiy, falsafiy va antropologik muammolarni muqobil olamlar orqali talqin etadi.

Ayniqsa, Ursula K. Le Guin ijodi bu jihatdan diqqatga sazovordir, chunki unda fantastika va ilmiy fantastika janrlarining o'ziga xos sintezi namoyon bo'ladi. Yozuvchi yaratgan badiiy olamlar, xususan, "Yer dengizi" turkumi va boshqa asarlar lingvistik vositalar yordamida qurilgan murakkab lingvomadaniy tizimni tashkil etadi. Bu tizimda tabiat va inson uyg'unligi, muvozanat, o'zlik, ijtimoiy tenglik kabi turli madaniy tushunchalar onomastik birliklar, ramziy leksika, metaforik iboralar va diskursiv tuzilmalar orqali ifodalanadi.

Le Guin asarlarida til nafaqat voqelikni tasvirlash vositasi, balki uni qayta shakllantiradigan, yangi semantik va konseptual qatlamlarni yuzaga keltiradigan faol semiotik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa muallif ijodini lingvomadaniy jihatdan tadqiq etishda yangicha ilmiy yondashuvlarni qo'llashni taqozo etadi.

Shu nuqtayi nazardan, ushbu maqolaning asosiy maqsadi Ursula K. Le Guin asarlaridagi fantastika va ilmiy fantastika janrlarining lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash hamda ularning o'zaro aloqadorligi va o'ziga xos jihatlarini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotning vazifalari sifatida badiiy matnda madaniy konseptlarning ifodalanish usullarini aniqlash, lingvistik vositalarning madaniy ma'no hosil qilishdagi rolini ochib berish, janrlar o'rtasidagi lingvomadaniy bog'liqlikni ko'rsatish belgilangan.

Lingvokulturologiya zamonaviy tilshunoslikning yetakchi yo'nalishlaridan biri bo'lib, u til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni, xususan, til birliklarida mujassamlashgan madaniy ma'nolar va konseptual mazmunni o'rganishga qaratilgan. Bu yondashuvga ko'ra, til milliy mentalitet, tarixiy tajriba va ijtimoiy qadriyatlarining ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Har bir lisoniy birlik - u leksik, frazeologik yoki diskursiv bo'ladimi - muayyan lingvomadaniy yukni o'zida mujassam etib, insonning dunyoni idrok etish tarzini aks ettiradi. Nazariy jihatdan lingvomadaniy yondashuv kognitiv tilshunoslik, pragmatika va diskurs tahlili bilan uzviy bog'liqdir. Ayniqsa, bu sohada "konsept" tushunchasi asosiy o'rinni egallab, u til orqali ifodalanadigan madaniy bilimlar va tushunchalar yig'indisini anglatadi. Shuning uchun ham badiiy matnga tushunchalar tizimi sifatida qaraladi va unda aks etgan madaniy ma'no qatlamlari til vositalari orqali tahlil qilinadi.

Badiiy adabiyot lingvomadaniy tadqiqotlar uchun muhim empirik manba bo'lib xizmat qiladi, chunki til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir obrazli, ramziy va konnotativ shakllarda ifodalanadi. Har bir badiiy matn nafaqat muallifning individual dunyoqarashi, balki muayyan milliy-madaniy makonning in'ikosidir. Shuning uchun adabiy diskursni lingvomadaniy aspektda o'rganish orqali madaniy stereotiplar, qadriyatlar tizimi va konseptual modellarning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash mumkin.

Ursula K. Le Guin asarlarida til xuddi shunday ko'p qatlamli, murakkab semiotik tizim sifatida taqdim etilgan. Muallif tomonidan yaratilgan xayoliy olamlar til orqali modellashtirilgan bo'lib, ular o'ziga xos lingvomadaniy makonni tashkil etadi. Le Guin ijodida til nafaqat kommunikativ vosita, balki anglash, qayta tiklash va yangi ma'no qatlamlarini shakllantirish mexanizmi vazifasini bajaradi. Xususan, Yer-dengiz siklida tilning ontologik va muqaddas vazifasi "haqiqiy nom" tushunchasi orqali ifodalanadi. Bu konsepsiyaga ko'ra, har bir mavjudot yoki narsaning haqiqiy nomi uning mohiyatini belgilaydi va uni boshqarish qudratini beradi. Bu esa nom berishning oddiy identifikatsiya vositasi emas, balki borliqni belgilovchi va unga ta'sir etuvchi kuch ekanligini ko'rsatadi. Bu hodisa tilning nafaqat nominativ, balki pragmatik, aksiologik va kognitiv funksiyalarini ham ochib beradi. Bundan tashqari, Yer dengizi olamida til va tabiat uyg'unligi g'oyasi ham muhim lingvomadaniy ma'noga ega. Inson va tabiat o'rtasidagi muvozanat, koinot tartibi va axloqiy qadriyatlar sehrli til elementlari orqali ifodalanadi. Bu esa til nafaqat semantik vosita, balki dunyoqarashni shakllantiruvchi vosita ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Shunday qilib, lingvomadaniy yondashuv Ursula K. Le Guin asarlarini tahlil qilishda samarali metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Bunday yondashuv orqali muallif asarlarida mujassamlashgan madaniy tushunchalar, ramziy tizimlar va til vositalarining o'zaro bog'liqligini chuqurroq anglash imkoniyati tug'iladi. Fantaziya janrida yozuvchi mifologik va arxaik madaniy qatlamlarga murojaat qiladi. Earthsea turkumida:

- nomlarning sehrli kuchi
- tabiat bilan uyg'unlik

• qadimiy donishmandlik modeli kabi konseptlar markaziy o'rinni egallaydi. Bu yerda til birliklari ramziy xarakterga ega bo'lib, ular orqali inson va tabiat o'rtasidagi muvozanat ifodalanadi. Fantaziya diskursi orqali qadimiy madaniy kodlar tiklanadi va badiiy matnda semantik chuqurlik hosil qilinadi.

Ilmiy fantastika janrida yozuvchi ijtimoiy va falsafiy muammolarni yoritadi. Ayniqsa, The Left Hand of Darkness asarida gender, identitet va madaniyatlararo muloqot konseptlari muhim ahamiyat kasb etadi. Til vositalari orqali ijtimoiy munosabatlar, stereotiplar va kommunikativ strategiyalar

modellashiriladi. Bu janrda til analitik va konseptual xususiyatga ega bo'lib, jamiyat tuzilishini aks ettirishga xizmat qiladi.

4. Fantaziya va fantastika janrlarining qiyosiy tahlili

Mezoni	Fantaziya	Ilmiy fantastika
Madaniy asos	Mifologik, arxaiik	Ijtimoiy-falsafiy
Til xususiyati	Ramziy, metaforik	Analitik, konseptual
Konseptlar	Tabiat, seyr, muvozanat	Jamiyat, gender, identitet
Diskurs	Mifologik	Ilmiy-falsafiy

Mazkur tahlil shuni ko'rsatadiki, har ikkala janr bir-birini to'ldiradi va yagona lingvomadaniy tizimni tashkil etadi.

Lingvomadaniy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Ursula K. Le Guin ijodida fantaziya va ilmiy fantastika janrlari o'zaro uyg'un holda namoyon bo'ladi. Fantaziya janri orqali mifologik va madaniy qadriyatlar ifodalansa, ilmiy fantastika orqali ijtimoiy va falsafiy konseptlar ochib beriladi. Har ikkala janrda ham til madaniy ma'no yaratishning asosiy vositasi sifatida xizmat qiladi. Natijada, yozuvchi asarlarida lingvomadaniy tizim shakllanib, unda til, madaniyat va tafakkur o'zaro uyg'unlashadi. Bu esa uning ijodini lingvokulturologik jihatdan muhim tadqiqot obyektiga aylantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Le Guin U. K. A Wizard of Earthsea. – Berkeley: Parnassus Press, 1968. – 205 p.
2. Le Guin U. K. The Left Hand of Darkness. – New York: Ace Books, 1969. – 304 p.
3. Cadden M. Ursula K. Le Guin Beyond Genre. – London: Routledge, 2005. – 176 p.
4. Cummins E. Understanding Ursula K. Le Guin. – Columbia: University of South Carolina Press, 1990. – 192 p.
5. Hasanova X. B. Linguocultural comparison... – 2022.
6. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent, 2008.

UO'K 808.3

QO'RQUV IFODALOVCHI FONETIK VOSITALAR VA ULARNING TILDAGI IFODASI

S.N.Homidjonova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada qo'rquv emotsiyasining nutq jarayonida, ayniqsa, fonetik sathda ifodalanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Tilning nafaqat tafakkurni, balki insonning ruhiy holatini aks ettiruvchi ijtimoiy hodisa sifatidagi o'rni yoritilib, qo'rquvning fundamental emotsiya sifatida nutqqa ko'rsatadigan ta'siri ochib beriladi. Tadqiqotda qo'rquv holatida yuzaga keladigan fonetik o'zgarishlar – ohangning keskin almashinuvi, tovush tembrining o'zgarishi, duduqlanish, artikulyatsiya buzilishlari kabi hodisalar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: emotsiya, ruhiy holat, fonetika, ohang, tembr, artikulyatsiya, nutqiy ifoda, fundamental, lingvistik tabiat.

Аннотация. В данной статье анализируются особенности выражения эмоции страха в процессе речи, особенно на фонетическом уровне. Освещается роль языка как социального явления, отражающего не только мышление, но и психологическое состояние человека, а также раскрывается влияние страха как фундаментальной эмоции на речь. В исследовании рассматриваются фонетические изменения, возникающие в состоянии страха – резкая смена интонации, изменение тембра голоса, заикание, нарушения артикуляции и другие подобные явления.

Ключевые слова: эмоция, душевное состояние, фонетика, тон, тембр, артикуляция, выразительность речи, фундаментальные принципы, лингвистическая природа.

Abstract. This article analyzes the features of expressing the emotion of fear in the process of speech, particularly at the phonetic level. It highlights the role of language as a social phenomenon that reflects not only thinking but also a person's psychological state, and it also reveals the influence of fear as a fundamental emotion on speech. The study examines phonetic changes that occur in a state of fear—such as sudden shifts in intonation, changes in voice timbre, stuttering, articulation disorders, and other similar phenomena.

Key words: emotion, state of mind, phonetics, tone, timbre, articulation, expressiveness of speech, fundamental principles, linguistic nature.

Til ijtimoiy hodisa sifatida insonning tafakkurinigina aks ettirib qolmay, balki emotsional holatini ham ifodalovchi murakkab jarayondir. Ruhiyatimizning yetakchi hissiyotlaridan biri bo'lgan qo'rquv holati nutqning turli sathlarida – fonetik, leksik, sintaktik va paralingvistik vositalar orqali ifodalanadi. Ushbu bobda qo'rquv holatining fonetik ifodalanish vositalari, ularning nutqdagi vazifaviy-uslubiy tomonlari va badiiy adabiyotlardagi ifodasi tahlilga tortiladi. Umumiy holatda emotsiyalar nutqiy faoliyatning ajralmas qismi sifatida ko'rib kelinadi, xususan, qo'rquv insonning biologik va ijtimoiy tajribasiga asoslangan fundamental emotsiyalardan biri hisoblanadi. Qo'rquv tushunchasi, asosan, xavf, mavhumlik yoxud tahdid bilan bog'liq holda yuzaga keladi va nutqqa kuchli ta'sir o'tkazadi. Nutqiy faoliyat davomida ohang va talaffuz asosida hayajon paydo bo'ladi va bu holat his-tuyg'u ifodalovchi vosita sifatida xizmat qiluvchi omil hisoblanadi. "Ohangning, tovush tembrining tez-tez almashib turishi, emotsional bo'yoqning, modal bahoning jilolanishi so'zlashuv nutqini tabiiy, ekin, jiloli va ta'sir qiladi." Ovozning birdan pasayishi va ko'tarilishi, duduqlanish, tembr xususiyatlari, tovushlarning noto'g'ri talaffuzi kabilar muloqot jarayonida hislarni ifodalovchi vositalar sanaladi.

Adabiyotlar tahlili. His-tuyg'ular emotsional holatning yana bir ko'rinishidir. Emotsiya va his-tuyg'ular o'rtasidagi asosiy farq shundaki, hissiyotlar, ko'pincha, aniq bo'ladi. Emotsiyalar esa aql bovar qilmas va noaniqdir. Ular o'rtasidagi yana bir farq shundaki, tuyg'ular ongimizda to'liq ifodalanadi, emotsiyalar esa ongdan tashqari holat hisoblanadi. Hissiyotlar emotsiyalarga qaraganda uzoq davom etadigan, aniq ifodalanadigan, obyektiv xarakterga ega bo'ladi.

Qo'rquv holatida inson, aksariyat hollarda nazoratni yo'qotadi va bu hisni noaniq vositalar orqali ifodalaydi. Qo'rquv va boshqa his-tuyg'ularni ifodalash bilan shug'ullanadigan eng muhim markazlar chakka sohasida joylashgan. Peshona sohasi fikrlarni boshqaradi, chakka sohasi his-tuyg'u va xotirani boshqaradi. Har qanday ma'lumot miyaga signallar orqali yetib borgach, asab tolalari butun tanaga ma'lumot uzatadi va qo'rquvni his qilamiz. Demak, chakka hududida joylashgan miyaning eng muhim sohalari his-tuyg'ularimiz va xatti-harakatlarimizni boshqaradi. Qo'rquv ta'sirida nutqda yuz beradigan yuqoridagi o'zgarishlardan tashqari, uzoq davom etgan ruhiy zo'riqish, kuchli stress sababli turli nutqiy buzilishlar ham ro'y beradi. Bulardan biri afoniya – kuchli stress holatida ovoz chiqmasligi, shuningdek, nutq buzilishining hayotimiz davomida eng ko'p uchraydigan turi duduqlanish va mutizm – tildan qolish. Aksariyat hollarda qattiq qo'rquv ta'sirida duduqlanish yuzaga keladi, bu nuqsonlar natijasida nevroitik duduqlanish yuzaga keladi. Qattiq qo'rquv natijasida inson ruhiy zo'riqishni boshdan kechiradi va turli darajadagi ruhiy shikastlarni boshdan kechiradi, shunday shikastlar tufayli inson duduqlanadigan bo'lib qoladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumki, qo'rquv nutqning yaratilishi va ifodasi jarayoniga ta'sir etuvchi affektiv omil sanaladi. Bu kuchli ruhiy holat natijasida nutq apparati faoliyatida fiziologik o'zgarishlar kuzatiladi: artikulyatsiya aniqligi pasayadi, nafas olish tezlashadi kabi. Natijada esa nutqiy jarayonning fonetik tuzilishida o'ziga xos o'zgarishlar yuzaga keladi. Fonetik vositalar nutqiy faoliyatning bevosita eng sezilarli qatlamlaridan biri bo'lib, his-tuyg'ularni ifodalashda muhim vazifa bajaradi. Qo'rquv hissi, ayniqsa, nutq mazmunidan oldin aynan fonetik darajada seziladi. Bunday vositalarga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- Artikulyatsion noaniqlik;
- Pauzalarining ko'payishi;
- Tovush balandligining keskin o'zgarishi;
- Tembrning titroq yoki siqilgan bo'lishi;
- Nutq tezligi yoki pasayishi.

Yuqorida sanab o'tgan o'zgarishlarimiz ongli ravishda emas, balki reflektor tarzda amalga oshadi va psixolingvistik tadqiqot obyektiga aylanadi.

Tahlillar va natijalar. Qo'rquv paytida nutqiy faoliyat izchilligi buziladi, tovush, bo'g'inlar takrori ko'payadi, bu jarayon fonetik takror orqali aks etadi, nutqdagi titroq, hayajon, ichki beqarorlikni ifodalaydi:

"...Bir zumgina qo'rqdi. Bir zum... Bir zum. O'sha hal qildi. Qaytmoqchi ham bo'lgan edi, qaytmadi. Yashik...og'ir, sementli yashik...Qaytmadi. Qo'rqdi. Bir zumgina qo'rquv... Endi

qochish kerak! Qochish kerak! Qochish kerak!!!” (Асқад Мухтор Чинор романи, Тошкент, Ғ.Ғулом номли нашриёт, 1975-йил, 218-бет)

Qo‘rquv ta’sirida yurgan insonda nutqiy faoliyatidagi o‘zgarishlar ham kuchayib boradi, jumladan, o‘z-o‘zi bilan ichki nutq orqali gaplashishi kuzatiladi:

“... U uying qorong‘i bir burchagida uzoq yolg‘iz o‘tiradigan bo‘ldi. Ba‘zan o‘z-o‘zi bilan gaplashadi: “Bir zum...faqat bir zum... O‘sha lahzada bir zumgina o‘zimni boshqacha tutganimda edi...” Yana allanimalar deydi.” (Асқад Мухтор Чинор романи, Тошкент, Ғ.Ғулом номли нашриёт, 1975-йил, 228-бет)

Qo‘rquv ba‘zan nutqning to‘xtab qolishi, gapning tugallanmasligi orqali ifodalanadi. Fonetik pauza va uzilishlar qahramonning ichki hayajoni va ikkilanishini ko‘rsatadi:

“ – Vrachning bu gapi unga “Xudoga shukur qiling, operatsiyadan omon chiqmasligi ham mumkin edi...” degandek eshitilib, battar esankiratdi.

- Nima, bu... - gapirolmadi Malik aka. – Hushiga keladimi?

- Keladi! – ishonch bilan aytdi vrach.

- Shunaqa den-e, aka... - quvonib ketdi u. So‘ng chuqur nafas oldi. – Oldiga kiray.” (Xoliyor Safarov. Atirgul. Hikoya. . www.kh-davron.uz.2013)

“...Feldsher va akusherlarning yuzi jiddiy tusga kirgandi go‘yo ular ham nimadandir ilhomlangandek.

- A-a-aaa! – deya baqirib yubordi ayol. Keyin bir necha daqiqa tirishib yuzidagi niqobni yechishga harakat qildi.

- Ushlang!

...Keyin yana baqirdi, undan so‘ng nimalarnidir aljiray boshladi.

- A-a-aaa... qo‘yib yubor! A!...” (Mixail Bulgakov Yosh vrach kundaligidan. Qissa. Toshkent – 1922, 32-bet).

Yuqorida keltirilgan badiiy asarlardan olingan parchalar shuni ko‘rsatadiki, qo‘rquv hissi badiiy nutqda ko‘pincha fonetik buzilishlar vositasida ifodalanadi. Xususan, undov, takror, pauzalar, titroq talaffuz va ritmik tovush tasvirlari qo‘rquv holatining asosiy fonetik ko‘rsatkichlari hisoblanadi. Psixolingvistik nuqtayi nazardan, bu hodisalar emotsional zo‘riqish natijasida nutq ishlab chiqish mexanizmlarining vaqtincha izdan chiqishi bilan izohlanadi.

Xulosa qilib aytganda, qo‘rquv jarayoni nutqiy faoliyatning , avvalo, fonetik sathida - intonatsiya, urg‘u, tovushlarning cho‘zilishi yoki qisqarishi, pauza, nutq tembri, undosh va unli tovushlarning almashinuvi vositasida o‘z ifodasini topadi. Qo‘rquv hissining kuchli indikatorlari sifatida, ayniqsa, baland-past ohangning keskin almashinuvi, nutq tezligining o‘zgarishi va pauzalarning ko‘payishi namoyon bo‘lganda kuzatishimiz mumkin. Ushbu vositalar nutqimizning ta’sirchanligini oshirish bilan bir vaqtda tinglovchiga so‘zlovchining ruhiy holatini aniq yetkazishda xizmat qiladi. Qo‘rquvni ifodalovchi fonetik vositalar tilning hissiy-ta’siriy imkonini kengaytiradi, shuningdek, nutqiy muloqotda semantik ma’no bilan birgalikda pragmatik, ruhiy mazmun yukini ham samarali yetkazishni ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Барлас Л.Г., Русский язык. Стилистика. Учебное пособие. Просвещение. Москва – 1978. 167-ст
2. Маклаков, 2016, с. 393–398стр. <https://cyberleninka.ru/article/n/>
3. Qo‘rquv psixologiyasi. Yulduz Burkovik, O‘g‘uz Tan.Toshkent.2023-yil
4. Нурмонов А.Структур тилшунослик: илдизлари ва йўналишлари. Андижон, 2006.
5. В.фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию .М.,1984.С.3001.
6. Гумбольдт В. Фон. Язык и философия культуры. М.: Высшая школа, 1985. 44 с
7. Петрова Е.А. Взаимодействие языка, мышления и сознания. Вестник Башкирского университета. 2011. Т. 16. №3
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I том. Москва ”Рус тили”нашриёти – 1981.

ADABIYOTSHUNOSLIK KONTEKSTIDA G'URUR FENOMENINING FALSAFIY VA AXLOQIY JIHATDAN O'RGANILISHI**Z.O'.Husanova, mustaqil tadqiqotchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi**

Annotatsiya. Ushbu maqola adabiyotshunoslik kontekstida "g'urur" fenomenining falsafiy va axloqiy jihatdan tahliliga bag'ishlangan. Maqolada g'urur tushunchasining tarixiy evolyutsiyasi, uning qadimgi falsafiy ta'limotlar (stoitsizm, epikurchilik) va diniy qarashlardagi (xristianlik, islom) o'rni ko'rib chiqiladi. Shuningdek, g'urning zamonaviy etika nazariyalaridagi talqinlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: G'urur, falsafa, etika, adabiyotshunoslik, fenomen, axloq, badiiy obraz, qahramon, motiv.

Аннотация. Данная статья посвящена философскому и этическому анализу феномена «гордости» в контексте литературоведения. В статье рассматривается историческая эволюция понятия гордости, ее место в античных философских учениях (стоицизм, эпикуреизм) и религиозных воззрениях (христианство, ислам). Также анализируются современные этические интерпретации гордости.

Ключевые слова: Гордость, философия, этика, литературоведение, феномен, мораль, художественный образ, персонаж, мотив.

Abstract. This article is devoted to the philosophical and ethical analysis of the phenomenon of "pride" within the context of literary criticism. It examines the historical evolution of the concept of pride, its place in ancient philosophical doctrines (Stoicism, Epicureanism), and religious views (Christianity, Islam). Contemporary ethical interpretations of pride are also analyzed.

Key words: Pride, philosophy, ethics, literary criticism, phenomenon, morality, artistic image, character, motif.

Kirish (Introduction). Inson ruhiyati va ijtimoiy munosabatlarida "g'urur" fenomeni alohida o'rin tutadi. U ham ijobiy, ham salbiy ma'nolarga ega bo'lishi mumkin bo'lgan murakkab axloqiy kategoriya sifatida ko'rib chiqiladi. Bir tomondan, g'urur shaxsning o'z qadr-qimmatini anglash, o'ziga ishonch, yutuqlardan faxrlanish kabi ijobiy jihatlarni ifodalasa, ikkinchi tomondan, u manmanlik, kibr, boshqalarni mensimaslik kabi salbiy sifatlarga olib kelishi mumkin [1]. Bu ziddiyatli tabiat g'urni falsafiy-etik va adabiyotshunoslik tadqiqotlari uchun dolzarb mavzuga aylantiradi.

G'urur tushunchasi qadimgi davrlardan boshlab faylasuflar va din arboblarning diqqat markazida bo'lgan. Qadimgi yunon falsafasida (Aristotelning "buyuk ruhliligi") va diniy ta'limotlarda (xristianlikdagi yetti o'lim gunohidan biri, islomdagi kibr) uning turli talqinlari mavjud [2, 3]. Zamonaviy falsafada esa g'urur shaxsiy identifikatsiya, o'zini hurmat qilish va ijtimoiy tan olinish bilan bog'liq holda o'rganiladi.

Materiallar va Usullar (Methods). Ushbu tadqiqot nazariy-analitik xarakterga ega bo'lib, g'urur fenomenini falsafiy-etik va adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotda quyidagi asosiy usullardan foydalanildi:

Komparativ (qiyosiy) tahlil usuli: G'urur tushunchasining turli falsafiy (antika falsafasi, ekzistensializm, zamonaviy axloqiy nazariyalar) va diniy (xristianlik, islom) ta'limotlardagi talqinlari qiyosiy jihatdan o'rganildi. Bu yondashuv g'urning madaniy va tarixiy jihatdan o'zgaruvchanligini va umuminsoniy tabiatini aniqlash imkonini berdi.

Hermenevtik (talqin) usul: Klassik va zamonaviy adabiyot namunalaridan tanlangan badiiy asarlardagi "g'urur" motivlari chuqur talqin qilindi. Bunda qahramonlarning xatti-harakatlari, dialoglari, ichki monologlari va asarning umumiy g'oyaviy-badiiy tuzilmasi g'urur fenomeni kontekstida o'rganildi.

Falsafiy-etik tahlil: G'urning axloqiy qadriyatlar tizimidagi o'rni, uning ijobiy va salbiy ko'rinishlari, shaxsning ma'naviy kamoloti va tanazzulidagi roli Aristotel, Kant, Spinoza kabi faylasuflarning etika nazariyalari asosida tahlil qilindi [4, 5].

Adabiy-tanqidiy yondashuv: Tanlangan adabiy asarlarning kontekstual o'rganilishi, ulardagi g'urur motivining badiiy funktsiyasi, syujet rivojidagi ahamiyati va badiiy obraz yaratishdagi roli adabiyotshunoslikdagi mavjud tahlil metodologiyalari asosida baholandi [6].

Natijalar (Results). O'tkazilgan tahlillar natijasida "g'urur" fenomenining falsafiy-etik talqinlari va adabiy asarlardagi aks etishining quyidagi muhim jihatlari aniqlandi:

1. "G'urur" Fenomenining Falsafiy-Etik Evolyutsiyasi: Tadqiqot g'ururning falsafiy tafakkurdagi o'rnini qadimgi davrlardan hozirgi kungacha kuzatish imkonini berdi. Antika davrida: Aristotel o'zining "Nikomax etikasi" asarida "megalopsyxiya" (buyuk ruhlilik) ni fazilat sifatida ta'riflab, u o'zini munosib bilgan yutuqlardan faxrlanishni ifodalaydi [4]. Bu yerda g'urur o'z qadr-qimmatini anglash va shaxsiy fazilatga ega bo'lish bilan bog'liq.

O'rta asrlar va diniy ta'limotlarda: Xristianlikda g'urur (superbia) yetti o'lim gunohining eng kattasi hisoblanib, u Xudodan ustunlikka intilish va kibrni ifodalaydi [3]. Islomda esa "kibr" manmanlik va o'zini boshqalardan ustun qo'yish sifatida qoralanadi. Bu davrda g'ururning salbiy, gunohkor tabiati birinchi o'ringa chiqqan.

Yangi davr va zamonaviy falsafada: Spinoza g'ururni o'zidan haddan tashqari yuqori fikrlash deb ta'riflagan [5]. Kant axloqiy g'ururni (o'z burchini bajarganidan faxrlanish) tan olgan holda, kibrni insoniy nuqson deb hisoblagan. Zamonaviy ekzistensializm va fenomenologiyada g'urur insonning o'z-o'zini anglash, avtonomiyasi va jamiyatdagi o'rnini bilan bog'liq holda o'rganiladi, bu esa uning nafaqat salbiy, balki ijobiy (o'zini hurmat qilish, o'ziga xoslik) tomonlarini ham ko'rsatadi.

2. Adabiyotda G'urur Motivining Shakllanishi va Badiiy Funktsiyasi: Adabiy asarlar g'ururning murakkab shakllarini va uning inson taqdiriga ta'sirini ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi.

Klassik adabiyotda: Jeyn Ostinning "G'urur va Noodoblik" asarida Elisabet Bennetning o'z fikrlariga sodiqligi va janob Darsining ijtimoiy mavqei bilan bog'liq g'ururi asar syujetining asosini tashkil etadi. Bu yerda g'urur qahramonlar o'rtasidagi tushunmovchilikka sabab bo'ladi, ammo oxir-oqibat u o'z-o'zini anglash va kamolotga erishish vositasi sifatida namoyon bo'ladi [7].

Sharq adabiyotida: Alisher Navoiyning asarlarida (masalan, "Layli va Majnun") yorga bo'lgan g'urur, o'z qadr-qimmatini saqlash, or-nomus kabi ma'nolarda uchraydi. Bu ko'pincha ijobiy sifat sifatida, shaxsning oliyjanoblighi va matonatini ifodalaydi.

Cho'lponning "Kecha va Kunduz" romanida Miryoqub obrazidagi g'urur uning mustaqillikka intilishi, o'z milliy qadr-qimmatini himoya qilish istagi bilan bog'liq bo'lib, uning fojiali taqdirida muhim o'rin tutadi. Bu yerda g'urur qahramonning kurashchan ruhini aks ettiruvchi motivga aylanadi [8].

G'ururning badiiy funktsiyasi: Adabiy asarlarda g'urur nafaqat qahramonning psixologik portretini boyitadi, balki syujetni harakatlantiruvchi kuch, konflikt manbai va hatto asarning g'oyaviy markazi bo'lib xizmat qiladi. U orqali muallif inson tabiatining murakkabligini, axloqiy tanlovlar va ijtimoiy qadriyatlarni o'rganadi.

Muhokama (Discussion) Ushbu tadqiqot adabiyotshunoslik kontekstida "g'urur" fenomenining falsafiy va axloqiy jihatdan tahlilining chuqur nazariy asoslarini taqdim etdi. Olingan natijalar g'ururning nafaqat bir shaxsiy his-tuyg'u, balki turli davrlar va madaniyatlarda turli falsafiy-etik talqinlarga ega bo'lgan murakkab ijtimoiy-axloqiy hodisa ekanligini tasdiqladi. Dastlabki falsafiy va diniy ta'limotlarda g'ururning gunoh yoki fazilat sifatida ko'rilishi, keyinchalik uning shaxsiy avtonomiya va o'zini hurmat qilish bilan bog'liq tushunchalarga aylanishi, fenomenning tarixiy-madaniy kontekstga bog'liqligini ko'rsatadi.

Adabiy asarlar, xususan, Ostin, Navoiy va Cho'lpon kabi mualliflarning ijodi "g'urur" fenomenining badiiy ifodasini tahlil qilish uchun boy material bo'lib xizmat qildi. Bu asarlarda g'urur qahramonlarning xarakterini belgilovchi, syujetni harakatlantiruvchi va asarning umumiy g'oyaviy mazmunini shakllantiruvchi markaziy motiv sifatida namoyon bo'ladi. Muhokama jarayonida shuni ta'kidlash kerakki, adabiy qahramonlardagi g'urur ko'pincha ularning ijtimoiy mavqei, tarbiyasi, ma'naviy qadriyatlari va hatto tarixiy davr konteksti bilan chambarchas bog'liq. Masalan, Darsining g'ururi uning zodagonlikdan kelib chiqsa, Cho'lponning Miryoqubidagi g'urur milliy ozodlik g'oyasi bilan tutashadi. Bu esa adabiyotshunoslikda g'urur motivini tahlil qilishda kontekstual yondashuvning muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa (Conclusion) Xulosa qilib aytganda, "g'urur" fenomeni inson ma'naviy dunyosining murakkab va ziddiyatli qirralaridan biri bo'lib, uning falsafiy-etik tahlili insonning o'z-o'zini anglash va axloqiy tanlov jarayonlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ushbu maqola adabiyotshunoslik kontekstida g'urning nazariy asoslarini yoritishga, uning qadimgi falsafiy va diniy ta'limotlardan zamonaviy etika nazariyalarigacha bo'lgan evolyutsiyasini ko'rsatishga muvaffaq bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Solomon, R. C. (1993). *The Passions: Emotions and the Meaning of Life*. Hackett Publishing Company.
2. Augustine, S. (2006). *City of God*. Penguin Classics. (Original asar IV-V asrlar).
3. Aristotle. (1999). *Nicomachean Ethics*. Hackett Publishing Company. (Original asar mil. av. IV asr).
4. Kant, I. (1997). *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Cambridge University Press. (Original asar 1785 y.).
5. Spinoza, B. (1994). *Ethics*. Hackett Publishing Company. (Original asar 1677 y.).
6. Eagleton, T. (2008). *Literary Theory: An Introduction*. University of Minnesota Press.
7. Austen, J. (2007). *Pride and Prejudice*. Penguin Classics. (Original asar 1813 y.). [8] Cho'lpon. (1995). *Kecha va Kunduz*. Sharq. (Original asar 1936 y.). [9] Nussbaum, M. C. (2001). *Upheavals of Thought: The Intelligence of Emotions*. Cambridge University Press.

UO'K 81'367.6:801.6

SODDA GAPLARNING POETIK SINTAKSISI

F.E.Ibragimova, f.f.n., dots., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy asarlarda sodda gaplarning lingvopoetik xususiyatlar, ularda aks etadigan emotsional-ekspressiv belgilar xususida, shuningdek, sodda gaplardagi so'zlarning odatiy va noodatiy tartibi, uning ijodkor badiiy maqsadiga xizmat qilishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: badiiy matn, lingvopoetika, soda gaplar, poetik sintaksis, gapda so'zlar tartibi, ohang, grammatik vositalar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвопоэтические свойства простых предложений в произведениях искусства, отраженные в них эмоционально-выразительные знаки, а также обычный и необычный порядок слов в простых предложениях и то, как он служит творческим художественным целям.

Ключевые слова: литературный текст, лингвопоэтика, простые предложения, поэтический синтаксис, порядок слов в предложении, тон, грамматические средства.

Abstract. This article discusses the linguopoetic properties of simple sentences in works of art, the emotional-expressive signs reflected in them, as well as the usual and unusual order of words in simple sentences, and how it serves the creative artistic purpose.

Keywords: literary text, linguopoetics, simple sentences, poetic syntax, word order in a sentence, tone, grammatical devices.

Nutqda biror fikrni ifodalash uchun so'z va so'z birikmalari birlashadi va tugal ma'noni ifodalovchi bir butunlikni hosil qiladi. Bu holatda intonatsiya va sintaksis birlashadi. Sintaksis gapda mazmuniy, emotsional-mantiqiy munosabat va so'zlar tartibidan iboratdir. Sintaktik jumlada nutq aks etadi. Gap zanjirsimon struktura sifatida ma'lum semantik va kommunikativ munosabatlarning shakllanish qonuniyatlari asosida xarakterlanadi. O'zidan katta bo'lgan butunlikning qismi bo'lgan gapda mavjud bo'lgan turli so'zlar, so'z birikmalari, turli konstruksiyalar ("signallar", "belgilar") unda aytib o'tilgan axborot va xabarlar bilan (bir gap doirasida yoki matnda) uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

O.G.Vinokur o'z kitobida fon der Gebbelsning quyidagi fikrini keltiradi: "Til fikrning bo'laklarga bo'lingan holdagi ifodasi, fikr esa tushunchalarning bog'lanishidir. Lekin inson tili faqat bog'lanayotgan tushunchalar va ularning mantiqiy munosabatlarinigina emas, balki so'zlovchining o'z fikriga munosabatini ham ifodalashni istaydi; men faqat nimanidir aytishnigina emas, balki o'zimni ham ifodalashni xohlayman va shu tarzda mantiqiy omilga uni har jihatdan to'yintirgan holda psixologik omil qo'shiladi" [1].

V.A.Avrarin tilning quyidagi vazifalarini belgilaydi:

- 1) tilning kommunikativ (aloqa quroli, vositasi) vazifasi;
- 2) tilning ekspressiv (fikrlarni ifodalash) vazifasi;
- 3) tilning konstruktiv (fikrlarni shakllantirish) vazifasi;
- 4) tilning akkumulyativ (ijtimoiy tajriba va bilimlarni to'plash, saqlash) vazifasi [2].

Tilning kommunikativ (aloqa-aralashuv) vazifasi tilning vazifalari orasida eng markaziy, yetakchi vazifasidir. Tilning kommunikativ vazifasi tilning konstruktiv vazifasi bilan bog'liq, chunki kommunikativ aloqaga kirishish uchun nutqni shakllantirish zarur. Shu sababli tilning u yoki bu vazifasi alohida, boshqalardan ajralgan holda reallashmaydi. Masalan, har qanday badiiy asarda tilning kommunikativ vazifasi ham reallashadi, ammo ekspressiv vazifa birinchi planda turadi, yetakchilik qiladi. Masalan,

U momiq bulutlar ustida sarxush suzardi. Birdan bulut choki so'kilib, pastga qarab sho'ng'idi. (Tohir Malik. Shaytanat)

Ekspressivlikning ifodalanishiga ko'ra boshqa sohalarga nisbatan sintaksisning imkoniyatlari juda katta. Chunki har qanday til birligi sintaktik konstruksiyalarda "jonga kiradi" [3]. Sintaktik usulda ekspressivlikning ifodalanishi kommunikatsiyada ham, subyektiv munosabatda ham o'zining asl mohiyatini ko'rsata oladi. Masalan, *Hayot turfa rang. Ko'zni yashnatib, dilga quvvat berguchi chiroyli ranglar ham, ko'ngilni vayron qilguvchi qora ranglar ham bor.* (Tohir Malik. Shaytanat)

V.A.Bogorodiskiy ta'kidlaganidek, "Morfologiya ayrim kategoriyalarning (so'z kategoriyalarining), ular formalarining inventarlaridan iborat. Sintaksis esa bu so'z formalarining hammasini harakatda va hayotda, nutq sostavida ko'rsatadi" [4]. Bunda morfologiya va sintaksisning o'zaro aloqadorligi namoyon bo'ladi. Gapda so'zlarning tartibi uning semantik mohiyatni namoyon etadi. Masalan,

Avvaliga yolg'izlikdan bir oz qo'rqdi. (Tohir Malik. Shaytanat)

Ushbu jumlada so'zlar tartibi semantik mohiyatni (*bir oz qo'rqdi*) ifodalayapti. Agar jumdagi so'zlar tartibini o'zgartirsak, ya'ni *Avvaliga bir oz qo'rqdi yolg'izlikdan*. Ushbu tartibda esa semantik mohiyat *yolg'izlikdan* so'zi orqali ifodalanmoqda. Yana bir misol: *-Joyingda qimirlamay o'tir jumlasida qimirlamay o'tirish, Qimirlamay o'tir joyingda jumlasida joyidan jilmay o'tirish* ma'nosi ajralmoqda.

Gapning sintaktik strukturasi (so'zlar tartibi) nafaqat ma'lum xabarni balki turli ma'no qirralarini ham ifodalaydi. Demak, so'z tartibi nutqda so'zlarning joylashishini bildiradi. O'zbek tilida so'zlar tartibi asosan erkin, lekin unda so'zlarning bog'liq tartibi ham mavjud. Bunday holat o'zbek tili gap qurilishining o'ziga xos xususiyatlarini bildiradi. Ya'ni ba'zi bo'laklar gapning turli o'rinlarida kela olsa, ba'zilar faqat ma'lum joyda keladi. Ko'rinadiki, gaplarda so'z tartibi ikki xil bo'ladi:

- 1) erkin tartibda;
- 2) bog'liq tartibda.

So'zlar turlovchilar, tuslovchilar, ko'makchilar kabi maxsus grammatik vositalar bilan kelganda so'z tartibi erkin bo'ladi. Boshqa vaziyatda, ya'ni maxsus grammatik vositalardan holi ravishda gapdagi o'rniga ko'ra bo'lganda so'zlar tartibi bog'liq bo'ladi.

So'zlar tartibi sintaktik vazifani bajaribgina qolmay balki stilistik vazifani ham bajaradi. Gapdagi so'z tartibi sintaktik vazifani bajarganda so'z tartibi o'zgarsa, mazmuni ham o'zgaradi. Masalan, *Go'zal qizlar kuylayapti.* Bu gapda *go'zal* so'zi *qizlar* so'ziga tartib vositasida bog'langan. *Qizlar go'zal kuylayapti.* Ko'rinyaptiki, so'z tartibi o'zgarishi natijasida mazmun ham o'zgariyapti.

Kesimlik qo'shimchasi qo'llanmagan va tenglikni bildiruvchi otli gaplarda ham so'z tartibi o'zgarsa, so'zlarning sintaktik vazifasi ham o'zgaradi. Masalan, *Toshkent - O'zbekistonning poytaxti. O'zbekistonning poytaxti - Toshkent.*

Aniqlovchi va aniqlanmishdan iborat bo'lgan gaplardagi bog'liq tartib o'zgarishidan ega va kesimdan iborat bo'lgan gap hosil bo'ladi. Masalan,

Keng dala. Dala keng. Go'zal tabiat. Tabiat go'zal.

Bog'liq tartibdagi so'zlarning o'rin almashishi erkin tartibda so'zlar o'rnining almashinishidan farqlanadi. Bunday o'zgarishlar grammatik holatni va gapning mazmunini butunlay o'zgartirib

yubormaydi, balki gapdagi biror bo'lakka alohida ta'kidni kuchaytirib, umumiy fikrga qo'shimcha ma'no, stilistik jihatdan qo'shimcha vazifa yuklaydi. Masalan,

Madina kecha o'qishga kelmadi (o'qishga kelmadi, boshqa yerga emas).

Madina o'qishga kecha kelmadi (kecha kelmadi, boshqa kuni emas).

Kecha o'qishga Madina kelmadi (Madina kelmadi, boshqasi emas).

Ushbu gaplarda so'zlar tartibining o'zgarishi mantiqiy urg'u bilan bog'liq. Mantiqiy urg'u gapdagi mazmunan ahamiyatli bo'lakni alohida ajratib ko'rsatish uchun xizmat qiladi. Mantiqiy urg'uli bo'lak yuqori ton bilan aytilib, undan keyin qisqa pauza qilinadi. Mantiqiy urg'u kesimga tushganda, tartib o'zgarmaydi, kesim turgan joyida baland ton bilan talaffuz qilinadi. Mantiqiy urg'u ega, to'ldiruvchi yoki holga tushganda, ular kesimning oldiga jiladi. Aniqlovchi esa aniqlanmishning oldida keladi.

Mantiqiy urg'uni tartib o'zgarishsiz ham intonatsiya orqali ifodalash mumkin. Mazmunan ahamiyatli bo'lgan bo'lakni yana yordamchi vositalar (*-ku, ham, hatto* kabi yuklamalar) yordamida ham ifodalanishi mumkin. Masalan,

Sen-ku tushunding, qolganlarga nima deymiz. Holida hatto tashqarilarni ham tozaladi.

Birinci gapda ta'kid ma'nosi kuchaytirilsa, ikkinchisida ma'no kuchaytirilyapti, bajarilishi shart bo'lmagan yerlar ham tozalanligini ifodalayapti. O'zbek tilida *axir, hatto, faqat, nahot* kabi so'zlar gap bo'laklariga va gaplarga faqat qo'shimcha ma'no nozikliklarini berishga moslashib qolgan. Masalan, *Jamol qaytsa – baxting, qaytmasi-chi?*

Bu gapdagi *-chi* yuklamasi "sen nima qilasan?" gapining mazmunini (Jamol qaytsa – baxting, u qaytmasa, sen nima qilasan?) bildirish uchun xizmat qilmoqda.

Odamlar qayoqlarga borib yurishadi-ya? (S.Ahmad)

Ushbu misolda *-ya* yuklamasi so'roq-taajjub ma'nosini bildiriyapti.

-u yuklamasi takrorlangan sintaktik konstruksiyalarda ma'noni kuchaytiradi: *Ana ovqat-u, mana ovqat!* (P.Tursun)

O'zbek tilidagi hamma ilmiy va metodik adabiyotlarda, ayniqsa *-gina* yuklamasiga bag'ishlangan maqollarda, bu elementning kichraytirish, erkalash, ajratish, chegaralash, kuchaytirish, kuchsizlantirish va ta'kid ma'nolarini bildirishi ko'rsatib o'tiladi. Masalan,

Jajjigina, chuvakkina, issiqqina shu vujud darhol unga quvvat bag'ishladi. (A.Muxtor)

Ushbu misolda kuchsizlantirish ma'nolarini bildiriyapti.

Bu masalani Qalandarovgina hal qilishi mumkin. (Abdulla Qahhor. Sinchalak)

-gina yuklamasi ushbu jumlada ajratish ma'nosini ifodalayapti.

Uning ketidan do'ppi kiygan novchagina bir kishi so'zga chiqdi. (P.Tursun. O'qituvchi)

Bu misolda esa ta'kid ma'nosi ifodalanyapti.

Tilshunos F.P.Filin: "Har bir so'z – o'zi bir kichkina jahon, uning sir-asrorlarini o'rganish esa zaruriy va ibratligina emas, hatto zavqli hamdir" [5], – degan edi. Tildagi har bir so'zni alohida o'rganish har bir tilning ichki taraqqiyot qonunlarini ochishga yordam beradi. Adabiyotlarda kuchaytiruvchi so'zlarni bir guruh olimlar ikkiga ajratib, *eng* so'zini ortirma darajaga, boshqalarini (*juda, g'oyat, nihoyat*) belgini kuchaytiruvchi formalarga kiritadi [6].

Odatda kuchaytiruvchi so'zlar sifatdagi biror belgining ko'p ekanligini ifodalovchi vositalar sifatida ko'riladi, chunki bunday kuchaytiruvchi so'zlar sifat belgisini kuchaytirishdagi ixcham, qulay va ko'p qirrali vositadir. Masalan, kuchaytiruvchi so'zlarning bir guruhi rang-tusni, ikkinchi guruhi umumiy belgilarni, boshqalari hajm-o'lchov, tashqi ko'rinish, ichki holat ifodalovchi ijobiy yoki salbiy belgilarni kuchaytirishdan iborat o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ular belgini kuchaytirishday bir umumiy vazifani bajarib kelsa-da, bir qanchalarining konkret ma'no funksiyasida ba'zi farqlar sezilib turadi. Masalan, ularning ba'zilari belgining semantik ma'nosini kuchaytirishga, boshqalari esa belgining nozik ma'no qirralarini ochishga xizmat qiladi. Ba'zan shunday o'rinlarda birining o'rniga ikkinchisini almashtirish qiyin. Masalan, *eng dastlabki kun, tim qora soch, g'irt yolg'onchi bola, liq to'la odam, jiqqa moy, kattakon tarvuz, juda baxtiyor kun.*

O'zbek tilida ishlatiluvchi kuchaytiruvchi so'zlar faqat sifat orqali ifodalangan belgilarnigina emas, balki boshqa so'zlardagi belgi, holat fe'llari ifodalaydigan belgini ham kuchaytirib kela oladi. Masalan:

1. Ravishda: *juda chaqqon ishlaydi, g'oyat tez uchadi, nihoyatda sekin gapiradi.*
2. Sifatdoshda: *juda yasangan yigit, eng sevgan kasbim.*
3. Ravishdoshda: *nihoyatda shoshilib qoldi, juda qiziqib tingladim.*
4. Holat fe'llarida: *juda shoshilyapman, nihoyatda sog'indim.*

Kuchaytiruvchi so'zlarning qaysi so'z turkumiga oidligi munozarali masaladir. S.F.Fuzailov ularni ravish deb qarasa [7], boshqa barcha ishlarda esa ravish, yuklama, yordamchi so'z, kuchaytiruvchi so'z nomi bilan ataladi.

Kuchaytiruvchi so'zlardan faqat *rosa* so'ziga sof harakat ifodalovchi fe'llar oldidan bevosita kuchaytiruvchi ravish bo'lib kela olar ekan: *rosa yugurdim, rosa harakat qildim.* Boshqalari esa o'zidan keyingi so'z, harakat fe'li oldidan yana bir ravishning kelishini talab qiladi. Masalan, *juda (tez) yugurdim, nihoyatda (sekin) gapirdi* va hokazo.

O'zbek tilida kuchaytiruvchi so'zlarning gapdagi o'rni asosan turg'un bo'lib, ular sifat yoki ravishdan oldin keladi.

Gap strukturasi qatnashgan bunday kuchaytiruvchi so'zlar emotsionallikni oshiradi. Masalan, *eng* so'zini tahlil qilaylik. *Eng* so'zi orqali kuchaytirilgan belgi potentsialining oliy nuqtasini, chek-chegarasini ifodalashda konkret faktlar aks etishi mumkin: *Do'stlik o'rtoqchilikning eng oliy darajasidir. Bizning poeziyamiz dunyoda eng yuqori, eng go'zal, eng samimiy va eng baquvvat poeziyadir* kabi.

Eng so'zi bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. *Eng* so'zining bu xususiyatlari belgining qanday turlariga birikib kela olishida, ya'ni qanday belgilarni kuchaytirib kelishida namoyon bo'ladi. *Eng* so'zi quyidagi belgilarni kuchaytirishga xizmat qiladi:

1. Umumiy va abstrakt belgilarni ifodalovchi sifatlar (*yaxshi, yomon, zarur* va boshqalar):
 - a) *eng*+ asliy sifat: *Vali aka o'g'liga bir otagina bo'lib qolmasdan, eng yaqin hamdardi ham edi;*
 - b) *eng* + nisbiy sifat: *Eng porloq umidlari singach, eng keskin choralarga, eng dahshatli mojarolarga undadi.* (Oybek. Qutlug' qon). *O'qish – eng yaxshi ta'lim. Buyuk allomaning fikriga ergashish eng qiziqarli ilmdir.*

2. Tashqi ko'rinish (shakl, hajm, tabiiy holat kabi xususiyatlar)ni ifodalovchi sifatlar (*go'zal, xunuk, uzun, qisqa, qari, baland, tor, chuqur* va hokazolar). *Eng qorong'i, eng kichik bir do'kon.* (Oybek. Qutlug' qon).

3. Fizik holat bildiruvchi belgilarini ifodalovchi sifatlar (*issiq, sovuq, shirin, achchiq* kabi). *...bu issiqlik eng sovuq joylarda ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.* Lekin bunday sifatning *eng* so'zi yordamida orttirilishi kam uchraydi. Chunki ular jonli so'zlash tilida maxsus urg'u-intonatsiya bilan aytiladiki, natijada kuchaytiruvchi so'zni ishlatishga ehtiyoj qolmaydi.

4. Xarakter, tuyg'u, ruhiy holatni bildiruvchi subyektning ba'zi his-hayajonini ifodalovchi sifatlar (*jahldor, muloyim, vazmin, baxtiyor, sevinchli* va boshqalar). Masalan,

Yo'lchi o'zi uchun, hozir uning nazarida olamda eng past va razil ko'ringan Mirzakarimboy bilan xirillashishni o'ziga or bildi (Oybek. Qutlug' qon).

Azizbek eng pastarin chorani ko'rmoqchi edi (Abdulla Qodiriy. O'tgan kunlar).

Jonli so'zlashuvda so'z tartibi o'zgarishi mumkin, asosan, suhbatdosh uchun zarur deb bilgan ma'lumotni oldin, zarur bo'lmagan ma'lumotlarni keyin aytadi: *Ishlayotgan ekan dalada. Biznikiga kelinglar dushanbada.*

O'zbek tilida so'zlar tartibi asosan erkin bo'lsa ham, sodda gapda har bir gap bo'lagining odatda o'z o'rni bor. Bu gapning strukturasi, gap bo'lagining sintaktik ifodalanishi, u bilan bevosita bog'liq bo'lgan boshqa so'zlarning orni kabi hodisalar bilan belgilanadi. Teskari tartib inversiya deb aytiladi. To'g'ri tartib koproq ilmiy asarlarda qo'llansa, inversiya badiiy asarlar uchun xarakterlidir. Ko'rinadiki, so'z tartibi stilistika bilan ham bog'liq. Inversiya u yoki bu bo'lakning ahamiyatini ajratib ko'rsatish uchun xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Винокур Г.О. О языке художественной литературы. –М., 1991., с-35.
2. Аврорин В.А. Проблемы изучения функциональной стороны языка., -Л., 1975., с-44
3. Абдуллаев А. Ўзбек тилида экспрессивликнинг ифодаланиши, Тошкент, 1983.
4. В. А. Богородицкий В.А.Общий курс русской грамматики, 1911. <https://urss.ru> > gd-bin > dbpl
5. Расулов.Р. Ўзбек тилида ёрдамчи сўзларнинг семантик-грамматик хусусиятлари. Тошкент: Фан, 1983. Б.

6.Исхаков Ф. Г. Имя прилагательное ИСГТЯ. Морфология. 1959, с.163; Маърупов З.М. Ўзбек тилида сифатнинг қиёсий даражалари. Тошкент, 1949, 131-бет.

7.Фузаилов С.Ф. Азалий (туб) равишлар ҳақида. Тошкент, 1964. -182.

UO'K 81'42

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA “DISKURS” TUSHUNCHASINING UMUMIY TAVSIFI

Sh.J.Ibragimova, magistrant, Buxoro xalqaro universiteti, Buxoro

Annotatsiya. *Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tilshunosligida “diskurs” tushunchasining nazariy asoslari, uning lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlari hamda turli ilmiy yondashuvlar doirasidagi talqinlari tahlil qilinadi. Diskursning matn bilan o'zaro munosabati, uning kommunikativ jarayon sifatidagi tabiati, shuningdek, ijtimoiy-madaniy omillar bilan bog'liqligi yoritiladi. Tadqiqot natijasida diskursning murakkab va ko'p qatlamli hodisa ekanligi asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: diskurs, matn, kommunikatsiya, pragmatika, kognitiv lingvistika, sotsiolingvistika, kontekst, nutq faoliyati, ijtimoiy omillar, lingvistik tahlil.

Аннотация. *В данной статье анализируются теоретические основы понятия «дискурс» в английской и узбекской лингвистике, его лингвистические и экстралингвистические особенности, а также интерпретации в рамках различных научных подходов. Рассматриваются взаимосвязь дискурса и текста, его природа как коммуникативного процесса и связь с социокультурными факторами. В результате исследования обосновывается сложный и многослойный характер дискурса.*

Ключевые слова: дискурс, текст, коммуникация, прагматика, когнитивная лингвистика, социолингвистика, контекст, речевая деятельность, социальные факторы, лингвистический анализ.

Abstract. *This article analyzes the theoretical foundations of the concept of “discourse” in English and Uzbek linguistics, including its linguistic and extralinguistic features as well as its interpretations within various scientific approaches. The relationship between discourse and text, its nature as a communicative process, and its connection with socio-cultural factors are discussed. The study demonstrates that discourse is a complex and multidimensional phenomenon.*

Key words: discourse, text, communication, pragmatics, cognitive linguistics, sociolinguistics, context, speech activity, social factors, linguistic analysis.

So'nggi yillarda tilshunoslikda yuz berayotgan nazariy va metodik yangilanishlar til birliklarini talqin qilishga bo'lgan yondashuvlarning kengayishiga olib keldi. Shu jarayonda “diskurs” tushunchasi zamonaviy lingvistik tafakkurning markaziy kategoriyalaridan biri sifatida shakllandi. Diskurs tilni faqat grammatik tizim sifatida emas, balki ijtimoiy va madaniy omillar bilan uzviy bog'liq bo'lgan kommunikativ hodisa sifatida o'rganishga imkon yaratadi. An'anaviy struktural tilshunoslikdan farqli ravishda, diskurs tushunchasi nutqning real muloqot jarayonidagi funksional xususiyatlarini – uning vaziyatga bog'liqligi, interaktivligi va dinamikligini izohlash zarurati asosida shakllandi. Zamonaviy talqinlarda diskurs alohida gaplar yig'indisi emas, balki ma'lum ijtimoiy va kommunikativ sharoitlarda ma'no hosil qiluvchi murakkab jarayon sifatida qaraladi. Mazkur yondashuv doirasida diskurs til birliklarining mexanik jamlanmasi sifatida emas, balki muayyan ijtimoiy guruhlarining dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi, tarixiy tajribasi va kommunikativ strategiyalari ta'sirida vujudga keladigan nutqiy faoliyatning o'ziga xos shakli sifatida namoyon bo'ladi. Bunday talqin diskursni matndan tub jihatdan farqlovchi, ko'p qatlamli va murakkab tuzilishga ega hodisa sifatida ajratib ko'rsatish imkonini beradi. Shu orqali til vositasida ma'no qanday konstruksiya qilinishi, ijtimoiy haqiqatlar qanday ideologik filtrlar orqali talqin etilishi, shuningdek, og'zaki, yozma va multimodal kommunikatsiya shakllarida pragmatik vazifalar qanday amalga oshirilishi masalalarini chuqurroq anglash mumkin bo'ladi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jahon tilshunosligida til birliklarini faqat ichki qurilish tizimi sifatida emas, balki inson faoliyati, tafakkuri va jamiyatdagi o'rni nuqtai nazaridan o'rganishga

bo'lgan qiziqish keskin ortdi. Ushbu burilish natijasida “matn lingvistikasi”, “pragmatika”, “kognitiv lingvistika” va “sotsiolingvistika” kabi yo'nalishlar kesishuvida yangi – diskurs nazariyasi (Discourse analysis) shakllandi. Bugungi kunda har qanday filologik tadqiqot “diskurs” tushunchasiga aniqlik kiritmasdan turib amalga oshirilishi mumkin emas. Diskursning murakkab va ko'p qirrali tabiati uning mohiyatini to'laqonli ochib berish uchun birgina nazariy yo'nalish bilan cheklanib qolmaslikni, balki funksional-kommunikativ, kognitiv, sotsiopragmatik, tanqidiy yondashuvlarning integratsiyasini talab etadi. Etimologik jihatdan lotincha discursus - “fikir yuritish”, “harakatlanish”, “muloqot qilish” ma'nolaridan kelib chiqqan hamda fransuzcha “discours” shakli orqali ilmiy terminologiyaga kirib kelgan mazkur tushuncha bugungi kunda tilshunoslikda eng ko'p munozaralarga sabab bo'layotgan va eng keng talqin doirasiga ega kategoriyalardan biri hisoblanadi. Shu sababli, diskurs tushunchasiga oid mavjud ilmiy qarashlar, ta'riflar va metodologik yondashuvlarni tizimli ravishda tahlil qilish mazkur tadqiqotning nazariy asosini belgilovchi muhim masala sifatida namoyon bo'ladi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tilshunoslikda tilni inson faoliyati va jamiyat bilan bog'liq holda o'rganishga bo'lgan qiziqish ortdi. Natijada matn lingvistikasi, pragmatika, kognitiv lingvistika va sotsiolingvistika kesishuvida diskurs nazariyasi shakllandi.

“Diskurs” termini ilmiy muomalaga ilk bor amerikalik tilshunos Zellig Harris tomonidan 1952-yilda kiritilgan. U tilshunoslik faqat gap bilan cheklanmasdan, undan katta birliklarni ham o'rganishi lozimligini ta'kidlagan [1].

Diskurs tushunchasi turli ilmiy yondashuvlar asosida quyidagi uch asosiy guruhga ajratiladi:

1. *Lisoniy yondashuv.* Bu yondashuvda diskurs gapdan katta birlik yoki bog'langan matn sifatida talqin qilinadi. Masalan, Malcolm Coulthard diskursni mantiqiy bog'langan gaplar ketma-ketligi sifatida izohlaydi.

2. *Funksional-pragmatik yondashuv.* Bu yondashuv diskursni real kommunikativ jarayon sifatida ko'radi. Gillian Brown va George Yule diskursni tilning amaliy qo'llanish shakli sifatida talqin qiladi. Ularning fikricha, matn natija bo'lsa, diskurs – jarayondir [2].

3. *Ijtimoiy-madaniy yondashuv.* Mazkur yondashuv diskursni ijtimoiy tajriba va bilimni shakllantiruvchi tizim sifatida tushuntiradi. Bu borada Michel Foucault ning qarashlari muhim ahamiyatga ega. U diskursni bilimni tashkil etuvchi va chegaralovchi ijtimoiy mexanizm sifatida izohlaydi [3].

Shuningdek, Teun A. van Dijk diskursni kommunikativ jarayon, tafakkur mazmuni va ijtimoiy ta'sir mexanizmlarining birligi sifatida baholaydi [4]. Diskurs va matn o'rtasidagi munosabat ham muhim masalalardan biridir. Ko'pgina tadqiqotchilar diskursni quyidagi formula orqali ifodalaydi:

Diskurs = Matn + Kontekst. Bu yerda kontekst kommunikatsiya ishtirokchilari, vaqt, makon va maqsad kabi omillarni o'z ichiga oladi. Zamonaviy rus tilshunosligi doirasida diskurs hodisasi turli ilmiy yo'nalishlar tutashuvida shakllanayotgan muhim tadqiqot obyektlaridan biri sifatida qaralmoqda. Jumladan, Yu. M. Sergeyeva o'zining “Diskurs: integratsiya paradigmasi” nomli monografik tadqiqotida XXI asr ingliz tilshunosligida diskurs tushunchasining fanlararo metodologiya asosida izchil o'rganilayotganini ta'kidlab, diskursni til, tafakkur va ijtimoiy voqelikni birlashtiruvchi integrativ kommunikativ jarayon sifatida baholaydi [5].

Yu. S. Stepanov diskurs tushunchasini sharhlashda V. Z. Demyankov tomonidan ilgari surilgan ta'rifni eng mukammal izohlardan biri sifatida e'tirof etadi. V. Z. Demyankov diskursga shunday ta'rif bergan: “Diskurs – gapdan yoki mustaqil gap qismidan ko'proq matnning ixtiyoriy fragmenti. Ko'pincha, qandaydir tayanch konsept atrofida jamlanadi. Harakatlanadigan shaxslar, obyektlar, holatlar zamonlar, harakatlarni tasvirlaydigan umumiy kontekstni hosil qiladi. Diskurs gaplarning ketma-ketligidan emas, uni hosil qiladigan va talqin qiladigan, diskurs bilan “yaratiladigan” olam tomonidan aniqlanadi” [6]. Shu sababli diskurs mazmuni lisoniy struktura doirasidan chiqib, ma'no hosil qiluvchi konseptual maydon bilan uzviy bog'lanadi.

V. G. Borbotko mazkur diskurs va matn o'rtasidagi masalaga to'xtalar ekan, matnni diskursga nisbatan kengroq, umumlashtiruvchi hodisa sifatida talqin qiladi. Olimning qarashiga ko'ra, diskurs mohiyatan matn ko'rinishida namoyon bo'ladi. Biroq u oddiy matndan farqli ravishda kommunikativ birliklar tizimi asosida shakllanganligi bilan tavsiflanadi. Gaplarning yirikroq semantic-kompazitsion

butunliklarga birikishi hamda ular o'rtasida ichki mazmuniy bog'liqlikning mavjudligi bunday tuzilmani yaxlit struktura sifatida qarash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, hikoya, maqola, nutq, she'riy asar kabi turli janrdagi nutqiy mahsullar diskursning aniq ko'rinishlari sifatida talqin etilishi mumkin. Ayni paytda, V. G. Borbotko diskursning "yuqori kommunikativ birlik" maqomiga egaligini ham inkor etmaydi va uni kommunikativ jarayonning murakkab, ko'p qatlamli birligi sifatida baholaydi [7]. O'zbek tilshunosligida ham diskurs muammosi faol o'rganilmoqda. Xususan, Ne'mat Mahmudov diskursni kommunikativ vaziyat, ishtirokchilar maqsadi va ijtimoiy omillar uyg'unligida yuzaga keladigan dinamik tizim sifatida talqin qiladi [8]. Shuningdek, Shahriyor Safarov diskursni tafakkur va til o'rtasidagi kognitiv jarayon sifatida izohlab, uni inson ongidagi konseptual tizimlarning nutqdagi ifodasi deb hisoblaydi [9]. Tilshunoslikda diskursni talqin etishda tilning ijtimoiy va kommunikativ tabiatini yoritish muhim metodologik asoslardan biri hisoblanadi. Xususan, I. Yo'ldoshev tilning jamiyat bilan o'zaro uzviy aloqadorligini ta'kidlab: "til jamiyat bilan uzviy bog'liq bo'lib, til jamiyat tomonidan yaratiladi va jamiyatning o'zaro muloqot jarayonlarida xizmat qiladi" deb qayd etadi [10].

Yuqoridagi nazariy qarashlar tahlili shuni ko'rsatadiki, diskursni faqat til birliklari yig'indisi sifatida tushunish yetarli emas. U ijtimoiy, madaniy, kognitiv va pragmatik omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab kommunikativ hodisadir. Diskurs matndan kengroq tushuncha bo'lib, u nafaqat nutq mahsulini, balki uning yaratilish jarayoni, ishtirokchilari, maqsadi va kontekstini ham qamrab oladi. Shu bois zamonaviy tilshunoslikda diskursni kompleks yondashuv asosida o'rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Umumiy qilib, yuqoridagi barcha ta'riflarni qiyosiy tahlil qilish natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, diskursni faqat lisoniy birliklar yig'indisi sifatida emas, balki turli ekstralingvistik omillar – ya'ni dunyo haqidagi tasavvurlar, subyektiv fikr va qarashlar, baholash munosabatlari hamda adresantning kommunikativ maqsadini o'zida mujassamlashtirgan matn yoki dinamik nutq jarayoni sifatida talqin etish maqsadga muvofiqdir. Shu nuqtai nazardan, diskurs kategoriyasi o'zining qamrovi va semantik ochiqligi bilan matn tushunchasidan kengroq bo'lib, u kommunikativ voqelikni yanada murakkab va ko'p qatlamli tizim sifatida ifodalaydi. Shuningdek, o'zaro kommunikativ harakat omillarining nutq jarayoniga qanday yo'sinda ta'sir etishini hamda e'tiqodiy tasavvurlar muloqot davomida til tanlovi va interaksion munosabatlarni qay darajada belgilashini tizimli ravishda anglash imkonini beradi. Shu bilan birga, diskurs va matn masalasi yuzasidan ilmiy adabiyotlarda turli hamda ba'zan o'zaro zid qarashlarning mavjudligi mazkur muammoning hali to'liq yechimiga erishilmaganini ko'rsatib, uni yanada chuqurroq nazariy va empirik tadqiq etish zaruratini yuzaga keltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Zellig Harris. Discourse Analysis. – Language, 1952.
2. Gillian Brown, George Yule. Discourse Analysis. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
3. Michel Foucault. The Archaeology of Knowledge. – London: Routledge, 1972.
4. Teun A. van Dijk. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
5. Sergeeva Yu. M. Diskurs: integratsiya paradigmasi. – Moskva, 2010.
6. Demyankov V. Z. Diskurs haqida maqolalar to'plami. – Moskva, 2002.
7. Borbotko V. G. Diskurs kak kommunikativnaya kategoriya. – Moskva, 2001.
8. Mahmudov N. O'zbek tilshunosligida diskurs masalalari bo'yicha ilmiy ishlar.
9. Safarov Sh. Diskurs va kognitiv tilshunoslikka oid ilmiy ishlari.
10. Yo'ldoshev I. Til va jamiyat munosabatlari haqidagi tadqiqotlar.

UDK 808.3

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA KO'PLIK VA EGALIK KATEGORIYASI

O.H.Ilmiaminova, talaba, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida ko'plik va egalik kategoriyalarining ifodalanishini qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qiladi. Ingliz tilida ko'plik -s/-es va istisno shakllar orqali, o'zbek tilida esa -lar qo'shimchasi bilan ifodalanadi. Egalik ingliz tilida analitik vositalar ('s

va olmoshlar), o'zbek tilida esa egalik qo'shimchalari orqali beriladi. Tadqiqot tillarning tipologik xususiyatlari va ularning tarjima hamda til o'rganishga ta'sirini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ko'plik, egalik, ingliz tili, o'zbek tili, morfologiya, tipologiya, analitik til, agglutinatativ til, qiyosiy-tahlil, sintetik va analitik ifoda

Аннотация. Исследование сравнивает выражение множественного числа и принадлежности в английском и узбекском языках. В английском множественное число образуется с помощью -s/-es и исключений, в узбекском — суффиксом -lar. Принадлежность в английском выражается аналитически ('s и местоимения), в узбекском — синтетически (аффиксы). Также рассматривается влияние типологических особенностей на перевод и изучение языков

Ключевые слова: множественное число, притяжательность, английский язык, узбекский язык, морфология, типология, аналитический язык, агглютинативный язык, сравнительный анализ, синтетическое и аналитическое выражение.

Abstract. This study compares how plurality and possession are expressed in English and Uzbek. In English, plurality is formed with -s/-es and irregular forms, while in Uzbek it is expressed with the suffix -lar. Possession is analytical in English ('s and pronouns) and synthetic in Uzbek (possessive suffixes). The study also highlights typological features and their impact on translation and language learning.

Key words: plurality, possession, English language, Uzbek language, morphology, typology, analytic language, agglutinative language, comparative analysis, synthetic and analytic expression.

Grammatika tillarning asosiy strukturaviy tizimlaridan biri bo'lib, unda so'zlarning shakllanishi va ular orasidagi munosabatlar tilning mazmunini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Shu jumladan, **ko'plik** va **egalik** kategoriyalari tilning sintaktik va morfologik tuzilishida alohida ahamiyatga ega. Ko'plik kategoriyasi ob'ektlarning sonini bildirsa, egalik kategoriyasi ularning kimga tegishli ekanligini ko'rsatadi.

Ingliz tili morfologik jihatdan **analitik tilga** mansub bo'lib, unda ko'plik va egalik ko'pincha alohida grammatik vositalar yordamida ifodalanadi. Masalan, ko'plik -s/-es qo'shimchalari va ba'zi istisno shakllar orqali, egalik esa 's konstruksiyasi yoki egalik olmoshlari orqali amalga oshiriladi.

O'zbek tili esa **agglutinatativ til** bo'lib, u ko'plik va egalikni sintetik usulda, ya'ni so'zlarga qo'shimchalar biriktirish orqali ifodalaydi: ko'plik uchun -lar, egalik uchun esa turli egalik qo'shimchalari ishlatiladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — ingliz va o'zbek tillarida ko'plik va egalik kategoriyalarining ifodalanish usullarini qiyosiy-tipologik nuqtai nazardan o'rganish, ularning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlashdir. Shu orqali tarjima jarayonida va til o'rganishda yuzaga keladigan muammolarni aniqlash ham mumkin bo'ladi.

Ko'plik kategoriyasining ifodalanishi

Ingliz tilida ko'plik kategoriyasi asosan **morfologik vositalar** yordamida ifodalanadi va ko'pincha **-s/-es** qo'shimchalari orqali shakllanadi. Masalan: *book – books* (kitob – kitoblar), *box – boxes* (quti – qutilar). Shu bilan birga, ingliz tilida ayrim so'zlar istisno shakllarga ega bo'lib, ular an'anaviy qoida bo'yicha ko'plik hosil qilmaydi, balki alohida shaklga ega bo'ladi: *man – men* (erkak – erkaklar), *child – children* (bola – bolalar). Ko'plik shakllanishida fonetik qoidalar ham muhim ahamiyatga ega; masalan, *box* so'ziga qo'shimcha -es biriktiriladi, chunki so'z *s*, *x*, *sh*, *ch* tovushida tugaydi. Ba'zi hollarda ko'plik ifodasi morfologik qo'shimchasiz ham kontekst orqali aniqlanishi mumkin, masalan: *sheep – sheep* (qo'y – qo'ylar), bu esa ingliz tilining analitik tipologik xususiyatiga mos keladi. Shunday qilib, ingliz tilida ko'plik ifodasi cheklangan morfologik o'zgarishlar va grammatik vositalar orqali amalga oshadi, ko'proq alohida konstruksiyalar yordamida shakllanadi.

O'zbek tilida esa ko'plik kategoriyasi **-lar** qo'shimchasi yordamida muntazam va tizimli tarzda shakllanadi: *kitob – kitoblar*, *qiz – qizlar*, *bola – bolalar*. Bu sintetik yo'l bo'lib, ko'plik qo'shimchasi har doim so'z oxiriga biriktiriladi va so'zning boshqa morfemalari bilan birlashadi. O'zbek tilida ko'plik ifodasi morfemalarning tizimli qo'llanilishi bilan xarakterlanadi, bu esa tilning **agglutinatativ tipologik xususiyati** bilan bog'liq. Istisno holatlar kam uchraydi va ko'plik qo'shimchasi odatda

barcha otlarga qo'llanadi. Shuningdek, o'zbek tilida ko'plikning qo'llanishi sintaktik kontekstga bog'liq bo'lishi mumkin, masalan, jamlanmalar yoki egalik munosabatida qo'shimchalar bilan birga ishlatiladi: *kitoblarim* ("mening kitoblarim"). Shu bilan ko'plik kategoriyasi o'zbek tilida aniq va tizimli tarzda, morfemalarning qat'iy qo'llanilishi orqali amalga oshadi.

Egalik kategoriyasining ifodalanishi. Ingliz tilida egalik kategoriyasi asosan **analitik vositalar** yordamida ifodalanadi. Ingliz tilining analitik tipologik xususiyati egalikni morfemalarning mustaqil shakllari va konstruktsiyalar orqali ifodalash imkonini beradi. Eng keng tarqalgan vositalardan biri — **'s konstruktsiyasi**, masalan: *John's book* ("Jonning kitobi"), bu yerda egalik munosabati so'zning oxiriga qo'shimcha biriktirilish orqali ko'rsatiladi. Shuningdek, egalikni **egalik olmoshlari** yordamida ham ifodalash mumkin: *my book* (mening kitobim), *her bag* (uning sumkasi), *their house* (ularning uyi).

O'zbek tilida egalik kategoriyasi **sintetik yo'l** bilan ifodalanadi, ya'ni so'zga egalik qo'shimchalari biriktiriladi. Misollar orqali tushuntirish mumkin: *kitobim* — "mening kitobim", *kitobing* — "sening kitobing", *kitobi* — "uning kitobi". Bu qo'shimchalar so'zning turiga va egalik munosabatiga qarab o'zgaradi. Sintetik yo'l orqali egalik ifodasi morfemalarning tizimli qo'llanilishini talab qiladi, bu esa o'zbek tilining **agglutinatip tipologik xususiyatini** aks ettiradi. Shu tarzda egalik munosabatini ifodalash so'z tarkibi va morfemalarning qat'iy tizimiga asoslanadi, bu esa tilning o'ziga xos grammatik strukturasi ko'rsatadi.

Qiyosiy-tipologik tahlil. Tipologik farqlar ingliz va o'zbek tillarini o'rganish va tarjima qilish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilida grammatik kategoriya va munosabatlarni to'g'ri tushunish uchun kontekst va grammatik konstruktsiyalarni aniqlay bilish zarur. Masalan, *the children's toys* iborasi "bolalarning o'yinchoqlari" deb tarjima qilinadi, bu yerda egalik konstruktsiyasi va ko'plik birgalikda ishlatilgan. Shu bilan birga, o'zbek tilida qo'shimchalarni to'g'ri qo'llash muhim: *bolalarning o'yinchoqlari* iborasida ko'plik va egalik qo'shimchalari aniq va tizimli tartibda ishlatilgan.

Bundan tashqari, tipologik farqlar tarjimada ham o'z aksini topadi. Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjimada analitik vositalarni sintetik shakllarga moslashtirish talab etiladi, va aksincha, o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjimada sintetik qo'shimchalarni analitik konstruktsiyalar yordamida ifodalash kerak bo'ladi. Shu tarzda, tilning tipologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, tarjima va til o'rganish jarayoni samaraliroq va aniqroq bo'ladi.

Xulosa. Qiyosiy-tipologik tahlil shuni ko'rsatdiki, ingliz tili analitik tipga mansub bo'lib, grammatik kategoriya va munosabatlar ko'proq alohida konstruktsiyalar orqali ifodalanadi. O'zbek tili esa agglutinatip tipga mansub bo'lib, ko'plik va egalik sintetik yo'l bilan, ya'ni morfemalarning tizimli qo'llanilishi orqali ifodalanadi. Bu farqlar tarjima va til o'rganish jarayonida muhim ahamiyatga ega: ingliz tilida grammatik konstruktsiyalar va kontekstni to'g'ri tushunish, o'zbek tilida esa qo'shimchalarni tizimli va aniq qo'llash talab etiladi.

Natijada, tadqiqot ikki tilning grammatik tuzilishini chuqurroq anglashga yordam beradi, ularni o'qitish va o'rganish jarayonini samarali tashkil etish uchun asos yaratadi hamda tarjima faoliyatida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni yengishga xizmat qiladi. Shu bilan, ingliz va o'zbek tillarining ko'plik va egalik kategoriyalarini qiyosiy o'rganish tilshunoslik, tarjima va lingvodidaktika sohalarida muhim ilmiy ahamiyatga ega ekanligi tasdiqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Comrie, B. (1989). *Language Universals and Linguistic Typology: Syntax and Morphology*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Dryer, M. S., & Haspelmath, M. (Eds.). (2013). *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
3. Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Karomatov, S. (2015). *O'zbek tilining morfologiyasi*. Toshkent: Fan va Texnologiya nashriyoti.
5. Kiparsky, P. (1997). *The Morphology of Russian and Other Slavic Languages: A Typological Perspective*. Stanford: CSLI Publications.

PROBLEMS OF TRANSLATION OF CUSTOMS TERMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

K.A.Iskandarova, master's student, Termez State University, Termez
N.R.Abdullayeva, Associate Professor, Termez State University, Termez

Annotatsiya. Maqolada bojxona va chegara hujjatlarini o'zbek-rus-ingliz tillari doirasida tarjima qilishda yuzaga keladigan terminologik muammolar ko'rib chiqiladi. Milliy bojxona tizimlari va huquqiy normalardagi farqlar, shuningdek, terminlarning funksional mosligi tahlil qilinadi. Huquqiy oqibatlarga olib kelishi mumkin bo'lgan xavfli terminlarni tarjima qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: bojxona hujjatlari, chegara nazorati, huquqiy tarjima, terminologik ekvivalentlik, o'zbek tili, rus tili, ingliz tili.

Аннотация. В статье рассматриваются терминологические проблемы перевода таможенных и пограничных документов в узбекско-русско-английской языковой комбинации. Анализируются различия терминологических систем, влияние национального законодательства и институциональных факторов, а также интерференция общезыковых значений. На основе функционального подхода к юридическому переводу выявляются термины повышенного риска, способные повлиять на правовые и процедурные решения.

Ключевые слова: таможенная документация; пограничный контроль; юридический перевод; терминологическая эквивалентность; узбекский язык; русский язык; английский язык; нормативные источники; глоссарии.

Abstract. The article examines terminological problems in the translation of customs and border documents within the Uzbek-Russian-English language combination. It analyzes differences in terminological systems, the influence of national legislation and institutional factors, as well as interference from general-language meanings. Based on a functional approach to legal translation, the study identifies risk-bearing terms that may affect legal and procedural decisions.

Key words: customs documentation; border control; legal translation; terminological equivalence; Uzbek; Russian; English; normative sources; glossaries.

International movement of goods and people relies on documents with immediate legal force, where even a single wording choice can lead to inspection, penalties, or refusal of entry. Therefore, customs and border translation requires high accuracy to ensure legal certainty. In Uzbekistan, such translation is common due to international trade and cooperation, and translators often work with a mix of Uzbek regulations, Russian administrative templates, and English international forms.

Despite stable terminology, several problems persist. Terminological systems are not fully aligned: the same term may refer to different procedures, or different terms to the same concept. Customs terminology is also closely tied to national and international law, making simple translation inadequate. In addition, many terms have dual meanings, where everyday and specialized interpretations conflict (e.g., duty, bond, clearance), creating risks of misunderstanding.

This article aims to systematize these issues and propose a practical translation approach. Its objectives are: (a) to identify key types of non-equivalence in Uzbek-Russian-English customs translation; (b) to show the influence of legal and institutional factors on terminology; (c) to offer strategies and quality-control methods to reduce legal and procedural risks [1].

Terminological equivalence can be described on three interrelated levels: (1) conceptual equivalence (do the terms refer to the same concept?); (2) functional equivalence (does the term trigger the same institutional procedure?); and (3) formal equivalence (is there a stable conventional label used in parallel documents?). In customs translation, conceptual equivalence is the primary criterion; functional equivalence is the practical test; formal equivalence supports consistency and recognizability.

A key methodological insight is that customs translation is risk-driven. The translator must distinguish low-risk lexical items from risk-bearing terms that directly influence tariff rates,

prohibitions, time limits, or liability. Risk-bearing categories typically include: tariff classification terms; status labels (e.g., released, detained, seized); procedural stages (e.g., preliminary decision, post-clearance audit); document types (e.g., certificate of origin vs. statement on origin); and actor roles (e.g., declarant, consignee, carrier). For these categories, the translator should treat each term as a potential legal “trigger” and verify it against normative sources [2].

The analysis is based on key types of customs documents (declarations, transit forms, certificates, inspection acts, and notifications). It applies qualitative terminological analysis, including identification of key terms, comparison with actual institutional usage, alignment with legal definitions, evaluation of equivalence, and selection of appropriate translations.

To enhance practical use, the study includes a concise glossary-style table showing common terms and typical pitfalls, highlighting how context and concept scope influence translation choices.

Customs concepts vary across countries. An English term may be broad, while Uzbek and Russian divide it into specific stages. For example, customs clearance is a general term in English, but in Uzbek and Russian it often includes separate procedures (registration, control, inspection, valuation, release). Using a general term instead of a specific one can distort meaning [5].

Many terms only partially match across languages. For instance, carrier is broad in English, while Russian перевозчик and Uzbek tashuvchi may have stricter legal meanings. Likewise, declarant is not just a person filling a form, but a legally defined participant with specific rights and duties.

Common words are often misinterpreted in professional contexts: duty as “obligation” instead of “tax”, bond as “connection” instead of “financial guarantee”, clearance as “permission” instead of a formal procedure. This weakens legal accuracy.

International influence leads to literal translations (e.g., risk management, post-clearance audit), but they may not match official national terminology. Translators must choose forms that align with established usage in each legal system [4].

Illustrative Glossary of Risk-Bearing Terms (Uzbek-Russian-English)

Note: The table presents illustrative solutions and common pitfalls. Final term selection must be verified against the applicable normative documents and the client’s institutional style guide.

Uzbek	Russian	English	Comment (pitfall / note)
bojxona rasmiylashtiruv	таможенное оформление	customs clearance	Cover term; may need stage-specific wording in some contexts.
bojxona boji	таможенная пошлина	customs duty	Do not confuse with ‘duty’ as obligation.
deklarant	декларант	declarant	Legal role; not simply ‘applicant’.
qabul qiluvchi	грузополучатель	consignee	Different from ‘recipient’ in ordinary correspondence.
jo‘natuvchi	грузотправитель	consignor / shipper	Choose based on document tradition; keep consistent in the file.
tovar kodi	код товара	commodity code / HS code	Prefer HS-based wording; verify the exact code length used.
kelib chiqish sertifikati	сертификат происхождения	certificate of origin	Distinguish from ‘statement on origin’ in some regimes.
bojxona qiymati	таможенная стоимость	customs value	Not the same as invoice value; valuation rules apply.
chegara nazorati	пограничный контроль	border control	Institutional term; avoid over-literal variants.
taqiqlangan tovarlar	запрещенные товары	prohibited goods	Different from ‘restricted goods’ (limited/controlled).
cheklangan tovarlar	ограниченные товары	restricted / controlled goods	Clarify which authority imposes restrictions.

The practical relevance of terminological accuracy becomes visible when examining typical mistakes [3].

Confusing ‘customs duty’ and ‘duty’ (obligation). In bilingual agreements or explanatory letters accompanying a declaration, a translator may render duty as an abstract obligation. This can distort the financial meaning of the text and create ambiguity about whether a payment is required. In compliance contexts, such ambiguity is unacceptable.

Mixing seizure and confiscation can misrepresent procedural stages and affect the right to appeal. Misinterpreting bond/security as a general guarantee may obscure financial obligations and lead to non-compliance. These examples show that terminological confusing words affect not only language but also legal interpretation. Therefore, translators must possess institutional knowledge and work with authoritative legal sources [6].

Terminological problems in translating customs documents within the Uzbek-Russian-English triad stem from both linguistic factors (polysemy, structural differences, calquing) and extralinguistic factors (legal systems, institutions, document formats). The study emphasizes that equivalence should be assessed conceptually and functionally, especially for terms affecting legal outcomes.

The proposed approach – concept verification, normative alignment, use of parallel texts, terminology control, and risk-based revision – improves translation quality, ensures legal clarity, and supports cross-border cooperation. Further research may focus on creating trilingual corpora and specialized training for translators.

REFERENCES:

1. Biel L. Lost in the Eurofog: The Textual Fit of Translated Law. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2014.
2. Chroma M. Legal Translation and the Dictionary // Language and the Law. – 2004.
3. Crystal D., Davy D. Investigating English Style. – London: Longman, 1969.
4. ISO 704: Terminology Work – Principles and Methods. – Geneva: International Organization for Standardization, 2019.
5. Newmark P. A Textbook of Translation. – New York: Prentice Hall, 1988.
6. Sarcevic S. New Approach to Legal Translation. – The Hague: Kluwer Law International, 1997.
7. Tiersma P. M. Legal Language. – Chicago: University of Chicago Press, 1999.
8. Vinay J.-P., Darbelnet J. Comparative Stylistics of French and English. – Amsterdam: John Benjamins, 1995.

UO'K: 821.112.2.09

NEMIS ROMANTIZMIDA SHARQONA OBRAZLAR: G'ARBIY ADABIY AN'ANADA TALQIN VA MOSLASHTIRISH JARAYONLARI N.B. Iskandarova, dots., Ma'mun universiteti, Xiva

Annotatsiya. Mazkur maqolada XIX–XX asrlar nemis adabiyotida sharqona obrazlarning kirib kelishi va g'arbiy kontekstda moslashtirilish jarayonlari tarixiy-madaniy omillar, sharq falsafasi va adabiyoti, tarjimalar hamda romantizm ta'siri doirasida tahlil qilinadi. Tadqiqot Gyote, Hayne, Ryukkert, Rilke va Tselan ijodi misolida sharqona obrazlar nemis adabiyotida estetik ifoda bilan birga umuminsoniy falsafiy-madaniy mazmunni anglashga xizmat qilgan konseptual vosita sifatida adabiy merosni boyitganini asoslaydi.

Kalit so'zlar: sharqona obrazlar, nemis adabiyoti, tarixiy-madaniy omillar, sharq motivlari, romantizm, tarjimalar, Sharq falsafasi, nemis adiblari.

Аннотация. В данной статье анализируются процессы проникновения восточных образов в немецкую литературу XIX–XX веков и их адаптации в западном контексте в связи с историко-культурными факторами, влиянием восточной философии и литературы, ролью переводов, а также воздействием романтизма. На материале творчества Гёте, Гейне, Рюккerta, Рильке и Целана обосновывается, что восточные образы в немецкой литературе выступают не только средством эстетической выразительности, но и концептуальным инструментом осмысления общечеловеческих философско-культурных смыслов, обогащающим литературное наследие.

Ключевые слова: восточные образы, немецкая литература, историко-культурные факторы, восточные мотивы, романтизм, переводы, восточная философия, немецкие писатели.

Abstract. This article examines the processes through which Eastern imagery entered nineteenth- and twentieth-century German literature and was adapted within a Western context, in relation to historical and cultural factors, the influence of Eastern philosophy and literature, the role of translation, and the impact of Romanticism. Drawing on the works of Goethe, Heine, Ruckert, Rilke, and Celan, it argues that Eastern images in German literature function not only as a means of

aesthetic expression but also as a conceptual instrument for articulating universal philosophical and cultural meanings, thereby enriching the literary heritage.

Key words: *Eastern images, German literature, historical and cultural factors, Eastern motifs, Romanticism, translations, Eastern philosophy, German authors.*

Kirish. XIX–XX asrlarda nemis adabiyotiga sharqona obrazlar va motivlarning kirib kelishi murakkab va ko'p qatlamli madaniy-estetik hodisa bo'lib, u qator tarixiy, siyosiy hamda sivilizatsion omillar bilan bevosita bog'liqdir. Sharq madaniyatining Yevropa, xususan, nemis adabiy muhitiga ta'sirini turli madaniy-ideologik paradigmlar, adabiy-estetik oqimlar va geosiyosiy kontekstlar orqali tahlil etish lozim bo'ladi. Aynan ana shunday o'zaro munosabatlar tizimi G'arb va Sharq sivilizatsiyalari o'rtasida madaniy kirishuv va tipologik yaqinlashuv jarayonlarini boshlab berdi.

Ushbu maqola doirasida XIX–XX asrlar davomida nemis adabiyotida sharqona obrazlarning shakllanishiga va moslashuv jarayoniga zamin yaratgan asosiy tarixiy-madaniy omillar kompleks tarzda ko'rib chiqiladi. Tadqiqot mavzusining dolzarbligi, ayniqsa, globallashuv sharoitida intensivlashib borayotgan madaniyatlararo muloqot va transmadaniy transferlarga bo'lgan ilmiy va ijtimoiy qiziqishning ortib borayotgani bilan belgilanadi. Bu jarayonlar zamonaviy adabiy tafakkur va estetik qarashlarning shakllanishida muhim rol o'ynamoqda.

Shu bilan birga, mazkur yo'nalishda mavjud bo'lgan asosiy ilmiy muammo sifatida Sharq adabiy va falsafiy konseptlarining nemis adabiy kontekstiga qanday tarixiy, g'oyaviy va poetik mexanizmlar orqali integratsiyalashgani, hamda ushbu jarayonning G'arb adabiyotidagi estetik va gnoseologik tamoyillarga qanday ta'sir ko'rsatgani hali yetarli darajada tizimli o'rganilmaganligicha qolmoqda.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – XIX–XX asrlar nemis adabiy an'anasiga sharqiy obraz va motivlarning kirib kelishiga sabab bo'lgan tarixiy-madaniy omillarni aniqlash, ularning poetik moslashuvi jarayonlarini tahlil qilish hamda bu motivlarning nemis adabiy tafakkuridagi estetik-falsafiy asoslarni qanday transformatsiyalaganini yoritishdan iboratdir. Xususan, tadqiqotda Sharq falsafasi va adabiyotining g'arbiy muhitga ko'rsatgan intellektual ta'siri, tarjima faoliyatining madaniyatlararo almashinuvdagi vositachilik funksiyasi hamda romantizm harakatining G'arb yozuvchilarining Sharqqa nisbatan estetik qiziqishini shakllantirishdagi o'rni alohida e'tibor markazida bo'ladi.

Sharqiy obrazlarning nemis adabiyotidagi aks etish mexanizmlarini o'rganish zamonaviy adabiyotshunoslikda fanlararo yondashuvlarni talab etadi. Bu borada nemis klassik adiblarining asarlariga nisbatan madaniy tarixiy, psixologik va postkolonial yondashuvlar alohida ahamiyatga ega. Jumladan, Edvard Saidning "Orientalizm" nomli fundamental asari Sharqqa nisbatan G'arb pozitsiyasining ideologik, siyosiy va madaniy asoslarini ochib berib, Sharqning qanday qilib "boshqacha", "ekzotik" va "past darajadagi" sifatida konstruksiya qilinganini tahlil qiladi. Ushbu konsepsiya romantik adabiyotda vujudga kelgan Sharqiy obrazlarning g'oyaviy ildizlarini anglashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi [6].

XX asrda Germaniyada sharqshunoslik va adabiyotshunoslik yo'nalishidagi izlanishlar nemis romantizmidagi Sharqiy tasvirlarning tahliliy talqinini yanada chuqurlashtirdi. Richard Benz, Hans Genrix Sheder va Annemarie Schimmel kabi yirik nemis olimlarining tadqiqotlari nafaqat Sharqiy motivlarning semantik va estetik talqiniga e'tibor qaratdi, balki ularning nemis milliy o'xshashlikni shakllantirishdagi epistemologik rolini ham ko'rsatib berdi. Bu ilmiy ishlarda Sharq obrazlarining faqatgina g'ayrioddiy va ekzotik manzara emas, balki o'z zamonasining madaniy-ideologik muammolarini badiiy ifodalashda vosita sifatida xizmat qilgani ta'kidlanadi.

Romantik adabiyotda Sharq motivlarining keng miqyosda qo'llanilishi nemis yozuvchilarining madaniy o'xshashlikni anglash, ma'naviy mukammallikka intilish va g'arbiy tsivilizatsiyadan qochish istagini namoyon etadi. Ushbu jarayonni o'rganish hozirgi zamon adabiyotshunosligi uchun dolzarb ilmiy masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Asosiy qism. XVIII–XIX asrlarda Germaniyada ilm-fan, san'at va adabiyot sohalarida sezilarli yuksalish va taraqqiyot jarayoni yuz berdi. Ayniqsa, nemis shoirlari va yozuvchilari o'z ijodiy izlanishlarida Sharqning diniy-falsafiy matnlaridan chuqur ilhomlandilar. Bu esa Yevropa madaniy-

ijodiy tafakkurida yangi adabiy shakllar, uslublar hamda tematik yo'nalishlarning shakllanishiga asos bo'ldi. Sharq madaniyati o'zining sirli, ruhiy-ma'naviy boyligi va ekzotik xususiyatlari bilan g'arb adabiy doiralari e'tiborini o'ziga tortdi.

Mazkur jarayonni ilmiy asosda tushunish va tahlil qilishda Edvard Said tomonidan ilgari surilgan "orientalizm" (sharqshunoslik) nazariyasining o'rni beqiyosdir. Unga ko'ra, G'arb mustamlakachilik nutqlari orqali Sharq haqida shakllangan tasavvurlar ko'pincha ideallashtirilgan va stereotiplashtirilgan obrazlar asosida qurilgan. Sharqonalik, madaniy hodisa sifatida, Sharqni G'arb nigohida g'ayrioddiy, sehrli va noma'lum hudud sifatida tasvirlagan va bu yondashuv g'arb adabiyoti, jumladan, nemis adabiy muhitida o'z aksini topgan [6].

Germaniyaning yirik adabiy arboblardan biri bo'lgan Iogann Volfgang fon Gyote o'zining mashhur "G'arbu-Sharq devoni" ("West-östlicher Divan", 1819) asarida sharqona, xususan, so'fiylik she'riyati unsurlarini o'z ijodiga integratsiyalash orqali G'arb va Sharq o'rtasidagi madaniy muloqotni amalga oshirdi. Ushbu asar nemis adabiyotida sharqona motivlarni tatbiq etishdagi muhim bosqich bo'lib, unda Gyote Sharq she'riy an'analari, xususan fors shoiri Hofiz ijodidan ilhomlanib, o'zining poetik konsepsiyasini kengaytirishga erishdi [2]. Demak, XIX asr nemis adabiyoti tarixida Sharq obrazining shakllanishi va rivojlanishi, nafaqat estetik, balki madaniyatlararo aloqalar nuqtayi nazaridan ham alohida ilmiy e'tiborga loyiq hodisadir.

Bizga ma'lumki, nemis shoiri Gyotening "G'arbu-Sharq devoni" – bu san'atning chinakam asari bo'lib, u sharq adabiyotining g'arb adabiyotiga ta'sirini yorqin namoyon etadi. Gyotening she'riyatiga Hofiz, Nizomiy, Firdavsiy va Sa'diy kabi buyuk sharq shoirlari katta ta'sir ko'rsatgan. Gyote o'z she'rlarida Hofiz yaratgan obrazlar va ijtimoiy-falsafiy g'oyalardan foydalangan.

N. Komilov fikricha, sharq she'riyati Gyote ijodiga chuqur ta'sir o'tkazganligi ta'kidlanadi, bu esa adabiyotdagi madaniyatlararo aloqalarning ahamiyatini aks ettiradi. Gyote Hofizning g'azallarini o'qib, chuqur hayratda qolgan va o'zini buyuk fors shoiri Hofizning shogirdi deb his qilgan, bu esa uning sharq she'riyatiga chin dildan qoyil qolganini va bu she'riyatning qadr-qimmatini tan olganini ko'rsatadi. Firdavsiy, Rumi, Sa'diy va Hofiz kabi mualliflarning asarlarini Gyote "Xizr chashmasi" - poklik, hayot, ruh va ijod timsoli sifatida qabul qilgan. Hofiz orqali Gyote butun umr Sharqqa mehr qo'ygan va o'z "Devon"ida dunyo yakdilligini madh etgan [4].

N. Komilovning sharq she'riyatining ijodga ta'siri haqidagi fikri asosli bo'lib, adabiyotdagi madaniyatlararo aloqalarning muhimligini tasdiqlaydi. Haqiqatan ham, Gyotening Hofiz va boshqa sharq shoirlari - Firdavsiy, Rumi va Sa'diy asarlari bilan chuqur bog'liqligi uning chin dildan qoyil qolganini va sharq she'riyatining qadrini yuksak e'tirof etganini ko'rsatadi. Gyote faqat obraz va mavzularni olmagan, balki sharq she'riyatini ilhom va ma'naviy kuch manbai sifatida qabul qilgan, bu esa uning "G'arbu-Sharq devoni"da o'z aksini topgan.

L. M. Kesselning "Gyote va "G'arbu-Sharq devoni"" (1973) asarida keltirilgan tahliliga ko'ra, tadqiqotning asosiy vazifasi "Devon"ni Sharqqa xos ekzotikaga qiziqish sifatida talqin qiluvchi narrativga tanqidiy yondashishdan iborat bo'lgan. Muallif shunday deydi: «...Gyotening "Devon"ni Sharq ekzotikasi bilan qiziqish deb talqin qilish noto'g'riligini isbotlashga urinish, sharqona allegoriyalar ortida yashiringan shoirning asl niyatini ochishga harakat qilish» [3]. - shu orqali matnning falsafiy-badiiy mazmunidagi ko'p qatlamlilik ochib beriladi.

Shuningdek, Shamsiddin Muhammad Hofiz Sheroziyning ijodi nemis adabiyotiga, jumladan, Haynrix Hayne ijodiga ham ta'sir ko'rsatganini ko'rish mumkin. Haynrix Hayne XIX asr nemis adabiyotining yirik namoyandasi va adabiyotdagi romantizm g'oyalarining faol targ'ibotchisi sifatida tan olingan. Sharq mamlakatlaridagi ayollar go'zalligi va xulqi Haynrix Hayne ijodida muhim o'rin egallagan bo'lib, doimo unga ilhom manbai bo'lgan. Hofiz va Hayne asarlarini tahlil qilganda, gul obrazi ayol go'zalligining timsoli bo'lib, ayolning taqdirini chuqur va to'liq muhabbat bilan to'yingan holda aks ettiradi. Bu obraz mualliflarga ayolning hayot yo'li va ichki dunyosini ochib berishga yordam beradi. [1].

Sharqona obrazlarning nemis adabiyotiga kirib kelishidagi asosiy omillardan biri sharq matnlarining tarjimalarining keng tarqalganligi bo'ldi. Mashhur nemis shoiri va tarjimon Fridrix Ryukkert fors va arab she'riyatini nemis tiliga tarjima qilishda katta hissa qo'shgan. Uning tarjimalari sharqona mavzular va obrazlarning nemis kitobxonlari orasida ommalashuviga xizmat qilgan.

Ta'kidlash lozimki, F. Ryukkertning sharq madaniy an'alariga bo'lgan qiziqishi Germaniyadagi o'z davrining madaniy-tarixiy konteksti ta'sirida shakllangan. Aynan shu davrda yuksak cho'qqiga yetgan nemis klassik adabiyoti faol madaniy transferni amalga oshirib, boshqa xalqlarga xos hikoyaviy elementlarni o'z ichiga olgan. Bu tendensiya I. G. Herder, I. V. Gyote va F. Shiller kabi nemis ma'rifatparvar tafakkur namoyandalarning asarlari orqali boshlangan edi. Sharq matnlarining tarjima va moslashtirilishi nafaqat nemis kitobxonlari uchun badiiy ufqlarni kengaytirgan, balki sharqona motivlarni o'zida mujassam etgan yangi asarlarni yaratishda nemis yozuvchilariga ilhom manbai bo'lgan.

Shunday qilib, adabiy tarjimalar madaniyatlararo almashinuv va o'zaro ta'sirning asosiy vositasi sifatida xizmat qilganini, turli madaniy va adabiy an'analarning transferi va madaniy moslashuviga hissa qo'shganini ta'kidlash mumkin.

Adabiy jurnallar va nashrlar sharqona obrazlarning nemis adabiyotida tarqalishida muhim rol o'ynagan. XIX asrda Germaniyada sharq matnlarining tarjima va nashriga ixtisoslashgan jurnallar paydo bo'la boshladi. Ushbu nashrlar sharq adabiyoti va falsafasining nemis auditoriyasi orasida ommalashuviga xizmat qilgan.

Ta'kidlash joizki, 1822-yilda F. Ryukkert Y. fon Hammer-Purgshtal tarjimalari va asl fors manbalarining qiyosiy tahliliga tayanib, Leyptsigdagi F. A. Brokgauz nashriyotida "Östliche Rosen" turkumini chop etgan. Tadqiqotlarda qayd etilishicha, ushbu asar madaniy transferning yorqin namunasi bo'lgan, chunki Ryukkertning she'riy rekonstruksiyalari zamondoshlari tomonidan sharqona asarlarning ritmik tuzilmasi hamda semantik-ramziy yadrosini saqlab qolgan holatda ifodalangan deb baholangan [7].

XX asrda ham nemis adabiyotida sharqona obrazlarga bo'lgan qiziqish saqlanib qoladi. Rayner Mariya Rilke va Paul Tselan kabi modernistlar va postmodernistlar sharqona motivlardan yangi poetik shakllar va ramziy tuzilmalarni yaratishda foydalanganlar. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, modernistik va postmodernistik adabiy diskursda sharq madaniy an'alarining resepsiyasi semiotik andozalarning qayta konfiguratsiyalanishiga olib keladi, bu esa mifopoetik konstruksiyalar va metaforik tizimlarning integratsiyasini o'z ichiga oladi [5].

XX asr nemis she'riyati namoyandasi bo'lgan Rayner Mariya Rilke ijodida atirgul ontologik kategoriya sifatida namoyon bo'ladi – u estetik va ekzistensial doimiyliklarni o'zida uyg'unlashtiradi. Ushbu ramziy obraz ko'p qirrali ma'no tizimiga ega bo'lib, g'ayritabiiy va ichki mavjud olamlar o'rtasida vositachi sifatida xizmat qiladi hamda borliqning asl ma'naviy belgilar tizimini o'zida mujassam etadi.

Rilke modernistik poetika prinsiplari asosida janr-uslubiy gibrizatsiyani amalga oshiradi, bunda atirgul kabi klassik motivlar semantik inversiyaga uchraydi. Tahlillarga ko'ra, Rilkening poetik tizimida atirgul "vositachi-sub'yekt" sifatida ontologiyalashtiriladi, uning "ruhi" esa tabiat va metafizik sirlarning germeneytikasini uzatadi hamda san'atni muloqotning oliy shakli sifatida ifodalaydi, bu esa diskursiv chegaralarni yengib o'tadi [5].

P. Tselan, XX asr nemis tilidagi she'riyatining asosiy vakillaridan biri sifatida tan olingan bo'lib, u tilshunoslikdagi yangilik, semantik ko'p ma'nolilik va metafizik tafakkur sintezi bilan ajralib turadi. Bu esa uni urushdan keyingi Yevropa madaniyati kontekstida posttravmatik poetik diskursning asoschilaridan biri sifatida belgilaydi. Uning ijodida turli madaniy an'analarning, jumladan, sharqona motivlar va obrazlarning ta'sirini ko'rish mumkin. Tselan Chernovtsida yahudiy oilasida tug'ilgan bo'lib, ko'plab madaniyatlar ta'sirida bo'lgan, bu holat uning poetik faoliyatida aks etgan.

O'tkazilgan tadqiqot natijasida aniqladikki, Tselan o'zining falsafiy va metafizik g'oyalarini ifodalash uchun ko'pincha sharqona obrazlar va motivlardan foydalangan. Uning she'rlarida, ayniqsa, ruhiy izlanish va mistik kechinmalar kontekstida, so'fiyona she'riyat ta'sirini ko'rish mumkin. Bunga misol sifatida "sahro" metaforasining ishlatilishini keltirish mumkin — bu obraz sharq she'riyatida ruhiy poklanish va haqiqatni izlash joyi sifatida talqin qilinadi. "Die Niemandrose" (1963) she'rida Tselan so'fiyona she'riyatda ilohiy muhabbat va go'zallik timsoli sifatida tez-tez uchraydigan atirgul obraziga murojaat qiladi.

Sharq she'riyati ramziyati Tselan estetikasida muhim rol o'ynaydi. So'fiyona an'anadagi "atirgul" obrazi - ilohiy muhabbat va go'zallik timsoli - uning asarlarida bir necha bor uchraydi. "Fadensonnen" (1968) she'rida atirgul bu dunyoviy tajriba doirasidan tashqaridagi tajribani anglash va qabul qilish metaforasiga aylanadi. Sharq she'riyatidan olingan ushbu obraz Tselanga murakkab falsafiy g'oyalar va his-tuyg'ularni ifodalashda yordam beradi.

Paul Tselanning ijodi madaniyatlararo o'zaro ta'sirlar adabiy ijod ufqlarini qanday boyitishi va kengaytirishini namoyon etadi. Uning she'riyati sharqona motiv va obrazlarga boy bo'lib, Sharq madaniyatiga chuqur hurmat va uning qadriyatlarini tan olishni ko'rsatadi. Sharq obrazlari prizmasi orqali Tselan sevgi, o'lim, ma'naviy izlanish va insoniy iztirob kabi umuminsoniy mavzularni tadqiq etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, XIX–XX asrlar nemis adabiyotidagi sharqona obrazlar faqat bezakli element bo'lib qolmay, balki adabiy an'analarning shakllanishiga chuqur estetik va falsafiy ta'sir ko'rsatgan. Bu holat, ayniqsa, Sharq va G'arb madaniyatlari o'zaro ta'siri kontekstida, kelgusidagi izlanishlar uchun ko'plab yo'nalishlarni ochadi.

Olingan ma'lumotlar asosida vujudga kelgan asosiy savollardan biri - Sharq adabiyoti orqali nemis asarlariga kiritilgan falsafiy va mistik elementlarning o'rnidir. Xususan, sufizm, neoplatonizm va obrazlilikning Gyote, Hayne, Ryukkert va Rilke kabi mualliflarga ta'siri bu sharqona ta'limotlar asosida yotgan falsafiy konsepsiyalarni yanada chuqurroq o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Sharqni mistik va ekzotik tarzda romantik qabul qilishga qaramay, nemis mualliflari sharq falsafiy g'oyalaridan o'z-o'zini tahlil qilish va g'arbona ratsionalizmni tanqid qilish vositasi sifatida foydalangan deb taxmin qilish mumkin.

Sharq madaniyatining nemis adabiyotiga integratsiyalashuvi jarayonida tarjimalarning o'rniga alohida e'tibor qaratish lozim. Ryukkert kabi tarjimonlar matnlarni oddiygina o'girish bilangina emas, balki sharq g'oyalarini g'arbiy auditoriyaga moslashtirishda ham muhim rol o'ynagan. Bu jarayon chuqur ma'no kasb etadi, chunki tarjimonlar faqatgina so'zlarni emas, balki yangi falsafiy va estetik konsepsiyalarni ham olib kirgan madaniy vositachilar sifatida maydonga chiqqan. Bu esa nemis adabiy an'analarni boyitishga xizmat qilgan.

Shuni ham alohida ta'kidlash kerakki, sharq madaniyatining nemis adabiyotidagi ta'siri bir xil bo'lmagan. Masalan, Gyote uchun sharq motivlari Sharq va G'arb o'rtasidagi, shuningdek, shaxsiy va umuminsoniy bosqichlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni uyg'unlashtirishga xizmat qiluvchi konseptual vosita bo'lgan. Bu ayniqsa uning "Sharqiy-g'arbiy divon" asarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Rilke ijodida esa sharq falsafasi va she'riyati yanada shaxsiy xarakter kasb etib, ichki uyg'unlikni izlash metaforasi sifatida namoyon bo'lgan. Bu yondashuvdagi farqlar g'arb mualliflarining Sharqni turlicha qabul qilganliklarini ko'rsatadi.

Sharq motivlari haqidagi bahs shuningdek Yevropa madaniyatida Sharqning ideallashtirilishi masalasiga ham tegishli. Ko'plab nemis yozuvchilari sharq mistikasidan hayratga tushib, unda nafaqat utopik idealni, balki G'arb ratsionalizmining tanqidini ham ko'rganlar. Bu holat "Sharq" haqidagi g'oyalar qanday qilib Yevropa modernizm loyihasi bilan va bu loyihaning dunyodagi ma'no izlash harakati bilan o'zaro munosabatda bo'lganini ko'rsatadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari XIX–XX asrlar nemis adabiyotida sharqona obrazlar va motivlar tarixiy-madaniy omillar, romantizm estetikasi hamda tarjima amaliyoti orqali faol kirib kelganini ko'rsatadi. Gyote, Geyne va Ryukkert ijodida Sharq poetikasi (ramz, janr xotirasi, stilizatsiya) G'arb badiiy tafakkurini yangilovchi manba sifatida namoyon bo'lib, Rilke va Tselan asarlarida esa sharqona obrazlar ekzistensial, metafizik va posttravmatik ma'nolarni ifodalashga xizmat qiluvchi semantik "kalit"ga aylanadi.

Shu bois sharqona obrazlar nemis adabiyotida faqat ekzotik bezak emas, balki umuminsoniy falsafiy-madaniy masalalarni anglashga yo'naltirilgan konseptual vosita ekanligi asoslanadi. Kelgusidagi izlanishlar sharqona motivlarning intertekstual mexanizmlari (sitata, stilizatsiya, janr transformatsiyasi) hamda tarjimon-ijodkorlarning "madaniy vositachilik" roli doirasida yanada tizimli tahlilni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1.Гейне, Г. Книга песен. СПб.: Азбука, 2022. 400с.

2. Гете, И.В. Западно-восточный диван / Издание подготовили И.С.Брагин-ский, А.В.Михайлов. М.: Наука, 1988. 896 с.
3. Кессель, Л. М. Гете и «Западно-восточный диван». М.: Наука, 1973. 119 с.
4. Комилов, Н. Тафаккур карвонлари. Тошкент-„Шарқ“-2011
5. Круглова, Е. А. Символика розы в русской и немецкой поэзии конца XVIII - начала XX веков (опыт сопоставления). Автореферат. М., 2003. 9 с.
6. Саид, Э. Ориентализм. СПб.: Русский мир, 2006.
7. Grosser, M. Friedrich Rückerts «Östliche Rosen» // Rückert-Studien I. Hrsg. Von Helmut Prang. Schweinfurt, 1964. S. 68. (Germ.).

UO'K 82-1:801.7

NARRATIVE REPRESENTATION AND THE INTERPRETATION OF THE AUTHOR'S IDEA

Kh.N. Ismailova, PhD, associate professor, Karakalpak state university, Nukus

Annotatsiya. *Mazkur maqolada badiiy matnda tasvir bayoni va muallif g'oyasi talqini o'rtasidagi munosabat tadqiq etiladi. Unda yozuvchining ijodiy konsepsiyasini ochib berishda uslub, badiiy nutq va kompozitsion yaxlitlikning o'zaro alohida yoritiladi. Shuningdek, muallif dunyoqarashi, estetik pozitsiyasi va individual bayon usuli obrazlar tizimi, nutqiy qurilish hamda badiiy vositalar orqali qanday namoyon bo'lishi tahlil qilinadi. Maqolada tasvir bayoni faqat voqelikni aks ettirish usuli emas, balki asarning ichki mantiqi va muallif niyatining konseptual teranligini ifodalovchi shakl ekani asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *tasvir bayoni, muallif g'oyasi, talqin, uslub, badiiy nutq, kompozitsiya, obrazlilik, ijodiy konsepsiya.*

Аннотация. В статье рассматривается соотношение повествовательного изображения и интерпретации авторской идеи в художественном тексте. Особое внимание уделяется роли стиля, художественной речи и композиционной целостности в раскрытии творческой концепции писателя. Анализируется, каким образом мировоззрение автора, его эстетическая позиция и индивидуальная манера повествования воплощаются через систему образов, речевую организацию и совокупность художественных средств. Обосновывается положение о том, что повествовательное изображение следует понимать не только как способ отражения действительности, но и как форму выражения внутренней логики произведения и концептуальной глубины авторского замысла.

Ключевые слова: повествовательное изображение, авторская идея, интерпретация, стиль, художественная речь, композиция, образность, творческая концепция.

Abstract. This article examines the relationship between narrative representation and the interpretation of the author's idea in a literary text. Special attention is paid to the role of style, artistic speech, and compositional integrity in revealing the writer's creative conception. The study analyzes how the author's worldview, aesthetic position, and individual manner of narration are embodied through imagery, speech organization, and the system of artistic means. It is argued that narrative representation should be understood not only as a way of depicting reality, but also as a form of expressing the inner logic of the work and the conceptual depth of the author's intention.

Keywords: narrative representation, author's idea, interpretation, style, artistic speech, composition, imagery, creative conception.

It is evident that in narrative representation the author never hurries. The reader, too, while reading a literary work, pauses, reflects, ponders, and only afterwards assimilates what has been read. In order to understand some of the reflections contained in such a text more profoundly, one must possess a deep knowledge of the history of the people. The language of the work is significant also because of its complexity. In the process of depiction, the author seeks to incorporate figurative reflection into the movement of the plot with such mastery that these elements merge with one another and play an important role in creating compositional wholeness. At times, the author deliberately intensifies or even “exaggerates” reality in order to heighten the artistic expressiveness of the text. The work, for the most part, also recalls the life of the Aral region and the moments of encounter

between history and the present in the lives of the Uzbek people living in the lower Amu Darya delta. This is not accidental. The author portrays, at times through humor and at times through suffering, not only ordinary teachers, but also friends, acquaintances, relatives, and classmates from his village. The syntactic units used in the language of the work clearly indicate that the author is a writer endowed with a profound worldview.

In literary scholarship, artistic creation is directly linked to the integrity of the creative personality: the unity of worldview, moral orientation, and aesthetic ideal becomes a necessary condition for the internal coherence of a literary work. [9, p. 66] In this sense, the author's idea does not exist outside the text as an abstract proposition; rather, it is embodied in the very fabric of narration, in the movement of thought, in the arrangement of images, and in the rhythm of speech. Therefore, the interpretation of representation is inseparable from the interpretation of the author's artistic conception itself.

As the Russian scholar A.G. Tartakovsky points out, the eighteenth century may be regarded as a distinct period in the development of Russian literature. Proceeding from this principle, it becomes possible to study the "memoirs" of Russian writers of the eighteenth century on the basis of precise chronological indicators and thereby reveal their true quantitative scope, poetic wholeness, social profile, and genre forms. [8, p. 195] It is clear that this observation may also prove useful in determining the chronological concept of Uzbek biographical and memoir literature, which assumed the character of a sustained process in the 1950s and 1960s. That is to say, such principles as scale, social causation, and genre diversity can help to fill an existing scholarly gap and contribute to the further development and enrichment of this literary sphere. Especially important is the fact that A.G. Tartakovsky seriously studied Russian memoir writing in terms of two different types: memoirs written in response to a social "demand," and memoirs written out of a genuinely creative intention. His expression "a document of time" has therefore acquired special significance in memoir studies.

At the same time, L.A. Levitsky stresses that any attempt to offer a complete and final theory of this genre requires great caution, since memoir is one of the most difficult literary forms to define and, at first glance, may also appear in the form of recollection or reminiscence. [5, p. 216] In fact, there seems to be no rigid theoretical distinction between recollection and memory, since "remembering," "thinking back," and "recollecting" are closely related, almost synonymous notions. Yet, if one approaches the matter from another perspective, a natural question arises: does memory contain, in its essence, a broader conceptual field? Can it help us understand "the document of time," that is, memoir, as a genre? It should not be forgotten that this question ultimately leads us to the internal laws of the genre itself. Indeed, such categories as "a document of time," "a sum of facts," "the re-perception of memory," and "nostalgia for the past" make it possible to define the essence of the genre with greater confidence.

Speech and style form another major dimension of the problem. It is difficult to imagine a literary work without remarks and replies. In any text, both remarks and replies occupy an important place. This process may be governed not only by the author-narrator, but also by all the characters participating in the work. Every character represented in the text is, in a sense, the bearer of a distinct speech position. Problems of this kind have been treated as a special subject of monographic research in the works of such scholars as V.V. Vinogradov, M.Kh. Khrapchenko, M.M. Bakhtin, V.V. Odintsov, and T.G. Vinokur. In Russian literary scholarship, important studies have also been devoted to the processes of development in artistic prose and to the organization of literary speech as one of the foundations of the aesthetic whole. [4, p. 261]

The individualization of speech demands particularly serious effort from the memoirist. Although literary language and speech consciousness may seem, at first glance, to be mutually complementary elements, M.M. Bakhtin insisted that they should be studied as separate phenomena. [3, p. 361] This is of fundamental importance. When speaking of the individualization of a character's speech, one should not understand the matter in an overly narrow sense. For example, if the hero of a work is a peasant, it is not enough merely to make him speak in the language of ordinary people, in dialect forms, or in terms connected with agriculture; if he is an intellectual, it is insufficient to limit him to the norms of literary language or elements of scholarly speech; if he is a soldier, it is too

simplistic to confine him only to military expressions. Such an approach merely imposes one-sidedness on the writer's use of the resources of language. It reveals only the social-typological dimension of the character and leaves aside his individual and characterological features. As V.V. Vinogradov repeatedly emphasized, the true force of literary speech lies not merely in its ability to indicate social affiliation, but in its capacity to reveal the uniqueness of an inner human voice. [4, p. 270] This observation applies directly to the creator of memoir prose as well. The ability to limit excessive detail in the narration of reality is itself evidence of artistic talent.

According to V.V. Odintsov, four qualities are especially important for the internal structure of style: clarity, purity, imagery, and emotional expressiveness.[7, p. 183] Clarity presupposes simplicity of language and ease of comprehension; purity requires lexical precision and excludes unnecessary obscurity; imagery emphasizes the role of the writer's imagination; and emotional expressiveness presupposes that style should be imbued with aesthetic feeling and exert an emotional influence on the reader. Consequently, in the artistic searches of Habibullo Qodiriy, Zarifa Saidnosirova, and Kibriyo Qahhorova, one may observe precisely these distinctive stylistic features. In their interpretations of the problems of man and the world, remarks and replies are creatively reworked in a specific manner, while speech relations become an important factor in making represented reality more convincing. Through such means, the text creates broad conditions for a deeper awareness of the future, destiny, history, and identity of both the individual and the people.

The problem of artistic integrity cannot be separated from the broader ideological and historical consciousness of an era. No literary work arises in a complete vacuum. Every text enters into dialogue with the semiotic, cultural, and ideological systems of its time. As Yu.M. Lotman showed, the artistic structure of a text is inseparable from the cultural codes through which it is produced and perceived. [6, p. 323] For this reason, it would be incorrect to regard such categories as the ideal and artistic wholeness as phenomena entirely free of ideology, social consciousness, or historical mentality. The same can be said of the authors under consideration here: in their works, the notions of ideal and artistic unity do not emerge apart from the cultural tensions of their time, but are shaped by them.

Thus, the author's idea is manifested not only in thematic choices, but also in the smallest elements of narrative construction. Syntax, rhythm, lexical selection, figurative language, the ratio of authorial speech to character speech, and the balance between factual precision and emotional expressiveness all participate in the creation of artistic meaning. The more coherent these elements are, the more fully the work reveals the integrity of the author's conception. Where such integrity is absent, the text risks becoming a mere accumulation of observations, facts, or impressions. Where it is present, however, representation turns into an artistic system capable of expressing both the individuality of the author and the cultural consciousness of an entire age.

REFERENCES:

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 444 с.
2. Виноградов В.В. О языке художественной прозы. – М.: Наука, 1980. – 360 с.
3. Левицкий Л.А. Мемуары // Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В.М. Кожевникова, П.А. Николаева. – М.: Сов. энциклопедия, 1987. С. 216-217.
4. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – 384 с.
5. Одинцов В.В. Стилистика текста. – М.: Наука, 1980. – 263 с.
6. Тартаковский А.Г. Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX в. От рукописи к книге. – М.: Наука, 1991. – 288 с.
7. Храпченко М.Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. – М.: Советский писатель, 1975. – 406 с.

UO'K 81'367.625:61(075.8).

TIBBIY MATNLARDA SINTAKTIK STRUKTURALAR

D.I.Isroilova, o'qituvchi, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot tibbiy diskursning funksional-uslubiy xususiyatlarini yoritishga bag'ishlangan. Unda tibbiy matnlarning sintaktik tuzilishi va ularning professional kommunikatsiya samaradorligidagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, leksik-semantik va sintaktik vositalarning axborot aniqligi hamda muloqot samaradorligini ta'minlashdagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit sozlar; *nominallashtirish, konditsional strukturalar, sintaktik strukturalar, modal strukturalar, shaxssiz konstruksiyalar, impersonal konstruksiyalar.*

Аннотация. Данное исследование посвящено анализу функционально-стилистических особенностей медицинского дискурса. В работе рассматриваются синтаксическая структура медицинских текстов и их роль в обеспечении эффективности профессиональной коммуникации. Также раскрывается значение лексико-семантических и синтаксических средств в обеспечении точности информации и повышении эффективности общения.

Ключевые слова: *номинализация, условные структуры, синтаксические структуры, модальные структуры, безличные конструкции, имперсональные конструкции*

Abstract. This study is devoted to the analysis of the functional and stylistic features of medical discourse. It examines the syntactic structure of medical texts and their role in ensuring the effectiveness of professional communication. The study also highlights the importance of lexical-semantic and syntactic means in providing accuracy of information and improving communication efficiency.

Keywords: *nominalization, conditional structures, syntactic structures, modal structures, impersonal constructions, impersonal constructions*

Kirish. Tibbiy diskurs zamonaviy tilshunoslikda o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan maxsus funksional uslub sifatida keng tadqiq etilmoqda. Tibbiy matnlarning sintaktik tuzilishi va bu strukturalarning funksional vazifasi professional kommunikatsiyaning samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Tibbiy diskursning o'ziga xos xususiyatlari nafaqat leksik-semantik darajada, balki sintaktik darajada ham yaqqol namoyon bo'ladi.

M.A.K.Halliday tomonidan ishlab chiqilgan funksional grammatika nazariyasi asosida tilning har bir sintaktik elementi ma'lum bir kommunikativ funksiyani bajaradi [1]. Tibbiy matnlarda sintaktik strukturalar aniqlik, obyektivlik, ilmiylik va professional kompetentlikni ta'minlash vazifalarini bajaradi. Shu bilan birga, ular tibbiy xodimlar o'rtasidagi professional muloqotni tashkil etish, bemor bilan munosabatlarni tartibga solish hamda huquqiy himoya yaratishda ham muhim rol o'ynaydi.

Nominallashtirish (nominalization) tibbiy matnlarning eng xarakterli sintaktik xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Halliday va Martin ta'kidlaganidek, "nominallashtirish ilmiy diskursning asosiy belgisi bo'lib, murakkab jarayonlarni ixcham va aniq ifodalashga imkon beradi" [2]. Bu jarayon tibbiy terminologiyada ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi, chunki u professional tushunchalarni aniq va standartlashtirilgan shaklda ifodalarga yordam beradi

Ingliz tilidagi tibbiy matnlarda nominallashtirish keng qo'llaniladi: "The administration of medication requires careful monitoring of patient response" jumlasida "administration", "monitoring" va "response" kabi nominallashtirilgan shakllar ishlatilgan. Bu o'rinda fe'l shakllarining o'rniga ot shakllari qo'llanib, matnda ilmiylik va rasmiylik yaratilgan.

O'zbek tilidagi tibbiy matnlarda ham shunga o'xshash holat kuzatiladi: "Dori vositalarini qabul qilish bemorning holati kuzatuvini talab qiladi" jumlasida "qabul qilish" va "kuzatuv" kabi harakat nomi shakllari ishlatilgan. Bu struktura orqali tibbiy jarayonlar obyekt sifatida ko'rsatiladi va ularga nisbatan aniq va ilmiy yondashuv shakllanadi.

Nominallashtirish funksiyasi nafaqat stilistik, balki pragmatik ahamiyatga ham ega. Nominallashtirish orqali harakat qiluvchi shaxs noaniq qoldiriladi va obyektivlik illuziyasi yaratiladi. Tibbiy matnlarda bu xususiyat ayniqsa muhim, chunki u professional mas'uliyatni kamaytirish va ishonchlilik darajasini oshirish imkonini beradi. Majhul nisbat tibbiy matnlarda juda keng qo'llaniladigan sintaktik struktura hisoblanadi. Biber va Konrad tadqiqotlariga ko'ra, tibbiy matnlarda majhul (passiv) nisbatning ishlatilish chastotasi boshqa funksional uslublarga nisbatan sezilarli darajada yuqori [3]. Bu hodisa bir necha muhim sabablarga asoslangan. Birinchidan, majhul nisbat obyektivlikni ta'minlash vositasi sifatida ishlatiladi. "The patient was examined by the physician" yoki "Bemor shifokor tomonidan ko'rikdan o'tkazildi" kabi jumalarda diqqat harakat qiluvchi shaxsdan ko'ra harakat obyektiga qaratiladi. Bu yondashuv tibbiy hujjatalarda standart hisoblanadi va professional etikaning bir qismi sifatida qabul qilinadi. Ikkinchidan, majhul nisbat

huquqiy himoya yaratish funksiyasini bajaradi. "Errors were made in the diagnosis" jumlasida "The doctor made errors in the diagnosis" jumlasiga nisbatan yumshoqroq va kamroq ayblaydi. Bu xususiyat tibbiy amaliyotda juda muhim, chunki u tibbiy xodimlarni huquqiy javobgarlikdan himoya qilish imkonini beradi. Svaless ta'kidlaganidek, majhul nisbat ilmiy diskursda universal xususiyat bo'lib, ilmiy xulosalarning obyektivligini ta'minlash uchun ishlatiladi [4]. Tibbiy matnlarda bu xususiyat yanada kuchaytirilgan bo'ladi, chunki bemor hayoti va sog'lig'i bilan bog'liq qarorlar qabul qilishda maksimal obyektivlik talab etiladi.

Konditsional strukturalar (shartli konstruksiyalar bo'lib, bu biror harakat yoki holatning amalga oshishi boshqa bir shart yoki shartlarga bog'liq ekanligini ifodalovchi sintaktik strukturalar) tibbiy matnlarda ehtimollik, taxmin va shart-sharoitni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Tibbiy amaliyotda noaniqlik va ehtiyotkorlik ifodasi professional etikaning ajralmas qismi hisoblanadi. Palmer klassifikatsiyasiga asosan konditsional strukturalar (shartli konstruksiyalar) epistemik modallik tizimining bir qismi bo'lib, bilim darajasi va ishonch darajasini ifodalaydi [5].

G'arb tibbiyoti matnlarida aniq va to'g'ridan-to'g'ri sintaktik strukturalar ustunlik qiladi. Ushbu uslubda majhul nisbat keng qo'llaniladi, modal fe'llar orqali ehtiyotkorlik ifodasi amalga oshiriladi hamda impersonal konstruksiyalar dominantlik qiladi. Bundan farqli o'laroq, an'anaviy tibbiyot matnlarida metaforik ifodalar ko'proq ishlatiladi va shaxsiy mulohazalar uchun joy beriladi. An'anaviy tibbiyot yozuvlarida xolistik yondashuv sintaksisda ham o'z aksini topadi, shuningdek, tabiiy jarayonlar bilan bog'liq analogiyalar faol qo'llaniladi. Bu ikki uslub o'rtasidagi farq tibbiy bilimlarni taqdim etish va tushuntirish usullarida ham yaqqol namoyon bo'ladi.

Tibbiy matnlarda sintaktik strukturalar professional kommunikatsiyaning samaradorligini ta'minlovchi asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi. Nominallashtirish, majhul nisbat, modal strukturalar, konditsional konstruksiyalar (shartli konstruksiyalar) va impersonal ifodalar tibbiy diskursning o'ziga xos sintaktik profilini shakllantiradi. Bu sintaktik vositalar bir necha muhim funksiyani bajaradi: obyektivlik yaratish, professional kompetentlikni namoyon etish, huquqiy himoya ta'minlash, ehtiyotkorlikni ifodalash va bemor – shifokor munosabatlarini tartibga solish. Shuningdek, ular tibbiy bilimlarni aniq va standartlashtirilgan shaklda uzatish, professional identitetni shakllantirish va ilmiy yondashuvni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Ingliz tilidagi tibbiy matnlarda turli konditsional strukturalar (shartli konstruksiyalar) ishlatiladi: *If symptoms persist for more than 48 hours, seek immediate medical attention* (Agar alomatlar 48 soatdan ortiq davom etsa, zudlik bilan tibbiy yordam so'rang). Bu strukturalar orqali tibbiy matnlarda ehtimollik spektri yaratiladi va professional javobgarlik darajasi moslashtiriladi. Ehtimollik ifodasi tibbiy diskursda riskni boshqarish strategiyasining bir qismi hisoblanadi.

Modal fe'llar tibbiy matnlarda professional fikr-mulohaza va tavsiya darajasini ifodalashda muhim vosita hisoblanadi.

Tibbiy matnlarda logik bog'lanish va sabab-natija munosabatlarini aniq ifodalash uchun turli bog'lovchi konstruksiyalar ishlatiladi.

Sabab-natija bog'lovchilari: Because the infection was severe, intensive treatment was required (Infektsiya og'ir kechgani sababli, intensiv davolash zarur bo'ldi). As a result of the medication, symptoms improved significantly (Dori ta'sirida alomatlar sezilarli yaxshilandi).

Zidlik bog'lovchilari: Although the treatment was successful, side effects were observed (Davolash muvaffaqiyatli bo'lishiga qaramay, yon ta'sirlar kuzatildi).

Shart bog'lovchilari: Unless treated promptly, the condition may worsen (Tezda davolanmasa, holat yomonlashishi mumkin).

Tibbiy matnlarda sintaktik paralellik professional standartlarni yaratish va matn kogerentligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Tibbiy matnlarda impersonal (shaxssiz) konstruksiyalar obyektivlik yaratish va shaxsiy mas'uliyatni kamaytirish uchun keng ishlatiladi. Ingliz tilidagi impersonal konstruksiyalar: It is recommended that patients avoid strenuous activity (Bemorlarga og'ir jismoniy mashqlardan qochish tavsiya etiladi). There appears to be a correlation between diet and symptoms (Ovqatlanish va alomatlar o'rtasida bog'liqlik borligi ko'rinmoqda). It has been observed that recovery time varies significantly (Tiklanish vaqti sezilarli farq qilishi kuzatilgan).

Ingliz va o'zbek tillaridagi tibbiy matnlar sintaktik jihatdan ko'plab umumiy xususiyatlarga ega bo'lsa-da, har bir tilning o'ziga xos grammatik imkoniyatlari ushbu universal funksiyalarni amalga oshirishda o'ziga xos usullarni ishlatadi. Bu tadqiqot natijalari tibbiy tarjimonlik, professional ta'lim va tibbiy diskurs tahlili sohasida amaliy ahamiyat kasb etadi. Kelajakdagi tadqiqotlarda tibbiy matnlarning sintaktik strukturalarini yanada chuqurroq o'rganish va zamonaviy tibbiy texnologiyalarning diskurs sintaksisiga ta'sirini tadqiq etish zarur. Bundan tashqari, tibbiy ta'lim jarayonida sintaktik kompetentlikni rivojlantirish usullarini ishlab chiqish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy tibbiy matnlarning lingvistik tahlili shuni ko'rsatadiki, bu soha matnlari o'ziga xos til xususiyatlari bilan ajralib turadi. Leksik jihatdan tibbiy terminologiya aniq va to'g'ridan-to'g'ri ma'nolarni ifodalaydi, majoziy ifodalardan qochadi hamda "sifat + ot" birikmalari keng qo'llaniladi. Morfemik tuzilishda lotin va yunon tillaridan olingan xalqaro morfemalar ustunlik qiladi, bu esa terminlarning universalligini ta'minlaydi.

Xulosa. Morfologik xususiyatlar orasida mavhum otlar, hozirgi zamon fe'llari va sifatning yuqori chastotada ishlatilishi kuzatiladi. Bu ilmiy obyektivlikni ta'minlaydi va faktlarni aniq ifodalashga xizmat qiladi. Sintaktik jihatdan oddiy so'z tartibi, shaxssiz konstruksiyalar va darak gaplarning ustunligi matnning rasmiy uslubini shakllantiradi. Ushbu xususiyatlar majmuasi tibbiy matnlarning aniq, obyektiv va professional bo'lishini ta'minlaydi. Terminologiyaning standartlashtirilganligi xalqaro ilmiy muloqotni osonlashtiradi, shaxssiz konstruksiyalar esa ilmiy taqdimotning obyektiv tabiatini saqlab qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. – London: Edward Arnold, 1985
2. Biber D., Conrad S. Register, Genre, and Style. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
3. Swales J.M. Genre Analysis: English in Academic and Research Settings. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
4. Palmer F.R. Mood and Modality. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

UO'K 808.3

SENSORY IMAGINATION IN DAHL'S FANTASTIC DESCRIPTIONS

L.Jalilova, Associate Prof., PhD, Bukhara state university, Bukhara

M.Oromova, MA student, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada Roald Dahlning *Charlie and the Chocolate Factory* asarida hissiy tasavvur fantaziya yaratishda qanday rol o'ynashi tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqotda muallifning hissiy tasvirlardan, xususan ta'm, ko'rish, hid va tovushga oid tavsiflardan foydalanishi ko'rib chiqilib, ularning o'quvchining badiiy olamni idrok etishiga qanday ta'sir qilishi yoritiladi.

Kalit so'zlar: hissiy tasvir, hissiy tasavvur, bolalar adabiyotida fantaziya, adabiy stilistika, tasviriy til, narrativ tasavvur, bolalar fantaziya adabiyoti.

Аннотация. В данной статье рассматривается, как сенсорное воображение способствует созданию фантазии в произведении Roald Dahl «Charlie and the Chocolate Factory». В исследовании особое внимание уделяется использованию сенсорных образов, в частности описаний вкуса, зрения, запаха и звука, которые усиливают восприятие читателем художественного мира.

Ключевые слова: сенсорные образы, сенсорное воображение, фантазия в детской литературе, литературная стилистика, описательный язык, нарративное воображение, детская фантастика.

Abstract. This article explores how sensory imagination contributes to the creation of fantasy in Roald Dahl's *Charlie and the Chocolate Factory*. This study zeroes in on Dahl's employment of sensory imagery, particularly descriptions involving taste, sight, smell, and sound, which enhance the reader's experience of the fictional universe.

Key words: sensory imagery, sensory imagination, fantasy in children's literature, literary stylistics, descriptive language, narrative imagination, children's fantasy fiction.

Introduction. Fantasy holds a vital role in contemporary children's literature, where imaginative realms often arise from everyday experiences. One of the most significant authors in this genre is Roald Dahl, whose tales intertwine daily realities with whimsical elements that enchant young audiences. Dahl's stories typically feature relatable environments—homes, schools, and familiar social settings—yet they transform into extraordinary realms through rich descriptions, exaggeration, and inventive language. A prime illustration of this can be found in *Charlie and the Chocolate Factory*, where an ostensibly ordinary chocolate factory evolves into a wondrous setting filled with bizarre inventions, edible landscapes, and magical experiences.

A key aspect of Dahl's writing style is his use of sensory imagery, which engages the reader's senses directly. Through vivid depictions of taste, smell, sound, and visual splendor, Dahl creates an imaginative atmosphere that allows readers to experience the fictional world. Items like chocolate, candy, and food are portrayed with exaggerated sensory characteristics, turning mundane concepts into remarkable experiences. Chocolate rivers, vibrant candy gardens, and multi-flavored chewing gum are not merely narrative tools; they are sensory stimuli that ignite the reader's imagination. Thus, in Dahl's works, fantasy is crafted not only through magical occurrences or supernatural figures but also through the enhancement of sensory language. By heightening sensory perception, Dahl invites readers to visualize, taste, and even hear the fictional world, amplifying the narrative's immersive quality. These sensory descriptions are essential in establishing the novel's fantastic ambiance while keeping a connection to everyday objects familiar to readers.

Consequently, this article explores how sensory imagery serves as a literary tool in creating fantasy within *Charlie and the Chocolate Factory*. The study aims to analyze the impact of sensory language—especially visual, gustatory, olfactory, and auditory imagery—on shaping the novel's imaginative world. Through textual analysis, the paper intends to show how Dahl's vivid sensory depictions bridge the gap between realism and fantasy in children's literature.

Main part. Sensory Imagery as a Stylistic Foundation of Fantasy. In the narrative structure of *Charlie and the Chocolate Factory*, Roald Dahl constructs fantasy not solely through plot or character but through intensified sensory language. Sensory imagery operates as a stylistic mechanism that transforms familiar objects into extraordinary phenomena. By appealing directly to the reader's perceptual faculties, Dahl creates a literary environment that feels both imaginative and experientially real. From a stylistic perspective, this technique aligns with the concept of defamiliarization, whereby ordinary objects are presented in unfamiliar ways. In Dahl's narrative, everyday items such as chocolate and sweets are described with exaggerated sensory qualities, allowing them to transcend their realistic function and enter the realm of fantasy. For instance, the chocolate room is introduced as “a great brown river... made of melted chocolate,” alongside “a tremendous waterfall” pouring into it. These images transform chocolate—an ordinary food—into a vast, dynamic sensory landscape that appeals simultaneously to sight, taste, and movement. A comparable stylistic strategy appears in *Matilda*, where sensory imagination is linked to intellectual experience. Dahl writes that “the books transported her into new worlds,” suggesting that reading produces a vivid, almost physical sense of immersion. Although less overtly sensory in a material sense, this passage demonstrates how perception itself is intensified, turning a realistic activity into a fantastical experience. In *The BFG*, sensory imagery becomes even more exaggerated and unfamiliar. The giant's drink is described as producing bubbles that go “downwards instead of upwards,” while its taste is implied to be highly unusual and unsettling. Similarly, the giant's food is depicted as unpleasant and strange, evoking distorted sensations of taste and smell. These descriptions disrupt normal sensory expectations and create a distinctly fantastical effect.

Gustatory Imagery and the Expansion of Taste. Taste (gustatory imagery) plays a central role in the construction of fantasy within *Charlie and the Chocolate Factory* by Roald Dahl. Dahl elevates the act of eating into a complex imaginative experience, particularly in scenes such as the chewing gum meal. The idea that a single piece of gum can replicate an entire three-course dinner—complete with sequential flavors—demonstrates a significant departure from reality. This is clearly illustrated when the chewing gum is introduced as containing “tomato soup, roast beef and baked potato, and blueberry pie and cream.” As Violet consumes it, she enthusiastically describes each stage of the

meal, exclaiming that it is “the most interesting chewing gum I’ve ever chewed.” These layered taste sensations transform a simple object into a dynamic and evolving sensory experience. Similarly, gustatory imagery is intensified through the description of the chocolate itself. The chocolate river is not merely visual but edible, inviting sensory engagement, as Augustus Gloop kneels to drink from it, emphasizing the irresistible and excessive nature of taste within the narrative world.

This exaggerated representation of taste serves multiple functions:

- it stimulates the reader’s imagination through impossible sensory experiences
- it transforms a mundane activity into a fantastical event
- it reinforces the theme of excess and wonder

A comparable use of gustatory distortion appears in *The BFG*, where the giant’s food is described as having a “disgusting... slime-flavoured taste,” contrasting sharply with the appealing sweets of the factory. Likewise, the drink “frobscottle” produces unusual sensations, with bubbles that go “down instead of up,” further subverting normal sensory expectations. Thus, taste in Dahl’s works is not merely descriptive but becomes a narrative device that expands the boundaries of realism. By exaggerating and manipulating gustatory perception, Dahl transforms ordinary consumption into an imaginative and fantastical experience.

Visual Imagery and the Construction of Fantastic Space. Visual imagery is another dominant element in Dahl’s sensory strategy. The depiction of the chocolate room—with its flowing river, edible plants, and vibrant colors—creates a highly imaginative landscape. These descriptions are characterized by scale exaggeration, color intensity, and spatial transformation, which convert a factory setting into a fantastical world. Dahl introduces this space with striking imagery: “a great brown river... made of melted chocolate,” accompanied by “a tremendous waterfall” cascading into it. The dynamic movement and scale of these elements transform a familiar substance into a visually overwhelming spectacle. The river is not static but alive with motion, reinforcing the sense of an immersive and fantastical environment. Equally significant is the transformation of natural elements into edible forms. Dahl describes how “the grass you are standing on... is made of a new kind of soft minty sugar,” inviting both visual admiration and imaginative consumption. Trees, flowers, and landscapes are no longer purely natural but reconfigured into confectionery forms, thereby redefining the concept of nature itself. Color also plays a crucial role in intensifying the visual experience. The factory is filled with bright, exaggerated hues that create a dreamlike atmosphere, enhancing the contrast between ordinary reality and the fantastical space within the factory. Through such imagery, Dahl constructs a hybrid space where realism and fantasy coexist. Familiar spatial structures—a river, a garden, a factory—are retained, but their visual qualities are intensified and altered. As a result, the reader perceives a world that is at once recognizable and extraordinary, demonstrating how visual imagery serves as a key mechanism in the creation of fantasy.

The interplay between realism and fantasy in the novel is largely mediated by sensory imagery. Realistic elements provide a foundation that is gradually transformed through descriptive intensification. By amplifying everyday experiences, Dahl allows readers to transition smoothly into a fantastical world without losing their connection to reality. The interplay between realism and fantasy in the novel is largely mediated by sensory imagery. Realistic elements provide a foundation that is gradually transformed through descriptive intensification. As a result, fantasy does not appear abruptly but emerges organically from the narrative. In this context, sensory language acts as a bridge between the real and the imaginary. By amplifying everyday experiences, Dahl allows readers to transition smoothly into a fantastical world without losing their connection to reality. From a cognitive perspective, sensory descriptions activate the reader’s imagination by simulating real-life sensory experiences. When readers encounter detailed descriptions of taste, smell, or visual elements, they mentally reconstruct these sensations, creating a vivid internal representation of the fictional world. This process enhances:

- reader immersion
- emotional engagement
- imaginative participation

Consequently, Dahl's use of sensory imagery not only constructs fantasy but also involves the reader actively in the creation of meaning.

Conclusion. This study has demonstrated that sensory imagery functions as a central stylistic device in the construction of fantasy in *Charlie and the Chocolate Factory* by Roald Dahl. Rather than relying solely on magical events or extraordinary characters, Dahl develops a richly imaginative world through the systematic intensification of sensory language. By amplifying descriptions of taste, sight, sound, and smell, he transforms familiar objects—particularly food and everyday environments—into vivid and extraordinary experiences. The analysis has shown that gustatory and visual imagery are especially dominant, enabling Dahl to create a multisensory narrative space characterized by excess, exaggeration, and imaginative transformation. At the same time, these fantastical elements remain grounded in recognizable realities, allowing for a seamless interaction between realism and fantasy. Sensory language thus operates as a mediating force, bridging the gap between the ordinary and the extraordinary.

REFERENCES:

1. Dahl, R. (1964). *Charlie and the Chocolate Factory*. London: Penguin Books.
2. Dahl, R. (1988). *Matilda*. London: Jonathan Cape.
3. Dahl, R. (1982). *The BFG*. London: Jonathan Cape.
4. Hunt, P. (1995). *Children's Literature: An Illustrated History*. Oxford: Oxford University Press.
5. Stockwell, P. (2002). *Cognitive Poetics: An Introduction*. London: Routledge.
6. Astuti, R. *Defamiliarization in Charlie and the Chocolate Factory*.
7. Sari, D. *Visual Representation in Roald Dahl's Charlie and the Chocolate Factory: A Social Semiotic Study*.
8. Rahmawati, F. *Narrative Discourse in Roald Dahl's Works*.
9. Leech, G., & Short, M. (2007). *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose* (2nd ed.). London: Pearson Education.

UO'K 81'374:811.111:811.512.182

TEONIM KOMPONENTLI FRAZELOGIK BIRLIKLARNING INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

S.A.Jo'rayeva, magistrant, Termez iqtisodiyot va servis universiteti, Termez

K.D.Xaydarova, PhD, Termez davlat universiteti, Termez

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi teonim komponentli frazeologik birliklar, tarkibida xudoga oid nomlar, masalan, God, Lord, Xudo, Alloh va h.k., mavjud bo'lgan barqaror iboralar, lingvokulturologik tahlil qilinadi. Tadqiqotda ikki til frazeologizmlaridagi diniy obraz va konnotatsiyalar qiyosiy o'rganilib, har bir til madaniy merosida bu kabi birliklarning tutgan o'rni aniqlanadi.*

Kalit so'zlar: *teonim, frazeologik birlik, idiom, diniy obraz, e'tiqod, lingvokulturologiya.*

Abstract. *This article presents a comparative linguo-cultural analysis of phraseological units with theonymic components in English and Uzbek, i.e., set expressions that include names of deities, such as God, Lord, Khudo, Allah, etc. The study examines the religious imagery and connotations of such idioms in both languages and determines their role in each language's cultural heritage.*

Key words: *theonym, phraseological unit, idiom, religious imagery, belief, linguo-cultural analysis.*

Аннотация. *В данной статье проводится сравнительный лингвокультурологический анализ фразеологических единиц с теонимическим компонентом в английском и узбекском языках, то есть устойчивых выражений, включающих имена божеств, например, God, Lord, Xudo, Alloh и др. Исследование рассматривает религиозные образы и коннотации подобных идиом в обоих языках и определяет их роль в культурном наследии каждого языка.*

Ключевые слова: *теоним, фразеологическая единица, идиома, религиозный образ, вера, лингвокультурология.*

Kirish. *Frazeologik birliklar – har bir tilning boy va o'ziga xos qatlami bo'lib, ular orqali*

xalqning turmush tarzi, mentaliteti va hatto e'tiqodini ham anglashimiz mumkin. Teonim komponentli frazeologik birliklar deganda, tarkibida xudoning nomi yoki ilohiy shaxs ismi mavjud bo'lgan idiomatik iboralar tushuniladi. Masalan, ingliz tilida "God willing" (Xudo xohlasa), "God forbid" (Xudo ko'rsatmasin), "speak of the devil" (shaytonni eslasang) kabi iboralar misol bo'la oladi – bu yerda "God" va "devil" teonimik unsurlar hisoblanadi. Xuddi shunday, o'zbek tilida "Xudo biladi", "Xudoga shukur", "Xudo ko'rsatmasin", "Iloyo rahmatli bo'lsin" kabi iboralarda Xudo/Alloh nomi ishtirok etib, frazeologizmlarni hosil qilgan.

Ushbu mavzu dolzarb bo'lib, chunki tilimizdagi bunday iboralar nafaqat lingvistik hodisa, balki xalqning diniy-ma'naviy dunyoqarashini aks ettiruvchi vositadir. Ingliz va o'zbek tillari tarixan turli dinlar ta'sirida rivojlanganligi bois, ularning frazeologiyasida ham teonimik elementlar turlicha namoyon bo'ladi. Qiyosiy tahlil esa bunday farq va o'xshashliklarni aniqlashga, har ikki xalqning e'tiqodiy qadriyatlarini solishtirishga yordam beradi.

Adabiyotlar sharhi va metodologiya. Teonim komponentli frazeologizmlar turli tilshunoslik tadqiqotlarida onomastik frazeologiya doirasida o'rganib kelinmoqda. D. G'aybullayeva o'zining PhD dissertatsiyasida [1] ingliz va o'zbek tillaridagi atoqli ot komponentli frazeologizmlarni keng qamrovda tahlil qilgan bo'lib, u ishda teonimlar ham alohida kategoriya sifatida ko'rib chiqilgan. Mazkur tadqiqot xulosalariga ko'ra, ingliz va o'zbek frazeologik sistemasida antroponim, toponim, teonim hamda mifonim kabi onomastik komponentlar uchrashi aniqlangan va ularning har biridagi birliklar soni hamda ulushi farqlidir. Jumladan, G'aybullayeva ingliz tilida teonim komponentli frazeologizmlar umumiy frazeonomastik birliklarning sezilarli qismini tashkil etishini, 63% atrofida, qayd etadi, o'zbek tilida esa bu ko'rsatkich ancha kam, taxminan 19%, ekanini bildiradi. Bu juda qiziq farq bo'lib, ingliz tiliga Bibliyaning va umuman xristian madaniyatining, o'zbek tiliga esa islomiy urf-odatlarining ta'siri darajasini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, X. Rahmatullayev va hammualliflarning "O'zbek tilining frazeologik lug'ati" kabi asarlarida teonimik iboralar tartibga solingan [2]. Shuningdek, rus tilshunosligida onomastik frazeologiya bo'yicha ishlarda, masalan, O. Yaxontov, M. Superanskaya va boshqalar, Bibliya personajlari, xudo nomlari qatnashgan idiomlar alohida tahlil qilingan [3, 112-118]. Bu manbalarda idiomlarning kelib chiqishi, tarixiy-religioz konteksti va qiyosiy tarjimalari keltiriladi. Masalan, "*honest to God*" idiomasi muqobiliga o'zbek tilida "Jonini Jabborga bermoq" iborasi keltirilishi, aslida, anglash qiyin bo'lgan ma'no parallelini izohlash uchun foydalidir, bu ibora Allohning Al-Jabbor ismi orqali "*chin dildan, vijdonan*" ma'nosini beradi, inglizchada esa "*Xudo haqqi rost*" degan ifoda.

Tahlil.

Ingliz tilidagi teonim komponentli iboralar. Ingliz tilida xudo va bibliyadagi obrazlar bilan bog'liq juda ko'p frazeologizmlar mavjud. Eng birinchi ko'zga tashlanadigani "God" so'zi ishtirok etgan iboralar. Masalan:

"*God only knows*" – Hech kim bilmaydi, faqat Xudo biladi, chunki biz bilmaymiz. Ushbu ibora noaniqlik yoki javobsizlikni bildirish uchun ishlatiladi. Masalan, "*God only knows when this war will end*" (Bu urush qachon tugashini Xudo biladi – ya'ni hech kim bilmaydi).

"*God forbid*" – Xudo ko'rsatmasin, biror noxush voqea sodir bo'lmasligiga umid bildiradi. Masalan, "*God forbid, if I ever lose my job...*" (Xudo ko'rsatmasin, agar ishimdan ayrilsam...).

"*God helps those who help themselves*" – Xudo o'ziga-o'zi yordam berganga yordam beradi, yuksak mehnatsevarlik va tashabbuskorlikka chorlovchi maqol, frazeologizm darajasiga ko'tarilgan naql.

"*For God's sake*" – Jahl yoki iltimos ifodasi. "Xudoning haqqi uchun" ma'nosida. Bu ibora ba'zan qo'polroq tusda hayrat, jahl ifodalaydi: "*For God's sake, be quiet!*" (Xudo haqqi, jim bo'!!). Shuningdek, uning yumshoqroq variantlari "*for Heaven's sake*" (jannat haqqi uchun) yoki e'tiqodga hurmat yuzasidan "*for Pete's sake*" (muqaddas Pyotr haqqi uchun) kabi evfemizmlari ham bor.

"*Honest to God*" – Xudoning haqqi, chin so'zim. Bu ibora chin dildan aytayotganini tasdiqlash uchun ishlatiladi, xuddi o'zbekchadagi "rostini aytsam" yoki "vallahi" singari. Ba'zi variantlarda "Honest to goodness" tarzida, xudoni tilga olmay ham aytiladi.

Bundan tashqari, “*Lord*” soʻzi bilan bogʻliq frazeologizmlar ham ingliz tilida talaygina. “*Good Lord!*” – hayrat ifodasi, “*Voy Xudoyim!*” maʼnosida; “*Lord willing*” – Xudo xohlasa, bu arabchadagi *Inshaallah* iborasiga teng maʼnoli.

Oʻzbek tilidagi teonim komponentli iboralar. Oʻzbek tilida bunday frazeologizmlar nisbatan kam boʻlib, asosan “Xudo” soʻzi atrofida shakllangan. Aslida, xalq orasida “Alloh” lafzi ham koʻp ishlatiladi, lekin koʻp hollarda “Xudo” soʻzi bilan bir xil maʼno konnotatsiyasiga ega, masalan, “Alloh koʻrsatmasin” ≈ “Xudo koʻrsatmasin”, bir xil. Endi esa oʻzbek tilida keng tarqalgan iboralarni koʻrib chiqamiz.

“*Xudo xohlasa*” – agar Xudo istasa. Bu ibora reja yoki niyat bildirganda ishlatiladi. “*Xudo xohlasa, ertaga uchrashamiz*”. Inglizchada bevosita ekvivalenti *God willing* tarzida bor, arabcha *Inshaallah* ham baʼzi joylarda ishlatiladi.

“*Xudo koʻrsatmasin*” – Xudo koʻrsatmasin, asrasin, noxush hodisa roʻy bermasin degan maʼno. Koʻpincha ogʻir ofatlarni tilga olganda aytiladi, “*Xudo koʻrsatmasin, yer qimirlasa, nima qilardik*”. Inglizchada *God forbid* xuddi shu maʼnoni beradi.

“*Xudoga shukur*” – Xudoga shukr, shukronalik ifodasi. Bunda ham Allohga hamd keltirish ifodalanadi. Inglizcha ekvivalenti – *Thank God* (Xudoga shukr) iborasi bor. Qiziqarli jihati – inglizlar bevosita “*God*” deyilar, bizda esa “shukur” soʻzi orqali duo shaklida ifoda qilinadi.

“*Xudo urdi*” – Xudo urdi, jazoladi, kimningdir boshiga kulfat tushganda yoki kimningdir qilmishining jazosini olganida aytiladi. Masalan, “*Uodam oʻgʻrilik qilibdi, oxiri Xudo urib, qamoqqa tushdi*”. Bu iborada Xudo qahri obraz sifatida keladi. Ingliz tilida shunga yaqin “*act of God*” degan atama bor, baxtsiz hodisa uchun ishlatiladi, yuridik maʼnoda, masalan zilzila, boʻron kabi hodisalarni “*Xudo ishi*” deyishadi.

“*Iloyo(ym)...*” bilan boshlanadigan iboralar, bu ham duo va qargʻishlarni ifodalaydi. “*Iloyim (Alloh) oʻzi saqlasin*”. Bu iboralarda “*Ilohim*”, Ey Xudoyim, soʻzi boshlanishida kelib, keyin tilak yoki qargʻish mazmunini beradi.

Koʻrinadiki, oʻzbek tilidagi teonimik frazeologizmlarning barchasi deyarli Xudo atrofida va asosan duo-qargʻish shaklida. Bundan tashqari, “*Tangri*” soʻziga oid tarixiy iboralar ham bor, masalan, “*Tangri berdi, Tangri oldi*”, Xudo berdi, Xudo oldi, yaʼni hayotiy voqea Xudoning irodasi bilan boʻladi; bu ibora koʻproq eskirgan. Lekin bugungi adabiy tilda “*Tangri*” kam qoʻllanadi, “Xudo” umumiyroq.

Natijalar.

Tadqiqot doirasida olingan asosiy natijalarni quyidagicha qisqacha bayon qilish mumkin:

1) Ingliz tilida teonimli idiomlar koʻlami keng. Ingliz tili frazeologiyasida xudo va diniy shaxslar nomlari qatnashgan iboralar soni va turi koʻpligi aniqlandi. Garchi bugungi kunda bu iboralarning ayrimlari biroz eskirgan yoki rasmiy ohangda eshitilsa-da, xalq orasida va adabiy matnlarda ular uchrab turadi. Masalan, “*God knows*”, “*God forbid*”, “*By God*”, “*Good Lord*”, “*Oh my God*” kabi iboralar mutlaqo odatiy hisoblanadi. Hatto soʻkinish yoki hayrat ifodalashda ham “*Jesus Christ!*”, “*Holy Mary!*” kabi muqaddas nomlarni tilga olish inglizcha nutqning bir qismidir. Bu holat xristian madaniyatining tilga koʻringan izlari sifatida talqin etilishi mumkin.

2) Oʻzbek tilida teonimli iboralar cheklangan va duo-qargʻishlarga moyil. Tahlil koʻrsatdiki, oʻzbek tilida xudo nomi bilan keluvchi idiomlar asosan duo yoki qargʻish shaklida boʻlib, ularning soni koʻp emas. “Xudo” soʻzi ishtirokidagi muhim iboralar 10-15 taga yaqin boʻlib, aksariyati keng qoʻllanadi. Bu iboralar, odatda, nutqimizda emosional-ekspressiv vazifa bajaradi – yaʼni, holatga hissiy tus beradi. Masalan, “*Xudoga shukur, ishlarim yaxshilandi*”, “*Xudo koʻrsatmasin, bunday kunlarni*” kabi. Shuni ham aytish kerakki, bu iboralarning koʻpi norasmiy nutq elementlari; rasmiy matnda ularning funksiyasini bajaruvchi betaraf iboralar bor, masalan, “*Xudoga shukur*” oʻrniga “*yaxshiyamki*”.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, teonim komponentli frazeologik birliklar tilning faqat estetik qismi emas, balki madaniy kodi hamdir. Ular avloddan-avlodga xalqning eʼtiqodi, axloqi haqida maʼlumotni uzatib kelgan. Inglizlar oʻz idiomlari orqali bugungi kunda ham tarixiy-diniy merosining bir qismini yashab turgan boʻlsa, oʻzbeklar ham oʻz duolari va hikmatlari bilan maʼnaviy

qadriyatlarini saqlab kelmoqda. Bu iboralarni o'rganish esa til o'rganuvchilarga ham, madaniyat tadqiqotchilariga ham xalq ruhiyatini yaxshiroq anglashga ko'mak beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'aybullayeva, D. F. 2025. Ingliz va o'zbek tillaridagi atoqli ot komponentli frazeologizmlarning semantik-stilistik va lingvostatistik xususiyatlari (PhD dissertatsiyasi avtoreferati). – Toshkent: O'zDJTU nashri.
2. Rahmatullayev, Sh. va boshq. 2013. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. Toshkent: "O'qituvchi" NMIU.
3. Superanskaya, M. A. Biblical'nye imena i vyrazheniya v sovremennom yazyke [Библейские имена и выражения в современном языке]. Moskva: Nauka, 1998, pp. 112–118.
4. Cowie, A. P. (Ed.). 1998. Phraseological Dictionary of English (including the Bible and Mythology idioms). Oxford: Oxford Univ. Press.
5. Cambridge Dictionary of Idioms. 2022. Entries for "God" and "Devil". Cambridge University Press (online version).
6. Iskandarova, M. 2020. Teonimik frazeologizmlarning tarjima va talqin masalalari. Ilmiy tadqiqotlar jurnali, 7(3), 55–60.

UO'K 81-116:81'1:159.9

“SMILE / TABASSUM” KONSEPTINING KONSEPTUAL STRUKTURASI VA UNING O'ZBEK HAMDA INGLIZ TIL BIRLIKLARIDA LINGVOKOGNITIV AKS ETISHI

N.S.Jo'rayeva, o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada “smile/tabassum” konseptining konseptual strukturasi hamda uning o'zbek va ingliz tillaridagi til birliklarida aks etishi kognitiv-semantik yondashuv asosida kompleks tahlil qilindi. Tadqiqot doirasida konseptning nominativ maydoni va asosiy semantik komponentlari (yuz ifodasi, hissiy holat, ijtimoiy-funksional vazifa hamda kinoya) aniqlandi va tizimlashtirildi. Shuningdek, mazkur komponentlarning turli til sathlarida, xususan, leksemalar hamda metaforik modellar orqali verballashuvi qiyosiy aspektda yoritildi.

Kalit so'zlar: konsept, tabassum, jilmaymoq, kognitiv lingvistika, freym, konseptual metafora, frazeologizm, pragmatika.

Аннотация. В данной статье представлен комплексный когнитивно-семантический анализ концепта “smile/табассум” и его отражения в языковых единицах узбекского и английского языков. В ходе исследования были выявлены и систематизированы номинативное поле концепта, а также его основные семантические компоненты: мимическое выражение, эмоциональное состояние, социально-функциональная роль и оценочные (иронические) значения. Кроме того, вербализация этих компонентов на различных языковых уровнях, в частности в лексике и метафорических моделях, рассмотрена в сопоставительном аспекте.

Ключевые слова: концепт, улыбка, табассум, когнитивная лингвистика, фрейм, концептуальная метафора, фразеологизм, прагматика.

Abstract. This article presents a comprehensive cognitive-semantic analysis of the conceptual structure of the “smile/tabassum” concept and its representation in linguistic units of Uzbek and English. The study identifies and systematizes the nominative field of the concept and its key semantic components, including facial expression, emotional state, social-functional role, and evaluative (ironic) meanings. Furthermore, the verbalization of these components across different linguistic levels, particularly in lexical items and metaphorical models is examined from a comparative perspective.

Key words: concept, smile, tabassum, cognitive linguistics, frame, conceptual metaphor, phraseology, pragmatics.

Tabassum insonning yuz ifodasi orqali amalga oshadigan noverbal kommunikativ harakat bo'lib, u evolyutsion va ijtimoiy jihatdan muhim signal deb talqin etiladi. Yuz mushaklarining muayyan konfiguratsiyasi orqali inson o'zining hissiy holatini, kommunikativ munosabatini yoki pragmatik niyatini ifodalashi mumkin. Hissiyotlar ifodasi haqidagi dastlabki ilmiy qarashlar Charles Darwin asarlariga borib taqaladi. Uning tadqiqotlarida yuz ifodalari, jumladan tabassum, biologik va ijtimoiy omillar kesishmasida izohlangan bo'lsa, keyingi izlanishlar noverbal xulq-atvor kategoriyalari hamda ularni kodlash mexanizmlarini yanada chuqurlashtirdi.

Zamonaviy tilshunoslikning antroposentrik va kognitiv paradigmasida tabassum endi faqat fiziologik yoki harakat hodisasi emas, balki konsept ya'ni inson tajribasi, baholovchi munosabatlar va madaniy me'yorlarni mujassamlashtirgan mental birlik deb talqin etiladi. Kognitiv-semantik yondashuv konseptni til birliklari semantikasi asosida rekonstruksiya qilish imkonini beradi: so'z, birikma va frazeologik birliklar tarkibidagi semalar konseptning asosiy belgilarini namoyon etadi.

Shu nuqtai nazardan, "smile/tabassum" konsepti ikki asosiy qatlamda namoyon bo'ladi: birinchisi, universal qatlam bo'lib, u yuz ifodasi va ijobiy affekt bilan bog'liq qatlamlarni o'z ichiga oladi; ikkinchisi madaniy-pragmatik qatlam bo'lib, unda xushmuomalalik, kinoya, ustunlik, niqoblilik kabi ijtimoiy funksiyalar aks etadi. Zamonaviy psixologik tasniflarda tabassumning ijtimoiy-funksional turlari (masalan, reward, affiliative, dominance) ajratilishi aynan ushbu ikkinchi qatlamning ahamiyatini tasdiqlaydi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi "smile/tabassum" konseptining konseptual strukturasi (komponentlari va semantik belgilar tizimi)ni modellashtirish hamda uning o'zbek va ingliz tillarida turli til birliklari orqali aks etish mexanizmlarini qiyosiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

"Smile/tabassum" konseptini kognitiv-semantik nuqtayi nazardan tadqiq etish bir nechta fundamental nazariy yo'nalishlarning integratsiyasini talab qiladi. Jumladan, konseptual metafora nazariyasi, freym semantikasi, konseptual integratsiya, kognitiv grammatika hamda korpus lingvistikasi mazkur tadqiqotning asosiy metodologik poydevorini tashkil etadi. Avvalo, J.Lakof va M.Jonsonning konseptual metafora nazariyasiga ko'ra inson tafakkuri va tili metaforik xarakterga ega bo'lib, abstrakt tushunchalar ko'pincha konkret tajriba asosida tushuniladi [4]. Ushbu yondashuv "tabassum" konseptining turli obrazli domenlar, xususan, yorug'lik, harakat, sovg'a, niqob kabi konseptual sohalar orqali ifodalanishini izohlash imkonini beradi. Z. Kövecses tomonidan rivojlantirilgan hissiyot va metafora tadqiqotlari esa hissiy konseptlarning til va madaniyatda tizimli metaforalar orqali aks etishini ko'rsatib [3], "smile/tabassum" konseptining ko'p domenli xarakterini asoslaydi.

Rus kognitiv tilshunosligida konseptni til birliklari orqali rekonstruksiya qilish ("til-konsept") yondashuvi nominativ maydon va konseptual interpretatsiyani asosiy bosqich sifatida belgilaydi, o'zbek tilshunosligida ham kognitiv va lingvokulturologik tadqiqotlar, xususan hissiy konseptlarning verballashuvi izchil rivojlanmoqda. Xususan, G.A. Abduraxmanova [1], F.I. Nurmanov [7] va H. Xasanovalarning [8] tadqiqot ishlari o'zbek va O'rta Osiyo turkiy tillarining dunyo lingvistik manzarasidagi milliy madaniyat parchalarini o'rganishga bag'ishlangan. Ushbu olimlar lingvokulturologik tushunchalar shunchaki lingvistik konstruktsiyalar emas, balki ularning ma'nolari va qo'llanilishini shakllantiradigan madaniy kontekstlarga chuqur singib ketganligini ko'rsatib o'tishgan. Shu bilan birga, korpus lingvistikasi empirik asosni ta'minlab, til birliklarining chastotasi va kollokatsiyalarini aniqlash orqali "smile/tabassum" konseptining nominativ maydoni hamda tipik verballashuv modellarini aniqlashda muhim metod bo'lib xizmat qiladi.

Tahlilning dastlabki bosqichida har bir til uchun yadro leksema "smile/tabassum" asosida nominativ maydon shakllantirildi. Bu jarayonda semantik jihatdan yaqin birliklar, sinonimlar, darajalanish qatorlari va baholovchi variantlar (smirk, tirjaymoq va boshqalar) tanlab olinib, konseptning leksik va semantik kengayish doirasi belgilandi. Keyingi bosqichda tahlil birliklari funksional jihatdan besh sathga ajratildi: leksemalar va derivatlar, kollokatsiya va erkin birikmalar, frazeologik birliklar, metaforik ifodalar hamda pragmatik qo'llanish shakllari. Bunday tasnif konseptning til tizimida turli darajalarda qanday verballashishini kompleks ko'rib chiqish imkonini berdi.

"Smile/tabassum" konseptining til birliklarida aks etishini tahlil qilish, avvalo, uning nominativ maydonini aniqlashdan boshlanadi. Nominativ maydon yadro va periferiyadan tashkil topib, unda yadro birliklar konseptning prototipik, neytral mazmunini ifodalasa, periferik birliklar baholovchi-semantik bo'yoq yoki intensivlik darajasi bilan farqlanadi. O'zbek va ingliz tillari materiallari asosida olib borilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, ikki tilda ham yadro qatlamda "tabassum/smile" kabi neytral birliklar joylashgan bo'lsa, periferiyada esa ma'qullash, kinoya, masxara yoki salbiy munosabatni ifodalovchi variantlar (tirjaymoq, smirk va boshqalar) ustunlik qiladi. Ayniqsa, o'zbek tilida darajalanish qatorlari orqali semantik intensivlik va baholovchi bo'yoq

bosqichma-bosqich kuchayib borishi kuzatiladi, ingliz tilida esa ayrim birliklarning (masalan, sneer, leer) salbiy konnotatsiyasi yanada aniqroq ifodalanadi.

Konseptual modellastirish nuqtayi nazaridan “smile/tabassum” konsepti ko‘p komponentli tuzilishga ega bo‘lib, u yadrodan periferiya tomon bosqichma-bosqich kengayadi. Birinchi qatlam fiziologik-kinetik komponent bo‘lib, unda yuz mushaklarining harakati, lab va ko‘z konfiguratsiyasi hamda ifodaning intensivligi va davomiyligi muhim rol o‘ynaydi. Bu qatlam tabassumni noverbal xulq shakli deb talqin qilish imkonini beradi. Ikkinchi qatlam hissiy komponent bo‘lib, u quvonch, mamnunlik, mehr kabi ijobiy hissiyotlar bilan birga, murakkab yoki aralash hissiy holatlarni ham qamrab oladi. Shu bilan bog‘liq ravishda tabassumning chin (autentik) va sun‘iy shakllari farqlanadi. Uchinchi qatlam ijtimoiy-funksional komponent bo‘lib, unda tabassum kommunikativ vosita sifatida muloqotni yumshatish, ijtimoiy yaqinlikni shakllantirish yoki status munosabatlarini belgilash kabi vazifalarni bajaradi. To‘rtinchi qatlam baholash va niyat komponenti bo‘lib, bu yerda tabassum kinoya, masxara yoki nafrat kabi pragmatik ma’nolarni ifodalash vositasiga aylanadi. Shu tariqa, “smile/tabassum” konsepti til birliklarida nafaqat oddiy hissiy ifoda sifatida, balki murakkab semantik, kognitiv va pragmatik tizim sifatida verballashadi. Uning nominativ maydoni va konseptual strukturasi tillararo qiyosda umumiy universal xususiyatlar bilan birga, har bir tilga xos baholovchi va madaniy-pragmatik farqlarni ham ochib beradi. Quyidagi diagramma “smile/tabassum” konseptining asosiy tarkibiy komponentlari hamda ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘lanishlarni, xususan, freym va metaforik munosabatlar orqali yuzaga keladigan semantik aloqalarni vizual tarzda ifodalaydi.

“Smile/tabassum” konseptining lingvokognitiv tahlilida muhim bosqichlardan biri uning semantik tarkibini komponentlarga ajratish hisoblanadi. Bunda konseptni ifodalovchi til birliklari ijobiy affekt, kinoya, masxara kabi baholovchi va emotsional belgilar asosida tahlil qilinadi. Ushbu yondashuv yadro (prototipik, neytral va ijobiy) hamda periferiya (baholovchi, kontekstga bog‘liq) qatlamlarni aniqlash imkonini beradi. Quyida keltirilgan jadval o‘zbek va ingliz tillarida “tabassum/smile” konseptini ifodalovchi asosiy birliklarning semantik komponentlari soddalashtirilgan ko‘rinishda berildi. Jadvalda “+” belgisi komponentning tipik ifodasini, “+/-” esa uning kontekstga bog‘liq holda namoyon bo‘lishini bildiradi.

1-jadval.

“Smile/Tabassum” konseptining semantik belgilar tizimi (qiyosiy tahlil)

Birlik	Ijobiy tuyg‘u ifodasi	Kinoya/ishonchsizlik	Masxara/Nafrat	Intensivlik
Tabassum qilmoq	+	+/-	-	+/-
Jilmaymoq/ kulimsiramoq	+	+/-	-	-/+
tirjaymoq	-	+	-	+/-
smile	+	+/-	-	+/-
grin	+/-	+/-	-/+	+
Smirk/sneer	-/+	+	+	-/+

Jadvaldan ko‘rinadiki, yadro birliklar (tabassum, jilmaymoq; smile) ijobiy va neytral semantikaga ega, periferiya birliklar esa (tirjaymoq; smirk/sneer) salbiy baholovchi komponentlar bilan ajraladi.

Xulosa qilib aytganda, “Smile / Tabassum” konsepti lingvokognitiv va madaniy jihatdan inson tafakkuri, ijtimoiy qadriyatlar va madaniy me’yorlar o‘rtasidagi uyg‘unlikni yorituvchi muhim vosita hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Абдурахманова А. К. Способы номинации лиц как отражение языковой картины мира в узбекском и русском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 2007. – 24 с.
2. Fillmore C. J. Frame semantics // *Linguistics in the Morning Calm*. — Seoul: Hanshin, 1982. – P. 111–137.
3. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 375 p.
4. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
5. Langacker R. W. *Foundations of Cognitive Grammar*. – Stanford: Stanford University Press, 1987. – Vol. 1. – 516 p.
6. Rosch E. *Principles of categorization // Cognition and categorization*. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1978. – P. 27–48.

UO'K 821.512.160-1:82.09

“GULSHAN UL- ASROR” VA “MAJMA' UL -AXBOR” ASARLARI QIYOSI***J.A.Jo'rayev, prof.v.b., f.f.d., Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax***

Annotatsiya. Maqolada ikki ijodkor Haydar Xorazmiy va Sayyid Qosimiylarning asarlari matni qiyosiy tadqiqi o'z ifodasini topgan. Ya'ni “Gulshan ul-asror” va “Majma'ul axbor” asarlari matnlarining o'xshash va farqli jihatlarini ko'rsatilgan. Shu bilan birga ikki ijodkorning asarlari bir birini takrorlamaydigan mustaqil asarlar ekanligi misollar asosida ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: shoir, temuriylar, ijod, so'z boshi, sarsuxan, doston, masnaviy, biografik, asar, alloma.

Аннотация. В статье представлено сравнительное исследование текстов произведений двух авторов, Хайдара Хорезми и Сайида Касими. Показаны сходства и различия между текстами произведений «Гулишан аль-асрар» и «Маджма-ул-ахбар». Одновременно на примерах показано, что произведения двух авторов являются самостоятельными произведениями, не повторяющими друг друга.

Ключевые слова: поэт, Темуриды, творчество, предисловие, вступление, эпос, маснави, биографический, произведение, учёный.

Abstract. The article presents a comparative study of the texts of the works of two creators, Haydar Khorezmii and Sayyid Qasimi. That is, the similarities and differences between the texts of the works "Gulshan ul-asror" and "Majma'ul akhbor" are shown. At the same time, it is shown on the basis of examples that the works of the two creators are independent works that do not repeat each other.

Keywords: poet, Temurids, creativity, preface, foreword, epic, masnavi, biographical, work, scholar.

Haydar Xorazmiy 14-asrning oxiri - 15-asrning 1-yarmida Xorazmda yashab, ijod qilgan ajdodlarimizdan biridir. Undan bizgacha “Gulshanul-asror”, “Gul va Navro‘z”, “Me‘rojnoma” kabi asarlari yetib kelganligi ilm ahllari orasida ma‘lum va mashhur. Davlatshoh Samarqandiy, Alisher Navoiy, Bobur, Komron Mirzo, Shayx Ahmad bin Xudoydod Taroziy, Sayyid Qosimiy, Faxriy Hiraviy kabi allomalar, Haydar Xorazmiy ijodi haqida so‘z yuritganlar, “Gulshanul asror”ni ajoyib asar ekanini bir necha bor takidlagan edilar o‘z asarlarida. Haydar Xorazmiyning “Maxzan ul-asror” vaznidagi “Gulshan ul-asror”, “Xisrav va Shirin” vaznida bitilgan “Gul va Navro‘z”, me‘rojga voqeasiga bag‘ishlangan “Me‘rojnoma” va Mirzo Ulug‘bekka atab yozilgan bir qasidasi bizgacha yetib kelgan.

“Gulshanul-asror”ni tarjima asar bo‘lmay mumtoz adabiyotimizning nodir namunasi va uzoq tarixiy taraqqiyotni boshidan kechirib kelayotgan falsafiy-axloqiy dostonlar: Yusuf xos Hojibning “Qutadg‘u bilig”, Ahmad Yugnakiyning “Hibbatul-haqoyiq” dostonlarining mantiqiy davomi, o‘zi mustaqil asar. Shayx Nizomiy Ganjaviy “Maxzan ul-asror” dostoninig Jamol Kamol tomonidan tarjimasiga muharrir va so‘zboshiga mualliflik qilgan Ergash Ochilov shunday ta’kidlaydi: “Haydar Xorazmiyning “Gulshan ul-asror” masnaviysi “Maxzan ul-asror” dostoni ta’sirida yozilgan mustaqil asar bo‘lib, u uzoq yillar mobaynida yanglish ravishda Nizomiy “Xamsa”si ilk dostonining tarjimasini hisoblanib keldi va uning ushbu to‘plamga kirib qolishi ham shu xato qarashlar natijasidir”. [3:10]

Sayyid Qosimiy ham mashhur Nizomiy va Haydar Xorazmiylarning analari davomchilaridandir. Nizomiyning “Hamsa” asaridagi birinchi doston “Mahzanul-asror” va Haydar Xorazmiy “Gulshan ul-asror” nomli asarlariga nazira sifatida “Majmau’l-axbor” dostonini yozgan va bu asarini Temuriylar sulolasidan Abu Sa’id Mirzoga bag‘ishlangan. Alisher Navoiyning “Majolisun-nafois” biografik asarida u haqida hech qanday ma‘lumot yo‘q. [4:63-64]. Sayyid Qosimiy asarlarining umumiy jihati, shubhasiz, didaktik uslubda yozilganligidir. Sharq adabiyoti Shoirning muhim an‘anasini tashkil etuvchi bayon uslubi shoirning barcha asarlarida ko‘rinadi. Shoir bu asarlari orqali nafaqat islom ta’limotini ommaga taqdim etadi, balki o‘sha davr hukmdorlarining

davlat boshqaruvini ham yoritadi. Muallif devoni va boshqa asarlari bizgacha yetib kelmagan, to'g'rirog'i, ular hozirgacha topilgan emas. Shoirning bizga ma'lum bo'lgan to'rtta axloqiy-ta'limiy dostonlar majmuasidan iborat adabiy merosining ilmiy muomalaga kiritilishi, o'zbek klassik adabiyoti tarixida didaktik dostonchilik janrini boyitishga xizmat qiladi. Shoirning "Majma'ul-axbor" ("Xabarlar to'plami"), "Gulshani roz" ("Sirlar gulshani"), "Haqiqatnoma", "Ilohiynoma" kabi asarlari bizgacha yetib kelgan. [1:3]

Ushbu ikki ijodkorning o'xshash va farqli jihatlarini tadqiqi shuni ko'rsatadiki, Xaydar Xorazmiy temuriy shahzodalardan Sulton **Iskandar Mirzoga** atab masnaviy yozgan bo'lsa, Sayyid Qosimiy o'z asarini temuriy shahzodalardan **Abu Sa'id Mirzoga** bag'ishlagan. Ikkala shoir ham temuriylar saroyida ijod qilgan va o'sha davr an'anasiga ko'ra o'z asarlarini davlat rahbariga bag'ishlaganlar.

"Gulshan ul-asror" masnaviylari 17, 20, 28, 30, 43 va 44 baytlardan iborat jami 622 baytdan iborat ixcham asardan iborat. Alloh ta'olaga hamdu sanolar va Muhammad alayhissalomga bo'lgan na't (sifatlaridan) keyin Sulton Iskandar Mirzo madhiga bag'ishlangan masnaviy "So'z boshi" sarlavxasi bilan, "Muallif haqida ta'rif va tavsif", "So'z ta'lifi", "So'z boshi" va hikoya, maqolot, mav'iza kabi jami 22 ta masnaviy bor.

Sayyid Qosimiy merosi tarkibidagi birinchi doston "Majma'ul-axbor" bo'lib, bu asar shoir yashagan davr hukmroni Amir Temurning nabirasi Sulton Abu Sa'id Mirzoga bag'ishlangan. Doston ikki kirish va asosiy qismdan iborat. "Kirish" o'z navbatida besh bobdan tashkil topgan: Hamd, na't, kitobning yozilish sababi bobi, Sulton Abu Sa'id Mirzoga bag'ishlangan madhiya va Tamsil (Misol). Asosiy qism o'n sakkizta Sar suxan, (So'zboshi) va har biriga keltirilgan bittadan hikoyani o'z ichiga oladi. Asarning "Kitob yozish sababi bobida" Qosimiy salaflari bo'lgan Nizomiy Ganjaviy va Haydar Xorazmiylarning "Maxzani asror" asarlariga javob tarzida yozganini aytib o'tadi. [1:3]

"Majma'ul axbor" masnaviylari 20, 35, 40, 50, 56 va 64 baytli, jami 1044 baytdan iborat. Haydar Xorazmiy Nizomiyning "Mahzanul-asror" asariga nazira sifatida masnaviy yozib,

Yo'q esa har mufliskim be dastgoh,

Hech tobabilg'aymu "Maxzan" g'a roh!

- deyiladi, ya'ni "har bir benavo, bechora shoir borki "Mahzanul-asror" dek masnaviy yozaolmaydi" degan mazmunda o'z fikrini bildirsa.

Sayyid Qosimiy esa Haydar Xorazmiy "so'z dodini" berib "Mahzanul- asror"ga javob yozdi deyiladi:

Haydar agar berdisa so'z dodini,

Jumla jahon aylar oning yodini.

"Mahzani asror"ra aytdi javob,

Sochti maoniy durrini chun sahob. [1:3]

"Majma'ul-axbor" masnaviylarining shakli jihatdan e'tibor qaratilsa "Gulshanul asror"dagi kabi har bir hikoyat yoki maqolotni boshlashdan oldin "So'z boshi" –"Sarsuxan" keltiriladi "Gulshan ul asror" va "Majma'ul axbor" asarlarining matnlarini qiyosiy o'rganilishida ba'zi bayt va misralarda so'zma-so'z o'xshash tomoni kuzatilsa, ba'zida ma'no va mazmun tomondan yaqinlik ko'rinadi. Jumladan, bir necha hikoyalar matnida ham mushabbih jihatlar mavjud. Masalan ikki ijodkor o'z asarlari Nizomiyning "Maxzanul-asror"iga hurmat ma'nosida nazira yozganliklarini quyidagi tarzda izhor qiladilar. Mir Haydar o'z masnaviysini ramz-belgi desa Sayyid Qosimiy o'zining asarini "Maxzan ul-asror"ning ma'naviy jihatdan davomi degan mazmundagi baytlari bilan o'z fikrlarini ifodalaydi:

"Gulshan ul- asror"

"Maxzani asror" bu ramz erdi bil,

Notiqa bu ko'zgudin o'grandi til. [2:26]

"Majma'ul- axbor"

"Majma' ul-axbor" qilay otini,

"Maxzani asror" deyin zotini. [1:20]

Bu o'xshash jihatlarining barchasi Sayyid Qosimiyning salaflari Nizomiy Ganjaviy va Mir Haydar Xorazmiy ijodiga cheksiz hurmatining yaqqol namunasi desak ham bo'ladi. Masalan ikki ijodkor asarning hamd qismidagi birinchi baytlari:

"Gulshan ul- asror"

Bismillahir rahmanir rahim,

"Majma'ul- axbor"

Bismillahir rohmansir rahim,

Fathu zafar oyatidur ey Hakim! [2:25]

Fotihayi fath erur, ey Hakim! [1:10]

Ikki asarda ham “Hikoyati Bahlul”ga bag‘ishlangan masnaviy bor bo‘lib, birinchi bayti “Gulshan ul- asror”da 20 baytdan iborat. “Majma‘ul -axbor” 33 bayt. Ikki asarning birinchi baytlari:

“Gulshan ul- asror”**“Majma‘ul- axbor”**

Bir kecha Xorun bila Bahlul mast,
Bo‘ldi xilofat evinda ham nishast. [2:39]

Sayr eta bozorg‘a Bahlul mast,
Kirdiyu bir go‘shada qildi nishast. [1:62]

Ikki asarda ham ushbu hikoyatda Iso alayhissalomning ismi “faqir”likning ramzi sifatida eslanadi.

“Gulshan ul- asror”**“Majma‘ul- axbor”**

Faqrdam hamxirqa Masiho bilan,
Jam‘ qilib qatrani daryo bilan. [2:39]

Faqru qanoat bila hamsoya bo‘l,
Xizru Masiho bila hammoya bo‘l! [1:62]

Zohid haqidagi hikoyatda ham o‘xshashlikni ko‘rish mumkin:

“Gulshan ul- asror”**“Majma‘ul- axbor”**

Ko‘fada bir piri laduniy sabaq,
Sayr eta bozorga qo‘ydi ayaq. [2:44]

Kufada bir zohidi yazdonparast
Yoqasina soldililig rindi mast. [1:94]

Halollik haqidagi “Hikoyat” da:

“Gulshan ul- asror”**“Majma‘ul- axbor”**

Xalq tedi: –Xoja tiling bog‘lag‘il,
Qo‘y bu fuzulluqni, adab saqlag‘il! [2:44]

Qilma haqirlarg‘a sitam, ey fuzul
Kim, bu emas hukmi Xudovu rasul. [1:94]

Baxillikning illati tanqid qilingan hiqoyatda:

“Gulshan ul- asror”**“Majma‘ul- axbor”**

Buxl aziz odameni xor etar,
El ko‘zida it kabi murdor etar. [2:45]

Kimki, bo‘lur buxlu hasad hamdami, Odam
esang, dema oni odamiy! [1:94]

Haydar Xorazmiy “Temurbek haqidagi hikoyat”i va Sayyid Qosimiyning “Hikoyati Iskandar”ida er kishining oliy himmati haqidagi fikrlar o‘xshash jihatlar:

“Gulshan ul- asror”**“Majma‘ul- axbor”**

King‘aki himmat nazari tush bo‘lur,
Ko‘kni talashquchi uchar qush bo‘lur! [2:36]

Har nechakim bo‘lsa baland himmating,
Himmatinga loyiq erur qismating. [1:60]

“Gulshan ul-asror” Iskandar Mirzo madhiga bag‘ishlangan masnaviyda “Yadi bayzo”, Iso alayhissalom, Sulaymon alayhissalom kabi payg‘ambarlarning nomlari va ularning sifatlarini ifodalanganligini ko‘ramiz. “Majma‘ul-axbor”da ham payg‘ambarlardan Halilulloh (Ibrohim alayhissalom), Muso, Iso va Muhammad alayhissalomlarning nomlari va ularning sifatlarini yorituvchi baytlar bitilgan.

“Majma‘ul -axbor” asari o‘zi mustaqil asar bo‘lishi bilan birga “Gulshanul- asror”ning go‘yoki ma‘naviy davomi sifatida yozilgandek tuyuladi. Jumladan, ikki asarning qisqacha mundarijasi ko‘rinadi:

“Gulshan ul- asror” mundarijasi

Hamd, na‘t, So‘z boshi, Iskandar mirzoning madhi, So‘z boshi, Maqolot, So‘z boshi, Hikoyat, So‘z boshi, Hikoyati Temurxon, Nasihat, Hikoyati Yaqub alayhis-salom, So‘z boshi, Hikoyati Bahlul, So‘z boshi, Hikoyati pir, So‘z boshi, Hikoyati Xotam, So‘z boshi, Hikoyati Sulaymon alayhis-salom, So‘z boshi, Hikoyati Mahmud, So‘z boshi, Xotima.

**“Majma’ul-axbor”
mundarijasi**

Hamd, na’t, Dar sababi nazmi kitob va sharhi ahvoli xud, Fi Madhi Sultoni A’zam – Sulton Abu Sa’id, Fi tamsil, Og’ozi kitob, Sarsuxan, Hikoyati Ibrohim payg’ambar salavatu-l-lohi alayhi vas-sallam, Sarsuxan, Hikoyati Shayx Shibliy alayhir-rahma, Sarsuxan, Hikoyati shayx Junayd, Sarsuxan, Hikoyati shayx Bahlul, Sarsuxan, Hikoyati zohid va fosiq, Sarsuxan, Hikoyati sulton Muhammad g’oziy, Sarsuxan, Hikoyati shoh Jamshid, Sarsuxan, Hikoyati Fariduni Farrux, Sarsuxan, Hikoyati shoh Qubod, Sarsuxan, Hikoyat, Sarsuxan, Hikoyat, Sarsuxan, Hikoyati Hojayi Bozargon, Sarsuxan, Hikoyat, Sarsuxan, Hikoyati podshohi Yaman, Sarsuxan, Hikoyati Horun ar-Rashid va a’robiy, Sarsuxan, Hikoyati Laylovu Majnun, Sarsuxan, Hikoyati porado’z, Sarsuxan, Hikoyati Sikandar.

“Gulshanul-asror”da hamd va na’tdan tashkari Sulaymon va Yaqub alayhissalomlarga bag’ishlangan hikoyat. Podshohlardan Temurbek va Mahmud G’aznaviy haqida hikoyat. Shayxlardan shayx Bahlul alayhi rahma haqida hikoyat, musannifning vasfi holi kabi fasllar bo’lsa, “Majma’ul-axbor”da hamd va na’tdan tashkari Ibrohim alayhissalomga bag’ishlangan hikoyat. Shayxlardan shayx Shibliy, shayx Junayd, shayx Bahlul haqidagi fasllar bor. Shohlardan shoh Qubod va Yaman podshohiga atab hikoyatlar yozilgan. Asar so’ngida “Musannifning vasfi holi” kabi fasllarga ajratilgan.

Qisqacha mundarijadan ko‘rinib turibiki, ikki asar bir birini takrorlamaydi, balki biri biridagi hikoyalarni to‘ldirib turuvchi ikki mustaqil asar hisoblanadi. “Majma’ul axbor” asarini esa muallif ustozlarining hurmati uchun ularning ijodini davom etdirgan deyish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Sayyid Qosimiy. Masnaviylar majmuasi.- Toshkent, 2019, 60-bet
2. Haydar Xorazmiy. Gulshanul –asror. Fransiya milliy kutubxonasi № 978 arxiv raqamli qo‘lyozma.
3. Shayx Nizomiy Ganjaviy. Maxzan ul-asror/doston.- Toshkent: “KAMALAK”, 2016, 10 bet.
4. Eker, Ümit. “Seyyid Kasimî’nin destanlarında görülen Eski Anadolu Türkçesi Etkisi,” Journal of Faculty of Theology of Bozok University. 2,2 (2012/2), pp 63-84

UO’K 81’373.6:81’276(575.1)

**ZAMONAVIY TIL TIZIMIDA NEOLOGIZMLARNING SHAKLLANISHI VA
SEMANTIK EVOLYUTSIYASI**

L.T.Jo’rayeva, o‘qituvchi, Andijon davlat chet tillar instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy tilshunoslikda muhim o‘rin tutgan neologizmlar muammosiga bag’ishlangan bo‘lib, yangi leksik birliklarning til tizimiga kirib kelish mexanizmlari, ularning shakllanish usullari hamda semantik rivojlanish jarayonlarini kompleks tahlil qiladi. Tadqiqotda neologizmlarning tushunchaviy asoslari, shakllanish mexanizmlari (derivatsiya, qarz olish, semantik o‘zgarishlar, qisqartmalar va kompozitsiya) hamda semantik dinamikasi (ma’no maydonining kengayishi, torayishi, ko‘chma ma’nolar paydo bo‘lishi) tizimli o‘rganilgan. Maqolada strukturaviy-funksional tahlil, kognitiv-diskursiv va sotsiolingvistik yondashuvlar asosida neologizmlarning til tizimiga integratsiya bosqichlari, globallashuv sharoitida qarz olish jarayonlarining intensivlashuvi hamda til siyosatida neologizmlarni tartibga solishning dolzarbligi ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: Neologizmlar, leksik innovatsiyalar, derivatsiya, semantik dinamika, sotsiolingvistika

Аннотация. Данная статья посвящена проблеме неологизмов, занимающих важное место в современной лингвистике, и представляет комплексный анализ механизмов проникновения новых лексических единиц в языковую систему, способов их образования и процессов семантического развития. В исследовании системно рассматриваются понятийные основы неологизмов, механизмы их формирования (деривация, заимствование, семантические изменения, сокращения и композиция), а также семантическая динамика (расширение и сужение значения, появление переносных значений).

В статье на основе структурно-функционального анализа, когнитивно-дискурсивного и социолингвистического подходов рассматриваются этапы интеграции неологизмов в языковую систему, интенсификация процессов заимствования в условиях глобализации, а также актуальность регулирования неологизмов в языковой политике.

Ключевые слова: неологизмы, лексические инновации, деривация, семантическая динамика, социолингвистика.

Abstract. This article is devoted to the issue of neologisms, which occupy an important place in modern linguistics, and provides a comprehensive analysis of the mechanisms through which new lexical units enter the language system, their formation methods, and processes of semantic development. The study systematically examines the conceptual foundations of neologisms, their formation mechanisms (derivation, borrowing, semantic change, abbreviations, and compounding), as well as their semantic dynamics (expansion and narrowing of meaning, emergence of figurative meanings).

Based on structural-functional analysis, cognitive-discursive, and sociolinguistic approaches, the article explores the stages of neologism integration into the language system, the intensification of borrowing processes under globalization, and the relevance of regulating neologisms in language policy.

Keywords: neologisms, lexical innovations, derivation, semantic dynamics, sociolinguistics.

Hozirgi globallashuv jarayoni, ilm-fan va texnologiyaning jadal rivojlanishi hamda axborot almashinuvining tezlashuvi natijasida til tizimida sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda. Ayniqsa, leksik qatlam eng faol va eng tez o'zgaruvchi til sathi sifatida yangi tushunchalarni ifodalash zaruratidan kelib chiqib muntazam ravishda boyib bormoqda. Shu jarayonda neologizmlar, ya'ni tilda endigina paydo bo'lgan yoki yangi ma'no yuklangan so'zlar alohida ahamiyat kasb etadi. Neologizmlar jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy, iqtisodiy va texnologik o'zgarishlarni bevosita aks ettiruvchi lingvistik birliklar sifatida til rivojlanishining muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Neologizmlarning shakllanishi tilning ichki imkoniyatlari hamda tashqi ta'sirlar asosida yuzaga keladi. Ichki imkoniyatlar deganda so'z yasash modellari, semantik ko'chishlar, affiksatsiya va kompozitsiya kabi jarayonlar tushunilsa, tashqi omillar sifatida esa boshqa tillardan so'z o'zlashtirish, xalqaro terminlarning kirib kelishi va madaniyatlararo aloqalar ta'siri nazarda tutiladi. Ushbu jarayonlar natijasida til doimiy yangilanib, zamonaviy ehtiyojlarga moslashib boradi.

Neologizmlarning semantik dinamikasi esa ularning ma'no jihatdan rivojlanishi, kengayishi yoki torayishi, shuningdek, metaforik va metonimik ko'chishlar orqali yangi ma'no qatlamlarining hosil bo'lishini o'rganadi. Bu holat tilning nafaqat kommunikativ vosita, balki jamiyat tafakkurining aks ettiruvchi tizim ekanligini ham ko'rsatadi. Shu sababli neologizmlarning semantik o'zgarishlarini tahlil qilish tilshunoslikda muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot jarayonida bir nechta ilmiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, tavsifiy (deskriptiv) metod orqali neologizmlarning mavjud holati, ularning til tizimidagi o'rni va qo'llanish xususiyatlari tizimli ravishda yoritildi. Bu metod neologizmlarni real nutq materiallari asosida tasvirlash va ularning umumiy lingvistik xususiyatlarini aniqlashga xizmat qildi.

Shuningdek, qiyosiy-tahliliy metod yordamida o'zbek tilidagi neologizmlar boshqa tillardagi, xususan ingliz tilidagi yangi leksik birliklar bilan solishtirildi. Bu yondashuv neologizmlarning o'zlashish jarayoni, ularning fonetik, morfologik va semantik moslashuv darajasini aniqlash imkonini berdi. Natijada, global til ta'sirining o'zbek tili leksikasiga qanday kirib kelayotgani ilmiy asosda tahlil qilindi.

Tadqiqotda semantik tahlil metodi ham muhim o'rin egalladi. Ushbu metod orqali neologizmlarning ma'no strukturasidagi o'zgarishlar, ya'ni semantik kengayish, torayish va ko'chish jarayonlari aniqlanib, ularning rivojlanish tendensiyalari o'rganildi. Har bir leksik birlikning kontekstual qo'llanishi asosida uning semantik yuklamasi tahlil qilindi.

Bundan tashqari, kontekstual tahlil metodi qo'llanilib, neologizmlarning real nutqdagi ishlatilish holatlari ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va zamonaviy matnlardan olingan

misollar asosida o'rganildi. Bu metod neologizmlarning faqat nazariy emas, balki amaliy til foydalanishdagi o'rnini ham ochib berishga yordam berdi.

Tadqiqotning metodologik yondashuvida interdisiplinar tamoyilga ham e'tibor qaratildi. Ya'ni, lingvistika bilan bir qatorda sotsiolingvistika, psixolingvistika va madaniyatshunoslik elementlari ham hisobga olindi. Bu esa neologizmlarni kengroq ijtimoiy va kognitiv kontekstda tahlil qilish imkonini berdi.

Umuman olganda, tanlangan metodlar neologizmlarning shakllanish jarayonini tizimli o'rganish, ularning semantik rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash hamda zamonaviy til tizimidagi o'rnini ilmiy asosda baholashga xizmat qildi.

Birinchi navbatda, neologizmlarning shakllanish mexanizmlari tahlil qilinganda, ularning uch asosiy yo'l orqali yuzaga kelishi aniqlandi. Birinchisi — ichki til imkoniyatlari asosida so'z yasash jarayonlari bo'lib, bunda affiksatsiya, kompozitsiya (qo'shma so'zlar yasash) va qisqartma birliklar muhim rol o'ynaydi. Ikkinchisi — boshqa tillardan o'zlashma so'zlarning kirib kelishi bo'lib, ayniqsa ingliz tilidan global kommunikatsiya, internet va raqamli texnologiyalar sohasiga oid terminlar faol o'zlashayotgani kuzatildi. Uchinchisi esa semantik ko'chish jarayonlari bo'lib, bunda mavjud so'zlar yangi ma'nolarni ifodalash uchun qayta yuklanadi.

Tahlil jarayonida aniqlanishicha, hozirgi o'zbek tilida neologizmlarning katta qismi internet va axborot texnologiyalari bilan bog'liq sohalarda shakllanmoqda. Masalan, "onlayn", "oflayn", "blogger", "influencer", "post", "like", "stream" kabi birliklar dastlab xorijiy tillardan kirib kelgan bo'lsa-da, hozirda ular nutq amaliyotida faol ishlatiladigan leksik birliklarga aylangan. Bu holat global til ta'sirining kuchayib borayotganini va til tizimining tez moslashuvchanligini ko'rsatadi.

Semantik dinamika bo'yicha olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, neologizmlar ma'no jihatdan barqaror emas, balki doimiy o'zgarish jarayonida bo'ladi. Ayrim so'zlar dastlab tor va maxsus ma'noda qo'llangan bo'lsa, vaqt o'tishi bilan ularning ma'no doirasi kengayib, umumiy nutqda ham qo'llanila boshlagan. Masalan, "virus" so'zi tibbiy termin sifatida tanilgan bo'lsa-da, hozirda u kompyuter dasturlariga zarar yetkazuvchi kod ma'nosida ham keng qo'llanadi. Bu semantik kengayishning yaqqol namunasidir.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari semantik torayish hodisasini ham tasdiqladi. Ba'zi so'zlar dastlab umumiy ma'noda ishlatilgan bo'lsa, keyinchalik faqat ma'lum bir soha doirasida maxsus termin sifatida qo'llanila boshlagan. Bu holat, ayniqsa, ilmiy-texnik va professional terminologiyada yaqqol namoyon bo'ladi. Natijada so'zlarning funksional yuklamasi aniqlashib, ularning qo'llanish sohasi chegaralanadi.

Yana bir muhim natija shundan iboratki, neologizmlar nafaqat tilning leksik boyligini oshiradi, balki jamiyat tafakkuridagi o'zgarishlarni ham aks ettiradi. Ya'ni, yangi so'zlarning paydo bo'lishi bilan birga, yangi tushunchalar, yangi madaniy model va yangi kommunikativ ehtiyojlar ham shakllanadi. Bu esa til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yanada yaqqol ko'rsatadi.

Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanganidek, neologizmlar odatda jamiyatdagi yangi tushunchalar, texnologik innovatsiyalar va madaniy o'zgarishlar natijasida paydo bo'ladi. Ushbu tadqiqot natijalari ham mazkur qarashlarni tasdiqlaydi. Xususan, internet va raqamli texnologiyalar bilan bog'liq neologizmlarning tez sur'atlarda tilga kirib kelishi global kommunikatsiya jarayonlarining til rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatayotganini ko'rsatadi. Bu holat zamonaviy lingvistika adabiyotlarida qayd etilgan "global leksik integratsiya" tushunchasi bilan hamohangdir.

Shuningdek, tadqiqot natijalari neologizmlarning semantik dinamikasi murakkab va ko'p bosqichli jarayon ekanligini ko'rsatdi. Semantik kengayish, torayish va metaforik ko'chish hodisalari tilning ichki rivojlanish mexanizmlarini aks ettiradi. Bu jarayonlar ko'pincha nutq amaliyotida yuzaga keladi va keyinchalik normativ til tizimiga singib boradi. Bu esa tilning barqaror emas, balki doimiy evolyutsiyada ekanligini tasdiqlaydi.

Ilgari olib borilgan tadqiqotlar bilan qiyoslaganda, ushbu ishda neologizmlar faqat leksik birlik sifatida emas, balki kognitiv va sotsial jarayonlarning mahsuli sifatida ham ko'rib chiqildi. Bu yondashuv neologizmlarning shakllanishini yanada chuqurroq tushunishga imkon berdi. Ayniqsa, so'zlarning ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarida tez tarqalishi ularning semantik barqarorlashuv jarayonini tezlashtirayotganini ko'rsatdi.

Bundan tashqari, muhokama jarayonida shuni ham qayd etish mumkinki, neologizmlar ko'pincha dastlab individual nutqda yoki kichik ijtimoiy guruhlarda paydo bo'ladi va keyinchalik keng til tizimiga kirib boradi. Bu jarayon "diffuziya" tamoyiliga asoslanadi va tilshunoslikda innovatsion leksikaning tarqalish modeli sifatida qaraladi. Tadqiqot natijalari ushbu nazariyani amaliy misollar bilan qo'llab-quvvatladi.

Semantik tahlil natijalari esa neologizmlar ma'no tizimining barqaror emasligini ko'rsatdi. Bir qator so'zlar vaqt o'tishi bilan yangi ma'nolarni qabul qilib, ko'pma'nolilik (polisemiya) holatiga o'tgan. Bu jarayon tilning iqtisodiy tamoyiliga ham mos keladi, ya'ni mavjud birliklar yordamida yangi kommunikativ ehtiyojlar qondiriladi. Shu jihatdan neologizmlar tilning ekspressiv va kommunikativ imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim omil sifatida baholanishi mumkin.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, neologizmlar tilning tabiiy rivojlanish jarayonida markaziy rol o'ynaydi. Ularning shakllanishi va semantik o'zgarishi tilning ichki strukturasiga ham, tashqi ijtimoiy omillarga ham bevosita bog'liq bo'lib, bu jarayonlar tilning doimiy yangilanib borishini ta'minlaydi.

Ushbu tadqiqot natijalari neologizmlarning zamonaviy til tizimidagi o'rni nihoyatda muhim va murakkab ekanligini ko'rsatdi. Neologizmlar tilning leksik boyligini oshiruvchi, uning ifoda imkoniyatlarini kengaytiruvchi hamda jamiyatdagi ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarni aks ettiruvchi asosiy lingvistik birliklardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan, neologizmlar til rivojlanishining eng faol indikatorlaridan biri hisoblanadi.

Umuman olganda, neologizmlarning shakllanishi va semantik dinamikasi til tizimining ichki qonuniyatlari hamda tashqi omillar bilan uyg'unlashgan murakkab jarayon ekanligi aniqlandi. Ushbu jarayonlar tilning doimiy rivojlanishini ta'minlab, uning zamonaviy kommunikativ ehtiyojlarga moslashuvini kuchaytiradi. Kelgusida bu yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlar neologizmlarning kognitiv, pragmatik va sotsiolingvistik jihatlarini yanada chuqurroq o'rganishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bauer, L. (2002). *English word-formation*. Cambridge University Press.
2. Crystal, D. (2003). *The Cambridge encyclopedia of the English language*. Cambridge University Press.
3. Crystal, D. (2011). *Internet linguistics: A student guide*. Routledge.
4. Jackson, H., & Zé Amvela, E. (2007). *Words, meaning and vocabulary: An introduction to modern English lexicology*. Continuum.
5. Lyons, J. (1995). *Linguistic semantics: An introduction*. Cambridge University Press.
6. Rahmatullaev, Sh. (2006). *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent.

UO'K 398:81'22(575.15)

XORAZM VOHASI FOLKLOR MATNLARIDA MILLIY MENTALITETNING LISONIY IFODASI

M.X.Jumanyazova, prof., DSc, Abu Rayhon Beruniny nomidagi Urganch davlat universiteti, Urganch

ORCID: 0000-0002-2471-5823

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xorazm vohasi folklor matnlarida milliy mentalitetning lisoniy ifodasi masalasini ochib berishga bag'ishlanadi. Unda milliy dunyoqarash, qadriyatlar tizimi hamda etnik ongning til birliklarida aks etishi Xorazm dostonlaridan "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostoni misolida tahlil qilinadi hamda dostonning mental lingvistika uchun boy material taqdim etishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Xorazm vohasi folklori, milliy mentalitet, tarixiy xotira, madaniy tajriba, ruhiy olam, dunyoning til manzarasi, konsept, lisoniy xususiyatlar.

Аннотация. Данная статья посвящена раскрытию проблемы языкового выражения национального менталитета в фольклорных текстах Хорезмского оазиса. Анализируется отражение национального мировоззрения, системы ценностей и этнического самосознания в языковых единицах на примере хорезмского эпоса «Рождение Горозлу» и показывается, что эпос предоставляет богатый материал для ментальной лингвистики.

Ключевые слова: фольклор Хорезмского оазиса, национальный менталитет, историческая память, культурный опыт, духовный мир, языковой ландшафт мира, концепция, языковые особенности.

Abstract. This article is devoted to revealing the issue of linguistic expression of national mentality in the folklore texts of the Khorezm oasis. It analyzes the reflection of national worldview, value system and ethnic consciousness in linguistic units using the example of the Khorezm epic "The Birth of Goroglu" and shows that the epic provides rich material for mental linguistics.

Key words: Khorezm oasis folklore, national mentality, historical memory, cultural experience, spiritual world, linguistic landscape of the world, concept, linguistic features.

Milliy mentalitetni o'rganish zamonaviy gumanitar fanlar tizimida ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, tilshunoslikda inson omiliga yo'naltirilgan antropotsentrik paradigma shakllanishi natijasida til va tafakkur, til va madaniyat o'rtasidagi uzviy aloqadorlikni tadqiq etish yangi bosqichga ko'tarildi.[1] Bu esa milliy dunyoqarash, qadriyatlar tizimi hamda etnik ongning til birliklarida qanday aks etishini chuqur tahlil qilish zaruratini yuzaga keltirdi.

Mustaqillikdan keyingi davrda milliy o'zlikni anglash jarayonlarining faollashuvi, tarixiy-madaniy merosni qayta baholash ehtiyoji hamda globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarni saqlash masalasi mentalitet tadqiqotlariga bo'lgan e'tiborni yanada kuchaytirdi. Ayniqsa, til tizimida mujassamlashgan milliy xususiyatlarni aniqlash, ularning semantik va pragmatik mohiyatini ochib berish bugungi tilshunoslikning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Til – nafaqat aloqa vositasi, balki xalqning tarixiy xotirasi, madaniy tajribasi va ruhiy olamini aks ettiruvchi murakkab semiotik tizimdir. Shu bois, inson tafakkuri va til o'rtasidagi munosabatni o'rganishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar, xususan, kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiya, milliy mentalitetni anglashda muhim nazariy asos vazifasini o'taydi. Kognitiv yondashuv orqali insonning olamni idrok etish modeli, ya'ni kontseptual tizimi aniqlansa, lingvokulturologiya til birliklarida aks etgan madaniy ma'nolarni ochib beradi.

Shu bilan birga, lingvoaksiologik yondashuv til va qadriyatlar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. [2] Zero, har qanday til birliklari ortida muayyan qadriyatlar tizimi mujassam bo'lib, ular xalqning ijtimoiy tajribasi, axloqiy me'yorlari va estetik qarashlarini ifodalaydi. Bu jihatdan maqollar, iboralar, marosimiy nutq formulalari va folklor matnlari alohida ilmiy ahamiyatga ega.

Folklor xalq tafakkurining eng qadimiy va barqaror shakllaridan biri bo'lib, unda milliy mentalitetning asosiy qatlamlari mujassamlashgan. Xususan, Xorazm vohasi folklori o'zining boy leksik-semantik tizimi, obrazlar olami va barqaror formulalari bilan ajralib turadi. Bu hudud og'zaki ijod namunalarida xalqning tarixiy xotirasi, ijtimoiy munosabatlari, diniy-e'tiqodiy qarashlari hamda axloqiy qadriyatlari aniq aks etadi.

Folklor matnlarining muhim xususiyati shundaki, ular individual emas, balki jamoaviy tafakkur mahsuli hisoblanadi. Shu sababli, ularda subyektivlik minimal darajada bo'lib, umumxalq dunyoqarashi va mental stereotiplar aniq ifodalanadi. Aynan shu jihat folklorini milliy mentalitetni o'rganish uchun eng ishonchli manbalardan biriga aylantiradi.

Xorazm dostonlari etnosning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi, mentaliteti, ya'ni o'ziga xos fikrlash tarzi va ruhiy olamini o'rganish uchun bebaho manba hisoblanadi. Xorazm xalq dostonlaridan "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostoni [3]ning boshlang'ich qismi tahlil qilish matndagi lisoniy vositalar (so'zlar, iboralar, she'riy parchalar, nutqiy vaziyatlar) orqali doston yaratilgan davrdagi jamiyatning mental olamiga xos xususiyatlarni, dunyoning til manzarasini, asosiy kontseptlar va qadriyatlarni ochib beradi.

Asosiy kontseptlar va qadriyatlarning tildagi ifodasi quyidagicha:

1. Taqdir, ilohiy iroda va inson (Kontsept: *xudo, taqdir, qismat*): Doston matnida voqealar rivoji ko'pincha taqdir yoki Yaratganning irodasi bilan bog'lanadi. Jig'olibekning keksayishi ("ko'zidan nur, belidan quvvat ketib"), Odibek va kelinining bevaqt o'limi ("bu dunyoda davron surish Odibekka nasib etmadi"), Go'ro'g'lining mo'jizaviy tug'ilishi ("xudo inoyat qilib shu farzandni ikki toshning

orasida bergan bo'lsa") kabi holatlar inson hayoti oldindan belgilangan kuchlar ta'sirida ekani haqidagi dunyoqarashni aks ettiradi.

Tildagi ifodasi: "Haqning farmoni farmondur", "Xudoga nola qilib", "Panohimsan qodir xudo", "Karam qil, yetkaz farzanda", "Xudodan sharofat bo'ldi", "Xudo o'zi lutfu ehson ayladi", "manglayga yozilgan yozg'itdan qutilib bo'lmas ekan". Bu kabi iboralar va murojaatlar insonning Olloh oldidagi oqizligi, unga sig'inishi, umid bog'lashi kabi mental holatlarni ko'rsatadi. "Taqlir", "nasib etmadi", "yozg'it" so'zlari fatalistik dunyoqarash elementlarini ochib beradi.

2. Farzand qadriyati (Kontsept: *farzand, zuryod, nasl*): Matnda farzand, ayniqsa o'g'il farzand, qadriyati o'ta yuqori ekani yaqqol namoyon bo'ladi. Odibekning ortidan zuryod qolmagani Jig'olibek uchun eng katta qayg'u ("O'g'lim, deb aylarman faryod, Izida qolmadi zuryod"). Go'ro'g'lining topilishi esa eng katta quvonch, hayotning davomiyligi, kuch-quvvat va umid ramzi ("ko'ziga nur, beliga darmon", "kular yuzimni naylading", "kular ko'zimni naylading", "mening g'amli ko'nglim shodmon ayladi", "bag'rimga yetishdi ko'zim qarosi").

Tildagi ifodasi: "Do'g'ma" (qul avlodi bo'lgan qul), "zuryod", "farzand", "oxtiq" (nevara) so'zlarining qo'llanishi; "belga darmondur", "ko'ziga nur", "ko'zim qarosi" kabi metaforik iboralar farzandning hayotiy zarurat, quvonch manbai, najot ekani haqidagi mental tasavvurni ifodalaydi. Jig'olibekning she'rlaridagi faryod va shukronalik hissi bu qadriyatning chuqurligini ko'rsatadi.

3. Qahramonlik arxetipi va shaxsning shakllanishi (Kontsept: *qahramon, botir, shaxsiyat*): Go'ro'g'lining obrazi klassik qahramonlik arxetipiga mos keladi. Jumladan, mo'jizaviy tug'ilish: Go'rda tug'ilishi uning oddiy inson emasligini, ilohiy yoki g'ayritabiiy kuchlar bilan aloqadorligini ko'rsatadi. Bu uning kelajakdagi buyuk ishlariga ishora.

Tabiat bilan bog'liqlik: Echkin emishi uning tabiiy kuchlarga egaligini, yovvoyi tabiatini bildiradi.

Tug'ma kuch va sho'xlik: "Yerga ursa osmonga sakraydigan, otarmon-choparmon, shaddod bir bola" ta'rifi uning jismoniy kuchi va bo'ysunmas xarakterini ko'rsatadi. Bu qahramon uchun xos bo'lgan faollik va kurashchanlik belgisi.

Nom qo'yish va shaxsiyat: Ikki ism – Ravshan (jamiyatning umidi, yorug' kelajak) va Go'ro'g'li (uning g'ayrioddiy kelib chiqishi, taqliri) o'rtasidagi ziddiyat qahramon shaxsiyatining ikki qirrasini ochadi. Xalqning "Go'ro'g'li" nomini ma'qul topishi uning kelib chiqishi va mohiyatini to'g'riroq aks ettirishi haqidagi mental xulosani ko'rsatadi. "Bu bolaning ismi o'zi bilan tug'ilgan" iborasi nom va taqlir o'rtasidagi uzviy bog'liqlik haqidagi e'tiqodni ifodalaydi.

4. Ijtimoiy tuzilma va hokimiyat munosabatlari (Kontsept: *hokimiyat, bek, podshoh, xizmat*): Dostonda tasvirlangan jamiyat qat'iy ierarxiyaga asoslangan (*podshoh, vazir, bek, xalq*). Jig'olibekning Chamlibeldagi mavqei, keyin Xunxorshohga qaram bo'lishi, saroydagi intrigalar, podshohning mutlaq va ba'zan shafqatsiz hokimiyati ("ko'zini o'ydirding, o'g'limni o'ldirding") o'sha davr ijtimoiy-siyosiy munosabatlari haqidagi mental tasavvurlarni aks ettiradi. Bular tilda "bek", "podshoh", "vazir", "katxudo", "oqsoqol", "fuqaro sifat kishi", "jallod" kabi ijtimoiy mavqeni bildiruvchi so'zlar; "eliga, yurtiga egalik qilmoq", "otasi o'rniga o'tirmoq", "xizmatingga keldim", "bo'yningni egib, menga xizmat qilmoq", "maslahatchim bo'lasan", "dohil bo'lmasin" kabi hokimiyat va bo'ysunish munosabatlarini ifodalovchi birikmalar; "Egilgan boshni qilich chopmas" maqoli vaziyatdan kelib chiqib itoat qilish strategiyasining mental modelini ko'rsatadi. Xunxorshohning g'azabi ("ko'ziga qon quyilib, qoni suyulib, tuklari to'nini teshib") kabi giperbolalar hokimning cheksiz va qo'rqinchli qudrati haqidagi tasavvurni yaratadi.

5. Mentalitet va xarakter xususiyatlari:

Emotsional ifoda: qayg'u (Jig'olibekning she'rlari, yig'isi), quvonch (Go'ro'g'li topilgandagi sevinch), g'azab (Xunxorshoh), hayrat (Ganjimbekning xabariga Jig'olibekning munosabati) kabi hissiyotlar ochiq va kuchli ifodalanadi. Bu o'sha davr odamlarining hissiyotlarni yashirmasligi, emotsional ochiqlikidan dalolat beradi.

Amaliy yondashuv va topqirlik: Go'ro'g'lini tutish uchun oshiq va qo'g'irchoq qo'yish (jinsini aniqlash), yopishqoq egar yasash kabi usullar xalqning amaliy tafakkuri, muammoni hal qilishdagi topqirligini ko'rsatadi.

Dunyoqarash elementlari: Tushga e'tibor ("kecha bir tush ko'rgan edim"), g'ayritabiiy mavjudotlarga ishonish ("suv oti"), pirlarga sig'inish ("Pirlardan karomat bo'ldi", Jig'olibekning she'rida pirlarga murojaati) kabilar o'sha davr odamlarining mifologik va diniy tasavvurlarini aks ettiradi.

Jamoaviylik: Muhim masalalar (bolaga ism qo'yish, uni tutish) elning kattalari, oqsoqollar bilan maslahatlashib hal qilinadi. Bu jamoaviylikning, kattalar fikriga hurmatning yuqoriligini ko'rsatadi.

6. Lingvistik xususiyatlar va mental olam:

Obrazlilik va tasviriy vositalar: "suvdan chiqqan shog'olday", "dunikdan tushgan dunakday" kabi o'xshatishlar, "ko'ziga nur, beliga darmon", "egilgan boshni qilich chopmas" kabi metaforik iboralar, "otarmon-choparmon", "shaddod" kabi epitetlar xalqning dunyoni obrazli idrok etishi, baholash mezonlari haqidagi mental tasavvurlarni ochadi.

She'riy nutq: doston tarkibidagi she'rlar qahramonlarning ichki kechinmalari, his-tuyg'ulari, dunyoqarashi va qadriyatlarini eng yorqin ifodalovchi vositadir. Ularning tili, ohangi, mazmuni mental holatni bevosita aks ettiradi.

Xorazm shevasiga xos so'zlar: matnda Xorazm shevasiga xos so'zlarning ("do'radi", "taka", "dim", "oxtiq", "do'g'onlar" va hokazo) qo'llanilishi matnning autentikligini, ma'lum bir madaniy-lisoniy muhitga mansubligini tasdiqlaydi va o'sha hudud aholisining lisoniy o'ziga xosligini ko'rsatadi.

Ko'rinadiki, folklor matnlari – milliy mentalitetning lisoniy modeli sifatida namoyon bo'lib, unda xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va tafakkur tarzi kompleks holda aks etadi. Xorazm vohasi materiallari esa bu jarayonni yanada aniqroq kuzatish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, folklor tilini lingvokognitiv va lingvokulturologik yondashuvlar asosida o'rganish milliy mentalitetni chuqur anglash, til va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib berish hamda zamonaviy tilshunoslikning nazariy asoslarini boyitishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan, Xorazm folklori materiallarini tizimli tadqiq etish kelgusida ham dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROYXATI:

1. Черноусова И.П. Язык фольклора как отражение этнической ментальности (на материале фольклорной концептосферы русской волшебной сказки и былины): Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Москва, 2015. – С.19.
2. Маркелова Т.В. Аксиология русской языковой личности в пространстве современной лингвистики. // Русское слово, высказывание, текст: рациональное, эмоциональное, экспрессивное: Межвуз. сб. научных трудов, посвященный 75-летию проф. П.А.Леканта. – Москва: МГОУ, 2007. – С.30.
3. Гўрўглининг туғилиши // Хоразм дostonлари. Гўрўгли. – Урганч: Хоразм, 2011. – Б. 3-9.
4. Вендина Т.И. Этнолингвистика, аксиология и словообразование. // Слово и культура. Памяти Н.Н.Толстого. – Москва: Индрик, 1998. – С.40.
5. Хроленко А.Т. Лингвокультуроведение: Пособие к спецкурсу по проблеме «Язык и культура». – Курск: изд-во ГУИПП «Курск», 2000. – С.120-121.

UDC 821.521-1:82.09(520)

THE DEVELOPMENT OF THE WAKA GENRE DURING THE HEIAN PERIOD: A LITERARY AND THEORETICAL ANALYSIS

D.G'. Juramurodov, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqolada waka she'riy janrining Heian davrida (794–1192) rivojlanishi o'rganiladi va uni ilk Yaponiyaning kengroq ijtimoiy-madaniy va adabiy o'zgarishlari doirasida joylashtiradi. Tadqiqotda wakaning gullab-yashnashiga imkon bergan tarixiy sharoitlar, jumladan, siyosiy markazlashuv, Xitoy ta'sirining pasayishi va mahalliy yozuv tizimining paydo bo'lishi o'rganiladi. Adabiy nazariyaga, xususan, strukturalizm va stilistikaga tayanib, maqolada wakaning rasmiy tuzilishi va ritorik vositalari, masalan, makurakotoba, kakekotoba va jokotoba tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Waka, Heian davri, Yapon adabiyoti, she'riy tuzilma, stilistika, Yamato, tanka, Man'yōshū

Аннотация. В данной статье исследуется развитие поэтического жанра вака в период Хэйан (794–1192 гг.), рассматривая его в контексте более широких социально-культурных и литературных преобразований ранней Японии. Исследование анализирует исторические

условия, способствовавшие расцвету вака, включая политическую централизацию, снижение китайского влияния и появление национальной письменной системы. Опираясь на литературную теорию, в частности на структурализм и стилистику, статья анализирует формальную структуру и риторические приемы вака, такие как макуракотоба, кекекотоба и дзёкотоба.

Ключевые слова: Вака, период Хэйан, японская литература, поэтическая структура, стилистика, Ямато, танка, Манъёсю

Abstract. This article investigates the development of the waka poetic genre during the Heian period (794–1192), situating it within the broader socio-cultural and literary transformations of early Japan. The study examines the historical conditions that enabled the flourishing of waka, including political centralization, the decline of Chinese influence, and the emergence of a native writing system. Drawing on literary theory—particularly structuralism and stylistics—the paper analyzes the formal structure and rhetorical devices of waka, such as makurakotoba, kakekotoba, and jokotoba.

Keywords: Waka, Heian period, Japanese literature, poetic structure, stylistics, Yamato, tanka, Man'yōshū

The Heian period (794–1192) is widely regarded as a golden age of Japanese court culture and literary production. The relocation of the capital to Heian-kyō by Emperor Kanmu marked a decisive shift in political and cultural orientation. This transition facilitated the emergence of a distinctly Japanese aesthetic identity, increasingly independent from Chinese models.

Among the literary forms that flourished during this period, waka poetry occupies a central position. As an indigenous poetic tradition, waka reflects both the refinement of courtly life and the evolution of linguistic expression. This study aims to provide a comprehensive analysis of the development of waka by integrating historical, literary, and theoretical perspectives.

In 781, Emperor Kanmu ascended the throne and decided to relocate the capital from Nara to another city. This decision was politically motivated, as he sought to weaken the growing influence of Buddhist clergy in the capital and to reform the governing system. In 794, the capital was moved to the newly constructed city of Yamashiro Province. According to historical sources, the chosen site was surrounded by mountains and rivers, making it advantageous as a “natural fortress.” Consequently, the city’s location influenced its naming. Later, it was renamed Heian-kyō, meaning “capital of peace and tranquility,” reflecting the aspiration for harmonious living among its inhabitants. The year 794 marks the beginning of the Heian period in Japanese history, which continued until 1192.

Among the many traditional Japanese arts, waka poetry stands out for its long history and its enduring role as a source of cultural enrichment. The term waka (和歌) can be read both as “waka” and “Yamato uta,” the latter referring to “Japanese songs.” It should be noted that “Yamato” was the ancient name of Japan. There is no definitive evidence regarding the exact origin or period of emergence of this genre. However, according to Japanese mythology, the deity Susanoo-no-Mikoto, the brother of Amaterasu, composed the first waka poem:

「やくもたつやくもやえがきつまごめにやえがきつくるそのやえがきを」

This poem is associated with the myth in which Susanoo slays the eight-headed serpent Yamata no Orochi, rescues the princess Kushinada, and marries her. While this account is mythological and cannot be regarded as historical fact, it represents one of the traditional theories concerning the origin of waka.

When discussing waka poetry, scholars frequently refer to the Man'yōshū, the oldest extant anthology of Japanese poetry. Compiled by Ōtomo no Iemochi between approximately 770 and 780, it contains around 4,500 poems. The anthology reflects the free expression of aristocratic thought, and even emperors of the time contributed poems, many of which are included in the collection.

Over time, Chinese poetry was introduced to Japan, leading to a temporary decline in native poetic forms. However, with the invention of the kana writing system, waka experienced a revival and gained widespread popularity. Prior to this, due to the absence of a native writing system, Japanese poets relied on Chinese characters for their phonetic values, a system known as Man'yōgana.

By the late ninth century, the development of kana scripts simplified poetic composition and contributed significantly to the flourishing of waka.

Structurally, waka consists of 31 syllables arranged in a 5-7-5-7-7 pattern. Despite its brevity, the genre developed sophisticated rhetorical techniques (*shujihō*). Several of these techniques are outlined below:

Makurakotoba (Pillow Words)

Makurakotoba are fixed epithets typically consisting of five syllables, used in combination with specific words. Examples include:

ashihiki no (あしひきの→山・峰(を)・岩根(いはね)→mountain, peak, rock base

shirotae no (しろたへの→衣・袖・袂(たもと)→clothing, sleeves

chihayaburu (ちはやぶる→神・人・宇治)→gods, people, Uji

Example:

「ひさかたの光のどけき春の日にしづ心なく花の散るらむ」

(“On a tranquil spring day illuminated by gentle sunlight, why do the cherry blossoms fall, disturbing the calmness of the heart?”)

Kakekotoba (Pivot Words)

Kakekotoba are words with identical pronunciation but multiple meanings, allowing for semantic layering. Examples include:

aki (あき→秋・飽き)→autumn / weariness

kare (かれ→離れ・枯れ)→separation / withering

matsumi (まつ→松・待つ)→pine tree / to wait

Example:

「山里は冬ぞさびしさまさりける人目も草もかれぬと思へば」

(“A mountain village feels particularly lonely in winter, as both human presence and the grasses seem to fade away.”)

Here, *kare* simultaneously conveys “to wither” and “to cease (visiting).”

Jokotoba (Prefatory Phrases)

Jokotoba are longer introductory phrases, often consisting of six or more syllables, used to enhance poetic expression.

Example (metaphorical usage):

「夏の野の繁みに咲ける姫百合の 知らえぬ恋は苦しきものぞ」

(“Like the blooming lily hidden in summer fields, an unrequited love unknown to others is painful.”)

Example (with kakekotoba):

「風吹けば沖つ白波たつた山夜半にや君がひとり越ゆらむ」

(“As the wind rises and white waves stand offshore, are you crossing Mount Tatsuta alone at midnight?”)

The word *tatsu* carries both the meaning “to rise” and refers to “Tatsuta.”

Example (combined rhetorical devices):

「多摩川にさらす手作りさらさらになにそこの児のここだかなしき」

(“Like cloth washed in the Tama River, why is this girl so deeply beloved?”)

It can be argued that many forms of classical Japanese poetry originate within the waka tradition. Both *tanka* and *haiku* are derived from waka, with *tanka* representing its most direct continuation. In a narrower sense, the distinction between waka and *tanka* lies in the presence or absence of specific *makurakotoba*. While waka often employs conventionalized pillow words such as *tarachine no*, *ubata ma no*, and *chihayafuru*, *tanka* is not bound by such constraints.

From a theoretical perspective, waka exemplifies the principles of structuralism, stylistics, and semiotics. Its formal constraints, rhetorical devices, and symbolic language collectively contribute to its enduring significance.

Waka represents a foundational element of Japanese literary culture, embodying both historical continuity and aesthetic innovation. Its development during the Heian period reflects broader cultural transformations, including the emergence of a distinct Japanese identity.

By integrating historical analysis with theoretical perspectives, this study demonstrates that waka is not merely a poetic form but a complex semiotic system that encapsulates the cultural values of its time. Future research may further explore comparative approaches, particularly in relation to Central Asian poetic traditions.

REFERENCES:

1. Yosano, A. (Trans.). (1972). The Tale of Genji (Vols. 1–3). Kadokawa Bunko.
2. Inoue, M. (1981). Historical walking encyclopedia. Yamakawa Publishing.
3. Ōguchi, Y., et al. (2002). Japanese and world history for junior high school. Shimizu Shoin.
4. Soleyeva, M. R., & Jo'Ramurodov, D. G. A. (2022). Yaxshilik va yomonlik mavzusiga doir bo'lgan o'zbek maqollarning yapon tilida tarjimasi. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 24), 389-398.
5. Yuta Ujie., & Juramurodov D. (2026, January 18). Yapon tilidagi fe'lli frazeologizmlarning tarkibiy-semantik xususiyatlari. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18288120>

UDC 808.3

FOUNDATIONS OF PERCEPTION IN ENGLISH AND UZBEK FROM SENSORY EXPERIENCE TO LINGUISTIC STRUCTURE

B.B.Karabayeva, PhD, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida persepsiya hodisasining ilmiy-nazariy asoslarini qiyosiy nuqtayi nazardan tahlil qiladi. Kichik leksik-semantik material asosida ko'rish va eshitish sohalarida ikki tilda nisbatan barqaror juftliklar mavjudligi, quyi modalitetlarda esa o'zbek tilida analitik ifodalar faolroq ekani ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: persepsiya, idrok fe'llari, qiyosiy semantika, ingliz tili, o'zbek tili, leksiklashuv, semantik kengayish, kognitiv ko'chish

Аннотация. В статье рассматриваются научно-теоретические основания явления перцепции в английском и узбекском языках. На небольшом сопоставительном материале показано, что зрение и слух образуют наиболее устойчивое ядро системы, тогда как в нижних модальностях узбекский язык чаще использует аналитические средства выражения.

Ключевые слова: перцепция, глаголы восприятия, сопоставительная семантика, английский язык, узбекский язык, лексикализация, семантическое расширение, когнитивный перенос

Abstract. This article examines the scientific and theoretical foundations of perception in English and Uzbek from a contrastive perspective. A small lexical-semantic data set shows that vision and audition form the most stable core in both languages, while lower modalities are expressed more analytically in Uzbek.

Key words: perception, perception verbs, contrastive semantics, English, Uzbek, lexicalization, semantic extension, cognitive shift.

Introduction. Perception is one of the lexical fields where bodily experience enters language with very little disguise. When a speaker chooses between see and look, hear and listen, or feel and seem, the choice names a sensory event, but it also marks agency, attention, evidential stance, and sometimes evaluation. For that reason perception verbs matter not only to lexicology. They also matter to cognitive semantics, typology, and translation theory. The present article asks which theoretical principles make a comparison of English and Uzbek perception possible and where the two languages begin to diverge.

Relevance of the topic and current state of research. Cross-linguistic work has shown that perception is not a random list of sensory words. Viberg proposed that such verbs are organized by modality and by construal type, especially activity, experience, and source-based description [1; 2]. Sweetser later demonstrated that perception meanings often move into cognition and discourse, which helps explain why visual and auditory predicates so often develop meanings such as understand,

realize, or be informed [3]. Recent quantitative evidence from one hundred languages confirms one part of that picture and complicates another: vision tends to have a dedicated lexical verb, while the lower modalities vary much more than older hierarchies predicted [5]. Conversation-based research also shows that these non-literal meanings are grounded in recurrent interaction rather than in abstract metaphor alone [4]. In Uzbek linguistics, the field has been discussed under the heading of hissiy-idrok fe'llari [6], and recent comparative work has already begun to align Uzbek material with English data [7]. Still, one point remains insufficiently described: Uzbek often distributes perception across both simple verbs and analytic constructions. That balance needs closer explanation because it changes contrastive description and translation practice [8; 9].

Research procedure. The material consisted of thirty-six predicates: eighteen English and eighteen Uzbek items selected from descriptive studies and lexicographic sources [1; 5; 8; 9]. The list included visual, auditory, tactile, olfactory, gustatory, and internally felt predicates such as see, look, hear, listen, smell, taste, touch, feel and Uzbek ko'rmoq, qaramoq, eshitmoq, tinglamoq, hidlamoq, hidini sezmoq, tatib ko'rmoq, tegmoq, sezmoq, his qilmoq, tuyulmoq. Three procedures were used. First, the predicates were classified by sensory modality. Second, their semantic components were compared in terms of agency, control, and result. Third, their extensions into cognition, evaluation, and affect were interpreted. The material is small and lexicographic rather than corpus-based, so the conclusions concern structure, not usage frequency. This limitation is real, but it does not prevent us from seeing the system's main contours.

Analysis of results. The first result is symmetry at the top of the system. In both languages the experience-activity split is clearest in vision and audition: see/look and hear/listen correspond rather closely to ko'rmoq/qaramoq and eshitmoq/tinglamoq. In these pairs, the experiencer-oriented verb profiles reception, whereas the activity verb profiles directed sensory effort [1; 2].

The second result is asymmetry in the lower modalities. English possesses short simple predicates across smell, taste, touch, and internal sensation. Uzbek can lexicalize some of the same meanings with simple verbs, but it more often uses analytic or context-dependent forms such as tatib ko'rmoq, his qilmoq, and hidini sezmoq [8; 9]. This does not mean that Uzbek lacks lexical resources. A flatter conclusion would miss the point. The language is selective rather than poor: it tends to make explicit whether the event involves trial, bodily sensation, or discovery.

The third result concerns semantic extension. English see frequently shifts from visual perception to understanding; hear moves toward the reception of information; feel covers tactile contact, bodily condition, emotion, and intuition [3; 4]. Uzbek shows parallel, though not identical, extensions. Ko'rmoq can mean not only visual perception, but also experience or witness something directly. Eshitmoq moves naturally toward the reception of news. Sezmoq and his qilmoq bridge physical sensation and affective cognition [6; 8; 9]. In other words, both languages connect sensation with knowledge, yet they distribute that bridge differently: English more often relies on a single polysemous verb, while Uzbek more often separates the pathways through distinct lexical or analytic choices.

This comparison also matters for translation. A direct lexical match is often possible in the visual and auditory core, but lower modalities require more caution. English taste may correspond to tatib ko'rmoq in one context and to ta'mi bor or mazasi ... in another. Likewise, feel may map onto sezmoq, his qilmoq, or tuyulmoq depending on whether the sentence profiles touch, emotion, bodily state, or evaluation. The translator is therefore dealing not with isolated words, but with different ways of packaging sensory experience.

A short set of contrastive mini-pairs makes this clearer. English I see may refer either to visual perception or to comprehension, whereas Uzbek usually separates these readings more sharply, preferring ko'rdim for direct witnessing and tushundim when understanding is the main point. English I feel cold can correspond to sovuqni his qilayman or simply menga sovuq; in other words, bodily state may be expressed by a full predicate or by an impersonal construction. English It smells sweet often aligns not with a direct equivalent of smell, but with forms such as shirin hid keladi or hidi shirin, where Uzbek foregrounds the property of the source rather than the perceiver. These small

mismatches are not decorative details. They show that the semantic load of perception is distributed differently across predicate structure, evaluation, and experiencer marking.

Conclusion. The analysis makes it possible to define three main theoretical foundations for the study of perception in English and Uzbek. The first is typological: perception verbs are organized by modality and by construal type. The second is cognitive-semantic: sensory meaning regularly extends into knowledge, stance, and affect. The third is language-specific lexical organization: English tends to preserve compact polysemy, while Uzbek more often differentiates meaning through analytic or context-sensitive choices. The comparison showed clear symmetry in the visual and auditory core and greater divergence in smell, taste, touch, and inner sensation. Since the material was limited, a larger corpus study is still needed. Even so, the present results clarify why perception deserves to be treated as a structured linguistic category rather than a loose lexical list.

REFERENCES:

1. Viberg A. The verbs of perception: a typological study // *Linguistics*. 1984. Vol. 21, No. 1. P. 123-162.
2. Viberg A. Verbs of perception // *Language Typology and Language Universals: An International Handbook* / eds. M. Haspelmath, E. Konig, W. Oesterreicher, W. Raible. Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 2001. P. 1294-1309.
3. Sweetser E. *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 174 p.
4. San Roque L., Kendrick K. H., Norcliffe E., Majid A. Universal meaning extensions of perception verbs are grounded in interaction // *Cognitive Linguistics*. 2018. Vol. 29, No. 3. P. 371-406.
5. Norcliffe E., Majid A. Verbs of perception: a quantitative typological study // *Language*. 2024. Vol. 100, No. 1. P. 81-123.
6. Tilakov N. O. Hissiy-idrok fe'llari nazariyasi tadqiqi // *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*. 2022. Vol. 2, Issue 7. P. 216-221.
7. Karimjonova S. Semantic structures of perception verbs in English and Uzbek: a cross-linguistic comparison // *Taraqqiyot Spektri*. 2025. Vol. 1, No. 8. P. 63-68.
8. O'zbek tilining izohli lug'ati: 5 jildli / A. Madvaliyev tahriri ostida. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2006-2008.
9. O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati / N. Mahmudov va boshq. Toshkent, 2021.

UO'K 808.3

KARDIOLOGIK TERMINLARNING ILMIY VA KASBIY DISKURSDAGI

QO'LLANISHI: INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI QIYOSIDA

I.K.Karimov, assistent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

B.I.Karimova, mustaqil izlanuvchi, Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida kardiologiya bilan bog'liq terminologiyaning ilmiy va kasbiy kontekstlarda qo'llanilishini o'rganadi. Maqolada ikki turdagi diskurs o'rtasidagi farqlar misollar orqali ko'rsatib berilgan. Maqolada tarjima masalalari ko'rib chiqilgan va klinik sharoitda o'tkazilgan shifokor–bemor suhbatlari tahliliga ham e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: ilmiy diskurs, tibbiy diskurs, polifoniya, leksik qatlam, kardiologik termin.

Аннотация. В данной статье рассмотрено использование терминов в области кардиологии в английском и узбекском языках в научной и профессиональной среде, а также на примерах раскрыты различия между двумя типами дискурса. В процессе написания статьи были исследованы и проанализированы вопросы перевода, а также беседы между врачом и пациентом.

Ключевые слова: научный дискурс, медицинский дискурс, полифония, лексический слой, кардиологический термин.

Abstract. This article explores the use of cardiology-related terminology in both scientific and professional contexts in English and Uzbek. It highlights the distinctions between the two types of discourse through illustrative examples. The article also addresses issues of translation and includes an analysis of doctor–patient conversations conducted in clinical settings.

Key words: scientific discourse, medical discourse, polyphony, lexical layer, cardiological term.

Kirish. Zamonaviy dunyoda tibbiyot tez suratcha rivojlanishi bilan bir qatorda tibbiy terminlar ham izchil rivojlanmoqda.. Yurak-qon tomir kasalliklari dunyoda keng tarqalgan va vafot etishning asosiy sabablaridan biri hisoblandi. Shu boisdan ham, kardiologik terminlar ilmiy hamda amaliy diskursda muhim ahamiyatga egadir. Maqolaning dolzarbligi shundaki, ingliz va o'zbek tillaridagi kardiologik terminlarning ilmiy va kasbiy diskursdagi qo'llanishi, ularning tarjimaadagi muammolari, shuningdek lingvokulturologik farqlar hali yetarlicha tadqiq etilmagan.

Adabiyotlar tahlili. Tibbiy terminlar diskurs tahlili leksikaning tashqi ta'sirlarga eng sezgir qismidir. Terminlar diskurs tahlilida jamiyatning tilga ta'siri eng yaqqol namoyon bo'ladi.

So'nggi yillarda diskurs tahlil keng o'rganilayotgan sohalaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda B.Z.G.afurov, Feruza Qosimova, F.I.Abdulxairova, L.A.Sultonova, S.K.Yorova, B.T.Suyunovlar tibbiy diskurs va tibbiy terminologiya mavzulari yuzasidan ilmiy ishlar olib brogan olimlardan hisoblanadi.

Diskurs – bu ko'p qirrali tushuncha bo'lib, uni aniqlashda avvalo tadqiqot maqsadlari hisobga olinadi. Diskursni tushunish uchun turli yondashuvlar mavjud.

Turli ta'riflar bir-biriga qarama-qarshi emas, balki bir-birini to'ldiradi va tushunchani aniqlashtiradi. Eng to'g'ri ta'riflardan biri — diskursni "**murakkab kommunikativ hodisa**" yoki aniqrog'i — "**kommunikativ voqea**" deb atashdir. Bu voqea pragmatik mazmun, shaxsiy va ijtimoiy xususiyatlar hamda ma'lum denotativ vaziyat parametrlari bilan to'ldirilgan. Shunday qilib, biz diskursni kompleks tarzda, asosan kommunikativ-pragmatik nuqtai nazardan, uning kognitiv va sotsiollingvistik bog'liqliklarini hisobga olgan holda aniqlaymiz. [0]

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada tibbiy terminlar xususan kardiologiya sohasi terminlarining ingliz va o'zbek tillaridagi qiyosiy tadqiqi o'rganilgan bo'lib, asosan tibbiy leksik birliklarning ilmiy matnlar, adabiyotlar va hujjatlarda ifodalanishi va kasbiy jihatdan ya'ni soddalashtirilgan holda ifodalanishi o'rganilgan.

Tahlil va natijalar.

Tibbiy diskurs – bu ilgari bir-birini tanimaydigan, lekin kerak bo'lganda odamlar orasida jamiyat va ushbu jamoatchilik muassasasi normalariga muvofiq muloqot qilishi shart bo'lgan maxsus aloqa turi. Tibbiy diskurs global muammo bo'lib, muhtojlarga tibbiy yordam ko'rsatish va turli soha xodimlari bilan belgilangan professional –o'zaro ta'sir (muloqot) turidir [0].

F.L.Kositskaya va M.V.Matyuxina tibbiy diskursning polifoniyasini qayd etib, “bu murakkab tashkil etilgan diskursiv, ko'p o'chovli, bir xil bo'lmagan shakllanishdir. Uning kommunikativ maydoni – bu reklama, tibbiy akademik, tibbiyot sohasidagi qonunchilik (huquqiy), ilmiy tibbiy va shaxsiy tibbiy diskurslarning o'zaro ta'siri”, deb qayd etadilar [0].

Ilmiy diskurs-qat'iy, terminologik jihatdan standartlashgan, dunyo miqyosida tushunarli bo'lishiga qaratilgan til shakli hisoblanadi. Kasbiy diskurs esa – shifokorlarning bemorlar bilan muloqoti jarayoni, klinik yozuvlari, bemorlarga ularning holatini tushuntirishda ishlatadigan leksik qatlami. Bu jarayonda terminlar tushunarli bo'lishi uchun soddalashtiriladi yoki metaforik tarzda ifodalanadi. Ushbu maqolaning vazifalari: ilmiy va kasbiy diskursning lingvistik xususiyatlarini belgilash, har ikki tilda ilmiy va kasbiy terminlarning qo'llanilishida doir misollar taqdim etish, qiyoslanayotgan tillar diskursidagi farqlarni va tarjima masalalari.

Ilmiy hamda kasbiy diskurs o'rtasida sezilarli farq mavjud bo'lib, ilmiy diskursda terminologiya qat'iy va mantiqlilik bilan ajralib turadi va ular ilmiy adabiyotlarda hech qanday soddalashtirishlarsiz ifodalangani sababli soha doirasida faoliyat yurutuvchilar uchungina tushunarli bo'lishi mumkin. Masalan:

Myocardial infarction-miokard infarkti, cardiomyopathy- kardiomiopatiya, cardiac rehabilitation- yurak rehabilitatsiyasi, anticoagulant- antikoagulyant.

Bu leksik atamalarni qaysi tilda ishlatilishimizdan qat'iy nazar oddiy aholi qatlami uchun tushunarsiz hisoblanadi. Ilmiy termin shu tarzda ifodalanadi va u shifokorlardan bemor tekshiruvi vaqtida izoh talab etadi. Kasbiy diskurs esa ko'proq bemorga tushunarli bo'lishni maqsad qiladi. Masalan, you *have atrial fibrillation* - **your heart has an irregular rhythm**, *anticoagulant*- **a blood thinner** deyilishi mumkin. O'zbek tilida esa *aritmia aniqlangan* -**yurak urishi notekis bo'lyapti**,

kardiomiopatiya- yurak qisqarish va bo'shatish funksiyasi buzilishi, antikoagulyant- qonni suyultiruvchi kabilarni misol qilib keltirish mumkin.

Ingliz tili xalqaro tibbiy tildir. Ilmiy maqolalarda terminlarning qo'llanishi yuqori darajada aniq bo'lishini talab etadi. Quyida PubMed bazasidan olingan misollar:

New trials in acute coronary syndromes and intervention focused on long-term outcomes of optimal medical therapy (OMT), revascularisation in ischaemic dysfunction and left main (LM) intervention [0]

“Yangi randomizatsiyalangan klinik sinovlar o'tkir koronar sindromlar (ACS)da optimal tibbiy terapiyaning (OMT) uzoq muddatli natijalari, ishemik disfunktsiya vaqtida revaskulyarizatsiya va chap koronari arteriyaning (LM) aralashuvi samaradorligini o'rganishga qaratilgan.”

Ushbu misolni tushunish uchun maxsus tibbiy bilim talab etiladi va shu bois ham ilmiy diskurs soha mutaxassisarlari doirasidagina tushunarlidir. Shu sababli bunday terminlar soddalashtirish muhim ahamiyatga ega va tibbiy diskursning sodda va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Masalan:

“Left ventricular dysfunction is associated with increased mortality after myocardial infarction.”

Shifokorning bemorga tushuntirish jarayoni: **“The left side of your heart is weaker, so it does not pump blood as well as it should.” [0]**

Ushbu dialogda ko'rish mumkinki shifokor tushunarli bo'lishi uchun tahlil turiga ta'rif berayapti va bu jarayon diskurs tahlilda muhim hisoblanadi.

Shifokor rasmiy hisoboti: *Bemorning klinik tekshiruvlari natijasida yurakning chap qorinchasida sistolik disfunktsiya aniqlangan.*

Shifokor-bemor suhbat: **Yuragingizning chap tomoni yaxshi qisqarmayapti, shuning uchun qon butun tanaga yetarli chiqmayapti.**

Ingliz va o'zbek tillaridagi soha terminologiyasini qiyoslashning o'ziga xos jihatlari mavjuddir. Ingliz tibbiy diskursi yuqori darajada standartlashtirilgan va xalqaro miqyosda qo'llaniladigan terminlarga boy bo'lib, qiaqartma va akronimlardan keng foydalaniladi. MI (myocardial infarction), BP (blood pressure), ECG(electrocardiogram) va boshqalar shular jumlasidandir.

O'zbek tibbiy diskurs jarayonlarida shifokor bemor suhbatini tahlil etib shuni aniqladikki, o'zbek xalq og'zaki nutqidagi metaforik ifodalardan keng foydalaniladi: miokard infarkti- yurak xuruji, yurak yetishmovchiligi- yurak charchagan kabi. Shifokorlar bemorlar bilan muloqot jarayonlarini tushunarli bo'lishi uchun ko'proq obrazli va tushunarli so'zlardan foydalanadilar.

Xulosa va takliflar. Tibbiy diskurs tahlil jarayonida bir qancha kardiologiya sohasi ilmiy maqolalari, matnlari va o'zbek tilidagi darsliklar o'rganildi va diskursning amaliy ahamiyati ushbu maqolada ochib berildi. Diskurs tahlil tilning faqat leksik yoki grammatik darajasi emas, balki ijtimoiy, ma'daniy va kasbiy omillar bilan bog'liq kommunikativ jarayon bo'lganligi bois keng qamrovli tushunchadir va shu bois u chuqur tahlil talab etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Карамова Айгуль Айратовна Современный политический дискурс (конец XX - начало XXI вв.) Автореферат Уфа 2013 стр 8
2. Барсукова М.И. Медицинский дискурс: стратегии и тактики речевого поведения врача: автореф. дис...канд. филол. наук [Текст]/ М.И. Барсукова. – Саратов, 2007. – 21 с.
3. Косицкая Ф.Л., Матюхина М.В. Французский медицинский дискурс в сфере профессиональной коммуникации//Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2017. 3 (180). – С. 14-17.
4. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/37052800/>
5. <https://www.youtube.com/watch?v=Cj9DKRWp-ek>

UDC 81:316.7

THE ROLE OF THE “HUMAN” CONCEPT WITHIN THE TRIAD OF LANGUAGE, THOUGHT, AND CULTURE

D.Karimxojaeva, trainee teacher, Karakalpak State university, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada til, tafakkur va madaniyatning uchlik munosabatlaridagi "inson" tushunchasining roli o'rganiladi. Tadqiqot kognitiv tilshunoslik, lingvistik antropologiya va

madaniy tilshunoslikka asoslangan bo'lib, "inson" tushunchasi kognitiv jarayonlar, lingvistik ifoda va madaniy qadriyatlar o'rtasida vositachi tuzilma sifatida qanday ishlashini o'rganishga qaratilgan. Sifatli va qiyosiy metodologiyadan foydalangan holda, tadqiqot ingliz, o'zbek va qoraqalpoq tillaridan nazariy nuqtai nazarlar va lingvistik misollarni tahlil qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, "inson" tushunchasi idrokni tashkil etuvchi, lingvistik tasniflashni shakllantiruvchi va madaniy jihatdan o'ziga xos dunyoqarashlarni aks ettiruvchi markaziy kognitiv-madaniy konstruksiyadir. Tadqiqot tilda insonga yo'naltirilgan ma'nolar qanday tuzilganligini tushunishga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: inson tushunchasi, til, tafakkur, madaniyat, kognitiv tilshunoslik, lingvistik nisbiylik, antroposentrizm

Аннотация. В данной статье рассматривается роль понятия «человек» в триадической взаимосвязи языка, мышления и культуры. Исследование основано на когнитивной лингвистике, лингвистической антропологии и культурной лингвистике и направлено на изучение того, как понятие «человек» функционирует в качестве опосредующей структуры между когнитивными процессами, языковым выражением и культурными ценностями. Используя качественную и сравнительную методологию, исследование анализирует теоретические перспективы и языковые примеры из английского, узбекского и каракалпакского языков. Результаты показывают, что понятие «человек» является центральным когнитивно-культурным конструктом, который организует восприятие, формирует языковую категоризацию и отражает культурно специфические мировоззрения. Исследование способствует пониманию того, как в языке структурируются человекоцентричные значения.

Ключевые слова: понятие человека, язык, мышление, культура, когнитивная лингвистика, лингвистическая относительность, антропоцентризм

Abstract. This article examines the role of the concept of “human” within the triadic relationship of language, thought, and culture. The study is grounded in cognitive linguistics, linguistic anthropology, and cultural linguistics, aiming to explore how the concept of “human” functions as a mediating structure between cognitive processes, linguistic expression, and cultural values. Using a qualitative and comparative methodology, the research analyzes theoretical perspectives and linguistic examples from English, Uzbek, and Karakalpak. The findings indicate that the concept of “human” is a central cognitive-cultural construct that organizes perception, shapes linguistic categorization, and reflects culturally specific worldviews. The study contributes to understanding how human-centered meanings are structured in language.

Keywords: human concept, language, thought, culture, cognitive linguistics, linguistic relativity, anthropocentrism

Introduction. The relationship between language, thought, and culture has long been a central issue in linguistic and philosophical studies. Within this triadic framework, the concept of “human” occupies a fundamental position because it represents both the subject and the producer of linguistic and cultural systems. Language is not only a communicative tool but also a cognitive system through which humans interpret reality, while culture provides the contextual framework that shapes both thought and linguistic expression.

The concept of “human” functions as a core cognitive category that connects mental representation with linguistic encoding and cultural interpretation. From the perspective of cognitive linguistics, human conceptualization is deeply embedded in experiential and cultural models, which means that language reflects how humans perceive themselves and others within a culturally structured environment.

The aim of this study is to analyze the role of the “human” concept in the interaction between language, thought, and culture, and to demonstrate how this concept operates as a mediating mechanism within this triad. The study also highlights cross-linguistic differences in the representation of this concept in English, Uzbek, and Karakalpak.

Literature Review. The relationship between language, thought, and culture, as well as the conceptualization of “human,” has been widely explored in cognitive linguistics, linguistic anthropology, and cultural semantics. Early foundational work by Sapir emphasizes that language is not merely a communicative system but a social and cultural force that shapes human perception and worldview [4;27]. This idea is further developed in Whorf’s theory of linguistic relativity, which argues that differences in linguistic structures influence cognitive patterns and conceptual organization, including the way humans understand themselves and others [5;74].

In cognitive linguistics, Lakoff provides a significant contribution by demonstrating that human conceptual systems are structured through embodied experience and metaphorical thinking [1;91]. From this perspective, the concept of “human” is not a static category but a dynamic cognitive construct shaped by physical, social, and cultural experiences. Langacker further elaborates this view by arguing that linguistic expressions directly reflect conceptual structures, meaning that language encodes how humans mentally organize knowledge about themselves and the world [2;52].

Research methodology. The study is based on a qualitative and interpretative research design combining cognitive, comparative, and cultural-linguistic approaches. The cognitive linguistic approach is used to analyze how the concept of “human” is mentally structured and linguistically expressed. The cultural linguistic perspective allows examination of how cultural values influence conceptualization and language use.

A comparative method is applied to identify similarities and differences in the representation of the concept across English, Uzbek, and Karakalpak languages. Data sources include linguistic literature, semantic analyses, and culturally relevant examples of lexical and discourse usage.

Conceptual analysis is also applied to identify the internal structure of the “human” concept and its relation to broader cognitive and cultural systems.

Analysis and results. The analysis shows that the concept of “human” functions as a central cognitive anchor in linguistic systems. It is not simply a lexical category but a structured mental model that organizes perception, categorization, and interpretation of reality. This concept allows speakers to distinguish between self, others, and non-human entities, forming the basis of anthropocentric cognition. In all analyzed languages, the concept serves as a prototype category that influences how experience is linguistically structured [1;91].

The lexical representation of the concept demonstrates both universality and variation. English distinguishes between “human,” “person,” and “individual,” each carrying distinct semantic and pragmatic nuances. These distinctions reflect a high level of semantic differentiation in representing identity and social role [3;67].

In contrast, Uzbek and Karakalpak languages often rely on the lexical unit “odam,” which encompasses broader semantic scope, including biological, social, and moral dimensions. This indicates a more integrated conceptual structure where individual distinctions are less lexically separated but contextually inferred [6;48].

Grammatically, the concept of “human” is encoded through pronouns, number systems, and in some cases gender distinctions. English marks gender in third-person singular pronouns (he/she), which reflects a grammaticalized view of human identity. However, Uzbek and Karakalpak lack grammatical gender, instead relying on lexical or contextual markers [6;48].

This difference reveals typological variation in how languages structure human reference. The presence or absence of grammatical gender influences how speakers conceptualize identity, neutrality, and social categorization [2;52].

At the discourse level, the concept of “human” is actively constructed through interaction. Speech acts such as greeting, requesting, apologizing, and addressing others demonstrate how speakers position themselves and others as social beings [7;118].

Politeness strategies further reveal cultural differences in human conceptualization. In some cultures, indirectness and honorific forms emphasize respect and social hierarchy, while in others, directness reflects equality and individuality. These pragmatic choices show that the concept of “human” is not static but dynamically shaped in communication [8;33].

The findings of this study confirm that the concept of “human” is a multidimensional construct that operates at the intersection of cognition, language, and culture. It is not merely a lexical or grammatical category but a fundamental cognitive structure that organizes human experience.

From a cognitive perspective, the concept serves as a universal schema through which individuals interpret themselves and others. This supports the idea that human cognition is inherently anthropocentric, meaning that humans understand the world primarily through human-centered categories [1;91].

However, the linguistic realization of this concept varies significantly across languages. English shows a high degree of lexical and grammatical differentiation, reflecting a tendency toward analytical categorization of identity and social roles. In contrast, Uzbek and Karakalpak languages demonstrate more synthetic and context-dependent encoding, where meaning is distributed across lexical, grammatical, and pragmatic levels [2;52].

These differences highlight the role of linguistic typology in shaping conceptual representation. Languages do not merely label pre-existing concepts; rather, they actively structure how those concepts are formed and interpreted [6;48].

Cultural factors further intensify these differences. In collectivist-oriented cultures, the concept of “human” is often embedded in social relationships, obligations, and group identity. In more individualistic contexts, emphasis is placed on autonomy, personal identity, and psychological independence [8;33].

The interaction between language, thought, and culture therefore reveals a dynamic system in which each component influences the others. Language shapes thought by providing categories of expression, thought influences language through conceptual organization, and culture frames both by providing normative and interpretative structures [5;74].

Overall, the results confirm that the concept of “human” functions as a bridge between cognitive universals and cultural specifics. It is both stable in its core meaning and flexible in its linguistic realization, making it a key category for understanding human cognition across languages [3;67].

Conclusion. The study demonstrates that the concept of “human” plays a central and structuring role within the triadic relationship of language, thought, and culture. It functions as a cognitive anchor that integrates mental representation, linguistic structuring, and cultural interpretation into a unified conceptual system. Within this framework, the concept of “human” is not merely a lexical item or grammatical category but a foundational cognitive construct through which individuals perceive themselves, others, and the surrounding world.

The findings of the study confirm that the concept of “human” operates as a prototype-based category that organizes experience and enables categorization of reality in anthropocentric terms. It serves as a reference point in cognitive processing, allowing speakers to distinguish between human and non-human entities, as well as between self and other. This confirms its universal cognitive significance across languages and cultures.

Although the concept is universal in its cognitive presence, its linguistic realization varies considerably across languages due to typological, grammatical, and cultural factors. Different languages encode the concept through diverse lexical, morphological, and pragmatic means, reflecting distinct ways of structuring human identity and social relations. Such variation demonstrates that linguistic systems do not simply reflect pre-existing conceptual categories but actively participate in shaping and organizing them.

The analysis also confirms that cultural frameworks significantly influence the linguistic representation of the concept. Cultural values, social hierarchies, and communicative norms determine how “human” is conceptualized and expressed in discourse. In this sense, the concept of “human” is both cognitively universal and culturally variable, occupying a dynamic position at the intersection of shared human cognition and culture-specific interpretation.

Furthermore, the study highlights that language is not only a tool for communication but also an active system that constructs and regulates human cognition and worldview. The interaction between language, thought, and culture reveals a continuous feedback loop in which each component

influences and reshapes the others. As a result, the concept of “human” emerges as a key analytical category for understanding how linguistic and cognitive systems interact.

Future research may expand this analysis by incorporating a broader range of genetically and typologically diverse languages, as well as diachronic data to trace the historical evolution of the “human” concept in linguistic systems. Additionally, interdisciplinary approaches combining cognitive science, anthropology, and discourse analysis may further enrich understanding of how human-centered concepts are formed, maintained, and transformed across cultures and time periods.

REFERENCES:

1. Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things*. University of Chicago Press, pp. 91–135.
2. Langacker, R. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford University Press, pp. 52–88.
3. Wierzbicka, A. (1996). *Semantics: Primes and Universals*. Oxford University Press, pp. 67–110.
4. Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. Harcourt, Brace & Company, pp. 27–64.
5. Whorf, B. L. (1956). *Language, Thought, and Reality*. MIT Press, pp. 74–120.
6. Croft, W. (2003). *Typology and Universals*. Cambridge University Press, pp. 48–92.
7. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press, pp. 118–160.
8. Kramsch, C. (1998). *Language and Culture*. Oxford University Press, pp. 33–79.

UDK 808.3

LINGUISTIC FEATURES OF PREPOSITIONS IN ENGLISH

Sh.M.Khujaniyozova, student, Karshi State University, Karshi.

Annotatsiya. Ingliz tilidagi predloglar tilning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, murakkab semantik, sintaktik, morfologik va pragmatik xususiyatlarga ega. Ushbu tadqiqot ularning ko'p ma'nolilik (polisemantik) xususiyatlarini tahlil qiladi, bunda fazoviy ma'nolar abstrakt yoki kengaytirilgan qo'llanilishlar uchun kognitiv asos sifatida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ingliz tili predloglari, polisemiyalik, kognitiv lingvistika, ikkinchi tilni o'rganish, korpus tahlili, semantik murakkablik.

Аннотация. Предлоги английского языка являются важными компонентами языка и обладают сложными семантическими, синтаксическими, морфологическими и прагматическими особенностями. В данном исследовании рассматриваются их полисемантические свойства, при которых пространственные значения служат когнитивной основой для абстрактных или расширенных употреблений.

Ключевые слова: английские предлоги, полисемия, когнитивная лингвистика, изучение второго языка, корпусный анализ, семантическая сложность.

Abstract. English prepositions are crucial components of the language, full of complex semantic, syntactic, morphological and pragmatic features. This study examines their polysemous features whereby spatial meanings serve as mental underpinnings for abstract or extended uses.

Key words: English prepositions; polysemy; cognitive linguistics; second language acquisition; corpus analysis; semantic complexity.

Introduction. English prepositions are small but highly significant linguistic units that play crucial roles in expressing complex semantic relations and syntactic dependencies within sentences [1:149]. These words, typically function words preceding nouns or their equivalents, establish connections that shape the meaning and grammatical structure of sentences, often conveying spatial, temporal, quantitative, and abstract relationships. Due to their polysemous nature — where a single preposition can have multiple related meanings — prepositions pose a notable challenge in linguistic theory as well as second language (L2) acquisition [1:150].

Linguistic research, especially within cognitive linguistics and construction grammar, has extensively analyzed the semantic spectrum of prepositions, highlighting the spatial prototype as the core meaning from which other senses metaphorically extend [2:46]. Notably, scholars such as R. M. W. Dixon have mapped out the multiple senses and grammatical functions of various English prepositions, emphasizing their cognitive and semantic complexity. Despite the closed morphological class of prepositions in English, several studies suggest that their semantic relations may intersect with historical morphology, particularly regarding certain related prefixes [2:48].

Furthermore, from a pragmatic standpoint, the meaning of prepositions depends heavily on context and speaker intent, which makes traditional grammatical instruction often inadequate for L2 learners [3:125]. Advances in cognitive linguistics offer promising pedagogical approaches that invoke image schemas and conceptual metaphors to facilitate deeper understanding among learners [3:127].

Methods. This study adopts a multidisciplinary approach combining corpus-based statistical analysis with cognitive linguistic methodology and pedagogical review [4:26]. Key methods include:

1. **Corpus Linguistics:** Large-scale corpus data on preposition use were examined to identify frequency patterns, usage trends, and polysemous senses across various texts and registers [2:49]. Specialized corpora focusing on spatio-temporal and abstract uses of common prepositions such as *on*, *over*, *in*, and *at* were utilized, including data from English as a foreign language (EFL) learners.
2. **Semantic Analysis:** Using frameworks from Cognitive Grammar and Natural Semantic Metalanguage, prepositional meanings were dissected into spatial prototypes, metaphorical extensions, and lexical primitives [5:189]. The trajector-landmark model and situation types helped frame prepositional relational semantics.
3. **Morphological and Historical Review:** Analyses of morphological complexity were conducted with reference to historical prefixes' influence on some prepositional forms and related lexical items, referencing recent opaque morphology research.
4. **Pedagogical Evaluation:** Studies of L2 learners, particularly Saudi EFL students, were reviewed to assess difficulties in acquisition attributed to cross-linguistic semantic differences [3:117]. Cognitive linguistic-informed pedagogies using schematic diagrams and image schemas were evaluated for efficacy.
5. **Pragmatic and Contextual Consideration:** The role of context, construal, and conceptual blending in preposition meaning was investigated through semiotic analysis and pragmatic theory.

Results.

1. **Semantic Complexity and Polysemy:** The corpus data confirmed the extensive polysemy of English prepositions, with multiples of related spatial, temporal, and abstract meanings coexisting within single lexical items. The spatial prototype often emerged as foundational, with metaphorical extensions supported by image schema theory. For example, *on* consistently indicated contact relation in the physical domain, which generalized to temporal and abstract senses [4:29].
2. **Syntactic Roles and Prepositional Phrases:** Prepositions were observed to form prepositional phrases (PPs) that functioned variably as modifiers, complements, or predicates, confirming their syntactic versatility. The prepositional-adverbial distinction, such as with *over*, was evident in the data, demonstrating multifunctionality within a closed lexical category.
3. **Morphological Findings:** While English prepositions remained morphologically simple, historical morphology influenced certain related lexical items, notably prefixes embedded in complex words. This suggested partial intersection between lexical morphology and prepositional semantics.
4. **L2 Acquisition Challenges:** Analyses of Saudi EFL learners highlighted significant difficulties with English prepositions, particularly *in*, *on*, and *at*, due to semantic mismatches with Arabic spatial concepts [4:30]. Standard grammatical teaching failed to address these issues effectively.
5. **Cognitive-Linguistic Pedagogies:** Use of image schema-based diagrams showed promise in helping learners grasp abstract meanings and polysemous forms. Cognitive linguistics-based methodologies demonstrated potential to improve learner outcomes more than traditional approaches.
6. **Context and Pragmatics:** Meaning variation was closely tied to contextual factors and speaker intentions, reinforcing the importance of pragmatic variables such as construal and blending in preposition use.

Discussion. The study reaffirms that English prepositions are linguistically rich items encompassing interconnected semantic, syntactic, morphological, and pragmatic dimensions [3:50]. Their core spatial meanings serve as cognitive anchors for multiple extended uses, in line with image schema and metaphor theories prominent in cognitive linguistics. The syntactic flexibility of prepositions, including their abilities to form complex phrases and function adverbially, situates them uniquely within the lexicon-grammar continuum.

Morphologically, despite their mostly simple forms, the influence of historical prefixes suggests a nuanced relationship between morphology and prepositional semantics that merits further investigation. From a second language acquisition perspective, the findings endorse the cognitive-linguistic critique of traditional teaching methods [5:190]. Employing schematic and metaphorical frameworks can enhance learners' abilities to decode and produce appropriate prepositional forms, particularly where L1 transfer presents difficulties.

Conclusion. The pragmatic dependency of prepositional meaning underscores the need for contextualized teaching that incorporates discourse and usage variability. Corpus analysis remains vital for identifying usage trends and empirical patterns essential for pedagogy and linguistic description.

REFERENCES:

1. Shklyayeva, P. D., & Chikina, E. E. (2025). Semiotic study of the preposition “on” in contemporary English. *Филология: Научные Исследования*, 4, 149–160. <https://doi.org/10.7256/2454-0749.2025.4.74099>
2. Вальваков, Р. (2023). ПРЕДЛОГИ В ГРАММАТИЧЕСКОМ СТРОЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА: СЕМАНТИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ. *Vestnik Bishkek State University Af K Karasaev*, 46–51. <https://doi.org/10.35254/bsu/2023.66.06>
3. Ivanović, K. (2022). Prepositional polysemy – radical or moderate? *Nasledje Kragujevac*, 19(51), 115–126. <https://doi.org/10.46793/naskg2251.115i>
4. Yin, X., & Ni, J. (2025). Analysis of English prepositions based on cognitive linguistics. *International Journal of Education and Humanities*, 18(1), 26–31. <https://doi.org/10.54097/r57xgf71>
5. Конисов, Г. (2023). The use of prepositions in expressing the syntactic attitude in the sentence. *Ренессанс в парадигме новаций образования и технологий в XXI веке*, 1(1), 189–190. <https://doi.org/10.47689/xxia-ttjpr-vol1-iss1-pp189-190>

UO'K 808.1:32.019.5

SIYOSIY PORTRET: JANR TABIATI, TIPOLOGIYASI VA EVOLYUTSION TARAQQIYOTI

Y.N.Komilova, katta o'qituvchi, O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada siyosiy portret ta'rif, rivojlanish tadriji va tendensiyasi, mazmuni, janriy tabiati, xususiyatlari bilan bog'liq dolzarb masalalar tadqiq etilgan. Shuningdek, jurnalistika nazariyasida siyosiy portretning fundamental asoslari, evolyutsiyasi, portret ocherkiga o'xshash va farqli jihatlarini janrlar kontekstida qiyosiy o'rganilgan.

Yetakchilar siymosini gavdalanitirishda jurnalistika prinsiplarining ahamiyati, xorijiy va milliy massmediada siyosiy portretni yoritishda muallif yondashuvi, “men” konsepsiyasining turli ifodalari tahlil qilingan. Siyosiy shaxslar qiyofasini tasvirlashda mediamatn tili, badiiy vositalarning qo'llanish ko'lam, siyosiy portretga doir ilmiy qarashlar kategoriyalari nazariy jihatdan ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: portret, siyosiy portret, yetakchi, shaxs, siymo, obraz, evolyutsiya, muallif “men”i, janr, uslub, mahorat

Аннотация. В данной научной статье рассматривается определение политического портрета, процесс его развития и тенденции, содержание, жанровая природа и актуальные вопросы, связанные с его особенностями. Кроме того, в контексте жанров журналистики в сравнительном аспекте изучены фундаментальные основы политического портрета в теории журналистики, его эволюция, а также сходства и различия с портретным очерком.

Анализируется важность журналистских принципов в воплощении образа лидеров, подход автора к освещению политического портрета в зарубежных и национальных СМИ, а

также различные выражения концепции «я». Теоретически рассматриваются язык медиатекста, сфера применения художественных средств и категории научных взглядов на политические портреты в изображении образа политических деятелей.

Ключевые слова: портрет, политический портрет, лидер, личность, фигура, образ, эволюция, авторское «я», жанр, стиль, мастерство

Abstract. This scientific article examines the definition of a political portrait, its development process and trends, content, genre nature, and current issues related to its features. Also, the fundamental foundations of a political portrait in journalism theory, its evolution, and its similarities and differences from a portrait essay are studied comparatively in the context of genres.

The importance of journalistic principles in embodying the image of leaders, the author's approach to covering a political portrait in foreign and national mass media, and various expressions of the concept of “I” are analyzed. The language of the media text, the scope of application of artistic means, and the categories of scientific views on political portraits in depicting the image of political figures are theoretically considered.

Key words: portrait, political portrait, leader, person, figure, image, evolution, author's “I”, genre, style, skill.

Kirish. Bugungi texnologik asrda ma'lumotlar ko'lami ortib bormoqda. Shu bois jamiyatni saralangan axborot bilan ta'minlash juda muhim. Taraqqiyotga mos ravishda jahon hamjamiyatida turli geosiyosiy, g'oyaviy, iqtisodiy “o'yin”lar avj olmoqda. Bunday keskin vaziyatda siyosiy savodxonlik, ziyraklik bilan har bir voqea-hodisani tahlil qilish OAVga jiddiy vazifalarni yuklaydi. Massmedia siyosiy jarayonlar va buning asoschilari bo'lgan arboblarning bilimi, tajribasi, diplomatik va strategik mahoratini mujassamlashtirgan siyosiy portretini izchil aks ettirishi tobora dolzarb bo'lib bormoqda.

Aslida yetakchilar faoliyatini yoritish, nafaqat bugungi kunda, balki tarixiy tadrijiy rivojlanishda ham muhim hisoblangan. Zero, siyosat – boshqarish, rahbarlik qilish, boshlab yurish mazmunini bildirar ekan, har bir inson tabiatida boshqaruvchilik qobiliyati mavjud bo'lib, mazkur nazariy qarash buyuk faylasuf Aristotel asarlarida mohiyatan aks etgan.

Tarixga nazar tashlasak, Gay Yuliy Sezar, Sitseron Mark Tulliy, Oktavian Avgust kabilarning yetakchi bo'lishga intilishi ularning nutqida, boshqaruvida namoyon bo'lgan. Ammo xalq bilan uzviylashishida prajurnalistikaning turli shakllari muhim vosita sifatida xizmat qilgan. Ushbu mulohazalarning nazariy asosini siyosatshunos olim A. Orishevning “Siyosiy liderning o'ziga xos xususiyati bilvosita OAV orqali xalq bilan muloqotida aks etadi” [7] degan fikrlari tasdiqlaydi. Kommunikativ muhit yetakchining ham rahbarlik, ham insoniy qiyofasi, xarakteri, tabiatini ochib beradi. Bu borada italiyalik siyosatchi N. Makiavelli podshohlarning jasurligi, ayyorligi, kechirimliligi, zolimligi kabi sifatlarini “Hukmdor” kitobida antonomik qiyoslash orqali tahlil qilgan. Shu jihatdan, liderning siyosiy portreti bevosita uning tashqi ko'rinishidan tortib, turli xarakter xususiyatlari bilan ichki olamini ham ifodalaydi. Buning turli namunalarini “O'rxun-Enasoy bitiklari”, “Tarix”, “Qobusnoma”, “Zafarnoma”, “Qutadg'u bilig”, “Majolis un-Nafois”, “Temur tuzuklari”, “Boburnoma” kabi manbalarda uchratamiz.

Material va metodlar. Siyosiy portret nazariyasini o'rganar ekanmiz, portret tushunchasiga izoh berish muhim. **“Portret – fransuzcha “portrait” – tasvir, real hayotda mavjud bo'lgan bir va bir necha kishining yoki rassom tasavvuridagi qiyofaning tasviri, fotograf tomonidan ishlangan surati”** [14] degan ma'nolarni bildiradi. Portret – lug'aviy ma'no jihatidan tasviriy san'at janri bo'lsa-da, jurnalistika bilan chambarchas bog'liq. Shu jihatdan, har ikki yo'nalishni tutashtiruvchi omil insondir. Uning tasviri keltirilganda bevosita hayotiy, kasbiy faoliyatiga doir hikoyalar, turli voqeliklarda yorqin namoyon bo'ladigan xarakteri akslanadi.

Shuningdek, matbuotshunos olim B. Do'stqorayev portret ocherkining paydo bo'lishini quyidagicha izohlaydi: “XIX asrning 20-30-yillarida fransuz va ingliz adabiyotida **fiziologik (maishiy)** ocherklar yaratish taraqqiy topgan. Buni ta'sirida rus matbuotida XIX asrning 60-70-yillarida portret ocherk yuzaga kelib, o'zbek matbuotida XX asrning 30-yillarida shakllangan” [2].

Portret ocherki turli manbalarda turlicha ta'riflanadi. Xususan, professor M.Xudoyqulov "Jurnalistika va publitsistika" kitobida "portret ocherkida bir yoki bir necha kishi (guruh, jamoa) tasvir etilishi mumkin. Asosiy vazifa ocherk qahramoni yoxud qahramonlarining xarakterini ochib bera olishdir" [12] deb yozadi.

Inson portretini jonlantirishda uning xarakteriga chizgilar berish, qilgan ishlari orqali fazilatlarini tasvirlash muhim. Shundagina muallif o'zi yoritayotgan qahramon va o'quvchi o'rtasida samimiy muloqotni o'rnatadi. Bunday yuksak mahorat mutafakkir Alisher Navoiy asarlarida namoyon bo'lgan. Filologiya fanlari doktori F. Olimov "Alisher Navoiy manoqib-holotlarida badiiy-publitsistik mahorat" nomli dissertatsiyasida: "Badiiy publitsistika – jurnalistikaning adabiy nasrga eng yaqin turadigan bir bo'lagi. Badiiy adabiyot markazida to'qima obraz tursa, badiiy publitsistikada real voqelik va mavjud insonlar qiyofasi yaratiladi...Buyuk qalam sohibining manoqib-holotlari portret ocherkning tarixiy namunasi" [6] deb fikr bildirib, hazrat ijodining qamrov doirasi kengligi va izchilligini ochib bergan. Aslida, har bir inson fazilatini uning bilan maslakdosh, suhbatdosh, zamondosh bo'lgan ijodkorgina ishonchli, ta'sirchan tasvirlay oladi. Chunki u qahramonlarning hayoti, faoliyatini kuzatish, voqealar guvohi bo'lish imkoniyatiga ega. Bunda eng muhimi ziyraklik bilan tahlil qilish mahorati hisoblanadi.

Shu ma'noda, yetakchilarning siyosiy portreti aks ettirilgan manbalarni o'rganish jarayonida siyosiy portret ta'rifi lug'atlarda, monografiyalar, ilmiy tadqiqotlarda uchramaydi. Biroq "Gemini.google.com" sun'iy intellekt qidiruv tizimida siyosiy portretga quyidagicha ta'rif berilgan: "Siyosiy portret – siyosatchining tasvirini, turli ommaviy axborot vositalarida gavdalandirish, siyosatchining tajribasi, malakasi, xarakteri yoki qadriyatlarini orqali tomoshabin bilan hissiy aloqani yaratish uchun ham ishlatiladi" [15].

Binobarin, tadqiqotchi M. Tyutyunnik "siyosatchining nutqi va xulq-atvori uning shaxsiyatini ochadi" [10] deb izohlasa, italiyalik olim E. Novelli "siyosiy yetakchi portretida yetakchilik, imij va kuch" [5] uzviyligi muhimligini keltirib o'tadi. Ushbu bog'liqlik barcha siyosiy arboblarda ham kuzatilavermaydi, bizningcha, mazkur sifatlar bir-birini to'ldirishi mumkin.

Kaliforniyalik tadqiqotchi A. Dorney siyosiy portret qirralarini tashxislash orqali ko'rib chiqadi. Bu bilan siyosiy yetakchining har bir voqelikdagi ishtirokini (*nutqi, o'zini tutishi, kiyinishi*) nazardan qochirmaslikni alohida ta'kidlaydi.

Irlandiyalik olim A. Mkkabe "siyosiy arbob Albertino Musaatonning kutilmagan vaziyatlarda "burilish"lar hosil qilish"[4] salohiyatini mahorat bilan gavdalandiradi. Unda liderning zukkoligi, hozirjavobligi, fikrlash tezligi, dunyoqarashi tahlil qilinadi. Chunki har kim bilim olishi mumkin, ammo amaliy jarayonlarda tatbiq qila olish qobiliyati va jasorati yetishmasa, u yetakchi bo'la olmaydi.

Munozara va natijalar. V-VIII asrlarga tegishli "O'rxun-Enasoy bitiklari"da To'nyuquq ikkinchi turk xoqonligiga asos solgan Eltarish xoqonining maslahatchisi va sarkardasi sifatida tasvirlanadi. Bitikdan To'nyuquqning quyidagi fikrlari o'rin olgan: "*Turk Bilga xoqon davlatida bu bitigni yozdirdim. (Bilga xoqon Eltarish xoqonning o'g'li edi) Men – Dono To'nyuquqman. O'zim Tabg'ach davlatida voyaga yetdim. Turk xalqi Tabg'ach davlatiga bo'ysunar edi*" [11]. Ushbu so'zlar To'nyuquq sarkardaning o'ziga bo'lgan yuksak bahosi, tafakkuri, bilimi, zakovati hamda davlatning siyosiy tuzumidan darak beradi. To'nyuquq yetuk, buyuk timsol, xalqparvar shaxs sifatida gavdalanadi. Yetakchining vatan, xalq, harbiy qo'shini, fuqarolaridan g'ururlanishi va ularga bo'lgan mehri bitiktoshning har bir jumlasida o'z ifodasini topgan. Masalan, To'nyuquqning "*tun uxlagim kelmadi, kunduz o'tirgim kelmadi*" deyishi uning o'z taqdirini el va vatan taqdiri bilan yaxlit holda tasavvur qilishini ko'rsatadi. Shuningdek, "*Inson bolalari ustidan ota-bobom – Bumin xoqon, Istami xoqon bo'lib taxtga o'tirgan. Ular dono xoqon, alp xoqon, vazirlari ham dono, botir ekanligi uchun beklari ham, xalqi ham to'g'ri ekan*" [8]. Bilga xoqonning mazkur so'zlarida ajdodlari va ularning hokimiyatni boshqarishdagi dunyoqarashi, mamlakatni rivojlantirishdagi zakiyligi bayon etiladi. Bu orqali Bilga xoqon ham ularning izdoshi sifatida davlatni taraqqiy ettirishda aql va kuch birligini mujassamlashtirish kerakligiga ishora qiladi. Bu nafaqat o'zining yetakchilik mavqeyini, balki fuqarolarining farovon hayot kechirishini ham ta'minlaydi.

Aslida har bir manbaning siyosiy portretlarni yoritishda o'ziga xos xususiyatlari mavjud. 1419-1425-yillarda yozilgan Sharafiddin Ali Yazdiyning **“Zafarnoma”** asari ham bundan mustasno emas. Mazkur kitobga olimlar Temur va temuriylar davrining noyob manbasi sifatida ko'p murojaat qiladi. Asar muqaddimasida Amir Temurning siyosiy portretiga ta'rif berilar ekan, tarixiy nomdor shaxslarga qiyos etiladi:

*“Shijoatda Rustam kibi nomdor,
Saxovatda Hotam kibi nomdor”* [13].

Sharafiddin Ali Yazdiy bayoni davomida jurnalistikadagi xolislik prinsipiga amal qiladi. Amir Temurni mutlaq mukammal qilib ko'rsatmaydi. Sarkardaning har bir holatini qanday ko'rgan bo'lsa, shundayligicha tasvirlaydi. Hatto, sohibqiron farzandlari – qizi Tag'ayshoh va o'g'li Jahongir Mirzolarning vafot etganida qahri qattqlik bilan iztirobini yashirganligini uning insoniy zaifligi sifatida ta'riflaydi. Biroq fikrimizcha, kuchli shaxslargina his-tuyg'ularini, dardini oshkor qilmaydi. Aslida Amir Temurning qudrati ham shundadir. **“Zafarnoma”**da juda ko'p tarixiy shaxslar va ayollar obraziga alohida o'rin berilgan. Masalan, Qazan sultonxon (Yasur O'g'lonning o'g'li. Chig'atoyxon ulusi xoni) shavqatsiz, zulmkor shaxs sifatida yoritilsa, zakiylikda tengsiz hokim Qutlug' Turkon og'o (Amir Temurning egachisi)ning siyosiy qiyofasi g'amxo'r opa, nafis did, idrokli, dono, siyosatga ta'sir ko'rsata oladigan hokima ayol timsolida ta'riflanadi. Sharafiddin Ali Yazdiyning mazkur asarida zamonasining muammolarini, hukmdorlarning fazilatlarini, boshqaruv jarayonlari, siyosiy muhit, xalqning ahvoli, amaldorlar va aholining fikri muallifning shaxsiy qarashlarida bayon etilgan. Keltirilgan manbalarda an'anaviy tendensiya:

-hukmdorni ideal obrazda;

-yetakchini asliy qiyofada aks ettirish formulasi namoyon bo'ladi.

So'z mulking sultoni, mutafakkir, mir Alisher Navoiyning **“Majolis un-Nafois”** (1490-1491; 1497-1498) tazkirasida hukmdorlar siyosiy portreti yaqqol tasvirlanadi. Masalan, *“Ulug'bek Mirzo – donishmand podshoh erdi. Kamolati bag'oyat ko'p erdi. Yetti qiroat bila qur'oni majid yodida erdi. Hay'at va riyoziyni xo'b bilur erdi. Andoqkim, zij bitidi va rasad bog'ladi va holo aning ziji oroda shoye'dur. Bovujudi bu kamolot gohi nazmg'a mayl qilur. Bu matla' aningdurkim:*

Harchand mulki husn ba zeri nigini tust,

Sho'xi makunki, chashmi badon dar kamini tust”[1] sifatida nazmiy va nasriy ifoda etilgan. Hukmdorning dunyoviy va diniy kamoloti yuksak mehr bilan ulug'lanadi.

“Majolis un-Nafois” tazkirasida 459 kishi tavsiflangan. Ular orasida Temur Ko'ragon, Bobur Mirzo, Abdulatif Mirzo, Jahongir Mirzo kabi hukmdorlarning siyosiy portreti nasriy va nazmiy ta'riflanadi. Yetakchilarning o'ziga xos siyosati, xarakteri, iqtidori, tafakkuri, bilimi, xalqparvarligi muallif tomonidan ba'zan do'stona, ba'zida opponent sifatida tahlil qilinadi. Bu orqali Navoiy o'z zamonasining mohir publitsisti, jurnalisti, siyosatchisi sifatida namoyon bo'ladi.

Shu nuqtayi nazardan, yetakchilar portreti ularning hukmronlik davrida ayrim hollarda real tasvirlanmaydi, aksincha, uning vafotidan so'ng yaqqol, haqqoniy gavdalanitiriladi. Ammo **“hukmdor-muallif”**larning ijod namunalari bundan mustasno. Bunday shaxslarning har bir xatosidan xulosa qila olishi uning yuksak idroki va o'ziga nisbatan tanqidiy fikrlashidan dalolat beradi. Buni biz buyuk sarkarda, sohibqiron Amir Temurning 1342-1405-yillarda bitilgan **“Temur tuzuklari”** asari orqali tahlil qilamiz. *“...oxiri saodatli farzandlar, yaxshi tilakli vazirlarning oppoq yorug' dillariga ma'lum va tushunarli bo'lsinkim, o'n ikki ishni men o'zimga shior va kasb qildim. Shu sabab tangri taolo menga ulug'lik ato qilib, samoviy qudrat bilan qo'llab-quvvatladi va sultonlik martabasiga yetkazdi...Tajribamga yetishtikim, muxoliflarga g'olib bo'lmoq, lashkar ko'pligi bilan emasdir. Va mag'lub bo'lmoq ham lashkar kamligi bilan bo'lmas, balki g'olib bo'lmoq qo'llab-quvvatlash va tadbir bilandir”* [9]. Mazkur jumlar vositasida siyosiy shaxsning ruhiy olami aks etib, uning boshqaruvdagi tajribasi, xatolarini tushunishi, xulosalari o'rinli keltirilgan.

Hukmdorlarning taxt, hokimiyatga kelishi, uning asoslari, sabablari, yutuqlari, kamchiliklarining omillari Zahiriddin Muhammad Boburning **“Boburnoma”** memuar asarida ham keltirilgan. U eng yosh podshoh, vatanparvar, xalqparvar, ijodga ishtiyoqi yuksak, qalbi muhabbatga to'la, siyosatda o'tkir zehni, harbiy qudrati, jasorati kabi xususiyatlari bilan tarixda alohida iz qoldirgan.

Bobur Mirzo soʻz meʼmori sifatida otasiga boʻlgan mehrini hamda harbiy yurishlari bilan bogʻliq voqealarni dardli yetkazadi. Siyosat va koʻngil oʻrtasidagi kurashlarda hukmdor sifatida yuksak qalb egasi ekani, xalqparvarligi, yurtini ulugʻlashi barobarida oʻzga millat vakillariga hurmati balandligi uning ulugʻvor qiyofasini namoyon qiladi. Manbada Bobur raqib hukmdorlar siyosiy faoliyati, portretini ham tasvirlaydi. Masalan, Shayboniyxon haqida: “*Shayboqxon Oʻratepaning gird va navohisigʻa kelib, bir pora buzuvchilik qilib yondi*”[3] singari achchiq haqiqat aks etgan nomaqbul axloqiy sifatlarini bayon etadi.

Xulosa. Manbalar tahlili shuni koʻrsatadiki, siyosiy portret unsurlari tarixan shakllangan. Uning ifodalari siyosiy kontekstda mavjud boʻlib, ammo janriy xususiyatlari yoritilmagan. Oʻz navbatida, siyosiy portret chizgilari siymo ocherkining siyosiy mavzularida, keyinchalik siyosiy voqealar negizida shakllana boshlagan.

Mazkur misollar asosida ushbu fasl boʻyicha quyidagicha xulosa kelib chiqadiki, muallif yetakchining sifatleri, fazilatlarini baʼzan oshkora, baʼzan soʻz oʻyinlari bilan auditoriyaga yetkazishga urinadi va umumiy mazmunda yaxshi va yomon qutbga boʻlinadi.

Oʻz navbatida, matbuotning ilk koʻrinishlari yangilikdan xabardor qilish vazifasini oʻtagan ekan, yangilikning asosi hukmdorlar farmonlari, siyosiy faoliyati, boshqaruviga daxldorligi bois, uning mazmunida siyosiy portret unsurlarini payqash mumkin.

Shu maʼnoda, yuqorida keltirilgan tavsiflarda ham siyosiy portretning tabiati, xususiyatlari va asosiy jihatlari toʻliq ochib berilmagan. *Bizning taʼrifimizcha, siyosiy portret – davlat va jamiyat boshqaruvida yetakchilik qilayotgan, muayyan maqsadlarni hayotga tatbiq etish tashabbuskori boʻlgan shaxslar hayoti va faoliyatini aks ettirib, ularning bilimi, tafakkuri, dunyoqarashi, tanqidiy, strategik fikrlashi, diplomatik mahorati, murakkab ichki hamda tashqi qiyofasini gavdalandiradi.*

Shu jihatdan:

-siyosiy portret shaklan (*qahramon va voqealarning realligi*) portret ocherki xususiyatlarini oʻzida namoyon etadi.

-mohiyatan (*siyosiy yetakchilar faoliyati, boshqaruv tahlili, janriy xususiyatlari*) farqlanib, ifodasiga koʻra tahliliy, badiiy-publitsistik hamda axborot mazmuniga egaligi bilan xarakterlanadi.

Siyosiy portret jurnalistika janrlarida oʻziga xos shakl, uslubda yoritiladi va yetakchining turli qirralarini keng jamoatchilikka namoyon etishga xizmat qiladi. Bunda yetakchi obrazini tasvirlashda detallar kompozitsiyasi muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Alisher Navoiy. Majolis un-Nafois. – URL: <https://lib.fbtuit.uz/assets/files/Alisher-Navoiy.Majolisun-nafoisKiril.pdf> (murojaat sanasi: 10.11.2023).
2. Jurnalistika. Bosma ommaviy axborot vositalarida janrlar va mahorat masalalari / Nashrga tayyorlovchi: N. Toshpoʻlatova. V jild. – Toshkent: “Oʻzbekiston” NMIU, 2019. – 377-b.
3. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Yulduzcha, 1989. – 89-b.
4. McCabe A. A political and intellectual portrait of Albertino Mussato. – University College Cork (Ireland), 2019.
5. Novelli E. The political portrait: leadership, image and power // Contemporary Italian Politics. – 2022. – Volume 14. – Issue 3. – P. 392-394. – URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23248823.2022.2092291> (accessed: 24.01.2023).
6. Olimov F. Alisher Navoiy manoqib-holotlarida badiiy-publitsistik mahorat: filol. fan. dok. (DSc). ... diss. avtoref. – Toshkent, 2023. – 17-19-b.
7. Оришев А. Политология. – Москва: Риор инфра-м, 2021. – С. 288.
8. Sodiqov Q. Koʻk turk bitiklari: matn va uning tarixiy talqini. – Toshkent: Toshkent Davlat Sharqshunoslik universiteti nashriyoti. – 106-b.
9. Темур А. Темур тузуклари. – Тошкент: Ижод-пресс, 2019. – 5-24 б.
10. Tyutyunnik M. Word-building means in a political leader's speech portrait. – 14th International Scientific and Practical Conference on State and Prospects for the Development of Agribusiness. – Rostov-on-Don, 2021. – P. 11043.
11. Toʻxliyev B., Karimov B., Usmonova K. Oʻrxun-Enasoy obidallari haqida. – URL: <https://xs.uz/uzkr/post/orkhun-enasoy-obidallari-haqida> (murojaat sanasi: 23.07.2023).
12. Xudoyqulov M. Jurnalistika va publitsistika. – Toshkent: Tafakkur, 2010. – 236-b.
13. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. – Toshkent: Sharq, 1997. – 11-b.
14. Oʻzbek tilining izohli lugʻati: 80000 dan ortiq soʻz va soʻz birikmasi. 5 jildli. J. III. N-Tartibli / Tahrir hayʼati: T. Mirzayev va boshq.; OʻzR FA Til va adabiyot in-ti. – Toshkent: “Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 299-b.
15. URL: <https://gemini.google.com/app/1b7fe40cd53101cb> (murojaat sanasi: 07.02.2024).

RUS BADIY MATNLARIDA STILISTIK VOSITALARNING LINGVISTIK TAHLILI

N.J.Kultayeva, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada rus badiiy matnlarida qo'llaniladigan stilistik vositalarning lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Stilistik birliklarning badiiy nutqdagi funksional roli, ularning semantik va ekspressiv imkoniyatlari ochib beriladi. Tadqiqot davomida metafora, epitet, ironiya, personifikatsiya kabi asosiy stilistik vositalar rus adabiy matnlari misolida o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, stilistik vositalar matnning badiiy-estetik qiymatini oshiradi va muallifning individual uslubini namoyon etadi.

Kalit so'zlar: stilistika, rus tili, badiiy matn, metafora, epitet, ironiya, lingvistik tahlil

Аннотация. В статье рассматриваются стилистические средства в художественных текстах русского языка. Анализируются их лингвистические особенности, семантические и экспрессивные функции. Особое внимание уделяется метафоре, эпитету, иронии и другим средствам художественной выразительности. Результаты исследования показывают, что стилистические средства играют важную роль в формировании художественного образа.

Ключевые слова: стилстика, русский язык, художественный текст, метафора, эпитет, ирония

Abstract. This article analyzes stylistic devices in Russian literary texts from a linguistic perspective. It focuses on their semantic and expressive functions and highlights their role in shaping artistic meaning. The study shows that stylistic devices enhance the aesthetic value of literary discourse and reflect the author's individual style.

Keywords: stylistics, Russian language, literary text, metaphor, irony, expressive means

Badiiy matn tilshunoslikda murakkab va ko'p qirrali tadqiqot obyekti hisoblanadi. Rus tilida yaratilgan badiiy asarlar stilistik vositalarning boyligi bilan ajralib turadi. Stilistik vositalar muallifning estetik niyatini ifodalash, obrazlilikni kuchaytirish va o'quvchiga ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Zamonaviy tilshunoslikda stilistika sohasi matnning ekspressiv va semantik qatlamlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratadi. Shu sababli rus badiiy matnlarida stilistik vositalarni lingvistik jihatdan tahlil qilish dolzarb ilmiy masalalardan biridir.

Mazkur tadqiqotning maqsadi – rus badiiy matnlarida stilistik vositalarning lingvistik xususiyatlarini aniqlash va ularning funksional rolini ochib berishdan iborat.

Tadqiqot jarayonida bir qator ilmiy metodlardan kompleks tarzda foydalanildi. Xususan, lingvistik tahlil metodi orqali badiiy matnlardagi til birliklarining struktur va semantik xususiyatlari o'rganildi, stilistik tahlil yordamida esa stilistik vositalarning ekspressiv va funksional jihatlari aniqlab berildi. Shuningdek, qiyosiy metod asosida turli stilistik birliklar o'zaro solishtirilib, ularning umumiy va farqli tomonlari tahlil qilindi. Matn tahlili metodi orqali esa badiiy asarlardagi konkret misollar kontekstda o'rganildi. Tadqiqot materiali sifatida rus klassik hamda zamonaviy adabiyot namunalari tanlab olindi va ulardagi stilistik vositalar kontekstual yondashuv asosida chuqur tahlil qilindi. Badiiy matn tilshunoslikning murakkab va ko'p qatlamli obyekti sifatida turli lingvistik yondashuvlar asosida tadqiq etiladi. Stilistik vositalar esa ushbu matnning eng muhim komponentlaridan biri bo'lib, ular tilning estetik va ekspressiv imkoniyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Mashhur rus tilshunosi V.V. Vinogradov badiiy tilning o'ziga xosligini ta'kidlab, shunday yozadi: “Язык художественной литературы представляет собой особую систему, в которой языковые средства приобретают эстетическую функцию” [1]. Ushbu fikr stilistik vositalarning oddiy kommunikativ vosita emas, balki estetik ma'no tashuvchi birlik ekanligini ko'rsatadi.

Stilistika sohasida yana bir yirik olim I.R. Galperin stilistik vositalarni tilning ekspressiv vositalari sifatida izohlaydi: “Стилистические средства служат для усиления выразительности речи и передачи авторского отношения к изображаемому” [2]. Demak, stilistik vositalar nafaqat matnni bezash, balki muallifning subyektiv munosabatini ifodalashda ham muhim rol o'ynaydi.

Ayniqsa, metafora, epitet, ironiya kabi vositalar orqali badiiy obrazlilik kuchayadi va o'quvchiga kuchli ta'sir ko'rsatiladi.

Rus adabiyotshunosligida stilistik vositalarning lingvistik mohiyatini o'rganishda Yu.M. Lotman ham alohida o'rin egallaydi. U badiiy matnni belgilar tizimi sifatida talqin qilib, quyidagicha fikr bildiradi: “Художественный текст – это сложная семиотическая система, в которой каждое языковое средство выполняет определённую функцию” [4]. Bu yondashuv stilistik vositalarni nafaqat til birliklari, balki ma'no yaratuvchi mexanizm sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi.

O'zbek tilshunosligida ham stilistik vositalarning lingvistik va funksional xususiyatlari chuqur o'rganilgan. Masalan, akademik Sh. Safarov stilistik birliklarning kognitiv mohiyatiga e'tibor qaratib, shunday ta'kidlaydi: “Til birliklari, xususan, metaforalar inson tafakkurining mahsuli bo'lib, ular orqali dunyo konseptual jihatdan idrok etiladi” [6]. Ushbu fikr metaforaning faqat badiiy vosita emas, balki tafakkur shakli ekanligini ko'rsatadi.

Yana bir o'zbek olimi A. Mahmudov stilistik vositalarning nutqdagi rolini quyidagicha izohlaydi: “Stilistik vositalar nutqning obrazlilikini ta'minlab, uning ta'sirchanligini oshiradi va kommunikativ samaradorlikni kuchaytiradi” [7]. Bu yondashuv stilistik vositalarning pragmatik funksiyasini ochib beradi.

Shuningdek, B. Yo'ldoshev o'z tadqiqotlarida badiiy matn tilining o'ziga xosligini ta'kidlab, stilistik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarini ko'rsatadi: “Badiiy matnda qo'llanilgan stilistik vositalar milliy tafakkur va madaniyatning ifodasi sifatida namoyon bo'ladi” [8]. Demak, stilistik vositalar lingvokulturologik jihatdan ham muhim ahamiyatga ega.

Yuqoridagi ilmiy qarashlarga asoslanib aytish mumkinki, rus badiiy matnlarida stilistik vositalar ko'p funksiyali lingvistik birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Ular matnning semantik chuqurligini ta'minlaydi, obrazlilikni kuchaytiradi va muallifning individual uslubini ifodalaydi. Masalan, metafora orqali abstrakt tushunchalar konkret obrazga aylantiriladi (“огонь любви”, “ледяное сердце”), epitetlar orqali esa tasvir aniqligi va emotsionallik oshiriladi (“тихий вечер”, “светлая душа”). Personifikatsiya esa jonsiz narsalarni jonlantirib, matnga poetik tus beradi (“ветер шепчет”, “ночь дышит”).

Rus va o'zbek olimlarining qarashlari stilistik vositalarning lingvistik, kognitiv va pragmatik jihatdan muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Ular tilning ekspressiv imkoniyatlarini kengaytiruvchi, badiiy nutqni boyituvchi va kommunikativ ta'sirni kuchaytiruvchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, rus badiiy matnlarida stilistik vositalar turli lingvistik darajalarda namoyon bo'lib, ular matnning semantik chuqurligi va ekspressivligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Eng keng qo'llaniladigan stilistik vositalardan biri metafora bo'lib, u o'xshashlik asosida ma'no ko'chishini ifodalaydi va badiiy obrazlilikni kuchaytiradi. Masalan, rus tilidagi “золотое сердце” (oltin yurak), “ледяной взгляд” (muzdek nigoh), “огонь любви” (sevgi olovi) kabi birikmalar abstrakt tushunchalarni aniq va ta'sirchan ifodalashga xizmat qiladi.

Epitetlar esa predmet yoki hodisaning belgisini obrazli tarzda ifodalab, matnga emotsional rang beradi. Jumladan, “тёмная ночь” (qorong'i tun), “тихий голос” (past ovoz), “ясное небо” (musaffo osmon), “суровая зима” (qattiq qish) kabi epitetlar tasvirning aniqligini oshiradi. Personifikatsiya (jonlantirish) vositasi orqali jonsiz narsalarga insoniy xususiyatlar berilib, matnning poetikligi kuchaytiriladi: “ветер поёт” (shamol kuylaydi), “солнце улыбается” (quyosh kuladi), “ночь укрывает землю” (tun yer yuzini yopadi), “река шепчет” (daryo shivirlaydi). Ironiya esa yashirin qarama-qarshi ma'no orqali ifodalanib, matnda tanqidiy va estetik effekt hosil qiladi; masalan, “Какой умный человек!” iborasi aslida aks ma'noni anglatib, kinoyaviy ohangni yuzaga keltiradi, shuningdek “Ну конечно, ты всегда прав!” kabi gaplar ham ironik ma'noda qo'llanadi.

Umuman olganda, stilistik vositalar badiiy matnda estetik ta'sirni kuchaytiradi, obraz yaratadi, muallifning individual uslubini namoyon qiladi hamda o'quvchiga hissiy va kognitiv jihatdan ta'sir ko'rsatadi. Shu bois ular badiiy nutqning ajralmas va muhim lingvistik komponenti sifatida qaraladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, rus badiiy matnlarida stilistik vositalar nafaqat lingvistik, balki estetik, pragmatik va kognitiv jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ular badiiy matnning semantik qatlamini boyitib, muallifning individual uslubini namoyon etuvchi asosiy

vositalardan biri sifatida xizmat qiladi. Metafora, epitet, personifikatsiya, ironiya kabi stilistik birliklar orqali muallif o'z fikrini obrazli, emotsional va ta'sirchan tarzda ifodalash imkoniga ega bo'ladi. Natijada matnning badiiy-estetik qiymati oshadi va o'quvchining idrok jarayoni faollashadi.

Shuningdek, stilistik vositalar tilning ekspressiv imkoniyatlarini kengaytirib, badiiy nutqning rang-barangligini ta'minlaydi. Ular orqali abstrakt tushunchalar konkret obrazlar vositasida ifodalanadi, bu esa o'quvchining tasavvur doirasini kengaytiradi va matnni chuqurroq anglashga yordam beradi. Stilistik vositalarning qo'llanishi matnda emotsional-ekspressiv fonni yaratadi, muallifning subyektiv munosabatini aks ettiradi va kommunikativ ta'sirni kuchaytiradi.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari stilistik vositalarning nafaqat badiiy adabiyotda, balki tarjimashunoslik va til o'qitish metodikasida ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Ayniqsa, rus tilidan o'zbek tiliga tarjima jarayonida stilistik vositalarning adekvat ifodalanishi tarjimaning sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu sababli stilistik birliklarni chuqur lingvistik va funksional tahlil qilish tarjima nazariyasi va amaliyoti uchun ham dolzarbdir.

Kelgusida ushbu yo'nalishda qiyosiy-lingvistik, lingvokulturologik va pragmatik tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish, shuningdek, stilistik vositalarning turli diskurs turlaridagi (badiiy, publitsistik, internet diskurs) qo'llanilishini o'rganish muhim ilmiy natijalarga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida stilistik vositalarni korpus lingvistikasi yordamida tahlil qilish ham istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Xulosa qilib aytganda, rus badiiy matnlarida stilistik vositalar tilning obrazli va ekspressiv tabiatini ochib beruvchi, muallif va o'quvchi o'rtasidagi estetik-kommunikativ aloqani ta'minlovchi muhim lingvistik hodisa sifatida e'tirof etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. – М.: Наука, 1959.
2. Гальперин И.Р. Стилистика английского языка. – М.: Высшая школа, 1981.
3. Арнольд И.В. Стилистика современного русского языка. – М.: Просвещение, 1990.
4. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. – Л.: Просвещение, 1972.
5. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966.
6. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Toshkent: Fan, 2006.
7. Mahmudov A. Til va nutq stilistikasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
8. Yo'ldoshev B. Badiiy matn lingvistikasi. – Toshkent: Fan, 2012.
9. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2008.
10. Qodirov Z. Matn lingvistikasi va stilistika asoslari. – Toshkent: Universitet, 2015

UO'K 82-1/-9

BADIIY MATNLARDA PERSONAJLAR O'RTASIDAGI MUNOSABATLARNING TAHLILI

A.A.Latipov, PhD, dots.v.b., Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy matnlarda personajlar o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish masalalari yoritilgan. Adabiyot insonning ochilmagan qirralarini badiiy idrok etish orqali uning mohiyatini anglashga intiladi. Badiiy asar muallif va o'quvchi o'rtasidagi mavhum muloqot mahsuli bo'lib, til vositalaridan tarkib topgan matndir. Maqolada syujet, kompozitsiya, personajlar tipologiyasi (asosiy, yordamchi, epizodik) hamda qahramonlararo munosabatlarning milliy madaniyat va pragmatik omillar bilan bog'liqligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: badiiy matn, personaj, lingvomadaniy tahlil, pragmatika, syujet, obraz, milliy munosabatlar, muloqot.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы анализа взаимоотношений между персонажами в художественных текстах. Литература стремится понять сущность человека через художественное познание его нераскрытых граней. Художественное произведение является продуктом абстрактной коммуникации между автором и читателем и представляет собой текст, состоящий из языковых средств. В статье анализируются сюжет, композиция, типология персонажей (главные, второстепенные, эпизодические), а также связь межперсонажных отношений с национальной культурой и прагматическими факторами.

Ключевые слова: художественный текст, персонаж, лингвокультурологический анализ, прагматика, сюжет, образ, национальные отношения, коммуникация.

Abstract. This article explores the issues of analysis of relationships between characters in literary texts. Literature seeks to understand the essence of human nature through the artistic perception of its undiscovered facets. A literary work is a product of abstract communication between the author and the reader and represents a text composed of linguistic means. The article analyzes plot, composition, character typology (main, secondary, episodic), as well as the connection between inter-character relationships and national culture and pragmatic factors.

Keywords: literary text, character, linguocultural analysis, pragmatics, plot, image, national relations, communication.

Kirish. Adabiyot insonning hali ochilmagan, sirli qirralarini badiiy idrok etish yo'li bilan uning mohiyatini tushunishga harakat qiladi. Badiiy adabiyotga oid har bir asar - bu adabiyotning mavjudlik tarzidir. U insonning go'zallik qonunlari asosida amalga oshirgan ijodiy-ma'naviy faoliyati natijasi bo'lib, o'z ichiga adabiy-badiiy namunalarni oladi. Badiiy asar, eng avvalo, badiiy muloqot xususiyatiga ega bo'lgan, til vositalaridan tuzilgan matndir. Muloqot jarayonida til hodisasining nutq hodisasiga aylanishi badiiy asarning aynan muloqot orqali yuzaga kelishini ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Adabiyotshunoslik va tilshunoslikda badiiy matn va personajlararo munosabatlarni o'rganishga oid qator tadqiqotlar mavjud. Quronov (2004) badiiy asarni muloqot hodisasi sifatida talqin qilib, muallif va o'quvchi ongining to'qnashuvida badiiylik vujudga kelishini ta'kidlaydi. O'ljaboyev (2012) badiiy mahoratni obraz yaratish qobiliyati bilan bog'lab, uni chiroyli ifodalar yoki g'ayrioddiy hodisalarni topishdan farqlaydi. Qurambayev (2011) personajlarning xarakter vazifasi va ularning asar syujetini ochishdagi o'rnini, shuningdek syujet elementlari (ekspozitsiya, tugun, voqea rivoji, kulminatsiya, yechim)ni tizimli ravishda yoritadi. Madaminova (2023) esa til birliklarining majoziy va moddiy-mantiqiy ma'nolarda qo'llanishi hamda pragmatik xususiyat kasb etishi masalalariga e'tibor qaratadi. Ushbu manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, badiiy matnlarda personajlararo munosabatlarni lingvomadaniy va pragmatik jihatdan o'rganish yetarlicha o'rganilmagan bo'lib, bu boradagi tadqiqotlar dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda badiiy matnlarni tahlil qilishda quyidagi metodlardan foydalaniladi: Lingvomadaniy tahlil - badiiy matnlarda aks etgan milliy urf-odatlar, o'dob-axloq qoidalari va ma'naviy qadriyatlarini o'rganish uchun hamda, Pragmatik tahlil - muallif va o'quvchi o'rtasidagi muloqot jarayonida til birliklarining ta'sir kuchi, kontekstual ma'nolari va ular orasidagi muvofiqlikni aniqlash uchun.

Tahlil va natijalar. Yozuvchi asarni yaratishda xayolidagi adresat - suhbatdoshiga murojaat qiladi, unga ma'lum bir badiiy axborotni uzatadi, o'z kechinmalari bilan bo'lishadi, u bilan bahslashadi va uni biror narsaga ishontirishga urinadi. Muallif va o'quvchi o'rtasidagi mavhum muloqot badiiy asar matnida o'z aksini topadi. O'quvchi asarni o'qir ekan, muallif uning xayoliy suhbatdoshiga aylanadi va ular o'rtasidagi muloqot qayta jonlanadi. Shu muloqot davomida o'quvchi va muallif ongining to'qnashuvi natijasida badiiylik hodisasi vujudga keladi [Quronov 2004: 79].

Muallif badiiy asarni o'z ijodiy ustaligi asosida yaratadi. "Badiiy mahorat - bu chiroyli iboralar, g'ayrioddiy hodisalar yoki kulgili va fojiali vaziyatlarni topish emas, balki xalq uchun zarur bo'lgan so'zlarni kitobxon qalbiga yetkaza oladigan obrazlar yaratishdir" [O'ljaboyev 2012: 12]. Adabiyotshunoslikda obraz tushunchasi, odatda, inson xarakteri ma'nosida tushuniladi. Yozuvchi o'z kechinmalari va kitobxonga yetkazmoqchi bo'lgan dardlarini obrazlar orqali ifodalab, hayotni o'rganadi va badiiy asar yaratadi. Asarni tahlil qilish, uning mazmun-mohiyati va qiymatini anglash uchun esa asarning qanday tuzilganligini, uni tashkil etuvchi qismlar o'rtasidagi bog'liqliklarni aniq tasavvur qilish zarur. Shu sababli, badiiy asarni g'oyaviy-badiiy jihatdan tahlil qilishga tayyorgarlik ko'rish maqsadida, asar syujeti, kompozitsiyasi, badiiy til, inson obrazini yaratish usul va vositalari kabi muhim masalalarni qisqacha ko'rib chiqamiz.

Syujet (fransuzcha - «predmet», ya'ni «asosga qo'yilgan narsa») badiiy asarning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, unda voqea hikoya qilinadi yoki asar voqeligi tasvirlanadi. Bu - asarda biri-biri bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanadigan qahramonlarning xatti-harakatlaridan tashkil

topgan voqealar tizimidir [Quronov 2004: 100]. Syujet xarakterning turli qirralarini ochib beruvchi va hayotiy ziddiyatlarni aks ettiruvchi [Xudoyberdiyev 2008: 56] xususiyatlarga ega. U epik va dramatik asarlarga xos [Pospelov 1987: 12] bo'lib, ularda tasvirlangan voqealar tizimini ifodalaydi. Syujet, shuningdek, u yoki bu xarakter yoki tipning tarixiy rivojlanishi, shakllanish jarayoni deb ham ta'riflanadi. Biroq barcha badiiy asarlarda xarakter rivojlanish, o'sish va shakllanish bosqichlarida namoyon bo'lavermaydi. Ba'zi asarlarda qahramonlar tayyor holda beriladi va voqea davomida o'zgarmaydi - bunday hollarda syujet faqat voqeaning ichki rivojini ko'rsatadi.

Ekspozitsiya, tugun (zanjir), voqea rivoji, kulminatsiya va yechim - badiiy asar syujetining asosiy tarkibiy qismlari hisoblanadi. Syujetning boshlang'ich bo'g'ini bo'lmish ekspozitsiya o'quvchilarni asar qahramonlari, voqealar sodir bo'ladigan joy hamda konfliktni keltirib chiqargan vaziyat bilan tanishtiradi. Ekspozitsiyaning hajmi va matnda qayerda joylashishi muallifning ijodiy niyatiga bog'liq. Tugun (zanjir) esa syujetning majburiy elementi bo'lib, u har doim mavjud; unda qahramonlar o'rtasidagi to'qnashuv boshlanadi va asar konflikti qo'yiladi [Qurambayev 2011: 33].

Badiiy asarda muallif tomonidan tasvirlangan shaxslar personajlar deyiladi. Har bir personaj o'ziga xos xarakter vazifasiga ega bo'lib, ularning barchasi voqealar rivoji bilan bog'lanadi va asar syujetini ochishga xizmat qiladi [Qurambayev 2011: 35].

Qahramonlar o'rtasidagi munosabat - bu kishilarning voqelikka, undagi narsa va hodisalarga bo'lgan yondashuvini ko'rsatuvchi, moddiy hamda ma'naviy hayot bilan aloqador va insonlar o'rtasidagi muomaladir. Bunday munosabatlarda inson o'zini shaxs sifatida namoyon qiladi. Shaxslararo munosabatlarga insonning ijtimoiy faoliyati bilan bog'liq barcha aloqalar kiradi. Odam qaysi davr yoki makonda yashamasin, u boshqalar bilan o'zaro aloqaga kirishadi. Badiiy asarlarda muayyan millatga xos munosabatlar aks etgan bo'lib, adabiy o'qish jarayonida shularga e'tibor qaratish orqali o'quvchilar o'sha munosabatga oid odob-axloq va milliy ma'naviyatni to'g'ri tushunib idrok etadilar. Milliy odob-axloq, ma'naviyat, urf-odat, udumlar, to'y va bayramlarni o'rganishda badiiy asarlardan olingan parchalar hamda shu parchalar ustida olib boriladigan lingvomadaniy tahlillar muhim ahamiyatga ega. Ba'zida biror fikrni ifodalash uchun mutlaqo boshqa semantikaga ega bo'lgan sintaktik qurilmalardan foydalanish zarurati tug'iladi. Bunda g'ayrioddiy shaklda ifodalangan ma'no til me'yorlari doirasida qabul qilinadi. Bunday vosita, xuddi to'g'ridan-to'g'ri ifodalanadigan birlik kabi, o'zining moddiy-mantiqiy ma'nosida ham, ko'chma ma'noda ham qo'llanishi mumkin [Madaminova 2023:27]. Bunday hollarda til birliklari voqelikni o'ziga xos tarzda ifodalaydi va ular orasidagi muvofiqlik pragmatik xususiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. Badiiy matnlarda personajlar o'rtasidagi munosabatlarni lingvomadaniy va pragmatik jihatdan tahlil qilish adabiyotshunoslik va tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biridir. Syujet, kompozitsiya, personajlar tipologiyasi va til vositalari bu munosabatlarni ifodalashning asosiy omillari hisoblanadi. Lingvomadaniy tahlil milliy odob-axloq, urf-odat va ma'naviyatni ochishga xizmat qilsa, pragmatik tahlil muallif va o'quvchi o'rtasidagi muloqot samaradorligini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Madaminova D. *Til birliklarining pragmatik xususiyatlari*. Toshkent: Fan nashriyoti. 2023, – 27-bet.
2. O'ljaboyev B. *Badiiy mahorat va obraz yaratish masalalari*. Samarqand: SamDU nashri. 2012, – 12-bet.
3. Pospelo G. N. *Adabiyotshunoslik nazariyasi*. Moskva: Oliy maktab nashriyoti. 1987, – 12-bet.
4. Qurambayev K. *Adabiy asar tahlilining nazariy asoslari*. Nukus: Qoraqalpog'iston nashriyoti. 2011, – 33, 35-betlar.
5. Quronov D. *Adabiyotshunoslikka kirish*. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2004, – 79, 100-betlar.
6. Xudoyberdiyev M. *Badiiy syujet va kompozitsiya*. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashri. 2008, – 56-bet.

UO'K 808.5

G'ARB ADABIYOTIDA HIKOYA JANRINING TARAQQIYOTI

X.M.Madazimov, mustaqil tadqiqotchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. mazkur maqolada hikoya janrining G'arb adabiyotida antik davrdan boshlab rivojlanib kelganligi hamda undan keyingi davrlardagi rivoji haqida qisqacha so'z yuritilgan. Hikoya o'zining hajmi jihatdan roman, qissadan anchayin qisqa bayon etilsa ham mavzu va g'oya,

shuningdek shakl va mazmun o'rtasigadi voqeli ixcham holda bir insonning taqdiri orqali yoritilganligiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: hikoya, mif, bayon etish, xalq og'zaki ijodi, shakl va mazmun.

Аннотация. В данной статье кратко рассматривается развитие жанра рассказа в западной литературе, начиная с античного периода и вплоть до последующих эпох. Подчеркивается, что, несмотря на меньший объем по сравнению с романом и повестью, рассказ отличается содержательной целостностью: тема и идея, а также соотношение формы и содержания раскрываются в сжатом виде через судьбу одного человека.

Ключевые слова: рассказ, миф, повествование, устное народное творчество, форма и содержание.

Abstract. This article briefly examines the development of the short story genre in Western literature, from its origins in antiquity to its evolution in subsequent periods. It emphasizes that, despite its relatively shorter length compared to the novel and the novella, the short story demonstrates thematic and ideological coherence. Particular attention is paid to how the interplay between form and content is conveyed in a concise manner through the depiction of a single individual's fate.

Key words: short story, myth, narration, folklore, form and content.

KIRISH. Hikoya janri nafaqat G'arb adabiyotida, balki Sharq adabiyotida ham chuqur ildiz otgan bo'lib, Sharq hikoyalarining qadimiy ildizlari ham G'arb adabiyotida bo'lgani singari miqlar bilan tutashadi. Chunki miqlar insoniyat tafakkurining ilk badiiy shakli bo'lib, hikoyaviy usulda ijro etilgan. "Mif – bu muayyan voqelik bayoni bo'lib, unda hikoya qilingan voqea-hodisa nechog'lik uydirma bo'lmasin, yaratilgan va yashab kelgan joyida u hamisha haqiqat, real voqelik ifodasi sifatida qabul qilingan" [1.4-5]. Epik turning kichik janrlaridan biri bo'lgan hikoyaning genezisi, yuzaga kelishi, taraqqiyot bosqichlari adabiy-tarixiy jarayonning eng qadimgi davrlariga borib taqaladi. Hikoyaning to'liq shakllanishi XIX asrda Yevropada, XX asr boshlarida o'zbek adabiyotida ro'y bergan. Uning alohida janr sifatida shakllanishiga mif, afsona, xalq ertaklari, masal, latifa kabi folklor janrlariga xos jihatlarning sinkretik birlashuvi sabab bo'lgan,

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Rim adabiyotida Ovidiyning "Metomorfoza"si kabi xalq ertaklarining qayadan shakllantirilgan kitobidan tashqari sezilarli asarlar yo'q edi. O'rta asrlar hamda Uyg'onish davrlarida qisqa shakldagi adabiy asarlar yaratish sezilarli darajada rivoj topdi. Ushbu turdagi adabiy asarlarning yaratilishiga Chozer hamda Bokkachcholarining xizmatlari kattadir. O'rta asrlarning oxiriga kelib, ana'naviy ishqiy munosabatlar va ibratlarga qarshi fabula hamda ertaklar paydo bo'la boshladi. Chauzerning "Kanterburi ertaklari" hamda Bokkachchoning "Dekomeron" nomli asarlari ko'plab yozuvchilarni samarali ijod qilishlariga zamin hozirladi. Bokkachchoning vorislaridan biri italiyan yozuvchisi Franko Sakketi bo'lib, u o'zining ko'plab hikoyalarida oddiy insonlar hayoti bilan bog'liq ko'plab hayotiy voqealarni aks ettirgan. O'zining qisqa hikoyalari bilan IV asrda mashhur bo'la boshlagan Jovanni Fiorentino va Jovanni Serkabi qisqa hikoyalarni yaratishda Bokkachchoning ijodidan ta'sirlanganlar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. XVII va XVIII asrlar oralig'ida qisqa hikoya janrida asarlar yaratish keskin susayib ketdi. Bunga sabab qilib ko'pincha quyidagi omil ko'rsatiladi: qirolicha Elizabeta davriga kelib adabiy jarayonda dramalar yaratishga yozuvchilarning ishtiyoqi baland bo'la boshlagan edi. Drama janrining bu asrlarda keng ommalashishiga yana bir sabab uning hikoyaga qaraganda hayajonli hamda juda shov-shuvli voqealarga asoslanganligi edi. Afsuski, XVIII asrda ham hikoya turg'unlik davrini boshdan kechirdi. Chunki bu davrda roman yaratishga e'tibor ortib bordi. Rigordson, Filding, Svollet, Stemirlar ilk ramonlarini ana shu davrda yaratdilar.

XIX asrga kelib, hikoya tom ma'noda janr bo'lib shakllandi va takomil bosqichiga erishdi. Ushbu davrdagi hikoya janrida ijod etgan yozuvchilarni ikki guruhga ajratish mumkin:

Birinchi guruh ijodkorlar g'ayritabiiy, naodatiy voqealarni tasvirlashga intilgan bo'lsa, ikkinchi guruh yozuvchilari esa real hayotdagi, oddiy turmushda uchrab turuvchi voqealarni o'z ijodlarida tasvirlashga harakat etganlar. Amerika yozuvchisi Edgor Allon Po zamonaviy hikoyachilik

asoschilaridan biri hisoblanadi. U melodrama hamda yangi jamiyatdagi shov-shuvli muhitni mahorat bilan tasvirlay olgan yozuvchidir. Po hikoya janriga nafis bir shakl berdi. Poning qalamiga mansub hikoyalarda matematik aniqlilik, dahshatli muhit talqini kuzatiladi hamda qahramonlar ichki kechinmalarini, ruhiy holatlarini o'ziga xos tarzda tasvirlanadi. Poning adabiyot sohasidagi ijodiy izlanishlari ta'siri Artur Konan Doyl va H.G.Uyells kabi yangi avlod vakillari ijodida yaqqol sezilib turadi. XIX asrda hikoya janrining keng yoyilib, mashhur bo'lishiga ikkita omil turtki bo'ldi:

Birinchisi, ushbu davrda she'r hamda roman janri omma orasida keng tarqalgan bo'lishiga qaramasdan, insonlar orasida hikoya janridagi hikoyalarni o'qishga moyillik orta boshladi;

Ikkinchisi, ushbu davrga kelib, haftalik chop etiladigan jurnallarning soni ortganligi va alohida ushbu janrda ijod etuvchi qalamkashlar uchun sahifalar ajratilganligidir.

Poning ushbu janrda yaratgan asarlari turli xil mavzularni qamrab olgan, jumladan, "Mor ko'chasidagi qotillik" hikoyasi qotillik haqida, sirli yoki dahshatli ertaklarga bag'ishlangan "Asher uyining qulashi" hikoyasi hamda sarguzashtga oid "Shisha ichidan topilgan xonim" kabilardir. Po tomonidan yaratilgan hikoyalar ko'p asrdan beri an'ana sifatida kelayotgan hikoyachilikdagi didaktizm konvensiyasini qulatdi.

Kichik nasriy asarlar haqida fikr yuritgan N.L.Leyderman shunday yozadi: "Hikoya janri juda qiziqarli "vaqt shakli" bo'lib, u har doim tarixiy va adabiy jarayonning burilish nuqtasi bo'lib xizmat qiladi" [2.192]. Hikoya XIX-XX asrlarda Viktoriya davrida qabul qilingan janr sifatida to'liq shakllangan. Shuningdek, XIX asr yozuvchilari hikoya yaratish jarayonida rang-barang mavzularga qo'l urdilar va bu hodisa ularning ijodiy laboratoriyasidagi tajriba edi. Keyinchalik ular o'z romanlarida hikoya uchun tanlangan mavzularni to'liq rivojlantirishga erishganlar.

Amerika hikoyachiligi xususida fikr yuritgan adabiyotshunos A.Saidovning ta'kidlashicha, Sharqda hikoya janri haqida gap ketganda "Ming bir kecha" asari tilga olinsa, Amerika Qo'shma Shtatlarida esa "Amerika adabiyotining otasi" bo'lgan V.Irving tomonidan 1819-1820-yillarda nashr etilgan "Xomakila kitobi" e'tirof etiladi. Shundan keyin XIX asrning 30-40-yillarida AQShda "qisqa hikoya" janri jadal ommalashadi [7.587]. Ingliz adabiyoti hikoyachiligida Edgar Allan Poning novellalari muhim o'rin tutadi. Chunki "Edgar Allan Po ijodi XIX asr Amerika va Yevropa romantizm adabiyotida zalvorli o'rin egallaydi. Adib o'z zamondoshlari F.Kuper, N.Xotorn, X.Longfello qatorida AQSh adabiyoti taraqqiyotiga katta hissa qo'shdi, uning yaratuvchilaridan biri bo'ldi" [8]. Edgar Allan Po ingliz adabiyotida birinchilardan bo'lib sarguzasht hikoya janriga asos solgan ijodkordir. Bu ijodkor o'zbek adabiyotiga o'zining "Tilla qo'ng'iz" nomli hikoyasi bilan kirib kelgan. Shuningdek, ingliz hikoyachiligi rivojida Mark Tven, Teodor Drayzer, Jek London, Uilyam Folkner, Ernest Heminguey, Jon Steynbek, O.Genri kabi yozuvchilarning ijodi muhim taraqqiyot bosqichlari hisoblanadi. Xususan, O.Genri 273 ta qisqa hikoyalar muallifidir. XX asr ingliz adabiyotida qisqa hikoyalarning eng ko'p namunalarini ayni shu ijodkor ijodida uchratish mumkin. Bundan tashqari Teodor Drayzerning 5 ta qisqa hikoyalar to'plami ham shu davr hikoyachiligining rivojida muhim rol o'ynaydi. Bular orasida 150 dan ortiq hikoyalar muallifi Jek London turli xil mavzularda qalam tebratib, ingliz hikoyachiligi rivojiga salmoqli hissa qo'shgan adibdir. Ayniqsa, uning "Oq sukunat", "Otalar xudosi", "Qirq mil narida" kabi hikoyalarida umuminsoniy g'oyalar tarannum etilgan. Ingliz hikoyalarining adabiy janr sifatida shakllanish bosqichi XIX asr Viktoriya davriga to'g'ri kelsa, o'zbek hikoyachiligida bu adabiy hodisa XX asr boshlariga to'g'ri keladi. Ingliz hikoyachiligida dastlab qisqa hikoyalar yaratilgan bo'lsa, o'zbek hikoyachiligida realistik hikoyalar janr sifatida bo'y ko'rsatgan.

XULOSA. Ingliz hikoyalarining ildizlari qadimiy xalq og'zaki an'analari borib tutashadi. XII asrgacha bo'lgan qadimgi va o'rta asr ildizlari, asosan, yozma adabiyotning paydo bo'lishidan oldingi anglo-sakson va kelt madaniyati hikoyalari, afsonalar, qahramonlik ertaklari bilan bog'liq bo'lib, anglo-sakson yilnomalaridagi tarixiy yozuvlarda dastlabki hikoya elementlari mavjud. O'zbek hikoyalarining genezisi ham qadimiy folklor namunalariga borib taqaladi. Mif, afsona, ertak, latifa kabi janrlarda hikoyalarga xos janriy chizgilar uchraydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Стеблин-Каменский М.И. Миф. – Л.: Наука, 1976.

2. Лейдерман, Н Л «Простой советский человек» в зеркале рассказа («Монументальный рассказ» М Шолохова и «малый эпос» А Солженицына) / Н Л Лейдерман // С веком наравне Русская литературная классика в советскую эпоху Монографические очерки – СПб: Златоуст, 2005.
3. Boyce, B English Short Fiction in the Eighteenth century // B Boyce // Studies in Short Fiction -Winter, 1968.
4. Pratt ML, The Short Story the Long and the Short of it / M L Pratt//Poetics 1981. Vol 10, N2/3.

UO'K 340.11

YURIDIK TERMIN TUSHUNCHASIGA BIR NAZAR

M.T.Mahmudov, mustaqil izlanuvchi, Qo'qon davlat universiteti, Qo'qon

Annotatsiya. Maqolada yuridik termin tushunchasining zamonaviy tilshunoslikdagi talqini yuritilib, uning umumiy terminshunoslik, yurislingvistika va huquqiy kommunikatsiya bilan uzviy aloqasi ochib beriladi. Yuridik terminning konseptual, normativ, definitson va tizimlilik xususiyatlari o'zbek, ingliz hamda rus tilidagi ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, yuridik terminning tabiiy til bilan munosabati, uning sodda va murakkab struktur modellari, monosemantiklik talabi hamda real huquqiy diskursda yuzaga keladigan semantik siljishlar yoritiladi. Tadqiqot yuridik terminni faqat nominativ birlik emas, balki huquqiy tafakkur va normativ tartibni ifodalovchi intellektual mexanizm sifatida talqin qilish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: yuridik termin, terminologiya, yurislingvistika, huquq tili, normativlik, definitsiya, monosemantiklik, terminologik tizim, huquqiy kommunikatsiya, maxsus leksika

Аннотация. В статье представлена интерпретация понятия юридического термина в современной лингвистике, раскрывающая его неразрывную связь с общей терминологией, юрислингвистикой и юридической коммуникацией. Концептуальные, нормативные, дефиниционные и систематические особенности юридического термина анализируются на основе научных источников на узбекском, английском и русском языках. Также освещаются взаимосвязь юридического термина с естественным языком, его простые и сложные структурные модели, требование моносемантичности и семантические сдвиги, происходящие в реальном юридическом дискурсе. Исследование обосновывает необходимость интерпретации юридического термина не только как номинативной единицы, но и как интеллектуального механизма, выражающего правовую мысль и нормативный порядок.

Ключевые слова: юридический термин, терминология, юрислингвистика, юридический язык, нормативность, определение, моносемантичность, терминологическая система, юридическая коммуникация, специальный лексикон

Abstract. The article provides an interpretation of the concept of a legal term in modern linguistics, revealing its inextricable link with general terminology, jurislinguistics and legal communication. The conceptual, normative, definitional and systematic features of a legal term are analyzed on the basis of scientific sources in Uzbek, English and Russian. The relationship of a legal term with a natural language, its simple and complex structural models, the requirement of monosemanticity and semantic shifts occurring in real legal discourse are also highlighted. The study substantiates the need to interpret a legal term not only as a nominative unit, but also as an intellectual mechanism expressing legal thought and normative order.

Keywords: legal term, terminology, jurislinguistics, legal language, normativity, definition, monosemanticity, terminological system, legal communication, special lexicon

Kirish. Yuridik termin tushunchasi zamonaviy tilshunoslikda faqat alohida so'zning ma'nosini izohlash bilan cheklanmaydi; u huquqiy bilimning til orqali shakllanishi, normativ mazmunning kodlanishi va huquqiy muloqotning institutsional tabiatini anglash bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida qaraladi. Shu bois yuridik terminni o'rganish umumiy terminshunoslik, maxsus til nazariyasi, yurislingvistika, diskurs tahlili va huquqiy kommunikatsiya kesishgan nuqtada olib boriladi. O'zbek tilshunosligida ham bu masala tobora dolzarblashib bormoqda, chunki milliy qonunchilikning takomillashuvi, davlat tilida qonun ijodkorligi, huquqiy tarjima va ommaviy huquqiy savodxonlik yuridik terminlarning aniqligi va izchilligiga bevosita bog'liq. Sh. Ko'chimov yuridik terminologiyani huquqni anglash va amaliyotga tatbiq etish uchun "kalit" deb baholaydi va aynan

shu “kalit”ning qulayligi huquqiy amaliyot samaradorligini belgilashini ta’kidlaydi [1.10]. Demak, yuridik termin nafaqat nomlash vositasi, balki huquqiy tafakkur va huquqiy tartibni ifodalovchi intellektual mexanizmdir.

Adabiyotlar tahlili. Termin haqidagi umumiy nazariy qarashlarga ko‘ra, termin maxsus bilim sohasiga mansub tushuncha nomidir. Biroq yuridik termin boshqa ko‘plab soha terminlaridan bir jihati bilan farq qiladi: u nafaqat ilmiy tushunchani, balki ijtimoiy majburiy kuchga ega normativ mazmunni ham ifodalaydi. Gulnora Gulyamova terminni “ma’noning aniqligi, monosemantikligi, rasmiyligi” bilan boshqa leksik qatlamlardan farqlanishini qayd etadi hamda yuridik terminologiyani qonunchilik, yurisprudensiya va yuridik amaliyotda qo‘llanadigan tushunchalar tizimini ifodalovchi murakkab lisoniy soha sifatida tavsiflaydi [2.28]. Muallifning yana bir muhim xulosasi shundan iboratki, termin “aniq bir tushunchani ifodalab”, boshqa tushunchalar bilan aloqada butun terminologik tizimni tashkil etadi [2.29]. Bu ta’rif yuridik terminning mohiyatida ikki asosiy belgi mavjudligini ko‘rsatadi: birinchisi, u konseptual birlikdir; ikkinchisi, u tizim ichida yashaydi. Shuning uchun yuridik terminni kontekstdan uzilgan yakka so‘z sifatida emas, balki huquqiy tushunchalar tarmog‘ining elementi sifatida talqin qilish to‘g‘riroqdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Ingliz tilidagi yurislolingistik adabiyotda ham yuridik termin tushunchasi aynan shu konseptual yo‘nalishda talqin qilinadi. Heikki E. S. Mattila “A legal term is the linguistic expression of a legal concept” deb yozadi, ya’ni yuridik termin huquqiy tushunchaning lisoniy ifodasidir [3.130]. Ushbu ta’rifning afzalligi shundaki, u terminni oddiy leksik birlik sifatida emas, tushuncha bilan uzviy bog‘liq semiotik vosita sifatida ko‘rsatadi. Natijada yuridik terminni tahlil qilishda faqat semantik shakl emas, balki orqasida turgan huquqiy kategoriya ham tekshirilishi lozim bo‘ladi.

Tahlil va natijalar. David Mellinkoffning klassik yondashuvi yuridik tilning o‘ziga xosligini yanada ravshanlashtiradi. U huquq tilini “distinctive words, meanings, phrases, and modes of expression” majmui sifatida tavsiflaydi va uni “a speech pattern with a separate identity” deb belgilaydi [4.3]. Bu qarashdan kelib chiqilsa, yuridik termin alohida olingan birlik bo‘lsa-da, u mustaqil ravishda emas, o‘ziga xos huquqiy nutq andozalari, sintaktik qurilmalar va matn janrlari ichida funkcionallashadi. Demak, yuridik terminni anglash uchun qonun, sud qarori, protsessual hujjat, shartnoma, normativ ta’rif, izohli lug‘at kabi matn turlarini ham hisobga olish zarur. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan bu yondashuv yuridik terminni leksikologiya doirasidan chiqarib, diskurs va matnshunoslik bilan bog‘laydi.

Shu nuqtada rus tilidagi tadqiqotlar yuridik terminning o‘ziga xos funksional tabiatini chuqurroq ochib beradi. N. S. Gromova terminni maxsus leksika tarkibidagi birlik sifatida ko‘rib, professionalizm va termin o‘rtasidagi farqni aynan rasmiy maqom bilan bog‘laydi: termin “имеет официальный статус специальной единицы” va maxsus bilim tizimining etalon shakli sifatida tan olinadi [5.6]. Bu fikr yuridik termin uchun ayniqsa muhim, chunki huquqiy sohada har qanday nomlash shakli emas, balki normativ kuchga ega, amaliyotda tan olingan va huquqiy oqibat tug‘dira oladigan birlik haqiqiy termin maqomini oladi. Masalan, umumxalq tilida yashovchi ayrim so‘zlar qonun matniga kirgach, ularning ma’nosi qat’iylashtiriladi, chegaralanadi va majburiy talqin obyektiga aylanadi. N. S. Gromova shu sabab so‘zning nominativ birlikdan normativ birlikka o‘tishini yuridik terminning asosiy farqlovchi belgilaridan biri sifatida talqin qiladi [5.6-7]. Bu esa yuridik terminning tilshunoslikdagi talqinida normativ-pragmatik yondashuvni zarur qiladi.

Yuridik terminning tabiati huquq tili va tabiiy til o‘rtasidagi munosabatni ham qayta ko‘rib chiqishni talab etadi. N. Y. Martyshko yuridik tilni “специальный язык, обслуживающий область права” deb ta’riflaydi va uning tabiiy til bilan “двунаправленные отношения”da ekanini ko‘rsatadi [6.3]. Mazkur yondashuv juda muhim: yuridik terminlar ko‘pincha umumtil so‘zlaridan hosil bo‘ladi, lekin huquqiy muhitga kirgach, toraygan, aniqlashtirilgan, ba’zan esa butunlay yangicha mazmun kasb etadi. Shu bilan birga, ayrim yuridik terminlar ommaviy axborot, siyosiy nutq va kundalik muloqot orqali yana umumtilga qaytib, kengroq, hatto buzilgan ma’noda ishlatila boshlaydi. Demak, yuridik termin tabiiy til bilan chegaradosh hududda yashaydi; u bir tomondan huquqiy definitsiya bilan mustahkamlanadi, ikkinchi tomondan esa real kommunikativ amaliyotda yangi ma’no qirralarini hosil qiladi.

Ingliz tilidagi tadqiqotlarda yuridik terminning minimal lisoniy hajmi ham alohida ta'kidlanadi. V. I. Tsymbrylo P. Rabinovichga tayangan holda, yuridik termini "a word or word combination" deb ta'riflaydi, ya'ni u huquqiy hayot sohasidagi tushunchani ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasidir [7.108]. Bu ta'rif yuridik terminning strukturasiga doir muhim nuqtani ko'rsatadi: termin doimo bitta leksema bo'lavermaydi; u ko'p komponentli birikma shaklida ham yashaydi. O'zbek yuridik tilida "fuqaroviy da'vogar", "protsessual majburlov chorasi", "manfaatlar to'qnashuvi", "yaqin qarindosh", "ma'muriy javobgarlik" kabi birliklar aynan shu tipdagi terminlarga misol bo'ladi. Biroq terminning nazariy ideal modeli bilan uning real qo'llanishi har doim ham mos tushmaydi. Terminshunoslikda termin uchun bir ma'nolilik, aniqlik, ekspressivlikdan xoli bo'lish va tizimlilik kabi belgilar ko'rsatiladi. G. Gulyamova ham terminning monosemantikligi va rasmiyligini asosiy me'yoriy belgi sifatida qayd etadi [2.28]. Ammo huquqiy amaliyotda polisemiya, sinonimiya, omonimiya va shakl-mazmun nomutanosibligi tez-tez uchraydi. H. Mattila yuridik tilda polisemiya va sinonimiyaning murakkab aloqasini ko'rsatib, bir termin bir necha konseptni, bir konsept esa bir necha termini ifodalashi mumkinligini alohida ta'kidlaydi [3.130-131]. Shu ma'noda yuridik termin to'liq monosemantik degan qarash me'yoriy ideal sifatida to'g'ri bo'lsa-da, real diskursda u nisbiy xususiyatga ega.

O'zbek ilmiy adabiyotida bu muammo juda aniq qo'yilgan. Sh. Ko'chimov yuridik terminlarni standartlashtirishdagi asosiy qiyinchiliklar sirasiga shakl va mazmun nomutanosibligi, bir tushunchaning turli nomlar bilan yuritilishi, bir terminning turli tushunchalarni ifodalashi va noto'g'ri qo'llanish holatlarini kiritadi [1.11]. Muallif yuridik hujjatlar "o'ta aniq va ravon ifodalanishi kerak"ligini, ularni o'qigan shaxs faqat qonunshunos nazarda tutgan yagona ma'noni tushunishi lozimligini ta'kidlaydi [1.13].

Xulosa. Shu jihatdan yuridik terminning definitsiya bilan bog'liqligi alohida ahamiyatga ega. Yuridik matnda termin ko'pincha qonunning o'zida ta'riflanadi yoki izohli-huquqiy manbalarda mustahkamlanadi. N. Gromova esa qonunchi termini huquqiy muomalaga kiritishdan avval unga definitsiya berishi va uni terminosistemaning boshqa elementlari bilan adekvat bog'lashi zarurligini uqtiradi [5.6]. Bu ikki qarash yuridik terminning ta'riflanuvchanlik xususiyatini ko'rsatadi: terminning haqiqiy kuchi uning matndagi mavjudligida emas, balki qonuniy va ilmiy jihatdan mustahkamlangan ma'no chegaralarida namoyon bo'ladi. Shu sabab huquqiy matndagi definitsiyalarni tahlil qilish yuridik terminologiyani o'rganishning markaziy metodlaridan biriga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Ko'chimov Sh. O'zbekistonda yuridik terminlar tezaurusini yaratish – dolzarb vazifa! // *Yuridik terminlar tezaurusini yaratish: muammo va yechimlar: xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami*. – Toshkent: TDYU, 2023. – B. 10-11-13 b.
- 2.Gulyamova G. Qonun tilida maxsus leksika // *Davlat tilida qonun ijodkorligi: muammo va yechimlar: II xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami*. – Toshkent: TDYU, 2022. – B. 28-29b.
- 3.Mattila H. E. S. *Comparative Legal Linguistics: Language of Law, Latin and Modern Lingua Francas*. 2nd ed. – London; New York: Routledge, 2013. – P. 130.
- 4.Mellinkoff D. *The Language of the Law*. – Boston: Little, Brown and Company, 1963. – P. 3.
- 5.Gromova N. S. Yuridicheskiy termin v pravovom pole i za ego predelami // *Yurislingvistika*. – 2019. – № 13. – S. 6
- 6.Martyshko N. Y. *Smyslovaya modifikatsiya terminov v sovremennom zakonodatelnom diskurse: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk*. – Volgograd, 2015. S. 3
- 7.Tsymbrylo V. I. Legal Terminology and the Key Issues of Its Reproduction as Based on the Legal Drama Series "Suits" // *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia*. – 2019. – № 43, t. 4. – P. 108.

UO'K 821.133.1-1:82.09(44)

JERMENA DE STAL IJODIDA ZAMONAVIY JANR POETIKASI

U.R.Mamatjonova, mustaqil tatqiqotchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada Jermina de Stalning adabiy-estetik qarashlari asosida zamonaviylik poetikasi masalasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda Madam de Stalning klassitsizmga sodiqligi bilan bir qatorda adabiyotning yangi tarixiy tajribaga, xususan, Inqilobdan keyingi davr ruhiga moslashishi zarurligi haqidagi qarashlari ochib beriladi. Shuningdek, xristianlik, ichki

mushohada, melankoliya, ehtiros va falsafiy tahlilning zamonaviy adabiyot shakllanishidagi o'rni asoslab beriladi. Natijada Madam de Stal qarashlarida zamonaviylik poetikasi an'anani inkor etish emas, balki uni yangi ruhiy, estetik va tarixiy tajriba asosida qayta talqin qilish ekanligi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: *Jermena de Stal, zamonaviylik poetikasi, klassitsizm, romantizm, adabiy tafakkur, estetik qarashlar, an'ana, modern adabiyot, melankoliya, xristianlik, ehtiros, falsafiy tahlil.*

Аннотация. *В данной статье анализируется проблема поэтики современности в литературно-эстетических взглядах мадам де Сталь. Особое внимание уделяется тому, что, сохраняя верность классицистическим нормам, мадам де Сталь одновременно обосновывает необходимость приспособления литературы к новому историческому опыту, особенно к духовной атмосфере постреволюционной эпохи. Также рассматривается роль христианства, внутренней рефлексии, меланхолии, страсти и философского анализа в формировании современной литературы. В результате доказывается, что поэтика современности у мадам де Сталь представляет собой не отрицание традиции, а её переосмысление в контексте нового духовного, эстетического и исторического опыта.*

Ключевые слова: *Жермена де Сталь, поэтика современности, классицизм, романтизм, литературное мышление, эстетические взгляды, традиция, современная литература, меланхолия, христианство, страсть, философский анализ.*

Abstract. *This article examines the poetics of modernity in the literary and aesthetic thought of Madame de Staël. It shows that, while remaining committed to classical norms, Madame de Staël also emphasizes the need for literature to adapt to new historical experience, especially the intellectual and emotional climate of the post-Revolutionary era. The article further explores the role of Christianity, inner reflection, melancholy, passion, and philosophical analysis in the formation of modern literature. It concludes that, in Madame de Staël's views, the poetics of modernity should be understood not as a rejection of tradition, but as its reinterpretation through a new spiritual, aesthetic, and historical experience.*

Keywords: *Madame de Staël, poetics of modernity, classicism, romanticism, literary thought, aesthetic views, tradition, modern literature, melancholy, Christianity, passion, philosophical analysis.*

Ushbu sarlavha ikki karra paradoksal bo'lib tuyulishi mumkin. Bir tomondan, o'z zamondoshlari singari, Madam de Stal ham "zamonaviylik" atamasidan foydalanmaydi. Uning qalamida faqat vaqti-vaqti bilan ushbu xususiyat uchraydi, u ham deyarli har doim an'anaviy "klassik va zamonaviy" qarashlar oppozitsiyasi doirasida qo'llanadi. Ikkinchi tomondan, u "De la Littérature" asarining muqaddimasida ham o'zining zamonaviy yo'nalishda ijod qiluvchi yozuvchi ekanligini inkor etadi.

Dastlaboq u o'zining klassik, hatto neoklassik kanonlarga sodiqligini ta'kidlaydi va bahsni adabiy tahlil maydoniga emas, balki tarix saboqlaridan kelib chiqqan falsafa maydoniga ko'chiradi. Biroq 1800-yilda chop etilgan birinchi ijod mahsuli yangi poetik janrlarni o'z ichiga ol: bu yerda, albatta, «yangi poetika» mavjud edi – «Le Génie du christianisme» dagi kabi ochiq shaklda emas, balki yanada tarqoq, yanada nozik tarzda ifodalangan; u 1795 yildagi «Essai sur les fictions» asaridan boshlab shakllana boshlaydi va 1810 yilda «De l'Allemagne» asarida o'zining yakuniy nuqtasiga yetadi.

1800–1802 yillar oralig'ida yangi adabiyotning xususiyatlarini belgilashga intilgan uch asarning bir vaqtda paydo bo'lishi tasodif emas. Inqilobiy bo'ronlardan so'ng, Terror dahshatidan keyin, mutlaqo yangi bo'lgan bu tajribaga mos keladigan ifoda usulini topish zarurati o'z-o'zidan ayon bo'lib qoladi. «Modern» atamasi qo'llanilmagan bo'lsa ham, boshqa bir davr, yangi adabiy jarayonlar ostonasida turganlik shukuhining mavjudligi shubhasizdir.

Adabiyotda inqilob g'oyasi Madam de Stalga bir mutlaqo g'ayritabiiy hol sifatida ko'rinadi: "L'on s'est persuadé pendant quelque temps, en France, qu'il fallait faire aussi une révolution dans les lettres, et donner aux règles du goût, en tout genre, la plus grande latitude. Rien n'est plus contraire aux progrès de la littérature, à ces progrès qui servent si efficacement à la propagation des lumières philosophiques, et par conséquent au maintien de la liberté. Rien n'est plus funeste à l'amélioration

des mœurs” [1]. Shu tariqa biz bu yerda muhim bir to'siqqa duch kelamiz: darhaqiqat, Madam de Stal uchun tasavvur san'atlarida mukammallashuv mavjud emas.

Qadimgilarning she'riyati san'at sifatida yanada sofroq bo'lsa, zamonaviylarning she'riyati ko'proq ko'z yosh to'kishga undaydi; biroq biz uchun masala klassik she'riyat bilan romantik she'riyat o'rtasida tanlov qilishda emas, balki biriga taqlid qilish va ikkinchisidan ilhom olish o'rtasidadir. Qadimgilarning adabiyoti zamonaviylar uchun ko'chirilgan adabiyot bo'lsa, romantik yoki ritsarlik adabiyoti bizda mahalliy ildizga ega bo'lib, uni bizning dinimiz va ijtimoiy institutlarimiz vujudga keltirgan [1]. Mazkur tahlil shakliy klassitsizmga moyillik bilan mavzuning zamonaviyligiga intilish o'rtasidagi ko'rinishdagi ziddiyatni muvofiqlashtirish imkonini beradi: Madam de Stal zamonaviy fransuz adabiyotida uning zamonaviy ifoda shakllari ichida eng klassikini namoyon etishini qadrlaydi. Shu jihatdan u o'z uslubini aniq belgilaydi.

De la Littérature asarining diaxronik istiqboli Madam de Stalga ushbu nozik masalaga muayyan masofa bilan yondashish imkonini beradi. Avvalo yunon adabiyotini kuzatar ekan, u azob-uqubat insoniyatga doimo tanish bo'lganini tan oladi, biroq uning ifodasi o'zgarganini qayd etadi: zamonaviy estetika endi azobni uzoqlashtirish orqali yuksaltirishga intilmaydi, balki aksincha, “og'riqni uning yolg'iz taassurotlarida, tayanchsiz va umidsiz holda; [...] tabiat va jamiyat uni qanday yaratgan bo'lsa, shundayligicha” (la douleur dans ses impressions solitaires, sans appui comme sans espoir; [...] la douleur telle que la nature et la société l'ont faite) [1] tasvirlaydi.

Adabiyot obyekti bilan o'z ijtimoiy kontekstiga singib ketgan individ o'rtasidagi bu yaqinlashuv ko'ngil yumshashiga zamin yaratadi va shu orqali butunlay boshqa turdagi – qalb va hamdardlikka asoslangan – yangi sublime (yuksaklik)ning yuzaga kelishiga olib keladi. Shu tariqa, stoitsizmdan farqli ravishda ehtirolarga ko'proq e'tibor beruvchi xristianlik adabiyot va falsafaning birgalikdagi taraqqiyotiga imkon beradi.

Bundan tashqari, stoitsizmdan farqli o'laroq, sezgirlikni axloq bilan uyg'unlashtiruvchi xristian dinining yumshoqligi zamonaviy she'riyatning muhim manbai bo'lgan yangi tuyg'uni – melankoliyani – vujudga keltiradi.

“Le genre humain n'avait pas encore atteint, s'il est permis de s'exprimer ainsi, l'âge de la mélancolie; l'homme luttant contre les souffrances de l'âme ne leur opposait que la force, et non cette résignation sensible, qui n'étouffe point la peine et ne rougit point des regrets. Cette résignation peut seule faire servir la douleur, même aux plus sublimes effets du talent.” [1] Ma'nosi: Agar shunday deyish joiz bo'lsa, insoniyat hali melankoliya davriga yetib bormagan edi; ruhiy azob-uqubatlarga qarshi kurashar ekan, inson ularga faqat kuch bilan qarshi turar, lekin og'riqni bo'g'ib tashlamaydigan va afsus-nadomatdan uyalmaydigan sezgir mushohadaga asoslangan itoatkorlik bilan emas. Faqat ana shu mushohada og'riqni hatto iste'dodning eng yuksak namoyonlariga xizmat qildiradi.

Omillar yangi davrda tuyg'ularning boyishiga olib keladi va bu she'riyatga misli ko'rilmagan insoniy teranlik baxsh etadi. 1796-yilda yozilgan De l'influence des passions esseysi ehtirolarning avj olishini ifodalash mumkin emas, degan xulosaga keladi: dahshat qarshisida sukut saqlash lozim. De la Littérature asari ham aynan shu travmatik nuqtada qiyinchilikka duch keladi va “ehtiros” (passion) so'zining deyarli uchramasligi bejiz emas. Muammo asarning oxiridagina, go'yo istihola bilan muhokama qilinadi. Chunki “qalbni larzaga solishning o'zi kifoya emas, uni yoritish ham kerak” [1]. Ehtirolarni tasvirlashga kirishgan yozuvchi ikki xavf bilan yuzlashadi: agar u o'zining axloqiy burchini yetarlicha anglamasa, o'quvchida tartibsiz ehtirolarni qo'zg'atishi mumkin; agar esa bu tartibsizlik ko'lamini to'liq anglab yetsa, u holda yozishning imkonsizligiga duch keladi:

“Muayyan darajadagi ehtiros she'riyatni ilhomlantiradi; undan bir daraja ortig'i esa uni chetga surib tashlaydi.” [1] De la Littérature asari ushbu travmatik tajribadan chiqib ketishga qaratilgan ilk urinishni namoyon etadi: aql ehtiros ustidan ustun kelishi, falsafa esa adabiyotni jilovlab, yo'naltirishi lozim. Muallif shunday yozadi:

“La philosophie, en généralisant davantage les idées, doit donner plus de grandeur aux images poétiques. La connaissance de la logique rend plus capable de faire parler la passion.” [1] Ma'nosi: Falsafa g'oyalarni yanada umumlashtirar ekan, poetik obrazlarga yanada ulug'vorlik baxsh etishi kerak. Mantiqni bilish esa ehtirosni yanada ta'sirchan ifodalash imkonini beradi.

Shunday qilib, zamonaviy adabiyot oldida yangi yo'l ochiladi: Terreur davri qo'zg'atgan ehtirolarning haddan oshishiga barham berish uchun tuyg'ular tasviri bilan falsafiy tahlilni uyg'unlashtirish.

Mazkur muvozanat modeli Madam de Stal tomonidan "nemis maktabi" deb atalgan yo'nalishda namoyon bo'ladi, bu esa faqatgina nemis adabiyoti bilan cheklanmaydi. Darhaqiqat, fransuzlarning tabiiy iste'dodi ehtirolarni tahlil qilishda ko'rinsa-da, yangilanish jarayoni quyidagi mualliflar asarlarida namoyon bo'ladi:

"T. -T. Rousseau, Bernardin de Saint-Pierre, Chateaubriand, etc., [qui] dans quelques uns de leurs ouvrages, sont tous, même à leur insu, de l'école germanique, c'est-à-dire qu'ils ne puisent leur talent que dans le fond de leur âme." [3] Ma'nosi: J. J. Russo, Bernardin de Sen-Pyer, Shatobrian va boshqalar – ularning ayrim asarlarida, hatto o'zlari sezmaganda ham – barchasi nemis maktabiga mansubdir, ya'ni ular o'z iste'dodlarini faqat qalblarining tubidan oladilar.

Bu intuitsiya De la Littératureda allaqachon mavjud bo'lsa-da, De l'Allemagneda yanada qat'iylashadi: Madam de Stal shimol xalqlariga xos bo'lgan mistitsizm va sezgirlikka hayratini e'lon qiladi hamda Frantsiyaga "his-tuyg'u adabiyoti" namunasini taklif etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mme de Staël. De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales. – Paris: Treuttel et Würtz, 1800.
2. Simone Balayé. De l'Allemagne. – Paris: F. Flammarion, 1968.
3. Germaine de Stael. De l'Allemagne. Paris, 1810.
4. Achilova O. Мулоқот diskursida proxibitivlikni faollashtiruvchi omillar //Til va adabiyot ta'limi.–Тошкент. – 2024. – Т. 21. – С. 173-175.
5. Маматкулова, Х. А. (2022). Этномаданий Маъноларнинг Бадиий Матнда Ифодаси. *Kresna Social Science and Humanities Research*, 4, 30-33.
6. Xoliyorova, M., & Mamatqulova, X. (2026, February). Yapon afsonalari va qadimgi epik matnlarining adabiyotga ta'siri. In *Modern education development research conference* (pp. 205-208).

UO'K 811.58:81'37

XITOIY TILIDA “忽然” va “突然” SO'ZLARINING TAHLILI

D.M.Mamatova, katta o'qituvchi, PhD, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada xitoy tilida keng qo'llaniladigan 忽然 va 突然 sinonim so'zlarining semantik, grammatik va stilistik xususiyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida ushbu so'zlarning nutqdagi funksional qo'llanishi, so'z turkumiga mansubligi hamda uslubiy ranglari qiyosiy asosda o'rganildi. Har bir sinonimning gapdagi vazifalari real misollar yordamida yoritilib, ularning o'zaro farqli jihatlari aniqlab berilgan. Maqola xitoy tilini o'rganuvchilar uchun sinonimlarni to'g'ri qo'llash ko'nikmasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: sinonimiya, 忽然, 突然, hol, leksik-semantik tahlil.

Аннотация. В данной статье анализируются семантические, грамматические и стилистические особенности синонимичных слов 忽然 и 突然, широко употребляемых в китайском языке. В ходе исследования на сопоставительной основе изучены их функциональное использование в речи, принадлежность к частям речи и стилистическая окраска. Синтаксические функции каждого синонима в предложении раскрываются на основе реальных примеров, а также выявляются их отличительные особенности. Статья имеет важное значение для изучающих китайский язык в формировании навыков правильного употребления синонимов.

Ключевые слова: синонимия, 忽然, 突然, обстоятельство, лексико-семантический анализ.

Abstract. This article analyzes the semantic, grammatical, and stylistic features of the synonymous words 忽然 and 突然, which are widely used in the Chinese language. In the course of the study, the functional usage of these words in speech, their part-of-speech affiliation, and stylistic nuances were examined on a comparative basis. The syntactic functions of each synonym within sentences are illustrated through authentic examples, and their distinctive features are clearly

identified. The article is of significant importance for learners of the Chinese language in developing correct usage skills of synonyms.

Key words: synonymy, 忽然, 突然, adverbial modifier, lexical-semantic analysis.

Kirish. Hozirda xitoy tilida yurtimizda bog'cha, maktab, oliy ta'lim muassasalarida o'qitilmoqda. Natijada, xitoy tilini o'rganishga bo'lgan talab oshib, sinonimlarni to'g'ri qo'llash bilan muammosi turibdi. Sinonim so'zlarni og'zaki va yozma nutqda o'z o'rnida ishlatish nutqiy g'alizlikni oldini oladi.

Zamonaviy tilshunoslikda sinonimlar tilning leksik boyligini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, xitoy tilida bir ma'noni ifodalovchi, biroq qo'llanish doirasi va uslubiy xususiyatlari bilan farqlanuvchi sinonim so'zlar keng tarqalgan. Bunday sinonimlarni to'g'ri farqlash va o'rinli qo'llash chet tilini o'rganish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Xitoy tilida "kutilmaganda", "to'satdan" ma'nosini ifodalovchi 忽然 va 突然 so'zlari aynan shunday sinonimik birliklardan bo'lib, ular nutqda juda faol qo'llaniladi. Mazkur so'zlar umumiy ma'noga ega bo'lsa-da, ularning so'z turkumi, grammatik imkoniyatlari hamda stilistik ranglari bir-biridan farq qiladi. Shu sababli ushbu maqolada 忽然 va 突然 sinonimlarining o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash, ularni nutqda to'g'ri qo'llash mezonlarini belgilash maqsad qilib olindi.

So'zlarning ma'nodoshligi, tilda sinonimlarning mavjudligi nutqni chiroyli va ifodali bayon etishda aks qotadi. Sinonimlarni o'rganish, ayniqsa, tilni endi o'rganishni boshlaganda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy xitoy tilida keng tarqalgan sinonim so'zlarning o'xshash va farqli jihatlarini o'rganib chiqish, nutqda chalkashtirib yubormaslikka asos bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xitoy tilidagi sinonimlarni o'rganish masalasi ko'plab tilshunos olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, Vang Sho va Mou Shuyuan muallifligidagi "Синонимы китайского языка" asarida 忽然 va 突然 so'zlarining grammatik va stilistik farqlari qiyosiy tarzda yoritilgan. Ushbu manbada mazkur so'zlarning gapda hol vazifasida kelganda almashinib ishlatilishi, biroq so'z turkumi va uslubiy ranglari bilan farqlanishi ta'kidlangan.

"汉语近义词辨析" qo'llanmasida esa sinonimlarning semantik nozikliklari chuqur tahlil qilinib, 忽然 ravish sifatida ko'proq og'zaki nutqqa xosligi, 突然 esa sifat bo'lib, rasmiy uslubda keng qo'llanishi qayd etilgan. Shuningdek, Yang Jizhou va Jia Yongfen tomonidan yaratilgan "1700 对近义词语用法对比" asarida ushbu sinonimlar o'rtasidagi farq darajasi, ularning kutilmaganlikni ifodalash kuchi qiyosiy asosda ko'rsatib berilgan.

"汉语近义词学习手册" hamda "汉语近义词典" lug'atlarida 忽然 va 突然 so'zlarining grammatik xususiyatlari, so'z birikmalari bilan qo'llanishi va nutqdagi vazifalari aniq misollar bilan izohlangan.

忽然 va 突然 leksemalarining qo'llanilish doirasi HSK 标准教程 5 上 darsligida ham yanada chuqurroq hamda o'rganuvchiga tushunarliroq tarzda misollar bilan ko'rsatilgan.

Sinonimlar nutqimizning nozik ma'nolari to'liq yetkazib berish uchun xizmat qiladi. Chet tilini o'qitishda sinonimlarni chuqur o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy xitoy tilida keng qo'llaniladigan sinonimlarni o'rganish bilimlarni kengaytirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Xitoy tilida sinonimlarning katta qismi ikki va undan ko'p ma'noda qo'llaniladi. Biz tahlil qiladigan sinonimlar xitoy tilida keng qo'llaniladigan so'zlar hisoblanadi. Mazkur ilmiy ishda 忽然, 突然 sinonimik qatoridagi so'zlarni semantik, grammatik va leksik jihatdan analiz qilamiz.

Xitoyning mashhur tilshunoslar Vang Sho, Mou Shuyuan "Синонимы китайского языка" nomli to'plamining 116-sahifasida 忽然 hamda 突然 so'zlariga quyidagicha ta'rif beradi: "忽然" bilan "突然" so'zlari gapda hol vazifasini bajarib kelganda, almashinib ishlatiladi: 我们正说得高兴, 忽然/突然手机响了。 Biz xursand bo'lib gaplashayotganimizda, telefon birdan jiringladi. Quyidagi esa, bu sinonimlarning farqini berib o'tiladi.

"忽然" – ravish so'z turkumiga oid so'z. Ish-harakatning kutilmaganda sodir bo'lganligini bildirib, ko'proq salbiy ohangda ifodalaydi: 怎么天气忽然就黑了。 Havo birdan qorong'ulashdi.

Gapda kunning qorong'ulashishi salbiy ohangni bildirib kelmoqda. “突然” – sifat so'z turkumiga oidligi bilan “忽然” so'zidan farqlanadi. “突然” sifati ham birdan, to'satdan degan ma'noni anglatadi: 机器突然停了。 Uskuna birdan to'xtab qoldi. 突然 sifati daraja ravishlari bilan kelib, gapda aniqlovchi, kesim, hol vazifalarida kela oladi: 这件事太突然了。 - Bu ish kutilmaganda sodir bo'ldi. [5; 116]

忽然 bilan 突然 so'zlari fe'l so'z turkumidan oldin qo'llanilib, tezda sodir bo'lganlikni, kutilmagan ma'nolarini ifodalaydi:

我正在上课，他忽然/突然站了起来。 Biz dars o'tayotganimizda, u to'satdan o'rnidan turib ketdi. [6; 59-60]

突然 va 忽然 so'zlarining har ikkisi kutilmaganda, to'satdan sodir bo'ladigan holatlarni ifodalash uchun ishlatiladi. Gapda hol vazifasini bajarganda, ikkalasi almashinib ishlatiladi. 忽然 ravishi ish-harakatning tez sodir bo'lishini bildiradi. Insonlar sodir bo'lishini istagan va istamagan ishlarning to'satdan sodir bo'lishini anglatib keladi: 母亲好像忽然之间变老了。 Onam birdan qarib qolganga o'xshaydi. Qoidaga ko'ra, bu gapni tahlil qiladigan bo'lsak, hech kim onasining qarishi istamaydi, bu gapda esa, onasi kutilmaganda qarib qolganligi farzandni hayratga solmoqda.

突然 sifati ham ish-harakatni kutilmaganda, sodir bo'lishini anglatib keladi. Ko'proq inson shu holat va vaziyatni sodir bo'lishini istamagan holatlarni ifodalashda keng qo'llaniladi: 事情发生地实在然了。 - Voqea kutilmaganda sodir bo'ldi. Yuqorida keltirilgan qoidaga muvofiq, so'zlovchi bu voqeaning sodir bo'lishini umuman istamagan.

Xitoy tilidagi sinonimlar chuqur tahlil qilgan olim Vang Huan 突然 va 忽然 sinonimlariga quyidagicha ta'riflab, ular o'rtasidagi farqni quyidagicha izohlaydi: 突然 sifatining kutilmagan holatini ifodalash darajasi ko'proq, 忽然 ravishi bo'lsa, og'zaki uslubda keng qo'llaniladi. [4; 228]

Shu bilan bir qator, “忽然间” (tasodifan, “忽然之间” (tasodiflar o'rtasida), “突然间” (birdan), “突然之间” (kutilmagan holatda) shakllarida ham qo'llaniladi.

突然 gapda quyidagi gap bo'laklari vazifasini bajarib keladi:

1. 这是一次突然事件，让人猝不及防。 Bu bir tasodifiy ish, insonni hayratga ushiradi. (aniqlovchi)

2. 对方对我们搞了突然袭击。 Raqib bizga kutilmaganda hujum qilib qoldi. (aniqlovchi)

3. 问题出现得很突然。 Muammo to'satdan paydo bo'ldi. (hol)

4. 这消息真突然。 Bu juda kutilmagan yangilik. (kesim)

“忽然” ravishi va “突然” sifati quyidagi so'zlar bilan so'z birikmasi hosil qiladi:

	很~	非常~	~发生	~来了	~刮起了大风	~停电了	~事件
突然	√	√	√	√	√	√	√
忽然	×	×	√	√	√	√	×

忽然 ravishi daraja ravishlari 很, 非常 (juda, o'ta) so'zlari bilan birikma hosil qila olmaydi. Shuningdek, 事件 (voqea) so'zi bilan tasodofiy voqea, hodisa deyilganda, tarjima qilib bo'lmaydi. Xitoy tilida “tasodifiy voqea” deyish uchun “突然的事情” deb ayta olamiz.

他说着说着，忽然大笑起来。

U gapirib-gapirib, bidan kulib yubordi.

这种突然事件，是很难预料得。 [3; 579]

Bunday tasodifiy ishlarni oldindan ko'ra bilish juda mushkul.

Xulosa. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, 忽然 va 突然 so'zlari umumiy “to'satdan”, “kutilmaganda” ma'nosini ifodalasa-da, ularning nutqdagi qo'llanishi bir xil emas. 忽然 ravish so'z turkumiga mansub bo'lib, ko'proq og'zaki nutqda hissiyot bilan bog'liq holatlarni ifodalashda qo'llaniladi. 突然 esa sifat bo'lib, gapda aniqlovchi, kesim va hol vazifalarida kelib, 突然 rasmiy va yozma uslubga xosdir.

Mazkur sinonimlarni to'g'ri farqlab qo'llash xitoy tilida nutqning aniqligi, mantiqiyligi va uslubiy to'g'riligini ta'minlaydi. Tadqiqot natijalari xitoy tilini o'rganuvchilar uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, sinonim so'zlarni kontekstga mos tarzda ishlatish ko'nikmasini shakllantiradi. Kelgusida boshqa ravish va sifat sinonimlarini ham shu asosda tizimli o'rganish xitoy tili leksikasini chuqurroq o'zlashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. 杨雪梅 «汉语近义词辨析», 北京语言大学出版社, 2011. 293 页。
2. 杨寄洲、贾永芬 «1700 对近义词语用法对比», 北京语言大学出版社, 2009. 1641 页。
3. “汉语近义词学习手册” 牟淑媛 王硕。-北京: 北京出版社, 2004.5 216 页。
4. “汉语近义词典”: 汉英双解/ 王还。- 北京: 北京语言大学出版社, 2005. 508 页
5. Ван Шо, Моу Шуюань Синонимы китайского языка. Справочник / Пер. с кит. А. Сулеймановой. — М.: ООО Международная издательская компания «Шанс», 2019. — 207 с. — (Справочники по китайскому языку).
6. 姜丽萍 《HSK 标准教程 5 上》北京语言大学出版社, 2014. 183 页。
7. 姜丽萍 《HSK 标准教程 6 上》北京语言大学出版社, 2014. 232 页。
8. Sultonova L.A. “Xitoy tili leksikologiyasi”, T-2015., 170 b.
9. Gorelov V.I. Leksikologiya sovremennogo kitayskogo yazika- M.,1984.- C.122
10. <https://jinyifanyi.bmcx.com/>
11. https://jinyifanyi.bmcx.com/%E5%A6%82%E4%BD%95_jinyifanyi/

UDC 81'42:81'37

EUPHEMISTIC METAPHOR IN POLITICAL DISCOURSE

G.I.Mamirova, doctoral student, Jizzakh state pedagogical university, Jizzakh

Annotatsiya. Mazkur maqolada evfemistik metaforaning siyosiy diskursdagi o'rni jamoatchilik fikrini shakllantirishga xizmat qiluvchi lingvistik va pragmatik vosita sifatida tahlil qilinadi. Evfemistik metaforalar siyosiy subyektlarga voqelikning salbiy jihatlarini yumshatish, tanqidni kamaytirish hamda hodisalarning yanada maqbul obrazini yaratish imkonini beradi. Tadqiqotda evfemistik metaforalarning asosiy funksiyalari, jumladan manipulyatsiya, ishontirish va ideologik freymlash tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, evfemistik metaforalar zamonaviy siyosiy kommunikatsiyada, ayniqsa ommaviy axborot vositalari ta'siri kuchli bo'lgan sharoitda, muhim o'rin egallaydi.

Kalit so'zlar: evfemizm, metafora, siyosiy diskurs, pragmatika, manipulyatsiya, freymlash

Аннотация. В данной статье рассматривается роль эвфемистической метафоры в политическом дискурсе как лингвистического и прагматического инструмента формирования общественного мнения. Эвфемистические метафоры позволяют политическим субъектам смягчать негативные аспекты реальности, снижать уровень критики и формировать более приемлемый образ событий. В исследовании анализируются основные функции эвфемистических метафор, включая манипуляцию, убеждение и идеологическое фреймирование. Результаты показывают, что эвфемистические метафоры занимают центральное место в современной политической коммуникации, особенно в условиях влияния средств массовой информации.

Ключевые слова: эвфемизм, метафора, политический дискурс, прагматика, манипуляция, фреймирование

Abstract. This article examines the role of euphemistic metaphor in political discourse as a linguistic and pragmatic tool for shaping public perception. Euphemistic metaphors allow political actors to mitigate негативные аспекты реальности, смягчать критику и формировать более приемлемый образ событий. The study analyzes key functions of euphemistic metaphors, including manipulation, persuasion, and ideological framing. The findings demonstrate that euphemistic metaphors play a central role in modern political communication, especially in media-driven contexts.

Keywords: euphemism, metaphor, political discourse, pragmatics, manipulation, framing

Political discourse is inherently strategic and goal-oriented, as it is primarily designed to influence public opinion, legitimize decisions, and maintain power structures. Unlike everyday communication, political language is rarely neutral or spontaneous. It is carefully constructed, often pre-planned, and adapted to specific audiences and contexts. Politicians do not simply describe reality as it is; instead, they reinterpret and reshape it through language in order to achieve particular communicative goals.

One of the most effective ways of doing this is through the use of linguistic devices that allow sensitive, controversial, or potentially негативные issues to be presented in a more acceptable and less confrontational manner. Among such devices, euphemistic metaphor occupies a particularly important place due to its dual nature, combining both semantic transformation and pragmatic intention.

A euphemistic metaphor integrates two key mechanisms. The first is euphemism, which serves to soften, obscure, or mask unpleasant, harsh, or socially sensitive aspects of reality. This allows speakers to avoid direct confrontation with uncomfortable truths while maintaining a level of politeness or political correctness. The second mechanism is metaphor, which involves understanding and representing one conceptual domain in terms of another. Through metaphor, abstract or complex phenomena become more accessible, but also more interpretable in a controlled way.

When these two mechanisms are combined, they produce expressions that not only mitigate негативные meanings but also actively reshape how events are perceived and interpreted by the audience. In political discourse, such expressions are not случайны, they are deliberately chosen to guide interpretation, reduce resistance, and influence emotional реакции. For instance, phrases like “collateral damage” instead of civilian deaths or “economic adjustment” instead of crisis demonstrate how language can conceal severity and reframe reality in a more neutral or even positive way.

Furthermore, euphemistic metaphors contribute to the construction of ideological narratives by embedding political actions within familiar and socially acceptable conceptual frameworks. They help normalize controversial policies, justify decisions, and create a sense of inevitability or necessity. In this sense, language becomes not just a tool of communication, but a powerful instrument of cognitive and ideological influence.

Given the growing role of media and digital communication, the impact of euphemistic metaphors has become even more significant. Political messages are rapidly disseminated, repeated, and reinterpreted across platforms, amplifying their persuasive effect. As a result, understanding how euphemistic metaphors function is essential for critically analyzing modern political discourse.

This study, therefore, aims to explore the functional and communicative role of euphemistic metaphors in political discourse, focusing on their ability to shape perception, influence interpretation, and serve strategic purposes within political communication.

Methods

The research is based on a qualitative discourse analysis approach. The following methods were used:

- ✓ Contextual analysis of political speeches and media texts
- ✓ Critical discourse analysis (CDA) to identify ideological implications
- ✓ Conceptual metaphor analysis based on cognitive linguistics

Examples were selected from English-language political discourse, including speeches, press briefings, and news coverage.

Results and Discussion

The analysis reveals that euphemistic metaphors perform several interrelated and strategically important functions in political discourse. These functions are not isolated; rather, they operate simultaneously, reinforcing each other and enhancing the overall persuasive effect of political communication.

First of all, one of the most evident functions is the mitigation of negative reality. Political actors frequently face the need to communicate decisions or events that may be perceived as controversial, unpopular, or even morally questionable. In such cases, euphemistic metaphors serve as a linguistic buffer, reducing the эмоциональное воздействие информации. Instead of directly

naming harsh realities, politicians replace them with softer, less confrontational expressions. For example, the use of the phrase “military operation” instead of “war” removes the immediate association with destruction and loss, while “downsizing” instead of “mass layoffs” minimizes the perceived severity of economic decisions. As a result, these expressions create a more neutral or even acceptable perception of events, making it easier for the audience to accept them without strong resistance.

Closely connected to this is the function of manipulation of public perception. Euphemistic metaphors do not merely soften reality; they actively guide how the audience interprets it. By presenting complex or ambiguous situations through familiar metaphorical frameworks, politicians influence cognitive processing and shape public understanding. For instance, the expression “war on terror” constructs terrorism as a tangible and unified enemy, which simplifies a highly complex phenomenon and justifies the use of aggressive measures. Similarly, the metaphor “economic storm” frames economic кризис as a natural and uncontrollable event, thereby shifting responsibility away from political decision-makers. In this way, euphemistic metaphors become powerful tools of indirect persuasion and cognitive control.

Another significant function is ideological framing. Euphemistic metaphors play a crucial role in constructing and reinforcing ideological narratives by embedding political actions within culturally accepted and morally justified frameworks. Through such language, policies that might otherwise be criticized are presented as necessary, rational, or even beneficial. For example, the term “defense strategy” instead of “military expansion” emphasizes protection rather than aggression, while “peacekeeping mission” instead of “armed intervention” suggests stability and order rather than conflict. These linguistic choices are not accidental; they are carefully selected to align political actions with positive values such as security, peace, and responsibility. As a result, euphemistic metaphors contribute to legitimizing power and maintaining ideological dominance.

In addition to these functions, euphemistic metaphors also perform the role of emotional neutralization. Political discourse often deals with sensitive issues such as war, economic кризис, inequality, and social conflict, all of which can provoke strong emotional reactions. By reframing such topics in technical, abstract, or neutral terms, politicians reduce the emotional intensity of the message. This allows them to discuss controversial matters in a more controlled and less confrontational manner. Consequently, the audience is less likely to respond with outrage or resistance, which facilitates smoother communication and increases the chances of acceptance.

Overall, the findings indicate that euphemistic metaphors are not merely stylistic devices, but essential instruments of political communication. They shape perception, influence interpretation, and contribute to the construction of social and political reality. Their effectiveness lies in their ability to operate subtly, often going unnoticed by the audience, while significantly affecting how information is understood and evaluated.

Conclusion. Euphemistic metaphor represents a powerful and multifunctional instrument in political discourse, playing a crucial role in shaping how reality is presented, interpreted, and understood by the public. Its effectiveness lies in the combination of semantic transformation and pragmatic intention, which allows political actors to communicate complex and often controversial issues in a more acceptable and strategically advantageous manner.

One of its primary functions is the ability to soften unpleasant or sensitive realities. By replacing direct and potentially disturbing expressions with more neutral or indirect ones, politicians reduce the негативное восприятие событий and make difficult decisions appear less severe. At the same time, euphemistic metaphors serve as a tool for manipulating audience perception, guiding interpretation and influencing how individuals cognitively process political information.

In addition, euphemistic metaphors contribute significantly to the construction of ideological narratives. They embed political actions within familiar and culturally acceptable frameworks, thereby legitimizing policies and reinforcing dominant viewpoints. Through such linguistic strategies, political discourse not only reflects reality but actively constructs it.

Another important aspect is the reduction of emotional impact. By reframing sensitive topics in abstract or technical terms, euphemistic metaphors help avoid strong эмоциональные реакции, allowing political communication to remain controlled and less confrontational.

Overall, the study confirms that euphemistic metaphor is not merely a stylistic feature, but a fundamental mechanism of political language. Its strategic use enables politicians to influence public opinion, manage perception, and maintain communicative effectiveness in complex socio-political contexts.

REFERENCES:

1. Van Dijk T.A. Discourse and Power. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
2. Charteris-Black J. Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor. London: Palgrave Macmillan, 2011.

UDC 811.512.121:811.111

CLASSIFICATION OF COMPLIMENTS AS SPEECH ACTS IN UZBEK AND ENGLISH

S.Mannonova, PhD, Associate Professor, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda ingliz va o'zbek tillarida komplimentlar nutqiy harakatlar (speech acts) tarkibidagi bir tur sifatida ta'riflanadi va solishtirma pragmatik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Komplimentlar ijobiy baho bildirish va shaxslararo kommunikatsiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi ifodaviy (expressive) harakatlar sifatida qaraladi. Tadqiqotda ularning tasnifi, struktural shakllari, pragmatik funksiyalari va sotsiokultural xususiyatlari o'rganilgan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ikki til ham kompliment bildirishda umumiy kommunikativ maqsadlarga ega bo'lsa-da, ularning realizatsiyasi madaniy normalar, odoq-axloq strategiyalari va ijtimoiy hierarxiyaga ko'ra farq qiladi. Natijalar intercultural kommunikatsiyada komplimentlarni to'g'ri tushunish va ishlatish uchun madaniy ongning muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: komplimentlar, nutqiy harakatlar, pragmatika, madaniyatlararo kommunikatsiya, ijobiy baho, tilning sotsiokultural jihatlar.

Аннотация. В данном исследовании комплименты рассматриваются как подтип речевых актов (speech acts) в узбекском и английском языках с точки зрения сравнительной прагматики. Compliments рассматриваются как экспрессивные акты, выражающие положительную оценку и способствующие межличностной коммуникации. Исследование фокусируется на классификации комплиментов, их структурных моделях, прагматических функциях и социокультурных особенностях. Анализ показывает, что, хотя обе языковые системы имеют общие коммуникативные цели при выражении комплиментов, их реализация различается в зависимости от культурных норм, стратегий вежливости и социальной иерархии. Результаты подчеркивают важность культурной осведомленности для правильного понимания и использования комплиментов в межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: комплименты, речевые акты, прагматика, межкультурная коммуникация, положительная оценка, социокультурные аспекты языка.

Abstract. This study examines compliments as a subtype of speech acts in Uzbek and English from a comparative pragmatic perspective. Compliments are viewed as expressive acts that convey positive evaluation and contribute to interpersonal communication. The research focuses on their classification, structural patterns, pragmatic functions, and sociocultural features. The analysis demonstrates that while both languages share common communicative purposes in complimenting, their realization differs due to cultural norms, politeness strategies, and social hierarchy. The findings highlight the importance of cultural awareness in interpreting and using compliments effectively in intercultural communication.

Keywords: compliments, speech acts, pragmatics, intercultural communication, positive evaluation, sociocultural aspects of language.

Introduction. Compliments play a significant role in human interaction, functioning as a linguistic tool for expressing admiration, approval, and positive evaluation. They are widely used in

everyday communication to establish rapport, maintain social harmony, and strengthen interpersonal relationships. Within the framework of speech act theory, compliments are considered expressive acts that reflect the speaker's emotional attitude toward the listener or a third party.

The importance of studying compliments lies in their dual nature: they are both linguistic and cultural phenomena. This article aims to classify compliments in Uzbek and English, focusing on their structural, semantic, and pragmatic characteristics. By comparing these two languages, the study seeks to identify both universal features and culture-specific differences in complimenting behavior.

Literature Review. The concept of speech acts, introduced by Austin (1962) and further developed by Searle (1969), provides a theoretical basis for analyzing how utterances function in communication. Compliments are generally categorized as expressive speech acts because they reveal the speaker's psychological state and evaluation.

Previous studies in pragmatics and sociolinguistics have shown that compliments serve multiple functions, including expressing admiration, reinforcing social bonds, and performing politeness strategies. Researchers such as Holmes (1988) and Wolfson (1983) have demonstrated that complimenting behavior is highly formulaic in English and closely tied to cultural norms.

In contrast, in many non-Western cultures, including Uzbek, compliments are influenced by values such as modesty, respect, and social hierarchy. Furthermore, responses to compliments vary across cultures, with English speakers typically accepting compliments directly, while Uzbek speakers tend to respond with modesty or denial. These differences underline the importance of cultural context in speech act realization.

Methodology. This research adopts a qualitative and comparative approach to analyze compliments in Uzbek and English. The data consist of naturally occurring examples collected from everyday conversations, literary texts, and observational sources.

The selected examples were analyzed based on their structural forms, semantic content, pragmatic functions, and sociocultural context. The study applies principles from speech act theory and pragmatics to classify compliments and examine how they function in real communication. Special attention is given to identifying patterns of similarity and difference between the two languages, particularly in terms of cultural norms and communicative strategies.

Analysis and Discussion

The analysis reveals that compliments in both Uzbek and English can be classified into several functional categories:

1. **Expressive compliments** convey admiration or positive evaluation, such as praising someone's appearance, skills, or achievements. English tends to express them directly, while Uzbek often uses intensifiers and culturally appropriate expressions.
2. **Solidarity-building compliments** strengthen interpersonal relationships and create closeness between speakers. These are common in informal communication and maintain social harmony.
3. **Encouraging compliments** motivate and support the listener, often in educational or professional contexts.
4. **Phatic compliments** primarily maintain conversation rather than convey deep meaning, serving as social lubrication.

From a structural perspective, English compliments are often formulaic, following fixed patterns such as adjective-noun combinations or constructions like "*You look + adjective.*" Uzbek compliments are more flexible, often including expressive particles, intensifiers, and culturally specific phrases. Pragmatically, compliments in both languages express admiration, establish rapport, and reduce social distance. However, usage is influenced by cultural norms: English-speaking cultures favor directness and frequent compliments, whereas Uzbek culture emphasizes modesty, indirectness, and sensitivity to social hierarchy. Responses also differ significantly, reflecting broader cultural values.

Conclusion. Compliments in Uzbek and English function as important expressive speech acts that contribute to effective communication and social interaction. While they share common communicative purposes, their classification, structure, and usage are shaped by cultural norms and

values. English compliments are generally more direct and standardized, whereas Uzbek compliments reflect cultural principles such as modesty and respect. Understanding these differences is essential for successful intercultural communication and language learning. Future research may explore gender differences, digital communication contexts, or corpus-based analyses of complimenting behavior.

REFERENCES:

1. Austin J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford University Press. 1962.
2. Searle J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press. 1969.
3. Holmes J. Paying compliments: A sex-preferential politeness strategy. *Journal of Pragmatics*, 12(3), 1988. – 445-465pp. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(88\)90019-2](https://doi.org/10.1016/0378-2166(88)90019-2)
4. Brown P., Levinson S. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press. 1987.
5. Wolfson N. An empirically based analysis of complimenting in American English. In N. Wolfson & E. Judd (Eds.), *Sociolinguistics and Language Acquisition*. Newbury House. 1983. – pp. 82-95

UO'K 81'27

GERMANIYA SOTSIOLINGVISTIKASINING VUJUDGA KELISHI VA TARAQQIYOT BOSQICHLARI

K.Sh.Marqayev, dots., f.f.n., Qarshi Axborot texnologiyalari va menejment universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada Germaniya sotsiolingvistikasining vujudga kelishi, taraqqiyot bosqichlari, filologiya va tarixiy dialektologiya, fonetik qonuniyatlar va tilning ichki tizimiy xususiyatlari, til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Globallashuv sharoitida til o'zgarishlari va ularning ijtimoiy oqibatlari til va siyosat masalalari hamda nemis sotsiolingvistikasining nazariy modeli variantlar ierarxiyasi tushunchasi ham maqolada alohida e'tiborga olingan.

Kalit so'zlar: xalqaro sotsiolingvistika, dialekt va standart til, tilning ijtimoiy tabaqalanishi, tilning ichki tizimi, variantologiya va dialektologiya, til siyosati va ko'p tillilik, ijtimoiy tabaqa, german til qonuniyatlari, immigrant jamoalar, ijtimoiy variant.

Annotatsiya. В статье анализируются теоретически и практически возникновение немецкой социолингвистики, этапы ее развития, филология и историческая диалектология, фонетические закономерности и внутрисистемные особенности языка, взаимодействие языка и общества. Языковые изменения и их социальные последствия в условиях глобализации вопросы языка и политики, а также теоретическая модель немецкой социолингвистики концепция иерархии вариантов также были рассмотрены в статье.

Ключевые слова: международная социолингвистика, диалект и стандартный язык, социальная стратификация языка, внутренняя система языка, вариантология и диалектология, языковая политика и многоязычие, социальный класс, германские языковые законы, иммигрантские сообщества, социальный вариант.

Abstract. The article analyzes the emergence of German sociolinguistics, stages of development, philology and historical dialectology, phonetic laws and internal systemic features of language, interaction between language and society in theoretical and practical terms. In the context of globalization, linguistic changes and their social consequences-issues of language and politics, and the theoretical model of German sociolinguistics-the concept of a hierarchy of options-were also particularly noted in the article.

Keywords: international sociolinguistics, dialect and standard language, social stratification of language, internal system of language, variantology and dialectology, language policy and multilingualism, social class, Germanic language laws, immigrant communities, social option.

Germaniya sotsiolingvistikasining vujudga kelishi XX asrning ikkinchi yarmiga to'g'ri keladi. Dastlab nemis tilshunosligi ko'proq filologiya va tarixiy-dialektologiya yo'nalishida rivojlangan. XIX asrda Jacob Grimm, Georg Wenker kabi olimlar fonetik qonuniyatlar va dialekt xaritalarini tuzish orqali ilmiy asos yaratgan bo'lsalar, XX asr boshlarida Karl Brugmann va boshqa strukturalistlar tilning ichki tizimiy xususiyatlarini tadqiq etdilar. Ammo til va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlar masalasi hali yetarlicha o'rganilmagan edi.

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda Germaniya tilshunosligida yangi yo'nalish – sotsiolingvistika shakllana boshladi. Bu jarayon, avvalo, AQSh va Buyuk Britaniyada William Labov, Basil Bernstein singari olimlarning ishlari ta'sirida yuz berdi. Germaniya olimlari tilni nafaqat lingvistik tizim, balki ijtimoiy hodisa sifatida ham ko'rish zarurligini ta'kidlashdi. 1960–1970-yillarda Germaniyada urbanizatsiya, industrializatsiya va immigratsiya jarayonlari kuchaygani sababli tilning ijtimoiy funksiyalarini tahlil qilish muhim masalaga aylandi.

Sotsiolingvistikaning dastlabki bosqichida asosan dialekt va standart til o'rtasidagi munosabatlar, shuningdek, tilning ijtimoiy tabaqalanishi o'rganildi. Masalan, Werner Besch Germaniya hududida “dialektlar kontinuum”i mavjudligini va ular ijtimoiy omillar ta'sirida sekin-asta standart til bilan uyg'unlashayotganini ko'rsatdi. Shu bilan birga, Ulrich Ammon nemis tilining milliy variantlarini (Germaniya, Avstriya, Shveysariya) tadqiq qilib, ularning ijtimoiy maqomi, funksional domenlari va standartlashuv jarayonini ilmiy asoslab berdi.

Germaniya sotsiolingvistikasi taraqqiyotida 1980-yillardan boshlab til siyosati, ko'p tillilik va immigratsiya muammolari alohida e'tibor qaratilgan mavzularga aylandi. Turkiya, Italiya, Yugoslaviya va keyinchalik Yaqin Sharqdan kelgan mehnat migrantlari bilan bog'liq til muammolari yangi tadqiqotlar uchun asos bo'ldi. Shu jarayonda “Kiezdeutsch” fenomeni – migrant yoshlari orasida shakllangan yangi shahar varianti – alohida ilmiy qiziqish uyg'otdi.

Bugungi kunda Germaniya sotsiolingvistikasi uch asosiy yo'nalishda rivojlanmoqda:

1. Variantologiya va dialektologiya – nemis tilining hududiy va ijtimoiy variantlarini tadqiq etish.
2. Til siyosati va ko'p tillilik – nemis tili va immigrant tillarining jamiyatdagi maqomi, ularning o'zaro ta'siri.
3. Kommunikativ pragmatika – turli ijtimoiy vaziyatlarda tilning qo'llanishi va uning ijtimoiy natijalari.

Germaniya sotsiolingvistikasi klassik dialektologiyadan boshlangan bo'lib, keyinchalik tilning ijtimoiy funksiyalarini keng qamrovda o'rganadigan mustaqil ilmiy sohaga aylandi. Uning taraqqiyoti tarixiy jarayonlar, ijtimoiy o'zgarishlar va xalqaro ilmiy aloqalar bilan chambarchas bog'liqdir.

Germaniya sotsiolingvistikasining shakllanishida bir nechta bosqichlarni ajratish mumkin.

Birinchi bosqich – XIX asr oxiri va XX asr boshlarida fonetik tadqiqotlar va dialekt xaritalariga asoslangan areal tilshunoslik davri. Georg Wenkerning “Sprachatlas” loyihasi turli hududlarda so'zlashuv turlarini tizimlashtirishga xizmat qildi. Bu jarayon keyinchalik sotsiolingvistikaning hududiy o'lchamlariga zamin yaratdi.

Ikkinchi bosqich – Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda tilni jamiyat bilan bog'lab o'rganishga urinishlar davri. Bu davrda jamiyatdagi tezkor urbanizatsiya, migratsiya va ijtimoiy tabaqalanish tilning o'zgarishiga bevosita ta'sir qildi. Tilshunoslar nutq uslublari va ijtimoiy tabaqalar o'rtasidagi farqlarni o'rganishga e'tibor qaratdilar.

Uchinchi bosqich – 1960–1980-yillar oralig'ida nemis olimlari xalqaro sotsiolingvistika oqimlari bilan faol integratsiyaga kirishdi. William Labovning metodlari Germaniya sharoitida qo'llanila boshlandi. Bu davrda til variantlari, ijtimoiy dialektlar va kommunikativ domenlar nazariyasi shakllandi. Ulrich Ammonning nemis tilining milliy variantlari bo'yicha tadqiqotlari ham aynan shu davrga to'g'ri keladi.

To'rtinchi bosqich – 1990-yillardan keyin globalizatsiya va migratsiya oqimlari fonida ko'p tillilik va til siyosati masalalari nemis sotsiolingvistikasining asosiy mavzulariga aylandi. Turkiya, arab mamlakatlari, Rossiya va Bolqonlardan kelgan muhojirlar nemis jamiyatida yangi lingvistik muhit yaratdi. Ayniqsa, yoshlar orasida shakllangan “Kiezdeutsch” fenomeni til o'zgarishlarining zamonaviy ko'rinishi sifatida keng o'rganilmoqda.

Beshinchi bosqich – XXI asrda sotsiolingvistika Germaniyada ijtimoiy adolat, lingvistik huquqlar va integratsiya siyosati bilan chambarchas bog'landi. Til endilikda nafaqat kommunikativ vosita, balki ijtimoiy inklyuziya va siyosiy qarorlarning markaziy elementi sifatida qaralmoqda. Masalan, immigrant bolalarning nemis tilini o'rganish darajasi ularning ta'lim va mehnat bozoridagi imkoniyatlariga bevosita ta'sir qiladi.

Shunday qilib, Germaniya sotsiolingvistikasining taraqqiyoti bosqichma-bosqich shakllangan bo'lib, u dastlabki dialektologik kuzatuvlardan to zamonaviy til siyosati va ko'p tillilikni chuqur tahlil qiluvchi yirik ilmiy sohaga aylandi. Bugungi kunda Germaniya sotsiolingvistikasining eng muhim xususiyati – tilni ijtimoiy hayotning barcha qatlamlari bilan uzviy bog'lab tahlil qilishidir.

Germaniya sotsiolingvistikasining vujudga kelishi va uning taraqqiyoti uchun qo'shimcha ma'lumotlarni tartibli ko'rsatadigan 3 ta jadval quyidagilar:

1-jadval

Germaniya sotsiolingvistikasining rivojlanish bosqichlari

Bosqich (davr)	Asosiy yo'nalishlar	Xususiyatlari
XIX asr oxiri – XX asr boshida	Dialektologiya, fonetik tadqiqotlar	Wenker xaritalari, Grimm qonunlari, areal tilshunoslik
1945–1960-yillar	Til va jamiyatni bog'lashga urinishlar	Urbanizatsiya, ijtimoiy tabaqalar nutqini o'rganish
1960–1980-yillar	Klassik sotsiolingvistika shakllanishi	Labov metodlari, variantologiya, ijtimoiy dialektlar
1990-yillardan keyin	Globalizatsiya va migratsiya ta'siri	Ko'p tillilik, immigrant tillari, Kiezdeutsch fenomeni
XXI asr	Til siyosati va integratsiya masalalari	Lingvistik huquqlar, ijtimoiy adolat, ta'limdagi til

2-jadval.

Asosiy olimlar va ularning hissasi

Olim	Asosiy ishlari / hissasi
Jacob Grimm	German til qonuniyatlari (Grimm qonuni), tarixiy tilshunoslik
Georg Wenker	Dialekt xaritalari, nemis til areal tadqiqotlari
Werner Besch	Dialekt va standart til o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish
Ulrich Ammon	Nemis tilining milliy variantlari (Germaniya, Avstriya, Shveysariya)
William Labov (xalqaro ta'sir)	Variativlik va ijtimoiy tabaqalanish metodlarini joriy etish
Heike Wiese	“Kiezdeutsch” fenomenini tadqiq etish

3-jadval.

Germaniya sotsiolingvistikasi tadqiqot yo'nalishlari

Yo'nalish	Tadqiqot obyekti	Natija / ahamiyat
Variantologiya	Hududiy va ijtimoiy til variantlari	Nemis tilining milliy va hududiy shakllarini tasniflash
Til siyosati	Nemis va immigrant tillarining maqomi	Integratsiya siyosatida tilning markaziy o'rni
Ko'p tillilik	Immigrant jamoalar (turk, arab, rus, bolqon tillari)	Lingvistik xilma-xillikni saqlash va bilingvalizm
Kommunikativ pragmatika	Turli ijtimoiy vaziyatlardagi nutq uslublari	Jamiyatda tilning funksional roli

Nemis sotsiolingvistikasi o'z rivojlanishida an'anaviy dialektologiya, tarixiy fonetika va ijtimoiy psixologiya bilan uzviy bog'liq holda shakllandi. Uning umumiy nazariyasi asosan variantologik yondashuvga tayangan bo'lib, tilning hududiy, ijtimoiy va funksional shakllarini tizimli ravishda tahlil qilishni ko'zda tutadi. Bu yondashuv “Variantenlinguistik” (variantlar lingvistikasi) nomi bilan nemis tilshunosligi maktabida keng qo'llanadi.

Nazariy asoslarning markazida uchta muhim tushuncha turadi:

1. Diglossiya – jamiyatda bir vaqtning o'zida ikki xil til yoki til varianti mavjud bo'lishi va ularning funksional taqsimoti. Masalan, Germaniyada standart nemis tili (“Hochdeutsch”) rasmiy sohalarida ishlatilsa, dialektlar oilaviy va hududiy muloqotda ustunlik qiladi.

2. Sozialer Dialekt – jamiyatdagi tabaqalar yoki guruhlarning o'ziga xos nutq shakllari. Bu, masalan, yoshlar tili, kasbiy jargonlar yoki etnik guruh variantlari bo'lishi mumkin.

3. Kommunikativ domenlar nazariyasi – tilning turli ijtimoiy vaziyatlarda (oila, ta'lim, siyosat, din, biznes) qanday ishlatilishini tahlil qiluvchi konsepsiya. Bu nazariya jamiyatdagi til siyosatini baholashda asosiy vosita hisoblanadi.

Nemis sotsiolingvistikasi nazariy jihatdan ikki asosiy yo'nalishni rivojlantirdi. Birinchisi – til variantlari tasnifi: standart nemis tili, hududiy dialektlar (Bavariya, Saksoniya, Shvabiya va boshqalar), milliy variantlar (Germaniya, Avstriya, Shveysariya) va immigrantlar nutqidagi shakllar. Ikkinchisi – tilning ijtimoiy funksiyalari: jamiyatda prestij, identitet, ijtimoiy tabaqa yoki siyosiy qarashlarni ifodalashdagi o'rni.

Ulrich Ammonning ishlari nazariyaning markazida turadi. U nemis tilining milliy variantlarini alohida lingvistik birlik sifatida o'rganib, ularning statusini aniqlash va ijtimoiy ahamiyatini belgilashga katta hissa qo'shgan. Uning "Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz" asari nemis tilining umumgerman hududidagi rolini nazariy asos bilan ta'minladi.

Shuningdek, nemis sotsiolingvistikasining nazariy modeli variantlar ierarxiyasi tushunchasini ham o'z ichiga oladi. Ya'ni, ba'zi variantlar jamiyatda yuqori prestijga ega bo'lsa (standard), boshqalari pastroq mavqega ega bo'ladi (dialekt, immigrant variantlari). Bu ierarxiya ijtimoiy tengsizlik muammolarini ham ochib beradi.

Xulosa qilib aytganda, nemis sotsiolingvistikasi umumiy nazariyasi tilni ko'p qirrali ijtimoiy hodisa sifatida talqin qiladi. U variantlarning funksional taqsimoti, ijtimoiy mavqei va jamiyatdagi roli orqali til va ijtimoiy tuzilma o'rtasidagi bevosita bog'liqlikni namoyon etadi. Shu tariqa, nemis sotsiolingvistikasining nazariy asoslari tilshunoslik, sotsiologiya va siyosatshunoslik fanlarini o'zaro birlashtirib, tilni jamiyatning ijtimoiy barometri sifatida ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduvali B. Turdibekov M. Sotsiolingvistika. –Toshkent, 2022. -133 bet.
2. Jo'rayeva M. B. Sotsiolingvistika haqida umumiy ma'lumot // *International Journal*. <https://com/index.php/IJSR/article/download/2944/4365/8106>.
3. Labov W. Sociolinguistic Patterns. -Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972. –P 344
4. Schweitzer A. D. Современная социоллингвистика: теория, проблемы, методы. -3-е изд. -М.: ЛИБРОКОМ, 2011. -176 с.
5. Словарь социоллингвистических терминов / под ред. В. Ю. Михайличенко. -М.: Institut языкознания РАН, 2006. -300 с.
6. Usmonova Sh., Bekmuxamedova N., Iskandarova G. Sotsiolingvistika: o'quv qo'llanma / -Andijon: Andijon davlat pedagogika instituti, 2024. -88 bet.

UO'K 830.2

RANG LEKSIKASINING UNIVERSALLIGI VA O'ZIGA XOSLIGI

S.M.Marufova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

D.I.Mirzayeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada rang leksikasining lingvistik tabiati, uning universallik va o'ziga xoslik xususiyatlari tahlil qilinadi. Rang nomlarining biologik, kognitiv va madaniy asoslari ko'rib chiqilib, turli tillarda ranglarning semantik talqinlari solishtiriladi. Tadqiqot natijasida rang leksikasi inson tafakkuri va madaniyati bilan chambarchas bog'liq ekanligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: rang leksikasi, universallik, o'ziga xoslik, semantika, madaniyat, til

Аннотация. В данной статье рассматривается лингвистическая природа цветовой лексики, а также анализируются её универсальные и специфические особенности. Изучаются биологические, когнитивные и культурные основы цветообозначений, проводится сравнительный анализ семантических интерпретаций цветов в различных языках. В результате исследования установлено, что цветовая лексика тесно связана с человеческим мышлением и культурой.

Ключевые слова: цветовая лексика, универсальность, специфичность, семантика, культура, язык

Abstract. This article examines the linguistic nature of color lexicon, as well as its universal and culture-specific features. The biological, cognitive, and cultural foundations of color terms are analyzed, and a comparative study of semantic interpretations of colors across different languages is conducted. The study reveals that color lexicon is closely related to human cognition and culture.

Key words: color lexicon, universality, specificity, semantics, culture, language.

Tilshunoslikda rang leksikasi muhim o'rin egallaydi, chunki u insonning borliqni idrok etish jarayoni bilan bevosita bog'liqdir. Ranglar nafaqat fizik hodisa, balki semantik va madaniy mazmunga ega birliklar sifatida ham namoyon bo'ladi. Har bir til ranglarni ifodalashda o'ziga xos vositalarga ega bo'lsa-da, ayrim umumiy jihatlar ham mavjud. Shu sababli rang leksikasining universalligi va o'ziga xosligini o'rganish dolzarb masalalardan biridir.

Rang leksikasining universalligi

Rang leksikasining universalligi insoniyatga xos umumiy biologik va kognitiv xususiyatlar bilan izohlanadi. Inson ko'zi ranglarni bir xil spektrda qabul qiladi va bu jarayon fiziologik jihatdan barcha odamlarda deyarli bir xil kechadi. Aynan shu omil tufayli turli tillarda ranglarni ifodalovchi asosiy birliklarning mavjudligi kuzatiladi. Ko'pgina tillarda oq, qora va qizil ranglar eng qadimiy va fundamental rang kategoriyalari sifatida ajralib turadi. Bu ranglar inson tafakkurida muhim o'rin egallab, ko'pincha umumiy semantik ma'nolarni ifodalaydi: oq rang poklik, tozalik va yorug'likni, qora rang zulmat, noma'lumlik va motamni, qizil rang esa hayot, qon, energiya yoki xavfni anglatadi. Bunday umumiyliklar rang leksikasining universal xarakterga ega ekanligini yaqqol ko'rsatadi. [7. B. 57]

Rang kategoriyalarining universalligi nafaqat biologik idrok bilan, balki insonning kognitiv faoliyati bilan ham bog'liqdir. Inson tafakkuri atrof-muhitni tartibga solish va kategoriyalarga ajratishga intiladi. Ranglar esa eng sodda va sezilarli belgilardan biri sifatida dastlabki tasniflash vositalaridan hisoblanadi. Shu sababli asosiy rang nomlari deyarli barcha tillarda mavjud bo'lib, ular odatda boshqa rang nomlariga nisbatan ertaroq shakllanadi va faol qo'llanadi. Bu holat rang leksikasining evolyutsion rivojlanishida ham kuzatiladi, ya'ni tillarda rang nomlari bosqichma-bosqich kengayib boradi. [1. B. 45]

Bundan tashqari, ranglar universal tarzda emotsional ta'sir ko'rsatish xususiyatiga ham ega. Masalan, qizil rang ko'pincha kuchli hissiyotlar — hayajon, ehtiros yoki xavfni uyg'otsa, oq rang tinchlik va xotirjamlikni, qora rang esa jiddiylik yoki qayg'uni ifodalaydi. Bu emotsional reaksiyalar ham inson psixofiziologiyasi bilan bog'liq bo'lib, turli madaniyatlarda o'xshash tarzda namoyon bo'ladi. [8. B. 33]

Rang leksikasining o'ziga xosligi

Rang leksikasining o'ziga xosligi madaniy, tarixiy va ijtimoiy omillar bilan belgilanadi. Har bir xalq ranglarga o'ziga xos ma'no yuklaydi va bu ma'nolar milliy dunyoqarash, urf-odat hamda qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Shu sababli bir xil rang turli madaniyatlarda turlicha talqin qilinishi mumkin. Ranglar insonning ijtimoiy tajribasi, diniy qarashlari va tarixiy rivojlanish jarayoni ta'sirida ma'no jihatdan boyib boradi. [2. B. 24]

Masalan, yashil rang o'zbek madaniyatida hayot, tabiat va yangilanish ramzi sifatida qabul qilinadi. U ko'pincha ijobiy mazmun kasb etib, baraka, o'sish va uyg'onishni ifodalaydi. Ingliz tilida esa yashil rang nafaqat tabiat bilan bog'liq, balki hasad ma'nosida ham qo'llaniladi, bu "green with envy" iborasida yaqqol namoyon bo'ladi. Xuddi shuningdek, oq rang ko'plab Yevropa madaniyatlarida poklik, beg'uborlik va quvonch ramzi sifatida talqin qilinadi, biroq ayrim Sharq mamlakatlarida u motam va yo'qotish bilan bog'lanadi. Bu kabi misollar rang leksikasining madaniyatga bog'liq xususiyatlarini aniq ko'rsatadi.

Ranglarning o'ziga xosligi ularning til birliklarida, xususan frazeologizmlar, metaforalar va ramziy ifodalarda keng qo'llanishida ham namoyon bo'ladi. Har bir til ranglar orqali o'ziga xos obrazli tafakkur tizimini shakllantiradi. Ranglar yordamida inson his-tuyg'ulari, munosabatlari va baholari ifodalanadi, bu esa rang leksikasining nafaqat nominativ, balki ekspressiv va stilistik funksiyalarni ham bajarishini ko'rsatadi.

Quyidagi jadvalda ayrim ranglarning turli madaniy talqinlari keltirilgan:

Rang	O'zbek madaniyatida	Ingliz/Yevropa madaniyatida	Sharq madaniyatida
Yashil	Hayot, tabiat, yangilanish	Hasad ("green with envy")	Tinchlik, muvozanat
Oq	Poklik, quvonch	Poklik, begunohlik	Motam, yo'qotish
Qora	Motam, qayg'u	Motam, rasmiylik	Salbiylik, ba'zan kuch

Bundan tashqari, ranglarning qo'llanishi frazeologizmlar va metaforalarda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Har bir til ranglar orqali o'ziga xos obrazli ifodalar tizimini shakllantiradi. Masalan, ingliz tilida "black mood", "white lie", "red-handed" kabi iboralar mavjud bo'lsa, o'zbek tilida ham "oq yo'l", "qora kun", "ko'ngli qora" kabi ifodalar keng qo'llaniladi. Bu esa rang leksikasining nafaqat nominativ, balki ekspressiv va stilistik funksiyalarga ham ega ekanligini ko'rsatadi. [3. B. 76]

Rang leksikasining lingvokulturologik ahamiyati

Rang leksikasining lingvokulturologik ahamiyati til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yaqqol namoyon etadi. Ranglar nafaqat predmetlarning tashqi belgisini ifodalovchi birliklar, balki inson tafakkuri, dunyoqarashi va ijtimoiy tajribasini aks ettiruvchi muhim semantik vositalar hisoblanadi. Har bir til ranglar orqali o'ziga xos madaniy kodni shakllantiradi va bu orqali milliy qadriyatlar hamda an'analar avloddan-avlodga uzatiladi. [4. B. 109]

Rang leksikasi orqali milliy mentalitet o'z ifodasini topadi, chunki har bir xalq ranglarga o'ziga xos ma'no yuklaydi va ularni o'z dunyoqarashi asosida talqin qiladi. Shu bilan birga, ranglar madaniy qadriyatlarni aks ettiradi, ya'ni ular orqali jamiyatning estetik qarashlari, diniy e'tiqodlari va tarixiy tajribasi namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, ranglar emotsional va ekspressiv ma'nolarni yetkazishda ham muhim rol o'ynaydi, chunki ular inson his-tuyg'ularini obrazli va ta'sirchan tarzda ifodalash imkonini beradi.[5. B. 47]

Shu jihatdan rang leksikasi lingvokulturologiya va semantika sohalarida muhim tadqiqot ob'ekti sifatida qaraladi. Uni o'rganish orqali til va madaniyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni chuqurroq anglash, shuningdek, turli xalqlarning dunyoqarashidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, rang leksikasi murakkab va ko'p qirrali hodisa bo'lib, u bir vaqtning o'zida ham universal, ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Uning universalligi insonning biologik va kognitiv xususiyatlari bilan bog'liq bo'lsa, o'ziga xosligi esa madaniy, tarixiy va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadi. Shu jihatdan rang leksikasi nafaqat til birliklari tizimining bir qismi, balki inson tafakkuri va dunyoqarashining muhim aksidir.

Rang leksikasini o'rganish til va tafakkur o'rtasidagi munosabatni chuqurroq anglashga imkon beradi. Chunki ranglar orqali inson borliqni idrok etadi, uni tasniflaydi va baholaydi. Rang nomlari va ularning semantik yuklamasi insonning psixologik holati, emotsional kechinmalari hamda ijtimoiy tajribasi bilan uzviy bog'liqdir. Shu sababli ranglar tilning nafaqat nominativ, balki ekspressiv va stilistik imkoniyatlarini ham kengaytiradi. [6. B. 154]

Rang leksikasi madaniyatlararo muloqotda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Turli xalqlarda ranglarga berilgan ma'nolarning o'xshash va farqli jihatlarini bilish madaniyatlararo tushunmovchiliklarning oldini olishga, samarali kommunikatsiyani yo'lga qo'yishga xizmat qiladi. Ayniqsa, tarjima jarayonida ranglarning semantik va konnotativ ma'nolarini to'g'ri anglash muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Berlin B., Kay P. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. - Berkeley: University of California Press, 1969.
2. Kay P., McDaniel C. The linguistic significance of the meanings of basic color terms. - *Language*, 1978, Vol. 54(3), p. 610–646.
3. Wierzbicka A. *Semantics: Primes and Universals*. - Oxford: Oxford University Press, 1996.
4. Wierzbicka A. *English: Meaning and Culture*. - Oxford: Oxford University Press, 2006.
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. - Chicago: University of Chicago Press, 1980, p. 55–90.
6. Heller E. *Psychologie de la couleur: effets et symboliques*. - Paris: PUF, 2009.
7. Sharifian F. *Cultural Linguistics*. - Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2017.
8. Pastoreau M. *Blue: The History of a Color*. - Princeton: Princeton University Press, 2001.

UO'K 808.3

RANG RAMZIYILIGIDA TILLARARO O'XSHASHLIK VA TAVOFUTLARNI TAHLILI

S.M.Marufova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

D.I.Mirzayeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada rang ramziyligining turli tillar va madaniyatlarda ifodalanishi, ularning o'xshash va farqli jihatlarini tahlil qilinadi. Ranglar nafaqat fizik hodisa, balki inson tafakkuri, madaniyati va dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liq semantik birlik sifatida qaraladi. Tadqiqot davomida ranglarning universal va milliy xususiyatlari, ularning lingvokulturologik ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: rang ramziyligi, lingvokulturologiya, semantika, konnotativ ma'no, rang leksikasi, madaniyatlararo farqlar, universal va milliy xususiyatlar

Аннотация. В данной статье анализируется символика цветов в различных языках и культурах, рассматриваются их сходства и различия. Цвета исследуются не только как физическое явление, но и как семантические единицы, тесно связанные с мышлением, культурой и мировоззрением человека. В работе раскрываются универсальные и национально-специфические особенности цветовой символики, а также её лингвокультурологическое значение.

Ключевые слова: цветовая символика, лингвокультурология, семантика, коннотативное значение, цветовая лексика, межкультурные различия, универсальные и национальные особенности

Abstract. This article analyzes the symbolism of colors across different languages and cultures, focusing on their similarities and differences. Colors are considered not only as physical phenomena but also as semantic units closely related to human cognition, culture, and worldview. The study reveals both universal and culture-specific features of color symbolism and highlights their linguocultural significance.

Key words: color symbolism, linguoculturology, semantics, connotative meaning, color lexicon, intercultural differences, universal and culture-specific features.

Til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'liq hodisalar bo'lib, ular inson tafakkuri va dunyoqarashining shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Ranglar esa nafaqat tabiat hodisasi, balki insoniyat tomonidan ma'lum ma'nolar bilan boyitilgan semantik birlik sifatida namoyon bo'ladi. Rang ramziyligi turli xalqlarning tarixiy tajribasi, mentaliteti va madaniy qadriyatlari asosida shakllanadi. Shu sababli ranglarning ifodalaydigan ma'nolari turli tillarda ham o'xshash, ham farqli bo'lishi mumkin.

Rang ramziyligining nazariy asoslari

Rang ramziyligi tilshunoslikda, ayniqsa lingvokulturologiya va semantika doirasida o'rganiladigan muhim hodisalardan biridir. Ranglar inson tomonidan nafaqat sezgi orqali qabul qilinadi, balki ular tafakkur va madaniyat bilan bog'liq holda ma'no kasb etadi. Shu sababli ranglar til birliklari sifatida ko'p qatlamli mazmunga ega.

Ranglarning ma'nosi odatda ikki turga bo'linadi: denotativ va konnotativ. Denotativ ma'no rangning bevosita fizik xususiyatini bildiradi va barcha tillarda deyarli bir xil tushuniladi. Masalan, oq rang – yorug'lik bilan bog'liq rang sifatida qabul qilinadi. Konnotativ ma'no esa ranglarning ramziy, emotsional va madaniy ma'nolarini ifodalaydi. Bu ma'no madaniyatga qarab o'zgaradi, masalan, oq rang bir joyda poklikni anglatasa, boshqa joyda motamni ifodalashi mumkin. [1. B. 75]

Tadqiqotchilar rang ramziyligida ikki asosiy tendensiyani ajratadilar: universallik va madaniy xoslik. Universallik ranglarning ayrim ma'nolari barcha madaniyatlarda o'xshash bo'lishini anglatadi. Masalan, qora rang ko'pincha qayg'u bilan bog'lanadi. Madaniy xoslik esa ranglarning ma'nosi har bir jamiyatda o'ziga xos tarzda shakllanishini bildiradi. Bu esa tarixiy, diniy va ijtimoiy omillar bilan izohlanadi. [1. B. 109]

Ranglarning universal xususiyatlari

Ba'zi ranglar turli madaniyatlarda o'xshash ma'nolarni ifodalaydi. Bu holat inson psixologiyasi, fiziologik qabul qilish xususiyatlari hamda umumiy hayotiy tajriba bilan bevosita bog'liqdir. Ranglar inson ongida ma'lum assotsiatsiyalarni uyg'otadi va bu assotsiatsiyalar ko'pincha umumiy, ya'ni universal xarakterga ega bo'ladi. Buning asosiy sababi shundaki, barcha insonlar ranglarni qabul qilishda bir xil biologik mexanizmlarga ega va tabiat bilan o'xshash tajribani boshdan kechiradi.

Rang	Asosiy (universal) ma'nolari	Psixologik ta'siri	Izoh (biologik/assotsiativ asos)
Oq	poklik, beg'uborlik, tozalik	tinchlik, xotirjamlik	Yorug'lik va tozalikka bog'liq bo'lib, ijobiy va sof holatni ifodalaydi
Qora	motam, qayg'u, yo'qotish	tushkunlik, jiddiylik	Qorong'ilik, noma'lumlik va hayotiy faoliyatning susayishi bilan bog'lanadi

Rang	Asosiy (universal) ma'nolari	Psixologik ta'siri	Izoh (biologik/assotsiativ asos)
Qizil	xavf, kuch, ehtiros	hayajon, faollik	Qon, olov va energiya bilan bog'liq bo'lib, kuchli emotsional ta'sirga ega
Ko'k	tinchlik, barqarorlik	xotirjamlik, ishonch	Osmon va suv bilan bog'liq bo'lib, barqarorlik va sokinlikni anglatadi
Yashil	hayot, yangilanish, tabiat	taskin, muvozanat	O'simliklar va tabiat bilan bog'liq, hayotiylik va o'sishni ifodalaydi

Bunday o'xshashliklar insoniyatning tabiat bilan doimiy aloqasi natijasida shakllangan. Masalan, qizil rangning xavf bilan bog'lanishi qon va olov kabi hayotiy muhim va ba'zan xavfli hodisalar bilan assotsiatsiya qilinadi. Qora rang esa tun, qorong'ilik va noma'lumlik bilan bog'liq bo'lgani uchun salbiy hissiyotlarni uyg'otadi.

Shu bilan birga, ranglarning universal ma'nolari inson psixologiyasida chuqur ildiz otgan bo'lib, ular ko'pincha tez va intuitiv tarzda qabul qilinadi. Aynan shu jihat ranglarning kommunikativ jarayonda samarali vosita bo'lishini ta'minlaydi.

Rang ramziyligidagi madaniy tafovutlar

Ranglarning konnotativ ma'nolari turli madaniyatlarda sezilarli darajada farq qiladi. Bu farqlar har bir xalqning tarixiy rivojlanishi, diniy e'tiqodlari, urf-odatlar va ijtimoiy tajribasi bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli bir xil rang turli jamiyatlarda mutlaqo boshqa ma'nolarni anglatishi mumkin.[3. B.45]

Masalan:

Oq rang O'zbek va Yevropa madaniyatida poklik, tozalik va beg'uborlik ramzi sifatida qabul qilinadi. U ko'pincha ijobiy hodisalar bilan bog'lanadi (masalan, to'y marosimlari). Biroq Sharq mamlakatlarida, xususan Xitoy va Yaponiyada oq rang motam va o'lim bilan bog'liq bo'lib, dafn marosimlarida qo'llaniladi.

Yashil rang O'zbek madaniyatida hayot, tabiat va yangilanishni ifodalaydi. U ko'pincha ijobiy va hayotiy rang sifatida qabul qilinadi. Ingliz tilida esa yashil rang ba'zan hasad va rashkni ifodalaydi ("green with envy"), bu esa uning salbiy konnotatsiyaga ega bo'lishini ko'rsatadi.

Qizil rang G'arb madaniyatida xavf, ogohlantirish yoki taqiqlash belgisi sifatida keng qo'llanadi (masalan, yo'l belgilarida). Biroq Sharq mamlakatlarida, ayniqsa Xitoyda, qizil rang omad, farovonlik va baxt ramzi hisoblanadi hamda bayram va tantanalarda keng ishlatiladi.

Bunday tafovutlar ranglarning ma'nosi faqat biologik omillar bilan emas, balki madaniy kontekst bilan ham belgilanishini ko'rsatadi. Ranglar jamiyatning qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiruvchi ramziy vosita sifatida shakllanadi.

[4. B. 98]

Shu bois rang ramziyligini o'rganishda nafaqat umumiy (universal) jihatlar, balki madaniy xususiyatlarni ham hisobga olish muhimdir. Bu esa madaniyatlararo muloqotda to'g'ri tushunish va noto'g'ri talqinlarning oldini olishga yordam beradi.

Rang leksikasining kommunikativ ahamiyati

Ranglar nutqda faqat tasviriy vosita sifatida emas, balki muhim kommunikativ va pragmatik element sifatida ham xizmat qiladi. Ular inson nutqida ma'no ifodalash bilan birga, his-tuyg'ularni uzatish, baholash va madaniy ma'lumotlarni yetkazishda ham faol ishtirok etadi. Shu sababli rang leksikasi tilning ekspressiv va emotsional imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ranglar kommunikativ jarayonda bir nechta asosiy funksiyalarni bajaradi:

- **Emotsiyalarni ifodalash** – nutqga hissiy bo'yoq beradi;
- **Obrazlilikni kuchaytirish** – tasviriylikni oshiradi va fikrni jonlantiradi;
- **Madaniy kod sifatida xizmat qilish** – muayyan jamiyatga xos ramziy ma'nolarni yetkazadi.

Masalan, ingliz tilidagi "*black mood*" (tushkun kayfiyat), "*white lie*" (zararsiz yolg'on) yoki o'zbek tilidagi "*oq yo'l*", "*qora kunlar*" kabi birikmalar ranglarning faqat rang sifatidagi emas, balki chuqur konnotativ ma'noga ega ekanligini ko'rsatadi. Bu birliklar orqali ranglar abstrakt tushunchalarni ifodalash vositasiga aylanadi. [5. B. 85]

Shu bilan birga, rang ramziyligining turli madaniyatlarda har xil talqin qilinishi kommunikativ jarayonda ba'zi noaniqliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Ya'ni bir madaniyatda ijobiy ma'noga ega bo'lgan rang boshqa madaniyatda salbiy yoki boshqacha ma'noda tushunilishi ehtimoli mavjud. Bu esa madaniyatlararo muloqotda noto'g'ri talqinlar va kommunikativ to'siqlarga olib kelishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Berlin B., Kay P. *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. – Berkeley: University of California Press, 1969.
3. Wierzbicka A. *Understanding Cultures through Their Key Words*. – Oxford: Oxford University Press, 1997.
4. Maslova V. A. *Linguoculturology*. – Moscow: Academia, 2001.
5. Safarov Sh. *Pragmatika*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2008.

UO'K 81'25:81'44

TARJIMADA SKOPOS NAZARIYASI

S.R. Matkarimov, PhD, dots., Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. ushbu maqola skopos nazariyasi asosida tarjima qilishning imkoniyatlari to'g'risida xabar beradi. Unda turli madaniyatlarga xos bo'lgan ijodni bir-biriga muvofiq tarzda o'girish o'quvchiga asliyatni ayni shaklda yetkazish usuli ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: skopos, intertekstual, translyatum, manba matn, maqsad matn, adekvatlik, ekvivalentlik, asliyat, tarjimashunoslik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются возможности перевода, основанные на теории скопоса. Представлен метод перевода творческих особенностей различных культур таким образом, чтобы они были согласованы друг с другом и передавали читателю оригинал в той же форме.

Ключевые слова: скопос, интертекстуальность, перевод, исходный текст, целевой текст, адекватность, эквивалентность, оригинальность, переводоведение.

Abstract. This article reports on the possibilities of translation based on the theory of skopos. It shows the method of translating creativity characteristic of different cultures in a way that is consistent with each other and conveys the original to the reader in the same form.

Key words: skopos, intertextual, translatum, source text, target text, adequacy, equivalence, originality, translation studies.

Yunoncha skopos so'zi yo'nalish, maqsad yoki yakuniy maqsadni anglatadi (*italyan tilidagi lo scopo qiyoslanadi*). U tarjimashunoslikda 1970-yillar oxirida Germaniyada (ayniqsa Geydelberg universitetida) Xans Vermeyer tomonidan asos solingan nazariyani anglatish uchun qo'llaniladi. Uning targ'ibotchilari orasida Kristiane Nord va Margaret Amman ham bor. Skopos nazariyasi tarjimaning harakatga asoslangan (aksional) nazariyasi bilan bir xil epistemologik doiraga kiradi va u avvalo, pragmatik matnlar hamda ularning maqsadli madaniyatdagi (tarjima tilidagi) funksiyalariga e'tibor qaratadi. Tarjima muayyan maqsadga ega bo'lgan va o'ziga xos yakuniy mahsulot—translyatumni yaratadigan maxsus insoniy faoliyat sifatida qaraladi.

Xans Vermeyer 1978 yilda shunday qarashni ilgari surdiki, tarjima usullari va strategiyalari asosan tarjima qilinyotgan matnning maqsadi yoki yakuniy vazifasi (skoposi) bilan belgilanadi. Tarjima skoposga muvofiq amalga oshiriladi. Biroq bu asliyat matn muallifi belgilagan funksiya emas, balki tarjima matnga bog'liq bo'lgan, kelajakka qaratilgan funksiyadir (shu sababli bu nazariyaga «funktional» degan ta'rif beriladi) va u tarjima buyurtmachisiga (mijozga) bog'liq. Mijoz o'z ehtiyojlari va kommunikatsiya strategiyasiga ko'ra tarjimon uchun maqsadni belgilaydi. Shunga qaramay, tarjimon yana ikki muhim qoidaga rioya qilishi kerak. Birinchidan, ichki muvofiqlik (intratekstual) qoidasi: u tarjima matn (translyatum) maqsadli auditoriya tomonidan to'g'ri tushunilishi uchun yetarlicha izchil va muvofiq bo'lishini talab qiladi, ya'ni u auditoriyaning ma'lumotnoma dunyosiga mos kelishi lozim. Ikkinchidan, sadoqat (intertekstual muvofiqlik) qoidasi: u tarjima matn asliyat matn bilan yetarli darajadagi bog'liqlikni saqlashi kerakligini belgilaydi.

Katarina Rayssning (1984) ta'siri ostida Vermeyer o'z nazariyasini aniqlashtirib, uning tadqiqot doirasini avval hisobga olinmagan maxsus holatlarni ham qamrab oladigan darajada kengaytirdi. Masalan, u K. Rayss ishlab chiqqan matnlar tipologiyasi muammosini integratsiya qildi. Agar tarjimon asliyat matnini muayyan matn turi yoki diskursiv janrga bog'lay olsa, bu tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolarni yaxshiroq hal etishga yordam beradi. Vermeyer K. Rayss tomonidan belgilangan matn turlarini (axborotli, ekspressiv, operatsion) hisobga olib, uzatish jarayonida saqlab qolinishi lozim bo'lgan funksiyalarni yanada aniqlaydi.

Shu tariqa, asliyat matni vakili tomonidan o'sha madaniyatga mansub qabul qiluvchiga qaratilgan axborot taklifi sifatida qaraladi. Tarjima esa ikkinchi darajali axborot taklifi sifatida tasavvur qilinadi; u turli til va madaniyatga mansub qabul qiluvchilarga deyarli bir xil axborotni yetkazishi kerak. Axborotni tanlash va kommunikatsiya maqsadi tarjimani qabul qiluvchilarning ehtiyojlari va kutilmalariga bog'liq.

Matnning skoposi (tarjima qilingan matn erishishi lozim bo'lgan yakuniy kommunikatsion maqsad) ikki til o'rtasida bir xil yoki turlicha bo'lishi mumkin: agar u bir xil qolsa, Vermeyer va Rayss buni funksional barqarorlik deb atashadi; agar u o'zgarsa, funksional o'zgaruvchanlik deb qarashadi. Birinchi holatda tarjimaning asosiy tamoyili—intertekstual muvofiqlik, ikkinchi holatda esa — skoposga moslikdir.

Ushbu yondashuvning yangiligi shundaki, u tarjimonga asliyat matnga qanday maqom berishni o'zi hal qilish imkonini beradi. Skoposga qarab, original oddiy moslashtirish uchun boshlang'ich nuqta bo'lishi ham, yoki sodiq tarzda ko'chirilishi lozim bo'lgan namuna bo'lishi ham mumkin. Bu esa bir xil matnning bir nechta qabul qilinadigan tarjimalari bo'lishi mumkinligini anglatadi, har biri muayyan skoposga javob beradi.

Katarina Rayss va tarjima tanqidining funksional kategoriyasi

Katarina Rayss qirq yildan ortiq vaqt davomida tarjimashunoslik fanidan dars bergan. 1944–1970 yillarda Geydelberg universitetida keyin esa 1971 yildan boshlab Mayns universitetida, shu bilan birga Vyursburg universitetida ham (roman filologiyasi — ispan tili) faoliyat yuritgan. 1971 yilga kelib u tajribali tarjimon sifatida ispan tilidan nemis tiliga bir qator asarlarni tarjima qilgan, jumladan Xose Ortega-i-Gassetning mashhur essesi — *Miseria y esplendor de la traducción* (Klara Foz tomonidan qilingan fransuzcha tarjima: *La Misère et la splendeur de la traduction*). Rayss tarjimon ba'zi holatlarda ekvivalentlikka erishish mumkin emasligi, hatto ayrim vaziyatlarda bu maqbul ham emasligini yaxshi anglar edi. Shu davrda u asliyat va tarjima matnlar o'rtasidagi funksional munosabatga asoslangan tarjima tanqidining modelini ishlab chiqdi. Uning *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik* («Tarjimalar tanqidi: uning imkoniyatlari va chegaralari») asari, dastlab uning nazariyasi ekvivalentlikka tayangan bo'lishiga qaramay, Germaniyada tarjimashunoslik bo'yicha universitet tadqiqotlarining yangi bosqichi uchun boshlang'ich nuqta sifatida qaralishi mumkin bo'lgan ijod edi. (Nord, 2008: 20–21).

Biroq Rayssning yondashuvi ekvivalentlik mezoniga nisbatan ayrim istisnolarni ham hisobga oladi. Bu istisnolar tarjima vazifasi yoki buyurtmasi (*Übersetzungsauftrag*)dan kelib chiqadi. Masalan, maqsadli matn original matndan boshqa maqsadni ko'zlaganda bunday istisno yuzaga keladi. Shunday qilib, nasriy matnini teatr sahnasi uchun moslashtirish yoki arab tilidagi she'rni so'zma-so'z tarjima qilish (arab tilini bilmaydigan fransuz shoiri uchun keyinchalik adaptatsiya qilishga asos sifatida) ekvivalentlik qoidasidan bunday istisnolarga misol bo'la oladi (Nord, 2008: 21).

Katarina Rayssning ta'kidlashicha, «tarjimaning barcha turlari muayyan sharoitlarda o'zini oqlashi mumkin. Interliniya tarjima qiyosiy tilshunoslik doirasidagi tadqiqotlar uchun juda foydali bo'lishi mumkin. So'zma-so'z tarjima chet tilini o'rganish uchun yaxshi vositadir. Filologik tarjima esa ma'nolarning turli tillarda qanday og'zaki (verbal) ifodalanish usullariga e'tibor qaratish istalganda maqbul hisoblanadi. Matnning kommunikatsiyaning murakkab jarayonidagi og'zaki element sifatidagi funksiyasini o'zgartirish ham asosli yechim bo'lishi mumkin. [...] tarjimani, qo'shimcha ekstra matnli vositalar—izohlar yoki tushuntirishlarsiz ham, asliyat matnning til shaklini va kommunikatsion funksiyasini taqdim eta oladigan yaxlit kommunikatsion ijro sifatida qarash lozim» (Nord, 2008: 21–22;).

Xans Y. Vermeyer: skopos nazariyasi va uning davomchilari

Xans Y. Vermeyer K. Rayss rahbarligida tarjimonlik (og'zaki tarjima) bo'yicha tayyorgarlikni tugatgandan so'ng, umumiy tilshunoslik va tarjimashunoslik bilan shug'ullangan. U 1976 yilda tarjimaning lingvistik nazariyasidan alohida ajralib chiqib, 1978 yilda Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie («Tarjimaning umumiy nazariyasi uchun qoifa / eskiz») asarini chop ettirgan va unda o'z pozitsiyasini aniq bayon qilgan.

Vermeyer fikri bo'yicha, tarjima — muayyan maqsadga ega bo'lgan va aniq vaziyatda amalga oshiriladigan insoniy faoliyat turidir. U o'z nazariyasini skopos nazariyasi (Skopostheorie), ya'ni maqsadga yo'naltirilgan, ongli harakat nazariyasi deb ataydi. Bu nazariya doirasida tarjima qilingan matnning maqsadini belgilashda eng muhim omillardan biri — qabul qiluvchi (adresat) hisoblanadi; u o'zining madaniy bilimlari, kutilmalari va kommunikatsion ehtiyojlari bilan hisobga olinadi.

Rayss va Vermeyerning qo'shma asarida — Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie («Tarjima umumiy nazariyasining asoslari», Tyubingen, 1984) — Katarina Rayss matn turi bilan tarjima usuli o'rtasidagi munosabat haqidagi o'z qarashlarini taqdim etadi.

Skopos nazariyasining asoslari

a) Tarjima buyurtmasi (yo'riqnoma)

Tarjima buyurtmasi — bu ish beruvchi (buyurtmachi) tomonidan taqdim etilgan va tarjima qilinishi lozim bo'lgan matnga ilova qilinadigan hujjat bo'lib, u matnni tarjima qilish mezonlarini aniqlab beradi. U, xususan, quyidagi jihatlar bo'yicha ochiq yoki bilvosita ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak:

- maqsadli matnning funksiyasi yoki funksiyalari;
- maqsadli matnning adresatlari (qabul qiluvchilari);
- maqsadli matnni qabul qilishning kelajakdagi vaqti va joyi;
- maqsadli matnning vositasi (uzatish kanali) hamda uni ishlab chiqarish yoki qabul qilish sabablari

(Nord, 2008: 78–79).

Ideal buyurtma ushbu barcha ma'lumotlarni qamrab oladi. Tarjima qilinishi lozim bo'lgan matn uchun skoposni, odatda, ish beruvchi belgilaydi (ba'zan esa buni tarjimonning o'zi ham qilishi mumkin). Biroq amaliyotda ko'p hollarda mijoz va tarjimon skoposni birgalikda kelishib oladilar, ayniqsa mijoz muayyan vaziyatga mos keladigan matn haqida aniq yoki to'g'ri tasavvurga ega bo'lmasa. Mijoz, odatda, madaniyatlararo kommunikatsiya bo'yicha mutaxassis bo'lmagani va aniq buyurtmaning optimal matn yaratish uchun qanchalik muhimligini bilmagani sababli, ko'pincha tarjimonga ochiq-oydin yo'riqnoma bermaydi. Biroq bunday holatlarning aksariyatida tajribali tarjimon tarjima vaziyatidan kelib chiqib, bilvosita skoposni aniqlay oladi. Xans Vermeyerga (1989) ko'ra: «Agar boshqacha ko'rsatma bo'lmasa, bizning madaniyatimizda astronomik kashfiyot haqidagi ilmiy maqola astronomlar uchun mo'ljallangan ilmiy maqola sifatida tarjima qilinadi, deb hisoblaymiz...» (Nord, 2008: 45). Bu holat an'anaviy buyurtma deb qaraladi; u muayyan madaniyatda va muayyan davrda ayrim matn turlari odatda muayyan tarjima yondashuvlari asosida tarjima qilinishi haqidagi umumiy farazga tayanadi. Katarina Rayss tomonidan matn turi va tarjima usuli o'rtasida o'rnatilgan bog'liqlik (1971) aynan shu farazga asoslanadi.

Biroq hatto mijoz aniq buyurtma bergan taqdirda ham, u tarjimonga qo'llaniladigan strategiyani qat'iy belgilab bermaydi. Agar mijoz va tarjimon ko'zlangan maqsadga eng yaxshi xizmat qiladigan tarjima qilingan matn turi borasida kelisha olmasalar, tarjimon shartnomani rad etishi (va shu bilan mijozni yo'qotish xavfini olishi) yoki tarjima qilingan matnning funksiyasi uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olmasdan, mijozning kutilmalarini qondirish bilan cheklanishi mumkin (Nord, 2008: 44–45).

b) Intertekstual- va intratekstual muvofiqlik

Katarina Rayssning fikricha asliyat matn tarjimon qaror qabul qilishidagi eng muhim mezon bo'lsa, Vermeyer uni maqsadli auditoriya uchun qisman yoki to'liq holda ikkinchi darajali «axborot taklifi»ga aylantiriladigan «axborot taklifi» sifatida qaraydi. Buyurtmaga muvofiq ravishda tarjimon manba axborot taklifidan ayrim ma'lumotlarni tanlab oladi va tarjima tilda yangi axborot taklifini

shakllantiradi. Bu esa tarjimani qabul qiluvchilarga o'z madaniy kontekstida o'zlari uchun ahamiyatli deb hisoblagan ma'lumotlarni tanlash uchun boshlang'ich nuqta bo'lib xizmat qiladi.

Tarjimonning vazifasi — tarjima tili madaniyati qabul qiluvchilari uchun ma'no uzata oladigan matn yaratishdir. Shuning uchun tarjimon, avvalo, intratekstual muvofiqlik qoidasiga rioya qilishi kerak: u tarjima matn (translyatum) qabul qiluvchi uchun yetarlicha tushunarli bo'lishi va qabul qiluvchi madaniyati hamda kommunikatsion vaziyatida, uning ma'lumotnoma dunyosi bir qismi sifatida ma'noga ega bo'lishini talab qiladi. Shu bilan birga, tarjimon intertekstual muvofiqlik yoki sadoqat qoidasiga ham amal qilishi lozim; bu qoida tarjima qilingan matn bilan asliyat matn o'rtasidagi bog'liqlikni anglatadi. Intertekstual muvofiqlikning shakli tarjimonning manba matnga bergan talqini va keyinchalik tarjimaning skoposi bilan belgilanadi.

Intertekstual muvofiqlik intratekstual muvofiqlikka, ikkalasi esa skopos qoidasiga bo'ysundirilgan bo'ladi. Agar maqsad (skopos) matn funksiyasining o'zgarishini talab etsa, me'yor endi asliyat matn bilan intertekstual muvofiqlik emas, balki maqsadga moslik (adekvatlik) bo'ladi (Rayss va Vermeyer, 1984; «intratekstual» va «intertekstual muvofiqlik» atamaları Vermeyerga tegishli).

c) Skopos va tarjimalar tipologiyasi

«Har qanday tarjimaning ustuvor tamoyili — uning maqsadi (skoposi)dir. Turli tarjima maqsadlari bir xil matn uchun turlicha strategiyalarni belgilaydi. Masalan, avval noma'lum bo'lgan tillarni o'rganishda tilshunoslar ko'pincha o'sha tilda yozilgan matnlarning interliniya (qatorma-qator) tarjimalaridan foydalanadilar. Bu tarjima usuli ularga tegishli tilning tuzilishini aniqlash imkonini beradi. Ushbu usul Bibliyaning dastlabki tarjimalarida ham qo'llanilgan, chunki so'zlarning o'zi ham, ularning tartibi ham muqaddas va o'zgarmas xususiyatga ega, deb ishonilgan.

So'zma-so'z tarjima (interliniya tarjimadan farqli ravishda maqsadli tilning sintaksik me'yorlariga rioya qiladigan tarjima) hozirgacha chet tillarni o'qitishda asosiy usullardan biri sifatida qo'llaniladi; u talabaning chet tilidagi leksik, sintaksik va uslubiy elementlarni to'g'ri tushunganini tekshirishga xizmat qiladi.

Shlayermaxerning qarashiga mos keladigan filologik tarjima (ya'ni o'quvchini muallifga yaqinlashtirish) maqsadli til o'quvchisini original muallif o'z o'quvchilari bilan qanday muloqot qilayotgani haqida xabardor qilishni maqsad qiladi. Bu turdagi tarjimada asliyat matndagi til belgilari nafaqat sintaksik va semantik jihatdan, balki pragmatik o'lchamda ham qayta yaratiladi. Tarjimashunos olim Turi ta'kidlaganidek, tarjimaning ushbu usuli butun tarjima tarixi davomida, hech bo'lmaganda falsafiy va adabiy matnlarni tarjima qilishda, ideal sifatida qarab kelingan» (Vermeyer, Rayss, 1996: 120).

«Biroq bugungi kunda ideal sifatida deb ataluvchi kommunikativ tarjima qabul qilinmoqda (ya'ni asliyat matn axborot taklifini tarjima til va madaniyat vositalari yordamida taqlid qilish orqali axborotni yetkazish). Bu shunday tarjima turiki, o'quvchi uni, kamida o'z tili darajasida anglashi, tarjima sifatida anglamasligi kerak. U shunday tarjimadirki, maqsadli madaniyatda kommunikatsiya (kunlik, adabiy yoki badiiy-estetik) uchun darhol va aynan bir xil funksiya bilan xizmat qilishi mumkin hamda u originalga ekvivalent hisoblanadi (ya'ni sintaksik, semantik va pragmatik barcha o'lchamlarda bir xil qiymatga ega bo'ladi)».

Rayssning fikricha, «bugungi kunda [1984 yilda] kommunikativ tarjimaga ustunlik beriladi. Bu, ehtimol, adabiy matnlarga nisbatan texnik deb hisoblanadigan matnlar tarjimasining ko'payishi, shuningdek, oldingi davrlar bilan solishtirganda adabiy tarjimalarni o'qiydigan o'quvchilar sonining beqiyos darajada ortgani va ular tarjima matnning originaldek o'qilishini kutgani bilan bog'liqdir» (Vermeyer, Rayss, 1996: 121).

«Nihoyat, ijodiy tarjimani ham tarjimaning alohida turi sifatida tilga olish mumkin (hatto kommunikativ tarjima ham ba'zan tarjimondan lingvistik ijodkorlikni talab qilsa-da). Bu tur maqsadli madaniyatda muayyan tushunchalar, obyektlar, tafakkur tarzlari va hokazolar mavjud bo'lmagan hollarda qo'llaniladi; bunday vaziyatda tarjimon maqsadli tilda yangi til belgilari yaratishiga to'g'ri keladi. Bu holat diniy yoki falsafiy matnlarga ham, shuningdek, ikki madaniyat o'rtasida ilmiy yoki texnik taraqqiyot darajasida katta farqlar mavjud bo'lgan hollarda qator texnik matnlarga ham taalluqlidir» (Vermeyer, Rayss, 1996: 121).

d) «Adaptatsiya»larda adekvatlik

«Ayrim hollarda tarjima jarayonida aslyiat matnni moslashtirish (adaptatsiya qilish) zarur bo'lib qoladi va bu turli sabablarga ko'ra yuz beradi:

- a) tarjima matn qabul qiluvchilari toifasi aslyiat matn qabul qiluvchilari toifasiga mos kelmaydi;
- b) tarjima aslyiat matndan boshqa kommunikatsion maqsadni bajarishi kerak bo'ladi;
- c) tarjima aslyiat matnning bir yoki bir nechta jihatini ataylab o'zgartiradi.

Masalan, agar aslyiat madaniyatda mutaxassislarga qaratilgan texnik matn yana mutaxassislar uchun tarjima qilinsa, aslyiat matn bilan tarjima matn o'rtasida ekvivalentlik munosabati mavjud bo'lishi qonuniy hisoblanadi. Tarjima qilingan matn ham xuddi shu kommunikatsion qiymatga ega bo'lishi va mutaxassislar o'rtasidagi muloqotda bir xil funksiyani bajarishi kerak.

Biroq, agar texnik matn mutaxassis bo'lmagan keng omma uchun tarjima qilinsa, endi matniy ekvivalentlikni maqsad qilib bo'lmaydi. Matn ushbu masalaga qiziquvchi, lekin mutaxassishga xos bilimlarga (na mavzu bo'yicha, na texnik til bo'yicha) ega bo'lmagan o'quvchi tushuna oladigan tarzda tarjima qilinishi kerak.

Tarjima qilingan matnni boshqa qabul qiluvchilar toifasining ehtiyojlariga moslashtirishni talab qiladigan yana bir holat — avvalo kattalar auditoriyasi uchun yozilgan jahon adabiyotiga mansub romanni bolalar yoki o'smirlar uchun tarjima qilishdir. Bu holatda ham aslyiat matnga nisbatan ekvivalentlikka da'vo qilib bo'lmaydi; faqatgina skoposga (ya'ni, jumladan, qabul qiluvchilarning ehtiyojlariga) nisbatan adekvatlik haqida gapirish mumkin» (Vermeyer, Rayss, 1996: 122–123;).

e) Ekvivalentlik va adekvatlik

Tarjima sohasida adekvatlik aslyiat matnni tarjima qilish jarayonida ko'zlangan skoposni hisobga olgan holda, tarjima qilingan matn bilan original matn o'rtasida mavjud bo'lgan munosabatni anglatadi.

Ekvivalentlik esa tarjima qilingan matn bilan original matn o'rtasidagi shunday munosabatni ifodalaydiki, unda har ikki matn o'z madaniyatlarida bir xil yoki o'xshash kommunikatsion funksiyani bajara oladi. Ekvivalentlik — tarjima amaliyotining mahsuliga (natijasiga) taalluqli tushunchadir. Ekvivalentlik adekvatlikning o'ziga xos bir turidir; bu shuni anglatadiki, ekvivalentlik adekvatlik bilan mos kelishi mumkin, ammo faqatgina ikki matnda ham funksiya o'zgarmasdan qolgan hollarda (funktional invariantlikda) (Vermeyer, Rayss, 1996: 124–125).

«Tarjima sohasida ekvivalentlik munosabati matniy ekvivalentlikni anglatadi; u faqatgina original matn va tarjima qilingan matn ikki madaniyatda ham bir xil kommunikatsion funksiyani bajarishi kerak bo'lgan holatdagina amalga oshishi mumkin» (Vermeyer, Rayss, 1996: 126;).

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki qardosh bo'lmagan uzoq tillardan tarjima amaliyoti bajarilganda skopos nazariyasi tarjimonning diqqat markazida turishi kerak. Aslida madaniyatlari keskin farqlanuvchi xalqlarga tegishli ijodlar tarjimalari asosan skopos nazariyasi bo'yicha amalga oshirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Raková, Zuzana. *Les théories de la traduction* 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014
2. Dictionnaire biographique des savants et grandes figures du monde musulman péréphérique du XIX siecles à nos jours 2-Paris : EHESS 1998.
3. Жуманиёзов З. Таржиманинг назарий ва амалий асослари. — Тошкент, 2018. 4. Очилов Э. Таржимашуносликнинг назарий муаммолари. Ўқув қўлланма. — Тошкент: Инновация Зиё, 2022. —

UO'K 830.1

**RAQAMLI KOMMINIKATSIYADA EMOJILARNING ILLOKUTSION KUCHGA
TA'SIRI VA NUTQ AKTLARI TRANSFORMATSIYASI
N.T.Mavlanova, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi**

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli kommunikatsiyada emoji-larning nutq aktlariga, xususan, ularning illokutsion kuchiga ta'siri lingvopragmatik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari emoji-lar yozma diskursda intonatsiya va noverbal signallarni qisman kompensatsiya qilishi, kommunikativ niyatni aniqlashtirishi hamda nutq aktlarini transformatsiya qilishini

ko'rsatadi. Emojilar nafaqat emotsional ifoda vositasi, balki pragmatik marker sifatida ham faol ishlashi aniqlangan.

Kalit so'zlar: *nutq aktlari, illokutsion kuch, lingvopragmatika, diskurs tahlili, paralingvistik vositalar, kommunikativ niyat, pragmatik marker, nutq akti transformatsiyasi*

Аннотация. *В данной статье лингвопрагматически анализируется влияние эмодзи на речевые акты в цифровой коммуникации, в частности, на их иллокутивную силу. Результаты исследования показывают, что эмодзи частично компенсируют интонацию и невербальные сигналы в письменном дискурсе, уточняют коммуникативное намерение и трансформируют речевые акты. Установлено, что эмодзи активно функционируют не только как средство эмоционального выражения, но и как прагматический маркер.*

Ключевые слова: *речевые акты, иллокутивная сила, лингвопрагматика, дискурсивный анализ, паралингвистические средства, коммуникативное намерение, прагматический маркер, трансформация речевых актов*

Abstract. *This article examines the influence of emojis on speech acts in digital communication, particularly their illocutionary force, from a linguopragmatic perspective. The findings indicate that emojis compensate for intonation and nonverbal cues, clarify communicative intention, and transform speech act types. Emojis function not only as emotional expressions but also as pragmatic markers.*

Key words: *speech acts, illocutionary force, linguopragmatics, discourse analysis, paralinguistic features, communicative intention, pragmatic marker, speech act transformation.*

Kirish. Raqamli kommunikatsiya zamonaviy lingvistik tadqiqotlarning eng dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylangan. Yozma shaklda amalga oshiriladigan muloqotda intonatsiya, mimika va jest kabi noverbal vositalarning yo'qligi kommunikativ noaniqlikni keltirib chiqaradi. Shu sababli foydalanuvchilar ushbu bo'shliqni to'ldirish uchun turli paralingvistik vositalardan, xususan, emojilardan keng foydalanadilar.

Emojilar dastlab emotsional ifoda vositasi sifatida qaralgan bo'lsa-da, hozirgi tadqiqotlar ularning funksional imkoniyatlari ancha keng ekanligini ko'rsatmoqda. Xususan, ular nutq aktlarining illokutsion kuchini aniqlashtirish, kuchaytirish yoki o'zgartirish vazifasini bajaradi. Shunga qaramay, emojilarning nutq aktlari transformatsiyasidagi roli yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Ushbu maqolaning maqsadi — emojilarning illokutsion kuchga ta'sirini tahlil qilish va ularning nutq aktlarini qanday transformatsiya qilishini aniqlashdi.

ADABIYOTLAR SHARHI. Raqamli kommunikatsiya va undagi paralingvistik vositalar, xususan, emojilar so'nggi yillarda lingvistika, pragmatika va kommunikatsiya nazariyasi doirasida keng o'rganilmoqda. Tadqiqotchilar emojilarni nafaqat emotsional ifoda vositasi, balki murakkab kommunikativ funksiyalarga ega birlik sifatida talqin qilmoqda.

Dastlabki tadqiqotlarda emojilar asosan noverbal signal sifatida ko'rilgan. Xususan, Susan C. Herring va Erika Dresner emojilarning kompyuter vositasidagi muloqotda (CMC) noverbal komponent vazifasini bajarishini ta'kidlaydi. Ularning fikricha, emojilar yozma diskursda mimika va intonatsiya funksiyasini qisman kompensatsiya qiladi.

Keyingi bosqich tadqiqotlarda emojilarning semantik va pragmatik xususiyatlari chuqurroq o'rganila boshlandi. Marcel Danesi emojilarni semiotik tizim sifatida ko'rib, ularni yangi vizual til elementi deb baholaydi. U emojilar kontekstga bog'liq holda turli ma'nolarni ifodalashini va ularning interpretatsiyasi foydalanuvchi tajribasiga ham bog'liqligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, Francisco Yus tomonidan ishlab chiqilgan kiberpragmatika yondashuvi emojilarni kommunikativ niyatni aniqlashtiruvchi vosita sifatida tushuntiradi. Uning fikricha, emojilar inferensiya jarayonini soddalashtiradi va adresat uchun interpretatsiya yo'nalishini belgilaydi.

Empirik tadqiqotlar ham emojilarning pragmatik rolini tasdiqlaydi. Masalan, Hannah Miller va hamkorlari emojilarning turli kontekstlarda turlicha talqin qilinishini ko'rsatgan. Bu esa emojilarning barqaror semantik birlik emas, balki kontekstual pragmatik marker ekanligini isbotlaydi.

Bundan tashqari, Lauren Kaye tomonidan olib borilgan tadqiqotlar emojilar ijtimoiy yaqinlikni ifodalash, kommunikativ ohangni yumshatish va ijobiy munosabatni kuchaytirishda muhim rol

o'ynashini ko'rsatadi. Shu bilan birga, nutq aktlari nazariyasi doirasida emojiarning roli hali yetarli darajada o'rganilmagan. Klassik nazariya asoschilari J. L. Austin va John Searle nutq aktlarini lokutsion, illokutsion va perlokutsion komponentlarga ajratgan bo'lsa-da, ularning ishlari asosan og'zaki nutqqa qaratilgan.

Zamonaviy tadqiqotlarda esa emojiilar aynan illokutsion darajada faol ishlashi qayd etilmoqda. Xususan, ular nutq aktlarining kuchini kuchaytirishi, yumshatishi yoki hatto ularning turini o'zgartirishi mumkin. Shunday qilib, mavjud adabiyotlar emojiarning kommunikativ ahamiyatini tasdiqlasa-da, ularning nutq aktlari transformatsiyasidagi roli yetarlicha tizimli o'rganilmagan. Mazkur tadqiqot aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Metodlar. Mazkur tadqiqot lingvopragmatik va diskursiv tahlil metodlariga asoslanadi. Tadqiqot materiali sifatida Telegram va Instagram platformalaridan olingan 100 ga yaqin real yozishma namunasi tanlab olindi.

Tahlil quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

1. Nutq aktlarini klassifikatsiya qilish
2. Emoji mavjud va yo'q variantlarni solishtirish
3. Illokutsion kuchdagi o'zgarishlarni aniqlash
4. Pragmatik transformatsiyani tavsiflash

Nutq aktlari quyidagi kategoriyalar asosida o'rganildi: Assertiv; Direktiv; Ekspressiv; Komissiv.

Natijalar. Tahlil natijalari emojiilar nutq aktlarining illokutsion kuchiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi.

1. Illokutsion kuchning kuchayishi

Masalan:

- “Thank you” → oddiy ekspressiv
- “Thank you 😊” → kuchli ekspressiv

Bu yerda emoji emotsional intensivlikni oshiradi.

2. Illokutsion kuchning yumshatilishi

- “Send it” → buyruq
- “Send it 😊” → iltimos

Emoji direktiv akti yumshatadi va ijtimoiy jihatdan maqbul shaklga keltiradi.

3. Nutq aktining transformatsiyasi

- “Fine.” → assertiv
- “Fine 😊” → kinoyaviy ekspressiv

Bu holatda nutq aktining pragmatik turi o'zgaradi.

4. Natijalar jadvali

Matn	Emoji	Nutq akti	O'zgarish
Thanks	—	ekspressiv	oddiy
Thanks 😊	😊	ekspressiv	kuchaygan
Send it	—	direktiv	buyruq
Send it 😊	😊	direktiv	yumshagan
Fine	—	assertiv	neytral
Fine 😊	😊	ekspressiv	transformatsiya

Muhokama. Tahlil shuni ko'rsatadiki, emojiilar raqamli diskursda intonatsion bo'shliqni to'ldiradi. Ular kommunikativ niyatni aniqlashtiruvchi pragmatik marker sifatida ishlaydi. Emojiilar uch asosiy funksiyani bajaradi:

1. Illokutsion kuchni kuchaytirish
2. Illokutsion kuchni yumshatish
3. Nutq aktini transformatsiya qilish

Bu jarayon raqamli kommunikatsiyada tushunmovchiliklarni kamaytiradi va muloqotni yana aniqlashtiradi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari emojiilar raqamli kommunikatsiyada muhim lingvopragmatik vosita ekanligini tasdiqlaydi. Ular nutq aktlarining illokutsion kuchini modifikatsiya

qilish orqali kommunikativ jarayonga faol ta'sir ko'rsatadi. Kelgusidagi tadqiqotlar emojilarning madaniyatlararo kommunikatsiyadagi rolini o'rganishga qaratilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Crystal D. *Internet Linguistics: A Student Guide*. – London: Routledge, 2011. – 192 p.
2. Baron N. S. *Always On: Language in an Online and Mobile World*. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 304 p.
3. Danesi M. *The Semiotics of Emoji: The Rise of Visual Language in the Age of the Internet*. – London: Bloomsbury, 2016. – 208 p.
4. McCulloch G. *Because Internet: Understanding the New Rules of Language*. – New York: Riverhead Books, 2019. – 336 p.
5. Herring S. C. Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives // *Journal of Pragmatics*. – 2007. – Vol. 39. – P. 1–20.
6. Dresner E., Herring S. C. Functions of the Nonverbal in CMC: Emoticons and Illocutionary Force // *Communication Theory*. – 2010. – Vol. 20. – P. 249–268.
7. Danesi M. Emoji and Language: A Semiotic Perspective // *Semiotica*. – 2017. – Vol. 217. – P. 1–24.
8. Yus F. *Cyberpragmatics: Internet-Mediated Communication in Context*. – Amsterdam: John Benjamins, 2011. – 350 p.

UO'K 808.3

ZOONIMLARNING O'ZBEK VA INGLIZ XALQ MAQOLLARIDA QIYOSIY TAHLILI

N.R. Maxmudova, dots., PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz xalq maqollarida qo'llangan zoonimlarning tuzilish va semantik jihatdan qiyosiy tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqot natijasida hayvon nomlari maqollarda ko'pincha majoziy ma'noda qo'llanib, inson xarakterini ifodalashga xizmat qilishi aniqlangan. 144 ta zoonimli frazeologik birlik tahlil qilinib, ularning milliy mentalitet, madaniy qadriyatlar hamda didaktik vazifalarni ifodalashdagi roli ochib berilgan.

Kalit so'zlar: zoonim, maqol, paremiologiya, metafora, semantik tahlil, o'zbek tili, ingliz tili, frazeologik birliklar, milliy mentalitet

Аннотация. В данной статье рассматривается сравнительный анализ зоонимов в узбекских и английских пословицах с точки зрения структуры и семантики. Установлено, что названия животных в пословицах используются преимущественно в переносном значении для характеристики человека. В исследовании проанализированы 144 фразеологические единицы с зоонимами, выявлены их функции в отражении национального менталитета и культурных ценностей. Результаты показывают, что при различии используемых животных смысловая нагрузка пословиц часто совпадает.

Ключевые слова: зооним, пословица, паремия, метафора, семантика, узбекский язык, английский язык, фразеологизмы, национальный менталитет

Abstract. This article explores the comparative analysis of zoonyms in Uzbek and English proverbs from structural and semantic perspectives. The study highlights that animal names in proverbs are mostly used metaphorically to describe human behavior rather than animals themselves. The research analyzes 144 zoonym-based phraseological units and identifies their functional roles in expressing national mentality, cultural values, and didactic purposes. The findings show that while different animals may be used in equivalent proverbs, their semantic meanings often remain similar.

Key words: zoonym, proverb, paremiology, metaphor, semantic analysis, Uzbek language, English language, phraseological units, national mentality

Kirish. Xalq maqollari har bir millatning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va madaniyatini aks ettiruvchi muhim paremiologik birliklar hisoblanadi. Ayniqsa, hayvon nomlari – zoonimlar ishtirok etgan maqollar inson xarakteri va ijtimoiy xulq-atvorini ifodalashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Zoonimlar orqali berilgan obrazlar bevosita hayvonlarga emas, balki insonlarga qaratilgan bo'lib, ular ko'pincha tanqid, tarbiya yoki ibrat maqsadida qo'llanadi. Ushbu maqolaning asosiy

maqsadi o'zbek va ingliz xalq maqollarida zoonimlarning qo'llanilishini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Metodologiya. Zoonimlar qatnashgan maqollar ingliz tilida ham o'zbek tilida ham ikki xil maqsadda, ya'ni salbiy jihatlarni yoritish yoki tarbiyaviy maqsadga yo'naltirilganligi bilan ham birlashuvchi xususiyatga ega. Buni quyidagi maqollarning semantik tahlili orqali ham ko'rib o'tishimiz mumkin: a) *Bats in the belfry, To have* - Minorasida ko'rshapalagi bor, ya'ni telba, o'zbekcha muqobili *Telba tosh yig'ar*. Bu maqolda ko'rshapalak zoonimi ishtirok etgan bo'lib, salbiy ma'no ifodalash uchun xizmat qilgan. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, ingliz xalq maqollarida uchragan hayvon nomlari o'zbek xalq maqollarida umuman ishtirok etmasligi ham mumkin. Yuqoridagi maqolda qo'llangan ko'rshapalak zoonimi o'zbek xalq maqollarida qatnashmaydi. Buning sababi esa, maqollar tarkibida keladigan hayvon nomlari ham o'sha xalq yashash hududining geografik joylashuvi, tabiatiga va eng asosiysi, qaysidir hayvonlarning ular hayotidagi o'rni va ahamiyati qanchalik katta yoki kichikligiga bog'liqligidir.

b) *Better be the head of a dog than the tail of a lion* - Arslonning dumi bo'lgandan ko'ra itning dumi bo'lgan afzal. Bu maqolga o'zbek tilidagi Arslonning o'ligi- sichqonning tirigi maqoli ekvivalent bo'la oladi.

c) *Buy a pig in a pake, to* – Qop ichidagi cho'chqani ko'rmasdan sotib olmoq. Bu maqolning o'zbek tilidagi semantik jihatdan muvofiqi quyidagichadir: Savdogarga sunma bo'yingni, puch yong'oqqa to'ldirar qo'yingni.

d) *Cat in gloves catches no mice* a – Mushuk qo'lqopda sichqon tutolmas. Bu maqolni "Burga tutmoq uchun ham barmoqni xo'llamoq kerak" maqoli bilan bir xil ma'no ifodalaydi, deyishimiz mumkin.

e) *Cat's away, when the mice will*. O'zbekcha ma'nosi: Mushuk ketsa, sichqon o'yin tushar. Ekvivalenti: Mushukning o'lgani- sichqonga to'y.

f) *Fish begins to stink at the head*.

O'zbekcha ma'nosi: Baliq boshidan sasiy boshlaydi.

g) *Dogs bark, the but caravan goes on*.

O'zbekcha ma'nosi: Itlar hurar, karvon esa o'tar.

Yuqorida kelgan ikki maqol to'g'ridan to'g'ri tarjima qilinganda ham muqobil variant bilan mosdir.

h) *Dogs lie, let sleeping*.

O'zbekcha ma'nosi: Uxlab yotgan kuchukni uyg'otmang.

Ekvivalenti: Yotgan ilonning quyrug'ini bosma.

Hayvon obrazlari qatnashgan ingliz va o'zbek maqollarining har ikkala tildagi variantida har doim ham bir xil hayvonlar ifodalanmasligi mumkin. Yuqoridagi maqolda inglizcha variantda "dog", ya'ni "it" ishlatilgan bo'lsa, o'zbekcha variantida "ilon" obrazidan foydalanilgan. Lekin bu o'zgarish bilan maqolning mazmuni o'zgarib qolmagan, har ikkalasida ham ehtiyotsizlik, e'tiborsizlik ma'nosi ifodalangan. O'zbek va ingliz xalq maqollarini solishtirib ko'rilganda "it", "mushuk", "baliq" zoonimlari nisbatan ko'proq uchraydi.

Yuqoridagilarga xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, paremiologik birliklar har bir xalqning milliy urf-odati hamda an'analarini verbal vositalar orqali ko'rsatib beradi. Bu birliklarni qiyosiy o'rganish xalqlarning o'ziga xosliklari hamda birlashtiruvchi jihatlarni aniqlashga yordam beradi. Paremik birliklarda qo'llangan zoonimlar ularning hududiy joylashuvi, milliy mentaliteti, diniy qarashlari bilan bog'liq holatda bir-biridan farqlanadi. Ammo semantik jihatdan bir xil ma'no ifodalaydiganlari ham talaygina. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil etilganda, asosiy e'tibor paremalarning shakl xususiyatiga emas, balki semantikasiga qaratiladi. Hayvon nomlari turlicha bo'lishi mumkin, biroq ma'noviy jihatdan bir xil bo'lgan birliklar mavjud.

Bu nuqtayi nazarni 144 ta iboralarni o'rganishga oid zoonimli birikmalar bilan (so'z birikmalari va muloqot iboralari o'rganishga oid birliklar) orqali tahlil qilib chiqdik. Ular ushbu ko'rinishga ega bo'ldi (tartib bilan guruhlandi).

Natijalar. Tadqiqotlar natijalarida ingliz milliy fe'l atvorini o'ziga xosligi aks etib turadi. Ushbu tasniflash hayvonlar nomlarida qo'llaniluvchi iboralarni o'rganishga oid va ayrim muloqotga

oid iboralarga moslashtirilgan. Har bir frazeologik birlik ko'p ma'noda qo'llanilishi mumkin. Shuning uchun ular bir vaqtni o'zida bir qancha odamlarni fe'l atvorini yoritib berishi mumkin. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, zoonimlar aksariyat hollarda inson sifatlarini ifodalash uchun xizmat qiladi: *Almost never killed a fly - chumoliga ham ozor bermagan. An ass between two bundles of hay - ikki quyonning ketidan quvgan.* Bu yerda hayvonlar turlicha bo'lsa ham, semantik mazmun bir xil. Ba'zi maqollar to'g'ridan-to'g'ri tarjimada ham mos keladi: *Fish begins to stink at the head* - Baliq boshidan sasiydi, *Dogs bark, but the caravan goes on* - It hurar, karvon o'tar. Ba'zilarida esa boshqa hayvon ishlatiladi: *Let sleeping dogs lie* - Yotgan ilonning dumini bosma. Eng ko'p qo'llanilgan zoonimlar tahlil natijasiga ko'ra: Dog (it) – 24.5% , Horse (ot) – 16.1% , Cat (mushuk) – 12.9%. Bu zoonimlar ingliz tilida eng faol ishlatiladigan birliklar hisoblanadi.

Muhokama. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, zoonimlar milliy mentalitet bilan chambarchas bog'liq. Har bir xalq o'z hududi, turmush tarzi va tarixiy tajribasiga mos hayvon obrazlarini tanlaydi. Masalan, ingliz tilida “bat” (ko'rshapalak) ishlatilgan bo'lsa, o'zbek maqollarida u deyarli uchramaydi. Biroq semantik jihatdan o'xshashlik saqlanib qoladi. Shuningdek, zoonimlar orqali berilgan obrazlar didaktik xarakterga ega bo'lib, insonni tarbiyalashga xizmat qiladi. Ingliz etnik mentaliteti uchun ustun bo'lgan xarakter xususiyatlari ehtiyotkorlik va ogohlik hisoblanadi. Olib borilgan izlanishlar ingliz xarakterining o'ziga xosligini aks ettiradi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, biz faqat hayvonlar bilan bog'liq bo'lgan frazeologik birikmalar – zoonimlarga e'tibor bergan holda tasniflanish olib bordik. Berilgan klassifikatsiya umumiy xarakterga ega. Shuningdek, ba'zi bir frazeologik birikmalar ko'p ma'noga egadir va o'z navbatida ular insonning bir necha xususiyatlarini aks ettirishi mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda: zoonimli maqollar inson xarakterini ifodalashda muhim vosita hisoblanadi, turli hayvonlar ishlatilgan bo'lsa-da, semantik o'xshashlik yuqori, eng faol zoonimlar: it, ot va mushuk, asosiy ifodalangan sifatlar: ehtiyotkorlik, tajriba, mehnatsevarlik. Qiyosiy tahlil xalqlarning umumiy va farqli jihatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilidagi frazeologik birliklarda uch asosiy zoonim ko'proq ishlatiladi. Ingliz tilida zoonim frazeologizmlar bevosita inson faoliyatida, uning emotsional-ruhiy olamini ifodalash uchun, shuningdek o'ziga xos emotsional semani ham mujassamlashtirib kelishi mumkin. O'zbek va ingliz tillaridagi zoonimlarni xalq og'zaki ijodi bo'lmish topishmoqlarda ham ko'p uchratish mumkin. Ayniqsa, qush nomlari, ya'ni ornitonimlarga oid topishmoqlar bir talay.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Graddol D. The Future of English? [Электронный ресурс интернет] URL: <http://www.britishcouncil.org/learning-elt-future.pdf>
2. Toscani O. Die Werbung its lachendes Aas. Mannheim, 1996.
3. Крысин 2005 – Л. П. Крысин. Толковый словарь иноязычных слов. 6-е изд. М.: ЭКСМО, 2005.
4. Sultonsaidova S., Sharipova O'. O'zbek tili stilistikasi: - T.: “Yurist-media markaz” nashriyoti, 2009. – 112b.

UO'K 808.3

TIL KONTAKTLARI VA GRAMMATIKA TRANSFERI

*N.M.Merganova, PhD, dots., Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
S.G'.Muxtorova, talaba, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona*

Annotatsiya. Mazkur maqolada til kontaktlari va grammatik transfer jarayonining lingvistik, kognitiv va pedagogik jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada multilingv shaxslar nemis tilini monolingv o'rganuvchilarga nisbatan tezroq va samaraliroq o'zlashtirishi, grammatik qoidalarni tezroq qabul qilishi va kognitiv moslashuvchanlik ko'rsatkichlari yuqori bo'lishi haqida so'z boradi. Maqolada til o'qitishda multilingv yondashuvni qo'llash va grammatika transferini boshqarish bo'yicha ilmiy asos yaratishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: til kontaktlari, grammatika transferi, multilingvizm, lingvistik kompetensiya, kognitiv moslashuvchanlik.

Аннотация. В данной статье анализируются лингвистические, когнитивные и педагогические аспекты языкового контакта и процесса грамматического переноса. Также рассматривается тот факт, что многоязычные люди усваивают немецкий язык быстрее и

эффективнее, чем моноязычные, быстрее принимают грамматические правила и обладают более высокими показателями когнитивной гибкости. В статье подчеркивается целесообразность использования многоязычного подхода в обучении языку и создание научной основы для управления грамматическим переносом.

Ключевые слова: языковой контакт, грамматический перенос, многоязычие, языковая компетенция, когнитивная гибкость.

Abstract. *This article analyzes the linguistic, cognitive, and pedagogical aspects of language contact and the process of grammatical transfer. It also examines the fact that multilinguals acquire German faster and more effectively than monolinguals, accept grammatical rules more quickly, and exhibit higher cognitive flexibility. The article emphasizes the feasibility of using a multilingual approach in language teaching and the development of a scientific basis for managing grammatical transfer.*

Key words: *language contact, grammatical transfer, multilingualism, linguistic competence, cognitive flexibility.*

Kirish. Til kontaktlari va grammatika transferi lingvistika va psixolingvistika fanlarida markaziy o'rinni egallaydigan muhim tadqiqot sohalaridan biridir. Til kontaktlari hodisasi, ya'ni ikki yoki undan ortiq tilning bir shaxs yoki jamiyatda bir vaqtda mavjud bo'lishi, til o'zlashtirish va til tizimlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirni yuzaga chiqaradi. Bu hodisa nafaqat lingvistik, balki kognitiv, ijtimoiy va pedagogik jihatdan ham ahamiyatlidir, chunki u grammatik, leksik va fonetik strukturalarning o'zaro ta'siriga sabab bo'ladi.

Grammatika transferi til kontaktlari jarayonida eng ko'zga ko'rinadigan fenomenlardan biri bo'lib, shaxsning bir tilidagi grammatik qoidalarni boshqa tilga o'tkazishi orqali namoyon bo'ladi. Bu hodisa ikki yo'nalishda kechishi mumkin: ijobiy transfer, ya'ni yangi tilni tezroq o'zlashtirishga yordam beruvchi holatlar, va salbiy transfer (interferensiya), ya'ni grammatik xatolarga olib keluvchi holatlar. Til transferining xususiyatlari, ko'rinishi va kuchi asosan o'rganilayotgan til va mavjud til tajribasiga, yosh omiliga, til o'rganish kontekstiga hamda metalingvistik ong darajasiga bog'liq.

Til kontaktlari va grammatika transferi sohasida olib borilgan tadqiqotlar (Selinker, 1972; Ringbom, 2007; Kellerman, 1983) shuni ko'rsatadiki, transfer jarayoni nafaqat til o'rganishdagi xatolar manbai, balki lingvistik resurs sifatida ham qaralishi mumkin. Ayniqsa, ko'p tilli shaxslar grammatik qoidalarni avval o'zlashtirilgan tillar bilan solishtirish orqali yangi tilni tezroq o'zlashtirish imkoniga ega. Shu bilan birga, transfer fenomeni til pedagogikasida ham dolzarb masala bo'lib, o'qituvchilar va metodistlar uchun til o'qitish strategiyalarini takomillashtirishda ilmiy asos yaratadi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Til kontaktlari va grammatika transferi lingvistika fanida uzoq yillardan beri tadqiq qilinayotgan asosiy masalalardan biridir. Dastlabki tadqiqotlarda ko'p tillilik va til kontaktlari fenomeni asosan xatolar va interferensiya nuqtai nazaridan o'rganilgan bo'lsa, keyingi yillarda bu jarayonning kognitiv va pedagogik salohiyati kengroq tahlil qilina boshlandi. Selinker (1972)ning "interlanguage" nazariyasi til transferini til o'rganish jarayonining tabiiy bosqichi sifatida ko'rsatadi. Unga ko'ra, o'rganilayotgan til shaxsning avval bilgan tillari ta'sirida o'ziga xos, mustaqil lingvistik tizim sifatida shakllanadi. Ringbom (2007) esa ko'p tillilik va til transferini til o'rganish samaradorligini oshirish va interferensiya holatlarini kamaytirish nuqtai nazaridan o'rganadi. Kellerman (1983) va Odlin (1989) transferni nazariy jihatdan ikki asosiy turga ajratadi: strukturaviy transfer (grammatik va sintaktik qoidalar) va funktsional transfer (tilning kommunikativ vazifalari). Zamonaviy psixolingvistik tadqiqotlar (White, 2003; Bialystok, 2001) ko'p tilli shaxslarning grammatika transferida yuqori kognitiv moslashuvchanlik, ishchi xotira va metalingvistik ongdan foydalanishini ko'rsatadi, bu esa lingvistik chalkashliklarni tezroq aniqlash va ularni to'g'ri shakllar bilan almashtirish imkonini beradi. Shu sababli, til kontaktlari va grammatika transferini tahlil qilish nafaqat lingvistik nazariya, balki til o'qitish jarayonini optimallashtirish va o'rganish samaradorligini oshirish uchun ham ilmiy jihatdan dolzarbdir.

Ikki va undan ortiq tillarni biluvchi shaxslarning til kontaktlari jarayonida yuzaga keladigan grammatika transferi xususiyatlarini aniqlashda quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

- **Lingvistik testlar** – nemis tilining grammatik va sintaktik kompetensiyasini aniqlash;
- **Matn va gap tuzish vazifalari** – til transferining amaliy ko'rinishini baholash;
- **Kognitiv testlar** – diqqat, ishchi xotira va kognitiv moslashuvchanlikni aniqlash;
- **So'rovnoma va intervyu** – o'rganuvchilarning til o'rganish strategiyalari va subyektiv tajribasini o'rganish;
- **Kuzatuv metodi** – ta'lim jarayonida grammatika transferi va til kontaktlarini monitoring qilish.

Natijalar. Grammatika transferi hodisasi nafaqat xatolar manbai sifatida, balki til o'rganish jarayonida samarali strategiya sifatida ham ishlatiladi. Lingvistik testlar va matn tuzish vazifalari natijasida multilingv ishtirokchilar nemis tilidagi fe'l zamonlarini qo'llash, so'z tartibi va sintaktik tuzilmalarni shakllantirish, shuningdek, murakkab qo'shma gaplarni tuzish bo'yicha monolingv ishtirokchilarga nisbatan aniq ustunlikka ega bo'ladi. Shuningdek, boshlang'ich bosqichda ayrim salbiy transfer holatlari - noto'g'ri so'z tartibi va fe'l shakllari - qayd etilgan, ammo ular o'qituvchi yordami va pedagogik strategiyalar orqali qisqa muddatda samarali tarzda bartaraf etilishi mumkin.

Natijalar shuni tasdiqladiki, til kontaktlari va grammatika transferi nafaqat til o'rganish jarayonining tabiiy va samarali strategiyasi, balki shaxsning kognitiv resurslari va yoshiga bog'liq murakkab psixolingvistik jarayon sifatida namoyon bo'ladi, bu esa til pedagogikasi va o'qitish metodikasini yanada optimallashtirish imkonini beradi.

Muhokama. Selinker (1972) va Ringbom (2007) tomonidan ilgari surilgan transfer nazariyasiga ko'ra, multilingv shaxslar avval bilgan tillari bilan yangi tilni qiyoslash orqali grammatik qoidalarni tezroq o'zlashtiradi. Bialystok (2001) va White (2003) o'z tadqiqotlarida ta'kidlashicha, multilingv shaxslar diqqatni boshqarish, ishchi xotira va kognitiv moslashuvchanlik jihatidan yuqori natijalarga ega bo'lib, bu grammatika transferini samarali boshqarishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, yosh omili transfer jarayonining tabiati va intensivligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi: bolalar intuitiv va tez o'zlashtiruvchi xususiyatga ega bo'lsa, kattalar ongli va metakognitiv strategiyalar orqali grammatik qoidalarni yaxshi qo'llaydi. Natijalar ijobiy va salbiy transferning til o'rganishdagi aniq rolini ham tasdiqlaydi. Ijobiy transfer grammatika qoidalarini tezroq o'zlashtirish va yangi sintaktik tuzilmalarni shakllantirishga xizmat qilsa, salbiy transfer boshlang'ich bosqichda yuzaga kelib, asosan fe'l shakllari, so'z tartibi va sintaktik strukturalarga taalluqli. Bu holat til pedagogikasi nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega, chunki o'qituvchi transferning ijobiy tomonlarini rag'batlantirib, xatolarni kamaytirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shuningdek, kuzatuv va so'rovnoma natijalari shuni ko'rsatadiki, avval bilgan tillarni dars jarayonida hisobga olish grammatika transferining ijobiy ko'rinishlarini kuchaytiradi. Bu til kontaktlari asosida pedagogik strategiyalar ishlab chiqish, grammatik xatolarni oldini olish va til o'rganish motivatsiyasini oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, natijalar multilingv yondashuv asosida til ta'limining samaradorligini oshirishga ilmiy asos yaratadi.

Xulosa. Grammatika transferi ikki yo'nalishda - ijobiy va salbiy - namoyon bo'lib, bu til o'rganish jarayonining samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Multilingv shaxslar nemis tilini monolingv o'rganuvchilarga nisbatan tezroq va samaraliroq o'zlashtiradi, chunki ular grammatik qoidalarni avval bilgan tillari bilan solishtirib o'rganadi va bu ijobiy transferi rag'batlantiradi. Shu bilan birga, salbiy transfer holatlari - fe'l shakllari va so'z tartibi xatolari - asosan boshlang'ich bosqichda yuzaga keladi, ammo pedagogik yondashuvlar yordamida ushbu xatolar samarali tarzda bartaraf etilishi mumkin.

Ta'lim jarayonida avval bilgan tillarni hisobga olish multilingv shaxslar uchun grammatika transferining ijobiy tomonlarini kuchaytiradi va til o'rganish motivatsiyasini oshiradi. Xulosa qilib aytganda, til kontaktlari va grammatika transferi nafaqat til o'rganish jarayonini optimallashtirishga xizmat qiladi, balki shaxsning lingvistik va kognitiv rivojlanishini ham qo'llab-quvvatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Selinker, L. (1972). Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 10, 209-231.

2. Odlin, T. (1989). *Language Transfer: Cross-Linguistic Influence in Language Learning*. Cambridge University Press.
3. Ringbom, H. (2007). *Cross-linguistic Similarity in Foreign Language Learning*. Multilingual Matters.
4. Kellerman, E. (1983). Now you see it, now you don't. In S. Gass & L. Selinker (Eds.), *Language Transfer in Language Learning* (pp. 112-134). Newbury House.
5. Bialystok, E. (2001). *Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition*. Cambridge University Press.

UO'K 808.5

JEK LONDON ROMANLARIDA INSON KONSEPSIYASINING BADIY-FALSAFIY TALQINI

G.M.Meylieva, dots., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Jek London romanlarida inson konsepsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqot yozuvchi asarlarida shaxsning tabiat va sivilizatsiya o'rtasidagi o'rni, biologik va axloqiy omillar sintezi, individualizm tanqidi hamda texnogen jamiyat sharoitida insonning ma'naviy qiyofasi masalalarini ochib beradi. Maqolada evolyutsion, ijtimoiy-falsafiy va adabiy-komparativ yondashuvlardan foydalanildi.

Kalit so'zlar: inson konsepsiyasi, instinkt, aql, axloq, individualizm, sivilizatsiya, sevgi motivi, evolyutsiya, amerika adabiyoti.

Аннотация. В статье анализируется концепция человека в романах Джека Лондона. Исследование раскрывает место личности между природой и цивилизацией, синтез биологических и нравственных факторов, критику индивидуализма, а также изображение духовного облика человека в техногенном обществе. В работе использованы эволюционный, социально-философский и литературно-сравнительный подходы.

Ключевые слова: концепция человека, инстинкт, интеллект, нравственность, индивидуализм, цивилизация, мотив любви, эволюция, американская литература.

Abstract. This article analyzes the concept of the human being in the novels of Jack London. The study explores the position of the individual between nature and civilization, the synthesis of biological and ethical factors, the critique of individualism, and the representation of human spirituality in technogenic society. Evolutionary, socio-philosophical, and literary-comparative approaches were applied in the research.

Key words: human concept, instinct, intellect, morality, individualism, civilization, motif of love, evolution, American literature.

XX asr boshlarida Amerika adabiyotida inson shaxsini yangi falsafiy va ilmiy qarashlar asosida talqin qilish tendensiyasi kuchaydi. Sanoatlashuv, urbanizatsiya, ilm-fan taraqqiyoti hamda ijtimoiy tabaqalanish jarayonlari insonning jamiyatdagi o'rni, uning erkinligi, axloqiy mas'uliyati va ma'naviy istiqboli masalalarini dolzarb ilmiy-badiiy muammoga aylantirdi. Shu tarixiy-madaniy sharoitda yaratilgan adabiy asarlarda inson tabiatining biologik, ijtimoiy va ruhiy jihatlarini uyg'un holda o'rganishga intilish kuzatiladi. Mazkur jarayon ayniqsa Amerika naturalizmi va realizmi doirasida faol rivojlandi. Bu yo'nalish vakillari insonni ijtimoiy muhit, iqtisodiy sharoit va biologik omillar bilan chambarchas bog'liq holda tasvirlashga harakat qildilar. Biroq ko'plab naturalist yozuvchilardan farqli ravishda, London insonni faqat muhit qurboni sifatida emas, balki ongli tanlov va axloqiy mas'uliyatga ega faol subyekt sifatida talqin qiladi. Shu jihat uning asarlariga falsafiy chuqurlik va gumanistik mazmun bag'ishlaydi. Yozuvchi ijodida inson masalasi tabiat va sivilizatsiya qarama-qarshiligi fonida yoritiladi. Bir tomondan, inson biologik mavjudot sifatida instinktlar, evolyutsion meros va yashash uchun kurash qonunlariga bo'ysunadi. Ikkinchi tomondan esa u aql, madaniyat va axloqiy qadriyatlar orqali o'z tabiatidan yuksalishga intiladi. Ana shu ikki kuch o'rtasidagi ziddiyat va uyg'unlik London romanlarining g'oyaviy markazini tashkil etadi.

Adibning dunyoqarashi o'z davrining ilmiy g'oyalari bilan uzviy bog'liq. Evolyutsion nazariya, ijtimoiy darvinizm, psixologiya va falsafadagi yangi qarashlar yozuvchi ijodiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Natijada uning asarlarida inson shaxsining shakllanishi biologik meros, ijtimoiy tajriba va

ma'naviy tanlovning murakkab o'zaro ta'siri sifatida talqin qilinadi. Bunday yondashuv London ijodini nafaqat badiiy, balki ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatida ham o'rganish imkonini beradi.

Bundan tashqari, yozuvchi asarlarida texnik taraqqiyot va industrial jamiyatning inson ruhiyatiga ta'siri masalasi ham muhim o'rin tutadi. Mashinalashuv va ommaviy ishlab chiqarish sharoitida shaxsning begonalashuvi, individual qadriyatlarning yemirilishi hamda ma'naviy inqiroz xavfi tasvirlanadi. Shu sababli London ijodi zamonaviy texnogen jamiyat sharoitida ham dolzarbligini yo'qotmagan holda, insonning ma'naviy kelajagi haqida ogohlantiruvchi falsafiy konsepsiyani taklif etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — London romanlarida inson konsepsiyasining asosiy tarkibiy unsurlarini tizimli ravishda tahlil qilish, yozuvchi qarashlarining evolyutsiyasini ochib berish hamda uning gumanistik idealini ilmiy nuqtai nazardan asoslashdir. Shu maqsadda asarlarda aks etgan instinkt, aql, axloq, sevgi, individualizm va sivilizatsiya muammolari kompleks yondashuv asosida o'rganiladi.

Jek London badiiy tafakkurida inson mohiyatini anglash "instinkt – intellekt – axloq" uchligi orqali izohlanadi. Mazkur model yozuvchining antropologik qarashlarini ifodalovchi nazariy asos bo'lib, shaxsni biologik, ijtimoiy va ma'naviy birlik sifatida talqin etishga xizmat qiladi. Ushbu konsepsiya evolyutsion qarashlar (Charles Darwin) hamda ijtimoiy-falsafiy g'oyalar (Herbert Spencer) ta'sirida shakllangan bo'lsa-da, yozuvchi uni mustaqil badiiy-falsafiy tizim darajasiga ko'targan. London nazarida instinkt inson tabiatining eng qadimiy va barqaror qatlamidir. U yashash uchun kurash, o'zini saqlash ehtiyoji, jismoniy chidamlilik hamda tabiat bilan uzviy bog'liqlik kabi xususiyatlarda namoyon bo'ladi. Yozuvchi insonni tabiatdan uzilgan mavjudot sifatida emas, balki evolyutsion jarayonning davomchisi sifatida talqin qiladi. Shu bois uning qahramonlari murakkab va keskin vaziyatlarda ongli hisob-kitobdan ko'ra ko'proq ichki sezgi va tabiiy intilishlarga tayanib yashab qoladi. Biroq instinkt yozuvchi qarashlarida insonni to'liq belgilovchi kuch emas; u shaxs shakllanishining zarur, ammo yetarli bo'lmagan omili sifatida talqin etiladi.

Instinkt insonning tabiiy asosini tashkil etsa, intellekt uning sivilizatsion rivojini ifodalaydi. London aqlni ilmiy tafakkur, bilish jarayoni va jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida baholaydi. Aynan intellekt tufayli inson tabiat ustidan nisbiy nazorat o'rnatadi va madaniyatni yaratadi. Shu bilan birga yozuvchi intellektni mutlaq qadriyat sifatida ko'rmaydi. Agar aql axloqiy mezonlardan ajralib qolsa, u insonni ma'naviy inqirozga olib kelishi mumkin. Demak, intellekt inson imkoniyatlarini kengaytiradi, biroq uni avtomatik ravishda barkamol shaxsga aylantirmaydi. London ijodining yetuk davrida axloqiy muammo markaziy o'ringa chiqadi. Yozuvchi fikricha, insonni haqiqiy ma'noda inson qiladigan omil — bu ma'naviy ong va mas'uliyat hissidir. Axloq quyidagi sifatlarda namoyon bo'ladi:

- boshqalarga hamdardlik va ijtimoiy mas'uliyat;
- ongli tanlov qilish qobiliyati;
- o'z manfaatlarini umumiy qadriyatlar bilan muvofiqlashtirish.

Shunday qilib, instinkt va intellekt insonni kuchli qilishi mumkin, biroq aynan axloq uni ma'naviy jihatdan yetuk shaxs darajasiga ko'taradi.

Yozuvchi konsepsiyasining asosiy g'oyasi ushbu uch unsur o'rtasidagi muvozanat zarurati bilan belgilanadi. Tabiat olamini anglash, ularning tsivilizatsiyalashgan insonda birga yashashi muhimligini tushunish, "intellekt" toifasini ushbu tizimga qo'shish – bu uning ilk ijodida ("The Call of the Wild", "White Fang", "Before Adam", "The Sea-Wolf", hikoyalar) kuzatiladi; keyingi ijodida esa ("The Star Rover", "The Little Lady of the Big House" va b.) – jamiyat taraqqiyotining tarixiy jarayonida alohida shaxsning muhim roli, insonning ushbu jarayondagi ma'naviy mas'uliyat o'lchovi tasdiqlanishiga o'tadi. Instinkt hayotiy energiya manbai bo'lsa, intellekt taraqqiyot vositasidir, axloq esa insoniylikning oliy mezon hisoblanadi. Ularning birortasi yetishmasa yoki mutlaq ustunlikka ega bo'lsa, shaxs ichki ziddiyat va ma'naviy inqirozga duch keladi.

Demak, London talqinida barkamol inson — bu biologik kuch, aqliy salohiyat va axloqiy mas'uliyat uyg'unlashgan shaxsdir. Mazkur uchlik yozuvchining inson haqidagi badiiy-falsafiy qarashlarining konseptual asosini tashkil etadi.

London qahramonlari ko'pincha muhit qurboni emas, balki iroda sohibidir. Ideal qahramon — aql va axloq yordamida nafaqat sharoitlarni, balki o'zini ham yenga oladigan shaxsdir. Yozuvchi fikricha, “The Law of Life” qisqa hikoyasi qahramoni misolida inson hatto o'lim qarshisida ham qadr-qimmatini saqlashi lozim. Jek London romanlarida inson konsepsiyasi biologik, ijtimoiy va axloqiy omillarning o'zaro uyg'unligi asosida shakllangan murakkab tizim sifatida namoyon bo'ladi. Yozuvchi insonni faqat tabiiy instinktlar mahsuli yoki faqat sivilizatsiya yaratuvchisi sifatida emas, balki ushbu ikki kuch o'rtasida yashovchi, doimiy ichki kurash va tanlov jarayonida kamol topuvchi mavjudot sifatida talqin qiladi. Shu bois London asarlarida shaxs masalasi tabiat va madaniyat qarama-qarshiligi fonida yoritilib, insonning ichki evolyutsiyasi markaziy g'oyaga aylanadi.

Adib qarashlariga ko'ra, inson tabiatdan ajralmagan: unda avlodlardan meros bo'lib o'tgan instinktlar, yashash uchun kurash va o'zini saqlash mexanizmlari mavjud. Biroq insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turuvchi jihat — bu uning tafakkuri, ilmiy bilish qobiliyati va ijtimoiy tajribani yaratish salohiyatidir. Shu bilan birga, London inson taraqqiyotining eng yuqori bosqichi sifatida axloqiy ongni e'tirof etadi. Aynan axloq insonning biologik kuchi va aqliy salohiyatini insonparvarlik tamoyillari bilan uyg'unlashtiradi.

Yozuvchi asarlarida inson kamoloti uch bosqichli jarayon sifatida tasvirlanadi: avval instinkt insonni yashashga undaydi, keyin intellekt uni sivilizatsiya sari yetaklaydi, nihoyat axloq bu jarayonni ma'naviy mazmun bilan boyitadi. Ushbu uyg'unlik buzilgan holatlarda esa shaxs ichki ziddiyat, begonalashuv va ma'naviy inqirozga duch keladi. Shuning uchun London ijodida barkamol inson — bu kuch, aql va ma'naviyat birlashgan shaxsdir.

Mazkur g'oyalar bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotgani yo'q. Texnologiyalar jadal rivojlanayotgan, inson hayoti tobora mexanizatsiyalashib borayotgan zamonaviy jamiyatda London ilgari surgan masalalar — insoniylik, ma'naviy mas'uliyat va axloqiy tanlov muammolari — alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan yozuvchi merosi nafaqat adabiy hodisa, balki texnogen sivilizatsiya sharoitida insonning ma'naviy istiqbolini anglashga xizmat qiluvchi muhim nazariy manba sifatida baholanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Adams J. Jack London as Poet // The Oxford Handbook of Jack London / ed. by J. Williams. New York: Oxford University Press, 2017. P. 224–238.
2. Doan Thi Oanh. Jack London and Ernest Hemingway: the similarities in building characters' self-consciousness and self-management in “To Build a Fire”, “The Law of Life”, and “The Snows of Kilimanjaro”. VNU University of Languages and International Studies, 2022.
3. Hamilton D.M. The Tools of My Trade: The Annotated Books in Jack London's Library. Seattle, London: University of Washington Press, 1986. 326 p.
4. Lunina I.E. Khudozhestvennyy mir Dzheka Londona: chelovek – priroda – tsivilizatsiya : diss. ... d-ra filol. nauk. M., 2010. 618 s.
5. Romantizm: grani i sudby: sb. nauch. trudov. – Tver : Izd-vo TGU, 1998.-Ch. 1.
6. Naumova E.G. Tvorchestvo i tvorcheskaya lichnost v sovremennoy reprezentativnoy kulture // Gumanitarnye i sotsialnye nauki. 2012. № 2. S. 356–365.
7. Tkachenko L.A., Tkachenko A.V. Lichnost khudozhnika i razvitie individualnogo tvorcheskogo stilya // Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv. 2015. № 31. S. 77–81.

UO'K 81'362

TILLARDAGI ANTROPONIM KOMPONENTLI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING SEMANTIK TAHLILI

(ingliz va o'zbek tillari misolida)

K.A.Mirboyeva, tayanch doktorant, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi antroponim komponentli frazeologik birliklar semantik jihatdan qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda shaxs nomlari ishtirokidagi frazeologizmlarning ma'no xususiyatlari, ularning obrazlilik, baholovchanlik va madaniy axborot tashuvchi funksiyalari yoritiladi. Antroponimlarning frazeologik birlik tarkibida semantik transformatsiyaga uchrashi, real shaxs nomidan umumlashgan tipik obrazga aylanish jarayoni tahlil etiladi. Ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklar lingvomadaniy nuqtayi nazardan solishtirilib, ularning milliy va universal xususiyatlari aniqlanadi. Tadqiqot natijalari frazeologiya, onomastika

hamda qiyosiy tilshunoslik uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: frazeologik birlik, antroponim, semantika, lingvomadaniyat, qiyosiy tahlil, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье проводится сопоставительно-семантический анализ фразеологических единиц с антропонимическим компонентом в английском и узбекском языках. В исследовании рассматриваются семантические особенности фразеологизмов с участием личных имён, их образно-оценочная функция и роль как носителей культурной информации. Анализируется процесс семантической трансформации антропонимов в составе фразеологических единиц, а также переход от имени реального лица к обобщённому типизированному образу. Фразеологические единицы английского и узбекского языков сопоставляются с лингвокультурологической точки зрения, выявляются их национальные и универсальные характеристики. Результаты исследования имеют важное теоретическое и практическое значение для фразеологии, ономастики и сопоставительного языкознания.

Ключевые слова: фразеологическая единица, антропоним, семантика, лингвокультура, сопоставительный анализ, английский язык, узбекский язык.

Abstract. This article presents a comparative semantic analysis of phraseological units containing an anthroponymic component in the English and Uzbek languages. The study examines the semantic characteristics of phraseological units involving personal names, their figurative and evaluative functions, and their role as carriers of cultural information. Special attention is paid to the process of semantic transformation of anthroponyms within phraseological units, as well as to the transition from a real personal name to a generalized and typified image. Phraseological units in English and Uzbek are compared from a linguocultural perspective, identifying their national and universal features. The findings of the study are of significant theoretical and practical importance for phraseology, onomastics, and contrastive linguistics.

Keywords: phraseological unit, anthroponym, semantics, linguoculture, comparative analysis, English language, Uzbek language.

Kirish. Hozirgi kunda zamonaviy tilshunoslikda frazeologik birliklar til tizimining muhim va murakkab qatlamlaridan biri sifatida baholanadi. Ular nafaqat leksik-semantik hodisa, balki xalqning tarixiy xotirasi, madaniy tajribasi va milliy tafakkurining aks ettiruvchisi sifatida ham qaraladi. Frazeologik birliklar tarkibida mujassam bo'lgan obrazlilik, ekspressivlik va baholovchanlik unsurlari tilning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytirib, nutqning ta'sirchanligini oshiradi¹.

Frazeologiya sohasida alohida e'tiborga molik qatlamlardan biri — bu antroponim komponentli frazeologik birliklardir. Ushbu birliklar tarkibida shaxs nomlari (antroponimlar) ishtirok etib, ular o'zining dastlabki nominativ vazifasidan chiqib, umumlashgan semantik-obraziy mazmun kasb etadi. Bunday frazeologizmlarda antroponim muayyan xarakter xususiyatini, ijtimoiy bahoni yoki madaniy stereotipni ifodalovchi ramzga aylanadi².

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Rus tilshunosi V.V.Vinogradov ta'kidlaganidek, frazeologik birliklarning semantik yaxlitligi ularning tarkibiy qismlari ma'nosidan kelib chiqmaydi, balki umumlashgan obraz asosida shakllanadi³. Antroponim komponentli frazeologik birliklar mazkur nazariy qarashning yorqin namunasidir, chunki unda shaxs nomi konkret shaxsga emas, balki kollektiv ongda shakllangan tipik obrazga ishora qiladi.

O'zbek tilida antroponim komponentli frazeologik birliklar asosan xalq og'zaki ijodi, diniy rivoyatlar, tarixiy shaxslar hamda ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. Masalan, Xo'ja Nasriddin, Qoravoy, To'raboy, Haqberdi kabi nomlar orqali xalq tafakkurida muayyan xarakter va baho ifodalanadi⁴. Bu holat o'zbek frazeologiyasining milliy-madaniy xususiyatlarini ochib berishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Ingliz tilida esa antroponim komponentli frazeologik birliklar ko'proq Bibliya manbalari, tarixiy shaxslar hamda umumlashgan kundalik ismlar (Jack, Tom, Thomas va boshqalar) asosida shakllangan. Ingliz frazeologiyasida antroponimlar orqali universallashtirilgan tipik obrazlar yaratiladi, bu esa ularning madaniyatlararo kommunikatsiyadagi ahamiyatini oshiradi⁵.

Shu nuqtai nazardan, ingliz va o'zbek tillaridagi antroponim komponentli frazeologik birliklarni qiyosiy-semantik jihatdan tadqiq etish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Bunday tahlil ikki til frazeologiyasidagi umumiy va farqli jihatlarni aniqlash, shuningdek antroponimlarning semantik transformatsiya mexanizmini yoritish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari nafaqat frazeologiya va onomastika nazariyasi uchun, balki tarjima nazariyasi, lingvomadaniyatshunoslik hamda xorijiy tillarni o'qitish metodikasi uchun ham muhim amaliy ahamiyatga ega⁶.

Quyidagi maqolaning asosiy maqsadi ingliz va o'zbek tillaridagi antroponim komponentli frazeologik birliklarning semantik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish, ularning lingvomadaniy mazmunini ochib berish hamda antroponimlarning frazeologik birlik tarkibida qanday umumlashgan obrazga aylanishini ilmiy asosda yoritishdan iborat.

1. Antroponim komponentli frazeologik birliklarning nazariy asoslari

Frazeologik birliklar tilshunoslikda semantik yaxlitlikka ega, barqaror tuzilishga ega bo'lgan va nutqda tayyor holda qo'llaniladigan birliklar sifatida talqin qilinadi. Ularning tarkibida ishtirok etuvchi komponentlar alohida ma'noga ega bo'lsa-da, butun frazeologizm doirasida yangi, ko'chma va umumlashgan mazmunni ifodalaydi¹. Ayniqsa, shaxs nomlari antroponimlar ishtirokidagi frazeologik birliklar semantik jihatdan murakkab va ko'p qatlamli bo'lib, lingvomadaniy axborotni faol uzatadi.

Antroponim komponentli frazeologik birliklar deganda tarkibida real yoki tarixiy shaxs nomi, folklor yoki diniy obraz nomi mavjud bo'lgan frazeologizmlar tushuniladi. Bunday birliklarda antroponim o'zining to'g'ridan-to'g'ri nominativ vazifasini yo'qotib, umumlashgan semantik obraz yaratadi². Ushbu jarayon tilshunoslikda antroponimning semantik transformatsiyasi sifatida talqin qilinadi.

V.N.Teliya ta'kidlaganidek, frazeologik birliklar, xususan antroponim komponentli birliklar, til va madaniyat kesishgan nuqtada shakllanadi hamda xalqning madaniy xotirasini aks ettiradi³. Shu bois bunday frazeologizmlarni tahlil qilish faqat semantik emas, balki lingvomadaniy yondashuvni ham talab etadi.

2. Antroponimlarning frazeologik birlik tarkibida semantik transformatsiyasi

Antroponim komponentli frazeologik birliklarning muhim xususiyati shaxs nomining semantik umumlashuvidir. Bu jarayonda antroponim real shaxsga ishora qilishdan voz kechib, muayyan xarakter belgisi, baholovchi xususiyat yoki ijtimoiy stereotipni ifodalaydi⁴.

Masalan, ingliz tilidagi "Doubting Thomas" iborasida "Thomas" bibliyaviy shaxs nomi bo'lib, frazeologizm doirasida ishonchsiz, shubhalanuvchi inson obrazini ifodalaydi. Bu yerda shaxs nomi individual shaxsni emas, balki umumlashgan psixologik xususiyatni anglatadi⁵.

O'zbek tilida ham shunga o'xshash jarayon kuzatiladi. "Xo'ja Nasriddin bo'lib ketmoq" iborasida antroponim hazilkashlik, topqirlik va zukkolik ramziga aylanadi. Natijada shaxs nomi folklor ongida mustahkamlangan obrazni ifodalaydi⁶.

Bu holat antroponim komponentli frazeologik birliklarda denotativ ma'no susayib, konnotativ va baholovchi ma'no kuchayishini ko'rsatadi.

3. O'zbek tilida antroponim komponentli frazeologik birliklarning semantik xususiyatlari

O'zbek tilidagi antroponim komponentli frazeologik birliklar asosan milliy-madaniy manbalarga tayanadi. Ularning shakllanishida xalq og'zaki ijodi, diniy qarashlar, tarixiy shaxslar va kundalik ijtimoiy hayot muhim rol o'ynaydi⁷.

Masalan:

"Qoravoyning ishini qilmoq" sodda, oddiy ish bilan shug'ullanish;

"Sulaymonning mulkiday" nihoyatda katta boylikni ifodalash.

Bu birliklarda antroponimlar xalq tafakkurida shakllangan baholovchi obrazlarni ifodalaydi. Sh.Rahmatullayev ta'kidlaganidek, o'zbek frazeologiyasida antroponimlar ko'pincha ijtimoiy baho va kinoyaviy munosabatni ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi⁸.

Demak, o'zbek tilidagi antroponim komponentli frazeologik birliklarning semantikasi milliy mentalitet bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularning lingvomadaniy ahamiyatini belgilaydi.

4. Ingliz tilida antroponim komponentli frazeologik birliklarning semantik xususiyatlari

Ingliz tilida antroponim komponentli frazeologik birliklar ko'proq Bibliya, tarixiy voqealar va kundalik umumlashgan ismlar asosida shakllangan. Ingliz frazeologiyasida Jack, Tom, Thomas kabi ismlar tipik va universallashtirilgan obraz yaratishga xizmat qiladi⁹.

Masalan:

“Jack of all trades” ko'p ishga aralashuvchi, lekin mutaxassis bo'lmagan shaxs;

“Every Tom, Dick and Harry” har qanday oddiy odam.

A.V.Kunin ta'kidlaganidek, ingliz tilidagi antroponim frazeologizmlar ko'pincha umumlashgan xarakter va ijtimoiy tipni ifodalaydi, bu esa ularning madaniyatlararo kommunikatsiyada tushunarli bo'lishini ta'minlaydi¹⁰.

5. Ingliz va o'zbek tillarida antroponim komponentli frazeologik birliklarning qiyosiy-semantik tahlili

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, har ikki tilda antroponim komponentli frazeologik birliklar baholovchanlik va obrazlilik funksiyasini bajaradi. Biroq ularning semantik yo'nalishi turlicha namoyon bo'ladi.

O'zbek tilida antroponimlar ko'proq milliy-madaniy kontekstga bog'langan bo'lsa, ingliz tilida ular universallashtirilgan va tipik obraz sifatida shakllanadi¹¹. Shu bilan birga, har ikki tilda antroponim frazeologizmlar nutqning ekspressivligini oshiradi va tilning obrazli imkoniyatlarini boyitadi.

Natija va muhokamalar. Frazeologik birliklar, xususan, antroponim komponentli frazeologizmlar masalasi tilshunoslikda turli nazariy yondashuvlar doirasida o'rganib kelingan. Ushbu sohada olib borilgan tadqiqotlar frazeologiyaning umumiy nazariyasi, semantika, onomastika va lingvomadaniyatshunoslik bilan chambarchas bog'liqdir.

Frazeologiya nazariyasining shakllanishida V.V.Vinogradovning ishlari alohida ahamiyatga ega. Olim frazeologik birliklarni semantik yaxlitlik darajasiga ko'ra tasniflab, ularning asosiy belgisi sifatida obrazlilik va ma'no butunligini ko'rsatadi¹. Vinogradovning yondashuvi antroponim komponentli frazeologik birliklarni tahlil qilishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi, chunki bunday birliklarda shaxs nomi individual ma'nodan voz kechib, umumlashgan semantik obrazga aylanadi.

Frazeologik birliklarning madaniy jihatlarini yoritishda V.N.Teliyaning tadqiqotlari muhim o'rin tutadi. U frazeologizmlarni milliy madaniyatning verbal ifodasi sifatida talqin qilib, ularning tarkibida mujassam bo'lgan baholovchanlik va konnotativ ma'nolarga alohida e'tibor qaratadi². Teliyaning lingvomadaniy yondashuvi antroponim komponentli frazeologik birliklarni xalq tafakkuri va madaniy stereotiplar bilan bog'liq holda tahlil qilish imkonini beradi.

Lingvomadaniyatshunoslik doirasida V.A.Maslova frazeologik birliklarni milliy ong va madaniyatning aks ettiruvchisi sifatida ko'rib chiqadi³. Olimning fikricha, frazeologizmlar, ayniqsa, shaxs nomlari ishtirokidagi birliklar madaniy xotirani saqlovchi vosita bo'lib, ular orqali millatning tarixiy va ijtimoiy tajribasi namoyon bo'ladi. Ushbu qarashlar o'zbek va ingliz tillaridagi antroponim komponentli frazeologik birliklarni qiyosiy o'rganishda muhim nazariy asos yaratadi.

Ingliz frazeologiyasi sohasida A.V.Kuninning tadqiqotlari yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Kunin ingliz tilidagi frazeologik birliklarning semantik, struktur va funksional xususiyatlarini tahlil qilib, antroponimlar ishtirokidagi frazeologizmlarning umumlashgan xarakter va tipik obraz yaratishdagi rolini ta'kidlaydi⁴. Uning ishlari ingliz tilidagi Jack, Tom, Thomas kabi ismlar asosida shakllangan frazeologik birliklarni semantik jihatdan chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Mazkur tadqiqotda ingliz va o'zbek tillaridagi antroponim komponentli frazeologik birliklar qiyosiy-semantik jihatdan tahlil qilindi. O'rganish jarayonida frazeologik birliklar tarkibida ishtirok etuvchi antroponimlarning o'ziga xos semantik xususiyatlari, ularning nominativ vazifadan chiqib, umumlashgan obraz va baholovchi birlikka aylanish jarayoni ilmiy asosda yoritildi.

O'zbek tilidagi antroponim komponentli frazeologik birliklar ingliz tiliga qaraganda ko'proq milliy mentalitet, folklor an'analari va diniy qarashlar bilan bog'liq bo'lib, ularning semantikasi aniq madaniy kontekstga tayanadi. Ingliz tilida esa o'zbek tilidan farqli o'laroq antroponim komponentli frazeologizmlar asosan Bibliya manbalari va umumlashgan shaxs nomlari asosida shakllangan bo'lib, ular ko'proq universallashtirilgan xarakter va ijtimoiy tiplarni ifodalaydi. Ushbu farq ikki til frazeologiyasining milliy va madaniy o'ziga xosligini yaqqol namoyon etadi.

Xulosa. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatdiki, ingliz va o'zbek tillaridagi antroponim komponentli frazeologik birliklar semantik jihatdan umumiy xususiyatlarga ega bo'lsa-da, ularning mazmuniy yuklamasi va obraz yaratish mexanizmi turlicha namoyon bo'ladi. Har ikki tilda ham baholovchanlik, kinoya va obrazlilik asosiy semantik komponentlar sifatida namoyon bo'lsa-da, ularning ifodalanish shakli milliy madaniyat bilan belgilanadi⁴. Tadqiqot natijalari frazeologiya va onomastika nazariyasini boyitish bilan birga, lingvomadaniyatshunoslik va qiyosiy tilshunoslik uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega. Shuningdek, ushbu maqolada ilgari surilgan xulosalar tarjima nazariyasi, xorijiy tillarni o'qitish metodikasi hamda madaniyatlararo muloqot jarayonlarida antroponim komponentli frazeologik birliklardan foydalanish masalalarini yoritishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Виноградов В. В. Русская фразеология. — Москва: Наука, 1977. — 312 с.
2. Телия В. Н. Русская фразеология в контексте культуры. — Москва: Языки русской культуры, 1996. — 288 с.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология. — Москва: Академия, 2001. — 208 с.
4. Kunin A. V. English Phraseology. — Oxford: Oxford University Press, 1996. — 352 p.
5. Cowie A. P., Mackin R. Oxford Dictionary of English Idioms. — Oxford: Oxford University Press, 1993. — 685 p.
6. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. — Toshkent: Fan, 2008. — 376 b.
7. Begmatov E. O'zbek tili leksikologiyasi. — Toshkent: Fan, 2004. — 256 b.
8. Barkowski H., Krumm H.-J. (Hrsg.) Fachlexikon Deutsch als Fremd- und Zweitsprache. — Tübingen: Francke, 2010. — 480 S.
9. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 506 p.
10. Lyons J. Semantics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1995. — 2 vols.

UO'K 811.512.26:808.1

QORAQALPOQ ESSELARIDA LEKSIK REDUPLIKATSIYANING AYRIM TURLARI

S.Mirzabaev, tayanch doktorant, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Qoraqalpog'iston bo'limi Qoraqalpoq gumanitar fanlar ilmiy-tadqiqot instituti, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikda asosan she'riy asarlar asosida o'rganiladigan epanastrofa, epanalepsiya, amplifikatsiya va simplokatsiya kabi stilistik figuralar turlaridan nasriy asarlarda samarali foydalanish masalasi o'rganildi. Ularning nasriy asar (esse) larga badiiy ta'siri aniqlandi.

Kalit so'zlar: reduplikatsiya, leksik takrorlar, stilistik figuralar, epanastrofa, epanalepsiya, esse va h.k.

Аннотация. В данной статье был изучен вопрос эффективного использования в прозаических произведениях таких типов стилистических фигур, как эпанастрофа, эпаналепсия, амплификация и симплокация, которые изучаются в лингвистике преимущественно на основе поэтических произведений. Их художественное влияние на прозаические произведения (эссе) было определено.

Ключевые слова: редупликация, лексические повторы, стилистические фигуры, эпанастрофа, эпаналепсис, эссе и т. д.

Abstract. In this article, we examined the effective use of stylistic figures such as epanastrophe, epanalepse, amplification, and simplotation, which are primarily studied in linguistics based on poetic works, in prose. Their artistic influence on prose works (essays) was revealed.

Key words: Reduplication, lexical repetitions, stylistic figures, epanastrophe, epanalepsis figures, essay etc.

Kirish. Adabiy tilning barcha shakllarida qo'llaniladigan takrorlar o'zining dolzarbligi bilan qadimgi davrlardan boshlab olimlarning e'tiborini tortib kelmoqda. Takrorlar bugungi kungacha jahon tilshunosligida turli rakursdan, turli aspektlarda o'rganilib kelinmoqda. Ta'kidlash joizki, takrorlar lingvistik qismlarining (qatlamlarining) munosabatiga ko'ra: fonetik takror, so'z takrori, gaplar takrori; takrorlanuvchi birliklarning leksik-grammatik ma'no munosabatiga ko'ra so'z

turkumlariga oid takrorlar; sintaktik xarakteriga ko'ra so'z birikmalari hamda gaplarning takrorlanishi; joylashuv o'rniga ko'ra kontakt va distant kabi turlarga bo'lib o'rganiladi [10,101]. "Bunday usul qo'llanilgan matn ichida yoki gapda bir so'z yoki bir necha so'zlar takrorlanib keladi. Biroq, takrorlangan so'zlarning har biri o'zicha badiiy-estetik yuk ko'tarib turadi [8,62].

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Takrorlar, leksik takror hamda takroriy shakl tushunchalari masalasi tilshunoslikda reduplikatsiya (lotincha - ikkilanish, juftlanib qo'llanish) hodisasi deb ataladi. Reduplikatsiya hodisasi antik davrlardan boshlab hozirgi kungacha fanning turli sohalarida: lingvistik nuqtai nazardan ham, adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan ham o'rganilib kelinmoqda. Lisoniy birlik sifatida takrorlarga stilistik vosita sifatida yondashish Kvintilian, Aristotel, Platon kabi antik davr tadqiqotchilaridan boshlanadi. Kvintilian: "Bir so'zni takrorlab qo'llash tinglovchiga kuchli ta'sir etadi, xuddi dushmanga nayza bilan hujum qilgandek ta'sir etadi,"- deb tushuntirsa, rus tilshunosligida takrorlarni tasnif etish bilan shug'ullangan L.M.Lomonosov, V.M.Jirmunskiylar bu birliklarni poetik tilning ajralmas quroli sifatida ko'rsatadi. Keyingi davrlarda esa reduplikativ birliklar rus tilshunosligida til qatlamlarining munosabatlariga qarab ham yondasha boshlaydi. Bunga tegishli dastlabki fikrlarni E.D.Polivanovning ishlarida fonostilistik rakusdan aytilganligini uchramiz, olim "Fonetika intellektualnogo yazika" maqolasida tovushlarning artikulyatsion xususiyatlariga alohida e'tibor qaratadi [3,58]. Bundan tashqari reduplikatsiya masalasiga oid qimmatli fikrlarni rus tilshunoslaridan L.R.Zinder, G.V.Vekshin, N.S.Turbetskoy kabi olimlarda uchratsak, o'zbek tilshunoslaridan esa A.G'ulomov, G.Abdurahmonov, Sh.Shobdurahmonov, X.Sharafuddinov, A.Haydarov, X.Daniyarov, A.Shopqorov, E.Qilichevlarning asarlarida uchramiz.

Qoraqalpoq tilshunosligida reduplikatsiya haqidagi dastlabki fikrlar A.Davlatov, A.Bekbergenov, B.Yusupova, G.Aynazarova kabi olimlar tomonidan aytilgan bo'lsa, so'nggi davrlarda reduplikatsiya masalasiga boshqa til qatlamlari nuqtai nazaridan yondashuv Sh.Abdinazimov, G.Qarliboyeva, D.Erjanova, Z.Kazimbetovalar tomonidan amalga oshirildi.

Biz bu ishimizda qo'shma so'zlarning tarkibiy qismi bo'lgan takror so'zlar haqida emas (ular ham leksematik xususiyatga ega bo'lishiga qaramasdan), til birligi, gap yoki butun matn tarkibida qo'llaniladigan leksemalarning badiiy takror vazifasini bajarishi va shu orqali ifodalanadigan badiiy xususiyatlar haqida so'z yuritmoqchimiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Reduplikatsiya hodisasi va stilistik figuralarga bag'ishlangan ilmiy ishlarni o'rganish jarayonida bu masalaning barcha tillarda har tomonlama o'rganilganligi ma'lum bo'ldi. Biz bu ishlarda aytilgan reduplikatsiyaning bir turi bo'lgan leksik reduplikatsiya asosida paydo bo'ladigan stilistik figuralarning stilistik xususiyatlarini qoraqalpoq tilidagi esse matnlari misolida o'rganish uchun lingvistik metodlarning: lingvistik tahlil: semantik-stilistik, pragmatik, qiyosiylik, struktural, sintezlash kabi turlaridan foydalandik.

Tahlil va natijalar. Qoraqalpoq tilidagi esse matnlarini tahlil qilganimizda stilistik figuralarning ham, badiiy takror turlarining ham barcha turlarini uchratdik, Shularning ichida e'tiborimizni qaratgan figuraning turi - ishimizning obyekt bo'lgan leksik badiiy takrorlarning asosida paydo bo'ladigan stilistik figuralar bo'ldi. O'rganilgan ilmiy ishlarimizdagi ma'lumotlarga tayangan holda esse matnlari tarkibidan leksik reduplikatsiyaga asoslangan stilistik figuralarning quyidagi turlariga to'xtalishni ma'qul ko'rdik:

1. Epanalipsis – takrorlanadigan elementlarning biri sintaktik birlikning boshida, ikkinchisi sintaktik birlikning oxirida kelib bog'lovchi figura turi. Bunday xizmatdagi sintaktik konstruksiyalar ikki gapning ma'nosini taqqoslash va birinchi gapdagi fikrni ikkinchi gapda to'ldirish vazifasini bajaradi. [2,113]. Misoli: **Qarsiman**, qarsiman, Jáne qarsiman, Ómirden ólimniń tuwılǵanına **qarsiman!** (Sh.Seytov "Qádir tutqan ayawlım Tólepbbergen!" essesi). **Tanumasań, tanıma**, hámmeni **tanıwıń** shárt emes, biraq men seni kózimdi ashqalı **tanıyman...** ...Durıs, biz adamlar, haqıyqat partiot bolsaq, tuwılǵan jerdi taslap kóshpeymiz, **kóshsek** te ekinshi watanımız – o dúnyaǵa **kóshedi** ekenbiz (Sh.Seytov "Muhabbatım, jaslıǵım, Nókis!" essesi) "Eger **jazbay** shıdap júre alsań – eń jaqsısı **jazba**" (Sh.Usnatdinov "Azat Berdishev fenomeni" essesi).

2. Epanstrofa - bu takrorlanadigan elementlarning biri birinchi sintaktik birlikning oxirida, ikkinchisi esa ikkinchi sintaktik birlikning boshida ishlatiladi. U dastlabki sintaktik birlikda berilgan

fikrni keyingi birlikka tizish, mustahkamlash va qarama-qarshi qo'yish orqali ularni bog'lash vazifasini bajaradi [2,113]. Buni turk olimi N.Ildiriy egri-bugri takrorlash degan termin bilan o'z maqolasida ko'rsatib o'tadi [11,5]. Misoli: Ilimiy atagi bar adbiyatshinini aytqani adbiy shalasawatlariga hamiyshe nizam, nizam burmalangan vaqitta jinayat juz beretuginin umitpaw kerek! (Sh.Seytov "Talant ham tagdir" essesi). Men bilmespen geyde asip-tasiwdi, Asip ketsem keyin jeymen pushayman (Sh.Seytov "Qadir tutqan ayawlim Tolepbergen!" essesi). ...bul Jaqsiliq jirawdin kewline de, qobizina da bap tuisipti, shet ellerde de aytulup jur. Aytulwinan kemisi joq... (Sh.Seytov "Daryadan atlagan taynapir" essesi). ..."Senin tilin batir, tildin batirligi jureklilikten shigadi..."deytugin edi. Gyetenin "Faust" tragediyasin oqidim. Oqip otirip Fedor Shlyapinni, Mefistofeldin ariyasini atqargan zapisi esime tusti. Hatto, "korrespondent" dep kuledi. Kulgeni duris, xabarshilardin jazganlari olardin misqilina arziydi (Sh.Usnatdinov "Azat Berdishev fenomeni" essesi). Al "hazir baraman" degen akesi kelmedi. Hesh kelmedi... (T.Masharipova "Kempir oqiwsim" essesi). Demek, dunyanin tutqasi – pul. Pulin bolsa dunyanin barligi seniki (O.Abdiraxmanov "Mirzanin isi" essesi).

3. Simploka – gap konstruksiyasidagi boshi bilan oxiri bir xil, ammo o'rtasi har xil yoki o'rtasi bir xil boshi va oxiri har xil tarzda ifodalanishi [13,99]. Masalan: Oylanip qarasam meni "povestimdegi" qatelik te kemislikti, kemislik te qatelikti quwatlap tur (Sh.Seytov "Talant ham tagdir" essesi). Shayir juregi – omir suliwligina toyimsiz, adam quwanishi ushin, adam qaygisina qarsi martlershe guresetugin, adam azabi menen sizlap awira biletugin, adamnin asqar biyik armanlari menen lapildap janatugin jurek (I.Yusupov "Shayirliq haqqinda shamali soz" essesi). Uylen dostim, tezirek uylen. ...Armanlar tolgini janasha pat aladi, armanlar, armanlar (Sh.Usnatdinov "Azat Berdishev fenomeni" essesi). Men ne degen aqmaqpan! Sen ne degen natiqsañ! Bir awiz soz qaytarganda ne qiladi?! (T.Masharipova "Bayawboshliq" essesi). –Urin, tusinbegeni ushin, tusingenshe urin! (O.Abdiraxmanov "Mirzanin isi" essesi).

4. Poliptot – bu sintaktik birlikdagi bir so'zning har xil kelishik qo'shimchalari va turli grammatik shakllar bilan birga qo'llanilishidan paydo bo'ladigan figura [5,164]. Masalan: Sonda da adasilarim dawam etti, dawam etip atir, demek, men ele danaliqqa jetpegenmen. ...Demek, biz ozimizden ozimizdi tappay-aq arman etkenbiz, jashliginda shayir emes adam bar ma! Men qanatlap shiga almay atirgan balaligumdi, balaligimsiz, tuwilgan jerimdi, tuwilgan jerimsiz minaw jannan aziz Qaraqalpaqstanimdi ... qiyalima keltire almayman. ... xaliq tagdirine qanli harip penen jazilgan awir musiybetti atlap kete almadiq, atlap ketkenimizde buni bugingi, erteñgi kunnin en ozekli, putkil dunyalik problemi menen ushlattira almağan bolar edik. ...Ishqi muhabbatqa aylanivi ushin sezimnen jurekke, jurekten sanağa, sananin sintezinen otse gana haqiyqiy muhabbatqa aylanadi eken (Sh.Seytov "Talant ham tagdir" essesi). ..."Shayirlar, jaziwshilar awilda tuwiliq, paytaxtta oledi" degendi eslesem, ya meni sende tuwilganim jalgandağı, ya jaziwshiligim jalğan! Akem olgende bunshelli qiyalmay edim, Nokis, akemdi, akemnin anasin, anamdi, anamnın anasin korgen jalgiz yadigarliq edi ol (Sh.Seytov "Muhabbatim, jashigim, Nokis!" essesi). Sol daslepki gosqlar haslinda gosiqqa az uqsaytugin edi (I.Yusupov "Shayirliq haqqinda shamali soz" essesi). Ozinni erkindi oziñ buwip otirma, oytkeni sen hammege tiyislesen, sağan hammaesi tiyisli (O.Abdiraxmanov "Mirzanin isi" essesi). Kim bolsam da, barliq narseler jetkilikli bolsa da bir narse, bir narseler hesh yadimnan shiqpaydi (A.Paxratdinov "Barha awilimdi sağınaman" essesi). Nasiyatim: hardayim siylasañ siylanasañ, hurmet korsetseñ hurmetke boleneseñ degen, qizim (G.Dawletova "Uzatiliw" essesi).

5. Amplifikaciya – tildagi yakka so'zlarni yoki iboralarni takrorlash. Bunda bir tushunchani alohida ajratib ko'rsatib, uning ma'nosini chuqurlashtirish uchun xizmat qiladi. Bundagi xususiyat takrorlanib turgan birlikka mantiqiy urg'uning berilishi hisoblanadi [13,98]. Masalan: Jazdiq, jazganimizdi shawqim surenler menen dodaladiq (I.Yusupov "Shayirliq haqqinda shamali soz" essesi). Bul mangi taslarga qarap oylanilar, mangi taslarga qarap eske alinlar (I.Yusupov "Ruwxiy madeniyat iqlimlari haqqinda oylar" essesi). Eger oğan til pitkende, balkim, ol ulli babamiz Beruniydiñ, Ibn Sinanin, Berdaq penen Ajiniyazdin dawirinen guwaliq berer edi. Eger oğan til pitkende, otmishte talay zalimlardin kelip ketkenin, biraq heshqaysisinin xaliqta jaqsı atı qalmağan... aytıp beriwı mümkün edi. Eger oğan til pitkende, Sultan Ways awiliyeshiliginde

álletetken káramattıń joqlıǵın hám onı pana tutup júrgenlerdiń kópshiligi zıyaratshılardıń qaltasına kóz tikken zıpberdiler ekenin jırlar edi (*O.Ábdıraxmanov “Mırzanıń isi” essesi*). Durıs, heshkimniń heshkimnen sálem qarızı, húrmet qarızı, dıqqat-itibar qarızı joq ... Sıya ózimdiki, qaǵaz ózimdiki, gárezet ózimdiki, jazǵanıń ózime qádirli, súyikli, qálesem baspadan shıǵaraman, deytuǵınlar da kóp, álbette (*K.Kárimov “Ómirim dápteriniń jazıwlarınan” essesi*).

6. Antanaklasis – bir sintaktik birlik yoki o‘zaro bog‘liq bo‘lgan qator qo‘llaniladigan birliklarda ishlatiladigan takror so‘zlarning yakka semematik xilma-xillikka ega bo‘lib kelishidan paydo bo‘ladigan figura [13,99]. Masalan: Bul da bir oylasıq-aw, kafemizdiń atın “Qırq qız” qoyǵanda qalay bolar edi? El basına kún tuwǵanda qolına qalqan alǵan qırq qız gúlgulasız zamanda xalıqqa tawlanıp xızmet etse ayıp pa? “Ámiwdárya” bolǵanda,-dep oylanıp qaldı aqsaqal. Há, Manǵıttan ba, yamasa ózimizdiń “Ámiwdárya” jurnalınan ba? (*Sh.Seytov “Bir aqshamdaǵı sayaxat” essesi*). Sonday, shayırılıq sózdi mázi uyqasqa túsken sıldır sózden ayıra biletuǵın bolasań (*I.Yusupov “Qosıq súygen kewil” essesi*). Al, bala, Nókiste bolsań usı ballardı pressada bir quwatlap jiber (*Sh.Usnatdinov “Azat Berdishev fenomeni” essesi*). -Aytpaqshı, “Sovershenno sekretno” degen gazeta shıǵıptı,-oqıp kórip pe ediń? –Jaqsı gazeta eken, biraq meniń de saǵan aytatuǵın “sovershenno sekretno” gápim bar edi,-dediń (*T.Masharipova “Bayawboshlıq” essesi*). “...Xat maǵan júdá jaqsı járdem berdi, men sol xattan keyin, patrulde turǵan miliciya xızmetkerlerine de pátiya bergenimde, olarǵa deyin 3-6 somnan sadaqa berdi” (*O.Ábdıraxmanov “Mırzanıń isi” essesi*). Jalǵastıń apası palawdı sonday mazalı etip pisiredi, al awqattan keyin aǵası menen sóylesip otırıw onnan da mazalı bolıp ketetuǵın edi (*T.Qurbanbaeva “Aqsaqal” essesi*). Táńritaalaǵa shın kewliń menen qansha deminde isenseń, ol seni sonsha demlerge qayǵı-ǵamnan qutqaradı (*T.Qayıpbergenov “Qaraqalpaqpan, ómirde táwekelshimen” essesi*).

7. Leksik reduplikatsiyaga oid stilistik figuralar turlaridan tashqari yakka so‘zlarning alohida gap xarakteriga ega bo‘lib kelishi va shu gap holida ketma-ket takrorlanib qo‘llanilishini ham esse matnlarini o‘rganish chog‘ida uchratdik. Masalan: Unamadı, dım, unamadı, dım jaman eken... Ádetime góre “salamatsız ba” degenim betime súzile qarap ırǵaldı da: “bop..., bop...” dedi ol. (*Sh.Seytov “Talant hám táǵdır” essesi*). Mine, mınna qapı sonıki. “Taq-taq-taq-taq!”. Ses joq. “Taq-taq-taq-taq!” Ses joq... ...Allen waqıttan soń ekewimiz de tońıp tarqastıq. Bolmasa ma, bolmasa... (*Sh.Seytov “Bir aqshamdaǵı sayaxat” essesi*). Oqı! Oqı! Belinskiy ullı nastavnik... ...Dáwirińdi súyip jasaǵanday bir jilt eterlik náirse tappaysań ba? Qullası, oylar, oylar! (*Sh.Usnatdinov “Azat Berdishev fenomeni” essesi*). -“Tiri qalǵan adam sózsiz sawalıp ketedi!” –“Tiri qalǵan adam sózsiz sawalıp ketedi”,-qarapayım ǵana sóz, biraq bayram shaqırıǵınday jańlap esitildi qulaǵıma (*K.Smamutov “Allanıń rehimi – ananıń mehri” essesi*). Qızalaqlar: “sulıw ma eken, sulıw ma eken?” desip qayta-qayta oramalımdı kóterip betime úńiledi kelip (*G.Dáwletova “Uzatılıw” essesi*).

Xulosa va tavsiyalar. Xulosa qilib aytganda, qoraqalpoq tilidagi esse asarlarining tilida qo‘llaniladigan har qanday birlik kabi leksik reduplikatsiya elementlari ham o‘ziga xos stilistik xızmat bajarish imkoniyatiga ega bo‘lib keladi. Stilistik figuralarning barcha turlari ham, shu jumladan, biz o‘rganib chiqqan leksik reduplikatsiyaga asoslangan stilistik figuralar ham ijodkorlar tomonidan qo‘llanilishi matn badiyatini ta‘minlagan holda, mualliflarning aytmoqchi bo‘lgan fikrini, g‘oyasini to‘liq yetkazib berishga, obrazlarning har xil emotsional-ekspressiv holatlarini tabiiy tarzda bayon etishga, so‘zlashuv tilidagi jonli holatlarni yozma tilga iloji boricha singdirishga xızmat qilib keladi. Bizning tadqiqot obyektimiz bo‘lgan til birliklari odatda qoraqalpoq tilshunosligida poetik asarlar asosida, ya‘ni lingvopoetik nuqtai nazardan o‘rganilib kelinayotgan edi, bu ishimizda esa nasriy asarlar asosida o‘rganildi. Natijada, nasriy asarlarda ham boshqa janrlardagi kabi ma‘lum bir maqsadda ishlatilib kelib o‘ziga xos stilistik figuralar badiiy tasvir vositasi vazifasini bajarishi ma‘lum bo‘ldi. Shu kabi o‘ziga xos xususiyatlar tilshunoslikda badiiy tasviriy vositalar (stilistik figuralar) ni o‘rganishni muhim masala sifatida kun tartibiga yanada olib chiqishi shubhasiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. Нөкис. “Қарақалпақстан”. 1990.
2. Абдиназимов Ш. Лингвопоэтика. Тошкент. “Ешлар нашриет уйи”. 2020.
3. Пирогова Н.К. Н.С.Трубецкой и фонетическая стилистика. // Вестник Московского университета. Серия 9.М.,1992.
4. Каримов С. Бадийи услуб ва тилнинг ифода воситалари. Самарқанд, 1994.
5. Насыров Д. Русша – қарақалпақша лингвистикалық терминлер сөзлиги. Нөкис. 1979.
6. Ержанова Д.К. Ибрайим Юсупов поэмаларининг лингвопоэтик таҳлили. фил. фан. фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Нукус, 2022.
7. Казимбетова З.М. Ж.Избасқанов асарларининг лингвопоэтик таҳлили. фил.фан.фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Нукус, 2022.
8. Järımbetov Q, Genjemuratov B. Ádebiyat teoriyası. Toshkent. 2018.
9. Лапасов Ж. Бадийи матн ва лисоний таҳлил. Тошкент. “Укутувчи” 1995.
10. Норова Ш. Асар тилида такрорнинг бадийи-услубий хусусиятлари. Young Scientist Research Journal Of Karakalpakstan, June 2024.
11. İldırı N. Tog'ay Murod'in "Otamdan Qolgan Dalalar" romanında yer alan yinelemeler. "Turcology research" dergisi. 82, 1-11
12. Qurbonova M. Anafora va epifora individual uslub kasb etuvchi sintaktik figura sifatida (Xurshid Davron shariyati misolida). "World of Philology" scientific journal, March 2023.
13. Абдикарим Н. Абай өлеңдериндегі синтаксистік фигуралар. БҚУ хабаршысы. 2022 №2, 93-100-бб.
14. Nikolaev, A.İ. Osnovy literaturovedenia [Fundamentals of literary criticism]. –İvanovo: LİSTOS [in Russia]
15. Mırzabaev S. Qaraqalpaq esse tekstlerindeki fonetikalıq birliklerdiń stillik ózgeshelikleri. "İlim hám jámiyet" ilimiy-metodikalıq jurnal. 2025 №2\1.

UO'K 808.5

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA “DASTURXON” KONSEPTINI AKS ETTIRUVCHI MAQOL VA MATALLAR

Z.R.Mirzatillayeva, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
N.X.Aliyeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida “dasturxon” konseptining maqol va matallarda ifodalanish xususiyatlari lingvokulturologik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida “dasturxon” tushunchasining har ikki xalq madaniyatidagi o'rni, uning ma'naviy, ijtimoiy va ramziy mazmunlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: dasturxon konsepti, lingvokulturologiya, maqol va matallar, o'zbek tili, ingliz tili, madaniyatlararo muloqot, milliy qadriyatlar, mehmondostlik, konsept, qiyosiy tahlil

Аннотация. В данной статье на основе лингвострановедческого подхода анализируются особенности выражения понятия «стол» в пословицах и поговорках английского и узбекского языков. В ходе исследования будет выявлено место понятия «дастурхан» в культуре обоих народов, его духовное, социальное и символическое значение.

Ключевые слова: концепт стола, лингвокультура, пословицы и поговорки, узбекский язык, английский язык, межкультурная коммуникация, национальные ценности, гостеприимство, концепт, сопоставительный анализ.

Abstract: In this article, the features of expression of the concept of "table" in proverbs and sayings in English and Uzbek languages are analyzed based on the linguistic and cultural approach. In the course of the study, the place of the concept of "dasturkhan" in the culture of both nations, its spiritual, social and symbolic meanings will be revealed.

Key words: table concept, linguistic culture, proverbs and sayings, Uzbek language, English language, intercultural communication, national values, hospitality, concept, comparative analysis.

Har bir xalqning milliy o'ziga xosligi, avvalo, uning tilida, tafakkurida va kundalik turmush tarzida namoyon bo'ladi. Til esa bu jarayonning eng muhim ko'zgusi bo'lib, unda xalqning asrlar davomida shakllangan tajribasi, qadriyatlari, urf-odatlar va dunyoqarashi mujassam bo'ladi. Ayniqsa, maqol va matallar xalq og'zaki ijodining eng qadimiy va boy qatlamlaridan biri sifatida insoniyat tafakkurining ixcham, ammo chuqur mazmunli ifodasi hisoblanadi. Ular orqali jamiyatning axloqiy mezonlari, hayotiy tajribasi va madaniy qarashlari avloddan-avlodga yetkazilib kelinadi.

O'zbek xalqining madaniy hayotida alohida o'rin tutuvchi tushunchalardan biri — bu “dasturxon” konseptidir. Dasturxon nafaqat oddiy ovqatlanish vositasi, balki u milliy mentalitetning ajralmas qismi, mehmondo'stlik, saxovat, bag'rikenglik, hurmat va oilaviy birlik timsolidir. O'zbek xalqida dasturxon atrofida yig'ilish muqaddas jarayon sifatida qaraladi. Bu yerda nafaqat taom iste'mol qilinadi, balki oila a'zolari va mehmonlar o'rtasida samimiy suhbat, mehr-muhabbat va ruhiy yaqinlik mustahkamlanadi. Shu sababli ham “dasturxon” tushunchasi o'zbek tilidagi maqol va matallarda keng va ko'p qirrali ma'noda qo'llanadi.

O'zbek maqollarida dasturxon ko'pincha baraka, to'kinlik va ezgulik bilan bog'lanadi. Masalan, dasturxonning to'kinligi inson mehnati va halolligining natijasi sifatida talqin etiladi, uning atrofida jam bo'lish esa birlik va hamjihatlik ramzi sifatida ko'riladi. Shuningdek, dasturxon orqali insonning tarbiyasi, mehmonni qanday kutib olishi, boshqalarga bo'lgan munosabati ham baholanadi. Bu esa mazkur konseptning nafaqat maishiy, balki chuqur ijtimoiy va ma'naviy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Ingliz tilida “dasturxon” tushunchasiga to'g'ridan-to'g'ri mos keluvchi yagona so'z mavjud emas, ammo “table”, “meal”, “food”, “bread” kabi birliklar orqali ushbu konseptning ayrim jihatlari ifodalanadi. Ingliz xalq og'zaki ijodida ham ovqatlanish va stol atrofidagi muhit muhim o'rin tutadi. Masalan, ingliz maqollarida non mehnat va halollik timsoli sifatida talqin qilinadi, ovqat esa inson hayotining zaruriy ehtiyoji bilan bir qatorda, uning ijtimoiy munosabatlari bilan ham bog'lanadi. Biroq ingliz madaniyatida bu tushuncha ko'proq individualizm, tejamkorlik va amaliy hayot tarziga yo'naltirilgan bo'lsa, o'zbek madaniyatida u jamoaviylik, mehmondo'stlik va ruhiy yaqinlik bilan chambarchas bog'liqdir.

Shuningdek, ingliz va o'zbek tillaridagi maqol va matallarni qiyosiy o'rganish orqali har ikki xalqning hayotga bo'lgan munosabati, qadriyatlar tizimi va dunyoqarashi o'rtasidagi umumiylik va farqlar aniqlanadi. Bu esa o'z navbatida, milliy o'zlikni anglash, boshqa madaniyatlarga hurmat bilan yondashish va global tafakkurni shakllantirishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

“Ingliz va o'zbek tillarida “dasturxon” konseptini aks ettiruvchi maqol va matallar” mavzusini yoritishda, avvalo, “konsept” tushunchasining mazmun-mohiyatiga to'xtalib o'tish maqsadga muvofiqdir. Konsept — bu inson tafakkurida shakllangan, muayyan madaniyatga xos bo'lgan bilimlar, tasavvurlar va qadriyatlar majmuasidir. U til orqali namoyon bo'ladi va ayniqsa maqol hamda matallarda aniq va obrazli ifodasini topadi. Shu jihatdan qaraganda, “dasturxon” konsepti o'zbek va ingliz tillarida turlicha, ammo ma'lum o'xshashliklar asosida aks etadi.

O'zbek tilida “dasturxon” konsepti keng qamrovli bo'lib, u faqatgina ovqatlanish vositasi emas, balki milliy madaniyatning muhim belgisi hisoblanadi. Dasturxon — bu o'zbek xalqining mehmondo'stligi, saxovati, bag'rikengligi va insoniy munosabatlarini ifodalovchi ramziy tushunchadir. O'zbek maqollarida dasturxon ko'pincha baraka va to'kinlik manbai sifatida talqin etiladi. Masalan, “Dasturxon keng bo'lsa, ko'ngil ham keng bo'ladi” mazmunidagi qarashlar orqali insonning ochiqko'ngilligi va mehmonlarga bo'lgan iliq munosabati ifodalanadi. Bu yerda dasturxon moddiy boylikdan ko'ra, ma'naviy boylik belgisi sifatida ko'riladi.

Shuningdek, o'zbek matallarida dasturxon orqali mehnatning qadri ham aks ettiriladi. Dasturxondagi ne'matlar insonning halol mehnati natijasi sifatida baholanadi. “Non topgan — jon topar” kabi mazmundagi iboralar orqali oziq-ovqatning qadriga yetish, uni e'zozlash g'oyasi ilgari suriladi. Bu esa o'zbek xalqining hayotiy falsafasida mehnat va rizq tushunchalari o'zaro chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, dasturxon o'zbek oilaviy va ijtimoiy munosabatlarida markaziy o'rin egallaydi. Dasturxon atrofida yig'ilish — bu birlik, hamjihatlik va o'zaro hurmat ramzidir. Ayniqsa, mehmon kutish an'analarida dasturxonning tutgan o'rni beqiyosdir. Mehmon uchun dasturxon yozish o'zbek xalqida yuksak hurmat va ehtirom belgisi sifatida qaraladi. Shu bois, maqollarda mehmon va dasturxon o'zaro uyg'un holda tasvirlanadi. Bu esa “dasturxon” konseptining faqat maishiy emas, balki chuqur ijtimoiy va madaniy ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Ingliz tilida esa “dasturxon” tushunchasi bevosita shu nom bilan ifodalanmasa-da, uning ma'no jihatlari “table”, “meal”, “food”, “bread” kabi so'zlar orqali namoyon bo'ladi. Ingliz maqollarida ham ovqat va stol atrofidagi muhit muhim ahamiyat kasb etadi, biroq u ko'proq amaliy va individual hayot

tarzini aks ettiradi. Masalan, ingliz xalq maqollarida non (“bread”) insonning mehnati va kundalik tirikchiligining asosiy belgisi sifatida talqin qilinadi. “O‘z noningni o‘zing top” mazmunidagi qarashlar orqali mustaqillik va mehnatsevarlik g‘oyalari ilgari suriladi. Shuningdek, ingliz maqollarida tejamkorlik va tartib-intizom masalalari ham muhim o‘rin tutadi. Ovqat va dasturxon bilan bog‘liq iboralar orqali ortiqcha isrofgarchilikdan qochish, mavjud resurslardan oqilona foydalanish g‘oyalari ifodalanadi. Bu esa ingliz madaniyatiga xos bo‘lgan ratsionallik va pragmatik yondashuvni ko‘rsatadi. O‘zbek madaniyatida esa aksincha, dasturxonning boy va to‘kin bo‘lishi mehmonni hurmat qilish belgisi sifatida qaraladi.

Ikki tilni qiyosiy tahlil qilish natijasida shuni ko‘rish mumkinki, har ikkala madaniyatda ham ovqat va dasturxon bilan bog‘liq tushunchalar muhim o‘rin tutadi. Biroq ularning talqinida sezilarli farqlar mavjud. O‘zbek tilida “dasturxon” konsepti ko‘proq jamoaviylik, mehmondo‘stlik va ma‘naviy qadriyatlar bilan bog‘liq bo‘lsa, ingliz tilida u individual mehnat, mustaqillik va amaliy hayot tarzi bilan chambarchas bog‘liq.

Shu bilan birga, har ikki madaniyatda umumiy jihatlar ham mavjud. Masalan, oziq-ovqatning qadrlanishi, mehnatning ahamiyati, nonning muqaddasligi kabi g‘oyalar ham o‘zbek, ham ingliz maqollarida uchraydi. Bu esa insoniyat uchun umumiy bo‘lgan hayotiy qadriyatlarning mavjudligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, “dasturxon” konsepti ingliz va o‘zbek tillarida maqol va matallar orqali turlicha, ammo o‘zaro uyg‘un tarzda aks ettiriladi. Ularni qiyosiy o‘rganish esa til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi hamda madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti, 2020. – 800 b.
2. Wikipedia. Dasturxon tushunchasi va etimologiyasi [Elektron resurs]. – URL: <https://ru.wikipedia.org>
3. Portnix NN Maktab adabiyoti darsida nutq mavzusi sifatida bayramona dasturxon. Filologiya fanlari. Nazariya va amaliyot masalalari. Tambov: Gramota, 2016. № 7(61): 3 qismda. 3-qism. 202-205-betlar.
4. Mirzatillayeva Zeboxon Raxmatillo qizi. “Dasturxon” konseptini ikki tilda ifodalashning madaniy-kognitiv xususiyatlari // Ilm-fan yangiliklari konferensiyasi materiallari. – Toshkent, 2025. – B. –5

UO‘K 81‘373.7, 81‘24

FRAZEOSEMANTIK MAYDONLARNING QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLILI: INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARI MISOLIDA

Z.Mirzayeva, o‘qituvchi, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeosemantik maydonlarning qiyosiy-tipologik xususiyatlari struktur-semantik hamda lingvokulturologik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda semantik invariantlarning turli tizimli tillarda qanday modallashishi, yadro va periferiya qatlamlarining tashkil topish mexanizmi hamda izomorfizm va allomorfizm munosabatlari aniqlashtiriladi. Struktur-miqdoriy tavsif orqali frazeologik birliklarning model hosildorligi va maydon zichligi qiyoslanadi. Natijalar frazeosemantik maydon milliy mentalitet va madaniy kodlar bilan uzviy bog‘liq kognitiv tizim ekanligini ko‘rsatadi. Mazkur yondashuv tillararo universal va milliy-spesifik xususiyatlarni aniqlashda metodologik poydevor vazifasini bajaradi.

Kalit so‘zlar: frazeosemantik maydon, qiyosiy-tipologik tahlil, izomorfizm, allomorfizm, lingvokulturologiya, semantik invariant, struktur-miqdoriy tavsif.

Аннотация. В статье анализируются сравнительно-типологические особенности фразеосемантических полей в английском и узбекском языках на основе структурно-семантического и лингвокультурологического подходов. В исследовании уточняется, каким образом семантические инварианты модализуются в языках различных типов, а также выявляются механизмы формирования ядра и периферии и отношения изоморфизма и алломорфизма. Посредством структурно-количественного описания сопоставляются продуктивность фразеологических моделей и плотность полей. Результаты показывают, что фразеосемантическое поле представляет собой когнитивную систему, тесно связанную с национальным менталитетом и культурными кодами. Данный подход служит

методологической основой для выявления как универсальных, так и национально-специфических особенностей языков.

Ключевые слова: фразеосемантическое поле, сравнительно-типологический анализ, изоморфизм, алломорфизм, лингвокультурология, семантический инвариант, структурно-количественное описание.

Abstract. The article analyzes the comparative-typological features of phraseosemantic fields in English and Uzbek within the framework of structural-semantic and linguocultural approaches. The study clarifies how semantic invariants are modulated across typologically different language systems, as well as the mechanisms underlying the formation of core and peripheral layers and the relationships of isomorphism and allomorphy. Through a structural-quantitative description, the productivity of phraseological models and the density of the fields are compared. The results demonstrate that phraseosemantic fields constitute a cognitive system closely connected with national mentality and cultural codes. This approach serves as a methodological foundation for identifying both universal and language-specific features across languages.

Key words: phraseosemantic field, comparative-typological analysis, isomorphism, allomorphy, linguoculturology, semantic invariant, structural-quantitative description.

Qiyosiy-tipologik tilshunoslikning zamonaviy bosqichi lisoniy birliklarni alohida komponent sifatida emas, balki yaxlit semantik tizim – maydon doirasida o'rganishni talab etadi. Frazeosemantik maydon kategoriyasi semantik invariantlarning turli tizimli tillarda qanday modallashishini aniqlashda samarali metodologik vosita hisoblanadi. Ingliz va o'zbek tillari tipologik jihatdan farqli tizimlarga mansub bo'lsa-da, ular orqali ifodalanadigan konseptual tuzilmalar qiyosiy tadqiq uchun boy material beradi.

Maydon yondashuvi birliklarni yadro va periferiya qatlamlari asosida ierarxik tartibda tahlil qilish imkonini yaratadi, bu esa lisoniy tizimdagi struktur-semantik munosabatlarni aniqlashtirishga xizmat qiladi [1]. Frazeologik birliklar mazkur tizimda milliy-madaniy kodlarni tashuvchi semantik bloklar sifatida namoyon bo'lib, ularning qiyosiy tahlili izomorfizm va allomorfizm hodisalarini ilmiy asoslash imkonini beradi [2]. Shuningdek, ingliz tilining analitik tabiati hamda o'zbek tilining agglutinatив xususiyati frazeologik modellarning hosildorligi va komponentlararo valentlik munosabatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi [3]. Shu bois frazeosemantik maydonlarni qiyosiy-tipologik o'rganish tillararo umumiylik va milliy-spesifiklikni aniqlashda fundamental nazariy ahamiyat kasb etadi [4].

Tadqiqotda struktur-semantik tahlil, qiyosiy-tipologik modellashtirish, yadro va periferiya modeli asosida ierarxik tasniflash hamda struktur-miqdoriy tavsif metodlari qo'llandi. Frazeologik birliklar ichki shakli, metaforik asoslari va konnotativ yuklamasi mezonida tizimlashtirildi. Semantik invariant markaziy dominant sifatida olinib, izomorfizm va allomorfizm munosabatlari aynan shu tayanch asosda aniqlashtirildi [1]. Qiyosiy-tipologik modellashtirish jarayonida komponentlararo valentlik ko'rsatkichlari hamda model-invariantlar ajratildi, maydonning yadro va periferiya qatlamlari ierarxik tamoyil asosida tavsiflandi [2]. Struktur-miqdoriy tavsif orqali birliklar soni, model hosildorligi va semantik zichlik darajasi statistik jihatdan umumlashtirildi, bu esa frazeosemantik tizimning ichki qurilishini raqamli parametrlar orqali aniqlashtirish imkonini berdi [3].

Qiyosiy-tipologik kuzatishlar semantik invariantlarning har ikki tilda mavjudligini tasdiqlaydi, biroq ularning obrazli asoslari turlicha konseptual maydonga tayanganini ko'rsatadi [1]. Masalan, o'zbek tilida intellektual salohiyat “boshi ishlamoq”, “miyasi qaynamoq”, “**aql ko'zi ochiq**” kabi somatik va maishiy komponentlar orqali modallashadi; bu antropotsentrik tasavvurning ustuvorligini bildiradi [2]. Ingliz tilida esa shu invariant “**a sharp mind**”, “**to have a clear head**”, “**to be quick-witted**” kabi abstrakt va sifatlovchi konstruksiyalar orqali ifodalanadi, bunda analitik model yetakchi o'rin tutadi [3].

Yadro qatlamida mazmuniy izomorfizm kuzatiladi, ya'ni “**aql**”, “**zehn**”, “**mind**” dominantlari konseptual jihatdan o'zaro mos keladi va tafakkur jarayonining universal modelini ifodalaydi [1], biroq periferiya darajasida allomorfizm kuchayadi: o'zbek tilidagi “**qiyomatli do'st**”, “**non-tuzini**

oqlamoq”, *“boshi osmonga yetmoq”* kabi birliklar ingliz tilida to‘liq semantik va konnotativ muqobil topmaydi [2]. Masalan, *“non-tuzini oqlamoq”* iborasi maishiy-madaniy kod asosida sadoqat va minnatdorlikni bildirsa, ingliz tilida bu mazmun *“to repay kindness”* yoki *“to be loyal”* kabi neytral konstruktsiyalar orqali ifodalanadi, natijada obrazli qatlam qisqaradi [3].

Struktur-miqdoriy tavsif shuni ko‘rsatadiki, somatik modellarning hosildorligi o‘zbek tilida yuqoriroq: *“ko‘zi ochiq”*, *“yuragi keng”*, *“tili uzun”* kabi birliklar abstrakt sifatlarni jismoniy komponentlar orqali modallaydi. Ingliz tilida esa sifatlovchi-analitik konstruktsiyalar zichligi ustunlik qiladi: *“open-minded”*, *“big-hearted”*, *“sharp-tongued”* kabi birliklar sintaktik vositalar orqali hosil qilinadi [4]. Mazkur assimetriya frazeosemantik maydonning milliy-madaniy determinatsiyasini namoyon etadi va izomorfik yadro hamda allomorfik periferiya o‘rtasidagi dialektik munosabatni ochib beradi [5].

Frazeosemantik maydon oddiy frazeologik birliklar yig‘indisi emas, balki madaniy kodlar bilan integrallashgan kognitiv tizimdir [1]. Izomorfizm hodisasi umuminsoniy tafakkurga xos semantik yadroni namoyon etsa, allomorfizm milliy mentalitet va tarixiy tajriba bilan belgilanadigan obrazli tafovutlarni yuzaga chiqaradi [2]. Masalan, o‘zbek tilida yaqin do‘stlikni ifodalovchi *“tish bilan tirnoqdek”* yoki *“qiyomatli do‘st”* birliklari diniy va somatik obrazlarga tayanadi, ingliz tilida esa shu invariant *“as thick as thieves”* yoki *“bosom friends”* kabi butunlay boshqa metaforik asosda modallashadi.

Yadro qatlamida semantik yaqinlik saqlanadi, biroq periferiya darajasida milliy-spesifik allomorfizm kuchayadi [3]. Jumladan, o‘zbek tilidagi *“non-tuzini oqlamoq”* iborasi sadoqat va minnatdorchilik konseptini ifodalasa, ingliz tilida ushbu semantik maydon boshqa ijtimoiy obrazlar orqali reallashadi. *“Yon qo‘shnim – jon qo‘shnim”* va *“Good fences make good neighbours”* birliklari esa qo‘shnichilik konseptining aksiologik yo‘nalishini turlicha segmentatsiyalashini ko‘rsatadi.

Shuningdek, *“mehmondo‘stlik”* makromaydoni doirasida *“Boringga shukur!”* yoki *“duo olmoq”* kabi birliklar ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarni kodlaydi. Ingliz tilida esa minnatdorchilik va hurmat ko‘proq individual etik formula orqali ifodalanadi, bu esa individual tafakkur modellarning farqini namoyon etadi. *“O‘zing tushgan quduqqa tupurma!”* iborasida maishiy-real obraz axloqiy ogohlantirish vazifasini bajarsa, ingliz tilida shunga yaqin semantik funksiya abstrakt moral formulalar orqali ifodalanadi.

Struktur-miqdoriy tavsif frazeosemantik maydonning ichki zichligini, model hosildorligini va komponentlar o‘rtasidagi ierarxik munosabatni aniqlashda asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Somatik komponentli frazeologizmlar o‘zbek tilida yuqori produktivlikka ega bo‘lib, *“boshi ishlamoq”*, *“miyasi qaynamoq”*, *“ko‘zi ochiq”*, *“yuragi paxtaday”* kabi birliklar orqali abstrakt tushunchalar jismoniy a‘zolar asosida modallashadi. Bunday obrazli segmentatsiya tilning agglutinatib tabiati bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, morfologik qo‘shimchalar orqali semantik kengayish imkonini beradi. Ingliz tilida esa analitik tipologiya ustun bo‘lgani sababli *“sharp mind”*, *“cold-hearted”*, *“to lose face”* kabi konstruktsiyalar ko‘proq sintaktik vositalar va yordamchi birliklar orqali shakllanadi.

Ushbu farq faqat grammatik qurilish bilan cheklanmay, konseptual modellashtirish mexanizmining turlicha ishlashini ham ko‘rsatadi. O‘zbek tilida maishiy, dehqonchilik yoki somatik tajribaga tayanuvchi obrazlar periferiyada kengayib borsa, ingliz tilida abstrakt va individualistik metaforalar ko‘proq faollashadi. Struktur-miqdoriy nisbatlarni solishtirish natijasida ma‘lum bo‘ladiki, maydon yadro qismida semantik invariant saqlanadi, biroq periferiya qatlamida milliy-spesifik allomorfizm kuchayadi.

Natijada, frazeosemantik maydon milliy lisoniy manzaraning kognitiv modeli sifatida namoyon bo‘ladi. Unda izomorfik yadro umuminsoniy tafakkur asosini ifodalasa, allomorfik periferiya tarixiy tajriba, madaniy kod va mentalitet bilan belgilanadi. Shu bois struktur-miqdoriy tahlil qiyosiy-tipologik tadqiqotlarda nafaqat statistik ko‘rsatkich, balki konseptual segmentatsiyaning ilmiy indikatori vazifasini bajaradi.

Frazeosemantik maydonlarni qiyosiy-tipologik o‘rganish tillararo umumiylik va milliy-spesifiklikni bir vaqtning o‘zida aniqlash imkonini beradi. Yadro va periferiya modeli semantik

invariantning barqaror qatlamini hamda periferik zonalarda kuchayuvchi madaniy allomorfizmni tizimli ravishda ko'rsatadi. Izomorfizm umuminsoniy kognitiv asosni, allomorfizm esa tarixiy tajriba va mentalitet bilan belgilanadigan obrazli tafovutlarni namoyon etadi.

Ingliz va o'zbek tillari qiyosida frazeologik modellar struktur-miqdoriy jihatdan turlicha zichlik kasb etishi aniqlanadi: birida somatik va maishiy komponentlar faolligi yuqori bo'lsa, boshqasida analitik-metaforik konstruksiyalar ustunlik qiladi. Shu tariqa, frazeosemantik maydon konseptual segmentatsiya mexanizmini, lisoniy manzaraning ierarxik qurilishini hamda madaniy kodlarning tizim ichidagi rolini ilmiy asosda modellashtirish uchun samarali metodologik platforma vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Адмони В. Г. Основы теории грамматического поля. Москва: Наука, 1964. – 312 с.
2. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков. Москва: Просвещение, 1979. – 256 с.
3. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология. Москва: Международные отношения, 1989. – 264 с.
4. Маматов А. Е. Ўзбек тили фразеологияси: шаклланиши ва тараққиёти. Тошкент: Фан, 1999. – 224 б.
5. Маҳмудов Н. Оламнинг лисоний манзараси ва фразеология. Тошкент: Фан, 2010. – 286 б.
6. Расулов Р. Ўзбек тили семантик-грамматик тизими. Тошкент: Фан, 2007. – 240 б.
7. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Москва: Академический проект, 2001. – 824 с.

UO'K 81-116:640.41

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MEHMONXONA TERMINLARINING QIYOSIY TAHLILI

L.Mirzoyeva, o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi mehmonxona (hotel) sohasiga oid terminlarning qiyosiy tahlili amalga oshiriladi. Unda terminlarning leksik-semantik xususiyatlari, ularning shakllanish manbalari, tarjima muammolari hamda lingvistik xususiyatlari o'rganiladi. Shuningdek, turizm va mehmonxona sohasida qo'llaniladigan terminlarning kommunikativ ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: mehmonxona terminologiyasi, turizm leksikasi, qiyosiy tahlil, lingvistika, tarjima, ingliz tili, o'zbek tili, semantika, kommunikativ kompetensiya.

Аннотация. В данной статье анализируется терминология, связанная с гостиничным бизнесом, на английском и узбекском языках. Рассматриваются лексико-семантические особенности, источники образования, проблемы перевода и лингвистические характеристики терминов, относящихся к гостиничному делу. Также обсуждается коммуникативное значение терминологии туризма и гостиничного бизнеса.

Ключевые слова: Терминология гостиничного дела, туристическая лексика, сравнительный анализ, лингвистика, перевод, английский, узбекский, семантика, коммуникативная компетенция.

Abstract. This article analyzes hotel-related terminology in English and Uzbek languages. It examines lexical-semantic features, formation sources, translation issues, and linguistic characteristics of hotel terms. The communicative importance of tourism and hospitality terminology is also discussed.

Key words: hotel terminology, tourism vocabulary, comparative analysis, linguistics, translation, English, Uzbek, semantics, communicative competence

Zamonaviy globalizatsiya sharoitida turizm va mehmonxona sohasi jadal rivojlanib borayotgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon turli tillarda, xususan, ingliz va o'zbek tillarida mehmonxona terminologiyasining boyishiga olib kelmoqda. Mehmonxona sohasida qo'llaniladigan terminlar nafaqat lingvistik, balki kommunikativ jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ingliz tili xalqaro aloqa vositasi sifatida turizm sohasida yetakchi o'rin egallaydi. Shu sababli, mehmonxona terminologiyasining katta qismi ingliz tilidan o'zlashgan. O'zbek tilida esa ushbu terminlarning moslashuvi va tarjimasi o'ziga xos lingvistik jarayon hisoblanadi.

Mehmonxona terminologiyasi xizmat ko'rsatish sohasiga oid bo'lib, u quyidagi xususiyatlarga ega:

xalqaro xarakterga ega
ingliz tiliga asoslangan
qisqa va aniq ifodalanadi
standartlashgan terminlardan ibora

Masalan:

Inglizcha O'zbekcha

hotel mehmonxona

reservation bron qilish

check-in ro'yxatdan o'tish

check-out chiqish

receptionist resepsionist

Leksik-semantik tahlil: Ingliz tilidagi mehmonxona terminlari ko'pincha:

bir ma'noli

aniq funksiyaga ega

qisqa shaklda bo'ladi

O'zbek tilida esa: izohlovchi tarjima qo'llaniladi, ba'zan bir termin bir nechta so'z bilan ifodalanadi.

Masalan:

check-in → mehmonni ro'yxatdan o'tkazish

room service → xonaga xizmat ko'rsatish

Bu esa semantik kengayishni ko'rsatadi.

Ingliz tilida terminlar: lotin va fransuz tillaridan, xalqaro leksikadan qisqartmalardan (VIP, SPA) hosil bo'ladi.

O'zbek tilida esa:

o'zlashma terminlar (hotel, minibar)

tarjima terminlar (bron qilish)

aralash shakllar mavjud

Tarjima muammolari: Mehmonxona terminlarini tarjima qilishda quyidagi muammolar uchraydi:

To'g'ri ekvivalent topish

Terminlarning ko'p ma'noliligi

Madaniy farqlar

Masalan:

suite → lyuks xona (lekin to'liq mos emas)

front desk → qabulxona

Mehmonxona terminlari xizmat ko'rsatishda, mijoz bilan muloqotda, professional nutqda muhim rol o'ynaydi.

Bu terminlar kommunikativ kompetensiyaning:

lingvistik

pragmatik

sotsiolingvistik komponentlarini rivojlantiradi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki:

✓ ingliz tili terminologiyasi standart va universal

✓ o'zbek tilida tarjima va moslashuv jarayoni mavjud

✓ ayrim terminlar to'liq ekvivalentga ega emas

✓ ingliz terminlari ustunlik qiladi

Mehmonxona terminologiyasini tahlil qilishda ularning morfologik tuzilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilida mehmonxona terminlari ko'pincha:

• sodda so'zlar (hotel, room, guest)

- qo'shma so'zlar (bedroom, housekeeping, check-in)
 - qisqartmalar (VIP, SPA, B&B)
- ko'rinishida uchraydi.

O'zbek tilida esa quyidagi holatlar kuzatiladi:

- sodda shakllar (mehmonxona, xona)
- birikma shakllar (xonaga xizmat ko'rsatish)
- o'zlashma shakllar (resepsionist, minibar)

Ingliz tilida terminlar qisqa va ixcham bo'lsa, o'zbek tilida ular ko'pincha izohlovchi yoki kengaytirilgan shaklda ifodalanadi. Mehmonxona terminlari faqat leksik birlik sifatida emas, balki kommunikativ jarayonning muhim elementi sifatida ham qaraladi. Terminlar vaziyatga qarab turlicha qo'llanadi:

- "Check-in" → rasmiy xizmat jarayoni
- "Welcome, sir!" → muloqot etiketi

Bu esa tilning funksional jihatini ko'rsatadi. Mehmonxona nutqida quyidagilar muhim:

- xizmat ko'rsatish diskursi
- mijozga yo'naltirilgan nutq
- polite expressions (muloyim iboralar)

Masalan:

- "How may I help you?"
- "Would you like a single or double room?"

O'zbek tilida:

- "Qanday yordam bera olaman?"
- "Bir kishilik yoki ikki kishilik xona kerakmi?" Bu jihatlar kommunikativ kompetensiyaning pragmatik va diskursiv komponentlarini rivojlantiradi.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalariga ko'ra, ingliz va o'zbek tillaridagi mehmonxona terminologiyasi o'rtasida sezilarli farqlar mavjud. Ingliz tili terminlari xalqaro standart sifatida keng qo'llanilsa, o'zbek tilida ular ko'pincha tarjima yoki o'zlashma shaklda ifodalanadi.

Mehmonxona terminologiyasini chuqur o'rganish nafaqat lingvistik, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lib, u kommunikativ kompetensiyaning rivojlantirishida muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Richards J. Applied Linguistics. – 2001
2. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – 2003
3. Newmark P. Translation Studies. – 1988
4. Oxford Dictionary of Tourism. – 2010
5. O'zbek tilining izohli lug'ati. – 2020

UO'K 81'37:556.5

SUV KOMPONENTLI BIRLIKLARNING EPISTEMIK FUNKSIYALARI

M.Mo'minova, katta o'qituvchi, PhD, Shahrisabz davlat pedagogika instituti, Shahrisabz

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda o'zbek tilidagi suv komponentli birliklarning epistemik funksiyalari, xususan, bilish, tasavvur, baholash yoki voqelikka bo'lgan munosabatni ifodalash xususiyatlari tahlil etilgan. Suv komponentli birliklarning epistemik, ya'ni ilmiy bilishdagi funksiyasi hamda ularning inson tafakkurida qanday konseptual modellar asosida vujudga kelishini bir necha tahlillar orqali ko'rib chiqish maqsad qilingan.

Kalit so'zlar: suv, komponent, epistemik funksiya, bilish, tasavvur, baholash, voqelik

Аннотация. В данном исследовании анализируются эпистемические функции единиц, обозначающих компоненты воды, в узбекском языке, в частности, их свойства выражать знание, воображение, оценку или отношение к реальности. Цель исследования – изучить эпистемическую, то есть научную, функцию единиц, обозначающих компоненты воды, и концептуальные модели, на основе которых они возникают в человеческом мышлении, посредством следующих анализов.

Ключевые слова: вода, составляющая, эпистемическая функция, знание, воображение, оценка, реальность

Abstract. This study analyzes the epistemic functions of water-component units in the Uzbek language, in particular, their properties of expressing knowledge, imagination, evaluation, or attitude to reality. The aim of this study is to examine the epistemic, that is, scientific, function of water-component units and the conceptual models on which they arise in human thinking through the following analyses.

Keywords: water, component, epistemic function, knowledge, imagination, evaluation, reality

Kirish. Antropotsentrik paradigma nuqtayi nazaridan til birliklarini inson tafakkuri va uning obyektiv borliq haqidagi bilimlarini qanday leksik vositalar bilan ifodalashini tadqiq etish zamonaviy tilshunoslik uchun muhimdir. Bunday yondashuv orqali til nafaqat leksik hodisa, balki til egasining bilish faoliyati, dunyoqarashi va madaniy tajribasini aks ettiruvchi tizim sifatida talqin etiladi. Shu jihatdan, turli konseptual birliklar til orqali inson ongida qanday ifodalanishini tahlil qilish dolzarb masalalardan sanaladi. Ulardan biri suv konsepti bo'lib, u ko'plab tillarda hayot, poklik, harakat, o'zgarish kabi universal tushunchalarni ifodalovchi semantik markaz sifatida voqelanadi.

Suv komponentli birliklarning epistemik funksiyasi insonning borliq haqidagi bilimlarni, tajribasi va konseptual tasavvurlarini leksik birliklar orqali ifodalash jarayonida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'zbek tilshunosligida suv konsepti lingvokognitiv va lingvokulturologik jihatdan ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlarga ko'ra, suv konsepti universal tushuncha bo'lib, hayot manbai sifatida insoniyat madaniyatining markaziy ramziy obrazi hisoblanib, turli tizimdagi tillarda konsept bilan bog'liq metafora va frazeologik birliklarni hosil qilishda faol ishtirok etadi. Unikali hodisa sifatida esa maqollar, hikmatli so'z va iboralar, terminologik birliklar tarkibida uchrab, har bir xalqning madaniyat prizmasidan o'tgan lingvomadaniy jihatdan xoslangan tushunchalarini ifodalash uchun xizmat qiladi.

Suv komponentli birliklarning jahon tilshunosligida o'rganilishi XIX asr oxiri XX asrning birinchi choragiga to'g'ri keladi. Ushbu birliklardan *gidronimlar, frazeologizmlar va konseptual metaforalar* jahon tilshunosligida ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan. Ularni ilmiy maktablar nuqtayi nazaridan quyidagicha tasnif etish mumkin:

1. *Kognitiv tilshunoslik vakillari* – suv konseptini inson tafakkuri va metaforik tizim bilan bog'liq holda o'rgangan olimlar G.Lakoff va M.Johnson bo'lib, ular konseptual metafora nazariyasini ishlab chiqqan. Ular suv komponentli birliklarni “oqim”, “chuqurlik”, “hayot manbai” kabi metaforalar orqali tahlil qilishgan. Shuningdek, metaforik tafakkur nazariyasini rivojlantirgan, suv bilan bog'liq tajribaviy konseptlarni izohlagan [1, 256].

2. *Lingvokulturologiya yo'nalishi* – suv komponentining madaniy va milliy xususiyatlarini o'rgangan olimlardan A.Vierzbiska tabiiy tushunchalar, jumladan suvning turli madaniy konnotatsiyalarini tahlil qilgan. Shuningdek, V.Krasnykh esa til va madaniyat o'zaro integratsiyasida suv obrazlarini o'rgangan. Rus tilshunoslaridan V.Maslova lingvokulturologiya doirasida tabiat leksikasini, shu jumladan, suv obrazlarini tadqiq qilgan [2, 512; 166; 92].

3. *Frazeologiya va semantika bo'yicha olimlar* – suv ishtirokidagi iboralar va ularning ma'nolarini o'rgangan olimlardan biri A.Kunin ingliz frazeologiyasi bo'yicha tadqiqotlarida suv komponentli iboralarni tahlil qilgan. Ch.Bally esa frazeologik birliklarning stilistik va semantik xususiyatlarini o'rgangan. Shuningdek, N.V.Grishina, I.G.Vrajnov, M.A.Sedova, T.V. Mirzayeva, M.I.Zakirov, D.D.Xayrullina, M.Aychichek, O.V.Starostina tadqiqotlarida muayyan leksemaning qiyosiy-chog'ishtirma aspektidagi lingvokulturologik tadqiqi amalga oshirilgan. [11, 6]

Geograf olimlar suv ilmi – gidrologiyaning dunyo miqyosida qadimdan to hozirgi kunga qadar rivojlanishida va alohida fan sifatida e'tirof etilishida O'rta Osiyolik olimlarning ham munosib hissalari borligini ta'kidlaydilar. F. Hikmatov O'rta Osiyoda suv ilmiga oid ilk fikrlarning shakllanishi va rivojlanishini quyidagi bosqichlarga bo'lgan:

1. Qadimdan yangi eraning IX asrigacha bo'lgan davr.
2. IX asrdan XIII asr boshlarigacha, ya'ni mo'g'ullar istilosigacha bo'lgan davr – Sharq Uyg'onish davri.

3. XIV asrning o'rtalaridan XVI asrning birinchi yarmigacha bo'lgan davr – temuriylar davri.
4. XVI asrning ikkinchi yarmidan XIX asrning ikkinchi yarmigacha bo'lgan davr.
5. XX asr boshlarigacha bo'lgan davr.
6. Sho'rolar davri.
7. Mustaqillik davri. [10, 8]

O'zbek tilshunosligida suv leksemasi va uning bosh, hosila semalari izohli, etimologik lug'atlarda aks ettirilgan. X.Jabborov suv leksemasining lug'aviy ma'noviy xususiyatlari, leksemaning o'ttizdan ortiq xususiyatlari, maqol, matal, iboralar tarkibidagi o'rni va semantikasi xususida so'z yuritgan. Suv leksemasi semantikasi unga aloqador tushunchalar tahliliga oid izlanishlarda ham yoritilgan. I.Islomov tadqiqotida suv bilan bog'liq geografik tushunchalar izohlangan. A.Aliqulov "yog'in" tushunchasini yog'ish harakatini ifodalovchi leksik birliklar uchun birlashtiruvchi, umumlashtiruvchi birlik sifatida talqi qilgan. *Yog'in leksemasiga qor, yomg'ir, do'l, jala, shudring, qirov giponim leksemlarining giperonimi* sifatida yondashgan. Biroq lingvokognitiv nuqtayi nazaridan suv komponentli birliklarning konseptual xususiyatlari alohida tadqiqot obyekti sifatida tadqiq etilmagan.

Falsafa nuqtayi nazaridan *bilish* – moddiy olamning inson ongida aks etishidir. Bu oddiy mexanik aks etish bo'lmay, balki obyektiv olamdagi narsa-hodisalarning inson miyasida umumlashtirilgan, abstraktlashgan holdagi, ilmiy tushunchalar shaklida aks etishi hamdir [3, 10]. Aynan ilmiy bilish asosida voqelangan leksik birliklar ma'lum bir mexanizm va modellar vositasida shakllanadi.

Tahlil va natijalar. *Epistemik funksiya* – til birliklarining inson bilimi va tajribasini ifodalashdagi o'rnini aniqlashdir. Suv komponentli birliklar insonning tabiat, hayot va ijtimoiy munosabatlar haqidagi bilimlarini umumlashtirib ifodalay oladi. Bunday birliklarning epistemik xususiyatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. *Tajriba asosida bilimni ifodalash* – suv inson hayotining ajralmas qismi bo'lganligi sababli, uning xususiyatlari inson tajribasi orqali idrok etiladi. Jumladan, *suvdan quruq chiqmoq, suvni loyqalatmoq, suvga tushgan nondek bo'shashmoq* iborolari insonning real hayotiy kuzatuvlariga asoslangan bo'lib, abstrakt tushunchalarni ifodalashda metaforik vosita bo'lib xizmat qiladi.

2. Konseptual metafora orqali bilimni modellashtirish – kognitiv tilshunoslikda metafora inson tafakkurining muhim mexanizmi sifatida qaraladi. Suv bilan bog'liq metaforalar ko'pincha quyidagi konseptual modellarni yaratadi:

Hayot – suv oqimi

Bilim – suv manbai

Muammo – loyqa suv

Bu modellar inson tafakkurida murakkab hodisalarni sodda va tushunarli obrazlar orqali tushuntirish imkonini beradi.

3. Madaniy tajribani saqlash – suv komponentli birliklar xalqning tarixiy va madaniy tajribasini aks ettiradi. Xususan, suv dehqonchilik madaniyatida muhim manba bo'lganligi sababli, til birliklarida ham uning qadri yuqori darajada ifodalanadi. Jumladan, *Yer – ona, suv – ota* maqolida yerning onaga qiyoslanishi insoniyatga berilgan ne'matlar manbai ekanligi bilan belgilanadi. Suvning otaga qiyoslanishida "ta'minlash", "moddiyatlar asosi" sifatidagi belgilari muhim o'rin tutadi. Shuningdek, *Buloqning suvi tiniq, Dononing – suhbat* maqoli orqali esa suvdagi shaffoflik suhbat jarayonida aytilgan fikrlarga ko'chirilgan. Tiniqlik "aniqlik", "hikmatga boylik", "to'g'rilik", "g'iybat, adovatdan xolilik" semalarini ifoda etadi. Madaniy tajriba aks etgan bunday maqollarning barchasi o'zbek xalqiga xos donolik va oqillik bilan qiyoslangan holda shakllangan.

Tagiga suv ketdi – tagi, zamiri bo'shashdi [4, 577] iborasida suv leksemasining "qo'porish", "ko'chirish", "oqizish" semalari ifodalangan.

Erkin birikma tarzida qo'llanganda suvning biror imorat yoki o'simlik tagiga, ildiziga oqib kirishi tushuniladi. Ko'chma ma'noda biror lavozimga ega, martabali shaxsga nisbatan qo'llanib, "ishdan bo'shashi yoki bo'shatilishi"ni ifoda etadi. Tagiga suv quymoq ko'rinishida ham ishlatiladi.

Bunday iboralar orqali suv haqidagi bilimni hayotdagi biror nutqiy vaziyatga moslab qo'llashda foydalaniladi.

Baholovchi funksiya – voqea-hodisaga subyektiv munosabat bildiradi. Masalan, Suvga tushsa, quruq chiqmoq – juda quv, ayyor, har qanday mushkul vaziyatdan sip-silliqlik qutulib chiqadigan [4, 577]. Bu iborada hayotda kuzatish mumkin bo'lmagan jarayondan shaxs fe'l-atvorini tasvirlashda foydalaniladi. Tegirmonga tushsa butun chiqmoq iborasida ham noreal voqelikka asoslanilib, bu ibora so'zlovchining “uddaburon” semasiga asoslangan ijobiy bahosini aks ettiradi. Suvga tushsa, quruq chiqmoq iborasida esa salbiy baho, munosabat ifodalangan.

Obrazli ifoda yaratish – nutqning estetik va stilistik ta'sirchanligini oshiradi. Xususan, *Boshiga suv quymoq – amalidan, obro' -e'tiboridan mahrum bo'lmoq, yo'q bo'lib ketish darajasiga yetkazmoq* [5, 191]. Suv qilmoq 1) zimdan o'zlashtirmoq, o'zlashtirib, gumdon, yo'q qilmoq; Frazemaning bu ma'nosiga suvning kir, dog'larni ketkizishi, tuproq, chang, g'ubordan tozalash xususiyati asos qilib olingan; 2) miridan sirigacha puxta egallamoq, besh qo'lday bilib, yodlab olmoq [3, 577] mazmunida suvning oson, qulay iste'mol qilinishi nazarda tutilgan. Shu kabi iboralar orqali muayyan diskursda nutqning estetik va uslubiy ta'siri orttiriladi.

Madaniy kod – milliy mentalitetni ifodalaydi. V.fon Gumboldt boshchiligidagi bir guruh olimlar til va madaniyat, til va tafakkur aloqasini, tilning ruhiyat bilan bog'liq jihatlarini ilmiy jihatdan asoslashda alohida o'rin tutgan. M.V.Sokolova frazeologik fondning dunyoni anglashda boshqa til birliklaridan farq qilishi, shuningdek, ushbu birliklar axborot berish va obrazlilik xususiyatlariga ega ekanligini ta'kidlaydi [6, 41].

Xulosa va takliflar. Suv komponentli lisoniy birliklar til tizimida muhim semantik va konseptual ahamiyatga ega. Ular nafaqat kommunikativ vosita, balki inson tafakkuri, madaniy tajribasi va bilish jarayonini aks ettiruvchi epistemik birliklar hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, suv konsepti ko'plab tillarda universal semantik markazga ega. Shuningdek, suv komponentli frazeologizmlar inson tajribasi va bilish jarayonini ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu birliklar lingvokognitiv va lingvokulturologik jihatdan boy epistemik mazmunga ega. Kelgusi tadqiqotlarda suv konseptining turli tillarda qiyosiy tahlili hamda diskursiv funksiyalarini kengroq o'rganish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G.Lakoff and M.Johnson. Metaphors we live by. – Chicago, 1981. 256 p.
2. A.Vierzbicka. Semantic primes and universals. – Oxford University Press, 1996. – 512 p.
3. Mamatov M. Bilish falsafasi (gnoseologiya). – Toshkent: Kitob bilim yog'dusi, 2024. – 62 b.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. III жилд (А.Мадвалиев таҳрири остида).–Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2006-2008.–688 б.
5. Ўзбек ва турк мақоллари, иборалари. – Тошкент, 1998. – 191 б.
6. Соколова М.В. Лингвокультурологическая специфика фразеологических единиц с компонентом-зоонимом в мирийском и финском языках. Дисс. ...канд. филол. наук – Йошкар-Ола – 2015. – С. 41.
7. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – 92 б.
8. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2008. – 318 б.
9. Сафаров Ш. Семантика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2013. – 283 б.
10. Mo'minova M. Suv komponentli lisoniy birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari. Filol. fan. b. fals. dok... diss. – Qarshi, 2024. – 131 b.
11. Mo'minova M. Suv komponentli lisoniy birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari. Filol. fan. b. fals. dok... diss. avtoref. – Qarshi, 2024. – 53 b.

UO'K 808.5

BADIIY ASARDA SYUJET-KOMPOZITSIYA TUZILISHI VA BADIIY TIL POETIKASI

M.A.Mutalibova, talaba, Farg'ona davlat univesiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiyotshunoslik nazariyasining muhim masalalaridan biri bo'lgan kompozitsiya va syujet tushunchalari, ularning nazariy asoslari, kompozitsiyaning badiiy matn qurilishidagi yetakchi vazifasi, syujetning vazifasi, obrazlar tizimi va g'oyaviy mazmun bilan uzviy aloqasi, kompozitsion vositalar, adabiy estetik qarashlar, badiiy asarlardagi bosh g'oya mavzulari, badiiy til poetikasi, hikoyalardagi ramziylik haqidagi qarashlar yoritiladi.

Kalit so'zlar: Syujet, kompozitsiya, asar sarlavhasi, kompozitsiya markazi, ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya, yechim, ramziylik, badiiy til poetikasi, psixologik azob, metafora.

Аннотация. В данной статье освещаются понятия композиции и сюжета, являющиеся одним из важных вопросов теории литературоведения, их теоретические основы, ведущая функция композиции в построении художественного текста, функция сюжета, система образов и ее неразрывная связь с идейным содержанием, композиционные средства, литературно-эстетические взгляды, темы главной идеи в художественных произведениях, поэтика художественного языка, взгляды на символизм в рассказах.

Ключевые слова: Сюжет, композиция, название произведения, центр композиции, экспозиция, завязка, развитие событий, кульминация, развязка, символизм, поэтика художественного языка, психологическая боль, метафора.

Abstract. This article covers the concepts of composition and plot, which are one of the important issues of literary theory, their theoretical foundations, the leading function of composition in the construction of a literary text, the function of the plot, the system of images and their close connection with ideological content, compositional means, literary aesthetic views, themes of the main idea in works of art, poetics of artistic language, and views on symbolism in stories.

Key words: Plot, composition, title of the work, center of composition, exposition, knot, development of events, culmination, solution, symbolism, poetics of artistic language, psychological suffering, metaphor.

Kirish. Adabiyotshunoslik ilmida har bir badiiy asarni ma'lum bir nazariy asoslarga moslab tahlil qilinadi. Asarni tahlil qilishda, avvalo, uning syujeti va kompozitsiyasiga e'tibor qaratiladi. Syujet fransuzch – “predmet”, “asosga qo'yilgan narsa” degan ma'nolarni anglatadi. Syujet badiiy shaklning eng muhim elementlaridan biri sanalib, badiiy asardagi bir-biriga uzviy bog'liq hoida kechadigan, qahramonlarning xatti-harakatlaridan tarkib topuvchi voqealar tizimini anglatadi. Syujetlilik badiiy adabiyotning xos xususiyatlaridan biri sifatida tushuniladiki, bu jihatdan barcha turdagi badiiy asarlarda ham syujet mavjuddir. Faqat shunisi borki, har bir turda, janrda syujet o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi. Syujetga syujetga Maksim Gorkiy tomonidan “u yoki bu xarakterning, tipning tarixiy rivojlanishi, tashkil topib borishidir”, - deya ta'rif beriladi. Badiiy asardagi yana bir muhim xususiyatlardan biri kompozitsiyadir. U asardagi barcha unsurlarni shunday uyushtiradiki, natijada unda bironta ham ortiqcha unurning o'zi bo'lmaydi. Zero, har bir unsur asar butunligida o'zining funksiyasiga ega, muayyan g'oyaviy-badiiy yuk tashiydi. Asarda ularning har biri o'z o'rnida, me'yorida ishlatilishi, butun bilan mustahkam aloqada bo'ladigan va bu aloqalar anglanadigan tarzda joylashtirilishi muhim.

Adabiyotlar tahlili. Adabiyotshunoslik ilmida kompozitsiya va syujet borasida xilma-xil nazariy qarashlar hamda ko'plab ilmiy ishlar mavjud. Jumladan, Izzat Sulton syujet “asarda hikoya qilinayotgan voqea”, “asarni mazmuniga asos bo'lgan kichik yoki katta voqea” deb ta'kidlaydi. T. Boboyev, E. Xudoyberdiyev va H. Umurov syujetni badiiylikni belgilovchi xususiyatlardan biri o'laroq talqin qiladilar va shundan kelib chiqib syujetlilik barcha turdagi adabiy asarlarga xosligini aytib o'tadilar. Kompozitsiya haqida esa Abdurauf Fitrat: “Adabiyot qoidalari” (1926) asarida kompozitsiyani “tartib” deb atagan va uning asar mazmunini shakllantirishdagi rolini tahlil qilgan. Taniqli adabiyotshunos Izzat Sulton “Adabiyot nazariyasi” darsligida kompozitsiya elementlari (ekspozitsiya, tugun, kulminatsiya, yechim) haqidagi klassik tahlillarni ko'rsatib bergan. Hotam Umurov “Adabiyotshunoslik nazariyasi” asarida kompozitsiyani asarning shakl unsuri sifatida batafsil tadqiq etgan. Dilmurod Qur'onov “Adabiyot nazariyasi asoslari” asarida badiiy yaxlitlik va kompozitsion qurilishning poetik xususiyatlarini zamonaviy yondashuvlar asosida yoritgan. To'xta Boboyev “Adabiyotshunoslik asoslari” kitobida syujet va kompozitsiya bog'liqligini ilmiy tahlil qilgan. Matyoqub Qo'shjonov o'zbek romanchiligi tahliliga oid ishlarida kompozitsion mahorat masalalariga katta urg'u bergan.

Tadqiqot metodologiyasi. Badiiy asar kompozitsiyasining ichki tuzilishini, undagi voqealar, obrazlar va badiiy unsurlarning o'zaro bog'lanish hamda joylashish tartibini anglatadi. Kompozitsiya orqali muallif asar mazmunini muayyan tartib asosida shakllantiradi va o'quvchiga ta'sirchan tarzda yetkazadi. Kompozitsiya faqat voqealar ketma-ketligidan iborat emas, balki unda

qahramonlarning o'zaro munosabatlari, tasvir vositalari, dialog va monologlar, shuningdek, muallifning badiiy niyati ham o'z ifodasini topadi. Shu jihatdan kompozitsiya asarning g'oyaviy-badiiy yaxlitligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Badiiy asar syujeti ekspozitsiya, tugun, voqea rivoji,

kulminatsiya, yechim singari unsurlardan tarkib topadi va adabiyotshunoslik ilmida syujet ikki turga ajratiladi: a) "tashqi harakat" dinamikasiga asoslangan syujetlar; b) "ichki harakat" dinamikasiga asoslangan syujetlar. Mana shu nazariy qarashlarga asoslanib biz quyida Jamila Ergashevaning "Devor" va "Jazo" nomli hikoyalarini kompozitsiya va syujet qoidalari jihatidan ko'rib chiqamiz va tahlilga tortamiz.

Natija va muhokamalar. Jamila Ergashevaning hikoyalarida syujet, avvalo, tashqi voqealar zanjiri sifatida emas, balki psixologik va axloqiy rivojlanishning tuzilmaviy vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Uning nasriy asarlari kompozitsion soddalik, ichki rivojlanish va ramziy zichlik bilan ajralib turadi. Hikoya mavzusii asta-sekin ochilib boradi, natijada hissiy va axloqiy ziddiyat yuzaki emas, balki ichki qatlamlarda to'planadi.

Asarning kompozitsion qurilishining muhim belgilaridan biri — ichki kulminatsiyadir. Jamila Ergasheva ochiq to'qnashuvlarga asoslangan keskin burilishlar o'rniga, asarlarini ichki anglash lahzalari atrofida quradi. Hal qiluvchi o'zgarish qahramon ongida sodir bo'ladi. Aynan shu ichki transformatsiya syujetning haqiqiy cho'qqisini tashkil etadi. Ramziylik uning asarlarida muhim tashkil etuvchi omil hisoblanadi. Buyumlar, makon unsurlari va takrorlanuvchi motivlar ko'pincha kompozitsion tayanch vazifasini bajaradi. Bu ramziy vositalar mavzu, obraz va tuzilmani birlashtiradi. Ko'pincha syujet markaziy metafora atrofida rivojlanib, asta-sekin keng ma'no kasb etadi. Uning badiiy tili ham shu kompozitsion uslubni mustahkamlaydi. Nasr ixcham, semantik jihatdan zich va psixologik jihatdan nozikdir. Dialoglar qisqa va ko'pincha yashirin ma'nolar bilan boyitilgan. Sukunat ham ifoda vositasi sifatida xizmat qiladi. Tasvirlar bezak uchun emas, balki maqsadli va ramziy yuklama bilan beriladi.

Ushbu umumiy poetik tizim doirasida "Devor" hikoyasi yozuvchining uslub va tuzilish tamoyillarini yaqqol ko'rsatadi. Asarning markaziy ramziy elementi — devordir. So'zma-so'z ma'noda devor jismoniy ajratishni anglatadi. Metaforik ma'noda esa u hissiy uzoqlik, tushunmovchilik va psixologik yakkalanishni ifodalaydi. Hikoya davomida devor syujetni tashkil etuvchi asosiy o'q vazifasini bajaradi. "Devor" syujeti keskin voqealarga emas, balki munosabatlardagi taranglikka asoslanadi. Hikoya qahramonlar o'rtasidagi hissiy begonalashuvni tasvirlaydi — bu oilada, nikohda yoki boshqa yaqin munosabatlarda bo'lishi mumkin. Bu begonalashuv ochiq to'qnashuv orqali emas, balki sukunat, ikkilanish va bosilgan his-tuyg'ular orqali asta-sekin rivojlanadi. "Devor"ning kompozitsiyasi yig'iluvchi (akkumulyativ) xarakterga ega. Har bir sahna uzoqlik hissinı kuchaytiradi. Suhbatlar qisqa va ko'pincha yakunlanmagan bo'ladi. To'g'ridan-to'g'ri to'qnashuvning yo'qligi psixologik bosimni oshiradi. Devor (haqiqiy yoki ramziy) asta-sekin ko'p qatlamli ma'no kasb etadi. Hikoya boshida devor oddiy jismoniy to'siq bo'lib ko'rinishi mumkin. Ammo voqea rivojlanishi bilan asl to'siq ichki ekanligi ayon bo'ladi. Qahramonlar nafaqat makon, balki aytilmagan ranjishlar, g'urur yoki qo'rquv tufayli ajralgan bo'ladi. Shu tarzda konkret predmet psixologik ramzga aylanadi. Hikoyaning kulminatsiyasi ichki xarakterga ega. Hal qiluvchi lahza — qahramon to'siq mavjudligini anglab, uning hissiy oqibatlarini tushungan paytidir. Devorning buzilishi yoki qolishi ikkinchi darajali. Asosiy o'zgarish — anglash jarayonidir. Makon tasviri ham muhim rol o'ynaydi. Yopiq joylar hissiy siqilish tuyg'usini kuchaytiradi. Yorug'lik va soya munosabatlardagi taranglikni aks ettiradi. Muhit qahramonlarning ichki holatini aks ettirib, makon va ong o'rtasida uyg'unlik yaratadi. "Devor"ning badiiy tili nazoratli va ixcham. Dialoglar kam va ko'pincha sukut bilan uziladi. Eng muhim hissiy o'zgarishlar nutqda emas, balki tafakkurda sodir bo'ladi. Asarda melodramatiklikdan qochiladi, hissiy kuch esa yashirin ifoda orqali beriladi. Hikoya yakuni ochiq qoladi. To'siq to'liq yo'qolmasligi mumkin. Asar yechimdan ko'ra anglashni muhimroq deb biladi. Bu esa Ergashevaning umumiy estetik qarashlariga mos keladi. Hikoyada asosiy ziddiyat jismoniy emas, axloqiydir. Muallif voqeaning o'zini emas, balki uning oqibatlarini yoritadi. Asosiy drama — aybdorlikni anglash jarayonidir. Kulminatsiya ichki anglash lahzasida yuz beradi. Qahramon o'z javobgarligini to'liq tan oladi. Bu ichki tan olish haqiqiy jazoga aylanadi. Tashqi hukm bo'lmasligi mumkin, ammo ichki iqrar — asosiy cho'qqidir.

Asar yakuni keskin yechim bermaydi. Muallif ko'pincha ochiq yakunni tanlab, axloqiy anglash o'z-o'zini o'zgartirsa-da, oqibatlarini yo'q qilmasligini ko'rsatadi.

“Jazo” hikoyasida asosiy mavzular: a) ayb va axloqiy mas'uliyat; b) sukut va aytilmagan iqrор; c) psixologik azob; d) ichki adolat va ijtimoiy adolat qarama-qarshiligi.

Asar shuni ko'rsatadiki, tashqi jazo bo'lmasa ham, vijdon eng kuchli nazorat mexanizmi hisoblanadi. Qahramonning ichki azobi har qanday jazodan og'irroqdir. Obraz yaratish ichki tahlil va psixologik qatlamlash orqali amalga oshiriladi. Qahramonning ruhiy holati inkordan anglashgacha asta-sekin o'zgaradi. Xotira o'tmishni hozirgi ongga olib kiradi. Sukut esa ichki ziddiyat belgisi sifatida ishlatiladi. Badiiy til ixcham, ammo hissiy jihatdan kuchli. Melodramadan qochilgan. Hissiy kuch mayda detallar va psixologik noziklik orqali beriladi. Dialoglar kam va yashirin ma'noli. Tafakkuriy tasvirlar ustunlik qiladi. Ramzlar ham tabiiy beriladi. Qorong'ilik, yopiq makon yoki sukunat axloqiy siqilish ramzi sifatida xizmat qiladi. “Jazo” hikoyasida Jamila Ergashevaning ichki kompozitsion modelini yaqqol ko'rsatadi. Syujet vijdon atrofida qurilgan. Kulminatsiya ichki, yechim esa tafakkuriy xarakterga ega. Asar muallifning asosiy g'oyasini tasdiqlaydi: inson dramasi eng avvalo ongda kechadi.

Xulosa. “Devor” va “Jazo” tahlili shuni ko'rsatadiki, Jamila Ergasheva syujeti asosan ichki yo'nalishga ega va psixologik asosda qurilgan. Har ikki asarda tashqi voqealardan ko'ra ichki o'zgarish muhimroq. Hal qiluvchi burilishlar to'qnashuv orqali emas, balki anglash va ma'naviy idrok orqali yuz beradi. “Devor”da asosiy metafora — devor bo'lib, u hissiy uzoqlikni bildiradi. “Jazo”da esa asosiy tamoyil — vijdon orqali jazolanishdir. Har ikki asarda kompozitsiya yig'iluvchi, til esa ixcham va mazmunan zichdir. Adibaning badiiy tili ushbu poetik modelni ixchamlilik va ma'no zichligi orqali mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qur'onov.D Adabiyotshunoslikka kirish. - Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq nashriyoti,2004.
2. Qur'onov.D Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
3. Xudoyberdiyev E. Adabiyotshunoslikka kirish. - Toshkent: Sharq, 2008.
4. Qur'onov.D, Mamajonov.Z, Sheraliyeva.M Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013.
5. Umurov.H. Badiiy psixologizm va hozirgi o'zbek romanchiligi. – Toshkent: Fan, 1983.
6. Yo'ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: Fan, 2015.
7. Rahimjonov N. O'zbek adabiyotshunosligi muammolari. – Toshkent: O'qituvchi, 2014.
8. Xudoyberdiyev E. Badiiy asar kompozitsiyasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.
9. www.ziyouz.com kutubxonasi.

UO'K 159.942:159.923

ASOSIY EMOTSIYA VA ULARNING INSON XULQIGA TA'SIRI

N.M.Muxammadiyeva, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada amerikalik psixolog Pol Ekmaning oltita asosiy emotsiya haqidagi nazariyasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda emotsiyalarning inson hayotidagi biologik, psixologik va ijtimoiy vazifalari, shuningdek, ularning xulq-atvorga ta'siri yoritilgan. Har bir emotsiya — baxt, g'am, qo'rquv, g'azab, hayrat va jirkanish — insonning ruhiy va ijtimoiy holatini boshqarishda muhim omil sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada shuningdek, emotsiyalarni boshqarishning inson shaxsiy rivojlanishidagi o'rni haqida ham ilmiy xulosalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: emotsiya, xulq-atvor, baxt, g'azab, qo'rquv, hayrat, psixologiya, Pol Ekman, inson xulqi, hissiyot.

Аннотация. В этой статье анализируется теория американского психолога Пола Экмана о шести основных эмоциях. В исследовании рассматриваются биологические, психологические и социальные функции эмоций в жизни человека, а также их влияние на поведение. Каждая эмоция — счастье, печаль, страх, гнев, удивление и отвращение — рассматривается как важный фактор в управлении психическим и социальным состоянием человека. В статье также представлены научные выводы о роли управления эмоциями в личностном развитии человека.

Ключевые слова: эмоция, поведение, счастье, гнев, страх, удивление, психология, Пол Экман, человеческое поведение, эмоция.

Abstract. *This article analyzes the theory of the American psychologist Paul Ekman about six basic emotions. The study covered the biological, psychological and social functions of emotions in a person's life, as well as their impact on behavior. Each emotion — happiness, grief, fear, anger, admiration and disgust — is considered as an important factor in managing a person's mental and social state. The article also presents scientific conclusions about the role of emotion management in human personal development.*

Key words: *emotion, behavior, happiness, anger, fear, surprise, psychology, Paul Ekman, human behavior, emotion.*

Kirish. Emotsiyalar inson ruhiyatining eng muhim komponentlaridan biri bo'lib, ular insonning ichki dunyosini ifodalaydi, ijtimoiy munosabatlarda o'zaro ta'sir vositasi vazifasini bajaradi. Insoniyat tarixida emotsiyalar haqidagi qarashlar qadimdan mavjud bo'lib, Aristotel, Dekart, Spinoza, Jeyms, Darvin kabi olimlar bu masalaga alohida e'tibor qaratganlar. Ammo zamonaviy psixologiyada emotsiyalarni ilmiy asosda o'rgangan eng mashhur tadqiqotchilardan biri amerikalik psixolog **Pol Ekman** hisoblanadi.

Pol Ekman (Ekman, 1999) o'z tadqiqotlarida inson yuz ifodalarini tahlil qilib, butun dunyo madaniyatlarida umumiy tarzda namoyon bo'ladigan oltita asosiy emotsiyani aniqlagan. Ular: **baxt, g'am, qo'rquv, g'azab, hayrat va jirkanish**. Ushbu emotsiyalar universal bo'lib, ularning ifodalanishi irq, millat, til va madaniyatdan qat'i nazar bir xil tarzda kechadi.

Mazkur maqolada ushbu oltita asosiy emotsiyaning mazmuni, ularning inson xulqiga, qaror qabul qilish jarayonlariga, ijtimoiy munosabatlarga va shaxsiy rivojlanishga ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Asosiy qism.

1. Emotsiyalar nazariy asoslari

Emotsiyalar inson ongining hissiy jihatini tashkil etadi. Ular tashqi ta'sirlar, ichki kechinmalar yoki ijtimoiy omillar natijasida paydo bo'ladi. Frijda (1986) fikricha, emotsiyalar inson xulqini faollashtiruvchi, yo'naltiruvchi va tartibga soluvchi psixologik mexanizmdir.

Ekman (1999) va Plutchik (2001) nazariyalariga ko'ra, asosiy emotsiyalar evolyutsion jarayon davomida shakllangan va ular tirik qolish strategiyasining bir qismi sifatida xizmat qiladi. Masalan, qo'rquv insonni xavfdan himoya qilsa, g'azab himoya yoki hujum reaksiyasini faollashtiradi, baxt esa ijtimoiy aloqalarni kuchaytiradi.

2. Baxt (Happiness)

Baxt — ijobiy hissiyotlarning eng muhim shakli bo'lib, insonning ruhiy holatini, motivatsiyasini va ijtimoiy aloqalarini mustahkamlaydi. Goleman (1995) fikricha, baxtli insonlar yuqori **emotsional intellekt**ga ega bo'lib, ular o'z his-tuyg'ularini boshqara oladi, stressga bardoshli bo'ladi va boshqalar bilan yaxshi munosabat o'rnatadi.

Baxt emotsiyasi ko'pincha mamnunlik, kulgu, tinchlik va ijobiy kayfiyat orqali namoyon bo'ladi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, baxtli insonlarda gormonlar muvozanati (ayniqsa, serotonin va dopamin) me'yorda bo'ladi. Bu esa sog'lom hayot tarzi, kuchli ijtimoiy munosabatlar va uzoq umr ko'rishga sabab bo'ladi.

3. G'am (Sadness)

G'am — inson tomonidan yo'qotish, umidsizlik yoki kutilgan natijaga erishmaslik holatida seziladigan salbiy emotsiyadir. Izard (2007) g'amni insonning ruhiy himoya mexanizmlaridan biri sifatida ta'riflaydi, chunki bu holat odamni o'zini tahlil qilishga, hayotiy tajribani qayta ko'rib chiqishga undaydi.

G'am ijtimoiy jihatdan ham ahamiyatlidir. Odam g'am chekayotgan paytda boshqalar bilan emotsional aloqa o'rnatishga, yordam so'rashga yoki mehr izlashga moyil bo'ladi. Shu tarzda, g'am insonni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimiga yaqinlashtiradi.

Psixologik nuqtayi nazardan, g'am inson ruhiyatini muvozanatlashga yordam beradi. Baxtli holat va g'amli holat o'rtasidagi muvozanat insonning psixik barqarorligiga asos yaratadi.

4. Qo'rquv (Fear)

Qo'rquv inson hayotini saqlab qolishda eng muhim emotsiyalardan biridir. U xavf-xatarni sezganda paydo bo'ladi va organizmda fiziologik o'zgarishlarni yuzaga keltiradi: yurak urishi tezlashadi, qon bosimi oshadi, mushaklar taranglashadi. Bu jarayon **“fight or flight”** — “kurash yoki qochish” reaksiyasi deb ataladi (Levenson, 2011).

Evolutsion nuqtayi nazardan, qo'rquv tirik qolish instinkti bilan chambarchas bog'liq. Masalan, inson yirtqich hayvondan qo'rqanida yoki xavfli holatni sezganda tezda harakatga keladi.

Qo'rquvning ijobiy tomoni shundaki, u ehtiyotkorlikni oshiradi va xavfli qarorlardan saqlaydi. Biroq haddan ortiq qo'rquv fobiya, tashvish (anxieti) va depressiyaga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois, qo'rquvni boshqarish psixologik barqarorlik uchun zarur ko'nikma hisoblanadi.

5. G'azab (Anger)

G'azab — adolatsizlik, to'sqinlik yoki tahdidga javoban paydo bo'ladigan kuchli emotsiya. U insonni o'z huquqlarini himoya qilishga, o'z fikrini qat'iy bildirishga undaydi. Keltner va Gross (1999) g'azabni “faol harakatga olib keluvchi motivatsion emotsiya” deb ta'riflaydi.

Nazorat ostidagi g'azab konstruktiv bo'lishi mumkin — u ijtimoiy o'zgarishlarga sabab bo'ladi, insonni o'z pozitsiyasini himoya qilishga ruhlantiradi. Ammo boshqarilmagan g'azab agressiv xulq, ijtimoiy mojarolar va jismoniy zo'ravonlikka olib kelishi mumkin. Shu bois, g'azabni **emotsional nazorat** orqali boshqarish — yetuklikning belgisi.

6. Hayrat (Surprise)

Hayrat — kutilmagan voqea yoki yangilikka nisbatan paydo bo'ladigan qisqa muddatli emotsiya. U diqqatni jamlash, fikrlashni faollashtirish va yangi axborotni tez qabul qilish imkonini beradi.

Scherer (2005) fikricha, hayrat insonning idrok jarayonida muhim o'rin tutadi, chunki u yangi bilimni o'zlashtirishga, yangiliklarga ochiq bo'lishga turtki beradi. Hayrat ijobiy yoki salbiy bo'lishi mumkin: yoqimli hodisada u quvonch bilan, yoqimsiz hodisada esa qo'rquv bilan aralash namoyon bo'ladi.

7. Jirkanish (Disgust)

Jirkanish — salbiy emotsiya bo'lib, u insonni iflos, zararli yoki axloqan nomaqbul narsalardan himoya qiladi. Plutchik (2001) jirkanishni “biologik himoya mexanizmi” deb ataydi, chunki bu emotsiya insonni salbiy ta'sirga ega narsalardan uzoqlashtiradi.

Jirkanishning ijtimoiy ko'rinishlari ham mavjud: odam axloqiy jihatdan nomaqbul xatti-harakatlardan, yolg'on yoki zo'ravonlikdan jirkanadi. Bu emotsiya jamiyatda axloqiy me'yorlarning shakllanishida muhim rol o'ynaydi.

8. Emotsiyalarning xulq-atvorga ta'siri. Emotsiyalar insonning kundalik hayotidagi har bir qaroriga ta'sir ko'rsatadi. Davidson va Irwin (1999) emotsiyalarni “inson xulqining neyropsixologik boshqaruv mexanizmi” sifatida ta'riflaydi.

Baxtli holat ijtimoiy hamkorlikni kuchaytiradi, g'azab qarshilikni rag'batlantiradi, qo'rquv xavfdan saqlaydi, hayrat esa o'rganishni tezlashtiradi. Demak, emotsiyalar insonni hayotiy maqsad sari yo'naltiruvchi kuchdir.

Emotsional barqarorlik — ruhiy sog'lomlikning asosi. Goleman (1995) ta'kidlaganidek, “emotsional intellekt” insonning nafaqat o'z his-tuyg'ularini anglash, balki boshqalar hissiyotiga ham to'g'ri munosabatda bo'lish qobiliyatidir.

Tahliliy muhokama. Emotsiyalarni tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatadiki, ular inson hayotining barcha sohalarida faol ishtirok etadi — oila, ish, ta'lim, madaniyat va ijtimoiy muhitda. Har bir emotsiya o'ziga xos psixofiziologik mexanizmga ega bo'lib, u insonning xulqini belgilaydi.

Masalan, baxt ijtimoiy aloqalarni kuchaytirs, g'am ularni chuqurlashtiradi; g'azab qarshilikka, qo'rquv esa himoyaga undaydi. Shu bilan birga, emotsiyalar boshqarilmasa, stress, nevroz yoki depressiya kabi salbiy holatlarni keltirib chiqaradi.

Zamonaviy psixologiyada emotsiyalarni boshqarish strategiyalari — meditatsiya, ongli nafas olish, psixoterapiya va ijtimoiy muloqot orqali o'rganilmoqda. Bular insonning emotsional yetuklik darajasini oshiradi va shaxsiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa. Pol Ekmaning oltita asosiy emotsiyasi — baxt, g'am, qo'rquv, g'azab, hayrat va jirkanish — insonning tabiiy hissiy holatini ifodalaydi. Ularning har biri inson xulq-atvorini boshqaruvchi mexanizm sifatida faoliyat ko'rsatadi.

Baxt ijobiy ruhiy holatni mustahkamlaydi, g'am ichki tahlilga undaydi, qo'rquv xavfdan saqlaydi, g'azab adolat izlashga turtki beradi, hayrat o'rganishni rag'batlantiradi, jirkanish esa axloqiy va jismoniy himoya vazifasini bajaradi.

Emotsiyalarni to'g'ri anglash va boshqarish insonning psixologik barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy kamolotining asosi hisoblanadi. Shu sababli, emotsiyalarni ilmiy o'rganish va ularni ongli boshqarish insonparvar jamiyat qurishning muhim shartidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Davidson, R. J., & Irwin, W. (1999). The Functional Neuroanatomy of Emotion and Affective Style. *Trends in Cognitive Sciences*, 3(1), 11–21.
2. Ekman, P. (1999). *Basic Emotions*. In T. Dalgleish & M. Power (Eds.), *Handbook of Cognition and Emotion* (pp. 45–60). John Wiley & Sons.
3. Frijda, N. H. (1986). *The Emotions*. Cambridge University Press.
4. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. Bantam Books.
5. Keltner, D., & Gross, J. J. (1999). Functional Accounts of Emotions. *Cognition and Emotion*, 13(5), 467–480.
6. Levenson, R. W. (2011). Basic Emotion Questions. *Emotion Review*, 3(4), 379–386.
7. Plutchik, R. (2001). The Nature of Emotions: Human Emotions Have Deep Evolutionary Roots. *American Scientist*, 89(4), 344–350.
8. Scherer, K. R. (2005). What Are Emotions? And How Can They Be Measured? *Social Science Information*, 44(4), 695–729.*

UO'K 82-1:81'367.625(575.1).

NASRIY ASARLARDA INVERSIYA HODISASINING POETIK KO'RINISHLARI

A.M. Naimova, PhD, katta o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur ishda nasriy asarlarda uchraydigan inversiya hodisasining poetik imkoniyatlari va badiiy-estetik funksiyalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda inversiyaning sintaktik me'yorlardan chetga chiqish orqali matnga ohangdorlik, ta'sirchanlik va obrazlilik baxsh etishdagi o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: inversiya, evrilish, analipsis, fleshbek, kompozitsiya, anaxronizm, prospeksiya, retrospeksiya, prolepsis, fabula.

Аннотация. В данной работе анализируются поэтические возможности и художественно-эстетические функции явления инверсии, встречающегося в прозаических произведениях. В исследовании освещается роль инверсии в придании тексту мелодичности, выразительности и образности путем отклонения от синтаксических норм. Также на примерах объясняются причины использования инверсии в прозаическом тексте, ее роль в формировании индивидуального стиля автора и эстетическое воздействие на читателя.

Ключевые слова: инверсия, эволюция, анализис, флешбек, композиция, анахронизм, проспекция, ретроспекция, пролеписис, фабула.

Abstract. This work analyzes the poetic possibilities and artistic-aesthetic functions of the phenomenon of inversion found in prose works. The study highlights the role of inversion in giving the text melodiousness, expressiveness and imagery by deviating from syntactic norms.

Keywords: inversion, evolution, analipsis, flashback, composition, anachronism, prospectus, retrospection, prolepsis, fabula.

XX asr ko'plab evrilishlar davri bo'ldi. Barcha jabhalarda kechgan o'zgarishlar adabiyotga ham o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmadi. “Darhaqiqat, insoniyat hayotiga modern ruhning kirib kelishi asrlar davomida shakllanib-turg'unlashib qolgan dunyoqarashni ostin-ustin qilib yubordi” [1].

Nasrda vaqtga nisbatan inversiyaning turli poetik ko'rinishlari ham mazkur jarayonning hosilasi bo'lib, endilikda mualliflar qahramon hayoti talqinida kitobxon ongu-shuuriga teran ta'sir ko'rsatish maqsadida bir lahzada turli zamonga siljishdi.

Inversiya termini lotincha “*inversio*” – o‘rin almashtirish degani bo‘lib, ham tilshunoslikda, ham adabiyotshunoslikda qo‘llanadi. Tilshunoslikda gap tarkibidagi so‘zlarning to‘g‘ri, odatdagi tartibini o‘zgartirish; gap bo‘laklarini teskari tartibda qo‘llash orqali nutq ta’sirchanligini oshirish, adabiyotshunoslikda esa zamon tartibini o‘zgartirish bilan o‘ziga xos badiiy tasvir yaratish maqsadida inversiyadan foydalaniladi.

Vaqt – bu faqat bitta yo‘nalishda, ya’ni o‘tmishdan hozirga, hozirgi zamondan kelajakka tomon oqadigan qaytarilmas oqimdir. Ammo u badiiy adabiyotda poetik hodisa sifatida namoyon bo‘lganda goh ortga qaytarilsa, goh oldinga siljiriladi. Badiiy asardagi vaqtinchalik inversiya muallifning hayot tamoyillariga munosabatini ifodalashga imkon beradi. Ushbu hodisani T. Mann, M. Prust, G. Gesse, Z. Lenz asarlarida ko‘rish mumkin. Badiiy vaqt bilan ishlash mavjudlik va mavjudlikni tavsiflashda bir nechta vaqtinchalik inversiyalarni aniqlash hamda ochib berishga yordam beradi. Badiiy vaqtni ifoda etish xususiyatlaridan foydalanish inson hayotidagi ma’no va tajribalarning to‘liqligini namoyish etadi.

Badiiy vaqtning inversiyalashuvi nafaqat “tarixiy inversiya” shaklida, balki boshqa poetik ko‘rinishlarda ham namoyon bo‘lishi ta’kidlanadi. “Tarixiy inversiya”ning mohiyatini anglashdan avval badiiy voqelikda vaqtning inversiyalashuviga xos shakllarni teran o‘rganish adabiyotshunosga “tarixiy inversiya” hamda boshqa inversiyalar orasidagi tafovutni anglashga yordam beradi. Zero, “tarixiy inversiya” va uning poetik mohiyati keyingi faslda nazariy tadqiq etilishi maqsad qilinganini inobatga olgan holda, ayni faslda xronosdagi inversiyaning boshqa shakllari ilmiy asoslanishi ahamiyat kasb etadi. Demak, xronosda quyidagi inversiya shakllari kuzatilishi adabiyotshunoslar tomonidan qayd etiladi:

1. Xarakterologik inversiya.
2. Anoxronizmlar.
3. Kompozitsion inversiya.

M.M. Baxtin ko‘pincha xarakterologik inversiya turlarini “Tarbiya romanlari” ichida aks ettirishga urinsa, “К вопросам теории романа” (Roman nazariyasiga doir) kitobida esa anaxronizmlarning ma’no-mohiyatiga qisqacha to‘xtalib o‘tadi. Anaxronizmlarning zamonaviylikni tarix sifatida tasvirlash xususiyati, ya’ni hozirgi zamon voqeligi o‘tmish bilan uyg‘unlashib, birlashishini bayon qiladi. Kompozitsion inversiya esa adabiy matn syujet va fabula qismida xronologik, kompozitsion va adabiy sifatlarning o‘zaro nomutanosibligida anglashiladi.

Zamonaviy romanlarda vaqtning inversiyalashuvi kompozitsion inversiya sanalib, unga ko‘ra vaqtning ortga qaytishi, yoki ilgarilashi mumkin. Rivoya usulida bu poetik hodisalar fleshbek hamda flesh-forward terminlari yordamida bayon qilinadi. Fleshbek (orqaga qaytish), flesh-forward (oldinga siljish) qurilmalari doimiy kitobxonda disorientatsiya holatining kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Ushbu hikoya qilish uslubi kitobdagi vaqtning parchalangan tabiatini aks ettiradi. Ijodkor asar strukturasida inversiya jarayonini shakllantirib, uning poetikasidagi xoslikni, vaqtning faqatgina hozirdan kelajakka tomon chiziqli oqishini emas, balki uning yo‘nalishini qarama-qarshi tomonga qarab burishni, yillarning xronologik tartibdan chetlashgan tarzda bir necha asrlarning yillar osha sayohatini, vaqtning bir muddat to‘xtashi yoki o‘zining ikkinchi vaqt-zamonini kutishini, birdan ortiq vaqt davrlari orasida vaqt siklining to‘xtatilishi hamda ayni zamonlikning kelishini asrlar osha kutishini, davrning ko‘p asr ilgarilashini, umumiy qilib aytganda, ijodkorning vaqtni yengishi orqali bu masalaga alohida e’tibor bilan yondashilganligini tushunish mumkin.

Fleshbek (inglizcha “flesh back”) so‘zidan olingan bo‘lib, xotira, esdalik, o‘tmishdagi biror voqeani esga olish va bugun sodir bo‘lgan voqea bilan bog‘lashdan iborat badiiy usul.

Fleshbek sifatida tanilgan “analepsis” adabiy atama sifatida yunoncha “analepsis” so‘zidan olingan bo‘lib, “qabul qilmoq” yoki “tiklanish” degan ma’noni bildiradi. Bu usul bilan o‘tmishda sodir bo‘lgan voqea joriy vaqt jadvalidan keyin aytib beriladi. Analepsis o‘quvchini o‘tmishga olib boradigan hikoyadagi uzilish bo‘lsa, prolepsis o‘quvchini kelajakka olib borish uchun hikoyani to‘xtatadi. Prolepsisning yana bir atamasi “oldinga siljish” (flesh forward)dir.

Analepsiyaning ikkita asosiy turi mavjud: ichki analepsis va tashqi analepsiya. Ichki analepsis hikoyaning o‘zidan oldingi voqeani, tashqi analepsiya hikoya boshlanishidan oldin yuz bergan voqeani aytib berish uchun to‘xtatilganda sodir bo‘ladi, ya’ni o‘quvchi hech qachon hikoyaning

o'zida sodir bo'lgan voqeaga guvoh bo'lmaydi.

Adabiy vosita sifatida analepsiyadan foydalanish quyidagi funksiyalarni bajaradi: a) analepsis bashorat qilish tuyg'usini yaratadi; b) analepsis shubha va sirni yaratishi mumkin; s) analepsis ko'pincha qahramonlarning niyatlari va istiqbollarini shaxsiy o'tmishdagi voqealarni hikoya qilish orqali tushuntirish uchun ishlatiladi; d) analepsisdan foydalangan holda hikoyani ko'pincha o'nlab asrlarni qamrab oladigan bir nechta vaqt jadvallariga bo'lish mumkin, bu esa muallifga vaqt, makon va turli vaqtlarda sodir bo'lgan voqealar haqida ko'proq ma'lumot olish imkonini beradi.

Adabiyotshunoslikda yana bir termin mavjudki, u orqali asar syujetida vaqt ijodkor badiiy niyatidan kelib chiqib ortga qaytariladi. Retrospeksiya badiiy vaqt qaytarilishining namoyon bo'lishi sifatida bir qator tematik janrlarni (memuar va avtobiografik asarlar, detektiv roman) tashkil etish tamoyilidir. Retrospeksiya (qahramonlar yoki muallifning o'tmishiga murojaat), prospeksiya (kelajakka murojaat, muallifning ko'rsatmalari, ba'zida kelajakda yuz beradigan voqealarning ochiq ko'rsatmalari) kabi badiiy texnikalar ham mavjud bo'lib, tarixiy inversiya yuz berishida ba'zan retrospeksiya, ya'ni oldin sodir bo'lgan voqealarni hikoya qilish usulidan ham foydalaniladi. Biroq tarixiy inversiya yuzaga kelishida ko'proq prospeksiya usulining ustuvorlik qilishi kuzatiladi. Xulosa qilib aytganda, XX asr adabiyoti modern tafakkur ta'sirida badiiy vaqtni idrok etish va ifodalashda tub burilish yasadi. Vaqtning chiziqli, an'anaviy oqimi buzilib, uning o'rmini murakkab, ko'p qatlamli va inversiyalashgan tasvir egalladi. Inversiya nafaqat til birliklarining o'rin almashinuvi, balki badiiy tafakkurda zamonning qayta tashkil etilishi sifatida ham muhim poetik vositaga aylandi.

Adabiy asarlarda vaqtning ortga qaytishi, oldinga siljishi yoki parchalangan holda berilishi orqali mualliflar inson ongining murakkabligini, xotira va tajribaning o'ziga xosligini chuqurroq ochib berishga erishdilar. Xususan, xarakterologik, anaxronik va kompozitsion inversiya shakllari badiiy matnning mazmuniy va struktural boyishini ta'minladi. Fleshbek (analepsis) va flesh-forward (prolepsis) kabi usullar esa voqealar rivojini yangi badiiy mantiq asosida qurishga xizmat qilib, kitobxon tafakkuriga faol ta'sir ko'rsatdi.

Shuningdek, retrospeksiya va prospeksiya kabi texnikalar vaqtning ko'lamini kengaytirib, asarda turli davrlar o'rtasida mantiqiy va estetik bog'lanishlarni yuzaga keltiradi. Natijada badiiy vaqt faqat voqealar ketma-ketligi emas, balki muallifning hayot, tarix va insoniyat taqdiriga bo'lgan falsafiy munosabatini ifodalovchi muhim poetik kategoriya sifatida namoyon bo'ladi.

Demak, vaqt inversiyasi zamonaviy adabiyotning asosiy poetik xususiyatlaridan biri bo'lib, u asar strukturasini murakkablashtirish, obrazlar psixologiyasini chuqurlashtirish va o'quvchi tafakkurini faollashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hamdamov U. Jahon adabiyoti: Modernizm va Postmodernizm. – T.: Akademnashr, 2020. – B.17.
2. Лихущина М.В. Художественное время и его особенности // Общество: философия, история, культура. 2021. №2 (82).URL: https://cyberleninka.ru/article/n/hudozhestvennoe_vremya_i_ego_osobennosti
3. Шубин Р. «Историческая Инверсия» Михаила Бахтина в свете консервативного, прогрессивного и мифотворческого мышления. — П.: Przegląd Rusycystyczny, 2021. – С. 11. <https://orcid.org/0000-0002-7603-5336>
4. Cuddon J. A. The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory. – E.: Penguin books, 1999. – P.321.
5. Naimova, A. (2020). The main peculiarities of herbert wells and Hojiakbar Shaykhov's famous science fiction works. *Theoretical & Applied Science*, (3), 417-420. <http://www.t-science.org/arkivDOI/2020/03-83/PDF/03-83-78.pdf>
6. Naimova, A. (2020). Historical inversion on the example of the great uzbek writer Isajon Sulton's work—boqiy darbadarl. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 10(9).
7. Naimova, A. (2020). Yetuk ozbek adibi Isajon Sultonning „Boqiy darbadar“ asari misolida tarixiy inversiya. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 1(1).

**QISQA BADIY ADABIYOT ASOSIDA INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SALBIY
KONSTRUKSIYALARNING QIYOSIY TAHLILI**

(ARTUR KONAN DOYLNING SHERLOK XOLMS HIKOYALARI ASOSIDA)

N.A.Namozova, magistrant, Navoiy Innovatsiyalar Universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada Artur Konan Doylning Sherlock Xolms hikoyalari asosida ingliz va o'zbek tillaridagi salbiy konstruksiyalar qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda strukturaviy va qiyosiy-tavsifiy metodlardan foydalanildi. Natijalar ingliz tilida inkor leksik-grammatik vositalar orqali, o'zbek tilida esa asosan fe'l inkori yordamida ifodalanishini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik va tarjima tadqiqotlari uchun ahamiyatlidir.

Kalit so'zlar: salbiy konstruksiya, inkor, qiyosiy tahlil, Sherlock Xolms, ingliz va o'zbek tillari.

Аннотация. В статье проводится сопоставительный анализ отрицательных конструкций в английском и узбекском языках на материале рассказов Артура Конан Дойла о Шерлоке Холмсе. В исследовании используются сравнительно-описательный и структурный методы. Результаты показывают, что в английском языке отрицание выражается лексико-грамматическими средствами, а в узбекском — преимущественно глагольным отрицанием. Материал имеет значение для сопоставительного языкознания и теории перевода.

Ключевые слова: отрицание, отрицательные конструкции, сопоставительный анализ, Шерлок Холмс, английский и узбекский языки.

Abstract. This article presents a comparative analysis of negative constructions in English and Uzbek based on Arthur Conan Doyle's Sherlock Holmes short stories. The study applies comparative and structural methods. The results show that negation in English is mainly expressed through lexical and grammatical means, while in Uzbek it is primarily realized through verbal negation. The findings are relevant to contrastive linguistics and translation studies.

Key words: negation, negative constructions, comparative analysis, Sherlock Holmes, English and Uzbek.

Detektiv adabiyoti, adabiyot janri sifatida, o'zining strukturaviy hikoya tuzilishi, mantiqiy muammolarni yechish jarayoni va jinoyat hamda tergovning o'zaro aloqasi bilan ajralib turadi. Ushbu janr tashvish, intellektual qiziqish va haqiqatni izlash bilan tavsiflanib, asrlar davomida o'quvchilarni o'ziga rom etgan. Detektiv janrining rivojlanishi turli adabiy an'analar ta'sirida shakllangan bo'lib, klassik detektiv hikoyalari qat'iy qoidalarni saqlab qolsa, zamonaviy talqinlar yangi murakkabliklar va yangiliklarni kiritadi. Sherlock Xolms fenomeni ingliz adabiyotining eng mashhur detektiv qahramonlaridan biri hisoblanadi. U sir Arthur Konan Doyl tomonidan 1887-yilda yaratilgan va dastlab *A Study in Scarlet* asarida paydo bo'lgan.

Sherlok Xolms personaji o'zining deduktiv fikrlashi, kuzatuvchanligi va murakkab jinoyatlarni hal etish metodlari bilan jahon o'quvchilarining e'tiborini tortdi. Detektiv adabiyoti, janr sifatida, o'zining strukturaviy hikoya tuzilishi, mantiqiy muammolarni yechish jarayoni va jinoyat hamda tergovning o'zaro aloqasi bilan ajralib turadi. Ushbu janr tashvish, intellektual qiziqish va haqiqatni izlash bilan tavsiflanib, asrlar davomida o'quvchilarni o'ziga rom etgan. Klassik detektiv hikoyalari qat'iy qoidalarni saqlab qolsa, zamonaviy talqinlar yangi murakkabliklar va yangiliklarni kiritadi. Detektiv adabiyotining tarixiy ildizlari chuqur bo'lib, detektiv hikoyalar elementlari qadimgi adabiy manbalarda uchraydi. Detektiv mavzularning paydo bo'lishi insoniyatning jinoyatlarning sabablarini tushunishga bo'lgan intilishi bilan chambarchas bog'liqdir. Bunday syujetlar qadimgi yunon epikalaridagi mifologik "jinoyat" hikoyalarida ham uchraydi. Biroq, jinoyatlarga nisbatan qarashlar vaqt o'tishi bilan o'zgardi. O'rta asrlar davrida va XVIII asrgacha huquqiy transgressiyalar Xudoga qarshi jinoyat sifatida qabul qilinardi, shu davr adabiyoti esa ko'pincha gunoh va vasvasa haqida axloqiy ogohlantirishlarni o'zida aks ettirgan. Jinoyat adabiyotidagi sezilarli o'zgarishlar XIX asr boshlarida boshlanib, natijada klassik detektiv hikoyaning shakllanishiga olib keldi [1].

Tadqiqot materiali sifatida Artur Konan Doylning Sherlok Xolms hikoyalari va ularning o'zbek tilidagi tarjimalari tanlab olindi. Tadqiqotning predmeti ingliz va o'zbek tillaridagi salbiy konstruksiyalar, obyekt esa badiiy matnlardagi ularning strukturaviy va semantik xususiyatlari hisoblanadi.

Tadqiqotda qiyosiy-tavsifiy, strukturaviy va kontekstual tahlil metodlari qo'llanildi. Qiyosiy-tavsifiy metod yordamida ingliz va o'zbek tillaridagi inkor shakllarining grammatik va leksik xususiyatlari taqqoslandi. Strukturaviy metod badiiy matn ichidagi salbiy konstruksiyalarning joylashuvi va tuzilishini o'rganishga imkon berdi. Kontekstual tahlil esa inkor shakllarining ma'no yuklamasi va tarjima jarayonidagi o'zgarishlarini aniqlashga xizmat qildi. Shuningdek, tadqiqot jarayonida zamonaviy qiyosiy tilshunoslik va tarjima nazariyasi asosida yondashuvlar qo'llanildi. Bu metodlar ingliz va o'zbek tillaridagi farqlarni aniqlash hamda badiiy matndagi stilistik funksiyalarni tahlil qilishda muhim rol o'ynadi. Tadqiqot natijalari olingan ma'lumotlar asosida qiyosiy tarzda tahlil qilinib, ingliz va o'zbek tillaridagi salbiy konstruksiyalarning o'zaro farqlari va tarjima jarayonida yuzaga keladigan stilistik xususiyatlar aniqlanadi [2].

1-jadval.

Ingliz va o'zbek tillaridagi salbiy konstruksiyalar tahlili:

Ingliz tilidagi jumla	O'zbek tarjimasida	Inkor shakli	Tahlil
"I do not think so."	"Men shunday deb o'ylamayman."	not / –may	Ingliz tilida not yordamida inkor, o'zbek tilida fe'lga –may qo'shimchasi qo'llangan
"He never told the truth."	"U hech qachon rostini aytmadi."	never / hech qachon	Ingliz tilida never birlamchi inkor, o'zbekda so'z bilan inkor berilgan
"No one can help him."	"Hech kim unga yordam bera olmaydi."	no one / hech kim	Ingliz tilida no one sub'ekt inkor, o'zbekda so'z orqali ifodalangan

1.Gap: "I do not think so." Tahlil: Ingliz tilida bu jumlada inkor not yordamida fe'lga bog'langan. O'zbek tarjimasida – "Men shunday deb o'ylamayman" – inkor –may qo'shimchasi bilan ifodalanadi. Bu misol shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida inkor fe'lning old qismida, o'zbek tilida esa fe'l oxirida joylashadi [3].

2. Gap: "He never told the truth." Tahlil: Ingliz tilida never yordamida inkor adverbial shaklda ishlatiladi. O'zbek tarjimasida – "U hech qachon rostini aytmadi" – inkor so'z bilan ifodalanadi. Shu orqali tilning morfologik va leksik inkor vositalari o'zaro farqlanishi aniqlanadi.

3.Gap: "No one can help him." Tahlil: Ingliz tilida no one negative pronoun sifatida sub'ektni inkor qiladi. O'zbek tarjimasida – "Hech kim unga yordam bera olmaydi" — so'z orqali inkor ifodalanadi. Bu misol shuni ko'rsatadiki, tarjimada inkor shakllari sintaktik struktura va leksik vositalar orqali moslashtiriladi [4].

Natijalar bo'limida keltirilgan misollar ingliz va o'zbek tillaridagi salbiy konstruksiyalarni tahlil qilish imkonini berdi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida inkor shakllari ko'pincha fe'lga bog'langan (not) yoki negaviy pronoun/adverb (never, no one) orqali ifodalanadi, o'zbek tilida esa fe'l qo'shimchasi (–ma/–mas) yoki maxsus so'zlar (hech kim, hech qachon) yordamida amalga oshiriladi¹⁰. Bu farqlar tilning morfologik va sintaktik tuzilishi bilan bog'liq bo'lib, tarjima jarayonida ham o'z aksini topadi. Masalan, ingliz tilidagi never adverbial inkor o'zbek tarjimasida so'z bilan inkor sifatida ekvivalentlanadi, bu esa badiiy matnning ma'nosini saqlash va stilistik moslikni ta'minlashga xizmat qiladi [5].

Shuningdek, tahlil shuni ko'rsatdiki, ingliz va o'zbek tillarida inkor shakllarining joylashuvi matn stilistikasi va jumlaning ritmiga ta'sir qiladi. O'zbek tilida inkor fe'l qo'shimchasi orqali ifodalanganda, jumla oxirida joylashishi natijasida o'quvchi e'tibori fe'lning bajarilgan harakatga qaratiladi, ingliz tilida esa inkor fe'l oldida bo'lgani sababli sub'ekt va harakat o'rtasida balans saqlanadi. Tadqiqot natijalari avvalgi qiyosiy tilshunoslik tadqiqotlari bilan ham mos keladi. Masalan, Quirk va boshqalar ingliz tilidagi inkorning morfologik va sintaktik xususiyatlarini aniqlagan, N.Mahmudov va R.Sayfullayeva esa o'zbek tilida inkor shakllarining funksiyalarini tahlil qilgan. Shu

bilan birga, bu tadqiqot ularning xulosalarini badiiy matn kontekstida tasdiqlaydi. Umuman aytganda, ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi inkor shakllari farqlari tarjimada til strukturasi hisobga olgan holda stilistik moslashuvni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, badiiy matn tarjimalarida nafaqat grammatik, balki stilistik jihatlarni ham hisobga olish muhimdir [6].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz va o'zbek tillarida inkor shakllari morfologik va sintaktik jihatdan farq qiladi:

Ingliz tilida inkor fe'lga bog'langan (not) yoki negativiy pronoun/adverb (never, no one) orqali ifodalanadi.

O'zbek tilida inkor fe'l qo'shimchasi (–ma/–mas) yoki maxsus so'zlar (hech kim, hech qachon) yordamida amalga oshiriladi.

Natijalar shuningdek, tarjima jarayonida til tuzilishidagi farqlarni hisobga olgan holda stilistik moslashuv zarurligini ko'rsatadi. Ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi inkor shakllari farqlari badiiy matnga stilistik rang-baranglik va o'quvchi e'tiborini yo'naltirish imkonini beradi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, qiyosiy yondashuv va kontekstual tahlil yordamida til o'rtasidagi farqlarni aniqlash mumkin, bu esa badiiy tarjima sifatini oshirish va tilshunoslik tadqiqotlari uchun muhim natijalarni beradi.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi salbiy konstruksiyalarni o'rganish, tarjima jarayonida yuzaga keladigan farqlar va stilistik moslashuvlarni ochib beradi va kelajakdagi tilshunoslik hamda tarjima tadqiqotlariga ilmiy asos yaratadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Doyle A. C. The Adventures of Sherlock Holmes. – NewYork: Project Gutenberg, 1992.
2. Kashgarli R. Modern implementations of contrastive linguistic methods in linguistic analysis. – The Lingua Spectrum, 2024, Vol. 2, No. 2, pp. 17–22.
3. Kelle Dzh. The Cambridge Companion to Crime Fiction. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
4. Mahmudov N. O'zbek tilining grammatikasi. – Toshkent: Fan, 2006.
5. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London: Longman, 1985.
6. Scaggs Dzh. Crime Fiction. – London: Routledge, 2005.
7. Sulaiman M. A Contrastive Analysis Between English and Indonesian Negations: A Case of Negative Markers. – English Community Journal, 2020, Vol. 4, No. 1, pp. 33–44.
8. Symons J. Bloody Murder: From the Detective Story to the Crime Novel. – London: Faber & Faber, 1972.

UO'K 159.9:316.772.4

OKULESIKA VA NOVERBAL MULOQOTDAGI O'ZIGA XOSLIKLAR

(ingliz va o'zbek tillari materialida)

G.Narmurodova, dots., PhD, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Zamonaviy tilshunoslikda antroposentrik tadqiqotlar rivojida inson tabiatini, uning xatti-harakatlarini namoyon qiluvchi har qanday lingvistik tahlil ahamiyatli hisoblanadi. Mazkur ilmiy tahlil noverbal muloqot va uning komponentlari tahliliga bag'ishlangan bo'lib, chog'ishtirilayotgan ingliz va o'zbek tillarida okulesik elementlardagi o'ziga xosliklar aniqlandi. Okulesika termining mazmun jihati va qo'llanilish doirasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: paralingvistika, kinesika, okulesika, noverbal muloqot, lingvomadaniyatshunoslik, frazemalashgan paralingvistik elementlar, antroposentrizm, psixolingvistika, sotsiolingvistika.

Аннотация. В современной лингвистике в рамках развития антропоцентрических исследований любое лингвистическое исследование, отражающее природу человека и его поведение, считается значимым. Данное исследование посвящено анализу невербальной коммуникации и её компонентов, а также выявлению специфических особенностей окулесических элементов в сопоставляемых английском и узбекском языках. Семантическое содержание и сфера применения термина окулесика проанализированы с научно-теоретической точки зрения.

Ключевые слова: паралингвистика, кинесика, окулесика, невербальная коммуникация, лингвокультурология, фразеологизированные паралингвистические элементы, антропоцентризм, психоллингвистика, социоллингвистика.

Abstract. In modern linguistics, within the development of anthropocentric research, any linguistic analysis that reflects human nature and behavior is considered significant. This study analyzes nonverbal communication and its components and identifies specific features of oculesic elements in the English and Uzbek languages. The semantic content and scope of application of the term oculesics are analyzed from a scientific and theoretical perspective.

Keywords: paralinguistics, kinesics, oculesics, nonverbal communication, linguoculturology, phraseologized paralinguistic elements, anthropocentrism, psycholinguistics, sociolinguistics.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikning antroposentrik tabiatini yorituvchi lingvistik tadqiqotlar ko'p qirrali jarayon bo'lib, turli mavzular va muammolar tahlilini qamrab olmoqda. Xususan: til va madaniyat o'rtasidagi munosabatlar, til va nutq masalasi, inson muloqotining ko'p qirrali ekanlini o'rganish dolzarblikni kasb etadi. Til va nutq masalasi mavjud ekan, bu til ilmining psixologiya, fiziologiya, tibbiyot, sotsiologiya sohalari bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Tahlil etilayotgan mavzu aynan noverbal muloqot shakli va uning komponentlari tahliliga bag'ishlangan. Noverbal muloqot rus tilshunoslari S.M. Andrianov, P.R. Volos hamda N.I. Gorelov ta'biri bilan aytganda "og'zaki bo'lmagan muloqot", "og'zaki bo'lmagan xatti-harakat", "og'zaki bo'lmagan semiotika" sifatida talqin qilinadi [1].

Dunyo tilshunosligi rivojlanayotgan, taraqqiy etayotgan bir davrda turli nazariyalar va g'oyalar ham yaratilmoqda. Qiyosiy va chog'ishtirma aspektdagi izlanishlar natijasiga tayangan holatda aytish joizki, shaxslararo muloqotda so'zlar ma'lumotlarning atiga yetti foizini yetkaza oladi deb ta'kidlanadi. Insonlar kundalik muloqot jarayonida axborotni yetkazishda bevosita tana harakatlari orqali fikr bildirishga ehtiyoj sezishadi. Ekstralingvistik vositalar verbal muloqotga hamroh bo'ladi: ular ma'lum bir nutq harakatining noaniqligini bartaraf etishga qodir va og'zaki nutqda yo'qolgan axborot mazmunini to'ldirishga imkon beradi.

Bugungi kunda kommunikativ tilshunoslikda muloqot ishtirokchilari noverbal vositalar orqali ta'sir o'tkazish usullarini va noverbal xatti-harakatlarning lingvistik ifodasini o'rganish psixolingvistik, neyrolingvistik, lingvomadaniy aspektda juda dolzarb ahamiyatga ega hisoblanadi.

Dunyo tilshunoslari va o'zbek tilshunoslari noverbal muloqotning quyidagi komponentlari mavjudligini ta'kidlaydi:

- Paralingvistika;
- Kinetika;
- Proksemika;
- Okulesika.

Dastavval paralingvistika termini izohlansa: Paralingvistika - noverbal vositalarning kommunikativ xususiyatlarini o'rganuvchi tilshunoslik bo'limi hisoblanadi [2]. Tilning kommunikativ funksiyasini amalga oshirishda, adresant va adresat munosabatlarida til foydalanuvchilari yuz ifodalari, imo-ishoralar, mimika, visual kontaklardan foydalanishadi. Bu komponentlar insonning ruhiy holatidagi o'zgarishlarni, ichki kechinmalarini ifodalashga yordam beradi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, noverbal vositalar har doim ham verbal mazmun bilan uyg'un emas va hatto ularga zid kelishi ham mumkin. Bir tilda mavjud bo'lgan paralingvistik element boshqa bir tilda turlicha holatda qo'llanilishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy tahlilni amalga oshirish jarayonida diaxron metod sifatida qo'llaniluvchi chog'ishtirma, tipologik hamda sinxron tadqiqot metodlari sirasiga kiruvchi: lingvistik tavsiflash metodidan, komponent tahlil usulidan, kontekstual tahlil, lingvomadaniy tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Ilm ahliga ayonki, noverbal muloqot - til, tovush nutqining qo'llanilishiga asoslanmagan bo'lib, bu mimika, imo-ishoralar, pantomimika, sensor yoki tana orqali aloqalar vositasidagi muloqot shakli hisoblanadi. Bu shaxslararo muloqotda o'zga shaxsdan qabul qilinadigan taktil, ko'rish, eshitish hamda boshqa sezgi va tasavvurlar majmuasidan iboratdir. Inson muloqotining

noverbal shakli hissiyot va xulq-atvor darajalarida hamfikirlikka erishish orqali o'zaro ta'sir ko'rsatishga imkon beradi.

Noverbal muloqotning komponenti bo'lgan okulesika til ilmida ahamiyatli hisoblanadi. Okulesika – muloqotning noverbal vositalaridan biri hisoblangan ko'z ifodalari, ko'z “tili” anglatadigan axborotlarni tadqiq etuvchi soha [3]. Anglashiladiki, ko'z qarashlarda insonning milliy-madaniy qadryatlari ham mavjud hisoblanadi. Noverbal vositalar orasida ko'zlarning funktsiyalari va xususiyatlari alohida qiziqish uyg'otadi. Ko'zlar ko'pincha majoziy ma'noda qalbning ko'zgusi deb ataladi, bu ularning insonning haqiqiy his-tuyg'ulari va hissiy holatlarini aks ettirishini anglatadi. Kommunikativ vaziyatdagi okulesik xatti-harakat informatsion bo'lib, ko'zlar atrofida joylashgan mushaklarning faolligi natijasida ko'zlardagi tashqi o'zgarishlar, ko'z harakatlari ya'ni ko'zlarini miltillatish, ko'zini suzish, ko'z qisish kabi muhim omillar mavjud. Ko'z yoshlari, shuningdek, ko'z bilan aloqa qilish davomiyligi ko'zlar bilan bog'liq aniq ma'lumot manbalari hisoblanadi. Vizual harakatlar turli xalqlarda turlicha qo'llanilish xususiyatiga ega. Chog'ishtirilayotgan ingliz va o'zbek tillarida ham bu holat turlicha namoyot bo'ladi.

Ko'z bilan aloqa qilish kuchli og'zaki bo'lmagan muloqot usuli bo'lib, hurmat, ishonch va qiziqishni ifodalaydi. Biroq, uning ma'nosi va ahamiyati turli madaniyatlarda juda katta farq qiladi. Turli madaniyatlardagi bu farqlarni, xususan, ko'z bilan aloqa qilishni tushunish, tushunmovchiliklarning oldini olish va turli kelib chiqishi bo'lgan odamlar bilan yaxshiroq aloqalarni o'rnatish uchun juda muhimdir.

Ingliz milliy-madaniyatida ko'z bilan muloqot (eye contact) quyidagi ma'nolarni ifodalaydi:

- **Slef confidence;**
- **Respect;**
- **Effective communication;**
- **No lying words.**

Ko'z bilan aloqa ingliz yozuvchilarining asarlarida va qahramonlari nigohida ham gavdalangan. Qahramonlarimiz Jane hamda Lizzyning nigohlarida ishonch va qat'iyat mavjudligini anglashimiz mumkin.

Ingliz tili: *Jane shows quiet confidence through her gaze when speaking to Mr. Rochester: “I looked at him steadily.” In this example, this simple steady eye contact shows Jane’s self-respect and courage, even though she is socially inferior.* [Charlotte Brontë. Jane Eyre, 1847.]

Elizabeth Bennet is known for her confident manner, often reflected in her expression and gaze: “She looked at him with a playful yet steady glance.”

Lizzy’s eye contact suggests intelligence and self-assurance, especially when challenging Darcy. [Jane Austin. Pride and Prejudice, 1813.]

O'zbek milliy-madaniyatida bu holat gender nutqida o'ziga xos ko'rinishga ega hisoblanadi. Ko'z bilan muloqot madaniyatimizda g'azabni, hurmatsizlikni ba'zida ayollarning erkaklarga tik boqishi asnosida andishasizlikni ifodalaydi. G'arb va sharq mamlakatlarida okulesik elementlarni bilish, tahlil qilish shuning uchun hanuzgacha dolzarblikni kasb etmoqda. O'zbek tilida okulesik elementlarni qo'llanishi bilan bog'liq iboralar mavjud bo'lib ular quyidagicha: **ko'zini baqraytirmoq, ko'zi chaqchaymoq, ko'zini suzmoq, ko'zini o'ynatmoq, ko'zini olaytirmoq, ko'z ostiga olmoq, ko'zini chirt yumdi, ko'zini chetga qoqib, ko'z qirini tashlamoq, ko'zini jalanglatmoq.**

O'zbek tilida ham mazkur iboralar badiiy adabiyotda qo'llaniladi hamda qahramonning his-tuyg'usi, xatti-harakati va ruhiy holatini ifodalashga xizmat qiladi.

• *Ortiqcha gap o'tmasligini sezgan domla ko'zini chirt yumib, bo'zani shimirib yubordi. Bizni ichishga ko'p zo'rlamadi. “Hali obdan icharsan lar”, – dedi Sulton.* [G'. G'ulom. Shum bola. 30-sahifa.]

• *Xo'jayin xaridorlar bilan qo'l siltashib qo'y sotish bilan ovora edi. Chetga qochgan bir qo'yni tutib kelish ba honasi bilan Omon o'zini to'daga urdi. Men ham boyning ko'zini chetga qoqib, Omonning ketidan yugurib qoldim.* [G'. G'ulom. Shum bola. 79-sahifa.]

• *U chilimni “xurr-xurr” qilib chuqur-chuqur ikki-uch tort di, o'zi ham zo'r, Qarshining tamakisi edi. Elitdi shekilli, rangi o'chib, ko'zini olaytirib, zo'rg'a:*

Ob biyor, ob biyor, - dedi. [G'. G'ulom. Shum bola. 124-sahifa.]

• “*Hali o'n birinchi qavatga chiqish kerak-a, biron yuz zina poya bosarman*”, degan o'y bilan zinani qidirib, **ko'zini jalanglatib** turgan edi, imorat eshigida turgan darvozabon unga yaqinlashib so'ray boshladi:– *Nechanchi qavatga chiqasiz?* [G'. G'ulom. Shum bola. 178-sahifa.]

Tahlilga tortilgan misollarimizda ko'z okulesik elementining frazemalshgan va frazemalashmagan turlarini ko'rishimiz mumkin. Mazkur misollarda visual komponentlar ko'zlar orqali ifoda etish, ma'lumot yetkazish, hissiy holatni ifodalash maqsadida qo'llanilgan.

Ingliz milliy-madaniyatida ayollarning erkaklarni ko'ziga tik boqishi ishonch, qat'iyat belgisi hisoblansa, o'zbek madaniyatida bu holat hurmatsizlik va andishasizlik belgisi hisoblanadi. Mazkur holatni quyidagicha izohlash mumkin:

Abdulla Qodiriyning “O'tgan kunlar” romanida Otabek va Kumush uchrashuvlarida hayo - ibo kuchli tasvirlanadi: **“Kumush uning qarashiga dosh berolmay, ko'zini olib qochdi.”** Mazkur holatda Kumushning ko'zini olib qochishi uning hayosi va andishasini, ochiq qarash, tik boqishdan qochish muloyimlik va odob belgisi hisoblanadi.

Xulosa. Paralingvistik elementlar sifatida ahamiyatli hisoblangan okulesika – ko'z harakatlarini, xulq-atvorni, nigohni va ko'z bilan bog'liq noverbal muloqotni o'rganuvchi soha hisoblanib, mazkur soha bugungi kunda psixolingvistikada affektiv nutq sifatida, lingvomadaniyatshunoslikda paralingvistik lakuna, sotsiolingvistikada gender nutqidagi noverbal muloqotdagi o'ziga xosliklarni o'rganish yuzasidan hamon dolzarb hisoblanmoqda. Okulesika terminini - vizual diqqat, nigoh va yuz ifodasining boshqa nozik elementlarni o'rganuvchi fan diyishimiz mumkin. Yuqoridagi tahlillarga asoslanib xulosa qilsak, nigohlar, ko'z vositasida axborot berish madaniy qadryatlarni ifodalashda ahamiyatli bo'lib, lingvistik bilimni talab etadi. Ingliz milliy-madaniyatida ayollar noverbal muloqotida eye contact ishonch, hurmat, qat'iyatni ifodalsa, o'zbek milliy-madaniyatida ko'zini olib qochish - andisha, odob, hurmat belgisi ekanligi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Андрианов М. С. Анализ процессов невербальной коммуникации как паралингвистики // Психологический журнал. 1995. Т. 16. № 5. С. 115-121.
2. Волос Р. П. Введение в изучение невербальной коммуникации русского языка // Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Страна новеждение и преподавание русского языка иностранцам. М.: Изд-во МГУ, 1972. С. 74-82.
3. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации. М.: Изд-во ЛКИ, 2007. 112 с.
4. Xudoyberganova D.S. Zamoaviy tilshunoslik terminlari izohli lug'ati. – Toshkent: Bookmany print, 2024. -112.
5. Abdulla Qodiriy. O'tgan kunlar. Elektron kutubxona: Ziya.net.
6. G'afur G'ulom. Shum bola qissa. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 192 b.
7. Charlotte Brontë. Jane Eyre. 1847.
8. Jane Austin. Pride and Prejudice. 1813.

UO'K 830.1

INGLIZ VA O'ZBEK NASRIDA MAKTUBLARDA POETIK ELEMENTLARNI O'RGANISH

M.N.Narzulloyeva, o'qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Orcid ID: 0009-0001-1614-4039

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek nasrida maktublardagi poetik elementlarni tadqiq qiladi va ularning epistolyar adabiyotning shaxsiy ifoda va insoniy aloqani shakllantirishdagi rolini yoritadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, maktublar nafaqat muloqot vositasi sifatida, balki murakkab hissiy va madaniy nozikliklarni yetkazuvchi badiiy vosita sifatida ham xizmat qiladi. Ingliz adabiyotida maktublar shaxsiy his-tuyg'ularni, ijtimoiy tanqidni va ekzistensial izlanishni ifodalash uchun metafora, tasvir va ritmdan foydalanadi, bu holat John Keats va Virginia Woolfning maktublarida yaqqol ko'rinadi.

Kalit so'zlar: epistolyar adabiyot, poetik elementlar, ingliz nasri, o'zbek nasri, madaniy identitet, hissiy ifoda, uslubiy tahlil.

Аннотация. В данной статье исследуются поэтические элементы писем в английской и узбекской прозе и освещается их роль в эпистолярной литературе в формировании личного самовыражения и человеческих связей. Исследование показывает, что письма служат не только средством коммуникации, но и художественным средством, передающим сложные

эмоциональные и культурные нюансы. В английской литературе письма используют метафоры, образы и ритм для выражения личных чувств, социальной критики и экзистенциальных поисков, что очевидно в письмах Джона Китса и Вирджинии Вульф.

Ключевые слова: эпистолярная литература, поэтические элементы, английская проза, узбекская проза, культурная идентичность, эмоциональное выражение, стилистический анализ.

Abstract. This article explores the poetic elements of letters in English and Uzbek prose and highlights their role in epistolary literature in shaping personal expression and human connection. The study shows that letters serve not only as a means of communication, but also as an artistic medium that conveys complex emotional and cultural nuances. In English literature, letters use metaphor, imagery, and rhythm to express personal feelings, social criticism, and existential exploration, as is evident in the letters of John Keats and Virginia Woolf.

Key words: epistolary literature, poetic elements, English prose, Uzbek prose, cultural identity, emotional expression, stylistic analysis.

Kirish. Epistolyar nasr tushunchasi, asosan, xatlar va yozma aloqa shakllari orqali inson tajribalarini ifodalovchi bir janr sifatida e'tirof etiladi. Uning mohiyati nafaqat yozuv jarayoni, balki unda munosabatlar, fikr va hissiyotlar tarixi ham mujassam. Epistolyar nasr, shuningdek, tarixiy rivojlanish nuqtai nazaridan ham diqqatga sazovor bo'lib, bu janrning shakllanishi va o'sishini doimiy ravishda, zamon va jamiyat o'zgarishlari kontekstida baholash zarur. Mavjud tadqiqotlarda epistolyar nasrning tarixiy taraqqiyoti, janr xususiyatlari va g'oyaviy-estetik jihatlari keng yoritilgan bo'lsa-da, ingliz va o'zbek nasrida maktublardagi poetik elementlarning qiyosiy tahlili yetarli darajada tizimli o'rganilmagan. Aksariyat ishlar alohida adabiy an'ana doirasida olib borilgan bo'lib, epistolyar shaklning madaniy kontekst bilan bog'liq poetik farqlari va o'xshashliklari kam yoritilgan. Shu jihatdan mazkur tadqiqot epistolyar nasrni ikki xil adabiy-madaniy muhitda qiyosiy o'rganish orqali mavjud ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Mazkur tadqiqot epistolyar adabiyotning poetik imkoniyatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi hamda ingliz va o'zbek nasrida maktub janrining o'ziga xos estetik va madaniy xususiyatlarini ochib berish orqali adabiy qiyosiy tadqiqotlar rivojiga ma'lum hissa qo'shadi.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda asosan qiyosiy-adabiy va gerменевтик tahlil metodlari qo'llanildi, ushbu metod ingliz va o'zbek epistolyar matnlaridagi o'xshash va farqli jihatlarni aniqlashga xizmat qildi. Poetik unsurlarni ko'rsatib berishda stilistik va poetik tahlil metodi muhim ahamiyat kasb etdi. Bundan tashqari, maktub shaklning madaniy asoslarini yoritishda madaniy-kontekstual yondashuvdan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek nasrida maktublar nafaqat aloqa vositasi, balki muhim poetik va estetik imkoniyatlarga ega bo'lgan badiiy shakldir. Har ikki millat adabiy an'anasida maktublar hissiylikni ifodalab beradi, biroq poetik elementlarning qo'llanishi madaniy va estetik omillar asosida farqlanadi. Ingliz epistolyar matnlarida poetik vositalar asosan individuallik va ichki refleksiyani ifodalashga xizmat qiladi. Metafora va tasviriy unsurlar orqali muallifning shaxsiy kechinmalari, ruhiy izlanishlari va "Men" obrazi introspektiv ohangda ochib beriladi. O'zbek epistolyar nasrida esa poetik elementlar jamoaviy ong, milliy qadriyatlar va axloqiy mezonlar bilan uyg'unlashgan tarzda qo'llanadi.

Muhokama. Epistolyar nasrning tarixi, shakllari va shaxsiy tafakkurni qo'llab-quvvatlashdagi ahamiyatini tahlil qilishda, avvalambor uning tarixi va rivojlanish jarayoniga diqqat qaratish zarur. Epistolyar nasr, yozma aloqa vositasi sifatida, Drevnegrek davridanoq boshlanib, o'zimizdan boshqa shaxslarga, jamiyat va ijtimoiy munosabatlarga ta'sir qiluvchi dastlabki shakllarda paydo bo'lgan. Orif Bozorov fikriga ko'ra "Rimda II asrdan boshlab maktublar alohida janr o'laroq e'tirof etildi. Bu o'rinda Sidoniy, Fronton, Simmax Ennodiy kabi mualliflarni eslatish mumkin. Maktub astasekinlik bilan alohida janr sifatida mukammallashib, soddalik o'rnini ritorika, so'z san'atiga xos badiiylik egalladi. Tarixiy davrlar mobaynida, bu formalar bitta muhitda ko'proq shaxsiy muomalalarni, falsafiy va madaniy almashuvlarni tadqiq etish uchun qo'llangan. Epistolyar janrning shakllari tarixiy munosabatlar bilan birga rivojlangan. Ularning orasida xat va majmualar, shunday

bo'lsada, esdalik daftarchalari, jurnallar va kitoblarni ham ko'rsatish mumkin. Bu shakllar, ularni yozish jarayonida avtorning shaxsiy tafakkuri va u bilan bog'liq aloqa o'rtasidagi munosabatlarni aniqlashda muhimdir. Epistolyar nasr, o'z nosirasida, o'zida fikrlash, his qilish va shaxsiy tafakkurni rivojlantirish uchun kerakli imkoniyatlarni yaratadi. Epistolyar janrdagi xatlarning o'zida odamlarning ijtimoiy va shaxsiy muammolarini muhokama qilish, ularning ichki dunyosini o'rganish va bir-birlariga muvofiqlashish jarayonlari joyiyligida muhim ahamiyatga ega.

Jamiyatimizda epistolyar nasrni faollashtirish, shubhasiz, shaxsiy tafakkurning rivojlanishiga ham xizmat qiladi. U faqatgina aloqa vositasini yaratmasa, balki insoniy atrof, ichki his-tuyg'ularni va jamiyatni o'zgarishi bilan bo'lakka olib borishda ham katta ahamiyatga ega. Bu janr shaxsiy xabar almashinuvi orqali ifodalanadigan hikoya va badiiy ifoda tizimlarini o'z ichiga oladi. Maktub shaklidagi adabiyot hissiy ifodani va insoniy aloqani ta'minlovchi asosiy vosita sifatida xizmat qiladi, mualliflarga o'z ichki fikr va his-tuyg'ularini intim uslubda namoyon qilish imkonini beradi. Epistolyar adabiyot insoniy munosabatlar, tajribalar va ijtimoiy-madaniy kontekstlarni tahlil qilish uchun noyob nazariy maydon yaratadi. Bu, ayniqsa, ingliz va o'zbek adabiy an'analari doirasida dolzarbdir, chunki maktub yozish oddiy muloqotdan oshib, mavzuvii mazmun bilan boyitilgan murakkab badiiy vositaga aylanadi.

Epistolyar adabiyot tushunchasi turli poetik elementlarning integratsiyasidan kelib chiqadi, masalan, metafora, tasvir va ritm, bu elementlar har bir tilning o'ziga xos lingvistik va madaniy tuzilmalari bilan bog'liq. Ingliz adabiyotida maktublar ko'pincha nafaqat mehr-muhabbat yoki shaxsiy his-tuyg'ularni ifodalash vositasi sifatida ishlatilgan, balki ijtimoiy tanqid, ekzistensial izlanishlar yoki tarixiy voqealarni yetkazuvchi vosita sifatida ham qo'llanilgan. Masalan, romantik shoira John Keatsning maktublari yoki Virginia Woolfning ekzistensial savollarini o'z ichiga olgan xatlar shaxsiy tushuncha bilan kollektiv madaniy tadqiqotlarning uyg'unlashuvini yoritadi. Ingliz epistolyar matnlarida shaxsiy identifikatsiya ko'pincha dinamik va ko'p qirrali hodisa sifatida talqin etilib, u ijtimoiy munosabatlar hamda shaxslararo aloqalar ta'sirida shakllanadi. Ushbu maktublarda qo'llaniladigan poetik elementlar "Men" obrazining "Boshqa" bilan o'zaro munosabati orqali ochilishiga xizmat qiladi, bunda muhabbat shaxsning o'zini anglash jarayonida muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Boshqa tomondan, o'zbek nasri maktub yozishda o'ziga xos poetik elementlarga ega bo'lib, ko'pincha Markaziy Osiyo jamiyatlarida chuqur ildiz otgan og'zaki an'ana va madaniy qadriyatlarni aks ettiradi. O'zbek adabiyotida maktublar shaxsiy hikoyaning ifodasi sifatida xizmat qiladi, bu yerda hissiy ifoda madaniy identitet bilan uyg'unlashadi. Xallieva ta'kidlaganidek, shaxsiy hikoya adabiyotda diaspor tajribasi, oila aloqalari va ijtimoiy bog'lanishlarni ifodalash vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Shu kontekstda maktublar og'zaki hikoya estetikasini aks ettiradi, jonli tasvirlar va lirikalik xususiyatlar orqali o'zbek xalqining madaniy merosiga mos keladi.

Shuningdek, ikkala adabiy an'anada hissiy ifoda va shaxsiy aloqaning mavzuvii ahamiyati zaiflik va munosabatlarga yondashuv bilan o'ziga xos ifodalanadi. Ingliz epistolyar asarlarda hissiy his-tuyg'ular ko'pincha introspeksiya va tashqi ifoda o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sir orqali namoyon bo'ladi, bu shaxsiy va ekzistensial qatlamlarni ochib beradi. Bu ta'sir ohangi kitobxonlarni nafaqat muallifning shaxsiy olamiga, balki inson tajribasi va ijtimoiy kutishlar atrofida kengroq muloqotga taklif qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek nasrida maktublardagi poetik elementlarni tahlil qilish inson ifodalarining boy va turli qirralarini ochib beradi, ular geografik va lingvistik chegaralarni oshib ketadi. Ushbu epistolyar shakllarni tahlil qilish orqali mavzuvii ahamiyat, uslubii farqlar va madaniy nozikliklarni chuqurroq tushunish mumkin, shu bilan birga shaxsiy hikoyaning insoniy tajribaning fundamental jihati sifatida universal ekanligini ham qadrlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Xallieva G. U. Qiyosiy adabiyotshunoslik. -Toshkent: Akademnashr,2020.
2. Yoqubov I. Mustaqillik davri o'zbek romanlari poetikasi. -Toshkent:Nurafshon Business, 2021.
http://rasul.template.uz/sites/default/files/mustaqillik_davri_ozbek_romanlari_poetikasi_i.yoqubov.pdf
3. Jo'raqulov U., Xallieva G., Qosimov A. Qiyosiy adabiyotshunoslik. -Toshkent,2025.
https://komparativistika.uz/storage/training_manual_files/files/Uzoq%20Joraqulov%20%20qollanma.pdf

**TA'QIQ NUTQIY AKTINING BEVOSITA VA BILVOSITA IFODALANISH SHAKLLARI:
PRAGMATIK TAHLIL**

M.V.Nasridinov, o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
M.A.Xojimatova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqola ta'qiq nutqiy aktining bevosita va bilvosita ifodalanish shakllarini pragmatik jihatdan tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda ta'qiq nutqiy aktlarining lingvistik va kommunikativ xususiyatlari, ularning turli nutq vaziyatlarida qo'llanishi hamda ijtimoiy omillar bilan bog'liqligi yoritiladi. Bevosita va bilvosita ta'qiq shakllarining farqlari, ularning pragmatik funksiyalari va xushmuomalalik strategiyalari bilan aloqasi tahlil qilinadi. Tadqiqot Speech Act Theory hamda Politeness Theory nazariyalariga asoslanadi.

Kalit so'zlar: Ta'qiq nutqiy akti, bevosita va bilvosita ifodalanish, lingvopragmatika, pragmatik tahlil, xushmuomalalik strategiyalari.

Аннотация. Данная статья посвящена прагматическому анализу прямой и косвенной форм выражения речевого акта запрета. В ней освещаются лингвистические и коммуникативные свойства речевых актов запрета, их использование в различных речевых ситуациях и их связь с социальными факторами. Анализируются различия между прямой и косвенной формами запрета, их прагматические функции и их связь со стратегиями вежливости. Исследование основано на теориях теории речевых актов и теории вежливости.

Ключевые слова: Закон о запрете запретительной речи, прямая и косвенная речь, лингвопрагматика, прагматический анализ, стратегии вежливости.

Abstract. This article is devoted to analyze direct and indirect speech act forms from a pragmatic view. It highlights the linguistic and communicative properties of prohibitive speech acts, their use in various speech situations, and their relationship to social factors. The differences between direct and indirect forms of prohibition, their pragmatic functions and their relationship with politeness strategies are analyzed. The study is based on the theories of Speech Act Theory and Politeness Theory.

Key words: Speech acts of prohibition, direct and indirect expression, linguopragmatics, pragmatic analysis, politeness strategies.

Zamonaviy tilshunoslikda nutqiy aktlar nazariyasi til va nutq o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishda muhim o'rin egallaydi. Nutq jarayonida insonlar nafaqat axborot almashadi, balki muayyan kommunikativ maqsadlarni amalga oshiradi. Shu jihatdan, ta'qiq nutqiy aktlari muloqotda muhim o'rin tutib, suhbatdoshning muayyan harakatini cheklash yoki man etishga xizmat qiladi. Bunday nutqiy birliklar o'zining lingvistik shakli bilan bir qatorda, pragmatik xususiyatlari, ya'ni kontekst, ijtimoiy munosabatlar va kommunikativ vaziyat bilan chambarchas bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Nutqiy aktlar nazariyasi ilk bor John L. Austin tomonidan ilgari surilib, keyinchalik John Searle tomonidan rivojlantirilgan [1]. Ushbu nazariyaga ko'ra, nutqiy birliklar faqat ma'no ifodalab qolmay, balki muayyan harakatni ham bajaradi. Ta'qiq nutqiy aktlari direktiv nutqiy aktlar turkumiga kirib, ular orqali suhbatdoshning harakati boshqariladi.

Ta'qiq nutqiy aktlarini o'rganish nutqiy aktlar nazariyasi doirasida shakllangan bo'lib, ushbu yo'nalishdagi dastlabki ilmiy qarashlar John L. Austin nomi bilan bog'liq [1]. U nutqiy aktlarni lokutsion, illokutsion va perlokutsion turlarga ajratib, nutq orqali amalga oshiriladigan harakatlarning mohiyatini ochib bergan. Keyinchalik John Searle (1969, 1975) ushbu nazariyani rivojlantirib, nutqiy aktlarning tasnifini takomillashtirdi hamda direktiv nutqiy aktlar, jumladan, ta'qiq aktlarining funksional xususiyatlarini izohladi [2]. Pragmatika doirasida nutqiy aktlarning kontekstga bog'liqligi masalasi keng o'rganilgan. Bu borada H. P. Grice tomonidan ilgari surilgan kooperatsiya prinsipi va implikatura nazariyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu nazariya bilvosita nutqiy aktlarning mazmunini tushunishda asosiy vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi, chunki ko'pincha ta'qiq bevosita

emas, balki yashirin ma'no orqali ifodalanadi. Shuningdek, nutqiy aktlarning ijtimoiy jihatlarini Penelope Brown va Stephen Levinson tomonidan ishlab chiqilgan xushmuomalalik nazariyasi asosida tadqiq etilgan. Ularning fikriga ko'ra, ta'qiq nutqiy aktlari "yuzga tahdid soluvchi aktlar" sifatida qaraladi va shu sababli nutq ishtirokchilari o'rtasidagi ijtimoiy muvozanatni saqlash maqsadida ko'pincha bilvosita shakllarda ifodalanadi. [3]

Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda ta'qiq nutqiy aktlarining lingvopragmatik xususiyatlari turli tillar misolida o'rganilmoqda. Xususan, bevosita va bilvosita ifodalanish shakllari, ularning pragmatik funksiyalari hamda kommunikativ vaziyatga bog'liqligi alohida e'tiborga olinadi. Shunga qaramay, mavjud tadqiqotlarda ta'qiq nutqiy aktlarining bevosita va bilvosita ifodalanish shakllarini tizimli ravishda pragmatik jihatdan qiyosiy o'rganish yetarli darajada yoritilmagan. Mazkur maqola aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilib, ta'qiq nutqiy aktlarining lingvopragmatik xususiyatlarini chuqur tahlil qilishni maqsad qiladi.

Ta'qiq nutqiy akti Speech Act Theory doirasida *direktiv nutqiy aktlar* turkumiga kiradi. Uning asosiy kommunikativ vazifasi — suhbatdoshni ma'lum bir harakatni bajarishdan to'xtatish yoki man etishdan iborat. Mazkur nutqiy akt muloqot jarayonida turli shakllarda, xususan, *bevosita* va *bilvosita* tarzda ifodalanadi. Bevosita ta'qiq nutqiy akti odatda *aniq*, *ochiq* va *grammatik jihatdan buyruq yoki inkor shaklida* ifodalanadi. Bunda gapning illokutsion maqsadi (ta'qiqlash) yashirin emas, balki to'g'ridan to'g'ri ifodalanadi. U o'z ichiga bir nechta lingvistik belgilarni oladi: imperativ (buyruq) shakli; inkor shakllar (*-ma*, *emas*, *mumkin emas*); qat'iy ohang.

Bevosita ta'qiq nutqiy aktlarida illokutsion maqsad ochiq va aniq ifodalanadi. Masalan, o'zbek tilidagi "Buni qilma!" yoki ingliz tilidagi "Don't do that!" gaplari imperativ shaklda bo'lib, suhbatdoshga bevosita ta'sir o'tkazishga qaratilgan. Ushbu misollarda nutqiy aktning direktiv xususiyati yaqqol namoyon bo'ladi, ya'ni so'zlovchi suhbatdoshning harakatini to'xtatishni qat'iy tarzda talab qiladi. Bunday shakllar odatda ijtimoiy jihatdan yuqori maqomga ega shaxslar tomonidan yoki rasmiy vaziyatlarda qo'llanadi.

Bilvosita ta'qiq nutqiy aktlarida esa ta'qiqning illokutsion maqsadi yashirinroq tarzda ifodalanadi va ko'pincha kontekst orqali anglashiladi. Masalan, o'zbek tilidagi "Balki buni qilmaganing ma'quldir" yoki ingliz tilidagi "You shouldn't do that" gaplari tashqi shakl jihatidan maslahat yoki tavsiya ko'rinishida bo'lsa-da, ularning asl kommunikativ maqsadi ta'qiqni ifodalashdan iborat. Bu yerda nutqiy aktning kuchi yumshatilgan bo'lib, suhbatdoshga bosim kamroq darajada yetkaziladi. Mazkur holat Politeness Theory doirasida izohlanib, bunday strategiyalar suhbatdoshning "yuzini saqlash"ga xizmat qiladi. Bunda suhbatdoshni noqulay holatga qo'ymaslik, hurmatini saqlash va obro'siga putur yetkazmaslik kabi tushunchalar nazarda tutiladi. Ta'qiq (ta'qiqlash) odatda insonning biror harakat qilishini cheklaydi, shu sabab u "yuzga tahdid soluvchi" akt hisoblanadi. Ilmiy jihatdan nutqiy aktlar nazariyasida ikki xil "yuz" bo'lib, biri ijobiy (positive face) – inson boshqalar tomonidan qabul qilinishni xohlaydi, biri esa salbiy (negative face) – bunda inson o'z erkinligini saqlamoqchi bo'ladi. Ta'qiq nutqiy aktlari, xususan, bevosita ta'qiqlash aynan salbiy yuzga qaratilgan holda erkinlikni cheklash orqali yuzaga keladi.

Shuningdek, "Bu yerga kirmang!" va "Yaxshisi bu yerga kirmang" misollarini qiyoslash orqali ham bevosita va bilvosita shakllar o'rtasidagi farqni kuzatish mumkin. Birinchi gapda ta'qiq qat'iy buyruq shaklida berilgan bo'lsa, ikkinchi gapda "yaxshisi" birlik orqali yumshatish strategiyasi qo'llanib, nutqning pragmatik ta'siri o'zgartirilgan. Natijada, bir xil mazmun turli lingvistik vositalar orqali muloqotda turlicha ta'sirini ko'rsatadi. Demak, ta'qiq nutqiy aktlarining bevosita va bilvosita shakllari o'rtasidagi asosiy farq ularning ifodalanish darajasi va pragmatik ta'sir kuchi bilan belgilanadi. Bevosita shakllar aniq va kuchli ta'sirga ega bo'lsa, bilvosita shakllar xushmuomalalik strategiyalari orqali yumshatilgan holda ifodalanadi va kommunikativ muvozanatni saqlashga xizmat qiladi.

O'z navbatida, bilvosita ta'qiq nutqiy aktlari to'g'ridan to'g'ri ta'qiqlamasdan, balki maslahat, ogohlantirish yoki ishora orqali ifodalanadi. Bu holatda ta'qiqning haqiqiy ma'nosi ko'pincha kontekst orqali anglashiladi. Bu jarayonni tushuntirishda Politeness Theory muhim rol o'ynaydi, chunki ta'qiq odatda "yuzga tahdid soluvchi akt" hisoblanadi va yumshatiladi: modal vositalar (*kerak*

emas, yaxshisi, balki); *Balki buni qilmaganing ma'quldir*. Maslahat shakllari; *Yaxshisi bu yerga kirmang*. Savol yoki ehtimol ifodalari: *Buni qilish xavfli bo'lishi mumkin*.

Xulosa qilib aytganda, ta'qiq nutqiy aktlari Speech Act Theory doirasida muhim direktiv birlik sifatida muloqotda suhbatdosh harakatini cheklashga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari ularning bevosita va bilvosita shakllarda ifodalanishini hamda ushbu shakllarning tanlanishi kommunikativ vaziyat va ijtimoiy omillarga bog'liqligini ko'rsatdi. Bevosita shakllar qat'iy va aniq bo'lib, ko'proq hokimiyat munosabatlari ustun vaziyatlarda qo'llanadi, bilvosita shakllar esa Politeness Theory asosida xushmuomalalik strategiyalari orqali kommunikativ muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. Umumiy olganda, bevosita va bilvosita shakllarning o'zaro munosabati nutqiy muloqot samaradorligini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Austin J. L. *How to Do Things with Words*. – Oxford: Oxford University Press, 1962.
2. Searle J. R. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
3. Brown P., Levinson S. C. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
4. Leech G. N. *Principles of Pragmatics*. – London: Longman, 1983.
5. Yule G. *Pragmatics*. – Oxford: Oxford University Press, 1996.
6. Mahmudov N. *Til va nutq*. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
7. Searle J. R. "Indirect Speech Acts" // *Syntax and Semantics*. – 1975. – Vol. 3. – P. 59–82.
8. Grice H. P. "Logic and Conversation" // *Syntax and Semantics*. – 1975. – Vol. 3. – P. 41–58.

UO'K 82-36:801.81

O'ZBEK VA INGLIZ ADABIYOTLARIDAGI ARXETIPIK OBRAZLARNING QIYOSIY TAHLILI

L.M.Nazarova, mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek va ingliz adabiyotlaridagi arxetipik obrazlarning qiyosiy tahliliga bag'ishlangan. Arxetip nazariyasining asoschisi Karl Gustav Yungning konsepsiyasi asosida ikki adabiyotdagi umuminsoniy obrazlar – oqil keksa, ona, bola, yorug'lik va zulmat, shuningdek, diniy-motivatsion arxetiplarning badiiy talqini o'rganiladi. Tahlillar davomida Uilyam Shekspir, T.S. Eliot kabi ingliz adiblari hamda Alisher Navoiy, Isajon Sulton, Shukur Xolmirzayev kabi o'zbek yozuvchilari asarlaridagi arxetipik obrazlar qiyoslanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, turli madaniyat va davrlarda yaratilgan asarlarda umuminsoniy arxetiplar o'ziga xos milliy va tarixiy kontekstda talqin etilgan bo'lsa-da, ularning mazmun-mohiyati mushtarakligicha qoladi.

Kalit so'zlar: arxetip, kollektiv ongsizlik, qiyosiy adabiyotshunoslik, obraz, ramz, o'zbek adabiyoti, ingliz adabiyoti, Karl Yung.

Аннотация. Данная статья посвящена сравнительному анализу архетипических образов в узбекской и английской литературе. На основе концепции Карл Густав Юнг - основателя теории архетипов - исследуется художественная интерпретация универсальных образов в обеих литературах, таких как мудрый старец, мать, ребёнок, свет и тьма, а также религиозно-мотивационные архетипы. В ходе анализа сопоставляются архетипические образы в произведениях английских писателей, таких как Уильям Шекспир и Т. С. Элиот, с произведениями узбекских авторов, таких как Алишер Навои, Исажон Султон и Шукр Холмизаев. Результаты исследования показывают, что, несмотря на интерпретацию универсальных архетипов в специфических национальных и исторических контекстах различных культур и эпох, их сущностное содержание остаётся общим и универсальным.

Ключевые слова: архетип, коллективное бессознательное, сравнительное литературоведение, образ, символ, узбекская литература, английская литература, Карл Юнг.

Abstract. This article is devoted to a comparative analysis of archetypal images in Uzbek and English literature. Based on the concept of Carl Gustav Jung, the founder of archetype theory, the

study examines the artistic interpretation of universal images in both literatures, such as the wise old man, the mother, the child, light and darkness, as well as religious and motivational archetypes. In the course of the analysis, archetypal images in the works of English writers such as William Shakespeare and T. S. Eliot are compared with those found in the works of Uzbek authors such as Alisher Navoi, Isajon Sulton, and Shukur Kholmirezayev. The results of the study show that although universal archetypes are interpreted within specific national and historical contexts in works created in different cultures and periods, their essential meaning remains common and shared.

Key words: archetype, collective unconscious, comparative literature, image, symbol, Uzbek literature, English literature, Carl Jung.

O'zbek va Ingliz adabiyotshunoslikda arxetip tushunchasi muhim o'rin tutadi. "Arxetip" atamasi yunoncha "arche" (boshlang'ich) va "typos" (namuna, obraz) so'zlaridan tarkib topgan bo'lib, dastlab avliyo Avgustin asarlarida uchraydi. Shveysariyalik psixolog va faylasuf Karl Gustav Yung bu tushunchani ilmiy muomalaga kiritib, uni "kollektiv ongsizlik" nazariyasi bilan bog'lagan. Yung ta'kidlashicha, arxetiplar "ibtidoiy zamondan meros bo'lib qolgan tasvirlar bo'lib, ular insoniyatning umumiy ruhiy merosini tashkil etadi" [1].

O'zbek va ingliz adabiyotlari turli madaniy-tarixiy zaminlarda shakllangan bo'lsa-da, ularda umuminsoniy arxetipik obrazlarning o'xshash talqinlarini kuzatish mumkin. Bu esa qiyosiy adabiyotshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biridir. Mohinur Axunjanova va Zebo Botirovalarning ta'kidlashicha, "arxetip nazariyasi insoniyatning kollektiv tajribasida ildiz otgan fundamental pattern va ramzlarni o'rganadi" [2].

Arxetip nazariyasining nazariy asoslari, Karl Gustav Yungning fikricha, arxetiplar shaxsiy ongsizlikdan farqli o'laroq, butun insoniyat uchun umumiy bo'lgan kollektiv ongsizlikning tarkibiy qismidir. Ular "ibtidoiy tasvirlar" (primordial images) bo'lib, insoniyatning dastlabki davrlaridan meros bo'lib keladi. Yungning so'zlariga ko'ra, "kollektiv ongsizlikni o'z-o'zidan mavjud deb bo'lmaydi; ya'ni u faqat imkoniyatdir - ibtidoiy zamondan bizga mnemonik tasvirlar shaklida meros bo'lib qolgan imkoniyat" [3].

Adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan arxetiplar badiiy asarlarda takrorlanuvchi obrazlar, motivlar va syujetlar sifatida namoyon bo'ladi. Arxetipik obrazlar muayyan madaniyat doirasida shakllangan bo'lsa-da, ularning zamirida umuminsoniy mazmun yotadi. Rahilya Geybullayeva muharrirligida chop etilgan "Archetypes in Literatures and Cultures" to'plamida ta'kidlanganidek, "Leyli va Majnun syujeti Ozarbayjon, Fors, Hind yoki o'zbek adabiyotida qayta hikoya qilinganidek, Troya afsonasi yoki Romeo va Julierra tarixi ingliz va italyan adabiyotida turlicha talqin etilgan" [3].

Ingliz adabiyoti arxetipik obrazlarga boy. Uilyam Shekspir tragediyalarida yorug'lik va zulmat, samoviy jismlar, tabiat va vaqt o'tishi kabi umuminsoniy arxetiplar muhim o'rin tutadi. M.I. Gadoeva va Z. Nurulloevalarning tadqiqotiga ko'ra, "Shekspir tragediyalarida qo'llanilgan arxetipik obrazlar inson mavjudligi, axloq va taqdir haqidagi chuqur g'oyalarni ifodalashga xizmat qiladi" [4].

XX asr ingliz adabiyotining yirik vakili T.S. Eliot ijodida arxetipik obrazlar alohida ahamiyat kasb etadi. Uning "The Waste Land" (Bo's zamin) poemasi qadimgi mifologiyalar va diniy tizimlardan olingan arxetiplar zamonaviy dunyoning ma'naviy bo'shlig'ini ifodalash uchun xizmat qiladi. Eliotning she'riyatidagi arxetiplar tahliliga bag'ishlangan tadqiqotlardan birida ta'kidlanganidek, "shoirning o'ziga xos iste'dodi uning kollektiv ongsizlikning chuqur qatlamlari bilan aloqa o'rnatish va ibtidoiy tasvirlarni badiiy asarda namoyon etish qobiliyatidadir".

Ingliz adabiyotida oqil keksa (wise old man) arxetipi ham keng tarqalgan. Bu obraz donishmand, yo'l ko'rsatuvchi, sirlarni biluvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, J.R.R. Tolkienning "Uzuklar hukmdori" asaridagi Gandalf yoki Artur Kestlerning "Sohil bo'yidagi qaroqchi" asaridagi donishmand obrazlari shular jumlasidandir [5].

O'zbek adabiyoti ham arxetipik obrazlarga boy bo'lib, ular asosan folklor va mumtoz adabiyotdan zamonaviy adabiyotgacha davomiylik kasb etadi. Alisher Navoiy asarlarida Komil inson arxetipi, Farhod va Majnun obrazlari orqali oshiq-ma'shuq munosabatlari, Shayx San'on orqali esa diniy-falsafiy izlanishlar ifodalangan.

Zamonaviy o'zbek adabiyotida Isajon Sulton va Ulug'bek Hamdam asarlarida diniy-falsafiy arxetiplarning yangicha talqinini ko'rish mumkin. Shaxnoza Gaipovanning tadqiqotida ta'kidlanganidek, "Ulug'bek Hamdamning "Yaxshiyam, sen borsan", Isajon Sultonning "Yusuf va Zulayho" hamda Zakariya Tamerning "Kichkina chiroyli Yusuf...ning halok bo'lishi" hikoyalarida bosh qahramon sifatida bir arxetip obraz va diniy motiv olingan". Gaipova Zakariya Tamer hikoyasining nomi" bizni mashhur payg'ambar haqidagi rivoyatga - go'zal Yusuf haqidagi qissaga ishora qiladi", deb yozadi [6].

Shukur Xolmirzayev hikoyalarida esa "chol" va "kampir" arxetiplari muhim o'rin tutadi. Sitara Malikova ushbu arxetiplarni tahlil qilib, "yozuvchining "Podachi", "Qariya", "Tabassum", "Qaytish", "Odam" kabi hikoyalaridagi keksa obrazlari xalq ertaklaridagi personajlar bilan qiyoslanadi" va "realistik asardagi "chol" va "kampir" arxetipik obrazlarining vazifalari ochib beriladi", deb ta'kidlaydi.

Yusuf obrazi arxetipi o'zbek va ingliz adabiyotlaridagi eng yorqin arxetipik obrazlardan birdir. Qur'oni Karim va Bibliyada tilga olingan bu payg'ambar go'zallik, poklik va sabr timsoli sifatida namoyon bo'ladi. Isajon Sultonning "Yusuf va Zulayho" asarida bu arxetip an'anaviy sharqona ruhda talqin etilgan bo'lsa, Ulug'bek Hamdamning "Yaxshiyam, sen borsan" hikoyasida Yusuf obrazi zamonaviy kontekstda qayta yaratilgan. Gaipovanning qayd etishicha, asar boshidanoq muallif dialoglar orqali voqealar bugungi zamonda sodir bo'layotganiga ishora qiladi" [3].

Oqil keksa arxetipi ham ikki adabiyotda muhim o'rin tutadi. Shukur Xolmirzayev hikoyalaridagi chol obrazi xalq ertaklaridagi donishmand qariya timsoliga borib taqaladi. Malikova ta'kidlanganidek, "bu obrazlar xalq ertaklaridagi personajlar bilan qiyoslanadi".

Ingliz adabiyotida esa bu arxetip, masalan, Tolkiennning Gandalf obrazida yoki Star Wars siklidagi Obi-Van Kenobi va Yoda obrazlarida o'z ifodasini topgan. Qizig'i shundaki, Sharq va G'arb adabiyotlaridagi bu obrazlar tashqi ko'rinishda farq qilsa-da (biri sharqona chopon va sallada, ikkinchisi g'arbonaplash va tayog'i bilan tasvirlansa-da), ularning funksiyasi - qahramonga yo'l ko'rsatish, sinovlarda yordam berish, donishmandlik o'rgatish - bir xildir [2].

Yorug'lik va zulmat arxetiplari ham o'zbek va ingliz adabiyotlarida keng qo'llaniladi. Gadoeva va Nurulloevalarning Shekspir va Ulug'bek ijodiga bag'ishlangan tadqiqotida ta'kidlanganidek, "yorug'lik va zulmat, samoviy jismlar, tabiat va vaqt o'tishi kabi umuminsoniy arxetipik obrazlar har ikki adabiy an'analarda ham inson mavjudligi, axloq va taqdir haqidagi g'oyalarni ifodalash uchun qo'llaniladi".

T.S. Eliotning "The Waste Land" asarida suv va qurg'oqchilik, o'lim va qayta tug'ilish arxetiplari muhim o'rin tutadi. Xuddi shunday, o'zbek mumtoz adabiyotida, xususan, Navoiy asarlarida ham yorug'lik (nur) va zulmat (zulmat) arxetiplari orqali ma'naviy kamolot va jaholatga ishoralar qilinadi [4].

Arxetiplar davr va madaniyat o'tishi bilan o'zgarib, yangi ma'no qirralari kasb etadi. Geybullayeva ta'kidlanganidek, "arxetiplarning shakllari bir migrant syujetdan ikkinchisiga o'tishda o'zgarib boradi". Zamonaviy o'zbek adabiyotida an'anaviy arxetiplar yangicha talqin etilmoqda. Masalan, Isajon Sulton va Ulug'bek Hamdam asarlarida diniy-falsafiy arxetiplar zamonaviy inson psixologiyasi bilan uyg'unlashtirilgan holda beriladi.

Ingliz adabiyotida ham xuddi shunday jarayon kuzatiladi. Postmodern adabiyotda an'anaviy arxetiplar ko'pincha dekonstruksiya qilinib, ularga kinoya bilan yondashiladi. Masalan, Jon Faulzning "The French Lieutenant's Woman" asarida viktoria davri adabiyotidagi ayol arxetiplari qayta talqin etilgan.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, o'zbek va ingliz adabiyotlaridagi arxetipik obrazlarning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, turli madaniy va tarixiy sharoitlarda yaratilgan asarlarda umuminsoniy arxetiplarning o'xshash talqinlari mavjud. Yusuf, oqil keksa, yorug'lik va zulmat kabi arxetiplar ikki adabiyotda ham insoniyatning asosiy ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, har bir adabiy an'ana bu arxetiplarni o'zining milliy-madaniy kontekstida talqin etadi. Sharqona tasavvuf va islomiy qadriyatlar o'zbek adabiyotidagi arxetiplarning o'ziga xosligini ta'minlasa, G'arb xristianligi va antik mifologiya ingliz adabiyotidagi arxetiplarning asosiy manbai hisoblanadi. Arxetipik obrazlarning qiyosiy tahlili nafaqat adabiy

aloqalarni, balki turli madaniyatlar vakillarining dunyoqarashi va qadriyat tizimidagi umumiyliklarni ham ochib beradi. Bu esa zamonaviy globallashuv davrida madaniyatlararo muloqotni chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Axunjanova M. S., Botirova Z. Exploring the theory of archetypes // Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Vol. 2, No. 15. – Pp. 251-254.
2. Gaipova Sh. M. Zamonaviy arab va o'zbek hikoyalarida diniy-falsafiy ramzlar // Sharq jurnali. – 2024. – Pp. 90-92.
3. Gadoeva M. I., Nurulloeva Z. Comparative analysis of imagery and themes in Shakespearean tragedies and Ulugbek's works // Pubmedia Social Sciences and Humanities. – 2025. – Vol. 2, No. 4.
4. Geybullayeva R. (Ed.). Archetypes in literatures and cultures. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2012.
5. Jung C. G. On the relation of analytical psychology to poetic art // Contributions to Analytical Psychology. – New York, 1928.
6. Malikova S. O. The archetypical images of "the old man" and "the old woman" in the works of Shukur Kholmirezayev // Periodica. – 2022. – Vol. 7, No. 1.

UO'K 821.512.1

HALIMA XUDOYBERDIYEVA IJODIDA TO'MARIS OBRAZI

U.T.Nazarova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston xalq shoirasi Halima Xudoyberdiyeva she'riyatida To'maris obrazining badiiy talqini va uning folklor an'analari bilan bog'liqligi tahlil qilingan. Shoiri ijodida To'maris shunchaki tarixiy siymo emas, balki milliy matonat, ona sadoqati va erk ramzi darajasiga ko'tarilgani asoslab berilgan. Maqolada shoiraning "Tilovchiman", "Ayolga bosh urish", "O'sh-O'zgan bolalari" kabi she'rlari misolida tarixiy vorisiylik va ayolning jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy mas'uliyati masalalari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: To'maris obrazi, milliy kolorit, folklor an'analari, lirik qahramon, tarixiy vorisiylik, milliy erk, ona timsoli, o'zbek she'riyati.

Аннотация. В данной статье анализируется художественная интерпретация образа Томирис в поэзии Народного поэта Узбекистана Халимы Худойбердиевой и её связь с традициями фольклора. Обосновывается, что в творчестве поэтессы Томирис выступает не просто как историческая фигура, а возведена в ранг символа национального мужества, материнской верности и свободы. На примере таких стихотворений, как «Tilovchiman», «Ayolga bosh urish» и «O'sh-O'zgan bolalari», исследуются вопросы исторической преемственности и социально-политической ответственности женщины в обществе.

Ключевые слова: образ Томирис, национальный колорит, фольклорные традиции, лирический герой, историческая преемственность, национальная свобода, образ матери, узбекская поэзия.

Abstract. This article analyzes the artistic interpretation of the image of Tomyris in the poetry of the People's Poet of Uzbekistan, Halima Khudoyberdiyeva, and its connection with folklore traditions. It is substantiated that in the poet's work, Tomyris is not merely a historical figure but is elevated to the status of a symbol of national fortitude, maternal loyalty, and liberty. Through the analysis of poems such as "Tilovchiman" "Ayolga bosh urish" and "O'sh-O'zgan bolalari" the issues of historical continuity and the socio-political responsibility of women in society are explored.

Key words: image of Tomyris, national color, folklore traditions, lyrical hero, historical continuity, national liberty, image of a mother, Uzbek poetry.

Halima Xudoyberdiyeva ijodida "To'marisning aytganlari" to'plami xalq og'zaki ijodi an'analari bilan chambarchas bog'liqligi bilan ajralib turadi. To'plamda keltirilgan she'rlarda milliy kolorit yaqqol sezilib turadi. Xususan, shoiri ijodida To'maris obrazining o'ziga xos o'rni mavjud. Shoiri o'tmishdagi To'maris siymosiga murojaat etar ekan, uni antik davr tarixchilari bayon qilgan

qolipdan chiqarib, milliy erk va ona sadoqati ramzi darajasiga ko'taradi. Shoiralar talqinida To'maris – bu faqatgina dushman kallasini qon to'la meshga solgan qasoskor emas, balki o'z yerini, bolasini va g'ururini himoya qilgan ona timsolidir.

Shoiralar o'z she'rlarida ayol jozibasini tasvirlash bilan bir qatorda ayol ruhiyatidagi isyonkor kuchni ham ko'rsatib beradi. Ana shunday she'rlardan biri bu massagetlar malikasi To'marisga bag'ishlangan "To'marisning aytgani" she'ridir. She'rda ayolning ichki kuchi, jasorati, o'ziga bo'lgan ishonchi, ayol botinidagi qasoskorlik, isyon kabi tuyg'ular qalamga olingan. Bilamizki, ayolga nafosat, go'zallik yarashadi, biroq bu uning ojiza va kuchsiz ekanligini anglatmaydi. Ba'zan hayot insonni kuchli bo'lishga majbur qiladi. Xuddi shunday tarix To'marisning kuchli bo'lishini xohladi va shunday bo'ldi ham. U ahamoniylar shohi Kir II ga bo'ysunishi mumkin edi, biroq o'z xalqi ozodligi uchun kurashishni tanladi.

Men ham nafis edim, sitora edim,
Qasosimga bo'ysunmaganimda.
"Zamon, zamoningga o't kestin", – dedim,
Xanjarimning damin sinaganimda. [3:52]

Hayot hamisha insonga ikki yo'ldan birini tanlash imkoniyatini beradi: yo kurashmoq, yo bo'yin egmoq va taqdirga tan bermoq. Boshimizga neki tushmasin ana shu ikki yo'ldan birini tanlaganimiz sabab bo'ladi. She'rda shoiralar To'maris timsoli orqali har doim ham taqdirga tan bermaslik, ba'zan o'z haq-huquqlari uchun kurashmoq va isyon qilmoq kerakligini ta'kidlamog'chi. To'g'ri, ayol – ojiza. Biroq bu uning qo'lidan hech narsa kelmaydi degan xulosaga olib borishi kerak emas. Ayol xohlasa, uning nozik jussasida dunyolarga qarshi chiqa oladigan kuch mujassamdir.

Nabiram, Senga ham yetadi bu xun,
Asli yo'q narsani so'ramam Sendan.
Raqib duch kelganda yig'lamay mahzun
Qon yuqi xanjaring sug'irgin qindan. [3:52]

Bu bandda To'maris tarafidan kelajak avlodga nasihat sifatida doimo kurashni tanlamoq, nohaqlikka also ko'z yummaslik ta'kidlanmog'da. "Asli yo'q narsani so'ramam Sendan" deganda shoiralar ayol ichki dunyosida yashiringan kuchni nazarda tutmog'da, ya'ni ayol naqadar nozik va ojiza ko'rinmasin, uning botinida katta bir isyonkor kuch mujassamdir:

Qasos havolarin ochlik bilan yut,
Garchand sitorasan, nafis ayolsan.
Mening gumonim yo'q ketmog'iga o't,
Sen agar "o't kestin" deya qo'zg'olsang...[3:52]

Halima Xudoyberdiyeva she'riyatidagi To'maris obrazi – milliy matonatning lirik qomusidir. Shoiralar ushbu obraz orqali o'zbek adabiyotidagi ayol va Vatan tushunchasini yangi bir epik-lirik bosqichga olib chiqdi. Bu obraz shoiralar ijodining folklor an'analari bilan naqadar teran bog'langanligini ko'rsatuvchi asosiy badiiy mezondir. Ijodkor "Tilovchiman" she'rida lirik qahramon To'marisga qo'l uzatgan ayol sifatida tasvirlanadi:

Men kim,
Men bir munglig' singil, tilovchiman,
Og'alarim kiprigim-la silovchiman.
Og'alarim bir-biridan kechar oson,
Jonim ipdir, men ularni ulovchiman.
Borlig'imni yaratganlar ishq, ohlardan,
Qonlar, shonlar kechgan yovqur guvohlardan.
O'ch olganda yog'iy-lardan, gumrohlardan
To'marisning qo'llarini qo'llovchiman. [4:10]

Misralardan ayonlashadiki, lirik qahramon o'zining hamisha haqiqat, adolat tomonida ekanligini ta'kidlaganday bo'ladi. Hayotdagi kurashida To'marisdan ilhom olishini ko'rish mumkin.

Yana bir she'rda To'marisning Kir II boshini xumga solgani eslanadi:
Bir qadam oldinga o't, To'marisdek
Yov boshini qonli xumga botirib. [4:180]

“Bir qadam oldinga” nomli ushbu she’rda imperativ ohang hukmron ekanligini ko’rish mumkin. Shoir “Bir qadam oldinga o’t” deyish orqali lirik qahramonni va kitobxonni kuzatuvchilikdan faol kurashchanlikka chorlaydi. Bu o’zbek xalq dostonlaridagi qahramonlik motivlariga to’la mos keladi.

“Ayolga bosh urish” she’rida esa tarixiy vorisiylik konsepsiyasini ko’rish mumkin:

Qadim hayot yo’llarida

Ko’pdir zoti – ayol, bas.

To’marisning qo’llaridan

Tug’ olmagan ayolmas. [4:199]

Shoir “To’marisning qo’llaridan tug’ olish” iborasini qo’llash orqali o’zbek ayolining ma’naviy ildizlarini tarixiy qahramonlik bilan bog’laydi. Bu o’rinda “Tug’” – shunchaki bayroq emas, balki erk, millat or-nomusi va kurashchanlik ruhini anglatuvchi ramzdir.

She’rda ayol timsoliga yangicha yondashuvni ham ko’rish mumkin. Bilamizki, mumtoz adabiyotda ayol ko’proq ma’shuqa yoki ojiza sifatida tasvirlangan bo’lsa, Halima Xudoyberdiyeva uni ijtimoiy-siyosiy mas’uliyatni o’z zimmasiga olgan shaxs darajasiga ko’taradi. “To’marisning qo’llaridan tug’ olmagan ayolmas” degan qat’iy talab shoiraning lirik qahramoni uchun o’zlikni anglashning asosiy shartidir.

Abdulla Oripovning shoir ijodiga bag’ishlangan “Jonfidolik” maqolasida ijodkor she’rlaridagi erk va ozodlik masalalariga to’xtalar ekan, Halima Xudoyberdiyevaning o’zbek she’riyatiga yangicha bir ovoz kirib kelganligini ta’kidlagan: “Yaqin tariximizdagi eng mudhish hodisa – «O’sh-O’zgan fojiasi» deb tarixga kirgan voqealar ta’sirida yozilgan mashhur turkumini eslaylik. Yohud mustaqillikkacha bo’lgan davrdagi shoiraning ijtimoiy publitsistikasi va unga hamohang she’rlarini bir yerga olaylik. Ammo, mening nazarimda, shoir ijodidagi yangi ohanglar to’lqini bu, shubhasiz, mustaqilligimiz bilan chambarchas bog’liqdir.

Eng muhimi, yurt boshida haqiqiy erkinlik quyoshi balqdi. Ajdodlar, ota-bobolarning muqaddas orzusini ro’yobi bizga nasib qilgan ekan. Biz shu kunlarga yetib keldik. Buning shukronasini she’r bilan ado qilib bo’ladimi? Shoiraning o’zi aytganidek: «Bu kunlarga yetganlar bor, yetmaganlar bor...» [4:3]

Darhaqiqat, shoir “O’sh-O’zgan bolalari” she’rining ilk satridayoq “baxt” tushunchasiga o’zgacha rakursdan qaraydi:

“Men baxtliman desam bugun bu yolg’ondir, yasamadir...” [4:264]

Bu yerda shoir shaxsiy farovonlikni millatning umumiy dardi oldida hech narsa deb biladi. Millatning bir qismi azob chekayotgan bir paytda, ijodkorning o’zini baxtli his qilishi – ma’naviy xiyonat sifatida talqin etiladi. Avvalgi she’rlarida To’maris bilan faxrlangan shoir, bu o’rinda unga vijdon mezon sifatida murojaat qiladi:

Men baxtliman desam bugun bu yolg’ondir, yasamadir,

To’marisdan tuyoqman-u, tirnog’iga o’xshamadim.

O’sh-O’zganning bolalari bir-birining qonin ichdi,

Men odamday yashayverdim, bo’ri bo’lib qaqshamadim. [4:264]

Bu misra lirik qahramonning o’z-o’ziga qo’ygan qat’iy talabidir. “Tuyoqman” yani, avlodiman deyish bilan birga, uning shonli jasoratiga, millatni himoya qilish quvvatiga yetisha olmaganidan o’kinadi. Bu – o’zbek ayolining millat taqdiri oldidagi ulkan mas’uliyatini his qilishi ifodasidir. She’rda “Odamday yashash” va “bo’ri bo’lib qaqshash” tushunchalari qarshilantiriladi. Bunda “odamday yashash” – befarqlikni, “bo’ri bo’lib qaqshash” esa – millat dardi bilan yashash va faryod chekishni anglatadi deyish mumkin.

“Yig’ladim, Xudojon” she’rida ham To’maris yodga olinadi, xalqqa kerakligi ta’kidlanadi, shoir millatning og’ir kunlarida najotni o’tmishdagi buyuk siymolardan qidiradi:

Oллоhga yolvorib, bir munglig’ xayol,

Xalqim deb yig’ladim qaddim bo’lib dol.

Xalqqa To’marisday bir yovqur ayol,

Xalqqa Temurday bir er deb yig’ladim. [1:401]

Xulosa qilib aytganda, Halima Xudoyberdiyeva she'riyatida To'maris obrazi oddiy tarixiy shaxs yoki o'tmish xotirasi ramzi bo'lishdan tashqari, o'zbek ayolining ijtimoiy-siyosiy daxldorligi, milliy g'ururi va matonatini ifodalovchi yuksak estetik mezon darajasiga ko'tarilgan. Shoiralarida To'maris siymosi orqali an'anaviy lirik qahramon tushunchasi tubdan yangilanadi. Ayol endilikda faqatgina oila qo'rg'onini asrovchi ojiza emas, balki butun boshli millat va Vatan taqdiri uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga oladigan, tarixiy jarayonlarga faol aralashuvchi qahramon sifatida gavdalanadi. Shoiralar o'z she'rlarida shunchaki o'tmishni ideallashtiribgina qolmaydi, balki To'maris ruhini bugungi kunning murakkab va ziddiyatli muammolari fonida jonlantirib, zamondoshlarini mudroqlikdan ma'naviy uyg'oqlikka chorlaydi. Bu obraz orqali shoiralar nafaqat ayol kuchini namoyon etadi, balki milliy adabiyotimizning badiiy-estetik imkoniyatlarini yangi ufqlarga olib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Худойбердиева Х. Буюк кушлар. –Тошкент: О'qituvchi. НМИУ, 2010. – 728 б
2. Худойбердиева Х. Йўлдадирман: Шеърлар, – Тошкент: Шарқ, 2006. – 496 б.
3. Худойбердиева Х. Мукаддас аёл: Шеърлар, – Тошкент: адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. – 224 б.
4. Худойбердиева Х. Сайланма. – Тошкент: Шарқ, 2006. – 165 б.
5. Худойбердиева Х. Чаман. – Тошкент: Фафур Гулом, 1974. – 96 б.

UDC 808.3

A COMPARATIVE ANALYSIS OF STYLISTIC FEATURES IN THE ORIGINAL AND TRANSLATED VERSIONS OF MICE AND MEN

M.Kh.Niyazova, PhD, Associate Professor, Bukhara state University, Bukhara

M.M.Khojiev, Master student, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqola Jon Steynbekning "Sichqonlar va odamlar haqida" romani va uning tarjima versiyalarida stilistik xususiyatlarning qiyosiy tahlilini taqdim etadi, lingvistik va stilistik vositalarning turli tillarda qanday ifodalanishini o'rganadi. Tadqiqot tarjimada og'zaki nutq, dialekt belgilari, takrorlash naqshlari va ramziy tilning saqlanishi hamda o'zgarishiga qaratilgan. Olingan natijalar tarjimonlar muallifning stilistik yaxlitligini saqlab qolishga intilgan holda manba va maqsad lingvomadaniy tizimlar o'rtasida vositachilik qilishda duch keladigan muammolarni tushunishga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: stilistik tahlil, badiiy tarjima, qiyosiy tilshunoslik, "Sichqonlar va odamlar haqida", dialekt tarjimasi, ekvivalentlik nazariyasi, tarjima strategiyalari.

Аннотация. Данная статья представляет собой сопоставительный анализ стилистических особенностей романа Джона Стейнбека «О мышах и людях» и его переводных версий, рассматривая, каким образом лингвистические и стилистические средства передаются в разных языках. Исследование фокусируется на сохранении и трансформации разговорной речи, диалектных маркеров, паттернов повторения и символического языка в переводе. Полученные результаты вносят вклад в понимание проблем, с которыми сталкиваются переводчики при посредничестве между исходной и целевой лингвокультурными системами, одновременно стремясь сохранить стилистическую целостность автора.

Ключевые слова: стилистический анализ, художественный перевод, сопоставительная лингвистика, «О мышах и людях», перевод диалекта, теория эквивалентности, переводческие стратегии.

Abstract. This article presents a comparative analysis of stylistic features in John Steinbeck's novel "Of Mice and Men" and its translated versions, examining how linguistic and stylistic devices are rendered across languages. The study examines how translators maintain colloquial speech and dialect markers and repetition patterns and symbolic language of the source material. The research findings help people comprehend the difficulties that translators encounter when they need to maintain the original author's stylistic elements while translating between different languages and cultural backgrounds.

Key words: stylistic analysis, literary translation, comparative linguistics, Of Mice and Men, dialect translation, equivalence theory, translation strategies.

Introduction. The novella "Of Mice and Men" which John Steinbeck published in 1937 stands as a unique work in American literature because its intense storytelling and its expert use of language features which showcase the speech patterns of Great Depression-era migrant workers. The text presents formidable challenges for translators across languages because its artistic value depends on Steinbeck's use of non-standard English and his rhythmic prose patterns and his symbolic motifs which he embedded into the source language structure [1]. Translation studies scholarship has long recognized that literary translation involves not merely linguistic transfer but the recreation of aesthetic effects, ideological positions, and cultural specificities within new linguistic frameworks [2].

The study compares original texts with their translated versions to demonstrate how translators create stylistic equivalence while working within translatable boundaries yet exercise their power to shape the author's voice for the needs of their audience. The article studies how Steinbeck's original text produces its main stylistic elements which translators need to transfer through their rendering process of colloquial speech patterns and syntactic structures and lexical choices and symbolic language systems. The research question that drives this study investigates how well translators maintain Steinbeck's stylistic framework while creating target texts that remain understandable and suitable for their respective cultures and which compensatory methods develop when direct translation becomes impossible [3].

Methodology and literature review. The researchers used comparative stylistics and translation criticism methods from descriptive translation studies to establish their methodological framework for this research. The analysis proceeds through systematic comparison of parallel segments from the source text and translated versions, focusing on identified stylistic domains which include dialectal features and repetition and rhythm and metaphoric language and narrative voice modulation [4]. The selection of comparative passages prioritizes moments of high stylistic density which showcase Steinbeck's most distinctive writing, including character dialogue exchanges and descriptions of setting and thematically significant symbolic passages. Existing scholarship on translating Steinbeck's works emphasizes the central challenge which his use of non-standard American English dialects creates, especially through George and Lennie's California working-class speech patterns [5]. Researchers have documented that dialect translation represents one of the most complex problems in literary translation practice because direct lexical substitution of non-standard forms results in either incomprehensibility or inappropriate social markers for the target language [6].

The theoretical framework of dynamic equivalence requires translators to prioritize functional equivalence because their work needs to create the same impact on readers whom they translate for instead of achieving direct word matches between languages according to [7]. The opponents of domesticating translation methods contend that translators use excessive cultural adaptations which result in loss of vital elements that constitute the fundamental meaning of literary works according to their original cultural context [8]. The previous research on "Of Mice and Men" translations has discovered three main trends which include translators turning dialects into standard speech patterns and translators struggling to maintain Steinbeck's rhythmic writing style in different languages which possess different grammatical systems and translators achieving different levels of success in translating the central dream theme that drives the story forward [9]. The research expands on existing findings by including a study of different writing styles which include changes in sentence length and vocabulary selection and the use of symbolic elements throughout the story.

Results and discussion. The comparative analysis reveals significant divergence between source and target texts across multiple stylistic dimensions, though the degree and nature of transformation varies according to specific linguistic and contextual factors. In the domain of dialectal speech, Steinbeck's original employs systematic phonetic and grammatical markers to signal the characters' social positioning and regional identity, including non-standard verb forms, double negatives, and distinctive pronunciation patterns rendered through orthographic variation. Translated versions demonstrate several adaptive strategies: some translators attempt functional equivalence by substituting source language dialect markers with target language sociolect features that signal

comparable social positions, while others adopt neutralization strategies that sacrifice dialectal coloring for comprehensibility and readability. The neutralization approach, while producing more fluent target texts, inevitably diminishes the social realism and characterological specificity that dialect contributes to Steinbeck's artistic vision.

Examination of repetition patterns reveals another dimension of stylistic challenge, as Steinbeck employs rhythmic repetition of phrases, syntactic structures, and lexical items to create emotional intensification and thematic cohesion, most notably in the recursive dream sequence where George narrates their idealized future. Translators face constraints imposed by target language word order requirements and idiomatic expression patterns that may resist direct replication of source text rhythms. Some translations successfully approximate the hypnotic quality of Steinbeck's repetitive structures through compensatory devices including lexical echoing and syntactic parallelism adapted to target language norms, while others lose the rhythmic dimension through variation-seeking strategies that prioritize stylistic elegance over structural correspondence. The symbolic language systems embedded in Steinbeck's text, particularly animal imagery and natural world descriptions that foreshadow narrative developments, present interpretive challenges that translate into varying degrees of explicitness in target versions.

Certain translations maintain the subtlety of Steinbeck's symbolic infrastructure, allowing attentive readers to perceive thematic connections through accumulated associative patterns, while others demonstrate tendencies toward explicitation that make symbolic relationships more transparent but potentially less artistically sophisticated. The analysis of narrative voice modulation demonstrates that Steinbeck's carefully calibrated shifts between objective description, character-focalized narration, and authorial commentary create complex perspectival layering that proves difficult to sustain across linguistic boundaries [10]. Translators must navigate the challenge of preserving these subtle voice modulations while working within target language conventions for free indirect discourse and narrative perspective marking that may differ substantially from English-language norms.

Conclusion. This comparative analysis demonstrates that translating "Of Mice and Men" necessitates complex negotiation between competing imperatives of fidelity to source text stylistic features and production of readable, culturally appropriate target texts. The investigation reveals that absolute preservation of Steinbeck's stylistic architecture proves unattainable given fundamental structural differences between languages and divergent literary convention systems, yet skilled translators achieve significant functional equivalence through creative adaptation strategies. The most successful translations balance retention of core stylistic effects with pragmatic accommodation to target language constraints, employing compensation techniques that redistribute stylistic density across different textual locations when direct correspondence fails. Future research should expand comparative analysis to encompass multiple target languages, enabling identification of language-specific constraints and universal translation challenges, while also incorporating reader reception studies to assess whether translated texts successfully reproduce the emotional and aesthetic responses evoked by Steinbeck's original among diverse readerships.

REFERENCES:

1. Vinay, J.-P., & Darbelnet, J. (1995). *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
2. Bassnett, S. (2014). *Translation Studies* (4th ed.). London: Routledge.
3. Hatim, B., & Mason, I. (1990). *Discourse and the Translator*. London: Longman.
4. Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
5. Ivanova, E. V. (2018). Problemy peredachi dialekta v khudozhestvennom perevode. *Vestnik Moskovskogo universiteta, Seriya 22: Teoriya perevoda*, 3, 45-58.
6. Berezowski, P. (1997). *Dialect in Translation*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
7. Nida, E. A., & Taber, C. R. (1969). *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E.J. Brill.
8. Venuti, L. (2008). *The Translator's Invisibility: A History of Translation* (2nd ed.). London: Routledge.
9. Karimova, N. M. (2019). Badiiy tarjimada stilistik ekvivalentlik muammolari. *Filologiya masalalari*, 4, 112-119.
10. Baker, M. (2011). In *Other Words: A Coursebook on Translation* (2nd ed.). London: Routledge.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA AKUSHERLIK TERMINLARINI TARJIMA MUAMMOLARI

O.D.Nosirova, tayanch doktorant, Namangan davlat universiteti, Namangan
0009-0003-0313-6026

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida qo'llaniladigan akusherlik va ginekologiya terminlarini tarjima qilish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu terminlarning semantik xususiyatlari hamda ularning ikki til tizimida qo'llanishidagi farqlar ko'rib chiqiladi. Maqolada ayrim terminlar qiyosiy tahlil qilinib, ularning o'zbek tilidagi ekvivalentlari va tarjima usullari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: tibbiy terminologiya, akusherlik terminlari, ginekologiya terminlari, termin tarjimasi, ekvivalentlik, tibbiy tarjima, termin tizimi, lingvistik tahlil.

Аннотация. В статье анализируются трудности перевода терминов с английского на узбекский язык, особенно в области акушерства и гинекологии. В исследовании подчеркиваются различия в их использовании в обоих языках и то, что их отличает. Также сравниваются некоторые медицинские термины акушерства и гинекологии и показано, как они переводятся на узбекский язык. Кроме того, в статье рассматриваются некоторые методы перевода.

Ключевые слова: медицинская терминология, терминология акушерства, термины гинекологии, перевод терминов, эквивалентность, медицинский перевод, лингвистический анализ.

Abstract. The article analyzes the challenges of translating terms from English to Uzbek specifically in obstetrics and gynecology. The study highlights differences in their usage in both languages and what makes them different. It also compares some medical terms of obstetrics and gynecology and shows how they are translated into Uzbek. Further, some translation methods are discussed in the article.

Key words: medical terminology, obstetrics terminology, gynecology terms, translation of terms, equivalence, medical translation, linguistic analysis.

Kirish. Dunyo tilshunosligida bugungi kunda ilmiy tadqiqotlar jarayonida terminologiya alohida ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, har bir ilmiy sohada muayyan tushunchalarni ifodalash uchun shakllangan terminlar tizimi mavjud bo'lib, ular muloqot jarayonida ilmiy axborotni aniq va tushunarli tarzda yetkazishga xizmat qiladi. Terminlarning mazmun jihatdan aniqligi, ayniqsa tibbiyot kabi amaliy ahamiyatga ega sohalarida juda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, tibbiy tushunchalarning noto'g'ri talqin qilinishi ilmiy muloqotda chalkashliklarga olib kelishi, ayrim hollarda esa amaliy faoliyatda ham noaniqliklarni keltirib chiqarishi mumkin.

Hozirgi davrda tibbiyot sohasidagi ilmiy tadqiqotlarning salmoqli qismi ingliz tilida e'lon qilinayotgani kuzatiladi. Shu sababli ingliz tilida shakllangan tibbiy terminlarni boshqa tillarga, jumladan o'zbek tiliga tarjima qilish masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bunday jarayonda terminning asl ilmiy mazmunini saqlab qolish, tarjima qilishda unga mos ekvivalentni topish hamda terminologik tizimdagi uyg'unlikni ta'minlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Tibbiy terminologiya va uning tarjima xususiyatlari tilshunoslik hamda tarjimashunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu masala ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Terminologiya nazariyasining asosiy tamoyillari haqida M.Cabré o'z tadqiqotlarida terminlarning ilmiy tushunchalarni ifodalovchi maxsus leksik birliklar ekanligini ta'kidlaydi. Tadqiqotchining fikricha, terminologiya tizimi muayyan ilmiy sohaning konseptual tuzilmasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, terminlarning to'g'ri qo'llanishi ilmiy muloqot samaradorligini ta'minlaydi [1]. Shuningdek, J.Sager terminologiyani ilmiy kommunikatsiyaning muhim elementi sifatida ko'rib chiqib, terminlarni standartlashtirish va ularning ma'no aniqligini ta'minlash zarurligini qayd etadi [2].

Tarjimashunoslik sohasida terminlarni tarjima qilish muammolari ham keng o'rganilgan. P. Newmark ilmiy terminlarni tarjima qilishda ekvivalentlik tamoyili muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlab, terminning semantik mazmunini saqlash tarjimaning asosiy vazifalaridan biri ekanini qayd etadi [3]. Muallifning fikriga ko'ra, terminlarni tarjima qilish jarayonida transliteratsiya, kalkalash hamda semantik tarjima kabi usullar keng qo'llaniladi. Tibbiy terminologiyaning shakllanishi va rivojlanishi masalalari mahalliy tadqiqotchilar tomonidan ham o'rganilgan. O.Nosirova o'z tadqiqotlarida tibbiy terminologiya rivojida yunon va lotin tillarining o'rni alohida ta'kidlanadi [4].

Nosirovaning boshqa tadqiqotida esa tibbiy terminologiya tarixiy jihatdan turli madaniy va ilmiy an'analar ta'sirida shakllanganini ta'kidlaydi. Xususan, jahon tibbiyoti yirik namoyondalaridan biri Ibn Sino ilmiy merosining tibbiy terminologiya rivojida muhim o'rin tutganini qayd etadi [5]. Tibbiy terminlarning tarixiy shakllanishi masalasi Nosirovaning yana bir tadqiqotida tibbiy terminlar tarixiy-lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Muallif ayrim terminlarning qadimgi manbalardan boshlab zamonaviy tibbiyot tiligacha uzluksiz rivojlanganini ta'kidlaydi [6].

Shuningdek, ginekologiya sohasiga oid terminologiyaning shakllanishi va rivojlanish xususiyatlari ham alohida ilmiy izlanishlarda o'rganilgan. Nosirovaning tadqiqotida ginekologiya terminologiyasining tarixiy taraqqiyoti hamda uning lingvistik xususiyatlari tahlil qilinib, ushbu terminlarning tibbiy terminologiya tizimidagi o'rni yoritib beriladi [7].

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida qo'llaniladigan akusherlik terminlarini qiyosiy-lingvistik nuqtayi nazardan o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida, avvalo, terminologiya va tarjimashunoslik sohalarida qo'llaniladigan nazariy yondashuvlar asos qilib olindi. Ushbu metod yordamida ingliz va o'zbek tillarida qo'llaniladigan akusherlik terminlari o'zaro solishtirildi hamda ularning semantik xususiyatlari tahlil qilindi.

Shuningdek, tadqiqotda leksik-semantik tahlil metodi ham qo'llanildi. Mazkur metod terminlarning ma'no xususiyatlarini, ularning terminologik tizimdagi o'rnini hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan semantik o'zgarishlarni aniqlashga xizmat qildi. Bu orqali terminlarning ekvivalentligi va ma'no mosligi masalalari tahlil qilindi. Bundan tashqari, terminologik tahlil metodi yordamida akusherlik va ginekologiya sohasiga oid terminlarning shakllanish manbalari, ularning til tizimidagi qo'llanishi hamda terminologik xususiyatlari o'rganildi.

Asosiy qism. Terminologiya tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u ilmiy tushunchalarni ifodalovchi maxsus leksik birliklarni o'rganadi. Tibbiy terminlar ko'pincha aniq ma'noga ega bo'ladi va ular ilmiy matnlarda qat'iy qo'llanadi. Tibbiy terminlarni tarjima qilishda bir nechta usullar qo'llanadi: transliteratsiya, kalkalash, semantik tarjima, izohli tarjima. Masalan, xalqaro terminlar ko'pincha transliteratsiya orqali boshqa tillarga kirib keladi. Bunday terminlarga ginekologiya, ovulyatsiya, embrion kabi so'zlarni misol qilish mumkin.

Quyida akusherlik va ginekologiya sohasida qo'llaniladigan ayrim terminlarning qiyosiy tahlili berilgan.

Inglizcha termin	O'zbekcha ekvivalent	Tarjima usuli
pregnancy	homiladorlik	semantik tarjima
embryo	embrion	transliteratsiya
fetus	homila	semantik tarjima
ovulation	ovulyatsiya	transliteratsiya
uterus	bachadon	milliy termin
cervix	bachadon bo'yni	semantik tarjima
placenta	platsenta	transliteratsiya
infertility	bepushtlik	semantik tarjima
miscarriage	tushish	semantik tarjima
cesarean section	kesarcha kesish	kalkalash
ovary	tuxumdon	milliy termin
menstruation	hayz ko'rish	semantik tarjima
gynecology	ginekologiya	transliteratsiya
obstetrics	akusherlik	transliteratsiya
fertilization	urug'lanish	semantik tarjima
hormone	gormon	transliteratsiya
embryo development	embrion rivojlanishi	kalkalash
reproductive system	reproduktiv tizim	kalkalash

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, terminlarning ayrimlari xalqaro termin sifatida qo'llaniladi. Bunday terminlar odatda transliteratsiya orqali boshqa tillarga o'tadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillaridagi akusherlik terminologiyasi ko'p jihatdan xalqaro terminologiya ta'sirida shakllangan. Terminlarning ayrimlari transliteratsiya orqali o'zbek tiliga kirgan bo'lsa, boshqalari milliy til imkoniyatlari asosida ifodalanadi. Terminlarni tarjima qilish jarayonida ularning ilmiy mazmunini saqlab qolish va terminologik aniqlikni ta'minlash muhim hisoblanadi. Shu sababli tibbiy terminologiyani tizimlashtirish va standartlashtirish ilmiy muloqot samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Newmark P. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988.
2. Nosirova O.D. Tibbiy terminologiya rivojida yunon va lotin tillarining o'rni // Buxoro davlat universiteti ilmiy axboroti. – 2025. – №12. – B. 96–100.
3. Nosirova O.D. Arabic medicine: The role of Ibn Sina's works in medical terminology // Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika. – 2025. – №10. – B. 216–221.
4. Nosirova O.D. Tibbiy terminologiyaning tarixiy kelib chiqishi // Qo'qon DPI ilmiy xabarlar. – 2026. – №2. – B. 262–268. <https://doi.org/10.70728/b.series.v08.i02.041>

UO'K 82-1:801.73(575.1)

NAZARIY POETIKADA YO'QOTILGAN BOLALIK MOTIVI

(Charles Dickensning “Oliver Twist” asari hamda Tohir Malikning “Alvido, bolalik” asarlari misolida)

S.Sh.Nosirov, o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. Ushbu maqolada nazariy poetika nuqtai nazaridan yo'qotilgan bolalik motivining badiiy adabiyotdagi o'rni va vazifalari tahlil qilinadi. Tadqiqot obyekti sifatida ingliz adabiyotining buyuk vakili Charles Dikensning “Oliver Twist” romani hamda o'zbek nasrining taniqli namoyandasi Tohir Malikning “Alvido, bolalik” qissasi tanlab olingan. Ikki asarda bolalik dunyosining yo'qolishi, bolaning jamiyat tomonidan rad etilishi, ruhiy azob va mahrumlik motivi qiyosiy-tipologik usulda o'rganiladi.

Kalit so'zlar: yo'qotilgan bolalik, motiv, nazariy poetika, Oliver Twist, Alvido bolalik, qiyosiy adabiyotshunoslik, yetimlik, ijtimoiy tanqid.

Аннотация. В данной статье с точки зрения теоретической поэтики анализируется место и функции мотива утраченного детства в художественной литературе. В качестве объекта исследования выбраны роман выдающегося представителя английской литературы Чарльза Дикенса «Оливер Твист» и повесть известного представителя узбекской прозы Тохира Малика «Прощай, детство». Исчезновение мира детства, отвержение ребёнка обществом, а также мотив душевных страданий и лишений в обоих произведениях рассматриваются сравнительно-типологическим методом.

Ключевые слова: утраченное детство, мотив, теоретическая поэтика, Oliver Twist, Прощай детство, сравнительное литературоведение, сиротство, социальная критика.

Abstract. This article analyzes the place and functions of the lost childhood motif in fiction from the perspective of theoretical poetics. The object of the study is Charles Dickens's novel Oliver Twist, a masterpiece of English literature, and Tohir Malik's novella Farewell, Childhood, a prominent work of Uzbek prose. The disappearance of the childhood world, the rejection of the child by society, and the motif of psychological suffering and deprivation in both works are examined through a comparative-typological approach.

Keywords: lost childhood, motif, theoretical poetics, Oliver Twist, Farewell Childhood, comparative literary studies, orphanhood, social criticism.

Jahon adabiyotida bolalik motivi insoniyatning o'z o'tmishiga, sofdillik va begunohlik davriga bo'lgan nostalji sifatida ko'plab asarlarda muhim o'rin egallaydi. Bolaning dunyoni aks ettiruvchi ko'zlari orqali jamiyatning botil tomonlari, ularning qilmishlari va inson qalbining chuqurliklarini ifodalash adabiyotning o'ziga xos uslubiy vositasiga aylangan. Nazariy poetika nuqtai nazaridan “yo'qotilgan bolalik” motivi bu faqat bola qahramonning baxtsizligi emas, balki kattalar olamining

ma'naviy qashshoqligi, jamiyatning bolaga va kelajakka bo'lgan munosabatini ochuvchi ramziy qatlam hamdir.

XIX asrda yashab ijod etgan Charles Dikens ingliz realist adabiyotining peshvosi sifatida o'zining ijtimoiy-tanqidiy romanlari bilan o'quvchilar qalbida chuqur iz qoldirgan. Uning "Oliver Twist" asari ingliz adabiyotida bola qahramonni markazga olib, jamiyatning axloqiy tanazzulini ifoda etgan dastlabki yirik romanlardan hisoblanadi [1]. XX asrning ikkinchi yarmida esa o'zbek adabiyotida Tohir Malik o'z asarlari bilan o'zbek prozasida yangi sahifa ochdi. Uning "Alvido, bolalik" qissasi milliy koloritga boy bo'lgan holda bolaning ruhiy iztiroblarini, yo'qotishlarini va ulg'ayish jarayonining og'riqli tomonlarini real hayot manzaralari orqali tasvirlaydi [2].

Ushbu tadqiqotning maqsadi ikkala asarda yo'qotilgan bolalik motivining badiiy-estetik va ijtimoiy-falsafiy jihatlarini qiyosiy tahlil qilish, bu motivning milliy adabiy an'analardagi oxshashlik va farqlarini aniqlashdan iborat.

Nazariy poetikada motiv asarning tematik va kompozitsion birligini ta'minlovchi, qayta-qayta takrorlanuvchi va ma'lum ramziy yukni zimmasiga oluvchi mazmuniy element sifatida talqin etiladi. A.N.Veselovskiy motivni adabiy asarning elementar, bo'linmas formulasi deb ta'riflagan bo'lsa [3], B.Tomashovskiy motiv tushunchasini syujet qurilishidagi asosiy tematik birlik deb izohlaydi [4]. Zamonaviy adabiyotshunoslikda esa motiv badiiy matnning mazmuniy-struktur kategoriyasi sifatida keng o'rganilmoqda.

Yo'qotilgan bolalik motivi adabiyotshunoslikda alohida tadqiqot ob'ekti sifatida o'rganilgan. Bu motiv quyidagi semantik qatlamlarni o'z ichiga oladi: bolaning ijtimoiy muhitdan ajralib qolishi, begunohlikning so'nishi, mahrumlik va yetimlik hissi, bolalik va kattalar dunyosi o'rtasidagi o'tib bo'lmas to'siq, bolaning kattalashish jarayonida ruhiy shikast olishi. Romantizm davridan boshlab bu motiv adabiyotda ijtimoiy tanqid vositasiga aylangan [7].

"Oliver Twist" romani ingliz jamiyatidagi ijtimoiy tengsizlikni, qashshoqlikni va inson huquqlarining poymol etilishini kichik yetim bolaning ko'zlari orqali tasvirlaydi. Roman bosh qahramoni Oliver Twist dunyoga onasiz, ota-onasiz keladi va shu tariqa hayotining boshidanoq yo'qotilgan bolalik motivining markaziy timsoliga aylanadi [1].

Asarda yo'qotilgan bolalik motivi bir necha badiiy vosita orqali ifodalanadi. Birinchidan, mehribonsizlik muhiti: yetimxona, ishxona va jinoyatchilar jamiyati bola uchun dushman olamni anglatadi. Har bir muhit Oliverning bolalik baxtini bir qadam so'ndiradi. Ikkinchidan, ochlik va jismoniy azob tasvirlari bolalik quvonchini yo'qotishning ifodasi bo'lib xizmat qiladi. Uchinchidan, Oliverning sofdilligini, begunohligini saqlab qolishga intilishi yo'qotilgan bolalik motivining romantik-falsafiy qatlamini tashkil etadi.

Dikens ushbu asarda bolalik va innocence (begunohlik) tushunchalarini o'zaro bog'liq holda ko'rsatadi. Oliver hayoti davomida ko'plab kirlik va yovuzlik bilan to'qnashsa ham, uning ichki sofligini yo'qotmasligi motivning asosiy g'oyaviy yukini tashkil etadi. Jamiyat bolalikni yo'qotadi, lekin bolaning qalbi va iymonini yo'qota olmaydi bu Dikensning asosiy badiiy xulosasidir.

Dickens ijtimoiy realizmining o'ziga xos xususiyati shundaki, u bolaning dunyoni idrok etishini kattalardan farqli, aniq va sof ko'rish qobiliyati deb tasvirlaydi. Oliver Twist faqat azob chekayotgan shaxs emas, balki ingliz jamiyatining vijdoni hamdir. Uning ko'zlari orqali ko'rilgan dunyo bu jamiyatning o'z aksini ko'rishi uchun tutilgan ko'zgu.

Tohir Malikning "Alvido bolalik" qissasi o'zbek adabiyotida bolalik dunyosining yo'qolishi motivini milliy-ma'naviy kontekstda ifodalovchi asardir. Qissada bolaning kattalar olamiga qadam qo'yish jarayoni, bolalik quvonchlaridan ayrilish, hayotning og'ir tomonlari bilan yuzlashish tasvirlangan [2].

O'zbek nasridagi yo'qotilgan bolalik motivining o'ziga xos milliy qirralari mavjud. Bu qirralarga avvalambor oila va mahalla muhiti kiradi: o'zbek adabiyotida bola ko'pincha keng jamoaviy muhit oila, Jamiyat, qo'shnilar bilan munosabatda ko'rsatiladi [5]. Bu muhitdan uzilish yoki uning o'zgarishi bolalik yo'qolishining asosiy belgisiga aylanadi. Shuningdek, an'ana va zamonaviylik o'rtasidagi qarama-qarshilik ham muhim o'rin tutadi: Tohir Malik asarida bolalik dunyosi ko'pincha an'anaviy hayot tarzi, soddalik va tabiat bilan bog'liq bo'lsa, kattalik yangi, murakkab va ko'pincha shafqatsiz ijtimoiy munosabatlar bilan belgilanadi [6].

Asarda yo'qotilgan bolalik motivi nostalji va huzun ohanglarida ifodalanadi. Qahramon o'tgan bolalik kunlarini eslar ekan, nafaqat shirin xotiralar emas, balki o'tmishning takrorlanmasligidan keladigan iztirob ham namoyon bo'ladi. "Alvido" so'zining o'zi vidolashuv, qaytib kelmaydigan narsadan ayrilish ma'nosini anglatadi va bu so'z asarning asosiy emotsional tonini belgilaydi. Ikkala asar qiyosiy o'rganilganda, yo'qotilgan bolalik motivida bir qancha universal o'xshashliklar hamda milliy o'ziga xosliklar aniqlanadi.

Universal jihatlar quyidagilarda namoyon bo'ladi. Birinchi o'xshashlik bolaning jamiyat tomonidan rad etilishi: Oliver yetimxona va ko'cha hayotiga tashlanadi, Tohir Malik qahramoni esa o'zini katta dunyoning begona bir unsuri sifatida his qiladi. Ikkinchisi bolalik va kattalar olami o'rtasidagi to'siq: har ikkala asarda ham bu ikki dunyo o'rtasida o'tib bo'lmas chegara mavjud. Uchinchisi nostalji va iztirob: ikkala asarda ham yo'qotilgan bolalikka nisbatan chuqur sog'inch va huzun hissi aks ettirilgan. To'rtinchisi bolalik timsolining ma'naviy soflik ramzi sifatida qo'llanishi: bola qahramonlar kattalar dunyosining iflosliklaridan yuqori turuvchi ma'naviy standart bo'lib xizmat qiladi.

Farqli jihatlar esa quyidagilarda ko'rinadi. Ijtimoiy tanqid va shaxsiy nostalji masalasida Dickens asarida ijtimoiy tanqid ustun bo'lib, yo'qotilgan bolalik jamiyatning aybini ko'rsatuvchi vositaga aylanadi; Tohir Malik asarida esa shaxsiy nostalji, ichki ruhiy o'sish va an'anaviy hayot tarziga sog'inch ustunlik qiladi. Yetimlik va ajralish masalasida Oliver jismoniy yetimlik ota-onasizlik tufayli bolalikdan ajraladi; Tohir Malik qahramoni esa ma'naviy ajralishni kattalar dunyosiga majburiy o'tishni boshdan kechiradi. Umid va hal qilishda Dickens asari optimistik finalga ega: Oliver adolatga erishadi; o'zbek asarida esa hal qilinmagan iztiroblar, yo'qolgan narsaning qaytmasligidan keladigan qayg'u kayfiyati ustuvorlik qiladi.

Charles Dickensning "Oliver Twist" va Tohir Malikning "Alvido, bolalik" asarlarini qiyosiy o'rganish shuni ko'rsatadiki, yo'qotilgan bolalik motivi turli milliy adabiyotlarda universal insoniy qadriyatlarni ifoda etuvchi umumadabiy kategoriyadir. Ikkala asarda ham bola qahramonning ko'zlari orqali kattalar dunyosining qarama-qarshiliklari, adolatsizlik va ma'naviy muammo ko'rsatiladi.

Biroq bu umumiylik milliy adabiy an'analarga muvofiq turlicha badiiy shaklda namoyon bo'ladi. Dickens ijtimoiy tanqidni oldinga qo'yib, jamiyatni o'zgartirish imkoniyatiga ishonch bildirsa, Tohir Malik shaxsiy psixologik iztirobni, o'tgan kunlarga sog'inchni, milliy turmush tarzining nozik tomonlarini ko'proq ta'kidlaydi.

Shu ma'noda ushbu ikki asar qiyosiy tahlili adabiyotshunoslikda motivlarning milliy va universal qirralari o'rtasidagi munosabatni o'rganishga muhim hissa qo'shadi va qiyosiy adabiyotshunoslik metodologiyasini boyitadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dickens Ch. Oliver Twist. London: Richard Bentley, 1838. 3 jild (Vol. I, II, III). O'zbek tilidagi tarjima: Dickens Ch. Oliver Twist. Toshkent: Yosh gvardiya, 1986. — 384 b.
2. Malik T. Alvido, bolalik. — Toshkent: Adabiyot uchqunlari, 2018. — 224 b.
3. Veselovskiy, A.N. Istoricheskaya poetika. — Moskva: Visshaya shkola, 1989. — 408 s.
4. Tomashevskiy, B.V. Teoriya literatury. Poetika. — Moskva: Aspekt Press, 1996. — 334 s.
5. Karimov, N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O'zbekiston, 2008. — 512 b.
6. Normatov, U. Ijod saboqlari. — Toshkent: Adabiyot va san'at, 1987. — 256 b.
7. Sanders, A. The Short Oxford History of English Literature. — Oxford: Clarendon Press, 1994. — 678 b.

UO'K 81'373:81'23(100:575.1)

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SUV KONSEPTINING LEKSIK SEMANTIK VA USLUBIY XUSUSIYATLARI LINGVOKOGNITIV TAHLIL ASOSIDA *M.Q.Numonova, o'qituvchi, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon*

Annotatsiya. Maqolada ingliz va o'zbek tillarida suv konseptining leksik-semantik hamda uslubiy tahlili lingvokognitiv yondashuv asosida yoritiladi. Tadqiqot suv konseptining tildagi nominativ shakllanishi, semantik kengayishi va uslubiy ma'nodagi funksiyalarini aniqlashga qaratilgan. Ingliz tilidagi water birliklari ko'proq dinamiklik, oqim va harakat obrazlari orqali namoyon bo'lsa, o'zbek tilida suv birliklari poklik, baraka va muqaddaslik ramzi sifatida talqin

etiladi. Maqolada suv konseptining milliy va universal xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinib, ularning semantik yadro va periferik qatlamlari aniqlangan. Natijalar suv konseptining til tizimidagi izomorf va allomorf jihatlarini ochib beradi hamda madaniy tafakkurda suvning muqaddas obraz sifatida shakllanganligini ilmiy asosda tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: suv konsepti, lingvokognitiv yondashuv, leksik-semantik tahlil, stilistik funksiya, kontseptual metafora, lingvomadaniy tahlil, ekologik semantika, izomorfizm va allomorfizm

Аннотация. В статье рассматриваются лексико-семантические и стилистические особенности концепта воды в английском и узбекском языках в рамках лингвокогнитивного подхода. Исследование направлено на выявление номинативной репрезентации, механизмов семантического расширения и стилистических функций концепта воды в обоих языках. Установлено, что в английском языке единицы *water* преимущественно концептуализируются через семы динамики, потока и движения, тогда как в узбекском языке единицы *suv* ассоциируются с аксиологическими значениями чистоты, изобилия и сакральности. В работе проводится сравнительный анализ национальных и универсальных характеристик концепта воды, выявляются его семантическое ядро и периферийные слои. Результаты исследования раскрывают изоморфные и алломорфные особенности концепта в двух языковых системах и научно обосновывают его формирование как сакрального образа в культурном сознании.

Ключевые слова: концепт воды, лингвокогнитивный подход, лексико-семантический анализ, стилистическая функция, концептуальная метафора, лингвокультурный анализ, экологическая семантика, изоморфизм и алломорфизм.

Abstract. The article examines the lexical-semantic and stylistic features of the water concept in English and Uzbek within the framework of a linguo-cognitive approach. The study focuses on identifying the nominative representation, mechanisms of semantic extension, and stylistic functions of the water concept in both languages. The findings indicate that water units in English are predominantly conceptualized through semantic features such as dynamism, flow, and movement, whereas in Uzbek, *suv* units are associated with axiological values such as purity, abundance, and sacredness. The research provides a comparative analysis of the national and universal characteristics of the water concept, identifying its semantic core and peripheral layers. The results reveal both isomorphic and allomorphic features of the concept within the two language systems and scientifically substantiate its formation as a sacred image in cultural cognition.

Keywords: Water concept, linguo-cognitive approach, lexical-semantic analysis, stylistic function, conceptual metaphor, linguocultural analysis, ecological semantics, isomorphism and allomorphy

Kirish. Til inson tafakkuri va madaniyatining eng muhim belgisi sifatida konseptual fikrlashning in'ikosidir. Har bir konsept tildagi ma'no tizimida insonning dunyoni idrok etish shaklini ifodalaydi. Suv konsepti esa insoniyat tarixida eng qadimiy kognitiv timsollardan biri bo'lib, hayot, poklik, yangilanish, baraka va muvozanat tushunchalari bilan chambarchas bog'langan. U turli xalqlar tafakkurida nafaqat moddiy hodisani, balki ruhiy va ma'naviy holatni, axloqiy qadriyatlarni ham ifodalovchi semantik modelga aylangan. Shu jihatdan suv konsepti tildagi ramzlar tizimining markaziy qatlami sifatida insonning borliqqa munosabatini namoyon etadi. Ingliz va o'zbek tillarida suv konseptining ifodalanishi milliy tafakkur va madaniy qadriyatlarning o'zaro uyg'unligini ochib beradi. Ingliz tilida *water* harakat, oqim, o'zgarish va vaqtning davomiyligini ifodalovchi semantik maydonda shakllangan. Bu holat G'arb tafakkurining dinamik va analitik xarakterini ko'rsatadi. O'zbek tilida esa suv muqaddaslik, saxovat, tozalik va baraka manbai sifatida talqin etilib, Sharq tafakkurining ma'naviy-estetik yo'nalishini yoritadi. Shu bois suv konsepti har ikki tilda ham universal, ammo turlicha madaniy va aksiologik ma'nolarga ega. Suv konsepti xalq tafakkurida chuqur ijtimoiy, madaniy va axloqiy mazmunga ega bo'lib, u mehnat, tabiat, urf-odat, diniy e'tiqod va ma'naviy qadriyatlar tizimi bilan bevosita bog'langan. Suv inson hayotining ajralmas elementi sifatida hayotbaxshlik, poklik va baraka timsoliga aylangan. O'zbek xalq tafakkurida suv konsepti hamisha saxovat, tozalik va ezgulik belgisi sifatida namoyon bo'lgan. Xalq og'zaki ijodi, maqollar

va badiiy nutqda suv obrazining boy ma'no qatlamlari shakllangan. O'zbek tilida suvga oid bir qancha yangi iboralar xalq tafakkurining ramziy boyligini ifodalaydi. *Suv tinmasa loyqa cho'kmaydi* iborasi hayotdagi beqarorlikda tinchlik va barqarorlikka erishish mushkulligini bildiradi. *Suv barakasi bilan dalalar ko'karar* maqoli mehnat, to'kinlik va hosildorlik ramzidir. *Suvni to'xtatsang hayot to'xtaydi* degan hikmat esa suvning hayotiy zarurligini falsafiy tarzda ochib beradi. *Suvdek oqar kunlar* iborasi umrning o'tkinchiligi, vaqtning oqimi va inson hayotining tabiiy tsiklini ifodalaydi. *Suvning tiniqligi elning niyatidan* degan ibora xalq axloqiy poklikni suvning tiniqligiga qiyoslaganini ko'rsatadi. *Suvning oqimi bilan bahslashma* maqoli hayotning tabiiy oqimiga qarshi chiqmaslik, muvozanatni saqlash zarurligini bildiradi. *Suv barakasi bilan rizq kengayadi* degan hikmat xalq e'tiqodida suvni baraka va farovonlik timsoliga aylantirgan. *Suvga tosh otgan o'zini urar* degan xalqona so'z esa yovuzlik oxir-oqibat egasiga qaytishini anglatadi. Ingliz xalq og'zaki ijodida suv konsepti hayot oqimi, sabr, kechirim va insoniy fazilatlar bilan bog'liq holda ifodalanadi. *To go with the flow* iborasi voqealarga qarshi chiqmaslik, tabiiy oqim bilan ketish g'oyasini bildiradi. *Bridge over troubled water* ifodasi og'ir damlarda yordam, tinchlik va taskin topish ramzidir. *Keep the head above water* iborasi qiyin sharoitda sabr bilan yashashni, bardosh va irodani ifodalaydi. *Water finds its level* degan birlik adolat, muvozanat va tabiiy tartibni anglatuvchi universal konseptual modeldir. *Like oil and water* iborasi bir-biriga mutlaqo mos kelmaydigan inson yoki holatni bildiradi. *Every drop makes an ocean* degan ibora esa kichik harakatlarning katta natijaga olib kelishini anglatadi. *Smooth waters do not make skillful sailors* iborasi hayotdagi sinovlar va tajriba insonni yetuklashtirishini ifodalaydi. *You can lead a horse to water but you can't make it drink* hikmati insonni majburlab emas, ong bilan yo'naltirish mumkinligini bildiradi. Bu iboralar suv konseptining turli sivilizatsiyalar tafakkurida ramziy darajada qanday shakllanganini ko'rsatadi. Ingliz tilidagi suv metaforalari ko'proq dinamiklik, oqim, moslashuvchanlik va hayot falsafasini ifodalaydi. O'zbek tilidagi suv obrazlari esa ma'naviyat, saxovat va poklik bilan bog'liq semantik qatlamni yaratadi. Shu jihatdan har ikki til suvni universal konsept sifatida e'tirof etsa-da, ularning talqini milliy tafakkur va madaniyatga xos rang-baranglikni aks ettiradi. Kognitiv tahlil shuni ko'rsatadiki, suv konsepti har ikki til tizimida bir vaqtning o'zida ham tabiat hodisasi, ham axloqiy ramz sifatida faoliyat ko'rsatadi. U ingliz xalqida harakat va o'zgarish, o'zbek xalqida esa muvozanat va baraka ramzidir. Shu sababli suv konsepti har ikki xalq madaniy xotirasida inson, tabiat va ma'naviyat o'rtasidagi uyg'unlikning semantik ifodasi sifatida shakllangan. U tildagi metaforik ifodalar orqali kognitiv tafakkurning, madaniyat orqali esa axloqiy qadriyatlarining ko'zgusiga aylanadi [4]. Tilshunoslikda suv konseptining tahlili insonning dunyoqarashida tabiat, madaniyat va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib berishga xizmat qiladi. Kognitiv yondashuv bu konseptni faqat til birliklari sifatida emas, balki inson ongi va madaniyatining semantik mahsuli sifatida talqin etadi. Shuning uchun suv konsepti har ikki tilda ham lisoniy manzara, madaniy xotira va kognitiv qadriyatlarining birlashuv nuqtasi sifatida o'rganilishi zarur [1].

Metodologiya. Tadqiqotda suv konseptining ingliz va o'zbek tillarida leksik-semantik hamda uslubiy jihatdan shakllanishini o'rganishda chog'ishtirma, kognitiv-semantik, komponent va uslubiy tahlil metodlaridan keng foydalanildi. Ushbu metodlar suv konseptining til tizimidagi nominativ va metaforik ifodalanish shakllarini aniqlash, ularning semantik kengayish jarayonini kuzatish hamda madaniy qadriyatlar bilan bog'liq kognitiv qatlamlarini ochish imkonini berdi. Ma'lumotlar bazasi sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi izohli, frazeologik, sinonimik va etimologik lug'atlar, shuningdek xalq og'zaki ijodi, maqollar, badiiy adabiyot namunalariidan foydalanildi. Ayniqsa xalq maqollarida suv konsepti ijtimoiy va ma'naviy qadriyatlarining ifodasi sifatida o'rganildi. Ingliz tilida *water*, *stream*, *rain*, *ocean* kabi birliklar turli ma'nolarni shakllantiradi, o'zbek tilida esa *suv*, *daryo*, *buloq*, *yomg'ir* kabi so'zlar konseptual maydonning yadro qismini tashkil etadi. Tahlil nominativ-kommunikativ model asosida olib borildi. Model suv konseptining yadro va periferiya qatlamlarini aniqlash, ularning leksik va uslubiy xususiyatlarini ko'rsatishga imkon berdi. Yadro qatlamda suvni bevosita ifodalovchi birliklar joylashgan bo'lsa, periferiya qatlamda ramziy, obrazli va metaforik ma'nolarni ifodalovchi iboralar, maqollar va poetik misralar jamlangan. Bu qatlam suvning tildagi madaniy va estetik o'rnini ochib beradi. Kognitiv-semantik tahlil suv konseptining inson tafakkurida shakllangan konseptual xaritasini tiklash imkonini berdi. Ingliz tilidagi *water* harakati, oqimni,

uzluksizlikni bildiruvchi semantik birlik sifatida talqin etilsa, o'zbek tilidagi suv muqaddaslik, baraka va poklikni anglatadi. Shu jihatdan suv konsepti til tizimida ham, madaniy tafakkurda ham ikki qirrali kognitiv obyekt bo'lib, u bir tomondan real tabiat hodisasi, ikkinchi tomondan esa axloqiy va ma'naviy ramz sifatida shakllangan. Metodologik asos sifatida E S Kubryakova, Z D Popova, I A Sternin, Sh Safarov kabi olimlarning lingvokognitiv tadqiqotlari e'tiborga olingan. Ularning fikricha, konseptlarni o'rganish jarayonida til strukturasini madaniyat, tafakkur va axloqiy qadriyatlar bilan uzviy aloqada tahlil qilish zarur. Shu yondashuv tadqiqotning nazariy asosini tashkil etib, suv konseptining ingliz va o'zbek til tizimlaridagi leksik, semantik va uslubiy qatlamlarini izchil aniqlash imkonini berdi [2].

Natijalar va muhokama. Tadqiqot suv konseptining ingliz va o'zbek tillaridagi semantik va kognitiv xususiyatlarini tahlil qilish orqali uning madaniy, axloqiy va estetik qatlamlarini ochib berdi. Suv insoniyat tafakkurida hayotning uzluksizligi va yangilanish timsoli sifatida namoyon bo'ladi. Ingliz va o'zbek tillarida suv haqidagi tasavvurlar umumiy kognitiv asosga ega bo'lsa-da, ularning ma'no doirasi turlicha yo'nalishda shakllangan. Ingliz tili suvni tabiiy jarayonlar, oqim va harakat bilan bog'laydi, o'zbek tili esa uni ma'naviy poklanish, saxovat va muqaddaslikning ramzi sifatida talqin etadi. Ingliz tilida *water* konsepti ko'p qatlamli semantik tarmoqni tashkil etadi. *Still waters run deep* iborasi insonning ichki salobati va sokin kuchini ifodalaydi. *Go with the flow* tabiiy holatga moslashish, *Cast one's bread upon the waters* esa saxovat va qaytuvchi ezgulik g'oyasini anglatadi. *Keep one's head above water* iborasi bardoshlilik va hayot sinovlariga qarshi turish mazmunini beradi. Shuningdek, *Water off a duck's back* iborasi befarqlik yoki ruhiy barqarorlikni bildiradi. Bu ifodalar ingliz tafakkurida suvning psixologik va ijtimoiy ramzga aylanganini ko'rsatadi. O'zbek tili suv konseptini ijtimoiy hayot va e'tiqod bilan bog'liq tarzda yoritadi. *Suv tiniqligidan hayot yarqiraydi*, *Suvdan toza, musaffo odam bo'l* kabi iboralar axloqiy tozalikni, *Suv qadrini bilgan xalq to'q yashar* esa mehnat va baraka g'oyasini ifodalaydi. *Suv yurakni tinchlantirar* degan hikmat suvning psixologik totuvlik va ruhiy barqarorlik ramzi ekanini bildiradi. *Suvni qadrlagan xalq, hayotni qadrlaydi* degan g'oya esa ekologik ong va milliy mas'uliyatni yoritadi. O'zbek xalq tafakkurida suv inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlik belgisi, imyon va hayotiy barqarorlik timsoli sifatida mustahkam o'rin egallagan. Struktur tahlil suvning grammatik va semantik ifodasi har ikki tilda turlicha shakllanganini ko'rsatadi. Ingliz tili fe'l markazli model orqali suvning harakatini tahliliy tarzda ifodalaydi, o'zbek tili esa sifat, holat va metaforik parallelizmlar orqali estetik va ruhiy mazmunni ochadi. Stilistik tahlil natijalariga ko'ra, ingliz tilida suv obrazlari falsafiy va ekologik nutqlarda, o'zbek tilida esa poetik, diniy va xalqona diskurslarda faol ishlatiladi. Shunday qilib, suv konsepti nafaqat til tizimining bir qismi, balki inson tafakkurining kognitiv yadrosi sifatida ham talqin etiladi. U har ikki xalq dunyoqarashida hayot, poklik va totuvlikni ifodalovchi universal, shu bilan birga milliy rangga ega bo'lgan lingvokognitiv birlikdir. Suvning konseptual mohiyati tilning semantik tuzilmasi orqali insoniyat madaniyatidagi ma'naviy uyg'unlikni aks ettiradi [7].

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillarida suv konsepti insoniyat tafakkurining eng qadimiy va universal timsollaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. U hayot, barqarorlik, yangilanish va poklik kabi umumiy semantik yadroga ega bo'lsa-da, har bir til tizimida milliy madaniyat, tarixiy tajriba va axloqiy qadriyatlar asosida o'ziga xos talqin topgan. Ingliz tilida suvning konseptual mazmuni asosan harakat, vaqt va oqim g'oyalarga tayanadi, bu esa G'arb tafakkurining dinamik va analitik tabiatini ifodalaydi. O'zbek tili esa suvni ruhiy poklanish, saxovat va hayotiy muvozanat belgisi sifatida talqin etadi. Shu bois suv konsepti har ikki tilning kognitiv manzarasida bir-birini to'ldiruvchi, ammo semantik jihatdan farqlanuvchi ma'no qatlamlarini yaratadi. O'zbek madaniyatida suv qadimdan tabiat bilan inson o'rtasidagi uyg'unlik ramzi sifatida muqaddas sanalgan. Xalq og'zaki ijodida suvning ilohiy manba sifatidagi talqini mehnatsevarlik, saxovat, bag'rikenglik va imyon kabi fazilatlar bilan uzviy bog'liqdir. Suvni toza saqlash, uning qadriyat sifatidagi o'rni ekologik madaniyatning bir ko'rinishi bo'lib, bu holat xalq tafakkurida hayot falsafasining ajralmas qismi sifatida shakllangan. Ingliz xalqida esa suv konsepti asosan metaforik, falsafiy va ekologik diskurslarda faol qo'llanib, inson va tabiat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ong darajasida ifodalaydi. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan suv konsepti har ikki tilda ham leksik, semantik va uslubiy tizimlarning o'zaro uyg'unligini namoyon etadi. Ingliz tili suvni fe'l markazli tuzilmalar orqali

harakat va vaqt oqimining belgisi sifatida ifodalasa, o'zbek tili sifat va holat ifodalovchi birliklar orqali suvning estetik, axloqiy va ruhiy qirralarini yoritadi. Shu bilan suv konsepti har ikki tilda kognitiv birlik sifatida madaniyat, tafakkur va til o'rtasidagi aloqaning barqaror modeliga aylanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, suv konsepti nafaqat tildagi semantik birlik, balki insoniyat tafakkurining madaniy xotirasida mustahkam o'rin egallagan konseptual timsoldir. U universal kognitiv arxetip bo'lishi bilan birga, har bir xalqning milliy dunyoqarashi, madaniy qadriyati va ijtimoiy ideallarini ifodalovchi ma'naviy belgiga aylangan. Suv konsepti shu jihatdan tilshunoslikda til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro munosabatni ochuvchi eng faol lingvokognitiv model sifatida ilmiy e'tiborga loyiqdir [8].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Карасик, В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — Волгоград: Перемена, 2002.
2. Кубрякова, Е. С. Язык и знание: Очерки по когнитивной лингвистике. — Москва: Языки славянской культуры, 2004.
3. Степанов, Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. — Москва: Академический проект, 1997.
4. Попова, З. Д., Стернин, И. А. Когнитивная лингвистика. — Москва: АСТ, 2007.
5. Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By. — Chicago: University of Chicago Press, 1980.
6. Wierzbicka, A. Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. — Oxford: Oxford University Press, 1997.
7. Safarov, Sh. Kognitiv tilshunoslikning nazariy asoslari. — Toshkent: Fan, 2010.
8. Nurmonov, A. Til va tafakkur uyg'unligi. — Toshkent: Universitet, 2015.
9. Ergasheva, M. Til va madaniyat: lingvokognitiv yondashuv. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
10. Karasik, V. I., & Slyshkin, G. G. Lingvokul'turnye kontsepty v diskurse. — Волгоград: Перемена, 2005.
11. Sharifjonov, A. Til va madaniyat o'zaro ta'siri. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
12. Bozorov, O. Frazologiya va xalq tafakkuri. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2012.

UO'K 81-116:398.6

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA TOPISHMOQLARNING LISONIY TABIATIGA SHARH

H.B.Nuriddinova, o'qituvchi, Termiz davlat pedagogika instituti, Termiz

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi topishmoqlarning lisoniy tabiati semantik va grammatik jihatdan qiyosiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida topishmoqlarning metaforik nominatsiya, funksional-semantik model, nominativ va so'roq gap konstruksiyalari kabi asosiy lingvistik xususiyatlari aniqlanadi. Shuningdek, o'zbek topishmoqlarida milliy-madaniy realialar, somatik birliklar hamda obrazli tasvir vositalarining faol qo'llanishi, ingliz topishmoqlarida esa universal konseptual belgilar va funksional ifoda vositalarining ustunligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: topishmoq, lisoniy tabiat, semantik tahlil, grammatik tuzilish, metaforik nominatsiya, realiya, qiyosiy tahlil.

Аннотация. В данной статье рассматривается языковая природа узбекских и английских загадок в сопоставительном семантическом и грамматическом аспектах. В ходе исследования выявлены основные лингвистические особенности загадок, включая метафорическую номинацию, функционально-семантические модели, номинативные и вопросительные синтаксические конструкции. Особое внимание уделяется активному использованию национально-культурных реалий, соматических компонентов и образных средств в узбекских загадках, тогда как в английских загадках преобладают универсальные концептуальные признаки и функциональные способы выражения.

Ключевые слова: загадка, языковая природа, семантический анализ, грамматическая структура, метафорическая номинация, реалии, сопоставительный анализ.

Abstract. This article examines the linguistic nature of Uzbek and English riddles from comparative semantic and grammatical perspectives. The study identifies the main linguistic features of riddles, including metaphorical nomination, functional-semantic models, and nominative and interrogative syntactic constructions. Particular attention is paid to the active use of national-cultural realia, somatic components, and figurative expressions in Uzbek riddles, whereas English

riddles are characterized by the predominance of universal conceptual features and functional modes of representation.

Key words: riddle, linguistic nature, semantic analysis, grammatical structure, metaphorical nomination, realia, comparative analysis.

Topishmoqlar xalq og'zaki ijodining qadimiy va barqaror janrlaridan biri bo'lib, ular xalq tafakkuri, milliy dunyoqarashi hamda borliqni idrok etish usullarini til orqali ifodalovchi muhim lingvistik birlik sifatida namoyon bo'ladi. Topishmoqlarning lisoniy tabiatini o'rganish ularning semantik va grammatik tuzilishini tahlil qilish orqali amalga oshiriladi. Chunki topishmoq mazmuni ko'pincha obrazli ifoda, yashirin semantik qatlam hamda o'ziga xos sintaktik modellarga asoslanadi.

Topishmoqlarning semantik xususiyatlari, avvalo, ularning metaforik va assotsiativ tafakkur mahsuli ekanligi bilan belgilanadi. O'zbek topishmoqlarida predmet va hodisalar ko'pincha o'xshatish, metafora va metonimiya vositasida ifodalanadi. Masalan, inson tana a'zolari, tabiat hodisalari yoki uy-ro'zg'or buyumlari boshqa predmetlar orqali tasvirlanadi. Bu esa topishmoqlarning yashirin semantik strukturaga ega ekanligini ko'rsatadi. Ingliz topishmoqlarida esa semantik ifoda ko'proq universal obrazlar orqali amalga oshiriladi hamda predmetning funksional yoki tashqi belgilari asosida quriladi. Semantik jihatdan o'zbek topishmoqlarida milliy-madaniy komponentlar faolroq namoyon bo'ladi. Xususan, realiyalar, rang komponentlari, somatik birliklar hamda etnografik unsurlar orqali xalqning tarixiy tajribasi va turmush tarzi aks ettiriladi. Ingliz topishmoqlarida esa abstrakt tushunchalar, tabiiy hodisalar va kundalik predmetlarga asoslangan umumlashgan semantik modellarning ustunligi kuzatiladi [1].

Topishmoqlarning grammatik tuzilishi ham ularning lisoniy tabiatini belgilovchi muhim omillardan biridir. O'zbek topishmoqlarida ko'pincha sodda gap shakllari, parallel konstruksiyalar hamda ellipsis hodisasi keng qo'llanadi. Ayniqsa, ega tushirib qoldirilgan gaplar topishmoq matnining ixcham va obrazli bo'lishini ta'minlaydi. Shuningdek, nominal gaplar ham topishmoqlarning sintaktik tuzilishida muhim o'rin egallaydi [2].

Ingliz topishmoqlarida esa so'roq gap shakli yetakchi sintaktik model sifatida namoyon bo'ladi. Bu hol topishmoqning kommunikativ vazifasi bilan bog'liq bo'lib, tinglovchini fikrlash jarayoniga jalb etishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, ingliz topishmoqlarida parallel sintaktik konstruksiyalar, ritmik tuzilish hamda qisqa gap modellari faol qo'llanadi. Shunday qilib, o'zbek va ingliz topishmoqlarining lisoniy tabiati ularning semantik va grammatik xususiyatlarining o'zaro uyg'unligi asosida shakllanadi. O'zbek topishmoqlarida milliy-madaniy semantik qatlam kuchliroq namoyon bo'lsa, ingliz topishmoqlarida universal semantik modellarning ustunligi kuzatiladi. Grammatik jihatdan esa har ikki tilda topishmoqlar ixchamlik, obrazlilik hamda sintaktik soddalik bilan xarakterlanadi.

Semantik jihatdan topishmoqlar ko'pincha metaforik nominatsiya asosida quriladi. Bunda real predmet boshqa bir predmetning belgisi orqali yashirin tarzda ifodalanadi. Masalan, o'zbek topishmoqlarida:

“Osti tosh, usti tosh, o'rtasida jonli bosh” (toshbaqa) topishmog'ida predmetning tashqi tuzilishi metaforik model orqali ifodalangan [3]. Bu yerda “tosh” komponenti qattiqlik semasini ifodalab, predmetning qobig'i bilan assotsiativ bog'lanadi. Natijada predmet nomi emas, balki uning konseptual belgisi orqali tasvir yuzaga keladi. Ingliz topishmoqlarida ham metaforik nominatsiya kuzatiladi: xususan, **“What has a heart but no other organs?” (cabbage)**. Mazkur topishmoqda “heart” leksemasi semantik ko'chish asosida markaziy qism ma'nosini anglatib, biologik emas, balki strukturaviy belgi orqali predmetni ifodalaydi. Bu esa ingliz topishmoqlarida funksional-semantik modelning ustunligini ko'rsatadi. Shuningdek, o'zbek topishmoqlarida somatik komponentlar faol qo'llanadi:

“Ikki aka-uka bir-birini ko'rmaydi” (ko'z) Bu yerda antropomorfik metafora orqali predmet obrazlashtirilgan. Bunday birliklar milliy tafakkurga xos jonlantirish modelining faol ekanligini ko'rsatadi [4].

Ingliz topishmoqlarida esa ko'proq universal predmet belgilariga asoslangan semantik model kuzatiladi: **“What runs but never walks?” (water)**.

Bu topishmoqda harakat fe'lining ko'chma ma'noda qo'llanishi predmetning funksional xususiyatini ifodalaydi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek topishmoqlarida etnografik va realial komponentlar ham muhim semantik yuklamaga ega. Masalan: *“Osti imorat, usti imorat, o'rtasi otashxona” (samovar)* keltirilgan topishmoqda milliy turmush tarzi bilan bog'liq predmet asosida shakllangan bo'lib, lingvomadaniy semantikaning faol qatlamini tashkil etadi. Ingliz topishmoqlarida esa bunday realial birliklar kamroq uchraydi va ular ko'proq umumlashgan predmetlarga asoslanadi. Natijada o'zbek topishmoqlarida milliy-madaniy semantik model, ingliz topishmoqlarida esa universal-kognitiv model ustunligi kuzatiladi. Topishmoqlarning grammatik xususiyatlari Topishmoqlarning grammatik tuzilishi ham ularning lisoniy tabiatini belgilovchi muhim omillardan biridir. O'zbek topishmoqlarida nominativ gaplar keng qo'llanadi: *“Bir parcha patir, olamga tatir”* (oy) Mazkur topishmoqda ega va kesimning minimal shaklda ifodalanishi sintaktik ixchamlilikni ta'minlaydi. Bu esa topishmoqlarning poetik tuzilishini shakllantiruvchi asosiy grammatik vositalardan biridir [4].

Shuningdek, parallel sintaktik konstruksiyalar ham faol qo'llanadi: *“O'zi kichkina, ovozi katta” (qo'ng'iroq)*. Bu yerda qarama-qarshi semantik komponentlar parallel grammatik model asosida ifodalanagan. Ingliz topishmoqlarida esa so'roq gaplar yetakchi sintaktik model hisoblanadi: *“What has keys but can't open locks?” (piano)*. Mazkur konstruksiya topishmoqning dialogik xarakterini kuchaytiradi hamda tinglovchini fikrlash jarayoniga jalb etadi. Bundan tashqari, ingliz topishmoqlarida ellipsis hodisasi ham keng uchraydi: *“The more you take, the more you leave behind” (footsteps)*. Bu yerda kesimning qisqartirilgan shakli sintaktik iqtisodiylikni ta'minlaydi [5].

O'zbek va ingliz topishmoqlarining lisoniy tabiatini qiyosiy tahlil qilish natijasida har ikki tilga xos semantik va grammatik modellarning o'ziga xos xususiyatlari aniqlandi. Avvalo, o'zbek topishmoqlarida metaforik nominatsiya usuli yetakchi ifoda vositalaridan biri sifatida namoyon bo'lishi kuzatildi. Bunda predmet va hodisalar to'g'ridan-to'g'ri nomlanmaydi, balki ularning tashqi belgisi, funksiyasi yoki assotsiativ xususiyatlari orqali obrazli tarzda ifodalanadi. Ayniqsa, antropomorfik tasvirlar, somatik birliklar hamda rang komponentlari asosida qurilgan metaforalar o'zbek topishmoqlarining semantik strukturasida muhim o'rin egallaydi. Bu hol milliy tafakkurda predmetlarni jonlantirish va obrazlashtirish an'anasi kuchli ekanligini ko'rsatadi [6].

Ingliz topishmoqlarida esa funksional-semantik modelning ustunligi kuzatiladi. Bunda predmet ko'proq uning vazifasi, harakati yoki amaliy belgisi orqali ifodalanadi. Masalan, harakatni bildiruvchi fe'llar yoki predmetning funksional xususiyatlarini aks ettiruvchi konstruksiyalar topishmoq mazmunining asosiy semantik tayanchini tashkil etadi. Natijada ingliz topishmoqlarida obrazlilikdan ko'ra mantiqiy-taqqoslash asosidagi yashirin semantik model ustunlik qiladi. Grammatik jihatdan ham o'zbek va ingliz topishmoqlari o'ziga xos sintaktik modellari bilan farqlanadi. O'zbek topishmoqlarida nominativ gaplarning faol qo'llanishi ularning ixchamligi va poetik ifodadorligini ta'minlaydi. Bunday konstruksiyalar orqali predmetning muhim belgisi qisqa, lo'nda va obrazli tarzda ifodalanadi. Shu bilan birga, parallel sintaktik tuzilmalar ham o'zbek topishmoqlarining grammatik tashkil topishida muhim o'rin tutadi. Bu esa topishmoq matnining ritmik va stilistik yaxlitligini ta'minlaydi [7].

Ingliz topishmoqlarida esa so'roq gap konstruksiyalari yetakchi sintaktik model sifatida namoyon bo'ladi. Bu hol topishmoqlarning kommunikativ yo'naltirilganligi bilan izohlanadi, ya'ni tinglovchini bevosita fikrlash jarayoniga jalb qilish va mantiqiy xulosa chiqarishga undash asosiy vazifa hisoblanadi. So'roq gap shakli topishmoqning dialogik xarakterini kuchaytiradi hamda uning pragmatik ta'sirchanligini oshiradi. Semantik jihatdan o'zbek topishmoqlarida realial va etnografik birliklarning keng qo'llanishi ham alohida e'tiborni tortadi. Xususan, milliy turmush tarziga oid buyumlar, an'anaviy xo'jalik vositalari hamda kundalik hayot bilan bog'liq predmetlar topishmoqlarda obraz yaratishning asosiy manbalaridan biri sifatida xizmat qiladi. Bu esa topishmoqlarning milliy-madaniy axborotni saqlovchi va uzatuvchi muhim lingvomadaniy birlik ekanligini ko'rsatadi.

Ingliz topishmoqlarida esa ko'proq universal konseptual belgilar asosida shakllangan semantik modellarning ustunligi kuzatiladi. Tabiiy hodisalar, umumiy predmetlar va abstrakt tushunchalar asosida qurilgan topishmoqlar ingliz tilida milliy realialarga nisbatan umumlashgan semantik

maydonning kengroq ekanligini ko'rsatadi. Natijada ingliz topishmoqlarida global kognitiv modellarga xos bo'lgan umumlashtirilgan tasvirlash usuli ustunlik qiladi. Shunday qilib, qiyosiy tahlillar o'zbek va ingliz topishmoqlarining lisoniy tabiati semantik va grammatik vositalarning turlicha nisbatda qo'llanishi bilan xarakterlanishini ko'rsatadi. O'zbek topishmoqlarida metaforik-obrazli hamda milliy-madaniy komponentlar yetakchi o'rin egallasa, ingliz topishmoqlarida funksional-mantiqiy va universal konseptual modellarning ustunligi kuzatiladi. Bu esa har ikki til topishmoqlarining shakllanishida milliy tafakkur va til tizimi o'ziga xos tarzda aks etishini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Hasan-Rokem G., Shulman D. (eds.). Untying the Knot: On Riddles and Other Enigmatic Modes. – New York: Oxford University Press, 1996. – 312 p.
2. Husainova Z. O'zbek topishmoqlari. – Toshkent: Fan, 1966. – 128 b.
3. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990. – 104 b.
4. Qobulova U. Topishmoqlarning struktur-semantik xususiyatlari // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2005. – №4. – B. 56–60.
5. Sherzer J. Speech Play and Verbal Art. – Austin: University of Texas Press, 2002. – 192 p.
6. Taylor A. English Riddles from Oral Tradition. – Berkeley: University of California Press, 1951. – 514 p.
7. Taylor A. The Literary Riddle before 1600. – Berkeley: University of California Press, 1948. – 229 p.
8. Williamson C. A Feast of Creatures: Anglo-Saxon Riddle-Songs. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2011. – 248 p.
9. Рибникова М.А. Загадки. – Москва: Наука, 1932. – 230 с.

UO'K 808.3

IJTIMOIIY TARMOQLAR KONTEKSTINI NAZARIY ASPEKTLAR ASOSIDA O'RGANISH

J.B.Nusratov, o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqola ijtimoiy tarmoqlar kontekstini o'rganishning nazariy asoslariga bag'ishlangan. Maqolada ijtimoiy tarmoqlarning evolyutsiyasi, ularni tahlil qilishda qo'llaniladigan asosiy nazariy yondashuvlar (tarmoq nazariyasi, ijtimoiy kapital nazariyasi, axborotni tarqatish modellari) ko'rib chiqiladi. Shuningdek, kontekst tushunchasi va uning ijtimoiy tarmoqlardagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot ijtimoiy tarmoq dinamikasini chuqurroq tushunish uchun nazariy asoslarni taqdim etishga qaratilgan bo'lib, kontekstning axborotni qabul qilish, muloqot strategiyalari va ijtimoiy ta'sirga ta'sirini nazariy jihatdan asoslaydi.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy tarmoqlar, tarmoq nazariyasi, ijtimoiy kapital, kontekst, axborot tarqalishi, nazariy yondashuvlar.

Аннотация. Данная статья посвящена теоретическим основам изучения контекстов социальных сетей. В статье рассматривается эволюция социальных сетей и основные теоретические подходы, используемые в их анализе (теория сетей, теория социального капитала, модели распространения информации). Также анализируется понятие контекста и его значение в социальных сетях. Исследование направлено на предоставление теоретических основ для более глубокого понимания динамики социальных сетей, теоретически обосновывая влияние контекста на восприятие информации, коммуникационные стратегии и социальное влияние.

Ключевые слова: Социальные сети, теория сетей, социальный капитал, контекст, распространение информации, теоретические подходы

Abstract. This article is dedicated to the theoretical foundations of studying social network contexts. It examines the evolution of social networks and the main theoretical approaches used in their analysis (network theory, social capital theory, information diffusion models). The concept of context and its significance in social networks are also analyzed. The study aims to provide theoretical bases for a deeper understanding of social network dynamics, theoretically substantiating the influence of context on information reception, communication strategies, and social influence.

Key words: Social networks, network theory, social capital, context, information diffusion, theoretical approaches.

Kirish. Hozirgi axborot asrida ijtimoiy tarmoqlar insonlararo muloqot, axborot almashinuvi va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishning asosiy vositasiga aylandi. Facebook, Twitter, Instagram, Telegram kabi platformalar kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylangan bo'lib, ular orqali siyosat, iqtisodiyot, madaniyat va shaxsiy hayotga oid ko'plab jarayonlar sodir bo'ladi. Ushbu tarmoqlarning murakkab dinamikasini tushunish nafaqat texnologik, balki ijtimoiy fanlar nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega.

Ijtimoiy tarmoqlarni o'rganishda ularning funksional jihatlaridan tashqari, muloqot va axborot almashinuvining sodir bo'lishiga ta'sir qiluvchi "kontekst" tushunchasi alohida o'rin tutadi. Kontekst deganda nafaqat texnik platformaning o'zi, balki undagi foydalanuvchilarning xatti-harakatlari, ularning muloqot motivlari, madaniy normalar, guruh dinamikasi va boshqa tashqi omillar majmuasi tushuniladi. Mavjud adabiyotlarda ijtimoiy tarmoqlar strukturasini o'rganishga oid ko'plab ishlar mavjud bo'lsa-da [1, 2], kontekstning muloqot va axborot tarqalishidagi murakkab rolini nazariy jihatdan chuqur tahlil qilishga ehtiyoj sezilmoqda.

Materiallar va Usullar. Ushbu tadqiqot nazariy-analitik xarakterga ega bo'lib, quyidagi usullardan foydalanilgan:

Adabiyotlar tahlili: Ijtimoiy tarmoqlar, tarmoq nazariyasi, ijtimoiy kapital, axborot tarqalishi va kontekst tushunchasi bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar (jurnal maqolalari, monografiyalar, konferensiya materiallari) keng qamrovli tahlil qilindi. Asosiy e'tibor ushbu sohalaridagi fundamental nazariyalar va ularning rivojlanishiga qaratildi.

Komparativ tahlil: Ijtimoiy tarmoqlarni tahlil qilishda qo'llaniladigan turli nazariy yondashuvlar (tarmoq nazariyasi, ijtimoiy kapital nazariyasi, axborot tarqalishi modellari) bir-biri bilan solishtirilib, ularning kuchli va zaif tomonlari, shuningdek, kontekstni o'rganishdagi ahamiyati baholandi.

Sistemali yondashuv: Ijtimoiy tarmoqlar murakkab tizim sifatida ko'rib chiqildi, bu yerda kontekst turli darajadagi (mikro, mezo, makro) elementlar o'zaro ta'sirining natijasi sifatida tahlil qilindi.

Kontseptual modellashtirish: Kontekstning asosiy komponentlari aniqlandi va ularning ijtimoiy tarmoqlardagi jarayonlarga ta'siri kontseptual darajada modellashtirildi.

Natijalar. O'tkazilgan tahlillar natijasida ijtimoiy tarmoqlar kontekstini o'rganishning quyidagi nazariy asoslari va muhim jihatlari aniqlandi:

1. Ijtimoiy Tarmoqlarning Kontseptual Rivojlanishi: Tarmoq tushunchasi sotsiologiyadan (Simmel [3]) boshlab raqamli platformalargacha kengaydi. Raqamli ijtimoiy tarmoqlar evolyutsiyasi Veb 1.0 davrining statik sahifalaridan Veb 2.0 ning interaktiv, foydalanuvchi tomonidan yaratilgan kontentga asoslangan platformalariga qadar rivojlanib, ulkan masshtabga erishdi (Boyd & Ellison [4]). Bu evolyutsiya, tarmoqlarning tuzilishi va ulardagi muloqot xarakterini tushunish uchun yangi nazariy vositalarni talab qiladi.

2. Tarmoq Tahlilining Asosiy Nazariy Yondashuvlari:

Tarmoq Nazariyasi: Ushbu nazariya shaxslar (tugunlar) va ular o'rtasidagi munosabatlar (bog'lanishlar) dan iborat tuzilmalarni o'rganishda fundamental ahamiyatga ega (Wasserman & Faust [5]). Markaziylik (degree, betweenness, closeness centrality), zichlik (density) va yo'l uzunligi (path length) kabi ko'rsatkichlar axborot oqimlari va ta'sirning tarmoqdagi dinamikasini tahlil qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Kichik dunyo effekti (Watts & Strogatz [6]) tarmoqlar tezkor aloqa va axborot tarqalishining mexanizmlarini tushuntiradi.

Muhokama. Ushbu tadqiqot ijtimoiy tarmoqlar kontekstini nazariy jihatdan o'rganishning ahamiyatini va uning asosiy komponentlarini aniqladi. Tarmoq nazariyasi, ijtimoiy kapital nazariyasi va axborot tarqalishi modellari ijtimoiy tarmoqlar dinamikasini tushunish uchun muhim asoslar bo'lsa-da, ular kontekstni to'liq qamrab olmaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlardagi muloqot va axborot almashinuvi faqat tarmoqning tuzilmasi bilan emas, balki platforma, ijtimoiy, madaniy, vaziyatli va texnik kontekstlar bilan chambarchas bog'liq.

Shuni ta'kidlash kerakki, ijtimoiy tarmoqlar nafaqat passiv aloqa vositasi, balki o'zida kontekstni yaratuvchi va uning ta'sirida o'zgaruvchi dinamik ekotizimdir. Masalan, platforma

algoritmllari foydalanuvchilarga ko'rsatiladigan kontentni shakllantirib, ularning ijtimoiy kontekstini bilvosita o'zgartiradi (Tufekci [9]). Bu, o'z navbatida, fikrlar polarizatsiyasi, "exo kameralari" va "filtrlash pufakchalari" kabi hodisalarning paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Ushbu nazariy tahlilning amaliy ahamiyati shundaki, u ijtimoiy tarmoqlar dizaynerlari, siyosatchilar va tadqiqotchilarga chuqurroq tushunchalar beradi. Kontekstni hisobga olish, ijtimoiy tarmoqlarda dezinformatsiya tarqalishiga qarshi kurashish, jamoatchilik fikrini boshqarish va foydalanuvchi tajribasini yaxshilash uchun muhimdir. Masalan, bir xabar turli madaniy kontekstlarda qanday qabul qilinishini tushunish, samaraliroq kommunikatsiya strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi.

Tadqiqotning cheklovlari va kelajakdagi yo'nalishlar: Ushbu maqola nazariy xarakterga ega bo'lib, empirik ma'lumotlarga asoslanmagan. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu nazariy modellarni real ijtimoiy tarmoq ma'lumotlari orqali (masalan, kontent tahlili, foydalanuvchi so'rovlari, algoritmik tahlillar) sinab ko'rishi va tasdiqlashi lozim.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy tarmoqlar dinamikasini tushunish uchun tarmoq strukturasi tahlili bilan birga, muloqot va axborot almashinuvi sodir bo'ladigan keng kontekstni ham chuqur o'rganish zarur. Ushbu maqola ijtimoiy tarmoqlar kontekstini nazariy jihatdan tasniflash va uning asosiy komponentlarini (platforma, ijtimoiy, madaniy, vaziyatli va texnik kontekstlar) aniqlash orqali bu sohadagi bo'shliqni to'ldirishga harakat qildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, kontekst axborotni qabul qilish, muloqot strategiyalarini tanlash, ijtimoiy ta'sir va hatto dezinformatsiya tarqalishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Castells, M. (2009). *The Rise of the Network Society* (2nd ed.). Wiley-Blackwell.
2. Granovetter, M. S. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
3. Simmel, G. (1955). *Conflict and the Web of Group Affiliations*. Free Press.
4. Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210-230. [5] Wasserman, S., & Faust, K. (1994). *Social Network Analysis: Methods and Applications*. Cambridge University Press.
6. Watts, D. J., & Strogatz, S. H. (1998). Collective dynamics of 'small-world' networks. *Nature*, 393(6684), 440-442.
7. Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster. (Coleman's work on social capital is often cited alongside Putnam's for its conceptualization).
8. Centola, D. (2010). The Spread of Behavior in an Online Social Network Experiment. *Science*, 329(5996), 1194-1197.
9. Tufekci, Z. (2015). Algorithmic harms beyond bias: Contextual dynamics and the social production of harm. *Big Data & Society*, 2(2), 2053951715622830.
10. Nissenbaum, H. (2010). *Privacy in Context: Technology, Policy, and the Integrity of Social Life*. Stanford University Press.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

**XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI**

**№4/4 (137)
2026 y., aprel**

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 10.04.2026
Bosishga ruxsat etildi: 16.04.2026.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 14.
Hajmi 13,25 b.t. Buyurtma: № 4-T

Xorazm Ma’mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18